APOLOGEȚI
DE
LIMBĂ LATINĂ

C O L E C Ț I A
«PĂRINȚI ȘI SCRIITORI BISERICEȘTI»
A P A R E
DIN INIȚIATIVA ȘI SUB ÎNDRUMAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
I U S T I N
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

COMISIA DE EDITARE :

Arhim. BARTOLOMEU V. ANANIA (președinte), Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, Pr. Prof. ENE BRANIȘTE, Prof. NICOLAE CHIȚESCU, Pr. Prof. IOAN G. COMAN, Prof. ALEXANDRU ELIAN, Pr. Prof. DUMITRU FECIORU, Prof. IORGU IVAN, Pr. Prof. GRIGORIE T. MARCU, Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU, Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, Prof. ADRIAN POPESCU (secretar).

PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI

3

APOLOGEŢI DE LIMBĂ LATINĂ

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
IUSTIN
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

TRADUCERE DE **Prof. NICOLAE CHIŢESCU,**
ELIODOR CONSTANTINESCU, PAUL PAPADOPOL
şi Prof. DAVID POPESCU

INTRODUCERE, NOTE ŞI INDICI DE
prof. NICOLAE CHIŢESCU

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREŞTI – 1981

INTRODUCERE GENERALĂ

În acest al treilea volum al colecției de traduceri «Părinți și scriitori bisericești» prezentăm credincioșilor ortodocși români partea cea mai interesantă a operei apologeților de limbă latină.

Apologeții latini, ca și cei greci sînt, precum se știe, creștinii învățați din epoca groaznică a erei începutului creștinismului, cînd împărații romani păgîni au interzis sub pedeapsa cu moartea practica religiei creștine pe tot întinsul imperiului roman. Acești apologeți, adevărați candidați la moarte, în loc să se ascundă în taină pentru a-și salva viața, și-au pus, dimpotrivă, cu prețul vieții lor, toată știința și talentele lor în slujba apărării publice a creștinilor de pretutindeni. Nu e de mirare că aceste cărți scrise în epoca celor mai crîncene prigoane, am zice cu sînge și cu lacrimi amare, s-au răspîndit repede în toată lumea creștină de atunci, spre apărarea și întărirea ei și că pretutindeni și totdeauna după aceea au fost citite cu cea mai adîncă evlavie de credincioșii creștini. Iar autorii lor — dintre care unii căzuți martiri ei înșiși — s-au bucurat totdeauna de cea mai mare venerație din partea Bisericii creștine.

În aceste condiții ei au creat un nou gen literar, adevărate capodopere de scrieri creștine — «lacrimae rerum» se zicea în antichitatea creștină, scrise cu lacrimi și suspine.

Aici introducem o notă explicativă *asupra* obiectivului acestui volum.

O parte dintre lucrările Apologeților creștini sînt de apărare față de autoritățile păgîne, alta, de controversă cu iudeii și cu filosofii păgîni și alta de întărire morală și dogmatică.

Socotind că specificul Apologeților latini e mai mult de apărare față de autoritățile păgîne și de interes față de problemele pastorale, morale și dogmatice, introducerea noastră generală se va ocupa de apărarea lor față de autoritățile păgîne, adică de interzicerea religiei creștine și în special de teribilele prigoane păgîne, care au format obiectul preocupărilor principale ale apologeților latini — așa cum va reieși clar și din cărțile apologetice tipărite în acest volum.

De celelalte aspecte apologetice se va ocupa volumul apologeţilor greci şi altele care vor urma. În ce ne priveşte, în introducerile făcute cărţilor traduse în acest volum am arătat, de asemenea, tot interesul categoriilor de ordin spiritual, moral şi pastoral.

Apologeţii apărau mai ales pe creştinii supuşi muceniciei, din partea organelor de stat, care, potrivit unor legi scelerate, au interzis creştinismul. Dar ele apărau noua religie, a unei noi Revelaţii definitive şi împotriva atacurilor din partea iudeilor, din partea filosofilor păgîni (neopitagorei, neoplatonici etc.). Unii dintre cei mai mari apologeţi se referă în special la această epocă şi, înaintea tuturor o fac Origen *şi* Tertulian.

Cu o linişte chibzuită şi cu o vastă erudiţie Origen *a respins derîderile păgînilor, a descris nimicnicia păgînismului şi s-a silit să găsească pretutindeni firul de trecere la creştinism.*

Tertulian, *pe de altă parte, a trecut la apărarea cauzei creştine cu urma unei adînci pătrunderi şi a unei ingeniozităţi biciuitoare şi a lucrat în această direcţie cu o rîvnă înflăcărată şi cu toată puterea convingerii sale. Şi dacă e de mirare că cineva a arătat cu atîta putere slăbiciunea păgînismului, ba uneori chiar şi-a bătut joc de el, apoi o dată cu aceasta el a scris şi o prea frumoasă carte cu titlul: «Sufletul* e *din fire creştin» şi a arătat păgînilor că ei sînt toţi creaţi pentru creştinism, că tuturor le este înnăscută înclinarea neîndoielnică spre Hristos, dorinţa de a se uni cu El.*

Dacă primii Apologeţi doreau numai toleranţa, *ca* o dreptate *pentru creştini, Apostolii acestor vremuri au făcut un pas mai departe şi au cerut* libertate *pentru ei. Acum, pentru prima oară, se exprimă pe faţă marele cuvînt care însemna libertatea religioasă.*

Origen *a dat expresie deplină ideii că credinţa este un lucru, care cere cea mai deplină libertate... «Pentru religie nu e firesc lucru constrîngerea religioasă — strigă* Tertulian. *Omul are dreptul şi acest drept aparţine puterii fireşti a fiecăruia de a adora ceea ce socoteşte că e bine şi religia unuia nici nu vatămă şi nici nu aduce folos altuia» (în* «Ad Scapulam», *cap. II). Îngăduie unuia — continuă el — să se roage adevăratului Dumnezeu şi altuia să se închine lui Jupiter; unuia să ridice mîini rugătoare către cer, iar altuia spre jertfelnicul credincioşiei; unuia să aducă jertfă lui Dumnezeu propria-i viaţă, altuia un ţap. Dar feriţi-vă să ajutaţi necredinţa prin aceea că răpiţi libertatea religioasă şi alegerea Divinităţii, că nu-mi îngăduiţi să mă rog cui vreau eu, ci mă siliţi să mă rog cui nu voiesc eu. Care e Dumnezeul acela care să iubească evlavia silită? Şi apoi va voi oare o asemenea evlavie însuşi omul? Toate popoarele îşi au cultele lor deosebite, numai nouă ne este interzisă libera alegere a religiei noastre» (Tertulian,* «Apolog.», *24). Libertatea religioasă*

era o concepție nouă pentru care Tertulian a ales un cuvînt nou... : «Bisericii creștine îi va aparține cinstea veșnică, fiindcă ea a proclamat-o pentru prima dată în mijlocul lumii păgîne, care nu cunoștea adevărata libertate religioasă și triumful său și-l datora nu vreunor mijloace externe, ci exclusiv puterii adevărului. Pentru desăvîrșirea acestui triumf ea a trebuit să fie supusă încă o dată încercării în cuptorul cel de foc al prigoanei. Păgînismul nu-și epuizase încă puterile și nu-și încercase toate mijloacele...» [1].

Prigoana creștinilor tindea la exterminarea lor în masă, nefăcînd nici o deosebire de vîrstă, sex, ocupație, clasă socială, ci ținînd seama numai de faptul dacă se lepădau sau nu de noua religie. De aceea, pentru a evoca groaza cu care-și aminteau de aceste persecuții din epoca primară, primii creștini le-au asemănat cu cele zece plăgi ale Egiptului descrise în Biblie [1 bis].

---

1. Nicodim, Mitropolitul Moldovei, *Primele zile ale Creștinismului*, traducere după F. V. Farrar ; partea III-a, Mînăstirea Neamț, 1938, p. 367—369.

1 bis. *Ieșire*, cap. VII—XI. Această asemănare susținută de Fer. Augustin și de alții, este, evident, valabilă, în sens general, de pedepse de exterminare și fără să se țină seama de vinovăția sau nevinovăția celor care le primeau — fapt care îngrozește și mai mult pe cei care le primesc. Dar analizate din punctul de vedere al autorilor și al scopurilor urmărite, ele sînt la antipod. Plăgile sînt pedepse date de Dumnezeu prigonitorilor poporului ales pentru a fi lăsat să-și împlinească chemarea dumnezeiască, pe cînd prigoanele creștinilor sînt ordonate de împărații păgîni, datorită faptului că aceștia ignorau total învățătura și viața religioasă creștină, ca și relația stat-creștinism în concepția creștină, la care s-au adăugat calomniile pe seama creștinismului, superstițiile și interesul preoților păgîni. Noi vom nota în special numele împăraților care au dat edicte sau rescripte speciale de prigoane. Aici amintim în treacăt, cadrul celor 10 prigoane cu numele împăraților păgîni care le-au patronat, fiindcă numărul de 10 este tradițional, bazat pe Biblie și pe o tradiție generalizată, după care vom da o apreciere mai științifică a acestei împărțiri : I. *Neron*, (în 64, martirii cei mai însemnați fiind Sfinții Apostoli Petru și Pavel) ; II. sub *Domițian*, printre alții fiind exilat în Patmos Sf. Evanghelist Ioan ; III. *Traian*, primind martiriul și Sfîntul Ignatie al Antiohiei, Simeon al Ierusalimului și Clement al Romei ; IV. *Marcu Aureliu* (între 161—180, cînd au fost uciși în chinuri și Sfîntul Iustin, episcopul Potin, tînărul cu același nume de 15 ani și sfînta Blandiana sclava, — toți trei din Lyon) ; V. sub *Septimiu Sever* (192—211), primind martiriul și Sf. Leonida, tatăl marelui Origen, Sf. Perpetua și Felicitas — cea dintîi nobilă, cea din urmă sclavă și Sf. Irineu, episcopul Lyonului ; VI. *Maximin Tracul* (235—238), fiind martirizat îndeosebi clerul de pretutindeni ; VII. *Deciu* (249—251), fiind uciși și episcopii Vavila al Antiohiei, Alexandru al Ierusalimului și Fabian al Romei ; VIII. *Valerian* (253—260), mari martiri fiind Sf. Sixt al Romei și diaconul său Laurențiu, Sf. Ciprian al Cartaginei, precum și 153 de credincioși, arși într-o varniță, tot în Africa de Nord ; IX. a lui *Aurelian*, de scurtă durată, la sfîrșitul domniei (274) și a X-a, a lui *Dioclețian, Galeriu* și *Maximian*, de la sfîrșitul sec. III pînă la edictul de la Milan (313) al Sf. Constantin cel Mare. A se vedea admirabilul rezumat al fostului meu magistru, prof. *I. Mihălcescu, «Istoria Bisericească Universală cu noțiuni de Patrologie»*, scris pentru Seminarul de altădată (București, 1932), p. 46—55. Aceasta este împărțirea tradițională lăsată de Fer. Augustin și Paul Orosin ; dar Sulpiciu Sever socotește nouă persecuții, iar Lactanțiu șase. Adevărul este că ele trebuie socotite, cum am amintit, după împărații romani, care le-au ordonat prin acele *rescripte* (acte cu autoritate imperială, uneori sub formă de scrisori și cu aplicare provizorie) și *edicte* (adevărate legi statale, cu aplicare generală și obligatorie în tot imperiul). V. *«Istoria Bisericească Universală»*, vol. I (1—1054), de Prof. Teodor M. Popescu, Pr. Prof. Teodor Bodogae și Prof. George Gh. Stănescu (București, 1956, p. 58 sq).

Primirea religiei creștine însemna cu totul altceva decît ce înseamnează astăzi: Ea era o adevărată jertfă ininteligibilă astăzi prin izolarea de lumea păgînă, de rude și prieteni, părăsirea vechii culturi strălucită și puternică cu care se mîndreau grecii și romanii socotind barbare pe celelalte popoare și a zeilor care formaseră popoare puternice, stăpînitoare ale lumii întregi după credința lor; însemna primirea Evangheliei, a vieții noi îndumnezeite, într-o lume decăzută din punct de vedere moral-religios; însemna, în sfîrșit, jertfe morale, alături de aceea a vieții în chinuri de nedescris: pierderea locului în societatea păgînă, a rangului, a postului, a averii; însemna compromiterea viitorului întregii familii —, copiii celor condamnați fiind legal lipsiți de orice drepturi sub Dioclețian (Le Martyre, *p. 189, 193) —, de pildă, ca să nu mai vorbim de suferințele lăuntrice pentru unele greșeli proprii regretate sau ale membrilor familiilor lor. Spectacolul martirilor care mergeau la moarte rugîndu-se era nu numai îngrozitor, ci și atrăgător; «sîngele martirilor e sămînța creștinilor», zicea Tertulian.*

La moarte mergeau nu numai mulțimi de sclavi — atrași de epistola lui Filimon —, nu numai oameni simpli, ci nenumărați învățați, grămătici, retori, filozofi, doctori, jurisconsulți, apoi militari și comandanți de armate, înalți demnitari, nobili, ba chiar membri ai familiei sau casei imperiale; nu numai bărbați, ci și femei (cele nobile fiind mai numeroase decît bărbații creștini nobili); nu numai bărbați și femei în vîrstă, ci și tineret și chiar copii, fete și băieți. Suferințele groaznice și nerușinarea — semnul decăderii morale a vremii — în aplicarea lor femeilor, copiilor și mai ales fetelor, pentru a-i forța să se lepede de Hristos, au făcut uneori pe gardienii și pe martorii lor să li se asocieze pe loc la acceptarea chinurilor morții, mergînd hotărîți cu ei în circ, la fiare, pe rug la foc, pe cruce pentru a fi răstigniți, la gîde ca să li se taie capul.

«Putem noi oare să ne mirăm de acest triumf desăvîrșit cînd luăm aminte la acea bărbăție și acel entuziasm, pe care Evanghelia le insufla mucenicilor săi? Citiți istoria morții bătrînilor episcopi Policarp sau Panten, a fecioarei Blandiana roaba, și minunatei fecioare Potamiana, a nobililor tineri Epipodie, Epagat și Germanic, a nobilului diacon Laurențiu, a tinerei mame Felicitas, a tinerei nobile Perpetua, a bătrînului Apolonie, a unor băieți de cincisprezece ani: Pontic din Lion și Dioscur din Alexandria, a copilului de șapte ani Varula și a încă și mai micuțului copil Ilarion din Nicomidia» [2].

2. Episcop Nicodim, starețul Mănăstirii Neamțu, *«Semințe evanghelice pentru ogorul Domnului»*, partea I-a, vol. IV, din *«Viața și operele Sfinților Părinți și Învățători ai Bisericii»*, după F. Farrar, Chișinău, 1932, p. 40.

Iată şi pe micuţa Agnes, din Roma, care, scăpînd de sub supravegherea guvernantei sale, aleargă într-un suflet la judecător, ca să se denunţe singură ; tot la 12 ani ca Agnes, Eulalia din Merida (Spania), se duce la magistrat spre a se denunţa. Acelaşi sfîrşit a primit, de bunăvoie, şi Secunda din Thuburbo (Africa), logodită, deşi de aceeaşi vîrstă : Văzînd că sînt arestate alte două copile, prietene de vîrsta ei, n-a mai vrut să le părăsească pînă la moarte, împărtăşind aceeaşi dragoste pentru Hristos cu aceste sfinte Donatilla şi Maximina [3].

Tertulian, Ciprian, Eusebiu şi alţii amintesc altă pedeapsă socotită de aceste fete pentru ele mai îngrozitoare decît moartea : prostituţia forţată pînă la moarte : «Ad leonem potius quam ad leonem», spunea cel dintîi [4]. *La astfel de batjocoriri sălbatice, creştinele răspundeau potrivit conştiinţei lor sfinte ca Sfînta Teodora : «Dacă mă constrîngi să sufăr o batjocură, voi suferi sălbăticia ta. Îmi voi da trupul asupra căruia ai putere, dar asupra sufletului meu numai Dumnezeu are putere»* [5]. *Dar sclava Potamiana, trimisă la aceeaşi suferinţă ruşinoasă de prefectul Egiptului, i-a replicat cu groaznica blestemare a zeilor păgîni şi osînda i-a fost pe loc schimbată în execuţie prin smoală fiartă. La fel a procedat o tînără creştină din Gaza în aceleaşi împrejurări împotriva sentinţei odioase a prefectului Firmilian ; acesta a supus-o pe loc la cazne, fiind mai întîi biciuită, apoi ucisă prin sfîşierea cu unghii de fier şi arsă pe rug, împreună cu o prietenă care, văzînd-o tîrîtă la moarte, s-a aruncat sprea ea şi a îmbrăţişat-o, blestemînd pe zei şi pe închinătorii lor* [6]. *Amintim aici şi pe cei doi copii ai Sfintei Lambesa care n-au vrut să se despartă de mama lor la moartea ei şi au fost executaţi şi ei cu aceeaşi sălbăticie* [7]. *Şi nu vom uita nici pe copilul Ilarion din Abisinia (Africa proconsulară) care se afla printre cei 49 de creştini adunaţi ca să citească Cuvîntul lui Dumnezeu şi să se împărtăşească, arestaţi şi omorîţi în chinuri : «Am să-ţi tai tot părul tău cel lung, nasul şi urechile !» i-a strigat proconsulul ca să-l sperie. Dar băiatul i-a răspuns : «Fă ce crezi !. Eu sînt creştin !». Şi cînd i-a rostit sentinţa capitală, el a răspuns scurt : «Slavă lui Dumnezeu !»* [8].

---

3. De Rossi, *Inscriptiones christianae urbis Romae*, t. II, p. 45, apud Paul Allard, *Dix leçons sur le martyre*, ed. a III-a, Paris, 1907, p. 218—219.
4. Tertulian, *Apologeticum*, cap. 56.
5. Passio 55. *Didymi et Theodorae*, apud Paul Allard, *op. cit.*, p. 322.
6. Faptul e istorisit de istoricul *Eusebiu de Cezareea*, care avea sub ochi *Actele Sfinţilor Martiri*, în *Istoria Bisericească*, VI, 5, apud Paul Allard, *op. cit.*, p. 323.
7. Apud Paul Allard, *ibidem*, p. 219, nota 7.
8. Eusebiu al Cezareii, *Istoria Bisericească*, VIII, 6 ; apud Nicodim, Mitropolitul Moldovei, *Primele zile ale Creştinismului*, traducere după F. V. Farrar, partea III-a, (Edit. Tipogr. Sf. Mînăstireşti Neamţu, 1938, p. 388).

Vom mai pomeni în treacăt numai cîteva mucenițe de la început : Pe Pomponia Graecina, soția consularului Aelius Plautius, învingătorul bretonilor sub Claudiu, care la anul 58 a compărut înaintea tribunalului familiei sale sub inculparea de «adeptă a unei religii străine» [9]. *Se crede că a zidit cripta de pe calea Appia, căreia i-au urmat necropolele cu osemintele creștinilor cu nume ilustre : Caecilii, Cornelii, Aemilii, Bassi, Anni, Ialli, Pomponii, Aurelii etc.* [10].

Despre Origen s-a scris că a avut corespondență cu împărăteasa Mammea, cu împăratul Filip și cu soția lui Otacilia Severa [11].

Apologetul Lactanțiu arată că creștinismul pătrunde de timpuriu în familiile imperiale ; amintește despre Sabina, soția lui Gallian și afirmă că Prisca și Valeria — femeia și fiica lui Diocleţian — au fost botezate și au apostaziat, depășite de frica de moarte [12].

Împăratul Domițian condamnă la moarte chiar pe vărul său, consulul Flavius Clement și pe femeia acestuia, Flavia Domicilla. Flaviu Clement a fost executat în 96, imediat după expirarea anului său consular, iar Domicilla a fost exilată în insula Panderia. Se pomenește de mucenicia Simforozii, care amintește pe mama Macabeilor. Bărbatul ei, Hetuliu și fratele ei Amatie fuseseră deja exterminați, iar ea avea de ales între a jertfi idolilor și moarte. A fost înecată și copiii ei uciși unul după altul în felurite chipuri, după răspunsurile date la judecată.

Sub Septimiu Sever, în 202, nobila Perpetua născuse de cîteva zile în închisoare, dar nici dragostea unică față de pruncul ei și nici cea a bătrînului tată n-au putut-o despărți de Hristos, ci moare spintecată de cuțit împreună cu Sfînta Felicitas.

Cronica amintește pe fecioarele Victoria, Anatolia, Agatia și o mulțime de mucenice și mucenici morți în chinuri groaznice sub Deciu, la anul 250.

Despre Cvinta se spune că a fost tîrîtă de picioare de-a lungul orașului, pînă și-a dat sufletul. Iar fecioarei Apolonia i s-a zdrobit gura cînd a rostit cuvinte hulitoare la adresa zeilor și apoi a fost arsă pe rug. În Tebaida au fost răstigniți un mire și o mireasă, mîngîindu-se și întărindu-se unul pe altul în credință pînă la moarte [13].

Lacrimile și gemetele sfinților martiri, fete și copii, femei și bărbați, sclavi și nobili, militari căliți în războaie ori bătrîni neputincioși, care mergeau la chinuri și la moarte privind la crucea de pe Golgota, au fost

---

9. Tacitus, *Annales*, XIII, 32 ; apud Paul Allard, *Dix leçons sur le martyre*, p. 169.
10. Apud *Idem*, p. 171—172.
11. Eusebiu, *Istoria Bisericească*, VI, 36.
12. Lactanțiu, *De mortibus persecutorum*, (15).
13. Nicodim, Mitropolitul Moldovei, *op. cit.*, p. 195, 222, 232, 334, 346—347.

totuşi sămînța care a rodit şi acoperit tot pămîntul : «Sîngele martirilor, sămînța creştinilor», a spus Tertulian [14].

Plebea inconştientă şi nebună după distracții oribile, cerea pe străzi moartea creştinilor şi mai ales masacrele publice în circuri, pentru a se desfăta la vederea lor : «Jos ateii ! Creştinii la lei !» [15].

Timp de trei veacuri au fost uciși în chinuri indescriptibile milioane, poate, de sfinți martiri necunoscuți nouă ; a curs fără încetare sîngele nevinovat al celor mai curați viețuitori pe acest pămînt. Amintim în treacăt felurile morții lor publice, pentru a evidenția paradoxul înspăimîntător al atracției pe care au exercitat-o asupra unei lumi contemporane cu moravuri şi morală sălbatice, pe de o parte, iar pe de altă parte pentru a înțelege mai uşor pentru ce unii dintre cei mai aleşi şi mai sus-puşi membri ai societății contemporane au primit cu toată hotărîrea şi cu tot entuziasmul riscul pieirii lor în chinuri şi al dezastrului iremediabil al familiilor lor. Nedreptele execuții nesfîrşite potrivit unor legi scelerate, care disprețuiau conştiința cetățenilor celor mai loiali [16] *şi chemarea sfîntă la primirea unor adevăruri dumnezeieşti care transformă omul şi-i dă viață fericită, n-au rămas fără răspuns : «În fiecare zi, scrie Clement al Alexandriei, vedem cu ochii noştri curgînd în şuvoaie sîngele martirilor arşi de vii, spînzurați pe cruce sau decapitați»* [17]. *«Ni se taie capul, spune Sfîntul Iustin, sîntem atîrnați pe cruce, sîntem dați la fiare, sîntem chinuiți de lanțuri, de foc şi de chinurile cele mai îngrozitoare»* [18].

Legea romană, oricît de scelerată era, nu prevedea chinuirea deținuților, care a fost introdusă pentru a sili pe creştini la apostasie. «Au fost introduse torturile, scrie Sfîntul Ciprian [19], *torturi şi chinuri fără sfîrşit, fără scăpare de osîndă, fără mîngîiere la moarte ; torturi care nu duceau uşor pe torturați la cunună, ci-i munceau aşa de îndelungat pînă cînd slăbeau, dacă îndurarea dumnezeiască nu făcea ca cineva să moară sub torturi şi să ajungă la slavă, pentru că venea îndată moartea». Pe aceştia nu numai îi aruncau în temniță, îi împovărau cu lanțuri, le puneau picioarele şi mîinile în cătuşe ; nu numai îi supuneau la torturile deosebite ale*

---

14. Tertulian, *Ad. Nat.*, *I*, *9* ; *Apologeticum*, 40 ; Sf. Ciprian, *Epistola 55* ; Eusebiu, *Istoria Bisericească*, IV, 15, 26.
15. *Idem, ibidem*, XL, 1, 2.
16. V. totuşi Gaston Boissier, *La fin du paganisme*, 2 vol., ed. VIII-a, Paris, 1925, care socoteşte persecuțiile ca fiind perfect justificate, deoarece erau «legale» adică conform edictelor şi rescriptelor : «Nu m-am preocupat niciodată de discuțiile pe care le provoacă în jurul nostru chestiunile religioase. Am încercat să mă fac contimporanul vremurilor a căror istorie o povestesc», scrie el în «Cuvîntul — înainte» la prima ediție din 1891. Autorul făcea abstracție atît de arbitrarul hotărîrilor imperiale, cît şi de acela al modului, în care se executau arestarea şi închisoarea şi uciderea creştinilor.
17. Clement al Alexandriei, *Stromate*, II.
18. Sfîntul Iustin, *Dialogul cu iudeul Trifon*, 110.
19. Sf. Ciprian, *Epistola a XI-a*.

tăierii degetelor, ale răsucirii membrelor, ale pironirii trupului cu piroane și sfîșierii cu cîrlige, ci născoceau și torturi noi cît mai meșteșugite. Pe cei prinși îi supuneau la prăjit deasupra celui mai puternic jăratic, ca apoi zile întregi să-i chinuiască cu setea ; îi străpungeau cu fiare înroșite etc... Unii fiind dezbrăcați în pielea goală, erau unși pe tot trupul cu miere și apoi lăsați în seama insectelor. În acestea, mai mult ca oricînd bîntuia fanatismul vulgului păgîn. Cît de mult se bucura el cînd izbutea să chinuiască pînă într-atîta pe vreun creștin, încît acesta ridica mîinile ca să aducă tămîiere pe jertfelnicul idolesc... Năvăleau în propriile lor case, prădau tot ce se putea prăda și sfărîmau sau ardeau toate celelalte ale casei. Nici un creștin nu îndrăznea să se arate pe față. Pe ulițe ei erau supuși batjocurilor, se arunca în ei cu pietre și erau bătuți, sau gloata adunată încerca să-i silească să proferează cuvinte de hulă.

Acestea erau timpurile cînd creștinii fiind totdeauna supuși la atacuri și la trădare, fugeau în pustie și în păduri, sau se ascundeau la morți, în catacombe, pentru ca acolo, în adunări mici, la lumina unui opaiț de lut, din care adesea se găsesc și astăzi, să-și săvîrșească slujbele lor dumnezeiești, să asculte Cuvîntul lui Dumnezeu și să se împărtășească cu Sfintele Taine. Cei ce se adunau acolo nu știau dacă nu cumva îi va ajunge aceeași soartă ca și pe aceia ale căror nume se pomeneau la Sfînta Liturghie ca mucenici și mărturisitori sau ale căror morminte simple, cu inscripții, neiscusite, îi înconjurau...» [20].

Pedeapsa cu moartea era executată după gravitatea cazurilor și mai ales după condiția socială a celor condamnați : crucea pentru sclavi și pentru fărădelegile cele mai mari, focul și animalele pentru criminalii lipsiți de dreptul de cetățean și sabia pentru cetățeni. Dar pentru sărmanii creștini s-a ținut seama de reguli numai în unele prigoane de la început ; după aceea au început să fie uciși și copiii ; nobilii creștini au fost tratați ca plebeii, iar pentru creștinele femei și fete s-a adăugat și vînzarea la casele de prostituție ale timpului. Uneori pedepsele erau schimbate pe loc după impresia momentană pe care judecătorul păgîn și-o făcea, sau după urletele vulgului păgîn, — arbitrarul judecătorului rămînînd suprema lege după veacul al doilea creștin [21]. *Uneori mulțimea înebunită de furie, masacra pe creștini cu topoare, prin foc, ori aruncîndu-i în apă.*

Detenția în închisorile umede, mocirle de promiscuitate, uneori simple gropi pline de excremente, fără aer, hrană și apă, ducea la moarte

---

20. Nicodim, Mitropolitul Moldovei, *Primele zile ale Creștinismului*, trad. după F. V. Farrar, partea III-a (Editura Tipografiei Mînăstirii Neamțu, 1938), p. 349—350.

21. Paul Allard, *Dix leçons sur le martyre*, ed. III-a revăzută și corectată, Paris, 1907, p. 280—281.

sigură o bună parte dintre arestați, asfixiați mai ales. Felurile chinurilor premergătoare execuțiilor erau, de asemenea, adevărate ucideri lente, căci nu se pot deosebi de acestea și se descriu împreună cu ele.

Ororile unei morți încete sau subite erau asigurate într-o societate păgînă în descompunere morală de toată aprobarea ei manifestată prin urlete bestiale ale instinctelor dezlănțuite, care precedau sau însoțeau vînturarea tinerelor fecioare goale pe scripete imense, ori aruncarea creștinilor în fața fiarelor flămînde din circ — unsprezece mii aduse la Roma pentru dacii învinși —, ori celelalte chinuri descrise de documentele vremii ale muncilor mucenicilor, a căror simplă amintire astăzi ne poate îmbolnăvi : întinderea trupurilor pe bîrne pentru sfărîmarea oaselor, obezile pentru ambele picioare și gît, legarea membrelor de arbori, ori de mulți cai în sens opus, pentru a fi despicat trupul, scobirea cărnii cu unghii de fier, crucea sau spînzurarea cu capul în jos, torțele aprinse sub trup, grătarul cu arderea înceată, atingerea continuă cu fierul roșu, foamea și setea pînă la moarte, frecarea cu sfărîmături de vase, jupuirea de viu, zdrobirea corpului cu toporul și baroase, sufocarea, uciderea înceată în apă înghețată, înnecul, coaserea în piei de animale, uneori travestirea și aruncarea teatrală în circ la acestea, plumbul topit pe spate, fierberea în ulei sau în cazanul cu smoală etc., etc.

Cei ce scăpau de moarte erau condamnați la exil, deportare, muncă silnică pe viață, în fundul minelor unde-și sfîrșeau repede o viață de chinuri, în lanțuri, avînd vinele picioarelor arse cu fierul roșu, un ochi crăpat și muncind pînă la moarte în fundul minelor, înfometați, însetați, în aer viciat[22].

Nu rareori însă, bucuria de a se uni definitiv cu Domnul depășea suferințele unei morți fulgerătoare sau prelungită și aducea cu ea convertirea unui paznic sau a unui păgîn învățat, care erau pătrunși pe neașteptate de misterul unei prezențe supranaturale, care transformă suferința mortală în bucurie veșnică, viața în moarte și moartea în viață : printre aceștia se numără mulți paznici, martori ei înșiși la această mărturie adusă prin chinuri și moarte, care fuseseră prevestite de Mîntuitorul; apoi, încetul cu încetul, parte cu parte, lumea păgînă, cu toate riscurile se întoarce la Hristos. Istoria amintește printre cei dintîi pe paznicii botezați de Sfîntul Pavel și Sila (Fapte XVI, 33) și nenumărați păgîni, dintre care amintim, în primul rînd, pe cei care, luînd apărarea

---

22. *Idem, ibidem*, p. 241, 258—266, 273—306 și Prefața la același volum, de Mgr. Pechenard, rectorul Instit. Cat. din Paris, unde a ținut *lecțiile asupra Martiriului*, P. Allard, p. XVII—XXI și Nicodim, Mitropolitul Moldovei, *Primele zile ale Creștinismului*, traducere după F. V. Farrar, partea a III-a, Mînăstirea Neamț, 1938, p. 388, 393—394.

creştinilor, au devenit ei înşişi candidaţi la mucenicie, riscînd totul pentru adevărul dumnezeiesc şi viaţa veşnică[23].

Cauzele generale ale persecuţiilor creştine sînt multe. Cele care au avut un rol mai important, fiindcă au constituit punctul de plecare al instigaţiilor populare, au fost calomniile *răspîndite în popor. Ele se datorau diferenţei enorme de nivel între Revelaţia creştină şi* superstiţiile păgîne, *pe de o parte, iar pe de alta,* receptivităţii voite *a unui vulg leneş şi de o incultură crasă, care se arăta devotat buneivoinţe generoase imperiale, manifestată prin* panem et circenses, — *hrană şi distracţii publice. Mulţimea îşi manifesta credinţa faţă de conducerea de stat, păstrînd orbeşte un complex de tradiţii şi prejudecăţi, opunîndu-se astfel oricărei înnoiri religioase, pe care o aducea religia creştină.*

Preoţii păgîni şi vînzătorii de animale de jertfă, sculptorii şi turnătorii de statui, aveau interesul ca noua religie să fie interzisă *şi aţîţau poporul la vărsare de sînge, susţinînd că toate calamităţile naturale ca: seceta, inundaţiile, bolile molipsitoare, foametea etc., arată mînia zeilor împotriva ateilor creştini. Tot de ateism îi acuzau şi iudeii, fiindcă nu foloseau jertfele de animale şi această acuzaţie se repetă cu cea mai mare ură în toate tulburările anti-creştine. Toate actele cultice creştine erau interpretate drept crime secrete şi profund imorale. Euharistia era împărtăşirea cu sîngele unui copil ucis în prealabil. Dragostea creştinească era considerată ca o căsătorie între fraţi şi surori; adunările cultice erau socotite conspirative. La aceste false interpretări s-au adăugat şi invenţii ridicole ca adorarea unui asin — avînd ca punct de plecare călătoria cu pruncul Iisus şi intrarea în Ierusalim din Evanghelie*[24], *etc.*

Cu toate că creştinismul a recunoscut de la început necesitatea absolută a organizaţiei statale şi a predicat să se dea «Cezarului cele ce sînt ale Cezarului» (Mc. XII, 17; Lc. XX, 25) *şi ca «tot sufletul să se supună stăpînirilor mai înalte» (Rom. XIII, 1), etc., el n-a putut aduce* împăratului roman un cult *ca lui Dumnezeu. Acest refuz a fost socotit o crimă religioasă şi dumnezeiască*[25]. *El a fost agravat de faptul că creştinii se abţineau de la anumite meserii (cioplitori de zei), ori funcţiuni incompatibile cu credinţa lor, ca şi de la anumite manifestări publice (din circuri şi teatre etc.). Faptul acesta a întărit convingerea populară că creştinii, departe de a fi cetăţenii cei mai loiali, gata de orice jertfă pentru patrie şi în slujba lui Dumnezeu, sînt dimpotrivă, inutili şi primejdioşi, într-o*

---

23. Paul Allard, *Dix Leçons sur le Martyre*, p. 250 sq; Mgr. Péchenard, în *Prefaţă*, p. XI, etc.
24. Eusebiu al Cezareei, *Istoria bisericească*, V, 1, 14; Tertulian, *Ad Nationes*, I, 14, Appologeticum, 7—9, 16; Minucius Felix, *Octavius*, 8, 9, 30, 31 etc.; Tacit, *Hist.* V, 4.
25. Tertulian, *Apologeticum*, XXVII, 1 etc.

continuă stare de conspirație ; de aceea trebuie exterminați pentru binele public[26].

Fărădelegile care li se atribuiau erau deci îngrozitoare : incesturi, ucideri, rituri antropofagice... Se povestea că întunericurile acopereau niște mistere nemaiauzite de depravare și cruzime... În vremea lui Nero, ba chiar în vremea lui Marc Aureliu și a lui Septimiu Sever, poporul, cea mai mare parte a scriitorilor și mulți magistrați își închipuiau că toate aceste fărădelegi erau legate de numele și de profesiunea de creștin... Pe această opinie publică de ură și de rea credință s-a sprijinit Nero ca să acuze pe creștini, ca vinovați de toate crimele, că au dat foc Romei și să inaugureze persecuțiile împotriva lor[27].

Apologeții au analizat cu jale și indignare aceste cauze ale respingerii dumnezeieștii învățături și a acoperirii ei cu vălul minciunii, infamiei grotești și al nimicniciei omenești. Eforturile lor fantastice pentru restabilirea adevărului vor fi adeverite tîrziu, după moartea lor.

În ce privește legislația și procedura *folosite, se pare că creștinismul a fost pus în afară de lege încă de la Nero și așa a rămas pînă la Constantin cel Mare. Învățații încă nu sînt de acord asupra acestui punct. Unii istorici socotesc că creștinii erau urmăriți ca niște delincvenți de drept comun pentru acuzațiile pe care le-am amintit ; alții cred că ei erau socotiți tulburători de ordine publică și li se aplicau regulile dreptului de pedepsire a crimelor, mai arbitrar, după impresia judecătorului, a mulțimii și după momentul «crimei».*

Modul arestării, nefăcîndu-se deosebire de vîrstă, sex, situație socială, precum și aplicarea în aceleași condiții ale pedepselor celor mai teribile, în general, arată că creștinismul era pus în afară de lege și creștinii supuși exterminării. Unele ezitări în condamnare și un fel de flux și reflux al urgiilor inumane împotriva lor, timp de trei veacuri, se datoresc capriciului și atotputerniciei judecătorilor cu privire la existența unei religii noi care devenise o problemă de stat și în privința căreia nu era admisă decît o sentință repetată : interzicerea ei. Acel decret al lui Nero («institutum Neronianum»), despre care vorbesc apologeții și decretul Senatului care-l condamnă pe mucenicul senator Apollonius, pro-

---

26. *Idem, ibidem*, 42, 1. Tacit, *Hist.* V, 1. *Tacit* numea creștinismul o religie odioasă (odium generis humani), *Pliniu*, o superstiție rea (superstitio prava et immodica). *Suetoniu* socotea pe creștini dușmani publici (hostes publici). În această atmosferă de ură de moarte se auzea foarte des strigătul : «La moarte cu acești fărădelegi, la lei cu creștinii !» (Tolle sacrilegos, christianos ad leonem). V. Prof. T. M. Popescu, Pr. T. Bodogae și G. Gh. Stănescu, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I, p. 59—61, etc.

27. Paul Allard, *Dix leçons sur le Martyre*, cit. supra, p. 118—120, cu citația pentru tot paragraful de mai sus.

clamă categoric interzicerea creştinismului[28]. *Mîntuitorul a profeţit aceasta categoric, căci, precizînd ucenicilor săi prigoanele ce avea să îndure Biserica, Domnul le-a înfăţişat ca inevitabile: «Veţi fi urîţi de toţi pentru numele Meu», zice El (Mt. X, 22). Temeiul acestei uri îl arată apoi în următoarele cuvinte: «Dacă voi aţi fi din lume, lumea ar iubi pe ai săi; dar fiindcă voi nu sînteţi din lume, ci Eu v-am ales pe voi din lume, de aceea vă urăşte pe voi lumea» (In. XV, 19).*

Mersul mereu crescînd al prigoanei lui Nero contra creştinilor face să bîntuie ura generală oarbă, care nici nu-i cunoştea. Din timpul lui Traian ura aceasta îmbracă formele dreptului. Drept lozincă a acelor vremi servesc cuvintele: «Non licet esse vos» — nu aveţi dreptul la existenţă. Din vremea lui Deciu prigonirea devine normă de stat. În sistemul politic al împăraţilor, care voiau să restaureze vechea Romă intra şi nimicirea Bisericii creştine. Dar, pe cînd mai înainte, motivele politice predominau asupra celor religioase, acum, sub domnia lui Diocleţian, cele din urmă au căpătat deplină preponderenţă. La prigoana pe care el ar fi evitat-o cu plăcere ca bărbat de stat, îl împingea însă preoţii păgîni şi filosofii păgîni şi ca unealtă a lor servea superstiţia împăratului.

Fanatismul păgîn păşi acum fără sfială şi făţiş împotriva creştinismului, şi cuvîntul Mîntuitorului cu care El a caracterizat culmea prigonirii: «Celui ce vă va ucide i se va părea că aduce slujbă lui Dumnezeu», s-a împlinit acum cu păgînii tot aşa cum se împlinise altădată cu iudeii[29].

Copleşiţi ei înşişi de durerea unei lumi înnoite de Evanghelie, care prefera să moară decît să nu aibă libertatea religioasă, fiind supusă unor legi samavolnice, aplicate în modul cel mai abuziv de nişte judecători păgîni improvizaţi pe temei politic, apologeţii au proclamat pentru prima dată în existenţa omenirii libertatea religioasă ca o necesitate absolută a spiritului uman «religios din fire»[30]. *De asemenea ei au osîndit foarte aspru modul capricios şi absurd de legiferare şi de aplicare a legilor de persecuţie religioasă într-o lume care se credea organizată excepţional pe temeiuri legale. Şi în sfîrşit au proclamat dinainte irezistibilă mărturia dată prin moartea mucenicească a nenumăraţilor creştini, credinţei lor în dumnezeirea Domnului cel mort şi înviat şi a Evangheliei Sale revelate.*

Apologeţii latini au început să scrie către sfîrşitul secolului al II-lea, adică după o sută şi mai bine de ani de chinuri şi vărsări de sînge nevino-

---

28. Pentru această problemă vezi Paul Allard, *op. cit.*, p. 87 sq. cf. printre alţii pe Tertulian, *Ad Nationes*, I, 7: «Non licet esse christianos». V. şi Prof. T. M. Popescu, Pr. T. Bodogae şi G. Gh. Stănescu, *op. cit.*, supra, p. 61—63 pentru rezumatul problemei.

29. Nicodim, Mitropolitul Moldovei, *Primele zile ale creştinismului*, traducere după F. V. Farrar, partea III-a, Mînăstirea Neamţu, 1938, p. 369—370.

30. Tertulian: «Omul are acest drept şi el aparţine puterii fireşti a fiecăruia să adore ceea ce socoteşte că e bine». *Ad. Scapulam*, cap. II.

vat, de înfrîngere a dreptății și încălcare a libertății de conștiință și a libertății religioase.

De la anul 64, cînd au început masacrele creștine, pe vremea lui Nero și pînă la edictul de toleranță emis de Sfîntul Constantin cel Mare în 313, credincioșii au trăit în teroarea judiciară opusă siguranței persoanei, bunurilor și poziției lor sociale — care antrena pe aceea a copiilor lor și a întregii lor familii —, și opusă și credinței lor religioase. S-a socotit că suferințele prigoanelor au îndoliat șase ani din primul veac al erei creștine, optzeci și șase de ani din al doilea, douăzeci și patru din al treilea și treisprezece de la începutul celui de-al patrulea, ceea ce înseamnă exact jumătate din acest răstimp. Dar dacă ne gîndim că proscrierea n-a încetat pentru fiecare creștin de-a lungul primelor două veacuri în teorie, și că în secolele trei și patru — termenele amintite —, creștinii au rămas la bunul plac al împăraților și al judecătorilor regionali, după oameni și împrejurări istorice, avem de constatat dreptatea apologeților care și-au îndreptat toate puterile lor intelectuale și morale, dominate de o credință vie, împotriva unui mediu legal necontenit viciat de ura împotriva dreptății și adevărului de la jumătatea primului veac pînă la începutul celui de al patrulea[31].

Scrierile apologeților creștini n-au fost însă numai ecoul vaietelor martirilor chinuiți de păgîni fără nici o îndreptățire legală, și numai fiindcă erau creștini, adică fără să li se poată arăta vreo vină, ei fiind în mod neabătut cetățeni loaiali, care nu numai că păzeau și îndeplineau legile, ci se și rugau pentru autoritățile statale.

Adevărați doctori ai științei creștine, inima acestor apologeți ardea de dorul ca adevărul revelat și numai acest adevăr să stăpînească inimile mucenicilor, mergînd la moartea care-i unea cu Hristos, Cel ce este «calea, adevărul și viața».

Lupta aprigă împotriva ereziilor vremii s-a dus cu hotărîre pe de o parte pentru păstrarea unității Bisericii lui Hristos, iar pe de altă parte pentru păstrarea neîntinată a învățăturii revelate ; într-adevăr ereticii alterau nu numai doctrina apostolică, ci și învățătura morală.

Ne aflăm la sfîrșitul veacului al doilea cînd Biserica creștină lupta pentru apărarea existenței ei pămîntești, suferind persecuții nu numai din partea statului, ci și din partea iudeilor și mai ales a filozofilor păgîni, care întrețineau atmosfera de ură și dispreț față de religia creștină în imperiul roman. Pentru acești magiștri ai Moralei creștine, preceptele

31. Vezi Paul Allard, *Dix leçons sur le martyre*, cit. supra, p. 85—87.

morale se impuneau de la sine în viaţa creştinului care era transparentă pentru Hristos, Cel care trăieşte în el. A o pîngări prin vicii şi păcate însemna a-L defăima oribil. Viaţa creştină în acea epocă era socotită o retrăire a vieţii eroice a lui Hristos, ca o necontenită pregătire spre moarte [32]. În acest cadru, creştinii din toate vremurile au privit la apologeţi ca la adevăraţi ghizi ai conştiinţei lor şi au citit cu emoţie nu numai paginile de apărare a vieţii creştinilor, ci şi acelea referitoare la dreapta credinţă şi la viaţa morală, sfîntă a creştinilor. Ele sînt numeroase. Aşa se explică faptul că chiar la aceşti apologeţi atît de preocupaţi de apărarea vieţii creştinilor, totuşi, din cele 31 de cărţi (ale lui Tertulian), din numeroasele epistole şi cele cîteva cărţi (ale Sfîntului Ciprian), jumătate sînt doctrinare şi morale.

Înălţimea de austeritate absolută, jertfă şi eroism pînă la moartea cu Hristos, i-a atras pe ei la noua religie şi această înălţime trebuia păstrată în veci.

Aşa se explică, de asemenea, faptul că şi noi am adăugat la marile opere de apologie, şi ale apologeţilor latini, unele opere de polemică doctrinară şi de principii, şi precepte în care se discută probleme morale puse conştiinţei creştine în crîncenele vremi pe care le trăiau pe atunci creştinii.

Redăm aici, în româneşte, o parte a operelor mai actuale ale celebrilor apologeţi latini Tertulian, Minucius Felix şi Sfîntul Ciprian.

LITERATURA

Ediţii şi studii despre ele: *Migne, Patrologia Latină*, vol. I—III; *Clavis Patrum*, ed. II (sacri erudiri, 1961): Colecţia «*Les Sources chrétiennes*» şi *Collection des Universités de France*», publicată sub patronajul «Asociaţiei Guillaume Budé», Paris, ediţii parţiale, în colecţia lui «Hemmer et Lejay», Paris; *Ancient christian Writers*, Westminster (Maryland); *Biserica Ortodoxă Română*, Bucureşti; *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclesiastique*, Paris; *Dictionnaire de Théologie catholique*, Paris; rev. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, Alexandria; *Florilegium Patristicum*, Bonn; *The Harvard Theological Review*, Cambridge; *The Journal of Ecclesiastical History*, London; *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, Louvain; *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, Abbay du Mont César, Louvain; *Studies in Christian Antiquity*, edit. by J. Quasten, Washington; Θεολογία Atena; *Journal of Historic Christianity*, London; *Vigiliae Christianae*, Amsterdam; *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Stuttgart; *Zeitschrift für Neutestament. Wissenschaft und die Kunde der ältern Kirche*, Giessen-Berlin. A se vedea de asemenea alte *dicţionare, enciclopedii, colecţii* străine, romano-catolice şi protestante.

32. J. Tixeront, *Mélanges de Patrologie et d'Histoire de dogmes*, Paris, 1921, p. 117 sq.

A c t e m a r t i r i c e : Vieți de sfinți : Th. Ruinart. *Acta primorum martyrum, sincera et selecta*, Paris, 1689, Ratisbonae, 1858; J. Bolandus et socii, *Acta sanctorum*, Antverpen, de la 1643; ediție nouă, Paris, de la 1854; *Analecta Bollandiana*, de la 1882. *Martyrologium Romanum* (Roma, 1914 și 1922). *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. Hipp. Delehaye, Bruxelles, 1902; Idem, *Les originès du culte des martyrs*, Bruxelles, 1912. De același, *Sanctus; les origines du culte des Saints*, în *Etudes de critique et d'histoire religieuse*, seria III-a, Paris, 1912, p. 57—212.

Se continuă : *Studii individuale :* H. Achelis, *Das Christentum in den ersten drei Hunderten*, 1—2, Leipzig, 1929. A. Ehrhard, *Die Kirche der Märtyrer* (München, 1932); Rudolf Knopf, *Ausgewählte Märtyrerakten*, Tübingen, 1929 etc.; M. Callenwaert, *Questions de droit concernant le procès du martyr Apollonius*, în *Revue des questions historiques* (aprilie 1905, p. 353—375; Momsen, *Der Religions Frevel nach römischen Recht*, în Historische Zeitschrift, 1980, t. LXIV, p. 389—429; *Römischen Strafrecht*, Leipzig, 1899; Guerin, *Etude sur le fondement juridique des persecutions dirigées contre les chrétiens pendant les deux premiers siècles*, în *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger* (1895); Ansaldi, *De martyribus sine sanguine*, Veneția, 1757; M. Aubé, *Histoire des persecutions de l'Eglise jusqu'a la fin des Antonins*, 2 vol. 1875; Eugene Albertini, *L'empire romain. Peuples et civilisations*, IV, ed. II Paris, 1936; Paul Allard, *Dix leçons sur le Martyre*, ed. III-a, Paris, 1907; Idem, *Histoire des persecutions*, 5 vol., unele în mai multe ediții, Paris, 1908—1926; Idem, *Le Christianisme et l'empire romain de Néron à Théodose*, ed. VIII-a, Paris, 1908; P. Battifol, *L'Eglise naissante et le catholicisme*, ed. IX-a, Paris, 1927; Gaston Boissier, *La fin du paganisme*, ed. VIII-a, Paris, 1925, în apendice, p. 343—394; Leon Bournet, *Le Christianisme naissant, Expansion et luttes*, Paris, 1923; Buonaiuti, *Il Christianesimo nell'Africa Romana*, Bari, 1928; A. J. Festugiere et Pierre Fabre, *Le monde greco-romain au temps de notre Seigneur*, Bibliothèque catholique des sciences religieuses, Paris, 1935; Leon Homo, *L'empire romain*, Bibliothèque historique, Paris, 1925; Același, *Les empereurs romains et le Christianisme*, Paris, 1931; R. Höslinger, *Die alte afrikan. Kirche im Lichte der Kirchen rechtsforschung nach der Kulturhist. Methode*, Viena, 1935; J. P. Kirsch, *Die Kirche in der antiken griechisch — römischen Kulturwelt*, Kirchengeschichte I. Freiburg im Breisgau, 1930; Rudolf Knopf, *Ausgewählte Martyrerakten*, ed. III-a, edit. de Gustav Koüger, Tübingen, 1929; Pierre de Labriolle, *La réaction païenne*, Paris, 1934; H. Leclercq, art. *Persecution și Persecuteur*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, t. XIV (1939) și t. IV (1921); George Lăzăreanu, *Dicționar de mitologie*, Ed. I. Creangă, București, 1979; Prof. Marc Lods, *Confesseurs et martyrs*, col. «Cahiers théologiques», 41, ed. Delachaux et Niestlé, Neuchâtel și Paris, 1958; Horia I. Matei, *O istorie a Romei antice*, Ed. Albatros, București, 1979; Pr. I. Mihălcescu, *Cultul martirilor creștini și cultul eroilor păgîni*, în rev. «Biserica Ortodoxă Română», nr. 7, iunie, 1925; P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, t. I, Paris, 1901, Bruxelles, 1966; Nicodim, Mitropolitul Moldovei, *Seminţe evanghelice pentru ogorul Domnului*, după F. Farrar, vol. IV, Chișinău, 1932; Același, *Primele zile ale creștinismului*, după F. V. Farrar, ed. tip. Mînăstirii Neamț, 1838; J. R. Palanque, *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1936; T. M. Popescu, *Primii dascăli creștini*, în «Studii teologice», prima serie, an. 2, nr. 2, 1932, p. 140—210; G. Ch. Picard, *La civilisation de l'Afrique romaine*, Paris, 1959; Pr. M. Pâslaru, *Valoarea scrierilor patristice*, Rîmnicu-Vîlcea, 1933; René Pichu, *Histoire de la littérature latine*, Paris, 1898; André Piganiol, *Histoire de Rome*, Paris 1946; E. Eapisarda, *L'Angelo della morte in Verillo in Tertulliano*, Melanges Herescu, Roma, 1964.

Manuale: B. Altaner, *Patrologie*, Freiburg im Breisgau, 1938; acelaşi, *Précis de Patrologie*, adaptat de H. Chirac, Paris, 1961; acelaşi şi A. Stuiber, *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, VII, Freiburg-Basel-Viena, 1966; D. S. Balanos, Πατρολογία (οἱ ἐκκλησιαστικόι πατέρες καὶ συγγραφὲς τῶν ὀκτὸ πρώτων αἰώνων), Atena, 1930; O. Bardenhewer, *Geschichte der Altenkirchlichen Litteratur*, vol. I, Freiburg im Breisgau, 1902; Acelaşi, *Les Pères de l'Eglise*, ediţie franceză refăcută de P. Godet şi Verschaffel, t. I, Paris, 1905; G. Bardy, *Littérature latine chrétienne*, Paris, 1929; F. Cayré, *Précis de Patrologie*, t. I, Paris, Tournai-Roma, 1927; I. G. Coman, *Patrologie*, manual pentru uzul sudenţilor Institutelor Teologice, Bucureşti, 1956; Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechei literaturi creştine* (Primele trei veacuri pînă la 325, partea I-a, Iaşi, 1934); Pr. Prof. I.Rămureanu, Pr. Prof. Milan Şesan, Pr. Prof. T. Bodogae, *Istoria Bisericească Universală*, Bucureşti, 1975; Pierre de Labriolle, *Histoire de la Littérature latine chrétienne*, Paris, 1924; J. Quasten, *Patrology*, vol. I, Utrecht-Antwerh, 1962; J. Tixeront, *Mélanges de Patrologie*, Paris, 1921; acelaşi, *Précis de Patrologie*, 1922.

Ediţiile folosite la traducerile din latineşte în acest volum s-au indicat la fiecare carte.

TERTULIAN

1. APOLOGETICUL
2. DESPRE MĂRTURIA SUFLETULUI
3. DESPRE PRESCRIPȚIA CONTRA ERETICILOR
4. DESPRE RĂBDARE
5. DESPRE POCĂINȚĂ
6. DESPRE RUGĂCIUNE
7. DESPRE SUFLET

TERTULIAN

VIAŢA ŞI OPERA

La mijlocul epocii de îngrozitoare prigoane creştine, între 150—160, vine pe lume personalitatea cea mai proeminentă după epoca apostolică, Quintus Septimius Florens Tertullianus. *Această apariţie care poate fi socotită miraculoasă, ca şi altele în istoria creştinismului, adevereşte pentru credincioşi intervenţia lui Dumnezeu prin oamenii trimişi de El. Nefericitele victime neavînd alte mijloace de apărare decît credinţa lor, care îi întărea în faţa morţii cumplite, au primit, odată cu convertirea lui Tertulian, orator de geniu, şi cu cărţile sale, un balsam care le vindeca rănile sufleteşti, un ghid fără greşeli şi o încredinţare că hotărîrea lor eroică de a mărturisi pînă la ultima suflare pe Iisus Hristos şi Evanghelia Sa, le asigură şi lor şi altora, — ca exemplu hotărîtor — viaţa veşnică.*

Păgîn învăţat, are o stare materială şi socială excepţională — ca şi Minucius Felix, Sfîntul Ciprian şi alţii, dealtfel. Tulburat şi răscolit de credinţa şi curajul creştinilor, el depune toate bunurile sale la picioarele lui Hristos şi I se oferă pe toată viaţa jertfă vie, înfruntînd de la primele scrieri, printr-o retorică vijelioasă, cum s-a spus, organizarea statală păgînă pentru nedreptăţile pe care le comitea prin abuzuri înfiorătoare împotriva creştinilor — cei mai devotaţi şi loiali cetăţeni ai societăţii romane.

Tertulian mergea neabătut spre îndoitul scop pe care şi l-a propus: apărarea Bisericii de nedreptatea oribilă, care i se făcea şi întărirea celor ce mergeau la moarte pentru numele de creştin, — neadmiţînd nici o şovăire pe calea spre jertfa supremă, după exemplul lui Iisus Hristos. Ce exemplu înălţător a dat creştinismului în flăcări, sînge, lacrimi şi suspine, acest tribun al nefericitului popor creştin, luptînd nu numai împotriva unei legislaţii nedrepte şi abuzive (aplicată şi mai abuziv, făcînd din moartea crîncenă a unor fiinţe omeneşti în rugăciune, spectacole oribile pe gustul şi pe măsura unei societăţi depravate şi îndobitocite, care le aprecia şi le cerea), ci şi împotriva a ceea ce i se părea că se manifesta în Biserică ca slăbiciuni omeneşti şi abateri categorice de la scopul acestei vieţi, viaţa veşnică. Creştinii nu trebuie

să fugă de moarte (De fuga in persecutione) ; *un soldat creştin a făcut bine că n-a primit cununa din partea împăratului care persecuta pe creştini* (De corona molitis) ; *ereticii şi schismaticii nu primesc «rebotezarea» prin Botezul suferinţei şi al morţii* (Despre Botez) ;* *teatrul e neruşinat, amfiteatrul inuman, circul, izvor de supraexcitare a patimilor ; bucuriile păgînilor nu pot fi împărtăşite de creştini, nici comerţul, nici învăţătura lor, etc., etc. Această dîrză austeritate a mers pînă la înfruntarea autorităţii bisericeşti, căreia el i-a contestat dreptul de a ierta unele păcate, apoi pînă la interzicerea celei de a doua uniri prin căsătorie ; la limitarea numărului pocăinţei la două păcate mari, iar apoi pînă la primirea rînduielilor montaniste (care acceptau manifestările vizibile ale Duhului Sfînt în comunităţile creştine şi iminenta venire a Domnului), dar pe care le-a părăsit, de asemenea, pînă la sfîrşit : Nici montanismul nu i se părea destul de sever, orice mici concesiuni la slăbiciunile omeneşti părîndu-i excese teribile şi osîndind astfel pentru ele pe credincioşi, ca şi indulgenţele şi instituţiile care le aplicau*[1].

Un papă i-a trecut scrierile printre «apocrife», dar Biserica sobornicească a preţuit mult această judecare a valorilor faptelor noastre pe plan divin, la absolut şi l-a menţinut printre dascălii ei, primind cu recunoştinţă şi binecuvîntare rodul muncii rîvnii unice şi a geniului său[2]. *Ea le-a pus şi în vremea noastră în mîinile tineretului încă din seminar, pentru a se aprinde de o flacără incandescentă a dragostei pentru Biserică, Trupul lui Hristos şi pentru Capul ei cel nevăzut. Influenţa lui s-a exercitat astfel nu numai în vremea sa, ci în toate veacurile următoare, rămînînd sursa de întreţinere a credinţei, a austerităţii şi a hotărîrii nestrămutate, neabătute de cele vremelnice, pe calea spre veşnicie, sentinţele sale devenind adesea proverbe, citate adesea de urmaşi, ca autoritate.*

Convertirea lui Tertulian pare să fi avut loc destul de tîrziu, către sfîrşitul veacului al II-lea, ca urmare a impresiei zguduitoare făcută asupra sa de tăria credinţei şi curajul creştinilor care împînzeau Africa, ale căror prime acte martirice îi sînt contemporane — actele celor 12 martiri din Scillium. Fiu al unui centurion din armata proconsulară din Cartagina, el face studii excepţionale din punct de vedere literar, filozofic,

1. Gustave Bardy, *Littérature latine chrétienne*, col. «Bibliothèque catholique des sciences religieuses», Paris, 1929, p. 27 sq., J. Tixeront, *op. cit.*, supra, p. 129—147.

2. Episcopul Nicodim, stareţul mînăstirii Neamţu (Patriarhul de mai tîrziu al Bisericii noastre), scria cu dreptate, reproducînd pe Farrar în «*Seminţe evanghelice pentru ogorul Domnului*», vol. IV, după Farrar, Chişinău, 1932, p. 147 : «...Dar Biserica s-a purtat cu el cu blîndeţe şi cu spirit de miloasă ertare, şi deşi el vorbea despre fiii ei că ar fi «trupeşti» şi a îndrăznit chiar să repete împotriva lor nişte insinuaţiuni, care în gura lui erau încă şi mai ciudate decît în gura păgînilor, ea, cu toate acestea primeşte rodul rîvnii şi geniului său şi, cu toată rătăcirea lui, îl numără printre învăţătorii ei».

medical și mai ales juridic[3]. *Poliglot, vorbește și scrie în grecește și își îmbogățește necontenit vasta-i cultură, care face și astăzi obiectul studiilor teologice, umaniste și juridice ale specialiștilor. Urmînd pilda mucenicilor din epoca primară care mergeau la moarte cîntînd și rugîndu-se asemenea Domnului și a celui dintîi martir (Fapte VII, 60), pentru cei care-i chinuiau și-i ucideau (Luca XXIII, 34), Tertulian, întors, la Domnul, s-a aruncat în arena publică spre apărarea fraților lui în credință, cu un curaj unic, provocator chiar, scriind cărți ca* Scorpiacul *și* Către Martiri, *în care îndeamnă pe cei prinși la rezistență pînă la moarte și mai ales* Către Scapula, *guvernatorul Africei, marele ucigaș al africanilor creștini, autoritatea supremă locală ; publicațiile sale nu erau numai apologii, ci polemici vii, de o îndrăzneală nebunească, dezvăluind un adevărat fanatism. Ele pun pînă astăzi întrebarea : cum a rămas Tertulian liber pînă la sfîrșit ? Nu cumva apologia sa era atît de temeinic făcută încît nici nu putea fi discutată, creștinii fiind cumplit calomniați, pe de o parte și pe de alta, adevărații criminali fiind acuzatorii păgîni, nu acuzații, care se rugau pentru conducătorii Statului și erau cei mai loiali cetățeni ai lui.*

Scrierile sale au rămas capodopera genului ca fond și formă literară artistică, vie și colorată, Tertulian fiind socotit și adevăratul creator al limbii teologice latine[4]. *Cu un temperament de luptător nestăpînit, fără măsură și fără moderație fiindcă ura păgînismul și, departe de a se teme de moarte, o dorea, dimpotrivă și trecea brusc de la jale la pamflet, de la plîns la vervă, ironie și sarcasm*[5]. *Impulsiv pînă la exces și complex și original, avînd totdeauna în minte axele dreptății și ale juridicului, el nu numai că epuizează discutarea problemelor, ci le stoarce parcă pînă dincolo de potențele lor tot ce este imaginabil în domeniile atinse. În acest scop, cultura lui vastă i-a dat un ajutor neprețuit.*

Se crede că Tertulian a trăit pînă către 240 sau 250, adică peste 90 de ani. Amintind că din a doua decadă a secolului al treilea «acest afri-

---

3. F. Cayré, A. A., professeur de Patrologie, *Précis de Patrologie...*, tome premier, livres I et III, Paris, Tournai, Rome, 1927, p. 220.

4. J. Tixeront, *Précis de Patrologie*, Paris, 1918, p. 143.

5. Astfel, după ce combate absurditatea infamiei că creștinii ar adora un cap de măgar — scornită de Cornelius Tacitus —, el acuza pe păgîni că adorau capul acestui animal, ca răsplată fiindcă măgarii sălbatici au salvat de la moartea prin sete o coloană romană din deșertul Arabiei. El precizează sarcastic că romanii adorau «toate animalele de jug și celelalte mîrțoage împreună cu zeița lor Epona», — protectoarea iepelor ! (Vezi Apologeticul, cap. XVI, 1—5). La fel, la acuzația ridicolă dar eficace după care creștinii se împărtășeau în secret cu sîngele unui copil sacrificat, după ce apără creștinismul de enormitatea unei astfel de calomnii, el trece la atac arătînd că astfel de crime rituale sînt cunoscute în păgînism. De pildă, pînă la Tiberiu erau sacrificați copii zeului Saturn și acest împărat pedepsește cu moartea pe preoții păgîni care practicau această crimă în vremea tatălui lui Tertulian, care participă la pedepsirea acestor crime rituale. Într-un întreg capitol al Apologeticului său, Tertulian descrie aceste crime păgînești săvîrșite «parte în public, parte în ascuns», pe care «le puneți pe seama noastră».

can aspru», cum l-a calificat marele lui admirator, Bossuet, — alături de Sfîntul Ciprian, Vincenţiu de Lerini, Augustin şi Biserica întreagă, recunoscătoare, dealtfel, precum se ştie, — socotind spiritualitatea şi morala Bisericii contemporane decăzută, a trecut la montanism, pe care de asemenea l-a părăsit. Nu abordăm această problemă controversată, cărţile pe care le prezentăm aici fiind scrise înainte de trecerea la montanism (cu excepţia tratatului Despre suflet), *prea puţin influenţat de acest fapt.*

Aşa au procedat şi Sfinţii Părinţi trăitori după el. Sfîntul Ciprian, conducător al Cartaginei şi marele martir al veacului său, cerea cu veneraţie scrierile sale zicînd secretarului: «Dă-mi pe magistrul meu!» (Da magistrum!)[6]*. Fericitul Ieronim, atît de aspru cîteodată, strigă parcă într-o epistolă, scriind: «Cine este mai învăţat decît Tertulian? Cine este mai ascuţit la minte decît el? Apologeticul lui şi cărţile sale împotriva păgînilor cuprind toată învăţătura»* [7].

Sfîntul Vincenţiu de Lerini va scrie cu emoţie că Tertulian a fost pentru latini ceea ce a fost Origen pentru greci şi precizează: «Cine a fost mai învăţat decît acest om? Cine a avut competenţa lui în problemele dumnezeieşti şi în cele omeneşti? De fapt toată filozofia, toate sectele filozofice, întemeietorii, partizanii lor, sistemele apărate de aceştia, istoria şi ştiinţa sub formele lor multiple..., iată ce îmbrăţişează minunata întindere a inteligenţei sale» [8].

Aşa cum am amintit, Biserica i-a iertat unele greşeli şi n-a uitat ce a făcut el pentru ea în cea mai îngrozitoare epocă a peregrinării ei pe pămînt.

În vremea noastră aprecierile patristice sînt confirmate de marii specialişti, dintre care vom cita pe un Pierre de Labriolle, de pildă. Acesta aminteşte în acest context, pe lîngă cunoaşterea perfectă a limbii greceşti, iniţierea în filozofie, fiziologie, ştiinţe naturale etc. Dar Tertulian rămîne unic în toate subtilităţile ştiinţei dreptului roman, pentru care a rămas imbatabil în istoria creştinismului. La aceasta se adaugă uluitoarele sale cunoştinţe biblice, ale documentelor primare creştine, ale Actelor martirice — unii atribuindu-i ultima redactare a Actului sfintelor Perpetua şi Felicitas —, şi în sfîrşit toată literatura creştină greacă dinaintea lui: bărbaţii apostolici şi apologeţii creştini.

Acestea toate sînt îmbrăcate în haina sărbătorească a talentului unui scriitor genial, care este cinstit pînă astăzi, ca întemeitorul literaturii

6. Fericitul Ieronim, *De viris illustribus*, LIII.
7. Idem, *Epistola LXX*, 5.
8. Sf. Vincenţiu de Lerini, *Commonitorium*, XXIV.

creștine latine, al vervei unui mare polemist și orator și al ardoarei credinței austere a noului convertit[9].

Cele treizeci și una de cărți publicate și cele șapte socotite pierdute[10] *cuprind, în marea lor majoritate, probleme de controversă doctrinară și morală; dar capodoperele sînt, fără îndoială, cele apologetice și cele cu caracter de controversă. Cele morale se apropie de acestea prin cuprinsul lor controversist — toate scrierile lui avînd, evident, un caracter practic, adică în legătură cu viața creștină. În ciuda faptului că ele dovedesc mari daruri speculative, ele pot fi rezumate la preocuparea dreptului creștinilor la această viață pămîntească — pregătire a celei cerești —, pe care ei trebuie însă s-o trăiască potrivit chemării lor și anume la absolut, dacă nu ca o luptă între împărăția luminii și cea a întunericului. De aici provine nu numai lupta lui împotriva păgînismului, ci și nemulțumirea lui față de unele concesii ale autorității bisericești, care i se par slăbiciuni omenești și trădări față de Descoperirea divină; de aici, de asemenea, înlăturarea teoretică a demonstrației, speculației ca și a filosofiei, ca lucruri omenești, care contrazic această Descoperire.*

Din cele 31 de opere ale lui Tertulian, am ales spre publicarea lor următoarele șapte : Apologeticum, Mărturia sufletului, Despre prescripția contra ereticilor, Despre suflet, Despre rugăciune, Despre răbdare, Despre pocăință. *Primele două sînt scrise pentru* apărarea creștinilor ; *următoarele două sînt* de controversă ; *celelalte* privesc viața și virtutea creștină *în general, iar ultima aparține domeniului disciplinei sacramentale.*

LITERATURA

E d i ț i i : Cele mai vechi sînt recenzate și descrise în *Patrologia latină a lui Migne*, I, col. 32 la 72; B. Rhenanus, Q. *Sept. Flor. Tertulliani opera* (Basilea 1521 ed. Princeps, 1539 (ed. tertia); I. Pamelius, Q. *S. Fl. Tertulliani opera*, Antuerpiae 1579; De la Barre R.L., Ediție a lui Tertullian (Barraeus); F. Iunius, Q. *S. Fl. Tertulliani quae adhuc reperi potuerunt omnia* (Franekerae, 1597); J. L. de la Cerda, Q. *S. Fl. Tertulliani opera argumentis, notis illustra, Lutetiae* Paris, 1624; N. Rigaltus, Q. *S. Fl. Tertulliani opera*, Parisiis, 1634; F. Oehler, Q. *S. Fl. Tertulliani quae supersunt omnia*, I, Lipsiae 1853; A. Kronmann, *Tertulliani opera*, 2 (C.S.E.L. LXX, Viena, 1942), reluată în *Corpus Christianorum*, seria latină[11].

T r a d u c e r i : *În franțuzește* o parte din operele lui Tertulian au fost tipărite în colecțiile «Sources Chrétiennes» și în «Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé» (Paris). La acestea adăugăm J.-A.C.

9. Pierre de Labriolle, *Histoire de la Littérature latine chrétienne*, ed. II-a, Paris, 1924, p. 81—86.

10. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, t. I, cărțile I și II, Paris—Tournai—Roma, 1927, p. 223—224.

11. Pentru *ediții* se va vedea lucrarea prof. Jean-Pierre Waltzing, și *La toilette des femmes* (De cultu feminarum), publicată de Marie Turcan, ancien membre de l'Ecole Française de Rome, în ediția «Sources chrétiennes», Paris, 1971, p. 173.

Buchon, *Choix de monuments primitifs de l'ère chrètienne*, Paris, 1860; A. de Genoude, *Tertullien. Oeuvres complètes*, I, III, Paris, 1852; L. Bayard, *Tertullien et Saint Cyprien*, Paris, 1930. Pentru alte limbi, amintim pe J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise*, Paris, 1957. În englezeşte: J. Donaldson, A. Robert, *The Antenicene Fathers*, retipărită de A. Coxe, *Grand Rapids*, Michigan, 1953. În româneşte: Prof. Dr. Eliodor Constantinescu, *Tertulliani Apologeticum*, traducere din latineşte după textul latin complet al lui J. Pierre Waltzing cu introducere şi note; Prof. N. Chiţescu, *Despre prescripţia ereticilor*, publicată după ediţia lui P. Labriolle, col. «Textes et documents» (Paris, 1907), în revista eparhială *Apostolul*, în numerele de la 1 noiembrie 1930 pînă la 15 aprilie 1931; şi *Despre pocăinţă* de acelaşi, după altă ediţie a lui Labriolle, în revista *Apostolul* în numerele de la 1 mai 1931 pînă la 15 octombrie 1931. În prezentul volum, Prof. David Popescu revizuieşte aceste trei traduceri şi tălmăceşte din latineşte celelalte opere ale lui Tertulian.

Studii: H. Achelis, *Das Christentum in den ersten drei Hunderten*, 1—2, Leipzig, 1929; K. Adam, *Der Kirchenbegriff Tertullians, 1907*; A. d'Alés, *La Théologie de Tertullien*, Paris, 1905; N. Baney, *Some reflections of Life in North Africa in the Writtings of Tertullian*, Washington, 1948; Timoty David Barnes, *Tertullian — a Historical and Literary study*, Oxford, 1971; F. Batiffol, *L'Église naissante et le Catholicisme*, vol. I, Paris, 1901; E. de Backer, *Sacramentum. Le mot et l'idée représentée par lui dans les oeuvres de Tertullien*, Louvain, 1911; J. Berton, *Tertullien le schismatique*, Paris, 1928; H. Bluemer, *Die römische Privataltertümer* (Handbuch der Klassischen altertumswisenschaft, IV, 22), Münich, 1911; Th. Brandt, *Tertullian Ethik* Berlin, 1929; J. Brosch, *Das Wesen der Heresie*, Bonn, 1938; V. Bulhart, *Tertullian; Studien*, Viena, 1957; R. Cantalamessa, *Christologia — La Cristologia di Tertulliano* (Paradosis 18), Friburg, 1962; I. Coman, *Tertulian, sabia lui Hristos*, Bucureşti, 1939; Idem, *Spiritul critic în literatura patristică*, rev. «Mitropolia Olteniei», 1937, nr. 1—2; Acelaşi, *Între răbdare şi nerăbdare la Tertulian şi Sf. Ciprian*, Curtea de Argeş, 1946; Gösta Claesson, *Index Tertullianeus*, 3 vol, Paris, 1974—1975 cu 320.000 cazuri cu referinţe la lucrările lui Tertulian, după C.S.E.L.; Flichte et Martin, *Histoire de l'Eglise*, Paris, 1948; V. Décarée, *Le paradoxe de Tertulien*, în V.C. (Vigiliae cristianae, Amsterdam), 15 (1961); J. C. Frédouille, *Tertullien et la conversion de la culture antique* — Etudes augustiniennes, Paris, 1972; Mgr. Freppel, *Tertullien*, 2 vol., Paris, 1861, 1862; I. Giordani, *Il Messagio sociale dei primi Padri della Chiesa*, Turin, 1939; Ch. Guignebert, *Tertullien. Etude sur ses sentiments à l'égard de l'empire et de la sociéte civile*, Paris, 1901; A. Harnack, *Die Terminologie der Wiedergeburt und verwandter Erlebnisse in der ältesten Kirche*, Leipzig, 1918; A. Hilgenfeld, *Die Ketzergeschichte des Urchristentums urkundlich dargestellt*, Leipzig, 1884, republicat Darmstadt, 1963; R. Hösslinger, *Die alte Afrik Kirche im Licht der Kirchenrechtsforschung nach der Kulturhist. Methode*, Wien, 1935; H. Hoppe, *Syntax und Stil der Tertullianus*, Lund, 1903; Idem, *Beitrage zu Sprache und Kritik Tertullians*, Lund 1932; Idem, *De sermone Tertullianeo questiones selectae*, Marbourg, 1897; Jentsch, *Urchristliches Erziehungsgedanken* (1951); M. Kriebel, *Studien zur älteren Entwiwklung der abendl. Trinitätslehre bei Tertullian und Novatian*, Berlin, 1932; P. de Labriolle, *La crise montaniste*, Paris, 1913; J. Lortz, *Tertullian als Apologet*, 2 vol., Viena, 1927—1928; D. Michaëlides, *Foi, Ecritures et Tradition. Les prescriptions chez Tertullien, Theologie*, 76, Paris, 1969; P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, I, Paris, 1901; P. Monteil, *Beau et laid en latin*, Paris, 1964; T.P. O'Malley, *Tertullian and the Bible*, Utrecht, 1967; E. Merch, *Le corp mystique du Christ*, vol. I, Louvain, 1933; J. Morgan, *The importance of Tertullian in the Development of Christian Dogma*, Londra, 1928; M. Perroud, *La Prescription théologique d'après Tertullien*, Montpellier, 1914; P. F. Preobrazensky, *Tertullian i Rim (Tertulian şi Roma)*, Moscova, 1926; K. Rahner, *Sünde als Gnadenverlust in der frühchristlichen Litteratur*, în «Zeitschrift für Katholische Theologie» (Junsbuck, 60; 1936); E. R. Roberts, *The Theology of Tertullian*, London, 1924; G. Salflund, *«De pallio» und die stillistische Entwicklung Tertualianus*, Lund, 1955, H. Schelowsky, *Der Apologet Tertullianus in seinem Verhältniss zu der griechisch-*

römischen Phiolosophie, Leipzig, 1901; J. Schummer, *Die altchrist. Fastenpraxis mit bes. Berücksichtigung der Schriften Tertullians*, Berlin, 1933; C. de L. Shortt, *The influence of Philosophy and the Mind of Tertullian*, Londra, 1933; R. D. Sider, *Ancient Rhetoric and the Art of Tertullian*, Oxford, 1971; H. von Soden, *Der Lateinische Paulustext bei Marcion und Tertullian in Festgabe A. Jullicher*, Tübingen, 1927, p. 229—281; M. Spannent, *Le stoïcisme des Pères de l'Eglise, de Clèment de Rome à Clèment d'Alexandrie*, Patristica Sorbonensia 1, Paris, 1957; J. K. Stirnimann, *Die Praescriptio Tertullians im Lichte des römischen Rechts und der Theologie*, Paradosis 3, Friburg, 1949; Gösta Thörnell, *Studia tertullianea* II (1921), III (1922), IV (1926); Uppsala; J. Tixeront, *Tertullien moraliste*, în *Mèlanges de Patrologie et d'Histoire des dogmes*, Paris, 1921, p. 117—152 și *Histoire des dogmes*, vol. I, ed. IX-a, 332 sq.; Paris, 1922; E. Underhill, *The Mystik way. A Psychological study in christian origins*, London, 1914; P. G. Verweijs, *Evangelium und neues Gesetz in der ältesten Christenheit bis auf Marcion*, Utrecht, 1960); P. Witton, *I concetti giuridici nelle opere di Tertulliano*, Roma, 1924; I. P. Waltz, *Pour l'ètude de Tertullien*, Musée Belge, 25, 1921; Zăvoianu Corneliu, *Apărarea creștinilor făcută de Tertulian în Apologia sa*, în «Glasul Bisericii», nr. 5—6, 1976; G. Timmermann, *Die hermeneutische Prinzipien Tertulliani's*, Viena, 1937.

LISTA CRONOLOGICĂ A OPERELOR LUI TERTULIAN PĂSTRATE PÎNĂ ASTĂZI:

I. *Perioada catolică*

1. Ad Martyres	197 (februarie martie)	Morală
2. Ad Nationes	197 (după februarie)	Apologetică
3. Apologeticum	197 (sfîrșitul anului)	Apologetică
4. De testimonio animae	197—200	Apologetică
5. De spectaculis	cam 200	Morală
6. De praescriptione haereticorum	cam 200	Controversă
7. De oratione	200—206	Morală
8. De patientia	200	Morală
9. De Baptismo	200	Sacramente
10. De Poenitentia	200	Sacramente
11. Adv. Hermogenem	200	Controversă
12. Adv. Judaeos	200	Apologetică

II. *Perioada semi-montanistă*

13. De virginibus velandis	cam 206	Morală
14. Adv. Marcionem	(207—208 ptr. cărțile I—IV, 208—211 ptr. cartea V)	Controversă
15. De pallio	209	Morală
16. Adv. Valentinianos	208—211	Controversă
17. De carne Christi	208—211	Controversă
18. De resurrectione carnis	208—211	Controversă
19. De anima	208—211	Controversă
20. De exhortatione castitatis	208—211	Sacramente
21. De corona	211	Morală
22. De idololatria	211—212	Morală
23. Scorpiace	211—212	Morală
24. Ad Scapulam	212 (sfîrșit)	Apologetică

III. *Perioada montanistă*

25. De fuga in persecutione	213	Morală
26. Adv. Praxeam	după 213	Controversă
27. De monogamia	după 213	Sacramente
28. De jejunio	după 213	Morală
29. De pudicitia	217—222	Sacramente

Scrierile lui Tertulian se referă la patru teme principale :

1. Apărarea creștinismului (5 scrieri *apologetice)* ;
2. Lupta împotriva ereziei (8 tratate de *controversă)* ;
3. Morală și virtuți creștine (12 tratate) ;
4. Disciplina sacramentală (6 tratate).

Iată titlul a șapte scrieri pierdute ale lui Tertulian : 1. *Liber ad amicum Philosophum* (înainte de 197) ; 2. *De censu animae* (200—206) ; 3. *Adv. Apelleiacos* (200—206) ; D. *De fato* (200—206) ; 5. *De Paradiso* (200—206) ; 6. *Despre fidelium* (200—206) ; 7. *De extasi* libri VII (după 213).

Acest tabel a fost făcut de A. d'Alès, *La Théologie de Tertulian* și retușat de F. Cayré, *op. cit.*, supra, p. 223—224 și nota 1, de la aceeași pagină.

TERTULIAN

APOLOGETICUL

INTRODUCERE

Activitatea apologetică a lui Tertulian, primejdioasă pentru el — jurist sau retor, nu se știe —, a început cu prilejul noii persecuții a creștinilor din anul 197 ordonată de Septimiu Sever. Era alt val ucigător, după cele declanșate de Nero, apoi de Domițian, de Traian și de Marcu Aureliu și alții, amintiți sau nu mai sus.

O lege specială oribilă prin absurditatea ei (edict sau senatus-consult), emisă de nebunul Nero după ce dăduse foc Romei (cap. IV, 4 și V, 3 din Apologetic), interzicea creștinismul sub pedeapsa cu moartea: «Nu vă e permis să existați!» *Rescriptul lui Traian din 212, confirmat de al lui Marc Aureliu în 177, mențineau această lege împotriva celor care nu se lepădau de credință, nici după cele mai groaznice chinuri. S-au răspîndit pe seama creștinilor cele mai odioase calomnii, reînnoite și amplificate cu timpul: se adunau în locuri ascunse unde săvîrșeau un omor ritual, ucigînd un copil ca să-i soarbă sîngele și să participe la orgiile care urmau între frați și surori după un ospăț comun (Apol. VII—IX). Ei se rupeau de ceilalți cetățeni, nevoind să jertfească zeilor și împăraților, care au dat puternicul imperiu roman și-l mențineau, și neparticipînd la manifestările publice din circuri și amfiteatre. Credința lor era ridicolă, ca adorînd un cap de măgar, ori crucea (XVI, 12) și morala lor sălbatică, ca incestuoși și homicizi (II, 4). Plebea, din interes ori convinsă, își manifesta public oroarea față de creștini, îi linșa și le dezgropa cadavrele aruncîndu-le la cîini (XXXVII, 2), ori strigînd pe străzi: «La lei cu creștinii» (XL, 1, 2).*

După persecuțiile de la începutul domniei lui Commodus (176—192), ele au fost reluate cu mai mare furie sub Septimiu Sever. Biserica din Africa avea o organizație puternică, cu peste șaptezeci de episcopi și cu o vitalitate pe care o manifestaseră cei doisprezece martiri din Scillium, care n-au primit la 17 iulie 180 să li se amîne execuția, voind astfel să

se unească cu Domnul, îndată după cei patru mucenici din Madaura, executaţi cu cîteva zile mai înainte.

Închisorile Cartaginei gemeau de creştini. Ei n-aveau dreptul la apărare; existenţa şi numele lor erau crime împotriva umanităţii şi a imperiului (II, 19, 20). În numele şi în locul lor, le-a luat apărarea Tertulian, scriind la începutul persecuţiei lui Septimiu Sever trei apologii: Către Martiri, *prin care întărea curajul lor,* Către Naţiuni, *prin care îi apăra violent împotriva păgînilor şi* Apologeticul, *adică apărarea lor sub forma unui imens proces sau pledoarii juridice, în lipsa creştinilor, care n-aveau dreptul s-o facă. El se adresează guvernatorilor de provincii, făcîndu-le un rechizitoriu sever pentru nedreptatea pe care o comit faţă de cei mai loiali cetăţeni ai imperiului, care se roagă pentru înalţii demnitari, au adevărata credinţă şi morala cea mai curată, şi totuşi sînt supuşi exterminării de nişte criminali, imorali şi răi cetăţeni, pe baza unor legi false şi mincinoase, nevalabile deci din punct de vedere legal, întemeindu-se pe simple calomnii odioase.*

Planul *acestei opere, celebră în toate veacurile creştine care au urmat, prin cuprinsul ei şi prin curajul autorului, care a uimit pe toţi cititorii creştini, este de asemenea interesant*[1]. *Tertulian face începutul* (exordiul) *acestui rechizitoriu cu formularea adevărului că judecătorii nu voiau să asculte apărarea creştinilor şi de aceea erau osîndiţi pentru religia lor adică pentru numele de creştin, făcîndu-se astfel un «război al numelui» (I, II). Dreptatea cere ca să fie ascultaţi creştinii, fiind nevinovaţi; altfel, păgînii sînt adevăraţii criminali, care-i ucid fără măcar să-i audieze (III, IV, 1). În versetul următor Tertulian arată că crimele care se impută creştinilor sînt de două feluri: secrete şi publice. Le va discuta pe rînd.*

Dar mai înainte va discuta valoarea legii oribile care interzice religia creştină: nu vă este îngăduit să fiţi creştini! (IV, 4). Ce autoritate poate avea o prescripţie impusă fără nici o cercetare prealabilă unor cetăţeni onorabili? Căci, în principiu, o lege nu trebuie să depindă de bunul plac al unui legislator; în acest caz ea este tiranică şi trebuie abrogată (IV, 3—5). De fapt legislatorii s-au putut înşela adesea şi legile

---

1. Vom rezuma aici acest plan expus pe larg de Jean-Pierre Waltzing în *op. cit.*, *Tertulien, Apologetique, texte établi et traduit avec la collaboration de Albert Severyns*, în «Col. des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé», troisième tirage, Paris, 1971, p. XXXIX—LI. Înaintea lui, Pierre de Labriolle scosese în relief părţile cele mai caracteristice ale Apologeticului în a sa *Histoire de la Littérature chrétienne*, v. ed. II-a, Paris, 1924, p. 94—100. Eliodor Constantinescu, prof. la Seminarul din R. Vîlcea, a refăcut pe larg aceste rezumate în pag. 27—44 ale cărţii sale: *Tertulliani Apologeticum*, trad. din latineşte după textul latin complet al lui Jean-Pierre Waltzing (R. Vîlcii, 1930), şi anume după ediţia II-a, din 1929.

lor au putut fi abrogate (IV, 6—9). Acesta este cazul unei legi nedrepte și absurde împotriva numelui de creștin (IV, 10—13). De aceea mulți împărați buni nu le-au aplicat (V). Dealtfel se știe că romanii au anulat prin uitare multe legi și instituții naționale (VI).

Rămîne deci ca să se facă dovada că învinuirile groaznice aduse creștinilor sînt calomnii odioase pentru ca această lege a prescripției creștine să cadă.

Prima categorie *de acuzații constă în* actele secrete *sau* crime rituale : *uciderea de copii nou născuți spre a le bea sîngele și ospățul cu orgii incestuoase (VII—VIII). Oricît de absurde erau aceste calomnii, Tertulian nu le neglijează pentru că ele au avut un mare răsunet în societatea păgînă. De aceea, el răspunde violent, arătînd că astfel de crime au fost și mai sînt încă săvîrșite de păgîni, dar niciodată de creștini (IX).*

Actele publice *erau de o importanță mult mai mare în procesele* creștinilor. *Ele cuprindeau trei mari categorii de crime, din* ce *în ce mai mari :* Sacrilegiul, crima împotriva împăratului *și* dușmănia împotriva statului și a societății.

I. Sacrilegiul *(X—XXVII) consta în vina* de a nu onora pe zei și de a nu le aduce sacrificii. *Tertulian recunoaște aceasta și o justifică prin neexistența zeilor. Ei au fost oameni, proclamați zei după moarte. Faptele bune care li se atribuie nu sînt obligatorii, deoarece mulți alții au săvîrșit astfel de fapte (XI) ; statuile lor sînt materie inertă, nesimțitoare la laudă și la insulte (XII). De aceea, înșiși păgînii îi neglijează și îi dezonorează în scrieri, teatre, în circuri și chiar în temple ; exemplele abundă (XIII—XV). Ca atare și creștinii adoră adevărul și resping minciunile. Ei nu se închină la un cap de măgar, la un lemn, la soare (XVI), ci lui Dumnezeu Cel Unul, făcătorul lumii (XVII), despre existența căruia mărturisesc Scripturile Sfinte (XVIII—XX). Creștinii se deosebesc de iudei prin aceea că adoră pe Dumnezeu prin Iisus Hristos cel Unul-Născut (XXI), care a pătimit și a înviat pentru oameni și a cărui dumnezeire o atestă demonii exorcizați de El din oamenii pe care vor să-i piardă (XXII—XXIII). Adorînd minciuna și împiedicînd și pe alții de la adevărata religie, păgînii se dovedesc a fi neevlavioși și nereligioși. Creștinilor li s-a răpit libertatea religioasă, de care pe nedrept se bucură numai păgînii (XXIV). La replica acestora că zeii au făcut mărirea Romei, Tertulian răspunde : nu zeii, ci adevăratul Dumnezeu la care se închină adevărații* credincioși *(XXV—XXVI).*

Concluzia logică este că creștinii nu trebuie învinuiți că nu se închină unor zei care nu există. Cinstirea lor s-ar adresa, dealtfel, demonilor, care îndeamnă pe păgîni să prigonească pe creștini.

II. A doua categorie de acte publice *constă în crima împotriva împăratului (XXVIII—XXXVI). Într-adevăr, creştinii nu sacrificau zeilor pentru împărat şi nu aduceau «omagiile divine» care constituiau «religia imperială» : jurămîntul pe «geniul Cezarilor», tămîierea statuii lor, numele de Dumnezeu ce i se atribuia, sărbătorilor imperiale (XIII, 8—XXVIII). Tertulian răspunde că creştinii nu aduc jertfe împăratului şi nu-l omagiază prin zei, pentru că zeii nu există şi sînt neputincioşi. Ei se roagă, însă, pentru împărat Dumnezeului celui adevărat, nu se asociază la mişcări care tulbură ordinea de stat (potrivit poruncii categorice a Sfintei Scripturi (XXIX—XXXI). Nu se jură pe geniul împăratului (XXXII) şi nu-i dau numele de zeu (XXXIII) ori «Dominus» (XXXIV), fiindcă este om şi numai lui Dumnezeu Cel Unul I se cuvin anumite nume ; iar cel ce zeifică pe împărat fiind încă în viaţă, îi grăbeşte moartea, căci atunci va deveni zeu, după credinţa păgînă cea mincinoasă.*

Iar cînd nu participă la serbările date în cinstea împăratului, fac aceasta în sinceritate şi de bună credinţă. Într-adevăr, ei sărbătoresc pe împărat prin rugăciuni către Dumnezeu şi prin bunele lor sentimente loiale ; pe cînd păgînii îl cinstesc în public, dar în acelaşi timp complotează pentru uciderea lui, consultînd stelele şi magii în acest scop.

În acel moment Septimiu Sever urmărea pe complicii complotiştilor Albinus şi Niger (XXXV—XXXVI).

III. A treia categorie de învinuiri *adusă creştinilor era pretinsa lor* duşmănie împotriva Statului şi a societăţii păgîne *(XXXVII—XLV). Răspunsul lui Tertulian este categoric negativ, amintind că creştinii nu fac nici un rău nimănui, nu se răzbună, nu complotează, deşi ar putea s-o facă, fiind numeroşi (XXXVII). Ei nu tulbură statul cu asociaţii ilicite, ci se unesc numai în scopuri religioase şi caritabile (XXXVIII—XXXIX). Nu ei sînt cauza nenorocirilor publice, ci păgînii, care atrag mînia lui Dumnezeu prin fărădelegile lor şi alături de ei le suportă ca avertismente şi creştinii (XL—XLI). Nu este adevărată nici învinuirea că creştinii ar fi nefolositori societăţii, ba chiar păgubitori din punct de vedere material (XLII). Tertulian replică la aceasta în modul cel mai aspru şi amar, spunînd printre altele, că păgînii sînt duşmanii societăţii, arătîndu-se zgîrciţi pînă şi în ofrandele aduse zeilor şi înşelînd fiscul ; creştinii nu avantajează, e adevărat, pe vînzătorii de carne vie, pe asasini, otrăvitori, haruspicii, ghicitori, cititori în stele (XLIII). Iată de ce păgînii fac o mare greşeală trimiţînd la moarte atîţia drepţi nevinovaţi şi folositori. Creştinii ştiu că la judecata din urmă vor da socoteală de slujirea lui Dumnezeu şi a aproapelui ; de aceea numai ei sînt nevinovaţi din acest punct de vedere (XLIV—XLV).*

Tertulian şi-a încheiat misiunea. Totuşi, mai adaugă la ea un punct foarte important despre modul în care este evaluată credinţa creştină care e pusă la egalitate cu filosofiile omeneşti, ba încă e şi ridiculizată, ca atare. Dar pe filozofi păgînii nu-i ucid ca pe creştini. Or, creştinismul este evident superior oricărei filozofii, atît din punct de vedere al descoperirii adevărurilor dumnezeieşti cît şi din acela al moralei (XLVI). Cele asemănătoare la filozofi au fost luate din Scripturi şi falsificate de ei (XLVII). Tertulian respinge obiecţiile pe care le aduceau păgînii împotriva învierii, judecăţii de apoi, răului şi iadului (XLVII, 12—14 ; XLVIII).

Concluzia care se impune este că credinţa creştină nu face decît bine şi, ca atare, cei care o trăiesc nu trebuie ucişi (XLIX, 1—4). Totuşi, plebea păgînă batjocoreşte pe creştini iar judecătorii îi fac pe plac. Creştinii, însă, preferă să moară în chinuri, decît să se lepede de Dumnezeu. Groaza morţii se preface pentru ei în biruinţă, fiindcă le aduce bucuria de a sluji lui Dumnezeu şi cucerirea vieţii veşnice (XLIX, 4—6 şi L, 1—2).

Eroismul păgîn este glorificat de urmaşi prin statui şi scrieri spre veşnică amintire. E un fel de reînviere, care e ridiculizată la creştini de păgîni. Gestul tragic al tinerei creştine, osîndită la o casă de necinste a arătat că imoralitatea crasă este socotită de creştini mai groaznică decît moartea. Rafinata cruzime a păgînilor nu le este de folos, sîngele creştinilor fiind sămînţa care-i înmulţeşte în mod miraculos (L, 3—13).

Tertulian îşi termină capodopera cu descrierea zguduitoare a apropiatei convertiri, strigînd către păgîni : «cine, oare, la priveliştea ei, nu se simte zguduit în dorinţa de a cerceta ce este în fond acest lucru ? Cine, odată ce l-a cercetat, nu-şi îndreaptă paşii spre ei şi, cînd s-a apropiat, nu doreşte să pătimească pentru ca să poată răscumpăra întreaga mulţumire a lui Dumnezeu, să primească de la El toată iertarea în schimbul sîngelui vărsat ? Toate păcatele se răscumpără prin această suferinţă. De aceea şi noi vă aducem pe dată mulţumiri pentru sentimentele voastre. Aici stă contradicţia între lucrurile divine şi cele umane, în timp ce voi ne osîndiţi, Dumnezeu ne mîntuieşte !» (L, 15—16).

Aşa cum a presimţit şi Tertulian, Apologeticul n-a avut ecou în sufletele contemporanilor păgîni, dar a avut de la început un răsunet extraordinar în sufletele creştinilor. «Apologeticum» şi «Prescriptia» au forţat dintru început Biserica să ierte greşeala lui Tertulian — montanismul — şi să-l menţină între fiii ei iubiţi.

Traducerea în greceşte a Apologeticului său l-a făcut iubit şi admirat şi în lumea creştină răsăriteană. Fericitul Ieronim scria despre el, la începutul veacului al treilea că africanul Tertulian se bucură de o faimă

mare în toate Bisericile creştine. A fost citit şi folosit în toate vremurile. Bossuet l-a citat des, iar Chateaubriand îl elogiază cu mare entuziasm, socotindu-l foarte modern şi «cu trăsături sublime» pentru «predica creştină» [2]. *E publicat, în continuare, şi astăzi.*

Apologeticul s-a bucurat de multă publicitate şi în româneşte.

LITERATURA

Ediţii: Pînă în secolul al XVIII-lea s-a crezut că există de la Tertulian două ediţii de manuscrise ale Apologeticului, aşa cum a stabilit Sigebert Havercamp, în ediţia sa din 1718 a Apologeticului (publicată la Leyda), pe baza deosebirilor de stil şi chiar de gîndire. Una dintre aceste tradiţii, *comună tuturor scrierilor* lui Tertulian e reprezentată de vreo treizeci de manuscrise şi a fost baza unică a tuturor ediţiilor Apologeticului pînă la ediţia asupra lui Tertulian din 1637, a lui Rigaltius, ba chiar pînă la aceea a lui Rauschen asupra Apologeticului, din 1906 şi 1912. De aceea se numeşte *tradiţia comună*. Din cele treizeci de manuscrise în pergament, textul cel mai bun s-a stabilit pe temeiul frumosului manuscris în pergament, numit *Parisinus* (P din secolul al X-lea), susţinut pe alocurea de manuscrisul, tot în pergament, *Montepessulanus* (M din secolul al XI-lea), desfigurat de multe greşeli datorate copiştilor.

A doua tradiţie de manuscrise, numită *cea specială*, fiindcă cuprindea numai *Apologeticul* şi *Împotriva Iudeilor*, este reprezentată de un singur manuscris descoperit la mînăştirea Fulda (de unde numele de *Codex Fuldensis*), datînd, pare-se, din secolul al IX-lea. El s-a pierdut, dar a fost descoperit în 1584 de Francisc Modius şi, trecînd din mînă în mînă, a fost tipărit de Francisc Iunius în 1596.

Revizuirea de pînă acum a manuscriselor a arătat că manuscrisul a păstrat textul cel mai curat. Acest text a fost publicat după studii îndelungate de învăţatul Jean-Pierre Waltzing, din Louvain, în 1910, în 1929, şi, în a III-a ediţie, în 1971. Părerea de la început a învăţaţilor că Tertulian ar fi publicat două ediţii deosebite se datoreşte greşelilor făcute de copişti şi uneori micilor comentarii ale cititorilor entuziasmaţi sau indignaţi.

Principalele ediţii sînt *Migne, P.L.*, I, 257—536 şi altele mai vechi sau mai noi, cea mai bună fiind cea amintită de noi a lui Waltzing. Iată alte ediţii citate de el: De la Barre, *R. L. Edition de Tertullien*, Paris, 1580 (citat *Barraeus)*; Gesner, I. M. în G.-H. Schaefer, ediţia *Scrisori ale lui Pliniu*, Leipzig, 180 g., p. 565; Hartel W., *Patristische Studien*, II, Viena, 1890, *Sitzungsber. der Wienner Akademiae*, vol. 120; Havercamp S., Ediţia *Apologeticului*, Leyda, 1718; Heinze R., *Tertullians Apologeticum*, Leipzig, Teubner, 1910; *Ber. über der Verh. der sächs. Ges. der Wiss.*, LXII, p. 279—490; Heraldus, Ediţie a *Apologeticului*, Paris, Plantin, 1613, Tunius & Fr. du Son; *Ediţie a lui Tertulian*, Franeker, 1597; Legarde P., *Abh. der Ges. der Wiss, zu Gött*, XXXVII, 1891, p. 77—84; Loefstedt E., *Kritische Bemerk. zu Tert. Apolog.*, Lund, Gleerup, 1918, 118 p.; Modius (Fr. de Maudae), *In Tertull. Apol. lectiones variae* (în continuarea ediţiei lui Junius); Oehler Fr., Ediţia *Apologeticului*, Halle, Anton, 1849; Rauschen G., Ediţia *Apologeticului*, Bonn, Hanstein, 1906 şi 1912.; Rhenanus Beatus, Ediţia lui *Tertulian*, Bâle, Froben, 1521; ed. 3-a, 1539; Rigaltius (Rigault N.). Ediţia lui *Tertulian*, Paris, 1634; Van der Vliet J., *Studia ecclesiastica*, I. Leyda, Brill. 1891.

În limba română: amintim ediţia şcolară a lui Ion Dianu, *Apologeticum*, cu o introducere şi note explicative, ed. III-a (din publicaţiile «Casei Şcoalelor», 1922); de asemenea prof. Dr. Eliodor Constantinescu, *Tertulliani Apologeticum*, traducere, introducere generală (I) şi specială (II), împărţire, rezumat.

Studii speciale: *Cuvîntul înainte* al prof. Jean-Pierre Waltzing la cele trei ediţii ale *Apologeticului* trebuie pus pe primul plan; după el amintim Introducerea prof. Eliodor Constantinescu. La acestea mai adăugăm cîteva străine: A. d'Alès, *La Théologie de Tertullien*, Paris, 1905; P. Allard, *Histoire des Persecutions pendant*

2. Fr. René de Chateaubriand, *Genie du Christianisme*, cartea III-a, cartea IV-a, cap. II, Paris, 1931, p. 22—23.

les deux premièrs siècles, cit. supra; A. Aymard, J. Auboier, *Rome et l'Empire*, Paris, 1954; M. Baney, *Some reflections of Life in North Africa in the writings of Tertullian*, Washington, 1948; E. Buonaiuti, *Il Cristianesime nell'Africa Romana*, Bari, 1928; C. Becker, *Tertullians «Apologeticum» Wederden und Leistüng*, München, 1954; R. Braun, *Deus Christianorum. Recherches sur le vocabulaire doctrinal de Tertullian*. Publication de la Faculté des Lettres et sciences humaines d'Alger 41, Paris, 1962; H. Canfield, *The early Persecutions of the christians*, N.Y., 1912; Mgr. Freppel, *Tertullien*, Paris, Retaux-Bray, 1877; A. Hamman, *Prières des premiers chrétiens*, (Club du Livre religieux, 1957); G. Lapeyre et A. Pellegrin, *Carthage latine et chrétienne*, Paris, 1950; Marc Lods, *Confesseurs et martyrs*, Neuchâtel, 1958; E. de Moreau, *Le nombre des martyrs des persecutions romaines*, în «Nouvelle revue théologique», 73, Paris, 1951; Décarie, *Le paradoxe de Tertullien* dans V.C. 15, 1961; R. D. Sider, *Ancient Rhetoric and the Art of Tertullian*, Oxford, 1971; M. Spanent, *Le Stoïcisme des Pères de l'Eglise*, de Clément d'Alexandrie (Patristica sorbonensia 1), Paris, 1957; G. Ch. Picard, *La civilisation de l'Afrique romaine*, Paris, 1959; E. Rapisarda, *L'Angelo della morte in Vergilio e in Tertulliano*; *Mélanges Herescu*, Roma, 1964; *Acta philologica III*; J. Turmel, *Tertullien, (La pensée chrétienne)*, ed. III, Paris, 1905; J. P. Waltzing, *Le crime rituel reproché aux chrétiens du II-e siècle*, în «Bulletins de l'Académy royala de Belgique, classe des Lettres», 6 mai 1925; ed. II-a, 1906, Liège; J. Zeiller, *Les grandes persecutions de milieu du III-e siècle*, în «Histoire de l'Eglise», publicată de Fliche și Martin, Paris, 1946.

Manualele de Patrologie, *articolele* din Dicționarele teologice și nenumărate articole din toate timpurile dau caracterizări și evaluări.

În românește: *Patrologia* de Pr. Prof. Ioan Coman (amintită); Eliodor Constantinescu, *Tertulliani Apologeticum*, trad. și *Introducere*, R. Vîlcii, 1930; I. Dianu, *Apologeticum*, ed. III-a (din publicațiile «Casei Școalelor», 1922).

APOLOGETICUM *

I.

1. Dacă nu vă e permis, demnitari ai imperiului roman, care împărțiți dreptatea în văzul tuturor și-n locul cel mai înalt al cetății, să cercetați pe față și să vedeți care este adevărul în cauza creștinilor, dacă numai atunci cînd e vorba de creștini autoritatea voastră se teme, ori îi e rușine să cerceteze în public cu tot respectul dreptății; dacă, în sfîrșit, ceea ce s-a întîmplat acum de curînd, dușmănia împotriva religiei noastre, sporită peste măsură prin denunțurile particulare, a închis calea oricărei apărări, să-i fie permis atunci adevărului să pătrundă pînă la urechile voastre măcar pe calea tăcută a scrierilor, ce nu pot glăsui [1]. 2. Adevărul nu se roagă de nimic în sprijinul cauzei sale, fiindcă nu se miră de condiția existenței sale. El știe că trăiește ca un străin pe acest pămînt, că între străini își găsește ușor dușmani, pentru că familia, locuința, speranța și buna lui cinstire se află în ceruri. El cere un singur lucru: să nu fie condamnat fără a fi cunoscut [2]. 3. Ce au de pierdut aici legile voastre care sînt atotputernice în imperiul lor, dacă adevărul este ascultat? Oare puterea lor va străluci mai mult dacă ele osîndesc adevărul, neîngăduindu-i cel puțin să se apere? Căci dacă-l condamnă fără să-l asculte, pe lîngă ura din cauza nedreptății lor, își vor atrage bănuiala că o fac în mod deliberat, nevoind să asculte ceea ce n-ar putea condamna dar ar asculta. 4. Așadar, vă acuzăm în primul rînd de ura nedreaptă pe care o aveți împotriva numelui de creștin [3]. Această nedreptate este îngreunată și combătută chiar de ceea ce ar părea s-o scuze, adică de neștiința voastră. Într-adevăr, ce poate fi mai nedrept decît ca oamenii să urască un lucru pe care nu-l cunosc, chiar dacă acesta ar fi demn de ură? Numai atunci ar merita ura, cînd s-ar ști că e meritată. 5. Lipsind cu-

---

* Traducere (după textul latin complet al lui J. Pierre Waltzing, Paris, 1929) de Eliodor Constantinescu (1930), revăzută de David Popescu (1978).

1. Nevoia apărării publice.
2. Adevărul ignorat e condamnat.
3. Ura față de numele de creștin.

noaşterea faptului, cum s-ar putea susţine această îndreptăţire a urii, care trebuie să se întemeieze pe fapte, iar nu pe bunul plac ? Aşadar, de îndată ce oamenii urăsc fără să cunoască ceea ce urăsc, de ce nu ne-ar fi îngăduit să credem că ceea ce ei urăsc nu merită ură ? De aici rezultă şi una şi alta : şi că ei nu cunosc ceea ce urăsc şi că urăsc pe nedrept ceea ce nu cunosc. **6.** Dovadă a necunoaşterii, care, în timp ce scuză nedreptatea, de fapt o condamnă, este aceea că toţi cei ce pînă aici ne urau fiindcă nu ne cunoşteau, de îndată ce au început să ne cunoască încetează de a ne mai urî. Aceştia devin creştini după ce cunosc adevărul şi încep să urască ceea ce au fost şi să se declare de partea a ceea ce au urît, numărul lor fiind atît de mare, cît se poate constata din realitatea însăşi. **7.** Se strigă împotriva noastră că cetatea este ca şi stăpînită de noi, că sînt creştini pe ogoare, în fortăreţe, în insule, pretutindeni ; se consideră o mare nenorocire că toţi, oricare le-ar fi vîrsta, sexul, condiţia, rangul, trec de partea numelui de creştin **8.** Şi totuşi nici chiar această situaţie nu-i face să-şi îndrepte mintea spre existenţa unui oarecare bun ascuns. Nu le este permis să fie mai drepţi în bănuielile lor, nu le place să cerceteze mai de aproape. Numai aici curiozitatea omenească stă în amorţire. Ei iubesc ignoranţa, precum alţii se bucură de roadele cunoaşterii. Cu atît mai mult Anacharsis ar fi înfierat pe aceşti ignoranţi care judecă pe cei ce au ştiinţă. **9.** Ei preferă să nu ştie, pentru că au apucat să urască. Ceea ce nu ştiu cred mai dinainte că este aşa cum afirmă ei, fiindcă, dacă ar cunoaşte adevărul, nu l-ar mai putea urî. De bună seamă, dacă nu se descoperă nici o pricină temeinică a urii, cel mai bun lucru ar fi ca ei să înceteze a urî pe nedrept ; iar dacă s-ar constata că au un motiv îndreptăţit, nu numai să nu slăbească întru nimic ura lor, ci dimpotrivă să stăruie şi mai mult pe calea apucată, pentru gloria dreptăţii însăşi. **10.** Dar se poate spune că nu de aceea e bun un lucru pentru că atrage pe mulţi, căci se ştie cîţi oameni sînt atraşi spre rău. Totuşi, dacă un lucru este într-adevăr rău, nici măcar cei stăpîniţi de el nu îndrăznesc să-l apere ca bun. Natura însăşi a acoperit de teamă şi de ruşine orice rău. **11.** În sfîrşit, cei răi caută într-adins să stea în umbră, se feresc de a ieşi la iveală, prinşi asupra faptului tremură de frică, acuzaţi, neagă, nici chiar torturaţi nu mărturisesc uşor şi întotdeauna, iar cînd sînt condamnaţi se întristează cu totul, se pornesc împotriva lor înşile, pornirea minţii lor rele o pune pe seama soartei, ori a stelelor. Căci nu vor să fie a lor ceea ce ştiu că e rău. **12.** Creştinul însă ce face la fel ? Nimeni nu se ruşinează, nimănui nu-i pare rău decît că n-a fost aşa mai dinainte. Dacă este denunţat se mîndreşte, dacă este acuzat nu se apără ; este interogat, mărturiseşte totul de la început, este condamnat, aduce mul-

țumiri. 13. Ce fel de rău este acesta, care n-are nimic din însușirile răului : teama, rușinea, prefăcătoria, căința, jeluirea ? Ce rău este acesta, de care cel învinuit se bucură, pentru care învinuirea este ceva dorit, iar pedeapsa o victorie ? N-ai putea s-o numești nebunie tu, care ți-ai pus în minte să n-o cunoști ?

II.

1. Dacă, în sfîrșit, este sigur că noi sîntem niște criminali, de ce sîntem criminali, cînd pentru aceeași vină ar trebui să existe același tratament ? 2. Oricum am fi socotiți, alții la fel ca noi se pot folosi și de gura lor proprie și de avocați cu plată pentru a-și dovedi nevinovăția. Li se dă dreptul de a răspunde, de a face obiecții, fiindcă nu este permis în nici un caz să fie condamnat cineva neascultat și fără putința de a se apăra. 3. Numai creștinilor însă nu le este întru nimic îngăduit să spună ceva să-și lămurească pricina, să-și apere dreptatea, să împiedice pe judecător de a fi nedrept. Dimpotrivă, se așteaptă numai ceea ce e necesar pentru a alimenta ura publică : mărturisirea numelui, nu examinarea crimei. 4. Cînd este vorba despre oricare alt învinuit, chiar dacă el a mărturisit că este ucigaș, pîngăritor de lucruri sfinte, incestuos sau dușman public (ca să vorbesc de învinuirile pe care ni le aduceți nouă), nu vă grăbiți a da hotărîrea pînă nu cercetați cu de-amănuntul natura faptului, antecedentele, locul, modul, timpul, martorii, complicii. 5. Dar, cînd este vorba despre noi, nimic din acestea [4], deși ar trebui să ni se smulgă și nouă, la fel, prin tortură mărturisirea unor crime de care sîntem pe nedrept învinuiți : din cîți copii s-a înfruptat fiecare, cîte incesturi a săvîrșit noaptea, ce bucătari, ce cîini au fost de față. O, cît de mare ar fi gloria acelui magistrat, dacă ar descoperi pe vreunul care să fi gustat din o sută de copii ! 6. Dar știm că împotriva noastră este oprită cercetarea. Căci Plinius Secundus, pe cînd guverna provincia, osîndind pe unii dintre creștini, iar pe alții scoțîndu-i din funcțiile publice, înspăimîntat totuși de mulțimea lor, a cerut sfat de la împăratul Traian [5] ce cale să urmeze pe viitor, mărturisind că în afară de încăpățînarea lor de a nu aduce sacrificii zeilor, n-a aflat nimic altceva cu privire la riturile lor, în afară de faptul că se adună dimineața în zori pentru a-l cînta pe Hristos ca pe un zeu și pentru a se întări în credința lor, care interzice omuciderea, adulterul, furtul, perfidia și celelalte fărădelegi. 7. Atunci Traian i-a răspuns că acest soi de oameni nu trebuie urmăriți, dar că tre-

4. Războiul numelui și cerșirea minciunii.

5. Este vorba de scrisoarea scriitorului Pliniu cel Tînăr, guvernatorul provinciei Pontului, și de răspunsul lui Traian, plin de contradicții.

buie să fie pedepsiţi dacă sînt deferiţi justiţiei. **8.** O, sentinţă ciudată, izvorîtă numai din necesitate ! Spune că nu trebuie urmăriţi, ca şi cum ar fi nevinovaţi, şi totuşi cere să fie pedepsiţi, ca şi cum ar fi vinovaţi. Cruţă şi loveşte, se preface că nu observă, dar pedepseşte. De ce te amăgeşti, justiţie, pe tine însăţi ? Dacă pedepseşti, de ce nu cercetezi, iar dacă nu cercetezi, de ce nu achiţi ? Pentru urmărirea tîlharilor în toată provincia stau rînduite posturi militare ; împotriva celor învinuiţi de crimă faţă de împărat şi împotriva duşmanilor publici orice om este un soldat, iar cercetarea se întinde pînă la complici şi pînă la martori. **9.** Numai pe creştin dacă nu e permis a-l cerceta, îl poţi tîrî însă în faţa judecăţii, ca şi cum cercetarea n-ar urmări acelaşi lucru pe care-l urmăreşte şi aducerea în faţa justiţiei. Astfel voi osîndiţi un om adus la judecată, pe care nimeni n-a voit să-l cerceteze, care, după părerea mea, a meritat pedeapsa nu pentru că este vinovat, ci pentru că a fost descoperit fără să trebuiască a fi cercetat. **10.** Dar nu respectaţi faţă de noi procedura ce se urmează în judecarea crimelor şi prin aceea că, pe cînd ceilalţi acuzaţi care neagă sînt puşi la tortură ca să mărturisească, în schimb creştinii sînt torturaţi ca să tăgăduiască, pentru că dacă numele de creştin ar fi o crimă noi l-am tăgădui şi atunci aţi avea de ce să recurgeţi la torturi ca să mărturisim. Căci nu de aceea socotiţi că aţi fi încredinţaţi că ele se deduc din mărturisirea numelui de creştin, voi care zilnic, cînd un ucigaş îşi mărturiseşte crima, îl siliţi totuşi prin chinuri să spună împrejurările crimei, deşi ştiţi că este un ucigaş. **11.** Şi ceea ce e mai pervers, de îndată ce deduceţi crimele noastre din simpla mărturisire a numelui de creştin, ne constrîngeţi prin chinuri să ne lepădăm de el, pentru ca apoi, tăgăduind numele să tăgăduim şi nelegiuirile pe care le-aţi implicat în însăşi mărturisirea acestui nume. **12.** Dar poate că nu voiţi să pierim noi cei socotiţi de voi aşa de răi. Căci obişnuiţi să spuneţi unui asemenea ucigaş : «tăgăduieşte» şi porunciţi să fie sfîşiat ca pîngăritor al zeilor dacă persistă a se declara creştin. Dar dacă nu procedaţi tot astfel faţă de cei vinovaţi, înseamnă că pe noi ne socotiţi în afară de orice vină, de vreme ce nu voiţi ca nişte oameni oarecum dintre cei mai nevinovaţi să se încăpăţîneze în acea mărturisire, pe care ştiţi că trebuie s-o osîndiţi din necesitate, iar nu pentru că aşa ar cere dreptatea. **13.** Strigă omul : «Sînt creştin». El spune că este, tu vrei să auzi ce nu este. Voi, care sînteţi puşi să stoarceţi adevărul, numai de la noi vă străduiţi să culegeţi minciuna ! «Acestea sînt, zice creştinul acuzat, ce mă întrebi dacă sînt ? De ce mă chinui în dispreţul legilor ? Eu mărturisesc şi tu mă chinui ; ce-ai face dacă aş nega ?» Desigur, altora care ar nega nu le-aţi da aşa uşor crezămînt ; iar pe noi, dacă am tăgădui,

ne-ați crede îndată. **14.** O astfel de răsturnare a lucrurilor trebuie să vă dea de bănuit, ca nu cumva să fie vreo forță ascunsă care să vă pornească împotriva tuturor formelor, împotriva felurilor de judecată și chiar a legilor înseși. Căci, dacă nu mă înșel, legile poruncesc ca răufăcătorii să fie descoperiți, iar nu ascunși, iar cei ce au mărturisit să fie osîndiți, iar nu achitați. Aceasta glăsuiesc hotărîrile senatului și edictele principilor. Această putere, care vă este dată s-o îndepliniți, trebuie să fie omenoasă, nu tiranică. **15.** Numai la tirani chinurile erau întrebuințate în locul pedepselor, pe cînd la voi nu sînt folosite decît pentru cercetări. Aplicați această regulă a voastră pînă la mărturia trebuitoare, dar, dacă ea vine de la sine mai dinainte, nu mai are rost tortura, ci trebuie să se treacă la sentință ; cel vinovat trebuie să-și capete pedeapsa meritată, iar nu să fie scos din cauză. **16.** La urma urmei, nimeni nu caută să-l achite pe cel vinovat, căci n-are voie să facă aceasta. De aceea nici nu e silit cineva să nege. Pe creștin îl socotești om vinovat de toate fărădelegile, dușman al zeilor, al împăraților, al legilor, al tradițiilor, al întregii națiuni, și-l silești să nege, ca să-l absolvi, ceea ce n-ai putea face dacă n-ar nega. **17.** Procedezi împotriva legilor [6]. Vrei să nege că e vinovat, ca să-l faci nevinovat, și aceasta fără voia lui, fără vreo vină din trecut. De unde această judecată strîmbă, care vă face să nu vă gîndiți că trebuie crezut mai degrabă cel care mărturisește de bună voie decît cel ce e constrîns să nege, sau că, silit să nege, n-a făcut aceasta în mod sincer și că, achitat după plecarea din tribunalul vostru, va rîde de pornirea voastră, rămînînd creștin ca mai înainte ? **18.** Așadar, fiindcă în toate privințele ne tratați altfel decît pe ceilalți vinovați, urmărind un singur scop : ca noi să ne depărtăm de acel nume (și ne lepădăm dacă facem cele ce fac necredincioșii), puteți înțelege că nu o crimă este în cauză, ci un nume, pe care-l urmărește o anumită ură, cu un țel bine definit, în primul rînd ca oamenii să nu caute a cunoaște cu adevărat ceea ce ei știu că de fapt nu cunosc. **19.** De aceea ei cred despre noi lucruri care nu se pot dovedi și nu vor să facă cercetări, ca să nu se constate că nu există ceea ce ei preferă să creadă, pentru a fi condamnat nu pe baza unor crime dovedite, ci prin simpla sa mărturisire, acest nume dușmănit și urît de ei. De aceea sîntem chinuiți dacă mărturisim și pedepsiți dacă stăruim în mărturisire, fiind în schimb achitați dacă negăm, fiindcă lupta se dă împotriva numelui. **20.** În sfîrșit de ce treceți pe lista osîndiților pe creștini numai cu acest nume și nu cu acela de ucigaș dacă creștinul este un ucigaș ? De ce nu cu acela de incestuos sau orice altceva credeți că este ? Nu-

6. Procedura împotriva legilor.

mai despre noi vă este ruşine sau scîrbă să pronunţaţi şi numele crimelor înseşi? Dacă prin creştin nu se înţelege un nume de crimă este cu totul absurd să se facă o crimă din acest nume.

III.

1. Ce să mai spun despre faptul că foarte mulţi cu ochii închişi împing aşa de departe ura lor, încît chiar cînd depun pentru un creştin mărturie favorabilă îi reproşează totuşi acest nume: «Bun bărbat este Gaius Seius, păcat însă că este creştin». La fel spune altul: «Mă mir că Lucius Titus, un bărbat înţelept, s-a făcut deodată creştin». Nimeni nu-şi dă seama că tocmai de aceea Gaius este bun şi Lucius înţelept, fiindcă sînt creştini; sau de aceea sînt creştini, fiindcă sînt buni şi înţelepţi. 2. Laudă ceea ce ştiu şi critică ceea ce nu ştiu, iar puţinul pe care-l ştiu îl compromit prin neştiinţa lor, cînd mai drept ar fi să judece cele ascunse după probele care se văd, decît să osîndească mai dinainte după probe nedovedite. 3. Alţii, pe cei cunoscuţi mai înainte de acest nume ca oameni de nimic, uşuratici, necinstiţi îi critică fără să-şi dea seama în orbirea lor că-i critică pentru ceea ce de fapt merită laudă. «Ce femeie de viaţă era, ce petrecăreaţă, ce tînăr amabil şi galant, şi iată că s-au făcut creştini». Li se reproşează astfel îndreptarea lor. 4. Unii, stăpîniţi de această ură, îşi sacrifică propriile interese, mulţumindu-se să fie păgubiţi, numai să n-aibă acasă ceea ce urăsc. Pe soţia devenită virtuoasă, soţul, acum nemaifiind gelos, o alungă, pe fiul acum supus, tatăl, mai înainte iertător, îl dezmoşteneşte, pe servul acum credincios, stăpînul, pînă atunci omenos, îl îndepărtează de ochii săi. Oricît se îndreaptă cineva primind acest nume, devine odios. Binele nu este atît de mare cît este ura împotriva creştinilor. 5. Aşadar, dacă există ura împotriva numelui, care poate fi vina numelor? Cuvintele nu pot fi acuzate decît dacă sună urît, dacă sînt rău prevestitoare, de ruşine, sau de insultă. Dar denumirea de «creştin» după etimologie vine de la cuvîntul «ungere». Chiar cînd e pronunţat incorect, chrestianus în loc de christianus, — căci voi nu cunoaşteţi bine acest nume —, el însemnează blîndeţe sau bunătate. Li se urăşte astfel unor oameni nevinovaţi însuşi numele lor nevinovat. 6. Poate că este urîtă religia noastră fiindcă aminteşte de numele întemeietorului ei. Dar ce e rău în faptul că o şcoală impune adepţilor ei denumirea de la numele conducătorului? Oare filosofii nu sînt numiţi de la creatorii de sisteme filosofice: platonici, epicurei, pitagorei, sau de la locurile de şedere, cum sînt stoicii, academicii? La fel medicii de la Erasistrat, gramaticii de la Aristarh, sau bucătarii de la Apiciu. 7. Şi totuşi pe nimeni n-a supărat purtarea unui

nume transmis de la întemeietor odată cu doctrina. Desigur, dacă cineva dovedeşte că o religie este rea şi întemeietorul ei la fel, va putea dovedi că şi numele este rău, vrednic de ură din pricina vinovăţiei religiei şi a întemeitorului ei ; de aceea, înainte de ura numelui trebuie să cunoaşteţi religia după întemeietorul ei, sau întemeietorul după religie. **8.** Dar acum, fără nici o cercetare sau lămurire cu privire la religie şi întemeietorul ei, se are în vedere numai numele, se poartă război numelui şi se condamnă mai dinainte fără o cunoaştere prealabilă a religiei şi a autorului, datorită numelui, fiindcă se numesc astfel, nu fiindcă poartă vreo vină.

IV.

1. După ce am făcut această introducere pentru a veşteji nedreptatea urii publice împotriva noastră, mă voi ocupa mai departe de cauza nevinovăţiei noastre ; astfel, nu numai că voi respinge învinuirile ce ni se aduc, dar chiar le voi arunca asupra acelora care ne învinuiesc, pentru ca pe această cale să afle oamenii că nu există în creştini nimic din ceea ce ştiu că sînt ei înşişi şi totodată să aibă de ce roşi cînd aduc învinuiri nu zic cei mai răi celor mai buni, ci cei ce le sînt asemenea, cum voiesc şi ei. **2.** Voi răspunde de fiecare învinuire în parte, cu privire atît la faptele de care sîntem acuzaţi că le săvîrşim pe ascuns, cît şi la acelea pe care le săvîrşim pe faţă, în văzul tuturor, pentru care sîntem socotiţi drept oameni nelegiuiţi, rătăciţi, vrednici de osîndă şi bătaie de joc [7]. **3.** Dar întrucît adevărului care răspunde la toate prin noi i se opune pînă la urmă autoritatea legilor, sub motiv că după legi nu este nimic de cercetat, sau că necesitatea cere să ne supunem legilor mai presus de adevăr, voi sta de vorbă despre legi cu voi, care sînteţi apărătorii legilor. **4.** În primul rînd, voi opuneţi în virtutea legii acest principiu : «Nu este permis ca voi să existaţi». Şi porunciţi aceasta fără nici o cercetare mai omenească, dîndu-vă pe faţă, din înălţimea cetăţii, violenţa şi stăpînirea nedreaptă, de vreme ce pretindeţi că nu este permis ca noi să existăm pentru că aşa vreţi voi, nu pentru că nu se cuvine ca noi să existăm. **5.** Căci dacă de aceea nu vreţi să ne permiteţi existenţa, fiindcă nu trebuie permisă, fără îndoială că nu trebuie permis ceea ce este rău, după cum trebuie la fel să fie permis ceea ce este bun [8]. Dar dacă eu voi dovedi că este bun ceea ce legea a oprit, oare prin aceasta nu dovedesc că n-au dreptul să-mi interzică existenţa după cum pe bună dreptate interzice ceea ce este rău ? Dacă legea ta, pe cît

7. Acte secrete, acte publice.
8. Legea interzice existenţa religiei creştine, dar trebuie interzis numai cel rău.

socotesc eu, greşeşte, ea a fost concepută de un om; căci în nici un caz n-a picat din cer. **6.** Vă miraţi că un om a putut greşi în alcătuirea unei legi, sau că a revenit asupra ei abrogînd-o? Oare legile lui Licurg n-au fost modificate de către lacedemonieni, care au pricinuit autorului lor atîta obidă, încît singur s-a retras din lume, socotind că este mai bine să moară de foame? **7.** Dar voi înşivă, aducînd zilnic la lumina experienţei întunericul vremurilor vechi, oare nu tăiaţi, nu ciopîrţiţi toată acea mulţime de legi vechi şi confuze, cu securile cele noi ale rescriptelor şi edictelor voastre de seamă? **8.** Oare Severus, cel mai conservator dintre împăraţi, n-a abrogat nu de mult absurda lege Papia, care admitea să ai copii înainte de căsătorie, impusă şi de legea Iulia, cu tot prestigiul pe care i-l dădea vechimea ei? Şi existau înainte şi alte legi, care permiteau ca datornicii condamnaţi să poată fi tăiaţi în bucăţi de către creditorii lor, şi totuşi, printr-o înţelegere comună, pînă la urmă această lege crudă a fost abrogată. **9.** Pedeapsa cu moartea a fost preschimbată într-o pată de necinste fiind înlocuită cu confiscarea averii, socotindu-se că e mai bine să-i roşească omului obrazul decît să se verse sînge [9]. **10.** Şi cîte alte legi încă vă stau cu lipsuri ascunse în ele şi care au nevoie să fie îndreptate, legi pe care nici şirul nenumărat al anilor, nici vaza legiuitorilor nu le face demne de respectat, ci dreptatea singură; de aceea, cînd sînt recunoscute ca nedrepte, de bună seamă sînt condamnate, chiar dacă ele condamnă. **11.** De ce le numim nedrepte, ba chiar absurde, dacă ele pedepsesc un nume? Dacă ele pedepsesc cu adevărat faptele, de ce pedepsesc ele faptele noastre numai după mărturisirea numelui de creştin, pe cînd altora li se dau pedepse după faptele lor, nu după nume? Sînt un incestuos; de ce nu fac cercetări? Sînt un ucigaş de copii; de ce nu sînt pus la chinuri? Săvîrşesc fapte împotriva zeilor, împotriva împăratului; de ce nu sînt ascultat eu, care am cum mă dezvinovăţi? **12.** Nici o lege nu opreşte cercetarea faptelor pe care ea însăşi le condamnă, nici un judecător nu pedepseşte pe bună dreptate, dacă nu ştie că s-a săvîrşit ceea ce nu era permis, nici un cetăţean nu se supune cu credinţă unei legi, dacă nu ştie ce pedepseşte ea. **13.** Nici o lege nu trebuie să aibă conştiinţa justiţiei sale pentru ea însăşi, ci pentru cei de la care aşteaptă supunere. Cade sub bănuială legea care nu vrea să fie discutată şi este nedreaptă, dacă se impune fără discuţie [10].

9. Legislatorii pot să greşească.
10. Legile nedrepte trebuie îndreptate.

V.

1. Ca să mergem la obîrşia legilor de acest fel, era un vechi decret ca nici un zeu să nu fie consacrat de împărat fără aprobarea senatului. M. Aemilius Scaurus ştie ce s-a întîmplat cu zeul său Alburnus. Faptul acesta vine şi el în sprijinul cauzei noastre, fiindcă la voi divinitatea se judecă după bunul plac al oamenilor. Dacă un zeu nu place omului nu va fi zeu; omul trebuie să fie binevoitor zeului. 2. Astfel Tiberiu, în timpul căruia numele de creştin a apărut pe lume, a supus senatului faptele care-i fuseseră aduse la cunoştinţă din Siria-Palestina, fapte care descoperiseră adevărul despre divinitatea lui Iisus. Senatul, neverificînd el însuşi acest adevăr, a votat contra. Cezarul a rămas la părerea lui, ameninţînd cu primejduirea vieţii pe cei ce învinuiau pe creştini. 3. Cercetaţi documentele şi veţi afla că Nero cel dintîi a mînuit sabia lui imperială împotriva acestei credinţe, care începuse să se răspîndească foarte mult la Roma. Dar noi ne glorificăm cu un astfel de dăruitor al osîndirii noastre; cine ştie cîte ceva despre acest împărat, poate înţelege că n-a fost condamnat de Nero decît ceea ce era mare şi bun. 4. A încercat şi Domiţianus, care poseda o porţie din cruzimea lui Nero, dar fiindcă rămăsese în el şi o parte omenească a pus repede capăt încercării, rechemînd pe toţi cei trimişi de el în exil. Aşa au fost întotdeauna persecutorii noştri: nedrepţi, nelegiuiţi, imorali, pe care voi înşivă n-aţi sta la îndoială să-i osîndiţi, dînd dreptate celor osîndiţi de ei. 5. Dealtfel, dintre toţi acei principi care pînă astăzi s-au ocupat de înţelepciunea celor omeneşti şi dumnezeieşti, citaţi măcar pe unul care să fi fost prigonitor al creştinilor. 6. În ce ne priveşte, putem cita din contră printre ei un protector al creştinilor, dacă se cercetează scrierile lui Marcus Aurelius, împărat foarte înţelept, scrieri în care se confirmă că acea sete din Germania a fost alinată de ploaia dobîndită prin rugăciunile unor ostaşi care din întîmplare erau creştini. Dacă el n-a suprimat pe faţă persecuţiile împotriva unor astfel de oameni, le-a făcut inoperante în alt mod, pedepsind, şi încă mai grav, pe pîrîtori. 7. Ce fel de legi sînt aşadar acestea, pe care le dau împotriva noastră numai cei nelegiuiţi, nedrepţi, ticăloşi, cruzi, nestatornici, nebuni, legi pe care Traian le-a zădărnicit, oprind să fie cercetaţi creştinii, pe care nici Hadrian, deşi cercetător al tuturor curiozităţilor, nici Pius, nici Verus, nici unul nu le-a aplicat? 8. Şi totuşi ar fi drept să fie socotiţi demni de nimicire cei ticăloşi de către cei mai buni principi, ca duşmani ai lor, iar nu de către alţii la fel cu ei [11].

11. Unii împăraţi au avut o atitudine favorabilă creştinilor: Tiberiu, în urma unei scrisori a lui Pilat şi Marcu Aureliu, după o luptă împotriva Marcomanilor cîştigată cu ajutorul creştinilor. Nero, însă, după ce a incendiat Roma, a dat vina pe creştini, ca să scape de mînia poporului.

VI.

1. Acum să binevoiască a răspunde acei prea credincioşi apărători şi protectori ai legilor şi datinilor strămoşeşti cu privire la credinţa, cinstirea şi ascultarea faţă de hotărîrile vechi, dacă nu s-au îndepărtat de nici una, dacă nu s-au abătut de la nici una, dacă n-au dat uitării pe cele mai necesare şi mai potrivite unei bune rînduieli. 2. S-au dus acele legi care stăvileau luxul şi ambiţia, care porunceau să nu se cheltuiască mai mult de 100 de aşi pentru o masă, să nu se servească mai mult de o găină şi aceea să nu fie îngrăşată, care au îndepărtat din senat pe un patrician fiindcă avusese zece livre de argint, ca şi cum aceasta era dovadă de ambiţie nemăsurată, care dărîmau pe faţă teatrele, socotite prielnice stricării moravurilor, care nu îngăduiau nimănui să-şi însuşească distincţiile înaltelor demnităţi şi ale nobilimii fără nici o socoteală şi frică de pedeapsă [12]. 3. Astăzi însă văd dîndu-se mese centenare, numite aşa după cele 100 000 de sesterţi cheltuiţi pentru ele, iar argintul preschimbîndu-se în farfurii (nu e vorba aici de senatori, ci de către liberţi şi de cei pe spinarea cărora încă se rup bicele). Văd că nici teatrele nu sînt cîte unul în fiecare oraş şi nici descoperite. Ca să nu înghețe de frig iarna poftele neruşinate, lacedemonienii cei dintîi au născocit odioasa lor manta pentru a asista la jocuri. Şi între femeia măritată şi cea de pe stradă văd că acum nu mai e nici o deosebire în îmbrăcăminte. 4. Cu privire la femei, au căzut chiar acele vechi legiuiri ale strămoşilor, care vegheau cu modestie şi cumpătare, cînd femeia nu cunoştea alt aur decît verigheta pusă în deget de către logodnic, cînd femeile pînă într-atît se stăpîneau de la vin, încît pe o matroană au silit-o ai ei să moară de foame, pentru că desfăcuse peceţile de la pivniţa cu vinuri, iar pe vremea lui Romulus o femeie care doar gustase din vin a fost ucisă de Matennius, soţul ei, fără să fi fost pedepsit. 5. De aceea erau obligaţi să dea sărutări rudelor, ca să fie judecaţi după miros. 6. Unde este acea fericită legătură a căsniciei, în aşa fel întărită prin moravuri cinstite, încît în decurs de aproape şase sute de ani de la întemeierea Romei în nici o casă nu s-au despărţit soţii? Pe cînd acum corpul femeilor se îndoaie sub greutatea aurului, sărutările se izbesc de mirosul de vin, iar divorţul este acum o dorinţă ca un fruct al căsătoriei. 7. Chiar acele legi pe care părinţii voştri le statorniciseră cu privire la zeii voştri, voi înşivă, cei prea drept credincioşi, le-aţi desfiinţat. Pe străbunul Bacchus, cu misterele lui cu tot, consulii, sprijiniţi de autoritatea senatului, l-au alungat nu numai din Roma, ci din

12. Legi lăsate în părăsire asupra luxului şi la mese (Fannia şi Licinia; anul 161 şi 103 î.Hr.) şi împotriva teatrelor în piatră (anul 186 î.Hr.; Tacit, Anale, XIV, 21); părăsirea vechilor datini.

întreaga Italie. **8.** Serapis, Isis, Arpocrates [13] şi Cynocephalus au fost interzişi în Capitoliu, adică au fost alungaţi din senatul zeilor de către consulii Piso şi Gabinius, care desigur că nu erau creştini. Ei le-au sfărîmat chiar altarele, ca să se ferească de destrăbălarea unor superstiţii imorale şi trîndave. Pe toţi aceşti zei voi i-aţi repus în sanctuarele lor şi le-aţi dat cea mai mare splendoare! **9.** Unde vă e respectul religios, datorat strămoşilor voştri? Prin îmbrăcăminte, prin felul de trai, prin aşezările voastre, prin simţăminte, şi chiar prin vorbirea voastră v-aţi îndepărtat de străbuni. Lăudaţi într-una pe cei vechi şi totuşi trăiţi după vremurile noi. Precum se vede, în timp ce vă îndepărtaţi de bunele învăţăminte strămoşeşti, vă păstraţi şi păziţi numai pe acelea faţă de care n-aveţi îndatoriri, şi nu păziţi ceea ce este de datoria voastră să păziţi. **10.** Pînă acum se părea că respectaţi cu cea mai mare credinţă tradiţia, fiindcă v-a fost transmisă de la strămoşi şi în primul rînd îi faceţi pe creştini vinovaţi că se abat de la ea; vreau să spun adică despre ardoarea de a vă cinsti zeii, în privinţa cărora antichitatea a căzut în cea mai mare rătăcire. Aţi ridicat din nou altare unui Serapis ajuns acum zeu roman, închinaţi nebuniile voastre unui Bacchus, acum zeu italic, dar am să arăt la locul potrivit în ce fel este dispreţuită tradiţia, dată uitării, lăsată în părăsire de către voi, împotriva autorităţii strămoşilor voştri [14]. **11.** Acum voi răspunde la acea defăimare despre crime ascunse, ca să-mi pot astfel netezi calea spre dezvinovăţirea de crime publice.

VII.

1. Ne socotiţi cei mai criminali, acuzîndu-ne că omorîm copii, că facem ospeţe după care ne dedăm la ticăloşii, organizate — ziceţi voi — cu ajutorul cîinilor care, ca nişte proxeneţi ai localurilor de noapte, sînt dresaţi să stingă luminile pentru a întinde astfel o perdea discretă peste astfel de plăceri nelegiuite. **2.** Astfel de acuzaţii ne aduceţi de multă vreme şi totuşi n-aveţi nici o grijă să dovediţi faptele de care sîntem învinuiţi. De aceea sau dovediţi-le, dacă le credeţi, sau încetaţi de a mai crede în existenţa lor, dacă n-aţi descoperit nimic. Această nepăsare a voastră de a le proba existenţa arată îndestul că nu există nici o asemenea faptă, de vreme ce voi înşivă nu îndrăzniţi a o da pe faţă. Cu totul altfel de chinuri porunciţi călăului să întrebuinţeze faţă de creştini, pentru a-i sili să nu spună ceea ce fac, ci să nege ceea ce sînt. **3.** Învăţătura noastră îşi are începutul din timpul împăratului Tiberiu, cum am mai spus. Adevărul a luat fiinţă odată cu ura împotriva lui. Cum s-a ivit, pe

13. Serapis, Isis şi Arpocrates erau zei egipteni.
14. Părăsirea vechilor bune datini.

dată a şi fost socotit duşman. Cîţi îi erau străini, toţi i-au fost duşmani, fiecare cu pricina lui: iudeii din pizmă, soldaţii din dorinţa de a ne stoarce bani, iar servitorii prin însăşi firea lucrurilor. **4.** Zilnic sîntem spionaţi, zilnic trădaţi, ba încă ne vedem prigoniţi în înseşi adunările şi întrunirile noastre, cum e mai rău. **5.** Cine a surprins vreodată gemetele vreunui copil? Cum dacă a văzut, n-a arătat judecătorului buzele noastre mînjite de sînge, ca ale ciclopilor şi ale sirenelor? Cine a văzut la soţiile creştine vreo urmă de ticăloşie? Cine, dacă a descoperit astfel de crime, le-a ascuns, sau le-a divulgat, tîrînd pe înfăptuitori în faţa judecătorilor? Dacă nu putem ascunde mereu, cînd au fost trădate crimele pe care le-am comis? **6.** Şi de cine au fost ele trădate? De cei acuzaţi în nici un caz, fiindcă din însăşi rînduiala tuturor misterelor tainele se păstrează cu sfinţenie. Misterele de la Samothrace şi de la Eleusis sînt ţinute sub mare pază; cu atît mai mult ale noastre, care o dată descoperite ar putea să-şi atragă mai întîi răzbunarea oamenilor, pînă să vină pedepsa dumnezeiască. **7.** Dacă, aşadar, creştinii nu sînt denunţătorii lor înşişi, se înţelege că denunţurile sînt făcute de străini. Dar de unde au putut afla străinii misterele noastre, cînd se ştie că întotdeauna iniţierile, chiar acelea ale oamenilor pioşi, îndepărtează pe cei profani şi se feresc de martori, afară numai dacă cei nelegiuiţi nu se tem de nimic?[15]. **8.** Natura zvonului este cunoscută tuturor. Ale voastre sînt cuvintele: «Zvonul cel iute cum nu-i răutate pe lume mai iute». De ce zvonul este o mişelie? Fiindcă se împrăştie repede?, fiindcă dă pe faţă, sau pentru că întotdeauna este mincinos? Nici chiar atunci cînd are în sine ceva adevărat nu este fără patima minciunii, deoarece ia, sau adaugă de la sine, schimbînd adevărul. **9.** Ce să mai spun despre faptul că alcătuirea lui este de aşa fel, încît dăinuieşte numai atît cît minte şi are viaţă cît timp nu poate fi dezminţit; căci de îndată ce un adevăr a fost dovedit, zvonul se retrage şi, ca şi cum şi-ar fi îndeplinit datoria de a anunţa, lasă în urma lui ceea ce a spus; transmite faptul, care de aci înainte este reţinut şi raportat. **10.** Astfel nimeni nu va spune, de pildă: «Se zice că aceasta s-a petrecut la Roma» sau «Merge vorba că acela a tras la sorţi provincia», ci: «Acela a tras la sorţi provincia» şi: «Aceasta s-a petrecut la Roma». **11.** Zvonul, nume al nesiguranţei, nu poate dăinui acolo unde siguranţa există. Cine-şi pleacă urechea oare la cele ce se zvonesc, în afară de cel fără judecată, de îndată ce cel înţelept nu crede ce nu este sigur? Oricît de departe s-ar fi întins zvonul în mersul său, oricîtă încredere i s-ar acorda, oricine îşi poate uşor da seama că la început a trebuit să pornească de la un singur om. **12.** De aici apoi se furişează din

15. Afirmaţii necontrolate şi nedovedite.

gură în gură şi din ureche în ureche, şi astfel viciul, pornind de la o sămînţă neînsemnată, întunecă atît de mult adevărul, încît nimeni nu se mai gîndeşte că la început o gură de om a semănat minciuna, ceea ce se întîmplă adesea, fie dintr-o pornire duşmănoasă, fie din bunul plac al bănuielii unora, fie din plăcere, nu nouă, ci înnăscută la unii, de a minţi. **13.** Noroc însă că toate ies la lumină cu vremea şi ca mărturie stau chiar proverbele şi sentinţele voastre, dintr-o dispoziţie divină care a rînduit lucrurile în aşa fel, încît nimic să nu rămînă mult timp ascuns, nici măcar ceea ce scapă din ce voise să dea pe faţă zvonul însuşi. **14.** Este firesc deci că multă vreme numai zvonul singur a fost martor la crimele creştinilor. El este singura dovadă pe care o aduceţi împotriva noastră şi care, aruncînd o vorbă la întîmplare şi căutînd s-o întărească în opinia publică în decursul atîtor ani, n-a fost totuşi în stare să adeverească nimic pînă acum [16].

VIII.

1. Pentru ca să chem în sprijinul nostru natura însăşi a firii omeneşti împotriva acelora care găsesc de cuviinţă că astfel de lucruri trebuie crezute, iată, propunem o răsplată a acestor fărădelegi: făgăduiala vieţii eterne! Credeţi-o deocamdată. Însă cu privire la acelaşi lucru te întreb eu pe tine: dacă ai crezut-o o socoteşti de aşa preţ ca să ajungi pînă la viaţa eternă printr-o astfel de conştiinţă? **2.** Vino, împlîntă cuţitul în copilul care nu e duşman al nimănui, nu e acuzat de nimeni, fiu al tuturor, sau, dacă un altul este însărcinat cu lucrul acesta, tu cel puţin să stai de faţă lîngă acest om care moare înainte de a fi trăit, aşteaptă să-şi ia zborul un suflet abia născut, culege sîngele cel crud, înmoaie-ţi pîinea în el, mănînc-o cu plăcere. **3.** Şi aşezîndu-te la masă, înseamnă-ţi cu atenţie locurile unde stau mama ta, sora ta, înseamnă-le cu grijă să nu dai greş, atunci cînd cîinii au să facă întuneric. Căci te vei face vinovat de sacrilegiu, dacă nu de incest. **4.** Iniţiat şi însemnat în astfel de mistere, trăieşti în eternitate! Aş dori să-mi răspunzi dacă nemurirea merită un asemenea preţ. Iar dacă nu merită nu trebuie să i se acorde încredere. Dar chiar dacă ai crede în ea, sînt sigur că n-ai dori-o; şi chiar dacă ai dori-o, sînt sigur că n-ai putea-o obţine. Atunci de ce alţii pot iar voi nu? Sau de ce voi n-aţi putea, cînd alţii pot? **5.** Oare să fie în noi altă natură, de cynopeni sau sciapozi [17], altă rînduială a dinţilor, alţi nervi pentru ticăloşiile neîngăduite? Dacă crezi astfel de lucruri

16. Zvonurile inventate din răutate şi ură.

17. Cynopenii erau monştri cu corp omenesc şi cap de cîine, iar sciapozii («umbra picioarelor», popoare imaginare din India sau Libia).

despre om le poţi şi face; căci doar om eşti şi tu, ca şi creştinul! Iar dacă nu le poţi face, nu-ţi e îngăduit să le crezi; căci om este şi creştinul, ca şi tine. **6.** Dar, spuneţi voi, se sugerează şi se impune o astfel de crimă unor ignoranţi, care nu ştiu că se puneau asemenea lucruri pe seama creştinilor şi care astfel n-au stat să observe şi să cerceteze totul cu toată vigilenţa? **7.** Dar, după părerea mea, cei ce voiesc să se iniţieze obişnuiesc să se ducă mai întîi la mai marele misterelor ca să le spună de ce pregătire au nevoie. Atunci acolo va spune: «Ai nevoie de un copil, încă mic, care să nu ştie ce este moartea, care să rîdă în faţa cuţitului tău. De asemenea, îţi trebuie pîine cu care să strîngi şiroaiele de sînge, apoi candelabre şi candele, cîini şi bucăţi de carne pentru a-i face să sară şi să răstoarne luminile. Înainte de toate va trebui să vii cu mama şi cu sora ta». **8.** Dar dacă ele nu vor să vină, sau dacă nu sînt? Cîţi creştini nu trăiesc singuri, fără familie? Nu vei fi, după părerea mea, creştin după toate rînduielile, dacă n-ai nici soră, nici mamă? **9.** Ce va urma dacă şi toate aceste lucruri vor fi pregătite mai dinainte cînd e vorba de neştiutori? Au să afle în urmă, au să îndure şi nu se vor plînge. Se tem de pedeapsă ei, care ar găsi uşor la voi cine să-i apere dacă ar divulga, care ar prefera să moară, decît să trăiască sub apăsarea unei asemenea conştiinţe? Haide, fie, să se teamă, dar de ce stăruie ei pe calea apucată? Căci e firesc lucru să nu vrei să fii ceea ce, dacă ai fi ştiut mai dinainte, n-ai fi fost [18].

IX.

1. Pentru a combate mai cu efect aceste calomnii, voi arăta că sînt săvîrşite de voi, parte pe faţă, parte pe ascuns, cele ce credeţi despre noi [19]. **2.** În Africa se jertfeau lui Saturn în public copii pînă la proconsulatul lui Tiberiu, care a decretat să fie spînzuraţi preoţii chiar de arborii templului care acoporeau cu umbra lor crimele, acestea devenind astfel nişte cruci votive. Ca mărturie sînt soldaţii tatălui meu, care au îndeplinit porunca acelui consul. **3.** Şi totuşi şi acum, în ascuns, se stăruie încă în această jertfă nelegiuită. Creştinii nu sînt singurii care vă dispreţuiesc şi nici nu se poate dezrădăcina pentru todeauna o nelegiuire, sau un zeu să-şi schimbe aşa uşor obiceiurile sale. **4.** Saturn, care nu-şi cruţa proprii săi copii, este firesc să persiste în a nu cruţa pe ai altora, pe care dealtfel veneau să-i dăruiască chiar părinţii lor, oferindu-i bucuroşi şi mîngîindu-i să nu plîngă sub ascuţişul cuţitului. Şi totuşi, cît de mare este distanţa de la un paricid la un simplu omucid! **5.** La gali se

18. Calomniile sînt anulate de imposibilitatea realizării lor.
19. Uciderile rituale se săvîrşeau la păgîni, nu la creştini.

sacrificau lui Mercur oameni mai în vîrstă. Las în seama teatrelor să spună cele ce se petrec în Taurida. Dar și în acel prea evlavios oraș al pioșilor urmași ai lui Enea există un Jupiter, pe care, la sărbătorile în cinstea lui, îl scaldă în sînge omenesc. Dar, veți zice voi, aceștia sînt cei osîndiți a fi aruncați la fiare sălbatice. Prin asta vreți să spuneți că sînt mai puțini oameni. Dar și așa, nu este oare mai rușinos, fiind vorba de oameni răi? Oricum ar fi, se varsă sînge omenesc. O, Jupiter creștin și unic fiu al tatălui său prin cruzime! **6.** Dar de vreme ce nu interesează dacă se omoară copiii pentru a se cinsti zeii sau pentru altceva, fiindcă paricidul rămîne paricid, mă întorc cu mintea spre popor. La cîți dintre voi, așa de lacomi de sîngele creștinilor, la cîți chiar dintre magistrații voștri, atît de drepți față de voi și atît de severi cu noi n-aș putea să fac proces de conștiință, ca unora care v-ați ucis pruncii abia născuți? **7.** Ba încă nici modul uciderii nu este peste tot același: sau le smulgeți cu cruzime viața scufundîndu-i în apă, sau îi lăsați să moară de frig și de foame, sau îi aruncați la cîini; căci a muri de sabie ar fi o moarte pe care ar alege-o chiar și un om mai puțin format. **8.** Pe cînd noi, care ne interzicem orice ucidere, nu ne permitem să stingem viața pruncului conceput în pîntecele mamei, înainte chiar ca sîngele să se plămădească în el ca om. A împiedica nașterea este o omucidere anticipată: căci ce deosebire poate fi între a răpi viața unui suflet născut sau a-l omorî la naștere? Om este și cel născut, urmînd să crească și cel care este un fruct doar în germene. **9.** În privința hrănirii cu sînge omenesc și a ospețelor de acest fel, pline de cruzime [20], citiți, că doar stă scris undeva, la Herodot mi se pare, că unele popoare au întrebuințat, la semnarea tratatului lor de alianță, sîngele pe care și l-au stors din brațe și l-au gustat și unii și alții. Nu știu bine, dar așa cred că s-au petrecut lucrurile și în timpul lui Catilina. Se vorbește că și la unele neamuri ale scyților cel mort este mîncat de ai săi. **10.** Dar să nu merg prea departe. Astăzi, aici, celor destinați Bellonei li se dă să bea pentru inițiere sînge, pe care-l primesc în palmă din coapsa străpunsă. La fel cei atinși de epilepsie, ca să se vindece nu-i vedem oare sugînd cu lăcomie sîngele proaspăt al tîlharilor uciși în arenă unde sînt? **11.** La fel cei ce se ospătează cu carnea fiarelor omorîte în arene, care caută carne de mistreț sau de cerb. Acel mistreț s-a atins de sîngele luptătorului pe care l-a rănit în luptă; acel cerb și-a dat viața chiar în sîngele gladiatorului; chiar pîntecele urșilor sînt căutate, deși au în ele carne omenească nedigerată încă. Așadar este mîncată de om cu lăcomie carnea hrănită din

20. Tot păgînii sînt băutori de sînge omenesc, nu creștinii, care au oroare de sînge omenesc.

carnea lui. Voi, care mîncați acestea toate, cît sînteți de departe de ospețele creștinilor? **12.** Iar aceia care se lăcomesc după carnea de om păcătuiesc ei mai puțin dacă mănîncă omul de viu? Mai puțin sînt vinovați de ticăloșie aceia care ling ceea ce urmează să devină sînge? Nu mănîncă, desigur, copii, ci mai degrabă oameni. **13.** Să roșească orbirea voastră față de noi creștinii, care nu folosim la ospețele noastre nici măcar sîngele animalelor și care tocmai de aceea ne abținem de la cele sufocate și moarte, ca nu cumva să ne pîngărim chiar de sîngele care a rămas în măruntaie. **14.** De asemenea, printre ispitele cu care încercați pe creștini sînt și cîrnații umpluți cu sînge, deși știți prea bine că lucrul acesta nu e îngăduit la aceia care voiți să-i abateți de la regula lor. Ce fel de judecată e aceasta, ca pe cei care-i știți prea bine că au groază de sîngele animalelor să-i credeți că rîvnesc la sînge de om, afară numai dacă n-ați făcut prin voi înșivă dovada că acesta ar fi mai gustos. **15.** Dar sîngele omenesc trebuie să-l întrebuințați și pe el ca mijloc de încercare a creștinilor, ca și focul și tămîia [21]. Căci s-ar dovedi că sînt creștini dacă ar dori sînge omenesc, dar ar refuza să sacrifice, și invers, că nu sînt creștini dacă ar refuza să-l guste dar ar voi să sacrifice. Și fără îndoială că sînge omenesc nu v-ar lipsi vouă de la cei puși sub pază să fie judecați și osîndiți la moarte. **16.** Cît despre incest, cine îl practică mai mult decît cei care l-au învățat de la însuși Jupiter? Ctesias spune că perșii se căsătoreau cu mamele lor; dar nici macedonenii nu sînt în afară de orice bănuială, deoarece atunci cînd au asistat pentru prima dată la reprezentarea tragediei Oedipus, luînd în rîs durerea regelui incestuos ziceau: hai, aruncă-te asupra mamei tale! **17.** Și în timpul de față, dezordinea morală fiind prilej de lux nemăsurat, vedeți cît de mult rătăcirea aceasta a împins lucrurile spre înmulțirea incestului. Mai întîi, voi vă lepădați copiii, ca ei să fie culeși de pe stradă, de milă, de cel dintîi străin care trece pe lîngă ei, înstrăinîndu-i ca să fie adoptați de niște părinți mai buni. Înstrăinați de familia lor, e firesc ca într-o zi să-i piardă amintirea. Și rătăcirea aceasta se va întinde din generație în generație și va deveni cauză de incest, neamul prelungindu-se prin crimă. **18.** Și atunci în orice loc, acasă, între străini, peste mări, veți purta cu voi această patimă și, ca urmare, se vor zămisli copii neștiutori de originea lor, ca și cum s-ar fi născut din altă sămînță; astfel că membrii aceleiași familii împrăștiați peste tot prin legăturile ce se nasc între oameni, se întorc asupra alor lor, fără să-și recunoască rudenia, înșelați fiind de un sînge incestuos. **19.** Pe noi, însă, ne ferește să cădem în astfel de

21. Același lucru spunem despre incesturi și promiscuitate, care vă descalifică.

păcate o viață de aproape păzită și cu credință păstrată; căsătoria, pe cît ne ferește de stricăciune și de alte păcate, pe atît ne pune în același timp la adăpost și de orice fel de incest. Unii, ca să fie mai siguri că nu vor cădea în primejdia acestei greșeli, rămîn fără împreunare femeiască toată viața, copii pînă la bătrînețe. **20.** Dacă toate acestea le-ați fi luat în considerare la voi, ați fi observat atunci că așa ceva nu există la creștini. Aceiași ochi v-ar fi făcut să vedeți și una și alta. Dar există două feluri de orbire, care merg împreună: nu vezi ceea ce există și ți se pare că vezi ceea ce nu există. Aceasta o voi arăta față de toate învinuirile pe care ni le aduceți. Acum am să vorbesc despre crimele publice.

X.

1. «Nu vă închinați la zeii noștri, ziceți voi, și nu aduceți împăratului sacrificii». Nu sacrificăm pentru alții pentru motivul că nu sacrificăm nici pentru noi înșine, de îndată ce nu ne închinăm la zei. De aceea sîntem învinuiți de sacrilegiu și de lezarea majestății imperiale. Aceasta este cauza cea mai mare, poate singura de căpetenie și deci vrednică de a fi cunoscută, dacă nu ne-ar judeca bănuiala și nedreptatea, una îndepărtînd orice nădejde de a mai afla adevărul, cealaltă respingîndu-l. **2.** Am încetat de a ne mai închina zeilor voștri de cînd am aflat că ei nu există. Așadar, aceasta trebuie să cereți, să dovedim că zeii nu există și că de aceea nu trebuie să ne închinăm lor, căci numai atunci ar trebui să-i adorăm, dacă ar fi zei cu adevărat. Atunci și creștinii ar merita să fie pedepsiți, dacă s-ar face dovada că există acei zei pe care nu-i adoră fiindcă spun că nu există. **3.** «Dar pentru noi, ziceți voi, ei există». Protestăm și ne îndreptăm de la voi către conștiința noastră; ea să ne judece, ea să ne osîndească, dacă va putea tăgădui că toți acești zei n-au fost oameni [22]. **4.** Dacă și ea însăși va tăgădui, va fi combătută prin înseși probele ei, din vechime, care i-au transmis cunoștința despre zei și a căror mărturie stă vie pînă în zilele noastre și în cetățile în care s-au născut, și în ținuturile în care, săvîrșind un lucru oarecare, au lăsat urme, unde au fost înmormîntați și unde li se arată chiar mormintele. **5.** Acum să-i înșir oare pe fiecare în parte, cîți sînt ei de mulți, noi, vechi, barbari, greci, romani, străini, captivi, adoptați, proprii, comuni, de sex bărbătesc, femeiesc, de la țară, de la oraș, corăbieri sau ostași? **6.** Ar fi de prisos să le înșir chiar numele, mărginindu-mă să-i pomenesc în general, și aceasta nu ca să-i cunoașteți, ci doar ca să vă amintiți de ei (ca unii care vă comportați ca și cum i-ați fi uitat). Înainte de Saturn nu exista la voi nici un zeu; de la el a pornit începutul oricărei zeități,

22. Zeii sînt oameni.

tot ce aţi avut mai bun sau mai însemnat. Astfel, tot ce va fi stabilit despre cel care a constituit începutul, se va spune şi despre urmaşi. 7. Pe Saturn, din cît îl arată scrierile, nici Diodorus Graecus, nici Thallus, nici Cassius Severus, sau Cornelius Nepos, nici un alt scriitor al timpurilor vechi nu ni l-a făcut cunoscut altfel, decît ca om. Dar oricît de multe ar fi arătările acestea, nicăieri nu aflu probe mai vrednice de crezare decît în Italia însăşi, unde Saturn după multe colindări şi după găzduirea în Africa s-a stabilit, fiind primit de Ianus, sau Iane, după cum îl numesc salienii. 8. Muntele pe care-l locuise s-a numit Saturn; oraşul pe care-l întemeiase şi-a păstrat pînă azi numele de Saturnia; în sfîrşit, Italia, părăsind numele de Oenotria, a primit denumirea de Saturnia. El a dat primele table de legi, prima monedă cu chipul lui săpat pe ea, ajungînd apoi ocrotitorul tezaurului. 9. Şi totuşi, dacă Saturn este om, se înţelege atunci că s-a născut dintr-un om, şi, om fiind, nu s-a născut din cer sau din pămînt. Dar cum nu i se ştiau părinţii, uşor a fost să treacă drept fiu al acelora, al căror urmaş putem fi şi noi cu toţii. Căci cine nu numeşte, în chip de cinstire, cerul şi pămîntul drept mamă şi tată? Dintr-o obişnuinţă omenească, despre cei pe care nu-i cunoaştem, sau care ni se arată aşa deodată în faţă, nu spunem că au căzut din cer? 10. La fel şi lui Saturn, venit aşa dintr-o dată, s-a întîmplat pretutindeni să i se zică: «Cel căzut din cer» precum poporul numeşte «Fii ai pămîntului» pe cei a căror obîrşie n-o cunoaşte. Trec sub tăcere faptul că pe atunci oamenii erau aşa de înapoiaţi, încît îi tulbura înfăţişarea oricărui bărbat nou, venit de parcă era o apariţie divină, de vreme ce azi chiar oamenii culţi consacră şi pun în rîndul zeilor oameni despre care ei înşişi mărturisesc că au murit şi i-au înmormîntat cu doliu public. 11. Am vorbit destul despre Saturn, deşi în cuvinte puţine. Vom arăta mai departe că şi Jupiter a fost un om, născut dintr-un om, şi că toţi zeii ieşiţi din familia lui au fost muritori, ca şi zămislitorul lor.

XI.

1. Deoarece nu îndrăzniţi a tăgădui că aceia au fost oameni, dar stăruiţi a afirma că au fost făcuţi zei după moarte, să cercetăm atunci cauzele care au îndreptăţit această zeificare. 2. În primul rînd trebuie să admiteţi că există un zeu mai presus de toţi, avînd în el divinitate, prin care să poată face din oameni zei. Căci aceştia nu aveau de unde să-şi însuşească dumnezeirea pe care n-o aveau şi nimeni altul n-avea cum s-o dăruiască celor ce n-o aveau, dacă ea nu exista în el. 3. Prin urmare, dacă nu există nimeni care să-i facă zei, în zadar presupuneţi că zeii au putut fi creaţi, dacă înlăturaţi pe cel care l-a înfăptuit. Şi dacă ei înşişi

s-ar fi putut face zei, fără îndoială că n-ar fi fost niciodată oameni, de vreme ce aveau în ei putinţa unei stări superioare. **4.** Aşadar, dacă există cineva care poate să facă zei, mă întorc cu mintea spre cercetarea cauzelor care l-au făcut să creeze pe zei din oameni şi nu găsesc nici una, afară de nevoia, pe care poate a simţit-o acel mare zeu, de a-şi adăuga la sarcina divină serviciile şi ajutorul altora. Dar mai întîi este un lucru nedemn să ai nevoie de ajutorul altuia şi mai ales de al unui muritor, cînd mai demn era să fi făcut de la început pe cineva zeu, dacă avea să simtă nevoia de ajutorul unui muritor. **5.** Şi totuşi nevoia acestui ajutor n-o văd. Căci lumea prin alcătuirea ei fie că există prin sine însăşi şi n-a avut un început, după părerea lui Pytagora, fie că a avut un început, fiind opera unei fiinţe superioare, după părerea lui Platon, în ambele cazuri este sigur că a fost zămislită odată, aşezată, rînduită şi armonizată în această a ei alcătuire, cu o deplină şi înţeleaptă conducere. Acela care a desăvîrşit toate nu putea să fie tocmai el nedespărţit. **6.** Nu avea nevoie de Saturn, sau de cei născuţi din el. Ar fi prea naivi oamenii, dacă n-ar avea convingerea că dintru început şi ploaia a picat din cer, şi stelele au luminat, şi fulgerele au licărit şi tunetele au bubuit şi că însuşi Jupiter s-a temut de fulgerele pe care voi i le puneţi în mînă; de asemenea, că orice rod pămîntesc a răsărit din pămînt înainte de Bacchus, Ceres şi Minerva, ba chiar înainte de acel om, întîiul născut pe lume, fiindcă nimic din ceea ce este rînduit pentru păstrarea şi hrănirea omului n-a putut să fie creat în urmă, după om. **7.** În sfîrşit, mi se spune că aceşti zei au descoperit, nu au născocit ei toate lucrurile trebuincioase vieţii. Însă un lucru care se descoperă a existat mai dinainte, şi ce a existat nu trebuie pus în seama celui ce l-a descoperit, ci în a aceluia care l-a născocit; căci exista mai înainte de a fi fost găsit. **8.** Prin urmare dacă Liber a fost consacrat zeu fiindcă a arătat oamenilor cultura viţei de vie, s-a procedat nedrept cu Lucullus care cel dintîi a adus romanilor cireşele din Pont şi le-a răspîndit în Italia, de vreme ce n-a fost şi el zeificat ca autor al noului fruct, pentru că el l-a adus. **9.** Prin urmare, dacă de la început universul a fost rînduit şi hotărît astfel încît să se conducă în mersul său după legi fixe, în acest caz nu există nici un motiv să fie transformată omenirea în dumnezeire, pentru că funcţiile şi puterile pe care le-aţi repartizat zeilor voştri existau dintru început, chiar dacă voi n-aţi fi mai creat şi pe aceşti zei. **10.** Dar voi vă îndreptaţi spre o altă cauză şi răspundeţi că acordarea divinităţii este răsplată a unor merite deosebite. Pentru aceasta se cade să recunoaşteţi, după părerea mea, că acel zeu făcător de zei este dreptatea absolută, ca unul care împarte o recompensă aşa de mare, nu la întîmplare, nu în-

tr-un mod nedemn şi fără măsură. **11.** Vreau, aşadar, să le cîntăresc meritele, să văd dacă sînt vrednici a fi ridicaţi la cer, sau mai degrabă buni să fie scufundaţi în adîncul infernului pe care ori de cîte ori vă vine la socoteală îl numiţi închisoarea chinurilor groaznice. **12.** Acolo de obicei sînt aruncaţi toţi nelegiuiţii faţă de părinţi, cei incestuoşi faţă de surori, cei ce poftesc la femeia altuia, cei care răpesc fecioarele şi strică tineretul, cei cruzi şi cei ce ucid, cei ce fură şi cei ce înşală, într-un cuvînt toţi aceia care se aseamănă cu oricare dintre zeii voştri [23], dintre care pe nici unul nu-l veţi putea dovedi nemînjit de crime sau de viciu, afară numai dacă-i veţi tăgădui fiinţa omenească. **13.** Însă ca să nu puteţi tăgădui că ei au fost oameni ne vin în sprijin chiar unele lucruri caracteristice, care ne îndreptăţesc să credem că nici în urmă n-au devenit zei. Aşadar, dacă voi vegheaţi pentru pedepsirea celor ce sînt la fel ca ei, dacă toţi oamenii de bine fug de legăturile, de convorbirile şi de convieţuirea cu cei răi şi imorali, iar zeul acela şi-a alipit pe unii din aceştia ca tovarăşi ai majestăţii sale, atunci de ce osîndiţi pe aceia, pe ai căror colegi îi cinstiţi? **14.** Dreptatea voastră este o pată care mînjeşte cerul, faceţi zei pe toţi cei fărădelege, ca să fiţi pe placul zeilor voştri. Este o cinstire pentru ei divinizarea celor asemenea lor! **15.** Dar să las la o parte învinuirea cu privire la lipsa lor de demnitate şi să presupunem că au fost cinstiţi, fără prihană şi buni. Totuşi, pe cîţi bărbaţi mai presus de zeii voştri nu i-aţi lăsat în infern? Au fost mai presus Socrate prin înţelepciunea lui, Aristide prin spiritul lui de dragoste, Temistocle prin gloria lui militară, Alexandru prin strălucirea lui, Policrate prin fericirea lui, Cresus prin bogăţia lui, Demostene prin elocvenţa lui. **16.** Care dintre zeii voştri este mai serios şi mai înţelept decît Cato, mai drept şi mai glorios decît Scipio? Cine mai măreţ decît Pompei, mai fericit ca Sulla, mai bogat ca Crassus, mai elocvent ca Tullius? Cu atît mai demn de laudă ar fi fost acel zeu al vostru, de ar fi aşteptat să-şi aleagă astfel de oameni ca zei, ca unul care cunoaşte că au să vină alţii mai buni în viitor. S-a cam grăbit, mi se pare, de a închis cerul o dată pentru totdeauna şi acum, fără îndoială, roşeşte că unii mai vrednici de a fi altşi murmură împotriva lui în adîncul infernului!

XII.

1. Cu privire la aceste lucruri mă opresc aici, fiindcă ştiu că prin însăşi natura adevărului voi putea dovedi ce nu sînt zeii voştri după ce voi fi arătat ce sînt. Aşadar, referitor la zeii voştri nu văd altceva decît numele unora care au murit demult şi n-aud decît poveşti, din care mi

23. Zeii sînt nelegiuiţi; mulţi oameni au fost mai buni decît ei.

se lămureşte cultul lor. 2. Cît despre statuile lor, din ele nu pot desprinde altceva, decît că sînt din aceeaşi plămădeală ca şi vasele şi mobilele voastre obişnuite, sau că, intervenind puterea unei arte transformatoare, ele provin din aceleaşi vase sau mobile cărora li s-a schimbat, ca să zic aşa, destinaţia : prin consacrare într-un chip aşa de batjocoritor şi printr-o operaţie aşa de plină de profanare, încît lucrul acesta ne dă nouă, care sîntem chinuiţi din pricina acestor zei o mîngîiere cum nu se poate mai mare pentru pedepsele ce primim, fiindcă şi ei îndură aceleaşi suferinţe ca să fie făcuţi zei. 3. Puneţi pe creştini pe cruci şi stîlpi ; dar pe care statuie nu o plăsmuieşte mai întîi argila aşezată pe o cruce sau pe un stîlp ? Pe furci se conturează mai întîi corpul zeului vostru. 4. Cu cîrlige de fier sfîşiaţi coastele creştinilor, dar în zeii voştri nu se înfig şi mai adînc, de-a lungul tuturor membrelor dălţile, rîndeaua şi pila ? Nouă ni se taie capetele ; dar şi zeii voştri sînt fără capete, pînă ce nu li s-a dat unul prin ajutorul plumbului, prin lipire sau cuie. Sîntem aruncaţi la fiare ; desigur, la acelea pe care le aşezaţi alături de Liber, de Cibele [24] sau de Caelestis. 5. Sîntem arşi în foc ; dar acelaşi lucru îl faceţi şi cu statuile zeilor la început, la prima materie. Sîntem condamnaţi să lucrăm în mine ; de aici însă îşi iau şi zeii voştri întruchiparea. Sîntem exilaţi în insule ; dar tot în cîte o insulă se întîmplă să se nască sau să moară şi cîte un zeu al vostru. Dacă prin astfel de lucruri se dobîndeşte vreo însuşire de zeu, atunci cei osîndiţi de fapt sînt zeificaţi şi chinurile ar trebui să le fie socotite drept divinizare ! 6. Dar fireşte că toate aceste injurii şi batjocuri ale înfăptuirii lor nu le simt zeii voştri, la fel cum nu simt nici respectul care li se acordă. O, voci nelegiuite ! O, glasuri pîngăritoare ! Scrîşniţi din dinţi, faceţi spume la gură ! Şi doar sînteţi cu toţii aceiaşi care lăudaţi pe un Seneca, deşi el grăieşte pe faţă, cu vorbe mai multe şi mai amare, despre rătăcirea voastră. 7. Aşadar, dacă nu adorăm nişte statui şi chipuri reci [25], care n-au mai multă viaţă decît morţii pe care-i înfăţişează, ceea ce ştiu şi ereţii, şoarecii şi păianjenii, atunci această respingere a unei rătăciri recunoscute n-ar merita ea mai multă laudă decît pedepsire ? Putem noi fi învinuiţi că jignim nişte zei despre care sîntem siguri că nu există ? Ceea ce nu există nu poate suferi nimic de la nimeni, pentru simplul motiv că nu există.

XIII.

1. «Dar pentru noi ei sînt zei», spuneţi voi. Atunci, cum se face că vă dovediţi nelegiuiţi şi profanatori faţă de zeii voştri, pe care-i credeţi

24. Cibele : zeiţă frigiană, personificarea pămîntului.
25. Zeii sînt statui.

zei, dar îi dați uitării, de care vă temeți, dar îi nimiciți și vă bateți joc de ei chiar atunci cînd aveți aerul că-i răzbunați ?[26]. 2. Judecați dacă eu mint. Mai întîi, de vreme ce vă închinați la anumiți zei, înseamnă că-i disprețuiți pe cei la care nu vă închinați ; preferința față de unul nu poate aduce decît ocară celuilalt, deoarece nu există alegere fără respingere. 3. Urmează de aici că disprețuiți pe aceia pe care îi respingeți și nu vă temeți că tocmai prin această respingere îi jigniți. Căci, după cum am arătat-o mai sus, existența oricărui zeu depinde de aprecierea senatului. Nu era zeu acela pe care un om întrebat cu privire la el nu-l voia și nevoindu-l îl osîndea. 4. Pe zeii casei, pe care-i numiți lari, îi tratați ca pe orice lucru al vostru casnic, pe care-l puteți amaneta sau vinde. Uneori chiar din zeul Saturn faceți o oală de fiert, alteori din Minerva un vas de gunoaie, pe măsură ce fiecare din ei s-a deteriorat, ori s-a sfărîmat de prea multe închinăciuni, și după cum fiecare a simțit nevoia casnică este un zeu mai sfînt decît ei. 5. De asemenea, pe zeii voștri publici îi pîngăriți, în virtutea dreptului public, înscriindu-i la licitație, ca aducători de venituri. Lumea se îndreaptă spre Capitoliu ca spre o piață de legume : sub aceeași strigare a pristavului, sub aceeași suliță, sub aceeași înscriere a cvestorului este luată la apreciere divinitatea scoasă la licitație. 6. Și cu toate acestea, ogorul copleșit de dări își pierde din prețul său, oamenii supuși la plata dării pe cap de locuitor își pierd din starea lor căci acestea sînt semnele sclaviei ; pe cînd zeii, cu cît sînt mai încărcați de dări, cu atît sînt mai sfinți, sau tocmai cei care sînt mai sfinți sînt mai încărcați de dări. Maiestatea lor devine un obiect de cîștig, religia umblă cerșind din cîrciumă în cîrciumă, căci cereți plată pentru dreptul de a intra în templu, de a pătrunde în sanctuar. Nu este îngăduit să vezi pe zei gratis : sînt scoși la vînzare. 7. Ca să-i cinstiți pe ei, ce faceți voi mai deosebit de cum vă cinstiți morții voștri ? Și unora și altora temple și altare. Aceeași înfățișare, aceleași podoabe în statui ; după cum i-a fost vîrsta și îndeletnicirea celui mort, la fel îi vor fi și ca zeu. Prin ce se deosebește un ospăț funebru de cel închinat lui Jupiter, un vas funebru de unul de libațiuni, un îmbălsămător de cadavru de un preot haruspice? Căci doar și un haruspice ia parte la înmormîntare. 8. Dar este firesc lucru să dați onoruri divine împăraților morți pe care i-ați cinstit de pe cînd erau în viață. Cu plăcere îi vor primi zeii voștri și se vor lăuda chiar pe ei că stăpînii lor de ieri au ajuns acum egalii lor. Dar cînd voi puneți alături de Juno, Ceres, sau Diana, pe o curtezană publică, așa cum a fost Larenția, care nu-i cel puțin o Lais sau Phryne ; cînd ridicați lui Simon ghicitorul o statuie cu

26. Păgînii își bat joc de zei.

inscripţia «Zeului cel sfînt», cînd introduceţi în rîndul zeilor pe un oarecare favorit al curţii imperiale, atunci vechii voştri zei, deşi nu valorează mai mult, totuşi vor socoti drept ocară din partea voastră că li s-a îngăduit şi altora o favoare pe care o deţineau ei din vechime.

XIV.

1. Vreau să amintesc despre ceremoniile voastre. Nu mai spun ce fel de oameni sînteţi în sacrificii, cînd sacrificaţi tot ce este aproape mort de slăbiciune şi de boală, cînd din animalul gras şi sănătos voi jertfiţi tot ce e de prisos, adică capetele şi copitele, pe care acasă le-aţi fi aruncat la sclavi şi la cîini, cînd din ceea ce i se cuvine lui Hercule nu-i puneţi pe altar nici a treia parte. Ce să spun, vă laud înţelepciunea, fiindcă salvaţi ceva dintr-un lucru dat pierzaniei. 2. Dar dacă mă întorc cu mintea spre scrierile voastre, care vă îndeamnă la înţelepciune şi la respectarea îndatoririlor morale, cîtă batjocură găsesc în ele! Că zeii s-au luptat între ei pentru troieni şi greci, atacîndu-se întocmai ca nişte gladiatori; că Venus a fost rănită de o săgeată omenească, fiindcă voia să-şi smulgă pe fiul său Enea, aproape mort, din mîinile lui Diomede. 3. Că Marte era cît p-aci să piară în lanţuri în decursul celor 13 luni; că Jupiter, ca să nu păţească acelaşi lucru din partea celorlalţi locuitori ai cerului, a scăpat teafăr ajutat de un monstru oarecare, iar acum jeleşte moartea lui Sarpedon [27] şi, îndrăgostit în mod ruşinos de sora sa, îi pomeneşte de ibovnicele de mai înainte, pe care însă nu le-a iubit atît de mult. 4. Apoi, care poet, luînd pildă de la acel rege al poeziei, nu poate fi dovedit că a defăimat pe zei? Unul dă pe Apolo regelui Admet să-i pască turmele, altul împrumută lui Laomedon meşteşugul de a construi al lui Neptun. 5. Este şi dintre lirici unul, vorbesc despre Pindar, care povesteşte că Esculap, din lăcomia de cîştig, fiindcă se îndeletnicea cu medicina în chip primejdios, a fost pedepsit cu fulgerul. 6. Rău a fost Jupiter, dacă fulgerul este al lui, nelegiuit s-a arătat faţă de un nepot al său, invidios pe isteţimea acestuia! Asemenea lucruri, la un popor aşa de mult stăpînit de credinţă, nu trebuiau spuse, dacă erau adevărate, şi nu trebuiau nici plăsmuite, dacă nu s-au petrecut în realitate. Nici poeţii tragici sau comici nu sînt mai cruţători în a da în vileag amărăciunile sau rătăcirile vieţii casnice ale vreunui zeu. 7. Despre filozofi nu mai amintesc, mulţumindu-mă numai cu Socrate, care, spre batjocura zeilor, obişnuia să se jure pe numele vreunui stejar, ţap ori cîine. «Dar tocmai de aceea a şi fost

27. Sarpedon, fiul lui Jupiter şi rege al Liciei, a fost ucis în războiul troian de Patrocle.

osîndit Socrate, ziceţi voi, fiindcă nimicea credinţa în zei». Mai degrabă însă pentru că şi atunci, ca şi acum şi ca întotdeauna, adevărul a fost pradă urii. **8.** Totuşi, mai tîrziu atenienii, căindu-se de hotărîrea lor, au pedepsit pe învinuitorii lui Socrate, iar lui i-au aşezat în templu o statuie de aur şi, înlăturînd astfel osînda, au readus reabilitarea lui Socrate. **9.** Dar şi Diogene a făcut nu ştiu ce glumă pe seama lui Hercule, iar cinicul roman Varro a închipuit 300 de zei fără capete numindu-i Iovi sau Jupiteri [28].

XIV.

1. Multe născociri glumeţe care înjosesc pe zei servesc desfătărilor voastre. Cercetaţi piesele comice ale lui Lentulus sau Hostilius: cine vă produce mai mult rîs, actorii sau zeii, în jocul şi cuvintele unor farse ca acestea: «Anubis în adulter», «Luna schimbată în bărbat», «Diana bătută cu nuiele», «Citirea testamentului răposatului Jupiter» şi «Cei trei Hercules înflămînziţi, luaţi în bătaie de joc». **2.** Dar şi piesele actorilor de pantomimă vă arată toate ticăloşiile zeilor voştri: «Soarele îşi jeleşte fiul căzut din cer şi voi rîdeţi»; Cibele suspină după un păstor nespălat şi voi nu roşiţi, îngăduiţi să vi se povestească aventurile lui Jupiter, iar Juno, Venus şi Minerva să fie judecate de un păstor! **3.** Cînd în închipuirile voastre zeii sînt reprezentaţi pe scenă prin capetele cele mai ticăloase şi mai josnice, cînd un corp necurat şi dresat la arta aceasta prin exerciţii desfrînate reprezintă pe Minerva sau pe Hercule, prin aplauzele voastre oare nu este înjosită şi murdărită majestatea divină? **4.** Poate că sînteţi mai religioşi în amfiteatre, unde peste sîngele omenesc, peste cadavrele celor osîndiţi dansează zeii voştri slujind drept subiecte şi legende de povestit pentru criminali, care adeseori poate că reprezintă chiar întruchiparea zeilor voştri. **5.** Am văzut cîndva cum era castrat Attis, acel faimos zeu al vostru din Pessinunta, şi pe cel care, înfăţişînd pe Hercule, era ars de viu. În mijlocul luptelor sîngeroase de gladiatori, acelea care au loc la amiază, am rîs de acel Mercur care cerceta pe cei morţi cu o vargă de fier înroşită în foc. Am văzut de asemeni şi pe fratele lui Jupiter, care prin lovituri de ciocan lua cu el în infern cadavrele gladiatorilor. Aceste spectacole şi altele ca acestea, dacă ele compromit onoarea divinităţii, dacă aruncă la pămînt de pe culmi măreţia divină, fără îndoială că sînt vrednice de dispreţul celor ce le reprezintă, cît şi al celor pentru care ele sînt prezentate. **6.** Poate că acestea toate nu sînt altceva decît jocuri. Dar dacă voi aminti lucruri pe care nici o conştiinţă n-ar putea să le tăgăduiască, anume că în templele voastre se pun la cale adultere, că la picioarele

28. Zeii sînt batjocoriţi prin rituri, şi de poeţi şi de filozofi.

altarelor se încheie tîrguri ruşinoase, că de obicei în sanctuarele preoţilor şi ale slujitorilor altarului, la adăpostul panglicilor sfinte, al mitrei sacerdotale şi al purpurei sfinţite, în fumul de tămîie, se săvîrşesc fapte neîngăduite, nu ştiu dacă zeii voştri n-ar trebui să se plîngă mai mult de voi decît de creştini! Este ştiut că furturile de cele sfinte se săvîrşesc întotdeauna de voi, căci creştinii nu intră în templele voastre nici ziua. Poate că le-ar jefui şi ei, dacă s-ar închina la ele![29]. 7. Dar ce adoră cei ce nu adoră astfel de zei? E uşor de înţeles că ei adoră adevărul, ca unii care nu sînt mincinoşi şi nu se încăpăţînează în greşeală, ci se îndreaptă îndată ce cred că au greşit. Luaţi cunoştinţă mai întîi de acestea şi după aceea de toată rînduiala învăţăturii noastre, bineînţeles după ce vă vor fi respinse toate părerile voastre greşite.

XVI.

1. Împreună cu unii scriitori, aţi visat că Dumnezeul nostru ar fi un cap de măgar. O astfel de bănuială a inserat-o Cornelius Tacitus. 2. Căci el, în a patra carte a Istoriilor sale, povestind războiul împotriva iudeilor, porneşte de la originea acestui neam şi, după ce vorbeşte despre începutul, numele şi credinţa acestui popor tot ce găseşte cu cale, spune că iudeii, eliberaţi din Egipt, sau alungaţi, după cum crede el, trecînd prin deşerturile întinse ale Arabiei cu totul lipsite de apă, chinuiţi fiind de sete s-ar fi folosit, ca de nişte indicii ale izvoarelor, de măgarii sălbatici care, din întîmplare, venind de la păşune, lăsau a se înţelege că urmau să se îndrepte spre izvoare de apă şi că de aceea, ca răsplată, au consfinţit partea superioară a unui animal de aceeaşi specie. 3. De aici a urmat, cred eu, bănuiala că şi noi, ca unii care sîntem apropiaţi de credinţa iudaică, ne-am închina aceluiaşi idol. Şi totuşi, acelaşi Cornelius Tacitus, acel prea meşter iscoditor de minciuni, în aceeaşi scriere a sa povesteşte că Pompei cucerind Ierusalimul şi pătrunzînd în templu ca să cerceteze secretele religiei iudaice, nu a găsit acolo nici un fel de statuie. 4. Şi negreşit, dacă se închinau la acest idol, care urma să fie închipuit printr-o statuie oarecare, nicăieri nu şi-ar fi găsit un loc mai nimerit ca în sanctuar, şi aceasta cu atît mai mult, cu cît n-aveau să se teamă de privirile străinilor, oricît de absurdă ar fi fost această închinare. Căci numai preoţilor le era îngăduit să intre înăuntru, iar celorlalţi li se împiedica privirea printr-o perdea întinsă. 5. Voi însă n-o să puteţi spune că nu cinstiţi toate animalele de jug şi celelalte mîrţoage laolaltă cu zeiţa lor Epona[30]. Poate de aceea sîntem învinuiţi că, în mijlocul unor adoratori de animale şi

29. Zeii sînt batjocoriţi şi prin farse, pantomime, în amfiteatre şi chiar în temple.
30. Epona era protectoarea animalelor de transport.

bestii de tot felul, noi am rămas simpli adoratori de măgari! **6.** Cît despre cel ce ne socotește închinători la cruce, acela va fi tovarăș de cult cu noi. Cînd se dă cinstire unei bucăți de lemn oarecare, nu interesează înfățișarea, de vreme ce ea este însuși corpul zeului. Și totuși, cît de mult se deosebește de stîlpul unei cruci o Pallas Attica și o Ceres Pharia, care stau în văzul tuturor, expuse fără imagine, doar ca un trunchi necioplit, sau ca o bucată de lemn fără formă! **7.** Orice bucată de lemn tare, care este înfiptă în pămînt într-o așezare oarecare, alcătuiește o parte din cruce. Noi dacă adorăm o cruce, adorăm zeul în toată întregimea lui. Am arătat cum întruchiparea zeilor voștri ia naștere dintr-un modelaj în formă de cruce. Dar voi, cînd proslăviți pe Victoria în trofeele voastre, proslăviți în același timp și crucea care se află în mijlocul trofeelor. **8.** Toată credința din tabere constă în a venera steagurile, a le proslăvi, a jura pe ele, a le pune mai presus de toți zeii. Toate acele îngrămădiri de chipuri de pe steaguri sînt podoabele crucii. Acele flamuri ale steagurilor și ale prapurilor sfinte sînt veșminte ale crucii. Vă laud sîrguința: n-ați voit să consfințiți crucea neîngrijită și goală. **9.** Alții, dintr-o părere mai umană și mai apropiată de adevăr, socotesc soarta ca zeu al nostru. Dacă ar fi așa, atunci am sta alături de perși, deși noi nu ne închinăm ca ei la un soare zugrăvit pe pînză, de vreme ce-l avem în ființă pe bolta cerească! **10.** Bănuiala vine de la faptul bine cunoscut că noi ne întoarcem spre răsărit cînd ne rugăm. Dar și cei mai mulți dintre voi, în semn de iubire și închinare la astrele cerului, mișcați din buze întorși cu fața spre răsărit. **11.** De asemenea, dacă ziua soarelui noi o consacrăm înveselirii, aceasta nu pentru că ne închinăm soarelui, ci pentru că urmăm pe aceia dintre voi care dedică ziua lui Saturn petrecerii și veseliei, deosebindu-se de altfel și ei de obiceiul iudaic, pe care nu-l cunosc. **12.** Dar iată că acum de curînd în orașul acesta a fost dată în public o nouă reprezentare a Dumnezeului nostru: un oarecare gladiator, priceput în înșelarea fiarelor, a expus o pictură cu această inscripție:

D u m n e z e u l — c r e ș t i n i l o r — n e a m d e a s i n

Era înfățișat cu urechi de asin, la unul din picioare cu copită, în mînă ținînd o carte și îmbrăcat în togă. Noi creștinii am rîs și de nume și de înfățișare. **13.** Dar ei trebuiau ca pe dată să se plece înaintea acestei divinități monstruoase, ca unii care au primit drept zei și pe cei împerecheați cu cap de cîine și de leu, și pe cei cu coarne de capră și berbece, și pe cei ce sînt țapi de la șale în jos, și pe cei ce sînt șerpi

de la picioare, și pe cei cu aripi la tălpi și umeri [31]. **14.** Toate acestea le-am expus mai pe larg, ca să nu părem că intenționat am trecut cu vederea ceva necorespunzător la cele ce se zvonesc pe seama noastră. Ne vom spăla de toate aceste ponegriri făcînd expunerea doctrinei noastre religioase.

XVII.

1. Ceea ce noi adorăm este un singur Dumnezeu, cel ce prin cuvîntul cu care a poruncit, cu rațiunea cu care a rînduit, prin puterea cu care a înfăptuit a dat la iveală din nimic tot universul acesta, cu toată rînduirea elementelor, corpurilor și spiritelor, ca podoabă a majestății sale; de aceea grecii au dat universului numele de cosmos. **2.** Este invizibil, deși se vede, nu se poate pipăi, deși e prezent prin bunătatea sa, este de neînțeles, deși se poate concepe prin simțurile omenești, de aceea este atît de adevărat și atît de mare. Celelalte lucruri, care se pot vedea, pipăi, prețui, sînt mai mici și decît ochii cu care sînt văzute și decît mîinile cu care sînt atinse și decît simțurile cu care sînt descoperite; dar ceea ce este imens este cunoscut numai sieși. **3.** Ceea ce face să-l înțelegem pe Dumnezeu este neputința de a-l înțelege. Astfel, puterea măririi Sale face ca pentru oameni El să fie totodată cunoscut și necunoscut. Și aici stă toată rătăcirea celor ce nu voiesc să recunoască pe Acela pe care nu s-ar putea să nu-L cunoască. **4.** Voiți să dovedim existența lui Dumnezeu din creațiile Sale atît de multe și de mari, prin care trăim, prin care ne menținem, prin care ne bucurăm și chiar ne înspăimîntăm; voiți acestea prin mărturisirea însăși a sufletului? [32]. **5.** Dar sufletul, deși strîns în corp ca-ntr-o închisoare, deși mărginit printr-o proastă educație, deși slăbit prin pasiuni și pofte, deși slujind unor zei neadevărați, totuși, cînd își revine, ca și dintr-o beție, din somn, sau dintr-o boală oarecare, recăpătîndu-și sănătatea invocă pe Dumnezeu numai cu acest singur nume, fiindcă numai acesta singur este al lui Dumnezeu cel adevărat. «Mare e Dumnezeu». «Bun e Dumnezeu», «Ce-o da Dumnezeu» sînt expresii ale tuturor. **6.** Ba încă este luat și drept judecător: «Dumnezeu vede», «Mă las în voia lui Dumnezeu», «Dumnezeu mă va răsplăti». O, mărturie a sufletului prin natura lui creștină! În sfîrșit, pronunțînd acestea sufletul nu se îndreaptă spre Capitoliu, ci spre cer. Căci cunoaște locașul lui Dumnezeu Cel viu, ca unul care de la El coboară.

---

31. Nu creștinii, ci păgînii adoră animale, lemne, astre.
32. Existența lui Dumnezeu este atestată de creație și de mărturia sufletului nostru.

XVIII.

1. Ca să putem dobîndi o cunoştinţă mai deplină şi mai adîncă despre El, despre rînduiala şi voinţa Lui, ne-a pus la îndemînă Scriptura, pentru a face cercetări despre Dumnezeu şi cercetînd să-L descoperim şi descoperindu-L să credem în El şi crezînd să-I slujim Lui [33]. 2. Căci de la început, din timp în timp, El a trimis bărbaţi de seamă prin dreptatea şi curăţia lor sufletească, pentru a-L cunoaşte pe Dumnezeu şi a-L arăta lumii, plin de inspiraţie divină, care să dea vestire că este un singur Dumnezeu, care a creat toate, care a înfăptuit pe om din pămînt (căci acesta este adevăratul Prometeu, care a împărţit timpul în perioade şi a rînduit lumea după legi neschimbătoare). 3. Care a dat semne de atotputernicia judecăţii Sale, prin potop, prin foc, care a statornicit reguli vrednice de El, pe care voi nu le recunoaşteţi, sau le lăsaţi în părăsire, iar celor care le păzesc le-a hotărît răsplată, ca Unul Care, la sfîrşitul lumii, cînd toţi morţii dintru început se vor fi sculat din mormînt şi-şi va fi luat fiecare întruparea sa pămîntească, să dea seamă de faptele săvîrşite; El va avea atunci să judece pe toţi, dînd celor dreptcredincioşi viaţă veşnică, iar celor necredincioşi foc fără sfîrşit. 4. De aceste lucruri şi noi am rîs o vreme. Am fost deci şi noi dintre ai voştri. Creştinii nu se nasc, se fac. 5. Predicatorii despre care am vorbit se numesc profeţi, de la îndatorirea ce o au de a prezice viitorul. Spusele lor, deopotrivă ca şi minciunile, pe care le răspîndeau pentru credinţa în Dumnezeu, stau scrise în Cărţile sfinte, pe care oricine le poate citi. Ptolomeu, căruia i s-a mai zis şi Filadelphul, rege prea învăţat şi adînc cunoscător în ale literaturii, în dorinţa de a-şi alcătui o bibliotecă, stăpînit de gîndul de a întrece pe Pisistrate, cred eu, printre alte cărţi istorice, a căror vechime şi curiozitate le dădea dreptul la renume, din îndemnul lui Demetrius din Faleri, pe acele vremuri cel mai învăţat dintre gramatici, căruia îi încredinţase conducerea bibliotecii, a ţinut să aibă cărţi şi de la iudei, cărţi proprii ale lor, scrise în limba lor şi pe care numai ei singuri le aveau. 6. Căci profeţii, care erau dintre ai lor, n-au profetizat decît pentru ai lor, adică pentru neamul ales al lui Dumnezeu, ca răsplată a părinţilor lor. Cei care acum se numesc iudei mai înainte se numeau ebrei; de aceea şi literatura şi limba lor s-au numit ebraice. 7. Dar pentru ca să poate fi citite, iudeii au pus la dispoziţia lui Ptolomeu 72 de învăţaţi traducători pe care însuşi filozoful Menedem, răzbunător al providenţei, i-a admirat pentru unitatea lor de păreri, comune cu ale lui. Acest lucru vi l-a confirmat chiar Aristeu. 8. Astfel, aceste opere de seamă, traduse în limba greacă,

33. Descoperirea dumnezeiască s-a făcut prin Scripturile Sfinte.

se văd şi astăzi în Serapeum, în biblioteca lui Ptolomeu, împreună cu originalele lor ebraice. **9.** Dar şi iudeii le pot citi în mod public. Dreptul acesta se capătă prin plata unei taxe şi pretutindeni oricine se poate duce în orice zi de sîmbătă să-i asculte. Cine îi va asculta, va afla pe Dumnezeu; cine se va strădui să-i înţeleagă va fi constrîns să şi creadă.

XIX.

1. Vechimea foarte mare a acestor cărţi le conferă o autoritate deosebită. Dar şi la voi cinstirea ce se dă trecutului are caracter aproape religios[34]. Ceea ce dă autoritate acestor cărţi sfinte este marea lor vechime. Căci întîiul profet, Moise, care a povestit crearea lumii şi înmulţirea neamului omenesc iar după aceea înspăimîntătorul potop, răzbunător al nedreptăţii acelei epoci îndepărtate, începînd cu trecutul şi urmînd firul povestirii pînă în zilele sale şi de aici mai departe, prin propriile sale arătări, mulţumită darului său profetic, a prezentat imaginea celor ce se vor întîmpla în viitor, la care şirul anilor, puşi în rînduială de la început, au alcătuit cronologia lumii. El a trăit cu aproape 400 de ani mai înainte de epoca în care acel Danaus, cel mai vechi bărbat la voi, a emigrat în Argos. **2 *.** Este mai vechi decît războiul troian cu aproape o mie de ani şi prin urmare şi decît Saturn însuşi. Căci potrivit istoriei lui Thallus, care arată că Belus, regele assyrienilor şi Saturn, regele titanilor, s-au războit laolaltă împotriva lui Jupiter, ar urma că Belus a precedat cu 320 de ani dărîmarea Troiei. De asemenea, prin acest Moise a fost trimisă iudeilor de către Dumnezeu acea lege a lor proprie. **3 *.** După aceea multe lucruri au mai spus şi alţi profeţi, mai vechi în scrierile voastre; căci şi acela care a glăsuit cel din urmă a fost în timp ceva mai înainte (dacă nu le-a fost contemporan) de înţelepţii şi legiuitorii voştri. **4 *.** De pildă, în timpul domniei lui Cirus şi Darius a trăit Zaharia, atunci cînd Tales, cel dintîi printre fizicieni, întrebat de Cresus, n-a putut da nici un răspuns cu privire la Dumnezeu, ca unul care, fără îndoială, era tulburat de vocile profeţilor. Solon a prezis aceluiaşi rege să aştepte sfîrşitul îndelungatei sale vieţi la fel ca şi un profet. **5 *.** Se poate deci vedea că legile voastre, ca şi filozofia voastră, şi-au tras începutul din legea şi învăţătura dumnezeiască. Ce a fost la început este sămînţa a tot ceea ce a urmat. De aceea şi voi aveţi lucruri comune cu noi, sau care se apropie de ale noastre. **6 *.** De la sofia şi-a tras numele filosofia, ca iubitoare de înţelepciune

---

34. Fragmentul 1—10 din capitolul 19, care urmează, se găseşte numai în *manuscrisul Fuldensis*; totuşi prof. Waltzing îl socoteşte autentic (al lui Tertulian), ca o pregătire a ceea ce urmează (v. Studiul său *«Etude sur le Codex Fuldensis»*, p. 470—482) şi este menţinut în traducerile şi studiile contemporane.

De la profeție s-a ajuns prin exagerare la divinația poetică. Oameni dornici de glorie au denaturat descoperirile noastre pentru a și le trece pe numele lor. Chiar fructelor li se întîmplă să degenereze de la sămînța lor. **7** *. Aș putea să mai înșir încă și alte multe dovezi cu privire la vechimea cărților sfinte, dacă n-aș ști că ele își trag o mai mare autoritate, prin care să se impună credinței noastre, mai mult din puterea adevărului lor, decît din vechimea timpurilor. Căci ce dovadă mai puternică poate fi, în sprijinul mărturiei lor, decît împlinirea de la zi la zi, a tot ce se săvîrșește în lume, cînd rînduiala regatelor, nimicirea orașelor, înfrîngerea popoarelor, starea timpurilor se petrec în totul așa cum au fost prezise cu mii de ani mai înainte. **8** *. De aici și speranța noastră, de care voi rîdeți, se însuflețește; de aici și încrederea noastră, pe care voi o socotiți o simplă închipuire, își ia tăria ei. Într-adevăr, îndeplinirea întîmplărilor care au avut loc este în stare să inspire încredere cu privire la cele viitoare: aceleași voci le-au prezis și pe unele și pe celelalte; aceleași scrieri le-au arătat. **9** *. Un singur timp este pentru ele, care pentru noi pare a fi despărțit. Astfel, toate cîte au să mai vină au fost verificate de noi, fiindcă erau prezise în același timp cu cele care au fost verificate și care atunci erau viitoare. **10** *. Aveți și voi, pe cît știu, o Sibilă, pentru că această denumire a adevăratei profetese a Dumnezeului Celui adevărat a fost în genere schimbată, ca să cuprindă pe toți aceia care au aerul numai că pot profetiza; Sibilele voastre sînt nume de adevăruri dezmințite, precum sînt și zeii voștri [35].

2. Așadar toate substanțele, toate materiile, începuturile, rînduielile, izvoarele cele mai îndepărtate ale scrierilor voastre cele mai vechi, cea mai mare parte chiar din neamurile și orașele voastre, însemnate prin trecutul lor istoric și vechi prin legendele lor, și în sfîrșit chiar scrierile hieroglifice, mărturii și păzitoare ale faptelor și (socotesc că încă n-am spus totul) zeii voștri înșiși, zeii voștri chiar, templele înseși și oracolele și toate cele sfinte ale voastre, toate acestea, spun, sînt întrecute ca vechime de cărțile unui singur profet, în care se vede așezată comoara întregii doctrine iudaice și prin urmare și a noastră. **3.** Dacă ați auzit de un oarecare Moise, el este din aceeași vreme cu Inachus Argivul. Este cu aproape 400 de ani (mai puțin doar șapte) anterior lui Danaus. Danaus, acesta însuși foarte vechi la voi, și cam cu o mie de ani mai înainte de nimicirea cetății lui Priam, aș putea spune că întrece chiar pe Homer cu cinci sute de ani și mai bine, avînd pe cine lua mărturie. **4.** Și ceilalți profeți, deși vin după Moise, totuși cei mai din urmă dintre ei nu sînt mai de curînd decît primii voștri înțelepți, legislatori și istorici. **5.** Pentru noi, a expune prin ce înlănțuire

35. Aici încetează fragmentul introductiv : 19, 10.

de fapte pot fi dovedite toate acestea n-ar fi lucru atît de greu, pe cît este de enorm, nici atît de anevoios a le înşira pe toate, pe cît ar fi de întins pentru un moment. Trebuie să te aşezi în faţa acestor numeroase documente, să le socoteşti pe degete; trebuie deschise arhivele chiar ale neamurilor celor mai vechi, ale egiptenilor, caldeilor, fenicienilor. 6. Trebuie cercetaţi chiar istoricii lor indigeni, prin intermediul cărora ni s-au transmis informaţiile, unii ca Manethon egipteanul şi Berosius caldeeanul, precum şi Hieromus fenicianul, rege al Tirului, şi chiar succesorii lor, ca Ptolomeu din Mendes, Menander din Efes, Demetrius din Faleri, regele Iuba, Appion şi Thallus, precum şi cel ce aici îi aprobă, aici îi combate, iudeul Iosef, apărătorul naţional al timpurilor vechi iudaice. 7. Trebuie confruntate chiar scrierile vechi despre originea popoarelor, să se vadă cînd au avut loc întîmplările, ca să se poată ştii înlănţuirea anilor, care fac să strălucească datele analelor. Trebuie să răsfoim istoriile şi scrierile lumii întregi. Şi în această privinţă am arătat prin ce mijloace s-ar putea proba [36]. 8. Dar chestiunea aceasta e mai bine s-o amînăm pentru altă dată, ca nu cumva, grăbindu-ne să cercetăm mai puţin, sau cercetînd mai în amănunt, să ne îndepărtăm prea mult de subiect.

XX.

1. Dar, înainte de această amînare, vă înfăţişăm ceva mai important, măreţia Sfintei Scripturi, chiar dacă prin vechimea ei nu vă putem convinge despre originea ei divină, de vreme ce această vechime îi este pusă la îndoială. Şi lucrul acesta nu trebuie nici amînat, nici aflat din alte părţi, căci avem în faţa noastră mijloacele de documentare: universul, timpul şi şirul faptelor. 2. Tot ce se întîmplă s-a prezis, tot ce se vede s-a anunţat: că pămînturile înghit oraşe, că mările acoperă insule, că războaiele interne şi externe sfîşie lumea, că regatele se ciocnesc între ele, că bîntuie foametea şi ciuma şi toate nenorocirile locale, cu mulţimi de oameni care mor, că umilii se înalţă şi trufaşii sînt umiliţi. 3. Că dreptatea se răreşte, nedreptatea începe să se înmulţească, grija tuturor bunelor rînduieli amorţeşte, că însuşi mersul firesc al timpului şi al elementelor naturii va ieşi din făgaşul său, că rînduiala naturii este tulburată prin monştrii şi dihănii, toate acestea au fost descrise mai dinainte. În timp ce le îndurăm le citim, în timp ce le recunoaştem ele se verifică. Împlinirea unor profeţii este, fără îndo-

36. Autoritatea Sfintei Scripturi e atestată de vechimea ei şi de autorii care o citează. După specialişti, Tertulian reflectează în primul rînd la Iosif Flaviu (*Contra lui Apion*, I, 16, 103 sq.), apoi la Taţian (*Către Greci*, 36—41), la Teofil (*Către Autolic*, 16, 28). V. J. P. Waltzing, *L'Apologétique*, 1971, ad. loc.

ială, mărturia adevărată a divinității lor. **4.** Așadar, la noi este asigurată însăși credința în cele viitoare, ca unele ce se vor adeveri, fiindcă erau prezise împreună cu acelea care zilnic sînt dovedite. Aceleași glasuri le-au glăsuit, aceleași litere le-au scris, același spirit le-a însuflețit [37]. **5.** Un singur timp există pentru cel ce prezice cele viitoare. Pe cînd la oameni, dacă cumva este așa, timpul se deosebește pe măsură ce se scurge, prezentul deosebindu-se de viitor și trecutul de prezent. Cu ce greșim, vă rog, crezînd și în viitor, noi care am învățat să credem în el prin celelalte două trepte ale timpului?

XXI.

1. Dar fiindcă am spus că religia noastră se sprijină pe cărțile foarte vechi ale iudeilor, deși cei mai mulți știu și lucrul acesta îl mărturisim chiar noi, că ea este nouă, de pe vremea lui Tiberiu, se poate ca tocmai din această pricină să se nască bănuiala, cu privire la alcătuirea ei, că la adăpostul unei religii foarte însemnate, îngăduită de stat, ea ascunde idei îndrăznețe care-i sînt proprii. **2.** Dar, indiferent de vechimea vîrstei, noi nu ne potrivim cu iudeii nici în privința abținerii de la alimente, nici în a zilelor de sărbătoare, sau a semnului corporal, nici a unui nume comun, ceea ce neapărat ar trebui să existe, dacă am fi supuși aceluiași Dumnezeu. **3.** Dar pînă și poporul cunoaște pe Hristos ca pe un om oarecare, precum L-au socotit și iudeii, ceea ce ar putea face să se creadă despre noi că sîntem adoratori ai unui om. Noi nici de Hristos nu ne rușinăm, ca unii care ne mîndrim că sîntem învinovățiți și osîndiți în numele Lui, nici despre Dumnezeu n-avem altă credință decît iudeii. De aceea e necesar să spun cîteva cuvinte despre Hristos, ca despre Dumnezeu. **4.** Din toate punctele de vedere iudeii erau în harul lui Dumnezeu, din pricina dreptății deosebite și a credinței patriarhilor lor; de aici măreția neamului lor, strălucirea puterii și nespusa fericire de a fi mai dinainte încunoștințați de glasul lui Dumnezeu, prin care erau învățați să fie vrednici de El, să nu-L supere. **5.** Însă, îngîmfați de încrederea arătată părinților, au căzut în tot felul de păcate, abătîndu-se de la doctrină spre reguli profane. Și, deși ei n-ar vrea să mărturisească, o arată totuși starea lor de astăzi. Împrăștiați, rătăcitori, goniți din țara și de sub cerul lor, rătăcesc prin lume, fără să aibă vreun om sau pe Dumnezeu drept conducător, nefiindu-le îngăduit nici măcar a merge și saluta pămîntul părintesc, după dreptul străinilor. **6.** Sfintele voci care le preziceau acest destin îi anunțau întotdeauna că pînă la urmă Dumnezeu are să-și aleagă,

37. Împlinirea profețiilor a asigurat de asemenea autoritatea Scripturilor.

din orice neam, din orice popor şi din orice loc adoratori mult mai credincioşi, asupra cărora îşi va trece harul Său mai din plin, faţă cu capacitatea lor de a primi o învăţătură mai desăvîrşită. **7.** A venit, aşadar, Cel anunţat de Dumnezeu că va veni pentru a lămuri şi lumina legea, Acel Hristos, Fiul lui Dumnezeu. Deci, judecătorul acestui har şi al acestei învăţături, luminătorul şi mîntuitorul neamului omenesc, era prezis nouă ca Fiu al lui Dumnezeu; dar El nu s-a născut în aşa fel încît să roşească de numele Său ca fiu, sau de neamul Tatălui Său. **8.** El s-a născut nu din incestul cu o soră, nici din păcatul unei fiice, sau soţii adultere, nici din acel părinte al zeilor preschimbat în şarpe, în taur, în pasăre, sau în ploaie de aur ca amant al Danaei, căci acestea sînt lucruri pămînteşti ale lui Jupiter al vostru. **9.** Fiul lui Dumnezeu n-a avut o mamă vinovată de lucruri ruşinoase; chiar cea pe care pare a fi avut-o nu era căsătorită. Vreau însă mai întîi să vă explic natura Sa, căci aşa se va putea înţelege misterul naşterii Sale. **10.** Am spus că Dumnezeu a creat tot universul acesta prin cuvîntul, raţiunea şi puterea Sa. Şi filosofii voştri spun că Logosul, adică cuvîntul şi raţiunea — este creatorul universului. Zeno[38] îi spune ziditor celui ce a alcătuit toate în chip rînduit, numindu-l de asemenea destin, zeu, sufletul lui Jupiter, necesitatea tuturor lucrurilor. Toate aceste însuşiri Cleanthes le reuneşte într-unul singur, în spirit, despre care afirmă că se găseşte răspîndit pretutindeni. **11.** Dar şi noi atribuim cuvîntului, raţiunii şi puterii, prin care am spus că Dumnezeu a alcătuit toate, o substanţă proprie, spiritul în care se cuprind: Cuvîntul, cînd El porunceşte, raţiunea cînd rînduieşte, puterea cînd împlineşte toate. Spunem că acest spirit a purces de la Dumnezeu şi, ca Unul-Născut din ceea ce a purces, întru aceea s-a numit Fiul lui Dumnezeu şi Dumnezeu Însuşi din cauza unităţii de substanţă; căci şi Dumnezeu este spirit. **12.** Şi precum o rază cînd purcede de la soare este o parte din tot, deoarece soarele va rămîne în rază ca una ce a purces din el, la fel şi substanţa nu se desparte, ci se întinde, ca şi lumina născută din lumină. Materia creatoare rămîne veşnic întreagă, izvor nesecat, deşi de la ea purced atîtea alte izvoare. **13.** Astfel şi ceea ce a purces de la Dumnezeu este Dumnezeu şi Fiu al lui Dumnezeu, amîndoi fiind Unul şi Acelaşi. Astfel, spiritul născut din spirit şi Dumnezeu din Dumnezeu se deosebeşte prin măsură, prin rang, iar nu prin esenţă, şi a pornit din izvorul Său fără să se fi rupt din el pentru totdeauna. **14.** Prin urmare din această rază a lui Dumnezeu, cum mereu s-a prezis mai înainte, pogorîndu-se într-o fecioară şi zămislindu-se în sînul ei, a luat fiinţă omul împreunat cu Dumnezeu. Carnea unită cu spiritul se hrăneşte, creşte, vorbeşte, în-

38. Zeno, întemeietorul filosofiei stoice (360—364 î.Hr.).

vaţă, lucrează şi asupra lui Hristos. Primiţi deocamdată această povestire, la fel ca multe de ale voastre, pînă ce am să arăt cum se poate dovedi divinitatea lui Hristos şi care sînt aceia care au născocit la voi poveşti duşmănoase pentru distrugerea acestui adevăr. **15.** Ştiau şi iudeii că va veni Hristos, fiindcă le vorbiseră despre El profeţii. Dealtfel ei şi acum aşteaptă venirea Lui şi între noi şi ei nu este vreo neînţelegere mai mare, exceptînd aceea că ei nu cred că a şi venit. Au fost prezise două veniri ale Lui: întîia, care s-a şi împlinit în plămădeala unei umile fiinţe omeneşti, a doua, care se va întîmpla la sfîrşitul lumii, în măreţia puterii părinteşti primite şi a dumnezeirii manifestate. Neînţelegînd-o pe cea dintîi, au luat-o în considerare pe cea de a doua, în care speră, fiindcă li s-a părut mai clar prezisă. **16.** Dar prin păcatele lor au meritat să nu înţeleagă pe cea dintîi, căci dacă ar fi înţeles-o ar fi crezut în ea şi de ar fi crezut ar fi dobîndit mîntuirea. Ei înşişi citesc în cărţile sfinte că au fost pedepsiţi cu pierderea înţelepciunii, a minţii şi a folosirii ochilor şi urechilor. **17.** De aceea, pe Cel pe Care l-au crezut numai om, din pricina stării Lui de jos, era firesc să-L ia drept un vrăjitor pentru puterea Lui, ca Unul Care scotea cu vorba din oameni duhurile rele, reda orbilor vederea, vindeca pe cei leproşi, îi întărea pe paralitici şi, în sfîrşit, tot cu vorba aducea pe cei morţi din nou la viaţă, supunînd chiar stihiile naturii, potolind furtunile, păşind pe deasupra valurilor, arătînd că El este Acel Fiu anunţat mai înainte de Dumnezeu, născut spre mîntuirea tuturor, Acel Cuvînt al lui Dumnezeu Cel fără sfîrşit, întîiul născut, însoţit de puterea şi înţelepciunea Sa şi sprijinit pe spiritul Său. **18.** Însă prin învăţătura Lui erau combătuţi fariseii şi mai marii iudeilor, care astfel se înfuriau, mai ales că vedeau mulţimea alergînd spre El în număr foarte mare, încît L-au tîrît în faţa lui Ponţiu Pilat, pe atunci guvernator al Siriei în numele romanilor, şi prin silnicia voturilor au izbutit să le fie dat lor să-L răstignească pe cruce. Prezisese şi El că aşa au să facă; dar asta ar fi fost puţin lucru, dacă nu l-ar fi spus mai înainte şi profeţii. **19.** Şi totuşi, şi aşa ţintuit pe cruce, El a făcut multe minuni potrivite cu moartea Sa. Căci de la Sine şi-a dat sufletul odată cu vorba, înlăturînd astfel sarcina călăului. În clipa aceea s-a făcut întuneric mare, deşi soarele era la jumătatea drumului său. Au crezut că este o eclipsă cei ce n-au ştiut de prezicerile asupra lui Hristos; neputînd-o înţelege cu mintea au tăgăduit-o. Şi totuşi, în analele voastre voi aveţi povestit fenomenul acesta al naturii. **20.** Atunci iudeii, după ce L-au dat jos de pe cruce şi L-au depus în mormînt, i-au mai pus şi o mare pază militară, fiindcă El prezisese că va învia din morţi a treia zi şi se temeau ca nu cumva discipolii Lui să le amăgească bănuiala şi să-i ridice pe furiş trupul.

21. Dar a treia zi, producîndu-se un mare cutremur de pămînt, piatra de pe mormînt s-a rostogolit la o parte, paza militară s-a împrăștiat de spaimă, nici discipolii nu s-au mai văzut nicăieri, iar în mormînt nu s-a mai găsit decît giulgiul Celui înmormîntat. 22. Cu toate acestea, fariseii, al căror interes era pe de o parte să fie zvonită întîmplarea aceasta drept o înșelătorie, iar pe de alta să îndepărteze de la credință poporul, pe care-l țineau tributar și sub jugul sclaviei, au răspîndit vorba că ar fi fost răpit de către discipolii Săi. Căci nici El nu s-a arătat mulțimii, nu pentru a nu elibera din greșeală pe cei nelegiuiți, ci pentru ca și credința, rînduită pentru o mai mare răsplată, să se dobîndească cu greutate. 23. Dar a petrecut cu discipolii Săi timp de 40 de zile în Galileea, un ținut al Iudeii, învățîndu-i ceea ce ei aveau să învețe pe alții. Apoi, după ce le-a rînduit sarcina de a predica peste tot pămîntul, s-a înălțat la cer înconjurat de un nor, fapt cu mult mai adevărat decît cel pe care la voi unii ca Proculus l-au atribuit lui Romulus. 24. Pe toate acestea cu privire la Hristos, Pilat, el însuși aproape creștin în conștiința sa, le-a adus la cunoștința împăratului de atunci, Tiberiu. Dar și împărații înșiși ar fi crezut în Hristos, dacă n-ar fi fost legați de viața aceasta, sau dacă ar fi putut fi și împărați și creștini. 25. Discipolii, însă, răspîndiți în lume, au ascultat de porunca Învățătorului-Dumnezeu, îndurînd și ei multe de la iudei care-i prigoneau, cu curajul pe care-l dă fără îndoială credința în adevăr, pentru ca în cele din urmă să semene la Roma bucuroși sîngele de creștin din pricina cruzimei lui Nero. 26. Dar vă vom arăta ca martori vrednici de crezămînt, cu privire la divinitatea lui Hristos, chiar pe aceia pe care voi îi adorați. Este mare lucru că pentru a vă face să credeți, pe creștini îi aduc ca martori, tocmai pe cei din cauza cărora nu credeți în creștini. 27. Deocamdată aceasta este rînduiala învățăturii noastre pe care am expus-o laolaltă cu originea religiei și a numelui, cu întemeietorul ei. Nimeni acum să nu ne mai arunce în față nelegiuirea, nimeni să nu ne socotească astfel, pentru că nu-i este îngăduit nimănui să mintă, cînd este vorba de credința sa. Cine spune că adoră altceva decît ceea ce adoră în realitate însemnează că tăgăduiește ceea ce adoră și strămută adorarea și respectul asupra altuia, iar prin această strămutare nu mai adoră ceea ce a tăgăduit! 28. Dar noi spunem, pe față, spunem, sfîșiați și însingurați strigăm cu glas tare către voi, care ne chinuiți: «Adorăm prin Hristos pe Dumnezeu». Socotiți-L om, dar prin El Dumnezeu a voit să fie cunoscut și adorat. 29. Ca să răspund iudeilor, le amintesc că și ei au învățat să adore pe Dumnezeu printr-un om, prin Moise. Grecilor le voi spune că Orfeu în Pieria, Musaeus în Atena, Melampus în Argos, Trophonius în Beoția, au inițiat pe oa-

meni în mistere. Ca să mă adresez și vouă, stăpînitori ai lumii, om a fost și Numa Pompilius, care a încărcat pe romani cu cele mai împovărătoare superstiții. **30.** Să-i fie îngăduit și lui Hristos să se folosească de divinitatea Sa, nu pentru a îmblînzi niște oameni necioppliți și încă sălbatici, punîndu-i în uimire prin mulțimea atîtor zei, ce trebuiau să fie adorați, cum a făcut Numa, ci pentru a lumina, prin cunoașterea adevărului, pe niște oameni civilizați, dar orbiți de o cultură rafinată **31.** Cercetați așadar dacă această divinitate a lui Hristos este adevărată [39]. Dacă așa este, voi cunoscînd-o urmează să vă lepădați de divinitățile cele neadevărate, mai ales dacă le-ați priceput întreaga lor ființă, ca unele care, la adăpostul unor nume și chipuri de morți nu pot da despre dumnezeirea lor altă mărturie decît niște semne, miracole și oracole.

XXII.

1. Într-adevăr, noi afirmăm că există oarecare ființe spirituale. Dar numele nu e nou. Știu și filosofii că există «demoni», de vreme ce însuși Socrate aștepta totul de la judecata demonului său. Nu e nimic de mirare de îndată ce se spune că încă din copilărie el era nedespărțit de un demon care îl îndepărta întotdeauna de la bine. **2.** Pe demon îi știu toți poeții; chiar și poporul incult îi întrebuințează des în blesteme. Dar și pe Satana, căpetenia acestui neam rău, poporul îl pronunță dintr-un fel de instinct propriu, cu aceeași voce cu care blesteamă. Cît despre îngeri, nici Platon nu i-a tăgăduit. Și ca mărturisire și a unora și a altora stau magii. **3.** Dar cum din niște îngeri deveniți răi de bunăvoie a ieșit neamul cel stricat al demonilor, blestemat de Dumnezeu, împreună cu întemeietorii acestui neam și cu acea căpetenie a lor, despre care am amintit, se află scris cu rînduială în cărțile sfinte. **4.** Deocamdată va fi suficient să vorbesc despre acțiunile lor. Toată lauda lor este depusă spre pieirea omului. Aceste spirite rele de la început au luat ființă spre nimicirea omului. Ele, de bună seamă, pricinuiesc corpurilor boli sau alte tulburări grozave, tulburări neașteptate și extraordinare ale sufletului folosind violența. **5.** Subtilitatea și mlădirea lor le ajută să pătrundă în cele două substanțe ale omului. Multe își permit puterile demoniace, ca unele care, nefiind văzute și simțite, apar mai curînd prin urmările lor, decît prin acțiune, cum se petrec lucrurile cu roadele pomilor sau ale pămîntului: nu știu ce tainică stricare a aerului le vîră boala în floare, le ofilește și le putrezește cînd sînt în putere, ca și cum dintr-o cauză ascunsă aerul infectat împrăștie adierile sale

39. Viața pămîntească a Mîntuitorului întrupat, învățătura, patimile, moartea și învierea Lui.

molipsitoare. 6. Aşadar, prin aceeaşi acţiune ascunsă a atingerii, suflarea venită de la demoni şi de la îngerii lor zdruncină chiar sufletele, stricîndu-le prin furii şi nebunii urîte, sau prin pasiuni violente şi prin tot felul de rătăciri, dintre care cel mai însemnat este faptul de a recomanda acest soi de zei unor minţi naive şi orbite, ca să-şi poată procura hrana proprie, adică mirosul şi sîngele victimelor jertfite statuilor şi chipurilor lor. 7. Şi ce hrană mai căutată poate exista pentru ei, decît să abată pe om de la cugetul adevăratului Dumnezeu prin ademeniri mincinoase? Voi arăta îndată în ce chip operează acestea. 8. Orice spirit este iute ca o pasăre. La fel şi demonii şi îngerii lor. De aceea în aceeaşi clipă sînt pretutindeni. Pentru ei tot pămîntul este ca un singur loc. Orice se petrece ori şi unde, ei pot totodată să ştie şi să anunţe. Iuţeala este socotită divinitate, pentru că fiinţa ei este necunoscută. Astfel, uneori voiesc să treacă drept autori ai lucrurilor pe care le vestesc. Şi sînt de fapt numai autori ai lucrurilor rele, dar ai celor bune niciodată. 9. Chiar şi hotărîrile lui Dumnezeu le-au aflat mai dinainte de la profeţi, pe cînd aceştia vorbeau poporului, şi acum le culeg din lecturile publice. Astfel însuşindu-şi unele cunoştinţe despre mersul vremii, ei simulează dumnezeirea, cînd de fapt ei nu fac decît să fure darul de a prevesti. 10. Dar în oracole, cu cîtă pricepere potrivesc vorbele cu două înţelesuri după împrejurări o ştie aceasta un Cresus, o ştie un Pyrrhus. În sfîrşit, dacă Apollo Pythius, prin mijloacele pe care le-am amintit mai sus, a putut să spună că Cresus fierbe o broască la un loc cu carne de oaie, aceasta înseamnează că zeul fusese în acelaşi timp şi în Lydia. Locuind în aer, vecini cu stelele şi în atingere cu norii, demonii pot să cunoască fenomenele care se pregătesc în cer şi să prezică ploaia pe care au şi simţit-o producîndu-se. 11. Negreşit că sînt crezuţi ca binefăcători şi în ceea ce priveşte tămăduirea bolilor. De fapt, însă, la început pricinuiesc răul, apoi prescriu leacuri necunoscute, sau chiar contra bolii; la urmă încetează de a mai pricinui răul şi lumea crede că l-au vindecat. 12. La ce bun să mai vorbesc despre alte născociri, sau chiar despre puterea spiritelor înşelătoare, a căror profesiune constă în a da oracole, şi a face minuni? Fantomele Castorilor, apa adusă în ciur, corabia trasă cu o cingătoare şi barba schimbată în roşu de îndată ce a fost atinsă cu mîna, toate acestea n-au alt rost decît de a face ca pietrele să fie crezute divinităţi şi ca adevăratul Dumnezeu să nu fie căutat [40].

40. Existenţa demonilor, lucrarea lor răufăcătoare, ghicitul, oracolele şi minunile lor mincinoase.

XXIII.

1. Dar dacă și magii fac să apară fantome, defăimînd chiar sufletele celor morți, dacă ucid copii în timp ce fac prevestiri, dacă înșală ochii cu multe minuni, cu farmecele lor de șarlatani, dacă produc și vedenii întemeindu-se pe puterea ce le stă la îndemînă îngerilor și demonilor, care au fost invocați odată pentru totdeauna, cu ajutorul cărora au învățat să ghicească viitorul pînă și caprele și mesele : cu atît mai mult această putere a lor n-o să se silească ea din răsputeri ca atunci cînd e vorba de voința proprie și în interesul ei să aducă la îndeplinire ceea ce înfăptuiește pentru folosul altuia ? 2. Dar dacă aceleași lucruri le îndeplinesc și îngerii și demonii la fel ca și zeii voștri, unde este atunci superioritatea divinității, pe care neapărat trebuie s-o vedem mai presus de orice altă putere ? De aceea n-ar fi mai onorabil pentru zeii voștri să se creadă că demonii cu de la sine putere se fac zei atunci cînd produc aceleași minuni care îi fac să fie socotiți zei, decît a se presupune că zeii voștri sînt egali cu îngerii și demonii ? 3. Punctul de deosebire este, pe cît se pare, în locul de așezare, prin aceea că voi socotiți în temple zei pe cei pe care în altă parte nu-i mai credeți că sînt zei ; ca și cum a alerga pe deasupra turnurilor sfinte și a sări peste acoperișurile caselor vecine nu e aceeași nebunie, sau ca și cum cel ce-și sfîșie membrele și cel ce-și taie gîtul n-ar fi același lucru ? În ambele cazuri este același rezultat al nebuniei și aceeași pricină a exaltării. 4. Dar pînă acum au fost numai vorbe ; mai departe vor fi arătate faptele însele, prin care vom dovedi că și unii și alții sînt din aceeași plămădeală. Să se aducă aici în fața tribunalelor voastre un om socotit că este stăpînit de demoni. Poruncindu-i-se de către creștin, oricare ar fi el, acelui spirit să vorbească, el va mărturisi că este demon, așa precum de fapt și este, tot astfel cum în alte împrejurări se va da drept zeu, un zeu neadevărat însă realitate. 5. De asemenea, să se aducă unul din acei care se cred că sînt inspirați de zeu, care respirînd pe altare primesc divinitatea din fumul ce se înalță de la animalul jertfit și respirîndu-l se însănătoșesc, care în timp ce respiră profetizează. 6. Însăși această fecioară, Caelestis cea făgăduitoare de ploi, însuși Esculap născocitorul leacurilor care a redat viața lui Socordius, Thanatius și Asclepiodotus, sînt amenințați s-o piardă pentru a doua oară, dacă nu vor mărturisi că sînt demoni, pentru că n-au îndrăzneală să mintă în fața unui creștin, iar voi chiar în același loc vărsați sîngele acelui prea îndrăzneț creștin ! 7. Ce poate fi mai convingător decît lucrul acesta ? Ce mărturie mai vrednică de crezare ca această probă ? Adevărul, în toată goliciunea lui, vă e sub ochi ; tăria lui stă în el însuși și orice fel de bănuială va fi fără rost. Ați putea spune că la mijloc

este magie, se va vrea altă amăgire de acest fel numai dacă v-ar îngădui-o ochii şi urechile voastre. **8.** Ce s-ar mai putea obiecta împotriva a ceea ce se adevereşte printr-o mărturisire sinceră? Dacă pe de altă parte zeii voştri sînt cu adevărat zei, de ce mint că sînt demoni? Nu cumva ca să ni se supună nouă? Dacă-i aşa, urmează atunci că divinitatea voastră este supusă creştinilor şi în acest caz nu trebuie socotită divinitate aceea care se supune unui om şi, ceea ce e mai ruşinos, unui duşman al său. **9.** Iar dacă ei sînt demoni sau îngeri ai acestora, de ce în altă parte se dau drept zei? Precum cei socotiţi zei n-ar ţine să se numească demoni, dacă ar fi cu adevărat zei, ca nu cumva să piardă ceva din măreţia lor, la fel şi cei pe care-i ştiţi prea bine că sînt demoni n-ar îndrăzni în unele împrejurări să se dea drept zei, dacă de fapt ar exista oarecare zei al căror nume îl folosesc. Căci fără îndoială s-ar teme să abuzeze de măreţia unor zei superiori lor şi de care trebuie să se teamă. **10.** Nu este divinitate aceasta pe care voi o socotiţi astfel, căci dacă ar fi, nici demonii nu şi-ar însuşi-o în mărturisirile lor, nici zeii nu s-ar lepăda de ea. Aşadar, cînd şi unii şi alţii tind la aceeaşi mărturisire, tăgăduind fiinţa zeilor, recunoaşteţi atunci că există un neam, acela al demonilor, singurul adevărat în amîndouă cazurile. **11.** Acum căutaţi pe zeii voştri, căci cei pe care i-aţi presupus a fi zei îi recunoaşteţi că sînt demoni. Dar prin aceeaşi strădanie a noastră, de la aceiaşi zei ai voştri veţi afla nu numai că nici ei, nici alţii nu sînt zei, ci şi care este adevăratul Dumnezeu, dacă nu cumva Acela este singurul, Cel pe care creştinii îl mărturisesc şi dacă trebuie să credeţi în El şi să-L adoraţi cum prescriu credinţa şi învăţătura creştină. **12.** Vă vom spune totodată cine este acel «Hristos cu istoria Lui»: dacă este om de rînd, dacă este un mag, dacă după moarte a fost furat de discipoli din mormînt, dacă în sfîrşit acum este în infern, sau dacă nu cumva mai degrabă în cer de unde va veni spre cutremurul lumii întregi, spre groaza pămîntului şi plînsul tuturor, dar nu şi al creştinilor, ca putere a lui Dumnezeu, spirit al lui Dumnezeu, raţiune a lui Dumnezeu, Fiu al lui Dumnezeu şi toate ale lui Dumnezeu. **13.** Oricum aţi rîde, să rîdă şi ei laolaltă cu voi; să nege că Hristos are să judece toate sufletele, de la începutul veacurilor, reînsufleţindu-le; să susţină că aceeaşi însărcinare au primit-o de la soartă şi Minos şi Radamant, să fie sortiţi să împartă dreptatea, după părerea comună a lui Platon şi a poeţilor. **14.** Cel puţin să încerce a respinge probele vădite ale condamnării lor ruşinoase; să nege că sînt spirite necurate, lucru care s-a putut înţelege din hrana lor din sîngele, fumul şi carnea de animale arsă pe ruguri cu miros urît şi din limbile foarte impure ale preoţilor lor, să tăgăduiască anume că la aceeaşi zi de judecată nu vor fi osîn-

diţi şi ei laolaltă cu toţi adoratorii şi slujitorii lor. **15.** Dar toată această stăpînire şi putere a noastră asupra lor se întemeiază pe pronunţarea numelui lui Hristos şi pe amintirea acelor primejdii care îi aşteaptă că au să vină de la Dumnezeu prin judecata lui Hristos. Cu frică de Hristos în Dumnezeu şi de Dumnezeu în Hristos ei se supun slujitorilor lui Dumnezeu şi ai lui Hristos. **16.** Astfel, la atingerea şi la suflarea noastră, înspăimîntaţi de gîndul şi înfăţişarea focului care-i aşteaptă, ei ies din corpurile oamenilor, supunîndu-se fără voie poruncii noastre, îndureraţi şi ruşinîndu-se în faţa voastră. **17.** Credeţi-i cînd vă spun adevărul despre ei înşişi, precum îi credeţi cînd mint. Nimeni nu minte spre necinstire, ci mai degrabă spre cinstirea sa. Mai multă crezare se poate da celor ce mărturisesc împotriva lor înşile, decît celor ce neagă în interesul lor. **18.** În sfîrşit, acele mărturisiri ale zeilor voştri şi-au luat însărcinarea să facă pe oameni creştini, deoarece cu cît îi credem mai mult pe ei, cu atît credem în Dumnezeu prin Hristos. Ei înşişi aprind credinţa în sfintele noastre Scripturi, întăresc chiar ei puterea speranţelor noastre [41]. **19.** Îi cinstiţi pe ei, pe cît ştiu, chiar cu sîngele creştinilor. De aceea, nu vor să piardă în voi nişte credincioşi atît de folositori şi de zeloşi, de teamă ca nu cumva, făcîndu-vă poate vreodată creştini, să se vadă izgoniţi de voi înşivă, dacă le-ar fi îngăduit să mintă în faţa unui creştin care voieşte să vă dovedească adevărul.

XXIV.

1. Toată această mărturisire a lor, prin care recunosc că nu sînt zei şi prin care întăresc că nu este alt zeu în afară de unul singur, ai cărui slujitori sîntem noi, ar fi îndeajuns de puternică pentru a înlătura învinuirea de vătămare a religiei publice şi mai ales a celei romane. Căci dacă nu există în realitate zei, este sigur că nici religia lor nu există; iar dacă religiile voastre nu există, fiindcă nici zeii nu există în realitate, atunci fără îndoială că nici noi nu putem fi învinuiţi de nesocotirea religiei voastre. **2.** Dimpotrivă, învinuirea aceasta a voastră se va întoarce asupră-vă, pentru că, închinîndu-vă minciunii, iar adevărata credinţă a Dumnezeului celui adevărat nu numai înlăturînd-o, dar chiar prigonind-o, săvîrşiţi astfel o adevărată nelegiuire faţă de adevărata credinţă. **3.** Presupunînd acum că aceia ar fi zei oare n-aţi admite dintr-un sentiment comun omenesc că trebuie să existe unul mai presus şi mai puternic, un fel de stăpîn al lumii de o măreţie de-

41. Dovezi interne şi externe despre identitatea zeilor cu diavolii şi mărturiile lor despre Hristos.

săvîrşită? Căci tot aşa socotesc cei mai mulţi divinitatea: voiesc ca puterea stăpînirii supreme să fie la unul singur, iar împlinirea poruncilor lui la mai mulţi, aşa cum Platon descrie pe marele Jupiter în cer, înconjurat de o armată de zei şi de demoni. De aceea s-ar cuveni să fie adoraţi împreună cu el şi slujitorii lui, şi prefecţii şi guvernatorii. **4.** Şi totuşi ce crimă săvîrşeşte cel ce îşi îndreaptă mai mult speranţa şi silinţa spre a mulţumi pe împărat, iar denumirea de zeu, ca şi cea de împărat, n-o mărturiseşte altuia decît principelui său, pentru că s-ar socoti o crimă capitală a numi sau a îngădui ca altul decît împăratul să fie numit astfel? **5.** Să adore unul pe Dumnezeu, altul pe Jupiter, unul să întindă mîinile rugătoare spre cer, altul spre altarul zeiţei Fides; să numere unul norii rugîndu-se (dacă puteţi crede aceasta), iar altul scîndurile tavanului, să-şi dedice Dumnezeului său unul propriul său suflet, iar altul pe cel al unui ţap. **6.** Căci luaţi seama ca nu cumva să se adauge la învinuirea de necredinţă faptul de a răpi libertatea religiei şi de a interzice dreptul de alegere a divinităţii, adică de a nu-mi fi îngăduit să mă rog la cine vreau şi de a fi forţat în schimb să mă închin la cine nu vreau. Nimeni n-ar voi să fie respectat de cineva în silă, nici chiar om fiind. **7.** Egiptenilor pînă într-atît le-a fost îngăduită libertatea de a se dedica unei superstiţii atît de deşarte, încît aşezau în rîndul zeilor păsări şi animale şi condamnau la moarte pe oricine ar fi voit să ucidă pe un astfel de zeu. **8.** Chiar şi provinciile, fiecare în parte, ca şi oraşele, îşi au zeul lor, precum Siria pe Atargatis, Arabia pe Dusares, Noricum pe Belenus, Africa pe Caelestis, Mauritania pe regişorii săi. Am numit, mi se pare, provincii romane, şi totuşi zeii lor nu sînt romani, căci la Roma ei nu sînt mai mult onoraţi decît cei ce în toată Italia au fost făcuţi zei printr-o hotărîre municipală, cum sînt Delventinus al casienilor, Visidianus al narnensilor, Ancharia a osculanilor, Nortia a volsinienilor, Valentia a acriculanilor, Hostia a sutrinilor, Juno a faliscilor, la care şi-a primit porecla de Curitis, în onoarea venerabilului Curis. **9.** Numai noi sîntem opriţi a avea o religie a noastră proprie. Ofensăm pe romani şi nu sîntem socotiţi romani, pentru că nu venerăm pe unul din zeii romanilor. **10.** Noroc, însă, că Dumnezeu este al tuturor, ai căruia cu toţii sîntem, cu voia sau fără voia noastră. Dar la voi este permis să adori pe oricine, în afară de Dumnezeul Cel adevărat, ca şi cum El n-ar mai fi Dumnezeul tuturor, ai cui sîntem toţi [42].

---

42. Neexistenţa zeilor dovedeşte nevinovăţia creştinilor şi vinovăţia păgînilor, care profanează adevărata religie.

XXV.

1. Cred că am vorbit destul despre falsa şi adevărata divinitate, dovedind nu numai prin discuţii şi probe, ci chiar prin mărturisirile celor pe care-i socotiţi zei, că argumentaţia mea este solidă, încît nu mai rămîne nimic de adăugat cu privire la această chestiune. **2.** Cu toate acestea, fiindcă autoritatea numelui roman a fost amestecată aici în mod deosebit, nu vreau să evit dezbaterea pe care o provoacă acea presupunere a celor ce spun că romanii datorită religiei lor prea zeloase au putut să se înalţe la o aşa de mare strălucire şi să ajungă stăpînii lumii, că proba cea mai bună despre existenţa zeilor o constituie faptul că poporul care-şi îndeplineşte îndatoririle faţă de zei înfloreşte mai presus de celelalte popoare [43]. **3.** Fără îndoială, această răsplată a fost acordată numelui roman de către zeii voştri ca un fel de privilegiu! Sterculus, Mutunus şi Larentina [44] au mărit imperiul! Căci n-aş crede ca nişte zei străini să fi avut mai multă bunăvoinţă faţă de un alt neam decît al lor şi ca pămîntul strămoşesc, în care s-au născut, au crescut, au ajuns la renume şi au fost înmormîntaţi, să-l fi lăsat în mîinile altor popoare de dincolo de mare. **4.** O priveşte pe Cybela dacă ea a îndrăgit oraşul Roma în amintirea neamului troian, neam al ţării sale, pe care l-a apărat împotriva armelor greceşti şi s-a îngrijit să treacă din vreme la poporul pe care-l ştia că avea s-o răzbune şi să supună Grecia, învingătoarea de altădată a Frigiei. **5.** Astfel, o probă vădită a măreţiei sale divine, strămutată la Roma, ne-a dat-o chiar în timpul nostru cînd, întîmplîndu-se ca Marcus Aurelius să moară aşa dintr-odată, pe neaşteptate, la Sirmium, în a şaisprezecea zi a calendelor lui aprilie, acel prea sfinţit preot al cultului zeiţei, în ziua a noua a aceloraşi calende, făcînd libaţiuni cu sînge necurat şi sfîşiindu-şi chiar membrele, poruncea să se facă rugăciunile obişnuite pentru sănătatea împăratului Marcus, care murise mai dinainte. **6.** O, curier întîrziat, din vina căruia Cibele n-a putut afla la timp de moartea împăratului, ca să nu mai dea creştinilor prilej de rîs pe socoteala unei astfel de zeiţe! **7.** Dar chiar Jupiter ar îngădui el ca insula sa Creta să fie zguduită de armele romane, uitîndu-şi de acea peşteră a muntelui Ida, de jocurile de scut ale corybanţilor [45], de acel prea plăcut parfum de acolo al doicii sale? Oare locul mormîntului său nu i-ar fi fost lui mai scump ca orice Capitoliu, ca mai degrabă să strălucească acel loc mai presus de orice în lume, ca unul care a acoperit cenuşa lui Jupiter? **8.** Şi Junona s-ar

---

43. Măreţia Romei nu este nici opera zeilor naţionali, nici a unora străini, ci e datorită ireligiozităţii, manifestată prin războaie nimicitoare.

44. Tertulian spune aceasta în batjocură fiindcă Sterculus era zeul bălegarului, Mutunus al forţei virile iar Larentina o curtezană din Roma, divinizată.

45. Preoţi ai zeiţei Cibele.

fi învoit ea să fie nimicită de neamul urmașilor lui Enea cetatea punică, orașul iubit de ea după Samosul în care se născuse? După cîte știu eu:

> Ținîndu-și acolo
> Carul și stemele toate; se luptă și tinde s-aducă
> Neamuri sub mîndru-i toiag, de cumva o îngăduie soarta.

Acea nefericită soție și totodată soră a lui Jupiter n-a putut face nimic contra destinului, pentru că:

> Sub soartă stă chiar Jupiter însuși [46]

9. Și totuși, acestui destin, care v-a dat în mînă Cartagina, împotriva hotărîrii și voinței Junonei, voi romanii, nu v-ați învrednicit să-i dați măcar atîta cinstire cîtă îi acordați curtezanei Larentina, cea mai păcătoasă femeie. **10.** Este sigur că anumiți zei de-ai voștri au domnit ca regi. Dar dacă ei au acum puterea de a împărți altora domniile, de la cine primiseră ei darul acesta atunci cînd ei înșiși domneau? Pe cine adorase Saturn și Jupiter? Pe unul ca Sterculus, cred eu. Dar acesta s-a ivit în urma lor, la Roma, cu «formularul său de invocații». **11.** Chiar zeii care n-au domnit erau totuși cîrmuiți de regi, care nu li se închinau încă lor, fiindcă nu erau încă socotiți zei. Așadar, altora le sta în putere să împartă domniile în lume, de vreme ce domneau regi cu mult mai înainte ca acești zei să fi fost socotiți ca atare. **12.** Să admitem că religia a beneficiat de progresul statului roman. Dar cît de puțin întemeiat este faptul de a atribui înălțarea neamului roman meritelor religiozității se vede din împrejurarea că religia a propășit după stabilirea imperiului sau a regatului de atunci. Zelul superstițios a fost conceput de Numa Pompilius, dar cultul divin nu consta încă la romani nici în statui, nici în temple. **13.** Religia era simplă, ceremoniile sărăcăcioase și nu exista nici un Capitoliu care să se ia la întrecere cu cerul, ci erau altare din brazde de pămînt făcute la întîmplare, vase de Samos și un fum subțire de jertfă săracă, fără vreun chip al zeului undeva. Căci pe vremea aceea talentele grecilor și ale tuscilor nu inundaseră încă orașul cu statui făcute de ei. Prin urmare romanii n-au fost religioși mai înainte de a fi ajuns mari și nu datorită religiozității sînt mari. **14.** Dimpotrivă, cum ar fi putut ajunge ei mari datorită credinței, cînd mărirea le-a venit tocmai din necredința lor! Dacă nu mă înșel, orice regat sau imperiu se întemeiază prin războaie și se întinde prin victorii. Iar războaiele și victoriile au de cele mai multe ori ca urmare cucerirea sau nimicirea orașelor. Și lucrul acesta nu se înfăptuiește fără a se aduce nedreptățire zeilor. Se produc aceleași dărîmări de ziduri și

46. *Eneida* de Virgiliu, I, 16—17 (trad. de G. Coșbuc).

de temple, ucideri deopotrivă de cetăţeni şi de preoţi, fără vreo deosebire dacă sînt jefuite averi sfinte sau profane. **15.** Prin urmare nelegiuirile romanilor sînt atît de multe, cîte sînt şi trofeele lor; atîtea biruinţe asupra zeilor, cîte sînt şi asupra neamurilor; atîtea prăzi, cîte sînt încă în fiinţă statuile zeilor cuceriţi. **16.** Şi atunci, aceşti zei pot ei suferi să fie adoraţi de nişte duşmani cărora să le hărăzească «un imperiu fără de sfîrşit» cînd mai degrabă s-ar fi cuvenit să le pedepsească insultele, decît să le răsplătească ruga prefăcută? Dar nişte zei, care nu sînt nimic, mai degrabă pot fi jigniţi fără frică de pedeapsă, decît să fie adoraţi fără nici un folos. **17.** Nu se poate crede că religia a putut înălţa un popor care, după cum am arătat, s-a înălţat vătămînd-o şi a vătămat-o ca să se înalţe. Dar chiar aceia, ale căror ţări s-au contopit în masa cea mare a imperiului roman, în clipa acelei contopiri şi-au avut şi ei religia lor.

XXVI.

1. Vedeţi, aşadar, dacă nu cumva împarte domniile Cel în puterea căruia stă şi pămîntul care este stăpînit, şi omul însuşi care îl stăpîneşte, cel ce a rînduit în decursul veacurilor acele schimbări ale stăpînirilor pămînteşti în însuşi mersul timpurilor, Cel ce a fost mai înainte de orice timp şi a făcut lumea şi timpul însuşi, Cel ce înalţă şi coboară cetăţile locuite de neamul omenesc [47] care înainte n-a locuit în cetăţi. **2.** De ce vă înşelaţi pe voi înşivă? Roma, în mijlocul pădurilor ei, este mai veche decît unii din zeii voştri. Ea avea regi înainte de a se fi ridicat marele şi prea pomposul Capitoliu. Domniseră şi babilonienii înaintea pontifilor voştri şi mezii înaintea colegiului celor cincisprezece bărbaţi şi egiptenii înaintea saliilor, şi asirienii înaintea lupercilor şi amazoanele înaintea fecioarelor vestale [48]. **3.** În sfîrşit, dacă zeii romani sînt aceia care împart domniile, în nici un caz n-ar fi domnit mai înainte Iudeea cea dispreţuitoare a zeilor tuturor celorlalte popoare, cea al cărei Dumnezeu a fost cinstit de voi totuşi prin jertfe, la al cărui templu aţi adus daruri şi cu care aţi avut un timp alianţă voi, romanii, a cărei stăpînire n-aţi fi putut-o avea niciodată, dacă în vremea din urmă n-ar fi păcătuit împotriva lui Hristos.

---

47. Dumnezeul Cel adevărat înalţă şi coboară stăpînirile lumeşti, ca stăpîn al creaţiei şi al vremurilor.

48. Colegiul celor 15 bărbaţi se îngrijea de cărţile sfinte sibiline; colegiul celor 12 preoţi, salii, săvîrşeau cultul zeului Marte, lupercii pe al zeului Pan, iar vestalele întreţineau focul sacru al zeiţei Vesta.

XXVII.

1. Am spus destule pentru a respinge învinuirea că am fi ofensat religia și divinitatea; nu putem da impresia că ofensăm niște zei care, precum am dovedit, nu există. De aceea, siliți fiind să jertfim, noi ne împotrivim, din pricina credinței în conștiința noastră, care ne spun unde merg aceste jertfe ale voastre, care cinstesc niște chipuri și niște nume de oameni [49]. **2.** Unii socot că e demență curată faptul că, deși putem să sacrificăm de formă și să rămînem mai degrabă în credința noastră, totuși preferăm să ne încăpățînăm în credința noastră. **3.** Fără îndoială, ne dați sfatul să vă înșelăm. Însă pricepem și noi de unde pornesc toate aceste sugestii, cine le inspiră și cum se lucrează la nimicirea credinței noastre, cînd prin stăruințe viclene, cînd prin acte de cruzime. **4.** Este de bună seamă acel spirit al puterii demoniace și îngerești care, dușmănindu-ne din pricina rezistenței noastre și privindu-ne cu ochi răi, din pricina milei lui Dumnezeu față de noi, duce împotriva noastră lupta dinăuntrul minților voastre acum mlădiate și bine stăpînite, printr-o însuflețire tainică, spre o mai deplină nedreptate a judecății și o mai mare pornire a cruzimii, așa cum am arătat la începutul acestei scrieri. **5.** Căci deși ne este subjugată nouă întreaga putere a demonilor și spiritelor de acest fel, cu toate acestea, ca și sclavii netrebnici, amestecă uneori teama cu spiritul de revoltă și umblă să facă rău acelora pe care dealtfel se tem, căci și teama poate inspira ură. **6.** Pe lîngă acestea, în situația lor nenorocită după osîndirea de la început, caută o mîngîiere în a se deda la răutăți, cît timp pedeapsa le este încă în întîrziere. Și totuși, de cum sînt prinși, devin supuși, se pleacă soartei lor, se resemnează, mărginindu-se a ataca din depărtare pe aceia pe care din apropiere îi roagă să-i ierte. **7.** Astfel, asemenea celor ce se împotrivesc, sau se răscoală prin închisori, în mine sau în altă osîndă de acest fel, ei năvălesc împotriva noastră cu gîndul să se războiască cu noi. Dar ei se află sub puterea noastră, care sîntem încredințați că sînt pierduți și că furia lor îi duce la pieire; noi ne opunem cu puteri egale și ne luptăm cu îndîrjire, rezistînd unde vedem că sîntem atacați, și nu e mai mare izbîndă asupra lor, decît atunci cînd ne știm osîndiți pentru că am stăruit în credința noastră.

XXVIII.

1. Însă, de vreme ce se vede ușor nedreptatea de a sili oameni liberi să sacrifice fără voia lor — căci doar sufletul de bunăvoie se îndreaptă el singur spre îndeplinirea îndatoririlor divine — se înțelege

49. Creștinii nu cred în niște zei inexistenți și nu le aduc jertfe, cu toate insistențele demonilor.

că e prostie curată ca un om să fie silit de un altul să dea zeilor cinstirea lor, pe care ar fi în interesul lor propriu să-i îmblînzească nesilit de nimeni, avînd tot dreptul să răspundă în numele libertății: «Nu vreau ca Jupiter să-mi fie prielnic. Tu cine ești? Ianus mîniat n-are decît să mă privească cu orice față ar voi [50]. Ce ai cu mine?». **2.** Dar tocmai de aceea ați fost porniți împotriva noastră de către aceleași spirite, ca să ne siliți să sacrificăm pentru sănătatea împăratului. Și de aici vouă vi s-a impus sarcina de a ne constrînge, iar nouă nevoia de a rezista cu prețul vieții noastre. **3.** Cu aceasta am ajuns la a doua învinuire, la aceea a nesocotirii unei majestăți mai înalte, de vreme ce voi cinstiți pe împărat cu o frică mai mare și cu o sfială mai vicleană decît pe însuși Jupiter din Olimp [51]. Și aceasta pe drept, dacă vreți să știți. Căci cine dintre cei în viață, oricare ar fi el, nu prețuiește mai mult decît orice mort? **4.** Dar nici lucrul acesta nu-l faceți atît din judecată, cît mai mult din respectul față de puterea vizibilă a împăratului. Vă dovediți și în această privință necredincioși față de zei, fiindcă arătați mai multă teamă de o stăpînire omenească. În sfîrșit, la voi mai degrabă se jură strîmb pe toți zeii, decît pe singura persoană a împăratului.

XXIX.

1. Așadar, mai întîi să se constate dacă aceștia, cărora voi le aduceți sacrificii, au puterea să dăruiască sănătate împăratului, sau oricărui muritor; ne puteți osîndi pentru crimă față de împărat dacă îngerii lor sau demonii, spiritele cele mai rele, sînt în stare să săvîrșească vreo binefacere oarecare, dacă niște ființe pierdute pot să scape pe alții, dacă niște osîndiți pot să dea altora libertate, dacă, în sfîrșit, cei morți pot apăra pe cei vii, așa cum o credeți în conștiința voastră. **2.** Întradevăr, ei ar începe prin a-și apăra mai întîi statuile și chipurile în templele lor, pe care, după părerea mea, le apără soldații împăratului prin paza lor. Și apoi, gîndesc eu, toate acele materiale din care sînt făcuți provin din minele de metal ale împăraților și toate templele își datoresc ființa lor bunăvoinței împăratului. **3.** În sfîrșit, mulți zei au simțit mînia imperială și folosește cauzei lor dacă împăratul le este prielnic, dacă-i cinstește cu ceva, cu vreo danie sau cu vreun privilegiu oarecare. Și atunci, cei care sînt în puterea împăratului, dacă ființa lor stă toată în mîna lui, cum să aibă ei în puterea lor sănătatea împăratului, să pară că-l ocrotesc, cînd de fapt ei sînt cei ocrotiți de împărat? **4.** Căci de aceea ne socotiți vinovați de nesocotirea maiestății

50. Ianus, zeu cu două fețe, una simbolul lunii, iar cealaltă a soarelui.
51. Pînă la cap. XXXVI Tertulian răspunde la *crima față de împărat* (crimen laesae majestatis), începînd cu refuzul creștinilor de a-i aduce jertfe.

imperiale, pentru că noi nu-i coborîm pe împăraţi mai prejos de lucrurile care le aparţin, fiindcă nu ne batem joc de sănătatea împăratului, ca unii care nu credem că ea stă în puterea unor zei întăriţi cu plumb! Dar voi, care sînteţi aşa de religioşi căutaţi sănătatea împăratului acolo unde ea nu există, o cereţi de la aceia care n-o pot da, uitînd de acela de care ea depinde. Mai mult încă, porniţi lupta împotriva celor ce ştiu s-o ceară, care pot chiar s-o dobîndească, de vreme ce ştiu cum s-o ceară [52].

XXX.

1. Noi, însă, rugăm pentru sănătatea împăratului pe Dumnezeul nostru Cel veşnic, Dumnezeul adevărat, Dumnezeul Cel viu, pe care chiar împăraţii Îl doresc să le fie prielnic mai presus de toţi ceilalţi. Căci ei ştiu cine le-a dat stăpînirea; ca oameni, ştiu cine le-a dat viaţa; ştiu că Dumnezeu singur este Acela, în a cărui singură putere sînt, după care ei vin în al doilea rînd, iar după El sînt cei dintîi, înainte şi mai presus de toţi zeii. De ce n-ar fi aşa? Căci dacă sînt mai presus de toţi oamenii care se află în viaţă, cu atît mai mult urmează să fie mai presus şi de cei morţi. **2.** Să cugete pînă unde se întinde pentru stăpînii lor şi atunci vor înţelege pe Dumnezeu; să vadă că ei nu pot nimic împotriva Lui şi atunci vor recunoaşte că prin El pot totul. În sfîrşit, să încerce împăratul a birui cerul în luptă şi învins să-l tîrască în triumful său, să încerce a trimite gărzi în cer, şi a-l impune la impozite: nu poate. **3.** Tocmai de aceea împăratul este mare, pentru că este mai mic decît cerul; căci el însuşi este al Celui în puterea căruia este şi cerul şi orice făptură. Prin El este împărat, prin cel ce a fost şi om înainte de a fi fost împărat; de la El are putere, de la care a primit şi sufletul. **4.** Într-acolo sus ne îndreptăm privirile noi creştinii, cu mîinile întinse, ca unele ce sînt nepătate, cu capul descoperit, ca unii care n-avem de ce roşi; în sfîrşit, fără îndrumător lîngă noi, fiindcă rugăciunea noastră porneşte din inimă. Totdeauna ne rugăm pentru împăraţii noştri să aibă viaţă îndelungată, domnie statornică, siguranţă în palat, armată puternică, senat credincios, popor cinstit, supuşi liniştiţi, tot ce poate dori un om ca şi un împărat. **5.** Toate acestea n-aş putea să le cer de la un altul, decît de la cine ştiu că le-aş putea dobîndi; fiindcă şi El este singurul care poate dărui şi eu sînt acela căruia i se cuvine să i se împlinească ruga, servitorul Lui, singurul care-l cinsteşte pe El, gata de a muri pentru învăţătura Lui, care îi dăruieşte jertfă mai bogată şi mai plăcută, pe care El însuşi a arătat-o: rugăciune pornită din trup

---

52. Nu împăraţii au nevoie de zei, ci zeii au nevoie de împăraţi pentru templele, statuile şi jertfele lor.

neprihănit, din suflet nevinovat, din spirit sfînt. **6.** Iar nu cîteva boabe de tămîie de un bănuţ, lacrimi ale vreunui arbore din Arabia, nu două picături de vin, ori sîngele vreunui bou bolnav, care singur îşi doreşte moartea ; şi apoi la toate aceste lucruri meschine se mai adaugă încă şi o conştiinţă pătată, încît mă prinde mirarea cum la voi animalele de jertfă sînt încredinţate spre examinare unor preoţi dintre cei mai stricaţi, care examinează măruntaiele victimelor, cînd ei mai degrabă ar trebui să-şi examineze propria lor inimă. **7.** În timp ce ne rugăm astfel, cu mîinile întinse spre Dumnezeu, chiar de ar fi să ni se scoată unghiile, să fim răstigniţi pe cruce, flăcările să ne mistuie, săbiile să ne reteze capetele, fiarele să ne sfîşie, însăşi ţinuta în care ne rugăm ne pregăteşte să îndurăm orice chin. Haideţi, prea bunilor judecători, sfîşiaţi o inimă care se roagă lui Dumnezeu pentru împărat! Acolo va fi crima, unde este adevărul şi devoţiunea faţă de Dumnezeu![53].

XXXI.

1. Dar n-am adulat pe împărat, iar rugăciunile pe care le-am spus nu sînt ele decît minciuni pentru a scăpa de chinuri? Sigur, ne este de folos această bănuială a voastră de prefăcătorie, deoarece îngăduiţi ca noi să probăm ceea ce apărăm. Aşadar tu, care ai crezut că noi nu ne îngrijim de sănătatea împăratului, vezi cuvintele lui Dumnezeu, scrierile noastre, pe care nu le ascundem şi prin diferite împrejurări ele ajung şi în mîinile străinilor[54]. **2.** Să aflaţi din ele că ni se porunceşte să rugăm pe Dumnezeu să-şi reverse harul chiar asupra duşmanilor noştri, să le dorim binele chiar acelora care ne prigonesc. Şi care sînt cei mai înverşunaţi duşmani şi prigonitori ai creştinilor, dacă nu aceia din pricina majestăţii cărora noi sîntem învinuiţi de crimă? Ba încă ni se spune acum şi direct: «Rugaţi-vă pentru regi, conducători şi stăpînire, ca să vă fie vouă toate în pace». Fără îndoială, dacă imperiul se clatină, se zguduie în acelaşi timp cu el şi locuitorii lui, prin urmare şi noi ne găsim uneori nenorocirea, deşi nu ne amestecăm în nici un fel de tulburări.

XXXII.

1. Este şi un alt motiv mai puternic care ne îndeamnă să ne rugăm pentru împăraţi şi chiar pentru întreaga stare a imperiului şi a aşezărilor romane: ştim că prin lunga existenţă a imperiului roman se în-

---

53. Creştinii aduc pentru împărat unica jertfă plăcută lui Dumnezeu, rugăciunea cu inima curată şi nu jertfele sîngeroase sau nesîngeroase, care nu servesc la nimic.
54. Descoperirea dumnezeiască obligă pe creştini să se roage pentru conducătorii statului (Rom. 13, 17 etc.).

tîrzie cea mai mare catastrofă ce va să se abată asupra lumii întregi, sfîrșitul lumii, care amenință cu cele mai grozave chinuri. Noi nu voim să se ajungă la această încercare și, rugîndu-ne să se amîne nenorocirea, prin aceasta venim în sprijinul unei îndelungate existențe a stăpînirii romane. 2. Și noi jurăm nu pe spiritele păzitoare ale împăraților, ci pe sănătatea lor, care este mai sfîntă decît orice spirit. Nu știți că spiritele sînt demoni și cu un nume mai mare duhuri? Noi respectăm în împărați judecata lui Dumnezeu, care i-a așezat pe ei în fruntea neamurilor. 3. Știm că în ei există ceea ce a voit Dumnezeu să fie și tocmai de aceea vrem să fie și în bunăstare ceea ce a voit Dumnezeu și ținem aceasta drept un mare jurămînt. Însă pe demoni, — adică spiritele —, obișnuim să-i înduplecăm, pentru a-i putea goni din om, iar nu pentru a le atribui cinstirea unei divinități jurînd pe ei.

XXXIII.

1. Dar de ce să vorbesc mai mult despre credința și evlavia creștină față de împărat, pe care trebuie să-l privim ca pe acela pe care Stăpînul nostru l-a ales, încît cu drept cuvînt să spun: împăratul este mai degrabă al nostru, fiindcă a fost așezat de Dumnezeul nostru? 2. Așadar, ca unuia care este al meu, mai mult folos îi aduc eu pentru sănătatea lui, nu numai fiindcă o cer de la Acela care poate să i-o dăruiască, sau pentru că o cer eu, care merit să mi se împlinească rugăciunea, ci fiindcă îl recomand mai bine lui Dumnezeu, căruia îl socotesc supus atunci cînd cobor atotputernicia împăratului sub aceea a lui Dumnezeu, cu care nu este egal. 3. Deci nu voi numi pe împărat Dumnezeu, fiindcă nu știu să mint, fiindcă nu îndrăznesc să rîd de el, și fiindcă el însuși nu vrea să fie numit Dumnezeu. Dacă este om, este în interesul lui ca om să fie mai prejos de Dumnezeu. Să-i fie destul că este numit împărat; căci mare este și acest nume, ca unul care îi este dat de Dumnezeu. A spune că este Dumnezeu este a nu recunoaște că este împărat; căci nu poate fi împărat fără să fie om [55]. 4. Că este om, i se amintește lucrul acesta chiar atunci cînd stă biruitor pe acel prea strălucit car al biruinței. Căci i se șoptește de la spate: «Privește în urma ta! Adu-ți aminte că ești om!». Și bucuria lui se mărește și mai mult pentru faptul că strălucește într-o așa de mare glorie, încît este necesar să i se amintească de starea sa omenească. Ai fi fost mai puțin mare, dacă în clipa aceea l-ar fi numit cineva zeu, fiindcă n-ar fi fost o denumire adevărată. Mai mare este acela căruia i se amintește să nu se creadă zeu.

---

55. Împăratul este alesul lui Dumnezeu, este mare și nu trebuie numit ce nu este.

XXXIV.

1. August, întemeietorul imperiului, nu voia să fie numit nici măcar stăpîn. Căci aceasta este o denumire a lui Dumnezeu. Totuşi eu am să-i spun împăratului stăpîn, dar nu în înţelesul obişnuit al cuvîntului şi fără să fiu silit a-l numi stăpîn ca pe Dumnezeu. Dealtfel, faţă de el sînt liber, căci stăpînul meu este unul singur: Dumnezeu cel atotputernic, veşnic şi stăpîn al împăratului însuşi. 2. Cum poate fi stăpîn cel ce este părintele patriei? Şi numele de pietate este mai plăcut decît cel de putere; chiar şi capii familiei se numesc mai degrabă părinţi decît stăpîni. 3. Cu atît mai mult împăratul nu trebuie numit zeu, căci aceasta poate fi o adulaţie nu numai foarte ruşinoasă, ci chiar primejdioasă. Dacă avînd împărat numeşti aşa pe un altul, oare nu-ţi atragi mînia, puternică şi neînduplecată, a celui ce-ţi este împărat, mînia de care trebuie să se teamă chiar şi cel numit de tine împărat? Fii credincios faţă de Dumnezeu, dacă vrei ca şi el să fie binevoitor faţă de împărat. Încetează de a crede că mai poate exista un alt zeu şi de a mai socoti astfel zeu pe unul care are el însuşi nevoie de ajutorul lui Dumnezeu. 4. Dacă dînd omului numele de zeu o astfel de linguşire nu se ruşinează de minciuna aceasta, cel puţin să se teamă de nenorocirile ce ar putea veni. Este o rea prevestire a denumi pe împărat cu numele de zeu înainte de a fi fost consfinţit ca atare. Să ştii că-i vrei răul şi nu-i urezi de bine dacă, dîndu-i numele acesta, îl numeşti zeu pe cînd este încă împărat, în viaţă fiind, nume pe care-l dobîndeşte abia după moarte [56].

XXXV.

1. Aşadar, pentru aceea sînt creştinii duşmani publici, pentru că nu aduc împăratului cinstiri deşarte, mincinoase şi neruşinate, deoarece oameni de adevărată credinţă chiar zilele lor de sărbătoare le prăznuiesc cu inimă curată şi nu cu desfrînări [57]. 2. Fără îndoială că e dovadă de mare cinstire să se înşire în public cuptoare şi mese, să se întindă ospăţul pe toate uliţele, să se prefacă cetatea într-o adevărată cîrciumă, să se amestece vinul cu noroiul, să se alerge prin oraş în bande spre a se deda la insulte, ticăloşii şi pofte neruşinate! Nu cumva bucuria publică se arată prin necinstea publică? Ceea ce nu se cade să fie în zilele obişnuite ajunge o cinstire în zilele de sărbătorire a împăraţilor? 3. Cei care păzesc rînduiala faţă de împărat, tot pentru împărat se abat de la ea, îngăduinţa unor apucături rele trece drept

56. Este primejdios pentru împărat să fie zeificat înainte de moarte.
57. Creştinii, numiţi «duşmani publici», sărbătoresc pe împărat decent şi sincer, fără manifestări ruşinoase ca păgînii.

pietate, credinţa prilej de desfrînare. **4.** O, cît de mult merităm să fim osîndiţi! De ce ne îndeplinim noi rugăciunile şi bucuria către împăraţi în curăţenie, cumpătare şi cinste? De ce în ziua de veselie nu împodobim şi noi porţile cu ghirlande de aur, nu tulburăm lumina zilei cu candelele aprinse? N-ar fi nici o ruşine, de vreme ce îţi îngăduie acea zi de sărbătoare publică să dai locuinţei tale înfăţişarea unei case de destrăbălare! **5.** Totuşi, în ce priveşte această cinstire a celei de a doua majestăţi, pentru care noi creştinii sîntem învinuiţi de o a doua crimă, fiindcă nu cinstim deopotrivă cu voi zilele de sărbătoare ale împăraţilor în chipul în care vă îndeamnă a le prăznui mai mult prilejul de a petrece decît o dreaptă judecată, de vreme ce nici modestia, nici respectul, nici ruşinea nu o îngăduie, aş voi să arăt pînă unde merge credinţa şi sinceritatea voastră, dacă nu cumva şi în această privinţă, par mai prejos de creştini aceia care nu voiesc să fim socotiţi cetăţeni romani, ci vrăjmaşi ai împăraţilor romani [58]. **6.** Întreb pe cetăţenii romani înşişi, şi chiar pe poporul care s-a născut pe cele şapte coline, dacă limba romană a cruţat pe vreun împărat de-al lor. Mărturie stă Tibrul şi şcolile de gladiatori. **7.** Dacă natura ar fi făcut ca inimile noastre să fie învăluite într-o materie străvezie ca să se poată vedea prin ea ca-ntr-o oglindă, nu ştiu, zău, pe a cui inimă n-ar apărea chipul şirului de împăraţi supraveghind scena împărţirii darurilor, chiar în clipa în care împăratul era slăvit cu vorbele:

Din anii noştri sporească-ţi ţie Jupiter anii!

Creştinul nu se pricepe să spună astfel de cuvinte, cum nu se pricepe nici să dorească un nou împărat. **8.** «Dar e vorba de poporul de jos», spui tu. — Da, este poporul de jos, dar e constituit din romani şi nu există duşmani mai porniţi împotriva creştinilor decît poporul. Aveţi să spuneţi, desigur, că ceilalţi cetăţeni sînt credincioşi faţă de stăpînire din convingere: nici o şoaptă duşmănoasă nu se aude în senatul însuşi, între cavaleri, în tabere, sau chiar în palat. **9.** Dar atunci de unde au ieşit un Cassius, un Niger, un Albinus? De unde aceia care îşi omoară împăratul între doi lauri? De unde cei ce fac exerciţii în palestre pentru a-l strînge de gît? De unde cei ce năvălesc în palat cu armele în mîini, mai îndrăzneţi decît toţi cei asemenea unor Sigerius şi Parthenius? Aceştia, dacă nu mă înşel, au fost dintre romani, nu dintre creştini. **10.** Astfel toţi aceia, pînă în clipa izbucnirii nelegiuirii lor, îndeplineau cele sfinte în sănătatea împăratului şi jurau în numele lui, unii în public, alţii în casa lor, iar numele de duşman al statului îl dădeau

58. Păgînii sărbătoresc pe împărat în mod ipocrit, cu cuvinte ireverenţioase, cu comploturi şi războaie civile, cu ghicit de astrologi, haruspicii, auguri şi magi asupra vieţii lui.

creştinilor. **11.** Dar şi acei care acum se dovedesc zilnic complici sau partizani ai conspiraţiilor nelegiuite, scăpaţi cu viaţă după pedepsirea trădătorilor, nu-şi împodobeau şi ei porţile cu ghirlande de lauri, pe cît de verzi pe atît de stufoase, nu-şi luminau intrarea caselor cu cele mai pompoase şi mai strălucitoare candele, nu-şi împărţeau între ei forul cu cele mai mărețe şi mai împodobite jeţuri bineînţeles nu cu gîndul de a lua şi ei parte la bucuria publică, ci pentru ca într-o sărbătoare străină inimii lor să poată face rugăciuni publice pentru ei înşişi şi să consfinţească persoane şi închipuirea speranţei lor schimbînd în minte numele împăratului cu cel dorit de ei? **12.** Aceleaşi îndatoriri le îndeplinesc şi aceia care întreabă despre soarta împăraţilor pe astrologi, pe haruspici, pe auguri. Aceste practici, ca unele care sînt născocite de îngerii cei alungaţi şi opriţi de Dumnezeu, nu le folosesc creştinii nici măcar în afacerile lor particulare. **13.** De unde curiozitatea de a cunoaşte soarta împăratului, dacă nu din dorinţa de a gîndi sau a dori ceva împotriva lui, de a îngădui sau de a aştepta ceva din împlinirea acestei soarte? Căci nu se întreabă viitorul cu privire la cei dragi cu acelaşi cuget cu care este întrebat despre cei ce sînt stăpîni. Alta este curiozitatea părintelui neliniştit şi alta cea a sclavului [59].

XXXVI.

1. Dacă astfel stau lucrurile, încît cei ce se numesc romani sînt dovediţi duşmani, de ce nouă, care sîntem socotiţi duşmani, ni se refuză numele de romani? Nu putem să nu fim romani dacă sîntem duşmani, de vreme ce sînt găsiţi duşmani cei socotiţi romani. **2.** De bună seamă, iubirea, veneraţia şi credinţa faţă de împăraţi nu constau în astfel de manifestaţii, prin care şi duşmănia îşi poate mai bine ascunde trădarea, ci mai degrabă în acea conduită pe care divinitatea ne porunceşte s-o avem faţă de împărat, ca şi faţă de toată lumea cealaltă. **3.** Căci sîntem datori să nutrim gînduri bune nu numai pentru împăraţi. Nu înfăptuim binele avînd în vedere persoanele, fiindcă nouă ni-l facem, ca unii ce nu primim plata laudei sau a meritului nostru de la om, ci de la Dumnezeu, Care judecă şi răsplăteşte pe toţi cu aceeaşi milostenie. **4.** Sîntem aceiaşi faţă de împăraţi, ca şi faţă de aproapele nostru. Căci a voi răul, a-l face, a vorbi de rău, a gîndi rău de cineva, ne este deopotrivă oprit. Ce nu ne este îngăduit faţă de împărat nu ne

---

59. În paragrafele 5—13 exemplifică: 1. *ura* faţă de împărat a poporului sărac (6—7); 2. a nobililor *răsculaţi* împotriva împăraţilor (ca Avidiul Cassius împotriva lui Marc Aureliu, Pescenius Niger împotriva lui Pertinax), concomitent cu răscoala lui Clodius Albinius în Britania şi luptele lui Septimiu Sever împotriva rivalilor (8—11); 3. *ipocrizia* celor care se interesează de soarta împăraţilor şi pe care i-au trimis la moarte August, Tiberiu şi Septimiu Sever (12—13).

e nici față de altcineva; ce nu se cade față de nimeni, cu atît mai mult nu este permis față de împărat însuși, care este atît de mare prin harul lui Dumnezeu [60].

XXXVII.

1. Dacă, așa precum am spus, ni se poruncește să iubim pe dușmani, pe cine avem să urîm? [61]. De asemenea, dacă ne este oprit să ne răzbunăm la rîndu-ne împotriva acelora care ne vatămă, ca să nu fim deopotrivă vinovați ca ei, pe cine atunci am putea să vătămăm? **2.** Dar despre acest lucru voi înșivă puteți mărturisi. De pildă, de cîte ori nu v-ați ridicat cu cruzime împotriva creștinilor, uneori din însăși pornirea voastră firească, alteori împinși de legiuirile voastre? De cîte ori, chiar fără a mai aștepta vreun semn măcar din partea voastră, mulțimea dușmănoasă din proprie pornire se aruncă asupra noastră cu pietre și foc? Cu o furie asemănătoare celei din timpul bacchanalelor, nu sînt cruțați creștinii nici morți, căci sînt smulse din liniștea mormîntului, din refugiul așa-zis al morții, cadavre de creștini descompuse, de nerecunoscut, sînt ciopîrțite și li se aruncă în toate piețele membrele. **3.** Cu toate acestea, pentru asemenea nelegiuiri ce răzbunare ați văzut voi din partea unor oameni așa de uniți și așa de curajoși pînă la moarte, cînd o singură noapte cu puține torțe aprinse și ar fi de ajuns să ne plătim răzbunarea, dacă și noi ne-am permite să răsplătim răul cu rău? Dar departe de noi gîndul ca o religie divină să se răzbune prin focul omenesc, ori să se plîngă de suferințele prin care este pusă la încercare! **4.** Dacă am voi să ne purtăm ca dușmani hotărîți pe față, nu numai ca unii ce ne-am putea răzbuna pe ascuns, oare ne-ar lipsi nouă puterea numărului și a forțelor? Adică sînt ei mai numeroși maurii, marcomanii și parții chiar, neamuri oricît de mari ar fi ele, însă cuprinse într-un singur loc, în hotarele lor, decît neamul întregului pămînt? Sîntem de ieri și totuși am ajuns să umplem pămîntul și toate ale voastre: orașele, insulele, fortărețele, municipiile, locurile de întîlnire, taberele militare chiar, triburile, adunările electorale, palatul, senatul, forul. Numai templele vi le-am lăsat vouă. **5.** Am putea să numărăm pe degete armatele voastre: creștinii unei singure provincii și ar fi mai numeroși! La ce război n-am fi putut noi fi destoinici, gata de luptă, chiar de am fi fost neegali în forță, noi care ne lăsăm a fi uciși cu atîta voie bună, dacă în legea noastră n-ar sta scris să îndurăm mai bine moartea, decît să omorîm pe alții? **6.** Dar și fără a mai

60. Creștinii sînt cetățeni loiali.
61. Pînă la cap. XLV, Tertulian apără pe creștini de învinuirea de a fi dușmanii statului și societății romane.

pune mîna pe arme și fără să ne răsculăm, am putea totuși lupta împotriva voastră separîndu-ne de voi, prin ura despărțirii de voi. Pentru că dacă o așa de mare mulțime de oameni ne-am rupe de voi, retrăgîndu-ne într-o parte oarecare de pe întinsul pămîntului, prin pierderea unor cetățeni așa de numeroși stăpînirea voastră s-ar zdruncina, ba mai mult, însăși despărțirea noastră v-ar fi pedeapsă. **7.** De bună seamă, ați fi fost cuprinși de spaimă față de singurătatea voastră, în această tăcere a lumii și-n acest soi de amorțeală, ca și cum lumea ar fi rămas neînsuflețită. V-ați întreba atunci cui o să mai porunciți; v-ar rămîne mai mulți dușmani decît cetățeni. **8.** Acum, însă, aveți mai puțini dușmani față de mulțimea creștinilor, deoarece avînd pe creștini aveți cu voi aproape toți locuitorii, aproape ai tuturor orașelor. Dar ați preferat să-i numiți dușmani ai neamului omenesc mai degrabă decît ai rătăcirii omenești. **9.** Și cine v-ar scăpa de stăpînirea acelor dușmani ascunși, care vă tulbură într-una mințile și sănătatea, vreau să zic de atacurile demonilor, pe care noi îi alungăm de la voi fără răsplată, fără nici un fel de simbrie? Pentru răzbunarea noastră ne-ar fi fost de ajuns și numai acest lucru: să vă lăsăm în ghiarele duhurilor necurate, ca o posesiune rămasă fără stăpîn. **10.** Așadar, negîndindu-vă măcar să răsplătiți un ajutor așa de prețios, ați crezut că e mai bine să socotiți dușman un neam care nu numai că întru nimic nu vatămă, dar vă aduce chiar foloase, fiindcă sîntem cu adevărat dușmani nu ai neamului omenesc, ci mai degrabă ai rătăcirii lui.

XXXVIII.

1. De aceea, religia aceasta a noastră ar trebui judecată cu mai multă blîndețe, să nu fie pusă printre organizațiile interzise ca una care nu săvîrșește nimic din ceea ce produce tema de «organizațiile interzise». **2.** Căci, dacă nu mă înșel, interzicerea unor organizații își are izvorul în grija pentru siguranța publică, pentru ca nu cumva cetatea să se împartă în partide opuse care, prin ciocniri dușmănoase ușor ar tulbura adunările poporului, consfătuirile, senatul, întrunirile, reprezentațiile chiar, mai ales în vremea de acum, cînd oamenii au început să-și facă un venit din acțiunile lor violente, pe care le săvîrșesc plătiți de cei interesați. **3.** Pe cînd noi, care rămînem reci la orice sentiment de glorie și onoruri, nu simțim nici o nevoie de partide, pentru că nimic nu e mai străin de noi ca afacerile publice. Cunoaștem o singură republică a tuturor: lumea. **4.** Cît despre spectacolele voastre, ne lipsim ușor de ele cum ne lipsim și de originile lor, despre care știm că au fost plăsmuite din superstiție, cum nu luăm parte nici chiar la lucrurile din care-și trag începutul. Nu avem nimic de spus, de văzut, de auzit cu privire la

nebunia din circ, la imoralitatea din teatru, la cruzimea din arene, la deşertăciunea din locurile unde se exersează gladiatorii înainte de luptă ! **5.** Le-a fost îngăduit epicureilor să stabilească un alt concept cu privire la plăcere, şi anume egalitatea sufletului; cu ce vă ofensăm pe voi, dacă avem şi noi alte idei despre plăcere ? Dacă la urma urmei nu ştim a ne desfăta este paguba noastră, de e cumva aşa, nu a voastră. Ne obiectaţi că noi condamnăm ceea ce vă place vouă; dar nici pe voi nu vă desfătează ceea ce ne place nouă ! [62].

XXXIX.

1. Acum am să vă dau eu însumi pe faţă îndeletnicirile religiei creştine, pentru ca, după ce voi dovedi că n-au nimic rău în ele, să arăt ce au bun, descoperindu-vă astfel adevărul [63]. Sîntem un singur corp prin sentimentul comun al credinţei, prin unitatea disciplinei şi prin legătura aceleiaşi speranţe. **2.** Mergem strînşi în grup şi adunaţi ca la luptă ca să asaltăm pe Dumnezeu cu rugăciuni. Acest atac este totuşi plăcut lui Dumnezeu. Ne rugăm şi pentru împăraţi, pentru miniştri şi împuterniciţii lor, pentru starea de faţă a secolului, pentru liniştea aşezărilor şi pentru întîrzierea sfîrşitului. **3.** Ne adunăm laolaltă să ne reamintim de scrierile sfinte, cînd vreo nevoie a timpurilor de faţă ne sileşte aici să prevedem cele ce au să vină, aici să înţelegem timpul de faţă după cele ce au fost prezise. Oricum ar fi, noi ne hrănim credinţa cu aceste vorbe sfinte prin ele ne înălţăm speranţa, prin ele ne întărim încrederea şi, întipărindu-ne în minte învăţăturile, ne întărim totodată credinţa. **4.** Totodată prin ele ne vin îndemnuri, mustrări şi corectări în numele lui Dumnezeu. Şi judecăţile noastre au mare autoritate, fiindcă sîntem încredinţaţi de prezenţa lui Dumnezeu printre noi şi se ţine foarte mult seamă de judecata ce va să vie dacă cineva a săvîrşit o astfel de greşeală, încît a fost pedepsit cu îndepărtarea de la participarea la rugăciuni, adunări, şi de la orice legătură cu cele sfinte. **5.** Prezidează oameni mai în vîrstă, încercaţi, care şi-au dobîndit cinstea aceasta nu cu plată, ci prin merite mărturisite, căci nici un lucru al lui Dumnezeu nu se cîştigă cu bani. Şi chiar dacă avem un fel de tezaur, el este strîns nu din bani impuşi ca pentru o religie care ar trebui răscumpărată. Fiecare depune o cotizaţie mică, o dată pe lună sau cînd voieşte, numai cît voieşte şi numai dacă poate. Nimeni nu e silit, ci dă de bună voie. **6.** Aceste depuneri alcătuiesc un fel de fond al carităţii publice.

62. Adunările creştine nu au caracter politic şi nici nu sînt crude şi imorale ca acelea ale păgînilor.
63. Manifestările unităţii (1—6), ale dragostei (7—19) şi ale religiozităţii pure creştine (20—21).

Căci ele nu se cheltuiesc nici pentru ospețe, nici pentru beții sau pentru petreceri fără rost, ci slujesc la întreținerea și îngroparea celor lipsiți, la ajutorarea copiilor și copilelor, a sclavilor bătrîni și chiar a celor ce au rămas săraci pentru că li s-au înecat corăbiile ; și dacă unii sînt osîndiți la muncă în adîncul minelor, alții sînt exilați în insule, sau duși în închisori din pricina credinței în Dumnezeu, atunci sînt hrăniți pe seama credinței în care s-au mărturisit. **7.** Dar tocmai acest fel de milă creștină a unei iubiri prea mari, ne aduce nouă, în ochii unora, o învinuire grea : «Vezi-i, spun ei, cum se iubesc unii pe alții», pe cînd ei se urăsc deopotrivă între ei, «și cît de pregătiți sînt să moară unul pentru altul», pe cînd ei sînt gata să se omoare unul pe altul. **8.** Numele de frați, pe care ni-l dăm, îi înfurie, cred eu, pentru că la ei orice nume indicînd înrudire de sînge este o curată minciună. Frați, însă, vă sîntem chiar și vouă, prin dreptul naturii, care este mama noastră a tuturor, deși voi sînteți mai puțin oameni, fiindcă sînteți frați răi. **9.** Dar cu atît mai potrivit se numesc și se socotesc frați aceia care au recunoscut un singur tată, pe Dumnezeu, care s-au adăpat de la un singur spirit, al sfințeniei, și, ieșiți din același pîntece, al neștiinței, au rămas înmărmuriți în fața aceleiași lumini, a adevărului ! **10.** Poate că tocmai de aceea sîntem socotiți mai puțin frați adevărați, fiindcă nici o tragedie nu glăsuiește nimic despre iubirea noastră de frați, sau fiindcă sîntem frați în urma folosirii laolaltă a lucrurilor de care avem nevoie, fapt care la voi de regulă nimicește iubirea de frate. **11.** Dar noi, care sîntem un singur suflet și o singură inimă, de ce ne-am teme să folosim lucrurile în comun ? Toate sînt comune la noi, în afară de soții. **12.** Doar în această privință n-admitem prietenia, pe cînd ceilalți oameni o folosesc înadins, ca să spargă casele prietenilor sau chiar să-și împrumute la prieteni soția, cu cea mai mare îngăduință, după învățătura, cred eu, a marilor lor strămoși și înțelepți, a grecului Socrate și a romanului Cato, care și-au lăsat în seama prietenilor soțiile pe care le luaseră în căsătorie ca să poată avea copii și neavîndu-i să-i facă cu alții ! **13.** Nu știu dacă ele au trebuit să accepte aceasta fără voia lor, dar de ce s-ar fi îngrijit ele de o cinste la care bărbații lor au renunțat cu atîta ușurință ? O, pildă a înțelepciunii antice, o, pildă a seriozității romane ! Un filosof și un cenzor vînzători de carne vie ! **14.** Așadar, ce e de mirare dacă legați printr-o atît de mare dragoste sufletească, luăm masa împreună ? Voi ne defăimați pînă și modestele noastre cine, ca pe unele care ar fi prilej de risipă, în afară de învinuirea că sînt pătate de omor. Ca și cum despre noi ar fi fost spuse acele cuvinte ale lui Diogene : «Megarienii fac atîtea

cheltuieli cu masa, ca şi cum ei şi-au pus în gînd să moară a doua zi ; în schimb înalţă atîtea clădiri, ca şi cum n-au să moară niciodată». **15.** Dar mai bine vede cineva paiul din ochiul altuia decît bîrna din ochiul său. Aerul este stricat de mirosul care se ridică de prin atîtea triburi, curii şi decurii ; salienii vor avea nevoie de un creditor să le plătească banchetele ; va fi nevoie de un om special, care să ţină socoteala dijmelor cuvenite lui Hercule şi a banchetelor sfinte ; se caută cei mai buni bucătari pentru apaturii dionisii şi misterele atice ; fumul de la praznicele serapice va speria pompierii. Şi totuşi se strigă numai împotriva meselor cumpătate ale creştinilor. **16.** Agapele noastre îşi îndreptăţesc fiinţa de la numele pe care îl au : cuvîntul acesta, astfel numit, la greci înseamnă iubire. Oricît de mult ne-ar costa ele, ne socotim plătiţi de cheltuiala făcută în numele iubirii de aproapele nostru, dacă prin această mîngîiere uşurăm întrucîtva pe cei în lipsă, nu în felul în care la voi paraziţii se mîndresc a-şi sacrifica libertatea cu preţul îndopării stomacului, ca să fie bătaia de joc a altora, ci în acela în care la Dumnezeu cei nevoiaşi se bucură de o mai mare dragoste. **17.** Dacă prilejul meselor noastre este onest, preţuiţi atunci la fel şi restul rînduielii noastre religioase. Tot ce se referă la îndatoririle noastre religioase nu ascunde nimic ruşinos, nimic necuviincios. Căci nu ne aşezăm la masă mai înainte de a fi rostit rugăciunea către Dumnezeu ; mănîncă fiecare cît îi cere foamea, bea cît îi îngăduie setea. **18.** Se îndestulează astfel, ca să poată şi în timpul nopţii să nu-şi uite că trebuie să se închine lui Dumnezeu ; şi stau de vorbă între ei ca unii care ştiu că Dumnezeu îi aude. După spălarea mîinilor cu apă şi aprinderea lumînărilor, fiecare este îndemnat să înalţe cîntări lui Dumnezeu după puteri, din cărţile sfinte, sau din propria sa minte. Prin aceasta se face dovada cît a băut fiecare. La urmă o rugăciune la fel sfîrşeşte ospăţul. **19.** Apoi fiecare pleacă, nu ca o bandă de ucigaşi, sau ca o ceată de derbedei, ori ca unii porniţi spre desfrîu, ci cu aceeaşi grijă de modestie şi cuviinţă, ca unii care au aerul că n-au luat parte la o cină, ci mai degrabă la o lecţie de virtute **20.** Aceste adunări ale creştinilor, fără îndoială că ar fi pe drept oprite, dacă ar fi la fel cu cele nepermise, dacă şi despre ele s-ar putea aduce aceeaşi pricină de învinuire, ca şi despre celelalte secte. **21.** Ne-am adunat noi vreodată ca să facem rău altora ? Sîntem uniţi la fel precum sîntem despărţiţi, sîntem toţi ceea ce este fiecare, nevătămînd pe nimeni, nemîhnind pe nimeni. Cînd cei cinstiţi şi buni se adună împreună, cînd cei cucernici şi neprihăniţi se strîng laolaltă, adunarea lor nu e o întrunire de rînd, ci un senat.

XL.

1. Dimpotrivă, numele de bandă se cuvine a se da mai degrabă acelora care se unesc în ura lor împotriva celor buni şi cinstiţi, acelora care strigă cerînd sînge nevinovat şi aduc în sprijinul lor tocmai acea credinţă deşartă că dintru început pricina tuturor nenorocirilor publice, tuturor neajunsurilor poporului, după părerea lor, o constituie creştinii[64]. 2. Dacă Tibrul se revarsă peste maluri, dacă Nilul inundă ogoarele, dacă cerul nu trimite ploaie, dacă pămîntul se cutremură, dacă e foamete, dacă se iveşte vreo molimă, îndată se strigă: «La leu cu creştinii!» Atîţia la unul singur? 3. Vă întreb: înainte de Tiberiu, adică înainte de venirea lui Hristos, cîte nenorociri nu s-au abătut asupra pămîntului şi asupra oraşelor? Am citit că insulele Hiera, Anafe, Delos, Rodos şi Cos s-au scufundat cu multe mii de oameni. 4. Aminteşte şi Platon că o mare parte din pămîntul Asiei sau al Africii a fost înghiţită de Atlantic. Dar şi marea Corintică a secat în urma unui cutremur de pămînt, iar puterea apelor a despărţit Lucania de Italia, şi i-a dat o viaţă aparte, sub numele de Sicilia. Toate acestea cu siguranţă că nu s-au putut întîmpla fără vătămarea locuitorilor. 5. Unde erau aşadar atunci, nu voi zice creştinii, dispreţuitori ai zeilor voştri, ci zeii voştri înşişi, cînd potopul a acoperit pămîntul întreg, sau, cum spune Platon, numai cîmpiile?. 6. Căci e lucru dovedit că oraşele în care ei s-au născut şi au murit, şi chiar şi acelea pe care i le-au întemeiat, au luat fiinţă în urmă, după potop, deoarece n-ar fi fost cu putinţă existenţa lor pînă astăzi, dacă n-ar fi fost întemeiate în urmă, după acea mare nenorocire. 7. Palestina nu primise încă din Egipt pe urmaşii iudeilor şi nici începutul religiei creştine nu se ivise încă prin acele ţinuturi, cînd ploaia de foc a nimicit regiunile vecine Palestinei şi anume Sodoma şi Gomora. Pînă în zilele noastre pămîntul acela miroase a foc şi puţinii pomi ce mai cresc pe acolo fac nişte fructe pe care doar le vezi, căci la atingerea cu mîna se prefac pe dată în cenuşă. 8. Dar nici Tuscia nici Campania nu s-au plîns de creştini, atunci cînd oraşul Vulsinii a fost mistuit de focul căzut din cer, iar Pompei de cel din propriul său munte. Nimeni nu adora încă la Roma pe adevăratul Dumnezeu, cînd Hanibal la Cannae măsura cu baniţa inelele romanilor măcelăriţi de el. Toţi zeii voştri erau adoraţi de toată lumea, cînd senonii au venit să pună stăpînire chiar pe Capitoliu. 9. Şi e bine că ori de cîte ori vreo nenorocire s-a abătut asupra oraşelor, ea a lovit deopotrivă templele, ca şi casele, pentru că prin aceasta îmi va fi mai uşor să vă conving că

64. Nu creştinii sînt cauza nenorocirilor publice (1—2), căci ele au existat şi înaintea lor (3—8), ci Dumnezeu-Judecătorul (9—12); de la apariţia creştinilor ele s-au atenuat (13—15).

nu puteau veni de la zei asemenea evenimente, pentru că şi ei le-au fost victime. **10.** În toate timpurile neamul omenesc a fost nerecunoscător faţă de Dumnezeu. Mai întîi că nu şi-a împlinit îndatoririle faţă de El, pe care, înţelegîndu-L în parte, nu numai că nu L-a căutat, ca să se teamă de El, ci mai degrabă a ţinut să-şi închipuiască şi alţi zei, să li se închine lor; iar de aici, fiindcă n-a căutat pe stăpînul nevinovăţiei, judecătorul[65] şi pedepsitorul vinovăţiei, el a căzut în toate viciile şi în toate păcatele. **11.** Dacă-L căuta, urma să-L afle pe Cel căutat şi aflîndu-L să-L fi urmat, iar urmîndu-L ar fi resimţit mai mult îndurarea decît mînia lui. **12.** Aşadar, să fim acum bine înţeleşi că Dumnezeu şi mai înainte se mînia pe oameni; cînd încă nu se pomenea de creştini. Şi oamenii se foloseau de binefacerile lui Dumnezeu, mai înainte ca ei să-şi închipuie pe zeii lor; de ce atunci nu înţeleg ei că nenorocirile le vin chiar de la Acela de la care n-au priceput că le vine binele? Căci a aceluia este vina, a căruia este şi desconsiderarea. **13.** Şi totuşi, dacă punem faţă-n faţă nenorocirile din trecut, cele ce se întîmplă acum sînt mai uşoare din ziua în care pămîntul a primit din mila lui Dumnezeu pe creştini. Pentru că din ziua aceea şi nevinovăţia a potolit nedreptăţile vremurilor şi mijlocitori au început să se ivească pe lîngă Dumnezeu. **14.** În sfîrşit, cînd căldura cea mare opreşte ploile şi naşte îngrijorare pentru buna rodire a anului, în vreme ce băile, cîrciumile şi localurile de desfrînare stau deschise, voi, cei îndestulaţi zilnic şi gata de a mînca şi cînd nu vă e foame, îndemnaţi poporul să meargă în procesiune cu picioarele goale, căutaţi cerul în Capitoliu, aşteptaţi să cadă ploaia din bolţile templelor, îndepărtîndu-vă privirea de la adevăratul Dumnezeu şi de la cer. **15.** Pe cînd noi, istoviţi de posturi şi purificaţi printr-o desăvîrşită abţinere, departe de orice atracţie a vieţii, tîrîndu-ne pe saci şi în cenuşă, Îl asaltăm pe Dumnezeu cu rugăciuni, iar cînd El a coborît peste oameni mila Lui, voi Îl slăviţi pe Jupiter iar pe Dumnezeu nu-L băgaţi în seamă!

XLI.

Aşadar, voi sînteţi dăunători oamenirii, voi sînteţi totdeauna pricina nenorocirilor publice, pentru că la voi Dumnezeu este dispreţuit, iar statuile sînt adorate! Căci, fără îndoială, mai lesne trebuie să credeţi că se mînie cel nebăgat în seamă, decît cel ce e slăvit. **2.** Şi atunci cît de nedrepţi se arată zeii voştri, care, din pricina creştinilor vatămă şi pe adoratorii lor, pe care ar trebui să-i ferească de pedepsele pe care le merită creştinii! Această acuzaţie, spuneţi voi, se poate întoarce şi împotriva Dumnezeului nostru, care îngăduie şi El ca şi aceia care se în-

65. Dumnezeu-Judecătorul.

chină Lui să îndure suferințe din pricina celor necredincioși. **3.** Aflați, însă, ce fel sînt întocmirile Lui și n-o să mai aveți nimic de zis. Căci El, care a hotărît o dată pentru totdeauna, după sfîrșitul lumii, judecata eternă, nu grăbește înainte de acest sfîrșit al lumii deosebirea care alcătuiește însăși ființa judecății. Pînă atunci este la fel față de tot neamul omenesc și îngăduitor și plin de dojană. El a voit ca atît cei necredincioși, cît și ai Săi, să încerce deopotrivă și binele și răul, pentru ca, printr-o împărțire egală, să simțim cu toții și blîndețea și asprimea Lui. **4.** Noi, însă, care am primit învățătura de la El, îi iubim blîndețea și ne temem de asprimea Lui; pe cînd voi disprețuiți și una și alta. De aici urmează că toate nenorocirile veacului, atîtea cîte sînt, ne vin de la Dumnezeu: nouă spre înștiințare, iar vouă spre pedepsire. **5.** Dealtfel, noi n-avem de ce ne plînge, mai întîi pentru că în lumea aceasta n-avem altă dorință decît de a putea pleca din ea cît mai repede, apoi dacă se va putea să ne lovească vreo nenorocire, aceasta numai datorită faptelor voastre. Dar chiar dacă unele ne ating și pe noi, ca unii care trăim laolaltă cu voi, mai mult ne bucurăm de împlinirea prezicerilor sfinte, care ne întăresc, fără îndoială, credința și speranțele noastre. **6.** Dacă însă din pricina noastră vă vin vouă toate relele din partea celor pe care-i adorați, de ce mai stăruiți să-i adorați pe ei, care sînt niște zei atît de nerecunoscători, atît de nedrepți, deși trebuiau să vă apere și să vă ajute în mijlocul durerii creștinilor?

XLII.

1. Dar ni se aruncă în față și altă învinuire: ni se spune că nu sîntem folositori societății[66]. Cum e cu putință să se spună așa ceva despre noi care conviețuim laolaltă cu voi, avînd aceeași hrană, aceeași îmbrăcăminte, același fel de viață și aceleași nevoi? Căci nu sîntem brahmani sau gymnosofiști din India, locuitori ai pădurilor și trăind retrași de lume. **2.** Nu uităm că datorăm recunoștință lui Dumnezeu, stăpînul și creatorul nostru. Nu respingem nimic din ce a fost creat de El; ne silim numai să nu depășim natura, sau să săvîrșim lucruri rele. Prin urmare, în veacul de față ne găsim și noi alături de voi prin for, prin piețe, pe la băile publice, prin prăvălii, ateliere, hanuri, pe la tîrgurile voastre și în celelalte nevoi negustorești. **3.** Călătorim și noi pe mare alături de voi și purtăm laolaltă cu voi armele ca ostași, lucrăm pămîntul, ne îndeletnicim cu negoțul; așadar, ne străduim cu aceleași meșteșuguri și munca noastră vă e de folos și vouă. Cum de am putea fi socotiți nefolositori treburilor voastre publice, de îndată ce trăim laolaltă cu

66. Creștinii sînt folositori societății din punct de vedere economic.

voi și printre voi, nu știu. **4.** Și dacă nu iau parte la ceremoniile voastre nu înseamnă că în acea zi nu sînt om. Este drept, nu merg la baie cu noaptea în cap de Saturnale, ca să nu-mi pierd pe lîngă ziuă și noaptea; totuși, mă îmbăiez și eu la o oră potrivită și sănătoasă, ca să-mi poată folosi căldurii corpului și sîngelui; cînd o să mor, o să tot fiu atunci, după baie, țeapăn și palid! **5.** Nu mă așez la masă în public de sărbătorile lui Liber, așa cum celor osîndiți să lupte cu fiarele în circuri le este obiceiul să se ospăteze în cina cea din urmă, totuși, în orice loc aș lua masa, mănînc din produsele roadelor voastre. **6.** Nu cumpăr coroană s-o așez pe cap; ce te privește pe tine, însă, ce fac eu cu florile, pe care le cumpăr ca și tine? Îmi plac mai mult florile care sînt libere, desfăcute și nestrînse laolaltă. Și chiar dacă ar fi legate în formă de coroană, noi le simțim mirosul mirosindu-le cu nasul; e treaba lor, dacă alții, le miros cu creștetul capului! **7.** Nu ne ducem la spectacole; totuși, dacă am cumva poftă de cele ce se vînd acolo, le cumpăr mai bine din locurile unde se vînd de obicei. Tămîie chiar că nu cumpărăm. Dacă arabii se plîng, în schimb pot mărturisi sabeii, care vînd din belșug creștinilor pentru înmormîntări miresme mai scumpe și în cantități mai mari, decît tămîia cu care vă afumați voi zeii. **8.** Dar, spuneți voi, veniturile templelor scad din zi în zi, cine-și mai dă obolul la ușa templelor? Noi însă nu putem ajuta totodată și pe oameni și pe zeii voștri care cerșesc, și socotim că nu trebuie să dăm decît acelora care cer. Ei, bine, să încerce Jupiter să întindă către noi mîna, și-i vom da! Dealtminteri, milostenia noastră face mai multe pomeni în stradă, decît credința voastră în temple. **9.** Dar și celelalte dări sufăr! Este de ajuns, dacă restul au a mulțumi creștinilor pentru credința cu care plătesc ce datoresc, ca unii care se feresc să înșele pe alții. Iar dacă se are în vedere cît de mult este înșelat fiscul prin înșelătoria și neadevărul declarațiilor voastre, atunci balanța este în favoarea noastră și învinuirea pe care ne-o aduceți cu privire la singurul fapt de a nu fi folositori societății se compensează prin cîștigul celorlalte foloase.

XLIII.

1. Mărturisesc însă că unii eventual s-ar putea chiar plînge despre lipsa de productivitate a creștinilor. Cei dintîi vor fi: negustorii de carne vie, ademenitorii, pescuitorii în apă tulbure, apoi ucigașii, otrăvitorii, magii și, de asemenea, haruspicii, ghicitorii, cititorii în stele. **2.** A fi fără nici un folos acestora este un mare cîștig. Și totuși, oricare ar fi paguba pe care secta noastră ar pricinui-o afacerilor voastre, ea poate fi compensată prin alte foloase. Nu prețuiesc ei nimic, nu vorbesc de

cei care gonesc demonii din voi, nici de cei care înalță chiar rugăciuni pentru voi către Dumnezeul Cel adevărat, pentru că poate n-ați crede-o, ci de cei de care n-aveți de ce vă teme [67].

XLIV.

1. Și totuși, nimeni nu bagă de seamă o pagubă pe cît de mare, pe atît de reală pentru stat: nimeni nu cîntărește tot răul ce se pricinuiește cetății cînd sînt sacrificați atîția oameni drepți, cînd sînt uciși atîția nevinovați. **2.** Mărturie la judecată vă luăm chiar pe voi, care pe fiecare zi prezidați la judecarea celor sub pază și atîtea procese le terminați prin osîndiri. Nenumărați sînt inculpații care trec prin fața voastră învinuiți de fel și fel de crime. Ce ucigaș, ce borfaș, ce nelegiuit, ce înșelător sau hoț de la băi, cine din toți aceștia s-a dovedit a fi creștin? Sau atunci cînd creștinul vă e înfățișat sub această denumire, cine printre ei a fost dovedit astfel, precum îl socotiți voi după nume? **3.** De ai voștri gem într-una închisorile, de ai voștri răsună de gemete minele de metal, din ai voștri se recrutează totdeauna mulțimea aceea de criminali care luptă în circuri. Nici un creștin printre aceștia, dacă e cu adevărat creștin; căci dacă a săvîrșit vreo crimă încetează de a mai fi creștin [68].

XLV.

1. Așadar, noi singuri sîntem fără prihană! De ce să vă mire, dacă trebuie să fie așa? Și de bună seamă că așa trebuie. Purtarea fără prihană am învățat-o de la Dumnezeu și am cunoscut-o în mod desăvîrșit, fiindcă ne-a fost arătată într-un mod desăvîrșit, și o păzim cu sfințenie [69], fiindcă ne-a fost încredințată de un judecător care nu poate fi disprețuit. **2.** Dimpotrivă, vouă v-a dat-o judecata omenească, v-a impus-o o putere la fel de omenească; de aceea disciplina voastră nu e nici desăvîrșită, nici în stare de a inspira atîta teamă cu privire la cunoașterea adevăratei vinovății. Atîta valorează inteligența omului în arătarea a tot ce este adevărat bun, cît este și autoritatea sa în a ști să-l ceară. Pe cît e de ușor a fi înșelată aceea, pe atît este de ușor a fi disprețuită aceasta. **3.** Și apoi ce poate fi mai hotărîtor decît a spune «Să nu ucizi» sau «Să nu te mînii». Ce poate fi mai desăvîrșit: a opri adulterul, sau a nu-l îngădui nici măcar sub forma de dorință cu ochii? Ce poate fi mai înțelept: a osîndi faptele rele, sau a nu îngădui nici măcar

67. Creștinii nu au îndeletniciri necurate, chiar dacă acestea ar aduce profituri materiale.
68. Păgînii stricați și vicioși păgubesc societatea prin activitatea lor.
69. Numai creștinii sînt fără prihană.

vorbe de rău ? Ce poate fi mai cuminte : a nu îngădui o jignire, sau a nu răspunde la jignire prin jignire ?. 4. Și totuși, să știți că înseși legile voastre, care par a conduce la nevinovăție, au fost împrumutate din legea divină, care a fost mai veche. Am spus-o atunci cînd am vorbit despre timpul lui Moise. 5. Dar ce poate însemna această autoritate a legilor omenești, dacă omul poate să le ocolească și, de cele mai multe ori, chiar să treacă nebăgată în seamă vina, iar uneori să le înfrunte din îndrăzneală sau din necesitate ? 6. Gîndiți-vă chiar la scurta durată a pedepsei, oricare ar fi ea, și care nu poate dăinui pînă dincolo de mormînt. De aceea, Epicur disprețuiește orice chin și orice durere omenească, deoarece, spune el, o durere moderată se poate suporta ușor, dar mare nu este de lungă durată. 7. Noi însă, care ne aflăm sub ochii lui Dumnezeu Care știe toate și știm mai dinainte că pedeapsa Lui este veșnică, sîntem singurii care cu adevărat păzim nevinovăția, și din convingere adîncă, și din neputința de a ne ascunde, și din pricina grozăviei chinurilor, nu de lungă durată, ci veșnice, temîndu-ne de acelea de care ar trebui să se teamă chiar omul care judecă ; noi ne temem de Dumnezeu, iar nu de proconsul.

XLVI

1. Am ținut, cred eu, îndeajuns piept împotriva învinuirii de toate crimele, în puterea căreia se cere într-una, cu atîta îndîrjire, sîngele creștinilor. Am arătat toată rînduiala noastră și mijloacele prin care am putea dovedi că este așa precum am arătat-o, sprijinindu-ne pe credința și vechimea cărților sfinte ; și chiar pe mărturisirea puterii spiritelor. Cine va îndrăzni să ne combată, dar nu prin meșteșugul vorbelor, ci prin aceleași arme ale adevărului, prin care ne-am întemeiat și noi apărarea ? [70]. 2. Dar în timp ce adevărul credinței noastre se manifestă vădit pentru toată lumea, necredința voastră, deși silită a recunoaște tot binele credinței noastre, de care s-a putut convinge din experiența și venirea în atingere cu noi, n-o recunoaște totuși ca pe o mărturisire divină, ci mai mult ca pe un sistem filosofic oarecare. Aceleași virtuți, ni se spune, le arată și le profesează și filosofii : nevinovăția, dreptatea, răbdarea, cumpătarea, cinstea neprihănită [71]. 3. De ce atunci nu sîntem socotiți, în ceea ce privește îngăduința și nepedepsirea credinței, la fel cu aceia, cu a căror doctrină ne vedem asemuiți ? Sau de ce și aceia, deși sînt la fel ca noi, nu sînt supuși la aceleași obligații, care nouă ne

70. Rezumatul Apologeticului.

71. Creștinism și Filozofie : cu reminiscențe din Apol. II, 10, 8 ; I, 60, 11, de Justin, din Tațian, 32—33 ; Atenagora, *Suppl.*, 11 ; Minucius Felix, 16, 5—6 ; Lactanțiu, *Div. Instit.* ; Augustin, *De civ. Dei*, 2, 4, v. J. P. Waltzing, *Apologétique*, ad. loc.

primejduiesc viaţa dacă nu le îndeplinim ? 4. Într-adevăr, cine sileşte pe filozofi să sacrifice, să jure pe zei, sau să înşiruie la mijlocul zilei înaintea casei candele nefolositoare ? În schimb, însă, ei şi pe zeii voştri îi nimicesc pe faţă şi credinţele voastre vi le critică în scrierile lor, iar voi îi lăudaţi. Cei mai mulţi chiar strigă împotriva împăratului, încurajaţi fiind de voi şi, în loc să-i osîndiţi la fiare sălbatice, voi mai degrabă îi răsplătiţi cu statui şi salarii. 5. E lucru firesc, însă, deoarece ei se numesc filozofi, nu creştini. Acest nume al filozofilor nu pune demonii pe fugă. Nu e de mirare, de vreme ce filozofii aşază demonii în al doilea rînd după zei. Doar a lui Socrate este expresia : «Dacă demonul îmi îngăduie». Acesta, deşi întrezărea ceva din adevăr, fiindcă nu credea în zei, cu toate acestea în clipa morţii a lăsat vorbă să se sacrifice lui Esculap un cocoş, spre cinstirea părintelui acestuia, cred eu, deoarece oracolul lui Apollo îl declarase pe Socrate cel mai înţelept dintre toţi înţelepţii. 6. O, nesocotitul Apollo ! A recunoscut înţelepciunea unui om care tăgăduia existenţa zeilor ! Cu cît adevărul este mai urît, cu atît şi cel ce i se arată mai credincios este mai nesuferit ; pe cînd cel ce ştie să se ascundă şi să se prefacă dobîndeşte cea mai mare trecere la cei ce prigonesc adevărul. 7. Filozofii cei înşelători şi dispreţuitori cu cîtă duşmănie nu se prefac că iubesc adevărul şi prefăcîndu-se îl strică, pentru că au în vedere numai renumele pămîntesc ; în schimb creştinii, care se îngrijesc de mîntuirea lor, iubesc adevărul dintr-o nevoie firească şi-l mărturisesc în toată esenţa lui. 8. De aceea, nu ne asemănăm cu ei nici în ştiinţă, nici în rînduială, cum credeţi voi. Tales, acel principe al fizicei, ce răspuns sigur a putut da el lui Cresus, care-l întreba despre divinitate ? Nu tot amîna el răspunsul cerînd răgaz pentru gîndire ? 9. Pe Dumnezeu orice meşteşugar de rînd dintre creştini L-a descoperit, îl arată şi altora şi, prin felul său de viaţă, mărturiseşte tot ceea ce filozofii caută cu privire la Dumnezeu, deşi Platon declară că nu poate fi cunoscut uşor creatorul universului, şi chiar dacă ar putea fi cunoscut, este greu a-l explica la toată lumea. 10. În sfîrşit, dacă filozofii ne-ar provoca la discuţia cu privire la neprihănirea noastră, amintesc acea parte a hotărîrii atice împotriva lui Socrate, care îl osîndeşte ca stricător al tineretului. Creştinul nu depăşeşte ce e îngăduit nici cînd este vorba de sexul femeiesc. Ştiu că Phryne, curtezana, avea talentul deosebit de a potoli pornirea amoroasă a lui Diogene. Mai aud de asemenea că un oarecare Speusip, elev din şcoala lui Platon şi-ar fi găsit moartea într-un adulter. Creştinul este bărbat numai al soţiei sale. 11. Democrit, care şi-a scos singur ochii, fiindcă nu putea zări o femeie fără a nu naşte în el dorinţa şi se întrista grozav, cînd nu putea să-şi îndeplinească poftele, îşi recunoaşte pe faţă nestăpînirea prin pedeapsa pe

care singur şi-a dat-o. Creştinul, însă, fără a-şi scoate ochii, nu se uită după femei; sufletul său rămîne orb în faţa poftelor. **12.** Dacă o să apăr cuviinţa, iată-l pe Diogene, care calcă cu picioarele pline de noroi peste fotoliile mîndre ale lui Platon, împins şi el de o altă mîndrie; creştinul nu-şi arată îngîmfarea nici chiar faţă de cel sărac. Dacă trebuie să vorbim despre modestie, iată un Pitagora, care vrea să fie stăpîn absolut peste thureni, un Zeno peste prinieni; creştinul însă nu tinde să ajungă măcar edil. **13.** Dacă vin acum la stăpînirea de sine, Lycurg s-a lăsat să moară de foame, pentru că laconienii i-au schimbat ceva din legile sale; creştinul mulţumeşte chiar atunci cînd este osîndit. Dacă stau să pun în cumpănă buna credinţă, Anaxagora a tăgăduit o depunere de bani ce i-au fost daţi în păstrare de cei găzduiţi la el; creştinul este cunoscut pentru buna sa credinţă chiar şi în afara casei sale. **14.** Dacă mă opresc la sinceritate, Aristotel a făcut să fie gonit în mod ruşinos, din locul pe care-l ocupa, amicul său Hermias; creştinul nu aduce vreo vătămare nici chiar duşmanului său. Acelaşi Aristotel, ca să-l poată stăpîni mai uşor pe Alexandru, nu-l linguşea el cu aceeaşi josnicie cu care Platon se vindea de obicei lui Dionisie pentru îndestularea stomacului? **15.** Dar Aristip, care în purpură şi sub înfăţişarea prefăcută a unei mari seriozităţi, ducea o viaţă destrăbălată sau Hippias, care a fost ucis pe cînd căuta să întindă curse cetăţii? Acest lucru nici un creştin nu s-a gîndit vreodată să-l încerce, nici chiar pentru a răzbuna pe ai săi nimiciţi prin tot felul de cruzimi. **16.** Dar va zice poate cineva că sînt chiar printre noi unii care nu păzesc regulile moralei. Aceia însă încetează de a mai fi printre noi drept creştini; pe cînd filozofii, săvîrşind fapte la fel, rămîn şi mai departe la voi cu cinstirea şi denumirea de înţelepţi [72]. **17.** Şi apoi ce asemănare poate fi între un filozof şi un creştin; unul discipol al Greciei, celălalt al cerului, unul care umblă după glorie, celălalt după mîntuire, unui mînuitor al vorbelor, celălalt al faptelor bune, unul care clădeşte şi altul care dărîmă; unul iubitor de greşeală, celălalt duşman al ei, unul care strică adevărul şi altul care-l restabileşte lămurindu-l, unul care fură şi altul care păzeşte să nu se fure? [73].

XLVII.

1. Vechimea cărţilor sfinte, despre care am vorbit mai sus, îmi vine şi ea în ajutor, pentru a întări mai uşor credinţa că ele au fost izvorul comun al oricărei înţelepciuni de mai tîrziu. **2.** Care dintre poeţi, care dintre sofişti nu s-au adăpat în genere din izvorul profeţilor? De aici şi-au potolit şi filozofii setea minţii lor şi cele pe care le-au împrumu-

72. Superioritatea creştinismului asupra filozofiei şi moralei păgîne.
73. Formulă celebră citată deseori.

tat din învățăturile noastre ne aseamănă pe noi cu ei. De aceea și filozofia, credem, a fost alungată prin legi de unii, vreau să spun de tebani, spartani și argei. 3. În timp ce năzuiau spre ale noastre, oamenii aceștia, pasionați numai după glorie și vorbire frumoasă, după cum am spus, dacă întîlneau în scrierile sfinte idei ce puteau folosi învățăturii lor, le preschimbau atunci, din instinctul curiozității, în creațiuni proprii ale lor, nesocotindu-le caracterul divin care-i obliga să nu le schimbe și neînțelegîndu-le îndestul, ca unele care pe atunci mai erau încă și întunecoase și neclare, chiar pentru iudei, a căror operă se socotea că sînt. 4. Căci cu cît adevărul era mai simplu, cu atît ascuțirea minții omenești îi acorda mai puțină încredere, fapt care a adus în nesiguranță și puținul care fusese găsit ca sigur. 5. Într-adevăr, aflîndu-l în ele pe Dumnezeu, nu L-au făcut cunoscut așa cum L-au aflat, ci au prins a discuta despre ființa Lui, despre divinitatea Lui și despre locuința Lui. 6. Unii au susținut că este imaterial, alții că e materie întrupată, ca platonicii și stoicii; unii că e format din atomi, alții din numen, ca Epicur și Pitagora; alții din foc, precum i s-a părut lui Heraclit. Platonicii, la rîndul lor, cred că Dumnezeu se îngrijește de toate lucrurile; epicureii, dimpotrivă, că El este în repaus și nelucrare și, ca să zic astfel, cu totul străin de lucrurile omenești. 7. Stoicii îl așază cu totul în afară de lume, comparîndu-L cu un olar care învîrtește din afară roata sa, iar platonicii în interiorul lumii, asemenea unui cîrmaci de corabie, care stă în interiorul vasului pe care-l conduce. 8. Tot astfel și cu privire la lume însăși, dacă ea a fost făcută sau nefăcută, dacă va pieri sau va dăinui în vecii vecilor, părerile sînt deosebite. La fel și despre natura sufletului, pe care unii o socotesc divină și fără sfîrșit, iar alții divizibilă. Fiecare, după cum a simțit, astfel a adăugat sau a schimbat cîte ceva. 9. Nici nu e de mirare că închipuirea filozofilor a putut schimba niște cărți așa de vechi de îndată ce și unii bărbați ieșiți din școala acestora au denaturat prin părerile lor noile noastre idei pentru a le adapta la sistemele lor filozofice și dintr-o singură cale au deschis multe cărări lăturalnice și întortocheate. De aceea, am amintit în treacăt și lucrul acesta, ca nu cumva cunoscută fiindu-i cuiva felurimea sectelor religiei noastre, să i se pară că și din acest punct de vedere noi ne apropiem de filozofi și în varietatea părerilor să vadă o slăbire a adevărului. 10. Însă tuturor acestor stricători ai cărților noastre sfinte le putem cu ușurință răspunde că aceea este rînduiala adevăratei credințe, care pornește de la Hristos, transmisă prin Apostolii Săi, față de care toți acești tălmăcitori sînt cu mult mai prejos. 11. Tot ce s-a spus împotriva adevărului a fost scos din adevărul însuși, contribuind la această contrafacere niște spirite supuse rătăcirii. De către unii ca aceștia a fost pregătită în taină falsificarea unei

astfel de învățături mîntuitoare; de către aceștia au fost scornite chiar unele povești, care prin asemănarea lor cu învățăturile noastre să slăbească adevărata învățătură, sau să și-o atragă mai curînd spre ei, cu gîndul să nu mai dea nimeni crezare creștinilor, fiindcă nu trebuie să se încreadă nici în poeți și nici în filozofi; sau tocmai de aceea să se socotească anume că trebuie să se acorde mai mult credit poeților și filozofilor, fiindcă nu trebuie să se dea crezămînt creștinilor. **12.** De aceea sîntem luați în derîdere cînd predicăm că Dumnezeu va judeca în ziua de apoi. Dar la fel și poeții și filozofii așază un loc de judecată în infern. Dacă amenințăm cu gheena, care este un izvor de foc ascuns sub pămînt, destinat pedepsirii, la fel sîntem batjocoriți. Dar tot așa este și Pyriphlegethon, rîul de foc la cei morți. **13.** Și dacă pomenim despre paradis, locul desfătării divine, rînduit a primi sufletele neprihănite, despărțit de legătura cu lumea obișnuită printr-un fel de zid, format din acea zonă de foc, găsim Cîmpiile Elysee stăpînind credința voastră generală. **14.** De unde, vă întreb eu, toate aceste credințe ale noastre au putut fi așa de asemănătoare cu ale filozofilor și poeților, dacă nu din înseși tainele noastre? Dacă provin din tainele noastre, care sînt mai vechi, urmează să fie mai sigure și mai vrednice de credință ale noastre, în caz că și cele care sînt o închipuire a lor au aflat crezămînt. Dacă sînt luate din închipuirile lor proprii, atunci tainele noastre urmează să fie socotite ca imitații ale unora care au venit în urma lor, ceea ce nu poate îngădui ordinea firească a lucrurilor, deoarece niciodată umbra nu există mai înainte corpului și nici copia înaintea originalului [74].

XLVIII.

1. Dacă un filozof s-ar apuca să susțină, după cum spune Laberius, despre teoria lui Pitagora, că după moarte un măgar se schimbă în om, iar o femeie în viperă, și în susținerea acestei păreri cu tăria elocvenței, ar desfășura toate argumentele, oare nu vă va face pe toți să-l credeți și nu va întări în voi convingerea că nu trebuie să mai mîncați carne? Cine ar mai avea siguranța că nu s-ar ospăta poate cu carnea de bou provenită întîmplător de la vreun strămoș al său? Pe cînd un creștin, care dă asigurări că omul își va lua tot înfățișarea de om, că un Gaius va reveni tot un Gaius, e fluierat și i se aruncă în față nu numai huiduieli ci chiar pietre. **2.** Ca și cum, dacă există o rațiune, oricare ar fi ea, a reîntoarcerii sufletelor omenești în corpuri, n-ar cere chiar ea ca aceleași suflete să se reîntrupeze în aceleași trupuri, deoarece a se refa-

74. Filozofii au falsificat Vechiul Testament (1—8), ereticii Noul Testament (9—10), sub inspirația duhurilor răufăcătoare, care au născocit povești asemănătoare adevărurilor creștine (11—14).

ce ceva, înseamnă a se face din nou ceea ce fusese mai înainte! Dacă sufletele nu mai sînt ceea ce au fost, adică nu mai sînt întrupate într-un corp omenesc, în corpul lor de pînă aici, nici ele nu mai pot fi aceleaşi suflete, care au fost mai înainte. Şi atunci, dacă ele înseşi nu mai sînt suflete, în ce fel se poate vorbi despre revenirea lor? Sau ele se vor preschimba în altceva şi deci nu vor mai fi aceleaşi, sau vor rămîne ce au fost şi atunci nu vor mai reveni de altundeva. **3.** Ar trebui să răsfoim mulţi autori, dacă am voi să ne înveselim cu privire la chestiunea de a şti în ce animal ar fi să se schimbe cineva. Dar mai bine să ne ocupăm de apărarea noastră, ca unii care ne propunem un lucru cu mult mai vrednic de crezut, că omul se va reîntoarce tot sub forma sa de om, fiecare aşa cum a fost, numai om să fie, că aceeaşi esenţă sufletească se reface în aceeaşi stare de mai înainte, chiar dacă nu şi în aceeaşi înfăţişare a figurii. **4.** Fără îndoială, de vreme ce scopul învierii este judecata de apoi, nevoia cere ca omul să se facă iarăşi aşa cum fusese, să-şi poată primi de la Dumnezeu judecata faptelor sale, bune sau rele. Şi, de aceea, se vor înfăţişa şi trupurile, fiindcă nici sufletul nu poate pătimi ceva fără materie, care să-l fixeze, adică fără carne, şi ceea ce în genere s-ar cuveni să pătimească sufletele în urma judecăţii lui Dumnezeu nu au binemeritat-o singure, fără carnea înăuntrul căreia au săvîrşit toate. **5.** Cum e cu putinţă, spui tu, ca o materie odată descompusă să poată reveni la ce a fost? Judecă-te pe tine însuţi, omule, şi vei avea convingerea lucrului. Gîndeşte-te ce ai fost mai înainte de a fi ce eşti. Nimic, fără îndoială, căci de ai fi fost ceva, ţi-ai aduce aminte. Prin urmare tu, care n-ai fost nimic mai înainte de a exista, tot tu, devenind nimic după ce vei înceta a mai exista, de ce n-ai să poţi deveni iarăşi din nimic ceva, prin voinţa aceluiaşi creator, care a voit ca tu să iei fiinţă din nimic? **6.** Ce lucru nou se petrece cu tine? Nu erai şi ai fost făcut, precum ai să fii din nou, atunci cînd n-o să mai fii. Explică, dacă poţi, cum ai fost făcut şi apoi vei putea întreba cum vei fi făcut. Şi, fără îndoială, mai uşor ai să fii ce-ai fost odată, fiindcă n-a fost greu să fii făcut ceea ce n-ai fost niciodată înainte. **7.** Va fi poate vreo îndoială, cred eu, despre puterea lui Dumnezeu, care a alcătuit acest corp aşa de mare al lumii din ceea ce nu fusese mai înainte, nu mai puţin decît din neînsufleţirea ce era a spaţiului şi a mişcării, însufleţindu-l din acel spirit care însufleţeşte toate lucrurile, ca să fie mărturie nouă ca o probă evidentă a reînvierii omenirii? **8.** Lumina în fiecare zi se stinge şi vine iarăşi să strălucească din nou, şi întunericul la fel la rîndu-i se duce şi vine iarăşi la loc; stelele se sting şi se aprind din nou, anotimpurile reîncep de unde s-au

sfîrșit, fructele se trec și revin, sămînța crește mai îmbelșugat numai după ce s-a descompus și a putrezit. Toate privind se conservă, toate din moarte renasc. **9.** Și tu, omule, nume așa de însemnat, dacă te înțelegi pe tine însuți, fie chiar de ar fi s-o afli din inscripția de la Delfi, tu, stăpînul tuturor lucrurilor, care pier și renasc, nu cumva vei muri ca să pieri? Vei învia, oriunde va fi să mori, oricare va fi materia care te va distruge, te va nimici, întru nimic nu te va putea pierde, și te va reda cum ai fost. Căci al aceluia este nimicul, al cui este și totul. **10.** Dacă este așa, ziceți voi, va trebui să murim mereu și să înviem mereu? Dacă Stăpînul lucrurilor ar fi hotărît astfel, cu voie sau fără voie te-ai fi supus condiției tale ingrate. Dar El nu le-a hotărît acum altfel decît le-a propovăduit. **11.** Înțelepciunea care a alcătuit universul din elemente deosebite, ca din astfel de elemente opuse, din vid și din plin, din însuflețit și neînsuflețit, din înțeles și neînțeles, din lumină și din întuneric și chiar din viață și moarte să se închege laolaltă într-o unitate, printr-o așezare la fel de deosebită a înlănțuit și eternitatea în două părți distincte, astfel încît prima parte, aceea în care trăim de la începutul lumii, să se scurgă pînă la sfîrșit, avînd o durată mărginită, iar cea următoare, pe care o așteptăm, să se întindă în vecii vecilor, fără sfîrșit. **12.** Așadar, cînd va veni sfîrșitul și limita între cele două eternități, cînd lumea își va fi pierdut acest prim aspect deopotrivă trecător, care ca o cortină ascunde acea rînduială a veșniciei, atunci tot neamul omenesc va reînvia, ca să-și dea seama de răul sau binele pe care l-a săvîrșit în această viață pămîntească și să fie răsplătit sau pedepsit din acel moment pînă în veșnicia cea fără de margini. **13.** Atunci nu va mai fi nici moarte, nici o altă înviere, ci vom fi aceiași care sîntem, fără a ne mai schimba după aceea, cei care cu adevărat i s-au închinat lui Dumnezeu vor sta de-a pururi lîngă Dumnezeu, învăluiți în substanța adevărată a veșniciei, iar nelegiuiții, ca și cei care n-au crezut în Dumnezeu, vor sta deopotrivă sub chinul focului neîntrerupt, care prin natura lui are însușire divină, fără îndoială, de a nu distruge. **14.** Au cunoscut și filozofii deosebirea între focul ascuns și cel obișnuit. Astfel, altul este focul care servește trebuințelor omului și cu totul altul cel ce apare ca o pedeapsă a lui Dumnezeu, fie căzînd din cer, sub formă de fulger, fie izbucnind din pămînt, prin vîrfurile munților; focul acesta nu numai că nu nimicește ceea ce arde, dar și reface în timp ce distruge. **15.** Așa se explică de ce munții stau mereu în foc, iar cel atins de focul din cer rămîne întreg, fiindcă după aceea nici un foc nu-l poate face scrum. Aceasta va fi mărturia focului veșnic, aceasta

va fi dovada judecății fără de sfîrșit, mereu dătătoare de pedeapsă. Munții ard și totuși dăinuiesc; ce-o să fie cu cei vinovați și dușmani ai lui Dumnezeu? [75].

XLIX.

1. Ideile noastre le socotiți prejudecăți, dar pe ale filozofilor și poeților le luați drept cunoștințe foarte desăvîrșite și cugetări dintre cele mai adînci. Ei sînt înțelepți, pe cînd noi niște proști; ei trebuie cinstiți, iar noi batjocoriți, ba chiar și pedepsiți. **2.** Or fi false ideile pe care noi le apărăm, or fi ele prejudecăți, dar sînt necesare; or fi prostii curate, dar sînt folositoare, de îndată ce sînt constrînși a se face buni cei ce cred în ele, de teama chinului veșnic și în nădejdea fericirii eterne. Prin urmare nu se cuvine să se numească neadevărate, nici să se socotească prostii acelea care se cade a fi socotite adevărate. Sub nici o formă nu trebuie să fie, în genere, osîndite acelea care nu aduc decît folos. Și prejudecata aceasta de a osîndi ce este folositor există numai la voi. **3.** Chiar de ar fi neadevărate și neștiutoare credințele noastre, totuși ele nu vatămă pe nimeni; căci ele sînt asemenea cu multe altele, cărora nu le dați nici o pedeapsă, deșarte și mincinoase, pe care nu le învinuiți și nu le pedepsiți, pentru că le socotiți nevătămătoare. Însă, niște rătăciri de acest soi, dacă într-adevăr sînt așa, se cade mai degrabă să fie luate în batjocură, iar nu pedepsite prin sabie, foc, răstigniri, sau fiare sălbatice. **4.** De aceste cruzimi tresaltă și ne batjocorește nu numai poporul acesta de jos, care nu știe ce face, dar și unii dintre voi, care caută să cîștige, prin această nedreptate, trecere la popor, preamărindu-se pe ei, ca și cum toată puterea pe care o aveți față de noi n-ar veni de la voința noastră! **5.** Desigur, dacă vreau eu, sînt creștin. Așadar, atunci ai să mă osîndești, dacă vreau eu să fiu osîndit. Întrucît, așadar, ceea ce poți împotriva mea, n-ai mai putea face dacă eu n-aș vrea, înseamnă că ceea ce îmi poți face stă în voința mea, nu în puterea ta. **6.** De aceea și poporul de jos în zadar se bucură de chinurile noastre. Căci bucuria, pe care și-o socotește numai a lui, este în întregime a noastră, ca unii care voim mai bine să îndurăm chinul, decît să ne lepădăm de Dumnezeu. Dimpotrivă, cei care ne urăsc pe noi ar trebui să se întristeze, iar nu să se veselească, pentru că noi sîntem aceia care am dobîndit ceea ce am ales [76].

---

75. Învierea trupurilor și demonstrarea ei prin creație (48, 1—6) și prin înnoirea periodică a universului (7—11) în vederea răsplății veșnice (12—15).

76. Credința creștină nu vatămă pe nimeni (f. 49, 1—3) și martiriul este primit cu bucurie (4—6).

L.

1. Atunci, ne spuneţi voi, de ce vă plîngeţi că vă prigonim, dacă singuri voiţi să suferiţi, cînd ar fi mai firesc lucru să iubiţi pe aceia prin care înduraţi ceea ce voi înşivă voiţi? Desigur, voim să suferim, dar cum se suferă la război, pe care nimeni n-ar dori să-l sufere, de îndată ce aduce numai frică şi primejdii. 2. Cu toate acestea, luptă din toate puterile şi, biruind în luptă, cel ce pînă aici se ridica împotriva războiului, se bucură fiindcă-i aduce şi glorie şi pradă. Pentru noi este un adevărat război atunci cînd sîntem aduşi în faţa judecătorilor, pentru ca acolo să luptăm pentru adevăr, sub primejdia morţii. Însă se cheamă victorie, dacă atingi ţelul pentru care ai luptat. Biruinţa aceasta cuprinde în sine şi gloria de a fi plăcut lui Dumnezeu şi cucerirea vieţii veşnice. 3. Dar sîntem zdrobiţi! Aşa este, dar după ce am cîştigat. Aşadar, cînd murim de fapt învingem, cînd sîntem zdrobiţi ne vedem scăpaţi. Acum puteţi să ne numiţi sarmentari şi semiacşi, ca unii ce sîntem legaţi la jumătatea axei unui stîlp şi arşi cu vreascuri aşezate de jur împrejur. Aceasta este haina victoriei noastre, aceasta este decoraţia pe pieptul nostru, acesta este carul pe care ne sărbătorim triumful. 4. De aceea, pe bună dreptate nu sîntem iubiţi de cei învinşi şi de aceea sîntem socotiţi nişte disperaţi şi nişte pierduţi. Totuşi, pentru această disperare şi pierzanie, cînd gloria şi renumele sînt în joc, este înălţat la voi steagul bărbăţiei. 5. Mucius şi-a lăsat de bună voie mîna dreaptă pe cărbunii altarului; o, ce măreţie de suflet! Empedocle s-a dăruit în întregime focurilor din vulcanul Etna; o, ce tărie a minţii! Acea întemeietoare a Cartaginei a încredinţat rugului a doua ei căsătorie; o, ce preamărire a castităţii şi a pudoarei! 6. Regulus, nevoind ca prin viaţa lui să salveze viaţa atîtor duşmani, a suportat cu tot corpul chinul crucificării; o, bărbat viteaz, biruitor chiar în captivitate! Anaxarhus, pe cînd era strivit şi pisat cum se pregăteşte o doctorie, spunea: «Loveşte, loveşte învelişul lui Anaxarh, căci pe Anaxarh nu-l poţi lovi!»; o, ce suflet măreţ de filozof, care glumeşte chiar cînd are o astfel de moarte! 7. Las la o parte pe aceia care s-au făcut vrednici de laudă, omorîndu-se cu propria lor sabie, ori prin alt soi de moarte mai blîndă. Iată că şi la voi sînt încoronate biruinţele chinurilor! 8. O curtezană din Atena, după ce a dat destulă cazna chinuitorului ei, la urmă şi-a muşcat limba cu dinţii, scuipînd-o în faţa tiranului înfuriat, ca să-i piară odată cu ea şi putinţa vorbirii, să nu rostească numele conjuraţilor dacă, nemaiputînd suporta durerile torturilor, ar fi fost silită să trădeze. 9. Zeno din Elea, întrebat de Dionisie la ce-i foloseşte filozofia, a răspuns că pentru a-l face impasibil la suferinţă. Supus loviturilor tiranului, a rămas neclintit în părerea sa pînă ce şi-a

dat sufletul. Negreşit că biciuirea tineretului spartan, chiar sub ochii părinţilor care îndemnau să fie mai crudă lovirea, aducea casei o onoare în a răbda pe atît de mare, pe cît era şi sîngele ce se vărsa. **10.** O, glorie îngăduită, fiindcă este omenească! Nu i se impută acesteia nici încăpăţînarea primejdioasă, nici convingerea deznădăjduită în dispreţul de moarte şi de tot felul de cruzimi; i se îngăduie să pătimească numai pentru patrie, pentru pămînt, pentru imperiu, pentru prietenie, cu nici un preţ însă pentru Dumnezeu! **11.** Tuturor acestor victime ale gloriei omeneşti voi le ridicaţi statui, le săpaţi în piatră şi le scrieţi cuvinte de slavă şi veşnică pomenire. Fără îndoială, prin aceste monumente, pe cît este cu putinţă, voi chiar oferiţi celor morţi un fel de înviere. Creştinul, însă, care nădăjduieşte de la Dumnezeu reînvierea cea adevărată, este socotit nebun dacă pătimeşte pentru Dumnezeu! **12.** Urmaţi deci pe calea apucată, buni guvernatori, ca să fiţi cu mult mai bine văzuţi în ochii poporului dacă-i jertfiţi pe creştini: răstigniţi-ne, chinuiţi-ne, condamnaţi-ne, striviţi-ne! Dovada nevinovăţiei noastre stă în nedreptatea voastră însăşi! De aceea şi Dumnezeu rabdă ca noi să îndurăm toate acestea. Căci acum de curînd osîndind o tînără mai degrabă să fie trimisă într-o casă de toleranţă decît să fie dată la fiare sălbatice, v-aţi putut încredinţa singuri că pierderea cinstei femeieşti este socotită la noi mai grozavă decît orice pedeapsă, decît orice fel de moarte. **13.** Cu toate acestea, nici cea mai rafinată cruzime a voastră nu vă e de vreun folos, ci, dimpotrivă e un îndemn mai mult spre religia noastră. Ori de cîte ori sîntem seceraţi de voi ne facem şi mai numeroşi; sămînţa e chiar sîngele creştinilor! **14.** Mulţi filozofi la voi îndeamnă să înduraţi durerea şi moartea, precum şi Cicero în «Tusculane», Seneca în «Simple întîmplări», apoi Diogene, Pyrrhon, Calinic; şi totuşi, prin cuvintele lor nu şi-au putut face atîţia discipoli, cîţi şi-au făcut creştinii, care învaţă prin faptele lor. **15.** Tocmai acea încăpăţînare, pe care voi o dezaprobaţi, este îndrumătoarea lor. Căci cine, la priveliştea ei, nu se simte zguduit în dorinţa de a cerceta ce este în fond acest lucru? Cine, odată ce l-a cercetat, nu-şi îndreaptă paşii spre el şi, cînd s-a apropiat, nu doreşte să pătimească pentru ca să poată răscumpăra întreaga mulţumire a lui Dumnezeu, să primească de la el toată iertarea în schimbul sîngelui vărsat? **16.** Toate păcatele se răscumpără prin această suferinţă. De aceea şi noi vă aducem pe dată mulţumiri pentru sentinţele voastre. Aici stă contradicţia între lucrurile divine şi cele umane: în timp ce voi ne osîndiţi, Dumnezeu ne mîntuieşte [77].

77. Martiriul este biruinţa prin moarte (50, 1—4); eroismul păgîn este apreciat, iar cel creştin închinat lui Dumnezeu este defăimat (5—11); totuşi păgînii vor fi atraşi la creştinism, căci sîngele creştinilor este sămînţa lor (12—16).

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC*

A

Academicii, III, 6.
Adevărul, I, 1—3.
Adoratori, XXI, 3—5; XLVII, 11.
Adulter, XV, 1, 6; XLV, 3.
Africa, XL, 4.
Agapa, XXXIX, 16.
Alexandru, XLVI, 15.
Anacharsis, I, 8.
Anafe, XL, 3.
Anaxagora, XLVI, 14.
Anaxarhus, L, 6.
Apicius, III, 6.
Apolo, XIV, 4.
Arabii, XLII, 7.
Aristarchus, III, 6.
Aristide, XI, 15.
Aristip, XLVI, 16.
Aristotel, XLVI, 15.
Arpocratis, VI, 8.
Asia, XL, 4.
Atlantic, XL, 4.
Atomii, XLVII, 6.
Attis, XV, 5.
Auguri, XXXV, 12.

B

Bachus, VI, 7; XI, 6.
Băi publice, XLII, 2, 4.
Beoția XXI, 29.
Biblioteca (lui Ptolomeu) XVIII, 8.
Biruința, L, 2 ,3.
Borfas, XLIV, 2.
Brahmani, XLII, 1.

C

Calea apărării, I, 1.
Callinic, L, 14.
Capitoliu, XL, 8, L, 8.
Car, L, 3.
Casa de necinste, L, 14.
Castitate, IX, 19.
Castori, XXII, 12.
Cato, XI, 16.
Cărțile Sfinte, XLVI, 1; XLVII, 1, 9.
Cenzor, XXXIX, 13.
Ceremonii, XIV, 1; XLII, 4.
Ceres, XI, 6.
Chinuitor, L, 8.
Cibele, XII, 4; XV, 2; XXV, 4.
Cicero, L, 14.
Ciclopi, VII, 5.
Cinopenii, VIII, 5.
Circuri, XLIV, 3.
Cîrciumă, XIII, 6; XXXV, 2.
Cocoș, XLVI, 5.
Conspirație, XXXV, 11.
Copia, XLVII, 14.
Coș, XL, 3.
Cosmos, XVII, 1.
Crassus, XI, 16.
Creștinul, I, 12; II, 10.
Crimele, XLVI, 3.
Criminali, LIV, 2, 3.
Cruzimi, XLIX, 3; L, 13.
Curtezana, XIII, 8; XXV, 3; L, 8.

D

Danaus, XIX, 1.
Delos, XL, 3.
Delfi, XLVIII, 9.
Demetrius din Faleri, XVIII, 5.
Democrit, XLVI, 11.
Demoni, XXII, XXIII.
Dionisie, XLVI, 15.
Derbedei, XXXIX, 19.
Desfrîu, XXXIX, 19.
Deznădăjduire, L, 4.
Deznădăjduiți, L, 4.
Diana, XV, 1.
Diogene, XIV, 9; XXXIX, 14; L, 14.
Dionisios, XLVI, 15.
Disprețul (de moarte), L, 10.
Domițian, V, 4.
Dumnezeu, XVII, 1 sq.
Dușmani, XXXV, 1.
Dușmănia, I, 1.

E

Elizee (Cîmpiile), XLVII, 13.
Eleusis, VII, 6.
Empedocle, L, 5.
Enea, XIV, 2.
Epicur, XLV, 6; XLVII, 6.
Epicurieni, XXXVIII, 5.
Esculap, XIV, 5; XLVI, 5.
Evreii, XVIII, 6; XXI, 4—5.
Existența (lui Dumnezeu), XVII, 4.

F

Falsificare, XLVII, 11.
Fantome. XXII, 12.
Farse, XVI, 1.
Femeile Romane, VI, 4—6; XI, 12.
Fiare, XLVI, 4; L, 12.
Filosofia, XLVI—XLVII; L, 9.
Filosoful, XLVI, 1—15, 17; L, 6.
Florile, XLII, 6.

* Din motive tehnice numărul s-a redus la minimum posibil: de asemenea n-a fost necesar un indice scripturistic, deoarece Tertulian a făcut numai cîteva aluzii la autoritatea scripturistică în *Apologeticum*.

Foamete, XL, 2.
Foc, XLVII, 6, 12; XLIX, 3.
Forul, XXXV, 11.
Furturi, XV, 6.

G

Galii, IX, 5.
Gheena, XLVII, 12.
Ghirlande, XXXV, 4.
Gladiatori, XV, 5; XXXV, 6.
Gloria, L, 2, 10.
Gymnosofiști, XLII, 1.

H

Haină împodobită, L, 3.
Hamuri, XLII, 3.
Haruspicii, XIII, 7; XXXV, 12; XLIII, 1.
Heraclit, XLVII, 6.
Hercule, XIV, 1; XXXIX, 15.
Hermias, rege, XLVI, 15.
Hiera, XL, 3.
Hieroglife, XIX, 2 bis.
Hippias, XLVI, 15.

I

Incest, IX, 16; XI, 12.
India, XLII, 1.
Infern (iad), XLVII, 12; cf. XI, 11.
Isis, VI, 8.

Î

Împărați-zei, X, 10.
Închisoare, XVII, 5; XLIV, 3.
Încredere, VIII, 4.
Îngerii, XXII, 6 sq.
Învățătura faptelor, L, 14.
Învierea, XLVIII, 4.

J

Judecata, XLI, 3.
Judecător, XVII, 6; XL, 10; XLV, 1.
Juno, XIII, 8; XXV, 8.
Juno Caelestis, XXIII, 6.
Jupiter Latialis, IX, 5; X, 11; XI, 6.
(A) Jura, XLVI, 4; cf. XXVIII, 4.

L

Laberius, XLVIII, 1.
Lais, XIII, 8.
Laomedon, XIV, 4.
Larentia, XIII, 8.
Lari, XIII, 4.
Legea Iulia, Legea Papia, IV, 8.
Legile, XLV, 3, 4.
Legi împotriva luxului la mese, Fania și Licinia și împotriva teatrelor de piatră, VI, 2.
Lentulus, XV, 1.
Liber, XI, 8.
Limba, L, 8.
Limba Elină, XVIII, 8.
Lucania, XL, 4.
Lucullus, XI, 8.
Lumea, XLVIII, 7.
Lumina, XLVIII, 8.

M

Maiestatea, XVII, 1.
Marcu Aureliu, V, 6.
Marte, XIV, 3.
Materia, XLVII, 6; XLVIII, 5, 9.
Măgar, XLVIII, 1.
Mărturia (sufletului), XVIII, 4, 6.
Megarieni, XXXIX, 14.
Mercur, IX, 5; XV, 5.
Melam, XXI, 29.
Minele, XLIV, 3.
Minerva, XI, 6.
Miracole, XXII, 12.
Miresme, XLII, 7.
Mistere, XXI, 29.
Mitra sacerdotală, XV, 6.
Moise, XIX, 1; XXI, 29.
Molima, XL, 2.
Monumente, XII, 2, 3, 7; L, 11.
Morala, XLVI, 16.
Mucius Scaevola, L, 5.
Musaeus, XXI, 29.

N

Nebunie, XXIII, 3.
Nedreptatea (legilor), IV, 3.
Negoțul, XLII, 3.
Nelegiuiții, XI, 12; XIII, 1.
Nepotrivirea, L, 16.
Nero, V, 3.
Nilul, XL, 2.
Numa Pompiliu, XXI, 29.
Nume, XVII, 5.
Numele (de creștin), I, 4.
Nimicul, XLVIII, 5.

O

Obolul, XLII, 8.
Oracole, XIX, 2; XXII, 12.
Orbire, IX, 20.
Orfeu, XXI, 29.
Originalul, XLVII, 14.
Ospețe, XXXIX, 17.

P

Palestina, XL, 7.
Pantomima, XVI, 7 sq.
Paradis (rai), XLVII, 13.
Paraziți, XXXIX, 16.
Patria, L, 10.
Păcatele, L, 16.
Pedeapsa, XLIX, 3.
Piețe, XLII, 2.
Pilde, XXXIX, 13.
Pindar, XIV, 5.
Pirrus, L, 14.
Pyrrhon, L, 14.

Pitagora, XI, 5; XLVI, 12.
Pîngăritori, XIII, 1.
Platon, XLVI, 12.
Platonicii, XLVII, 6, 7.
Poeţii, XLVII, 11, 12; XLIX, 1.
Policrate, XI, 15.
Pompei, XL, 8.
Posturi, XL, 15.
Potop, XL, 6.
Praznice, XXXIX, 15.
Prăvălii, XLII, 2.
Priam, XIX, 3 bis.
Prihana, XLV, 1.
(A se) preface în, XLVIII, 1, 3.
Prejudecăţi, XLIX, 2.
Profanatori, XIII, 1.
Profeţii, XVIII, 5—9; XLVII, 2.
Promiscuitate, IX, 19.
Ptolomeu, XVIII, 7.
Pudoare, L, 5.
Puterea, XLVII, 7.

R

Răstignire, XLIX, 3.
Rătăcire, XLVII, 11.
Rătăcitori, XXI, 5.
Răul, I, 10, 11; XXII, 11.
Regulus, L, 6.
Reînvierea, XLVIII, 4, 7; L, 11.
Romulus, VI, 4.
Rugăciunea, XXXIX, 18.
Rugul, L, 5.

S

Sabie, L, 7.
Sacrificii, XIV, 1.
Sac, XL, 15.
Salienii, XXXIX, 15.
Samotrace, VII, 6.
Sarmentari-Semiacşi, L, 3.
Saturn, IX, 1; X, 7; XI, 6; XIII, 4.
Saturnale, XLII, 4.
Sămînţa, L, 13.
Sciapozii, VIII, 5.
Scipio, XI, 16.
Scripturile Sfinte, XVIII, 1—5; XXIII, 18; XXXIX, 18; XLVII, 3.
Sdrobiţi, L, 3.
Semne, XXII, 10.
Seneca, L, 14.
Senat, XXXIX, 21.
Senonii (Galii), XL, 8.
Septantii, XVIII, 7.
Serapeum, XVIII, 8
Serapis, VI, 8.
Sibilele, XIX, 10.
Sicilia, XL, 4.
Simon, XIII, 8.
Sirene, VII, 5.
Socrate, XI, 15; XIV, 7.
Sodoma şi Gomora, XL, 7.
Spartani, XLVII, 2.
Spaţiul XLVIII, 7.
Spectacole, XLII, 7.
Statui, XLVI, 4; L, 11.
Stăpînul, XLVIII, 10.
Steag, XVI, 8.
Stoicii, XLVII, 7.
Străin pe pămînt, I, 2.
Stricători, XLVII, 10.
(A) suferi, L, 1.
Sufletul, XVII, 4; XLVII, 8.
Sulla, XI, 16.
Superstiţii, XXI, 29; XXV, 12; XXXVIII, 4
Şarpe, XLVIII, 1.

T

Tacit, XVI, 1.
Taurida, IX, 5.
Tămîie, XLII, 7.
Temistocle, XI, 15.
Tebani, XLVII, 2.
Thales, XLVI, 8.
Thallus, XIX, 2.
Tibrul, XL, 2.
Tineretul păgîn, L, 9.
Tînără creştină, L, 12.
Tîrguri, XLII, 2.
Trofoniu, XXI, 29.
Trofeu, XVI, 7.
Tullius, XI, 16

U

Ucigaşi, XXXIX, 19; XLIV, 2.
Umbra, XLVII, 14.
Universul, XVII, 1.
Ura, I, 4, 5, 9.

V

Varro, XIV, 9.
Vechimea, XLVII, 1.
Vînzător, XXXIX, 13.
Voinţa, XLIX, 4, 5.
Voinţele, XXII, 8.
Vulsini, XL, 8.

Z

Zeno, XLVI, 12.
Zeno Eleatul, L, 9.
Zeii, XV, 6; XXI, 30; XXIII, 3—19; XXIV, 1 sq.; XL, 12.

TERTULIAN

DESPRE MĂRTURIA SUFLETULUI

INTRODUCERE

Despre mărturia sufletului *este cel mai discutat tratat al lui Tertulian în contradictoriu din punctul de vedere al valorii lui, ca originalitate și ca veracitate. Este reluarea și dezvoltarea cap. XVII din «Apologeticum». Acolo, însă, se accentua în cadrul monoteismului creștin numai ideea de mărturie a sufletului, însoțită de mîngîierea că Dumnezeu cel adevărat, care este mărturisit de creștini, ne va judeca pe toți la judecata de apoi. Aici, însă, se accentuează faptul că conștiința păgînilor invocă pe Dumnezeul unic al creștinilor ca judecător. Într-adevăr, zice Tertulian, păgînul cinstește mulțimea zeilor tradiționali, dar în fața marilor probleme ale vieții apelează la adevăratul Dumnezeu. «În forul tău chemi un judecător din altă parte, în templele tale admiți un alt Dumnezeu. O, mărturisire a adevărului, care chiar în fața demonilor te face martor al creștinilor !» (II). Această conștiință dă mărturie în fața păgînilor despre multe alte adevăruri creștine. Cu aceasta Tertulian atrăgea atenția păgînilor asupra unui proces de conștiință, pe care-l experimentau mulți dintre ei, pentru ca să-l înțeleagă cu adevăratele lui consecințe. Căci dacă Dumnezeul adevărat e unul și pluralitatea de zei este omenească, atunci acest Dumnezeu unic este Dumnezeul căruia-I slujesc creștinii, pentru care ei merg la moarte cîntîndu-I laude și Care va pedepsi aspru pe idolatrii persecutori.*

Religia tradițională nu punea probleme pentru păgîni.

Puterea romană căreia i se supuseseră toate popoarele era datoare acestor zei, și cultul lor era o datorie patriotică îndătinată, la care se adăugase cultul împăratului, care cu timpul se transformase și el în zeu, împărtășindu-se din acea putere divină care făcea fericirea poporului roman.

Nu rareori însă acești păgîni erau tulburați de atitudinea hotărîtă a martirilor creștini în fața morții, văzînd că aceștia o primeau ca pe o

încununare a vieţii lor sfinte. În acest context, doctrina şi viaţa acestora care cobora cerul pe pămînt, le punea probleme care se rezolvau adesea, cu trecerea martorilor păgîni în rîndul celor care mergeau la moarte. Adeseori, de asemenea, cugetarea acestora la viaţa de apoi era cernită de gîndul morţii, de apariţia unui judecător nemitarnic, altul decît zeii lor, care primea părinteşte pe creştinii ucişi de păgîni şi-i ameninţa pe păgînii persecutori cu pedepse veşnice. Mărturia sufletului propriu devenea astfel o ameninţare neînţeleasă şi în acelaşi timp un motiv de speranţă şi de bucurie misterioasă. Acest mister este tîlcuit de Tertulian în analiza pe care o face experienţei profundului sufletesc religios păgîn în faţa fenomenului creştinesc martiric al epocii.

De la început însă, el exclude orice influenţă bună a culturii păgîne pentru creştinism, cum credeau unii apologeţi creştini, apărînd credinţa creştină. Nu vede nici un folos nici în demonstrarea priorităţii Revelaţiei scrise faţă de scrierile păgîne, aşa cum a dovedit-o trecutul. Cunoaşterea gîndirii păgîne sau creştine constituie mai curînd un obstacol, un văl pentru adevărul latent al sufletului pe care el trebuie să-l mărturisească. Numai sufletul, în starea lui de curăţie, neîntinat de cultură, este în stare să dea mărturie pentru creştinism.

Iată cum ajungem, prin unele exclamaţii şi chiar rugăciuni spontane la exprimarea unor adevăruri supranaturale, ca unitatea şi bunătatea lui Dumnezeu, ori existenţa demonilor, nemurirea şi răsplata Lui într-o viaţă viitoare. Se cuvine să fim foarte atenţi la acest rod al sufletelor noastre, pe care-l păstrăm ca pe o comoară necunoscută nouă înşine.

S-a arătat părerea savanţilor patrologi ai ultimelor două veacuri despre acest opuscul — cel mai mic dintre operele lui Tertulian, dar şi cel care a dat naştere unor aprecieri cu totul contrarii între ele[1].

Astfel Moehler şi Neander au exprimat toată admiraţia lor pentru această operă. Protestantul Viala a scris : «Dintre toate lucrările lui Tertulian este cea care îmi pare cea mai profundă, mai universală şi, poate, de asemenea, cea care va rămîne». Alţii, dimpotrivă, observă Labriolle o socotesc «una din cele mai slabe»... «făcută în întregime din studii sofistice şi de expresii convenţionale ale limbajului curent» ; este părerea lui Ch. Guignebert. Labriolle acceptă şi părerea unora şi a altora. Este de părerea celor care exprimă admiraţia lor faţă de el pentru intuirea unor fenomene interesante psihologice, pe care nu le-a aprofundat şi dezvoltat suficient. A schiţat o teorie a consensului între supranatural şi sufletul omenesc, fără însă a o fonda pe fapte destul de specifice.

1. Cf. Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérature chrétienne*, collation d'études anciennes, ed. II, Paris, 1924, p. 102.

Tertulian a vrut să scoată în relief realitatea ontologică, vie, a credinței creștine, care se revelează în sufletul curat al oricărui om ca o voce supranaturală a lui Dumnezeu în el și de care, conștient sau nu, el este adesea obligat să țină seama. Este, într-un context apologetic, o formă originală a argumentului ontologic, care a premers aceleia a Fer. Augustin din «De Symbolo», «Confessiones» etc., în «Proslogion-ul» lui Anselm și în operele unor filozofi creștini de mai tîrziu ca Descartes, Cousin etc.

În aceasta constă astăzi însemnătatea acestui tratat, în aceea că ne amintește experiențe universale, cu care Tertulian vrea să deștepte conștiința adormită a persecutorilor păgîni [2].

Aceleași calități stilistice, aceeași vervă și același curaj caracterizează și această operă a lui Tertulian.

Cuprinsul *ei este următorul : Tertulian începe prin afirmația că eforturile apologeților de a arăta adevărul creștin în scrierile filozofice și literare păgîne vechi, s-au dovedit nefolositoare pentru apărarea creștinismului, «căci nu știm ce s-a spus, iar cei ce știu nu cred toți în cele spuse». De aceea, el va încerca o nouă metodă. Dumnezeu se descoperă prin întreaga Sa creație, dar mai ales prin mărturia sufletului : «Chem în ajutor o nouă mărturie, mai cunoscută decît orice literatură, mai dezbătută decît orice învățătură, mai răspîndită decît orice ediție, mai mare decît tot omul, adică decît tot ce este al omului. Rămîi nepărtinitor suflete, fie că ești ceva divin și etern... fie că nu ești divin, ci muritor...». Dar el invocă mărturia sufletului simplu, curat, așa cum a ieșit din mîinile Creatorului : «Dar nu te chem pe tine, cel care, format în școli, exercitat în biblioteci, hrănit în academii și în porticele antice, ești îmbinat de filozofie. Te chem ca martor pe tine, cel simplu, neformat, neșlefuit, așa cum ai fost de la început, cum te au cei ce doar pe tine te au, pe cel de pe drum, de la răspîntii sau din ateliere...» (cap. I). Această simplitate este garanția purității înnăscutului ca ecou al divinului (cap. V). Venind de la Dumnezeu, sufletul îl proclamă drept creator, autor al său. De asemenea alături de lume, sufletul devine o revelație a lui Dumnezeu, de care păgînii se tem și de ale cărui binefaceri se bucură. Dovada o avem în expresiile cu care sufletul întîmpină anumite întîmplări bune sau rele și prin care, în același timp exclude de la existența însăși pe zei (cap. II). Cu aceasta, Tertulian nu înțelege că sufletul se naște creștin, căci la sfîrșitul cap. I declarase: «Sufletul devine, nu se naște creștin». Dar mărturia*

2. Vezi profundul studiu al prof. A. d'Alès în *La théologie de Tertullien*, colecția «Bibliothèque», ed. III-a, Paris, 1905, p. 37—41 și Mgr. Freppel, *Tertullien, cours d'éloquence sacrée*, t. I, ediție nouă, Paris, 1887, p. 178—183.

lui coincide cu cea creştină şi sperie pe păgîni mai ales privind la răutatea lor manifestată faţă de creştini, care va fi judecată şi deci condamnată (cap. II).

În continuare, Tertulian constată că în supărări sufletul rosteşte numele demonului, făuritorul a toate răutăţile, pierzătorul lumii acesteia şi pe care şi sufletul îl recunoaşte, fiindcă îl urăşte (cap. III). Sufletul dă mărturie şi despre judecata de apoi. Teama de moarte aminteşte judecata şi pedeapsa. Iar grija de cele de după moarte — uneori depăşind chiar frica de ea — presupune învierea viitoare, pe care o mărturiseşte astfel sufletul, iar creştinii sînt învinuiţi că cred în ea (cap. IV).

Cele ale sufletului vin de la natură ; cele de la natură vin de la Dumnezeu, deci toate vin de la El. Nu e de mirare că sufletul poate prevedea pe cele date de Dumnezeu alor Săi să le cunoască. Iar cele din scrierile omeneşti sînt posterioare celor dumnezeieşti, fiindcă Dumnezeu, autorul lor, a existat înaintea tuturor (cap. V).

Crezînd în mărturia sufletului, crezi în aceea a lui Dumnezeu şi a naturii, ca şi în bunătatea, dar şi în dreptatea Lui. Consecinţa pentru păgîni este clară : «Cînd te temi să te faci creştin, întoarce-te către suflet şi stai de vorbă cu el. De ce adori pe altul şi-l numeşti Dumnezeu ? ...De ce judecă pe cei morţi ? ...Tu îl afirmi pe Dumnezeu, dar nu-L căutai, respingeai pe demoni şi-i invocai, chemai judecata lui Dumnezeu şi nu credeai că există, presupuneai existenţa chinurilor din infern şi nu luai măsuri pentru a le evita, înţelegeai numele de creştin şi prezentai numele de creştin» (cap. VI).

Rezervele pe care le au unii teologi privitor la sensurile multiple ale mărturiei sufletului — deci a firii create de Dumnezeu — nu sînt îndreptăţite, dacă nu uităm starea sufletească în care Tertulian scria fiecare cuvînt, aşteptînd să fie dus la moarte. El trăia în prezenţa vie a lui Dumnezeu care înzestrează pe credincios cu toate darurile Sale. În acest sens nu e de mirare că credinciosul are un fel de intuire a celor supranaturale. Viziunile intră în această categorie.

Tratatul «Despre mărturia sufletului» rămîne expresia unei trăiri creştine cu convingeri puternice despre prezenţa activă a Duhului Sfînt în creaţie şi mai ales în om.

Iată acum un mic rezumat al acestei scrieri :

I. Apărările savante ale creştinismului nu prea sînt luate în seamă ; de aceea trebuie să dea mărturie sufletul însuşi. II. Sufletul mărturiseşte printr-o mărturisire nearbitrară unitatea, bunătatea şi dreptatea lui Dumnezeu. III. Mărturisirea existenţei duhului rău. IV. De asemenea, dă mărturie despre existenţa sa după moarte. V. Aceste mărturisiri trebuie

privite ca voci ale firii și ale făcătorului său și nu ca niște creații literare — cu excepția scrierilor sfinte. VI. Să ascultăm, deci, glasul Ziditorului și al firii[3].

LITERATURA

E d i ț i i : Pentru o expunere generală vezi *Patrologia latină* a lui *Migne* I, col. 32—72. Amintim în special, în ordine cronologică : B. Rhenanus, *Q. Sept. Flor. Tertulliani opera*, Basilea, 1521 și 1539 ; I. Pamelius, *Q. S. Fl. Tertulliani opera*, Antverpia, 1579 ; F. Iunius, *Q. S. Fl. Tertulliani quae adhuc reperi potuerunt omnia*, Franekerae, 1597 ; J. L. de la Cerda, *Q. S. Fl. Tertulliani opera argumentis, notis illustra*, Lutetiae, Paris, 1624 ; N. Rigaltius, *Q. S. Fl. Tertulliani opera*, Parisiis, 1634 ; F. Oehler, *S. Q. Fl. Tertulliani quae supersunt omnia*, I, Lipsiae, 1853 ; August Reifferscheid și Georgius Wissowa, *Q. Sept. Florent. Tertulliani opera*, în «Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum», Vindobona și Lipsca, 1900, II, p. 134—143 ; A. Kroymann, *Tertulliani opera*, II, 2 (C.S.E.L., LXX, Viena, 1942).

S t u d i i : W. A. J. C. Scholte : *Q.S.Fl. Tertulliani libellum De Testimonio animae*, praefatione, adnotationibus, instructum edidit (thesis Utrecht), Amsterdam, 1934 ; C. Tibiletti, *Universita di Torino*. Publicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia, XI, 2, Turin, 1959.

T r a d u c e r i : J. A. C. Buchon, *Choix des monuments primitifs de l'ère chrétienne*, Paris, 1837 și 1860 ; A. de Genoude, *Tertullien. Oeuvres*, vol. I—III, Paris, 1852 ; Dr. K. A. Heinr. Kellner, *Tertullians private und Katechetische Schriften*, col. «Bibliothek der Kirchenväter» I, Kempten și München, 1912, p. 203—214 ; v. de asemenea, W. A. J. C. Scholte și C. Tibiletti, citați supra și J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise*, 3 vol., Paris, 1957.

În românește : D. Gr. Popescu, *«De oratione»*, *«De Testimonio animae»*, București, 1908, teză de licență.

3. Cf. Dr. K. A. Heinr. Kellner, *Tertullians private und Katechetische Schriften*, col. «Bibliothek der Kirchenväter», I, Kempten și München, 1912, p. 203.

DESPRE MĂRTURIA SUFLETULUI
(DE TESTIMONIO ANIMAE) *

I.

Este nevoie de mare curiozitate şi de o memorie cu totul excepţională pentru strădania necesară cuiva care ar vrea ca din scrierile cele mai de seamă ale filozofilor sau ale poeţilor, sau ale oricăror învăţători ai ştiinţei şi înţelepciunii acestei lumi, să extragă mărturii despre adevărul creştin, pentru ca adversarii şi persecutorii lui să fie învinşi cu propriile lor arme, ca vinovaţi de eroare faţă de ei şi de nedreptate faţă de noi. Unii, pe care efortul curiozităţii şi puterea memoriei i-au făcut să stăruie asupra literaturii vechi, au clădit după aceasta mici lucrări în folosul nostru, amintind şi confirmînd în fiecare raţiunea, originea, tradiţia şi argumentele părerilor prin care se poate recunoaşte că noi n-am întreprins nimic nou şi extraordinar despre care să nu găsim apărare sau sprijin chiar în literatura comună şi publică, fie că am respins eroarea, fie că am admis adevărul. Dar, din întunecarea omenească, nici cei mai admiraţi şi mai citiţi scriitori n-au ajuns de la necredinţă la credinţă, dacă au întîlnit undeva argumentele apărării creştine. Poeţii sînt nişte mincinoşi atunci cînd îi reprezintă în închipuirea lor pe zei cu patimi omeneşti, iar filozofii dovedesc întunecare atunci cînd bat la porţile adevărului. Se va socoti înţelept şi prudent cel ce se va fi apropiat de creştinism, dacă va arăta înţelepciune şi prudenţă, dacă respingînd ceremoniile păgîne şi dispreţuind deşertăciunile lumii acesteia va trece drept creştin. Noi nu vom avea nici o contingenţă cu literatura şi cu învăţăturile care promit o falsă fericire, care se încred mai degrabă în minciună decît în adevăr. Să fie atenţi cei ce-şi mărturisesc credinţa într-un singur şi unic Dumnezeu. Să nu existe nimic din cele spuse, pe care creştinul cunoscîndu-le să nu le poată combate, dacă este necesar. Căci nu toţi ştim ce s-a spus, iar cei ce ştiu nu cred toţi în cele spuse. Atît de mult lipseşte ca oamenii să admită scrierile noastre la care nimeni nu vine dacă nu este creştin. Chem în ajutor o nouă mărturie,mai cunoscută decît

---

* Traducerea aceasta şi cele următoare (inclusiv *Despre răbdare)* din opera lui Tertulian sînt făcute de Pr. David Popescu după textul publicat în «Corpus Scriptorum ecclesiasticorum Latinorum».

orice literatură, mai dezbătută decît orice învățătură, mai răspîndită decît orice ediție, mai mare decît tot omul, adică tot ce este al omului. Rămîi nepărtinitor, suflete, fie că ești un lucru divin și etern, precum afirmă cei mai mulți filozofi, cu atît mai mult nu vei minți, fie că nu ești divin, ci muritor, cum crede numai Epicur, cu atît mai mult nu va trebui să minți, fie că ești rupt din cer sau luat din pămînt, fie că ești alcătuit din nimic sau din atomi, fie că începi o dată cu corpul și după moartea corpului te duci în altă parte, oriunde și oricum, tu faci pe om ființă rațională, capabilă de simțire și de știință. Dar nu te chem pe tine cel care, format în școli, exercitat în biblioteci, hrănit în academii și în porticele atice, ești îmbibat de filosofie. Te chem ca martor pe tine cel simplu, neformat, neșlefuit, așa cum ai fost de la început, cum te au cei ce doar pe tine te au, pe cel de pe drum, de la răspîntii sau din ateliere. Am nevoie de simplitatea ta, fiindcă nimeni nu se încrede în știința ta, oricare ar fi ea. Ți le cer pe acelea pe care le aduci cu tine omului, pe care le-ai învățat și le simți de la tine însuți, sau de la autorul tău, oricare este el. Știu că nu ești creștin, fiindcă sufletul de obicei devine, nu se naște creștin. Totuși, creștinii îți cer acum mărturie ție, cel străin, înaintea alor tăi, pentru ca aceștia să roșească în fața ta fiindcă ne-au urît ori au rîs de noi din cauza celor pentru care ei te rețin acum ca martor [1].

II.

Nu ne place decît cu acest nume unic să-l predicăm pe Dumnezeu Cel unic de la Care purced toate, și sub stăpînirea Căruia sînt toate. Dă mărturie, dacă știi aceasta. Căci te auzim spunînd pe față și cu toată libertatea, acasă și afară din casă, ceea ce nouă nu ne e permis să spunem : «Să dea Dumnezeu» și «Dacă o vrea Dumnezeu» [2]. Prin aceste cuvinte arăți că există cineva, a cărui întreagă putere o recunoști, la a cărui voință privești și totodată tăgăduiești existența zeilor, pe care-i numești cu numele lor : Saturn, Jupiter, Marte, Minerva. Căci admiți un singur zeu și numai pe el numești Dumnezeu, încît atunci cînd îi numești zei și pe ceilalți ți se pare că le-ai dat nume străine și de împru-

1. Tertulian arată în acest capitol că încercările făcute de apărătorii creștinismului, de a folosi mărturiile comune ale literaturii vechi păgîne, în favoarea învățăturii creștine, n-au dat rezultate mulțumitoare. Nici inferioritatea mitologiei păgîne, cu zei, cu patimi și slăbiciuni omenești, nici ceremoniile religioase păgîne degradante, n-au fost convingătoare pentru păgîni.

O mărturie puternică în favoarea învățăturii creștine despre Dumnezeu va fi dată în întregul univers și mai ales de sufletul curat, simplu, neinfluențat în vreun fel de învățăturile omenești. Va fi dovada de netăgăduit a adevărului creștin, dumnezeiesc.

2. Există un singur Dumnezeu Creatorul și Atoatețiitorul, pe care-L mărturisește sufletul, tăgăduind implicit pe nenumărații zei păgîni.

mut [3]. Nu-ţi rămîne ascuns nici ceea ce afirmăm noi despre firea lui Dumnezeu. Glasul tău este în cuvintele : «Dumnezeu e bun, Dumnezeu face bine», adăugînd imediat : «Dar omul este rău», desigur în sens contradictoriu şi figurat, pentru a dezaproba pe omul cel rău, fiindcă s-a îndepărtat de bunătatea lui Dumnezeu. La Dumnezeul bunătăţii şi al generozităţii orice binecuvîntare este între noi cel mai înalt jurămînt de disciplină şi purtare. Iar tu, de asemenea, spui : «Domnul să te binecuvinteze», întocmai ca un creştin. Şi cînd schimbi în blestem binecuvîntarea lui Dumnezeu prin aceasta mărturiseşti ca şi noi că toată puterea Lui este asupra noastră. Sînt unii care, chiar dacă nu-L tăgăduiesc pe Dumnezeu, nu-L socotesc observator, arbitru şi judecător, fapt de care mai ales ne dispreţuiesc pe noi, care îmbrăţişăm această învăţătură de teama judecăţii viitoare, astfel cinstind pe Dumnezeu, în vreme ce ei îl absolvă de grijile şi de greutăţile observării, neatribuindu-i nici măcar mînie. Căci dacă Dumnezeu se mînie, zic ei, este coruptibil şi pasional. Iar ceea ce suferă şi se corupe poate chiar să şi piară ; iar Dumnezeu nu este pieritor. Tot ei, însă, mărturisind în alt loc că sufletul este dat de Dumnezeu, sînt nevoiţi să recunoască existenţa sufletului, recunoaştere în contradicţie cu opinia lor anterioară. Căci dacă sufletul, ori este divin, ori este dat de Dumnezeu, fără îndoială că-şi cunoaşte pe dătătorul său şi dacă-l cunoaşte în orice caz se şi teme de El, ca de marele lui creator. Oare nu se teme de cel pe care-l vrea mai degrabă favorabil decît mîniat ? De unde, aşadar, teama naturală a sufletului faţă de Dumnezeu, dacă Dumnezeu nu cunoaşte mînia ? Cum este temut cel ce nu ştie că este ofensat ? Ce este temut, dacă nu mînia ? De unde mînia, dacă nu din mustrare ? De unde mustrarea, dacă nu din judecată ? De unde judecata, dacă nu din putere ? A cui este puterea supremă, dacă nu a lui Dumnezeu singur ? Aşadar, de aici ai conştiinţa de tine şi în casă şi afară din casă, cînd, fără să rîdă cineva de tine sau să te oprească, spui cu voce tare : «Dumnezeu vede toate», «Lui Dumnezeu mă încredinţez», «Dumnezeu va răsplăti», «Dumnezeu va judeca între noi» [4]. De unde acestea, dacă nu eşti creştin ? De aceea, şi împodobit cu panglica zeiţei Ceres, şi îmbrăcat în haina de purpură a lui Saturn, şi înfăşurat în pînza de in a zeiţei Isis, chiar în temple îl implori pe Dumnezeu ca judecător. Stai sub autoritatea lui Esculap, cinsteşti pe Junona reprezentată

---

3. Pentru suflet n-au nici o importanţă ontologică de pildă principalii zei ai romanilor : Saturn, tatăl zeilor, personificare a prosperităţii, Jupiter, zeul suprem al romanilor, protectorul statului roman ; Marte, apărătorul patriei, tatăl lui Romulus şi Remus ; Minerva, zeiţa artelor, meseriilor, ştiinţelor, meşteşugurilor.

4. Prin chiar existenţa sa, sufletul afirmă existenţa Atotputernicului Dumnezeu Creatorul şi Judecătorul a toate la judecata viitoare, făcînd astfel abstracţie de autoritatea pe care mitologia o rezervă zeilor păgîni.

în bronz, ștergi coiful Minervei de praf și de negreală, dar nu iei ca martor pe nici unul din acești zei. În forul tău chemi un judecător din altă parte, în templele tale admiți un alt Dumnezeu [5]. O, mărturisire a adevărului, care chiar în fața demonilor te face martor al creștinilor!

III.

Atunci cînd afirmăm că există demoni, fără îndoială că vreun partizan al lui Chrysippus rîde de noi ca și cum nu le-am putea dovedi existența noi, care singuri îi scoatem din corpuri. Dar blestemele tale răspund că ei există și că merită ură. Numești demon pe un om expus urii prin mîrșăvia, răutatea și insolența lui, sau prin orice pată pe care o atribuim demonilor. Pronunți numele lui Satan în orice necaz, în semn de dispreț sau de ură, acest nume al lui despre care noi spunem că este îngerul răutății, făuritor al oricărei greșeli, vîrît în toate ale lumii acesteia, pe cel de care omul este solicitat de la început să iasă din porunca lui Dumnezeu; de aceea este dat morții și de aceea pe tot neamul infectat de sămînța lui l-a făcut părtaș și la condamnarea lui. Îl simți așadar ca pierzanie a ta și, deși numai creștinii îl cunosc și cei ce urmează pe Domnul, dar îl cunoști totuși și tu, fiindcă îl urăști.

IV.

Acum, față cu hotărîrea ta foarte necesară și cu starea ta însăși, noi afirmăm că tu exiști și după dezlegarea de viață, că te așteaptă ziua judecății, că după meritele tale ești destinat sau chinului, sau mîngîierii, amîndouă veșnice; că pentru aceasta te vei întoarce la substanța, materia și amintirea aceluiași om de odinioară, fiindcă n-ai putea să simți nimic rău sau bun fără existența cărnii sensibile, și fiindcă nu există nici o rațiune de judecată fără întruparea aceluia care trebuie să simtă judecata. Această opinie creștină, deși cu mult mai onorabilă decît cea pitagoreică, fiindcă nu te mută într-un animal, deși mai deplină decît cea platonică, fiindcă îți redă darul corpului, deși mai serioasă decît cea epicureică, fiindcă te apără de pieire, din cauza numelui ei este totuși atribuită deșertăciunii, prostiei și presupunerii, cum se spune [6]. Dar noi nu roșim dacă va fi cu tine presupunerea noastră. Căci mai întîi, cînd îți amintești de cineva care a murit, îl numești «nefericitul» nu fiindcă a

5. Tertulian amintește pe zeii cei mai familiari din epoca sa, ca să accentueze faptul că n-au importanța cuvenită pentru viața religioasă a păgînilor: nici Saturn, deși e tatăl zeilor, nici Isis, zeița fecundității la egipteni, greci și romani, nici Esculap, zeul medicinii, nici Junona, protectoarea maternității și a căsătoriei, nici Minerva.

6. După ce rezumă învățătura creștină despre învierea obștească și judecata de apoi, Tertulian amintește într-o singură frază greșelile principalelor sisteme filozofice ale vremii din acest punct de vedere: pitagoreismul cu metempsihoza, platonismul cu idealismul absolut, epicureismul cu corporalitatea sa.

fost răpit plăcerilor vieţii, ci fiindcă a fost de acum înscris pentru judecată şi pedeapsă. Alteori îi numeşti pe cei morţi «scăpaţi de griji». Mărturiseşti astfel şi paguba vieţii şi binefacerea morţii. Îi numeşti scăpaţi de griji dacă, făcînd pomenirea morţilor pentru tine mai degrabă în afara porţilor, cu mîncăruri şi cu cărnuri, te duci la morminte şi de la morminte te întorci mai uşurat. Dar eu îţi cer părerea, părerea ta măsurată. Îi numeşti «bieţii de ei» pe cei morţi cînd vorbeşti despre ale tale, cînd eşti departe de ei; căci la masa lor, la care ei oarecum sînt prezenţi şi alături de tine, n-ai putea să le dezaprobi soarta. Trebuie să-i adulezi pe cei din cauza cărora ai momente de petrecere. Numeşti nefericit pe cel care nu simte nimic? Dar cînd îl vorbeşti de rău pe unul a cărui amintire îţi este neplăcută? Te rogi pentru acesta să-i fie grea ţărîna şi zeii infernului să-i supună cenuşa la chinuri. Pe de altă parte, cînd datorezi cuiva recunoştinţă te rogi pentru mîngîierea oaselor şi a cenuşei lui, şi-i doreşti bună odihnă la zeii din infern. Dacă n-ai nici o suferinţă după moarte, dacă nu-ţi mai rămîne nici o simţire, dacă, în sfîrşit, nu mai eşti nimic după ce ai părăsit corpul, de ce minţi faţă de tine însuşi, ca şi cum ai putea suferi ceva pe lumea cealaltă? De ce te temi atîta de moarte dacă nu este nimic de temut după moarte, care înseamnă lipsa oricărei simţiri? Căci deşi se poate spune că nu de aceea este temută moartea pentru că te-ar ameninţa cu ceva dincolo, ci pentru că-ţi curmă plăcerea de a trăi, totuşi, fiindcă în acelaşi timp te desparţi şi de neplăcerile cu mult mai mari ale vieţii, îţi uşurezi teama prin cîştigul unei părţi mai mari şi nu trebuie temută pierderea bunurilor care este compensată de alt bun, adică de scăparea de suferinţe. Nu este de temut ceea ce ne eliberează de orice izvor de teamă. Dacă te temi să pleci din viaţă fiindcă ai considerat-o foarte bună, desigur nu trebuie să te temi de moarte, pe care n-o ştii dacă este rea. Dar de vreme ce te temi de ea, o ştii că este rea. N-ai şti că este rea şi nu te-ai teme de ea, dacă n-ai şti că după moarte există ceva care o face rea şi de temut. Să lăsăm acum forma firească a fricii de moarte. Nimeni să nu se teamă de ceea ce nu poate fi evitat. Pornesc de la celălalt aspect, acela al bunei speranţe după moarte. Căci aproape tuturora le este înnăscută dorinţa de a nu li se uita numele după moarte. Ar fi prea lung şirul celor asemenea lui Curtius sau Regulus, sau al bărbaţilor greci, ale căror elogii sînt nenumărate, fiindcă au dispreţuit moartea pentru a-şi asigura o bună faimă după moarte. Cine nu doreşte azi să se amintească de el după moarte în aşa măsură, încît să i se păstreze numele fie prin opere literare, fie prin simpla laudă a purtării lui, fie prin distincţia mormîntului? De unde dorinţa sufletului de a arăta azi ceea ce ar vrea după moarte şi de a-şi pregăti cu atîta grijă

ceea ce-i va fi de trebuință după moarte? Căci în nici un caz nu s-ar îngriji de ce va urma, dacă n-ar ști nimic despre ce are să urmeze. Dar poate ești mai sigur de simțirea ta după moarte, decît de învierea viitoare, pe care noi sîntem învinuiți că o presupunem. Căci și acest fapt îl mărturisește sufletul. Într-adevăr, dacă întreabă cineva despre unul care a murit de mult i se răspunde ca despre un om viu, cu aceste cuvinte care sînt la îndemînă: «A plecat și de acum trebuie să se întoarcă» [7].

V.

Aceste mărturii ale sufletului sînt pe cît de adevărate, pe atît de simple, pe cît de simple, pe atît de populare, pe cît de populare, pe atît de comune, pe cît de comune, pe atît de naturale, pe cît de naturale, pe atît de divine. Nu cred că i se pot părea cuiva frivole și ridicole, dacă va cugeta la măreția naturii, din care izvorăște autoritatea sufletului. Cît vei da profesorului, atît vei adjudeca și elevului. Natura e profesorul, sufletul este elevul. Tot ce a predat unul și și-a însușit celălalt vine de la Dumnezeu, profesorul profesorului. Ce-ar putea presupune sufletul despre principalul său educator este evaluat în tine de la cel ce este în tine. Simte-l pe cel ce te face să simți. Găsește-l pe profet în profeții, pe prezicător în preziceri, pe prevăzător în fapte viitoare. Este de mirare dacă sufletul fiind dat de Dumnezeu omului știe să prevadă viitorul? Este atît de minunat lucru dacă îl cunoaște pe Cel de către care a fost dat? Chiar împresurat de dușman își amintește de autorul său, de bunătatea și de hotărîrile lui, își amintește de propriul său sfîrșit și de adversarul său. Este de mirare dacă, dat de Dumnezeu, le prevede pe cele pe care le-a dat Dumnezeu alor Săi să le cunoască? Dar cine n-a socotit că izbucnirile de acest fel ale sufletului sînt învățătură a naturii și fapte tăcute ale conștiinței înnăscute și întipărite, acela va spune că mai degrabă din opinii răspîndite în popor a răsărit uzul scrierilor publicate, ca un fel de viciu întărit de exprimare în acest fel. Desigur, sufletul este anterior scrisului, vorbirea anterioară cărții, cugetarea anterioară condeiului și omul însuși este anterior filozofului și poetului. Trebuie crezut oare că înaintea literaturii și a răspîndirii ei oamenii au trăit muți, fără exprimări de acest fel? Nimeni nu vorbea de Dumnezeu și de bunătatea Lui, nimeni despre moarte, nimeni despre zeii infernului? Vorbirea era, după părerea mea, în stare jalnică și chiar nu putea să existe, lipsind atunci cele fără de care chiar azi nu poate fi cineva fericit, bogat și înțelept, dacă acelea care sînt azi atît de ușoare, atît de

7. Într-o demonstrație largă, Tertulian arată foarte logic că sufletele manifestă în general frica de moarte și de judecata de apoi, concomitent cu dorința de a nu dispare, ci de a i se perpetua existența după moarte.

multe şi de apropiate, născute într-un fel pe buze, n-au existat în trecut, înainte de a fi apărut scrisul pe lume, înainte de a se fi născut, pe cît bănui, Mercur [8]. Şi de unde, mă rog, le este dat scrierilor să cunoască şi să pună în circulaţie cuvintele, pe care nici o minte nu le concepuse vreodată, nici limba nu le pronunţase şi nici urechea nu le auzise? Scripturile divine care există la noi şi la iudei, în măslinul cărora ne-am altoit, sînt cu mult înaintea scrierilor lumii acesteia, iar unele sînt apropiate ca vîrstă, precum am arătat la locul cuvenit pentru a demonstra credinţa în ele şi, dacă sufletul a împrumutat din aceste scrieri felul de exprimare, în orice caz trebuie să credem că el a învăţat să se exprime din scrierile noastre, nu dintr-ale voastre, fiindcă cele de mai înainte sînt mai în stare să educe sufletul decît cele mai de pe urmă, care şi acestea susţinem că ele însele au învăţat de la cele de mai înainte [9]. Dar chiar dacă am accepta că sufletul a fost instruit de scrierile voastre, totuşi tradiţia duce la originea principală şi în general este al nostru tot ce s-a întîmplat ca voi să fi luat sau să fi primit de la noi. Astfel stînd lucrurile, nu interesează prea mult dacă a fost formată de Dumnezeu conştiinţa sufletului sau de scrierile lui Dumnezeu. De ce crezi aşadar, omule, că acestea au ieşit spre folosirea comună din gîndurile omeneşti ale scrierilor tale?

VI.

Crede astfel în ale tale şi, din comentariile noastre, cu atît mai mult crede în cele divine, iar din mărturia sufletului însuşi, la fel, încrede-te în natură. Alege din acestea pe cea pe care o observi că e în mod mai fidel soră a adevărului. Dacă tu te îndoieşti de scrierile tale, nici Dumnezeu, nici natura nu mint. Ca să crezi şi naturii şi lui Dumnezeu, crede sufletului, căci în felul acesta îţi vei crede şi ţie. Sufletul este, desigur, cel pe care-l preţuieşti atît cît te preţuieşte şi el pe tine. Lui îi aparţii în întregime, el este pentru tine totul, fără el nu poţi nici trăi, nici muri, din cauza lui neglijezi pe Dumnezeu. Cînd te temi să devii creştin întoarce-te către suflet şi stai de vorbă cu el. De ce adori pe un altul şi-l numeşti Dumnezeu? De ce, cînd înfierează prin blestem duhurile, arată pe demoni? De ce către cer aprobă şi către pămînt dezaprobă? De ce într-o parte slujeşte şi-n alta se revoltă? De ce judecă pe cei morţi? De ce are cuvintele creştinilor, pe care nu vrea nici să-i vadă, nici să-i audă?

8. Mercur era zeul legăturilor de tot felul între oameni şi popoare, deci şi al comerţului.

9. Izvorul tuturor cunoştinţelor, deci şi al celor despre care mărturiseşte sufletul, este Dumnezeu care l-a creat. Ca atare ele se găsesc şi în Scripturile dumnezeieşti, de unde le-au putut împrumuta şi scrierile păgîne. Ele sînt învăţătură a naturii şi fapte tăcute ale conştiinţei înnăscute şi întipărite, care vin de la Dumnezeu, care au preexistat cu sufletul scrierilor şi chiar vorbirii omeneşti.

De ce sau ne-a dat acele cuvinte, sau le-a primit de la noi? De ce a fost sau profesor sau elev? Ai o presupusă cuviință a predicii, într-un atît de mare dezacord al conduitei. Eşti un nesocotit dacă numai acestei limbi şi celei greceşti, care sînt socotite între ele rudă, le vei da o astfel de considerație, încît să negi universalitatea naturii. Nu le-a căzut din cer sufletul nici latinilor, nici argeilor. Unul este omul la toate neamurile, chiar dacă numele le este felurit, unul este sufletul, dar felurită exprimarea, unul spiritul, dar felurite glasurile, proprie fiecărui neam este limba, dar materia limbii este comună. Pretutindeni este Dumnezeu cu bunătatea Lui, pretutindeni este demonul cu blestemul lui, pretutindeni este invocarea judecății divine, pretutindeni moartea şi conştiința morții, pretutindeni este şi mărturia despre ele. Orice suflet proclamă pe dreptul său ceea ce nouă nu ne e îngăduit nici măcar să şoptim. După meritele sale aşadar orice suflet este şi acuzat şi martor, tot atît acuzat de greşeală, cît este martor al adevărului şi va sta în fața tronului lui Dumnezeu neavînd nimic să spună în ziua judecății. Tu îl afirmai pe Dumnezeu şi nu-L căutai, respingeai pe demoni şi-i invocai, chemai judecata lui Dumnezeu şi nu credeai că există, presupuneai existența chinurilor din infern şi nu luai măsuri pentru a le evita, înțelegeai numele de creştin şi prezentai numele de creştin [10].

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC*

A

Adversarii şi prigonitorii, I, 5.
Adversarul, V, 14.
Aprobă cerul, dezaprobă pămîntul, VI, 12.
Autoritatea, II, 46.

B

Blestemă duhurile, VI, 11.
Blestem — binecuvîntare, II, 18.
Bunătatea şi blestemul, VI, 24.

C

Cele de la natură sînt de la Dumnezeu, V, 8.
Ceres, II, 47.
Chinul sau mîngîierea—veşnice, IV, 4.
Chinurile din iad, VI, 48.
Circulația, V, 11.
Conştiința morții, VI, 25.
Cuvintele, V, 34.
Convorbire cu sufletul, VI, 10.
Corpul, I, 36.
Crede în suflet, adică în tine, VI, 6.
Curiozitate şi memorie I, 1.

D

Decedatul, supus judecății sau pedepsei, ori scăpat de griji, IV, 15.
Demoni, II, 50, III.
Dreptul, VI, 25.
Dumnezeu unic, Creatorul şi Atoateţiitorul, II; — bunătate şi generozitate, II, 20, 45; mînios, II, 26.

10. Concluzia care se impune păgînului, este că dacă din scrierile greceşti şi latineşti, n-a tras nici o concluzie adevărată privitoare la transcendența omului, să creadă în cele ce-l învață natura, sufletul — adică el însuşi — care este de la Unicul Dumnezeu adevărat, pe care-L mărturiseşte în mod inconştient. Fără suflet nu trăieşte omul, iar fără Dumnezeu n-ar exista. Dar sufletele au fost pe lume şi fără cărți greceşti şi latineşti. Gîndirea se îndreaptă către Dumnezeu, cu ideea de moarte şi de judecată, potrivit mărturiei sufletului, ca martor al adevărului. E ceea ce căuta şi nu găsea gînditorul păgîn.

* Cartea nu are citate scripturistice, iar capitolele nu sînt împărțite în paragrafe; de aceea cifra ultimă arată rîndul.

E

Epicur, I, 34.
Eroare şi adevăr, I, 13.
Esculap, II, 45.
Existenţa zeilor, tăgăduită; — demonilor, III.

F

Filozofii în întunecare la porţile adevărului, I, 17.
Filozofi şi poeţi, I, 3.
Firea lui Dumnezeu, II, 6.

I

Invocarea judecăţii divine, VI, 25.
Izbucnirile sufletului, V, 23 sq.
Isis, II, 44.
Iunona, II, 45.

J

Judecata viitoare, II, 20—36; IV.
Jupiter, II, 8.

Î

Înaintea scrierii, V, 11.
Încrederea în natură, opera lui Dumnezeu, VI, 2.
În faţa lui Dumnezeu, VI, 30.
Îngerul răutăţii, III, 8.
Înţelept şi prudent, I, 19.

L

Limbile neagă universalitatea naturii, VI, 19.
Literatura veche, I, 8; — comună şi publică, I, 12.

M

Marte, II, 8.
Măreţia naturii, izvorul celor sufleteşti, V, 5.
Mărturia sufletului, I, 40.
Mărturii despre adevărul creştin, I, 1; împotriva păgînilor, I, 50.
Mărturiile sufletului; calităţile lor, V.
Mărturisirea adevărului, mărturia creştinilor, II, 41.
Măslinul, V, 35.
Mercur, V, 10.
Minciună ori adevăr, I, 22.
Minerva, II, 7.
Mînia, mustrarea, II, 35.
Moartea, I, 10; — diavolului, III, 10.

N

Natura, profesorul; sufletul, elevul; Dumnezeu profesorul profesorului, V, 7.
Neamul infectat de sămînţa diavolului, III, 10.
Nesocotitul, VI, 17.
Nimic nou, I, 12.
Nu din biblioteci, academii şi portice antice, I, 40.
Nume unic pentru Dumnezeul unic, II, 1.

O

Omul, fiinţă raţională, cu simţire şi ştiinţă, I, 39.
Opinia creştină, IV, 6; — pitagoreică, IV, 8; — platonică, IV, 9; — epicureică, IV, 10.
Opinii răspîndite în popor, V, 20.

P

Pierzania — (diavolul), III, 12.
Poeţii sînt mincinoşi, I, 16.
Porunca lui Dumnezeu, III, 10.
Profesorul şi profesorul profesorului, V, 8.
Profetul, prezicătorul şi prevăzătorul, V, 11.

R

Recunoaşterea existenţei şi puterii unicului Dumnezeu, II, 6.
Rupt din cer sau luat din pămînt, I, 35.

S

Satan, III, 6.
Saturn, II, 8.
Scrierile, V, 20.
Scripturile, V, 19.
Soră a adevărului, VI, 4.
Spiritul, V, 22.
Stăpînirea, II, 2.
Strădania, I, 2.
Sufletul divin şi etern, sau muritor, I, 32; definiţia lui, I, 32—38; dat de Dumnezeu, II, 27; cunoaşte cele date de Dumnezeu sau de diavol, V, 40; eşti tu, VI, 6.

T

Teama judecăţii viitoare, II, 36; 41 sq.

Ţ

Ţărîna grea, cenuşă supusă la chinuri, IV, 24.

U

Un singur Dumnezeu, I, 25.
Ura, mîrşăvia, răutatea, insolenţa demonilor, III, 5.

V

Vinovaţi de eroare şi nedreptate, I, 6.

Z

Zei cu patimi omeneşti, I, 16.
Ziua judecăţii viitoare, IV, 3.

TERTULIAN

DESPRE PRESCRIPŢIA CONTRA ERETICILOR

INTRODUCERE

Situaţia grea a Bisericii creştine în vremea lui Tertulian, atacată din toate părţile din afară — de iudei, de statul păgîn şi de filozofii păgîni — şi din interior de nenumărate secte, l-a obligat să ia atitudine şi împotriva acestor duşmani din lăuntrul ei, care o ruinau pe nesimţite, pregătind un adevărat haos, doctrinar mai ales. Aşa au luat naştere cele opt tratate de controversă[1] *cu care el a continuat opera de stabilire a temeiurilor învăţăturii adevărate a celorlalţi polemişti şi controversişti din vremea sa sau de mai înainte — în special a Sfîntului Irineu —, aplicîndu-le şi lovind cu ele în special pe cei mai puternici ereziarhi ai epocii. Cel dintîi dintre aceste tratate, «Despre prescripţia contra ereticilor», este socotit la fel de valoros ca Apologeticul, dacă nu chiar mai presus de acela, după părerea unora dintre savanţii apuseni, care s-au ocupat în special de această problemă*[2].

Această calificare este întemeiată pe de o parte pe însemnătatea care i s-a dat în epoca primară a Bisericii, chiar şi după ce lupta cu ere-

1. Le reamintim aici: 1. *Despre prescripţia contra ereticilor*; 2. *Contra lui Hermoghene*; 3. *Contra lui Marcion*; 4. *Contra Valentinienilor*; 5. *Despre trupul lui Hristos*; 6. *Despre învierea trupurilor*; 7. *Despre suflet*; 8. *Către Praxea.*

2. *De praescriptione haereticorum* al lui Tertulian este socotit în unanimitate capodopera lui. «Cel mai viguros şi cel mai durabil, cu *Apologeticul*, din toate operele lui Tertulian» scrie, de pildă Pr. J. Lebreton (în Fliche et Martin, *Histoire de l'Eglise*, t. II, Paris, 1948, p. 176). Pierre de Labriolle se exprimă în acelaşi fel: «Una dintre scrierile lui Tertulian cele mai viguroase şi mai puternic croite» (*Histoire de la Littérature latine chrétienne*, Paris, 1920, p. 119). În tratatul său recent de Patrologie, J. Quasten îl arată ca «cea mai desăvîrşită, mai caracteristică şi mai valabilă dintre scrierile lui Tertulian». (Patrology, vol. II, Utrecht, 1953, p. 272). Iar R. F. Refoulé, care l-a publicat ultima dată în franţuzeşte, scrie la începutul prefeţei, unde citează pe cei amintiţi: «*De Praescriptione haereticorum*» al lui Tertulian este socotit în unanimitate capodopera sa». *Traité de la prescription contre les hérétiques*, Introduction, texte critique et notes, trad. de P. de Labriolle, col. «Sources chrétiennes», Les Editions du Cerf, Paris, 1957, p. 7.

ziile s-a potolit, iar pe de altă parte pe rolul ce i l-a rezervat apariţia Reformei şi după aceea luptele interconfesionale, pînă în zilele noastre, fiind socotit foarte actual chiar şi în epoca noastră preocupată de probleme ecumeniste.

În ce priveşte situaţia din vremea lui se aminteşte că Sfîntul Irineu a scris că «sectele răsar ca ciupercile din pămînt» după ploaie, iar Tertulian avea impresia că într-un viitor apropiat Marcion avea să umple tot pămîntul. Căci el constata cu obiectivitate că sectele gnostice, de pildă, erau în armonie «cu spiritul timpului» şi se forţau să dea răspuns la problemele care preocupau pe atunci pe filozofi şi pe credincioşi : «originea răului, a materiei, raţiunea coborîrii sufletului în trupuri, revolta îngerilor şi influenţa lor asupra oamenilor [3]*» etc., etc. Lupta era grea mai întîi pentru că sectele socoteau că pot nu numai să interpreteze cum vor Scripturile, ci chiar să le schimbe cuprinsul, reducîndu-le unele părţi şi adăugîndu-le altele şi, în sfîrşit, că deosebirea între ele şi Biserica-mamă ar consta numai în numărul credincioşilor acestora, care urma să fie depăşit în curînd* [4]*. Primejdia era mare şi ea fusese bine apreciată de toţi înaintaşii, dar Iustin, Teofil al Antiohiei, Meliton de Sardes şi Irineu scriseseră în greceşte. Tertulian trebuia să scrie pentru Biserica apuseană în latineşte şi să aducă în lupta aceasta disperată o nouă armă, cu care Biserica avea să se apere cu succes de prozelitismul sectar. Generaţiile următoare ale Sfinţilor Părinţi au făcut abstracţie de faptul că marele Tertulian a trecut la montanism şi i-au elogiat slujirea Bisericii cu nişte capodopere unice. Amintim în acest sens mai întîi pe Sfîntul Ciprian cu* De unitate Ecclesiae, *apoi,* Epistolele *lui Pacian, Fericitul Ieronim, pe care Harnack îl numeşte «marele mărturisitor al lui Tertulian», pe Optat de Mileve, pe Augustin, Grigorie cel Mare etc., etc. Dintre răsăriteni sînt amintiţi Origen şi Eusebiu al Cezareei, ca buni cunoscători ai lui Tertulian* [5]*. Nu în zadar P. de Labriolle, J.L. Allie, după J. Turmel, şi alţii, au susţinut că* De praescriptione haereticorum *a avut în Dogmatica romano-*

3. Sf. Irineu, *Adv. haereses*, I, 29, 1; Tertulian, *Adv. Marcionem*, V, 19 şi *De praescriptione haereticorum*, VII, 5, etc., citate după R. F. Refoulé, *op. cit.*, supra, p. 7 şi 8.

4. Cf. G. Bardy, *La Théologie de l'Eglise de Saint Irénée au Concile de Nicée*, Paris, 1947, p. 23—29.

5. A. Harnack a publicat un studiu de mare erudiţie asupra citaţiilor din Tertulian la Sfinţii Părinţi cu titlul *Tertulian in der Literatur der alten Kirche*, în *Sitzungsberichte der König. Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, XX (1895), p. 545—573, din care A. d'Alès face un extras de referinţe din operele a 50 de Sfinţi Părinţi şi scriitori bisericeşti în apendicele cărţii sale, *La Théologie de Tertullien*, în «Bibliothèque de Théologie historique» ed. III-a, Paris, 1905, p. 499—503; vezi unele referinţe la R. F. Refoulé, *op. cit.*, supra, p. 13, 66—68.

catolică un rol analog aceluia al unor tratate ale Fer. Augustin, că «a servit drept mulaj al gîndirii catolice» [6].

La apariția Reformei s-au manifestat dintr-odată trei forme confesionale deosebite, care s-au înmulțit mereu — astăzi cultele protestante și neoprotestante fiind socotite ca la 400.

Istoria doctrinelor protestante ne arată bogăția variațiilor lor, combătute de Romano-Catolicism — care a înovat și el în decursul vremii și doctrinar și cultic și organizatoric, mai ales — și de Ortodoxia, care a păstrat cu sfințenie tradiția primelor opt veacuri ecumenice și a celor șapte Sinoade ecumenice. Se știe că Luther a înțeles de la început primejdia și a voit să dovedească «succesiunea neîntreruptă a adevăraților credincioși» și identitatea învățăturii sale cu aceea a Bisericii primare și deci cu a Bisericii Ortodoxe Răsăritene ; Patriarhul Ieremia al II-lea a avut de luptat cu aceleași pretenții ale teologilor luterani de mai tîrziu în «Răspunsurile» sale. Prescrierea dreptului ereticilor de a se servi de Biblie, pe care au luat-o din Biserica, din care au ieșit, demonstrată sub diferite forme de Tertulian, ducea la menținerea unității de doctrină, cult și organizare, și invers. Istoria folosirii argumentului prescripției este neterminată. Din sec. al XVI-lea, de la apariția Reformei i s-a adăugat și Commonitorium *lui Vincențiu din Lerini, a cărui sursă principală de inspirație era această prescripție a lui Tertulian ; apoi cele* Decem rationes *ale martirului romano-catolic Edmond Campion din epoca elisabetană și altele — unele dintre ele notate în ediția Migne — în cadrul sec. XVI și XVII. În același context se amintesc, pe lîngă multe altele, tratatul cardinalului Richelieu,* Traité qui contient la methode la plus facile et la plus asseurée pour convertir ceux qui se sont séparés de l'Eglise *(Tratat care cuprinde metoda cea mai ușoară și cea mai sigură pentru a converti pe cei care s-au separat de Biserică, apărut în 1651, după moartea autorului). Mai amintim numai* La perpetuité de la foy de l'Eglise catholique touchant l'Eucharistie» (Perpetuitatea credinței Bisericii catolice în privința Euharistiei, *apărută în 1704 și în care Pierre Nicole a folosit în special cap. 28 din* De praescriptione) *și* Histoire des variations des Eglises protestantes (Istoria variațiilor Bisericilor protestante, *de Bossuet, din 1691). În sec. al XIX-lea* Unitatea în Biserică *a lui Möhler și* Eseu asupra dezvoltării dogmei *de Newman vor manifesta de asemenea influența argumentului prescripției. În epoca noastră, această în-*

6. J. Turmel, *Tertullien*, (col. «*La pensée chrétienne*» *textes et études*, Paris, 1904, p. 57), citat și aprobat de J. L. Allie, *L'Argument de prescription dans le droit romain, en apologétique et en théologie dogmatique*, Ottawa, 1904, p. 120 și P. de Labriolle, *Tertullien, De praescriptione haereticorum*, Paris, 1907, Introduction, p. XXXIII.

fluență se manifestă — conștient sau nu —, în discuțiile din adunările ecumeniste[7].

Problema prescripției împotriva ereticilor s-a pus Bisericii primare, întrucît se ridicaseră împotriva ei nu numai pretinșii creștini ca gnosticul Valentin, care amestecau în sistemul lor tot felul de elemente filozofice și din alte religii etc., adaptîndu-le cum se putea la Descoperirea dumnezeiască, ci și alții, de felul lui Marcion. Acesta, discipolul său Apelle și alții, separau Vechiul Testament de cel Nou, socotind pe cel dintîi opera unui demiurg, care a creat corpurile și materia, deci total inferior (ca și ceilalți gnostici), dar epurau și Noul Testament, acceptînd numai autoritatea revelatoare a Evangheliei Sfîntului Luca și a marilor Epistole ale Sfîntului Apostol Pavel.

Această îngîmfare absurdă, care mergea pînă la desființarea autorității dumnezeiești a Revelației și la interpretarea ei în cadrul unui sistem nou, reformator, care socotea Vechiul Testament nu o treaptă sau o fază a Revelației ci o alterare a ei, nu putea fi combătută prin metoda tradițională, punct cu punct, pe temeiul unei autorități scripturistice comune, care nu mai exista, ci trebuia nimicită total, contestîndu-i-se orice legătură cu Revelația și socotind-o o creație strict omenească sub influența duhurilor rele spre pierzania necredincioșilor.

Tertulian va demonstra că numai în Biserica adevărată se poate mîntui credinciosul, fiindcă acolo află adevărul în Descoperirea încredințată de Hristos Sfinților Apostoli, care au propovăduit-o Bisericii prin viu grai și în scris, pentru ca s-o vestească pînă la marginile pămîntului. Sfîntul Duh păzește Biserica de greșeli, așa încît ea învață peste tot aceeași doctrină și aceeași rînduială, noutatea fiind caracteristica ereziei și a înșelăciunii diavolești, care abate pe credincioși din calea mîntuirii. Ereticilor care își însușesc Scripturile, primite și păzite de la început de Biserică, li se pune acea prescripție juridică de a se folosi de Scripturi, care rămîn în posesiunea exclusivă a posesoarei lor de la Hristos, Biserica ecumenică.

Pregătirea sa juridică excepțională i-a dat posibilitatea lui Tertulian să adopte în Teologie argumentul acelei praescriptio *din Dreptul roman*[8].

---

7. Cf. J. Stirnimann, *Die Prescriptio Tertulians im Lichte des römischen Rechts und der Theologie* (col. «Paradosis», 3, Friburg, în Elveția, 1949), în special p. 11, 27. Vezi de asemenea J. L. Allie, *op. cit.*, cap. VIII : *L'argument de prescription depuis le XVII-e siècle*, în care se arată că manualele apologetice folosesc acest argument în mod curent. Un rezumat al problemei dă R. F. Refoulé, O. P., în *Traité de la prescription contre les hérétiques*, cit. supra, în *Introducere*, cap. V. *Influence et survivance du «De praescriptione»*, p. 66—76.

8. Noi nu ne ocupăm aici decît de forma teologică folosită de Tertulian în combaterea ereticilor. Amintim după R. F. Refoulé, O. P., *op. cit.*, supra, cîteva lucrări juridice asupra acestei *praescriptio* din Dreptul roman : P. Girard, *Manuel Elémentaire*

Dar ea avea multe aplicații în Dreptul roman ; noi vom aminti numai ceea ce a folosit Tertulian din legile romane și anume, mai ales, prescripția bazată pe un anumit termen de timp («longi temporis praescriptio»). În virtutea unei legi, posesorul unui bun, proprietate a altei persoane (obiect, pămînt, imobil), cerea respingerea acțiunii îndreptate împotriva lui (pentru a fi deposedat de bunul pe care-l avea în stăpînire), invocînd motivul că-l posedase fără întrerupere și în oarecari condiții, pe tot timpul fixat de lege.

Tertulian folosește cuvîntul prescriere *și* a prescrie *de 40 de ori în scrierile sale*[9] *în sensul de : 1) obiecție ; 2) întemeiată pe diverse motive ; 3) care simplifică procesul la tribunal. În teologie, el va folosi acest cuvînt de douăsprezece ori și îi va închina cartea pe care o prezentăm aici. (S-a amintit că și Sfîntul Irineu și Clement al Alexandriei și Origen au folosit ideea primatului întîietății în timp a Bisericii, dar așa, în general, fără precizările, subtilitățile juridice și teologice, cu care Tertulian a dezvoltat-o magistral)*[10].

Punctul de plecare al lui Tertulian este adevărul doctrinar : acolo unde afli acest adevăr, acolo sînt și Scripturile și adevărata lor interpretare (19, 3). Aceasta ne dovedește că Scripturile nu sînt ale ereticilor (38, 1). Cum ?Care este cursul demonstrației, pe care o dezvoltă marele magistru în cele 44 de capitole ale celebrului tratat «Despre prescripția contra ereticilor ?»[11].

Introducerea cuprinde a treia parte din lucrare și anume, cap. I—XIV. În prima parte *a acestei* Introduceri *se expune mai întîi o* nouă evaluare creștină a ereziilor *care sînt necesare pentru a se ispiti prin ele și a se întări credința drept-credincioșilor (cap. I). Căderea unora dintre aceștia*

---

de Droit romain, ed. V-a, Paris, 1911, p. 1029 sq.; Ed. Cuq, *Manuel des institutions **juridiques des Romains***, ed. II-a Paris, 1928, p. 826 sq.

9. Ele au fost evidențiate de J. Stirnimann, *op. cit.*, p. 82—85.

10. Sf. Irineu o face în *Adv. Haereses*, III, 4, 2; Sf. Clement, în ***Stromate***, VII, 17, Migne, P. G. IX, 548—552; iar despre Origen au amintit P. Hanson în *Origen's doctrine of Tradition*, Londra, 1954, p. 63 și Damien van den Eynde, ***Les Normes** de l'enseignement chrétien dans la littérature patristique des trois premiers siècles*, Gembloux, Paris, 1933, p. 219.

11. Ne folosim și aici cu precădere de lucrarea profundă a R. F. Refoulé, O. P., din col. «*Sources chrétiennes*», p. 82—84. La aceasta adăugăm propria noastră traducere, la care am pus rezumatul fiecărui capitol în titlu. Ea a fost publicată în revista «*Apostolul*», curierul Arhiepiscopiei române din București, anul VII, nr. 21 din 21 decembrie 1930, p. 350—352, nr. 24 din 15 decembrie 1930, p. 289—290; anul VII, noiembrie 1930, p. 320—323; nr. 22 din 15 noiembrie 1930, p. 334—338; nr. 23 din 1—15 ianuarie 1931, p. 7—9; nr. 3, 1 februarie 1931, p. 18—21; nr. 6, 15 martie 1941, p. 69—71; nr. 7—8, 1—15 aprilie 1930, p. 92—95.

nu se datorește înțelepciunii și trăirii în credință a ereticilor, ci nepriceperii și slăbiciunii credinței drept-credincioșilor (cap. II—III). Mîntuitorul și Sfinții Apostoli le-au prezis, dealtfel (IV), iar Sfîntul Apostol Pavel le-a și osîndit dinainte, în epistolele I către Corinteni și Galateni și în cele pastorale (V—VI). Al VII-lea capitol, cu temei în scrierile Sfîntului Apostol Pavel — I Cor., I, 27 ; III, 18 ; I Tim. I, 4 ; II Tim. II, 27 ; Tit. III, 9 —, arată că la obîrșia ereziilor stă filozofia.

A doua parte a Introducerii *lămurește sensul formulei «căutați și veți afla» din Evanghelia Sfîntului Matei (VII, 7), pe care ereticii o folosesc pentru a determina pe drept-credincioși la aflarea altei credințe false. Acest cuvînt era adresat de Mîntuitorul celor nelămuriți și nehotărîți, mai ales iudeilor (VIII), nu celor ce-L urmau (IX), care s-ar situa astfel în prima categorie, nemaicrezînd acum în nimic (X). Cei ce nu se statornicesc, ci caută mereu (XI) să facă aceasta înlăuntrul Bisericii dreptmăritoare, unde dreptarul credinței a rămas neatins (XII).*

Tertulian amintește de șaizeci și opt de ori în lucrările sale dreptarul (regula) și de douăsprezece ori în «Despre prescripția contra ereticilor», iar formula doctrinară dreptarul credinței *(regula fidei), de opt ori în toate cărțile și de trei ori în «Despre prescripția contra ereticilor».*

Cuvîntul regulă (dreptar), accentuează caracterul normativ autoritativ al credinței, care vine de la Hristos prin Sfinții Apostoli (XIII, 6 ; XXI, 6 ; XXXVII, 1). Ea se identifică cu simbolul baptismal al Bisericii din Cartagina în vremea lui Tertulian, pe care-l rezumă la cele șase puncte ale cap. XIII. (Specialiștii nu ezită să identifice «dreptarul» cu întreaga Revelație divină după un cuvînt al lui Tertulian din «Despre suflet», unde el spune că este «ceea ce se învață de la Dumnezeu») [12].

În continuare, Tertulian afirmînd faptul că ereticii caută mereu ceva nou dovedește că ei n-au aflat încă ceea ce vor, deci nu sînt creștini. Iar disputele lor vor privi nu ceea ce cred ei, ci ceea ce este în Scripturi, în care ei însă nu cred, fiindcă încă mai caută.

În partea a II-a *Tertulian* expune pe *larg* prescripțiile *contra ereziilor (XV—XXXVII). Cea dintîi afirmație a lui Tertulian arată poziția problemei : ereticii tulbură pe credincioși, disputînd asupra Scripturilor ; ei n-au însă nici un drept asupra lor și de aceea nu-i vor primi la nici o dispută pe baza Scripturilor (XV). Ca justificare a acestei metode*

12. *De anima*, II, 7 ; apud R. F. Refoulé, O.P., *op. cit.*, p. 52.

aspre, autorul amintește că însuși Apostolul neamurilor ne oprește să mai disputăm cu omul eretic, după ce l-am mustrat (Tit III, 10, etc. ; cf. Matei XVIII, 15 sq.). Discuțiile obosesc și tulbură pe cel drept-credincios (XVI). Referindu-se la eretici ca Marcion, Apelle și alții, care-și permiteau chiar să masacreze Scripturile, nu numai să le interpreteze după bunul lor plac, tăgăduind ceea ce mărturisești tu și mărturisind ceea ce tăgăduiești tu, Tertulian arată că disputele sînt de prisos (XVII). De aceea, cel ce înclină numai spre eres, nu va folosi nimic din asemenea dispute, în care fiecare rămîne pe poziția inițială, ci se va tulbura mai mult și va rămîne și mai nehotărît (XVIII).

Capitolul XIX stabilește subiectul cărții. Scripturile adevărate și predaniile reale sînt acolo unde se va dovedi că este și învățătura cea adevărată și credința creștină adevărată (XIX, 3). Dar aceasta se lămurește pe deplin răspunzînd la următoarele întrebări privind adevărata învățătură la care se referă Scripturile : De la cine s-a dat ea ? Prin cine ? Cînd ? Cui ? *(XIX, 2). Capitolul următor răspunde astfel la aceste întrebări : Domnul nostru Hristos ne-a descoperit această învățătură dumnezeiască (XX, 1—2), ori pe față înaintea poporului, ori în secret* Sfinților Săi Apostoli *(XX, 2, 4), după Înviere și după Înălțare (XX, 3—4),* Bisericilor Apostolice *(4—9), care oricît de multe și de mari ar fi, nu sînt decît una, dovedind unitatea lor desăvîrșită în aceeași predanie a acelorași Taine (7—9).*

Învățătura cea adevărată este cea primită de Biserică de la Apostoli, iar Apostolii de la Hristos și Hristos de la Dumnezeu. Aceasta e învățătura noastră, spune Tertulian ; celelalte sînt învățături mincinoase (XXI).

În capitolele XII—XXXIV, Tertulian barează calea ereticilor contemporani care pretindeau pe de o parte că dascălii lor erau inițiați în învățături secrete necunoscute Sfinților Apostoli, *iar pe de altă parte că* aceștia ar fi deformat ei înșiși aceste învățături ; *cu alte cuvinte, pretinzînd că Apostolii n-au știut totul și deci n-au putut să transmită totul.*

În acest context, Tertulian apără prima prescripție împotriva primei obiecții opusă de eretici, care tăgăduiesc că Sfinții Apostoli au știut totul. E cu neputință ca aceștia, prietenii și învățătorii, cărora le dezvăluia tainele secrete (Luca, VIII, 10), să nu le cunoască (XXII). Conflictul din Antiohia n-a fost de ordin învățătoresc, ci o greșeală de comportare, care s-a reparat (XXIII). Răpirea Sfîntului Pavel pînă la al III-lea cer n-a implicat schimbarea învățăturii descoperite, ci adîncirea ei.

Moartea de martir a celor doi Apostoli i-a unit nu numai în felul învăţăturii, ci şi în felul morţii (XXIV).

A doua obiecţie *împotriva primei prescripţii consta în tăgăduirea faptului că Apostolii au încredinţat Bisericii întreg adevărul mîntuitor (XXV) şi în afirmarea că Sfinţii Apostoli ar fi ascuns unele taine dumnezeieşti Bisericii (XXVI); Tertulian demonstrează contrariul cu o bogăţie rară de citate nou-testamentare.*

Tertulian apără şi a doua prescripţie *în cap. XXVII—XXXIV. Ereticii obiectau: Bisericile au înţeles greşit pe Apostoli (Gal. III, 7; V, 7; I, 6; I Cor. III, 1 sq.; VIII, 2 etc.); de aceea, ereticii restabilesc adevărul. Dar certurile apostoleşti arată că Apostolii vegheau la păstrarea neschimbată a dreptei credinţe (XXVII). Aceasta este şi explicarea faptului că Bisericile atît de multe şi de mari au rămas pînă la urmă în una şi aceeaşi credinţă, pe temeiul uneia şi aceleiaşi predanii şi prin lucrarea aceluiaşi Sfînt Duh (XXVIII).*

Tertulian demonstrează apoi insistent principiul priorităţii temporare a adevărului asupra erorii, *arătînd concluziile decisive care trebuie trase: este o amăgire absurdă a ereticilor să creadă că adevărul a rămas necunoscut pînă la apariţia lor; Sfîntul Pavel scrie, dimpotrivă, către Galateni (I, 8) că dacă chiar un înger din cer ar vesti o altă Evanghelie să fie anatema (XXIX).*

În capitolul XXXI, Tertulian aminteşte că în parabola Mîntuitorului din Matei XII, 24 ş.u., grîul curat este semănat mai întîi de Domnul şi apoi neghina necurată de duşmanul diavol. Asemenea este adevărul faţă de minciună în Biserică. Iar în capitolul XXX face un istoric al apariţiei ereziarhilor principalelor erezii gnostice din vremea sa — Marcion, Valentin, Apelle, Negidiu, Hermoghene şi mulţi alţii — care apar la mari intervale de timp după Sfinţii Apostoli, pentru ca şi pe această cale să demonstreze întîietatea învăţăturii soborniceşti faţă de a eresurilor, ca o dovadă a adevărului ei.

Iar dacă Sfîntul Pavel spune că se cădea să fie eresuri (II Cor. XI, 19), nu înseamnă că au ceva bun în ele, căci şi Domnul se cădea să fie vîndut, dar vai de vînzătorul! (Marcu XIV, 21).

Propovăduirea lor nouă şi greşită îi obligă să facă dovadă că ei sînt apostoli noi, să spună răspicat că Hristos s-a pogorît din nou... şi că le-a dat lor aceleaşi puteri pe care le-a încredinţat Sfinţilor Apostoli (XXX, 15).

Tertulian n-a exclus posibilitatea ca ereticii să se proclame contemporani cu Apostolii şi cu Bărbaţii Apostolici.

Acelora le cere să dea la iveală obîrşia Bisericilor lor, să desfăşoare şirul episcopilor, cum urmează ei unul după altul de la început, aşa încît cel dintîi episcop să poată avea chezaş şi înaintaş vreunul dintre Apostoli ori Bărbaţi Apostolici, care au stăruit pînă la urmă în cele apostoleşti (XXXII). Pretenţiile ereticilor dau naştere tot atîtor prescripţii ! Tertulian accentuează din ce în ce mai mult lupta Bisericii împotriva schimbărilor (din cele trei domenii : doctrinar, cultic şi organizatoric, accentuînd pe cel doctrinar). Eresurile din timpul Apostolilor au fost osîndite de ei, precum se vede din Noul Testament (XXXIII). Cele posterioare — care «sînt judecate după vechimea lor ca fiind cu atît mai mincinoase, cu cît nici n-au fost măcar pomenite de Apostoli» —, sînt eresurile care s-au vestit mai înainte (I Tim. IV etc.) şi noutatea lor le condamnă cu atît mai aspru (XXXIV, 8—9).

Învăţătura noastră n-a venit tîrziu, ci dimpotrivă, înaintea tuturor celorlalte ; aceasta va fi deci mărturie pentru adevărul, care pretutindeni are locul lui de cinste (XXXV, 4).

Tertulian aduce acum ultimele argumente în favoarea apostolicităţii Bisericilor (XXXVI—XXXVII). Mai întîi mărturii istorice : el îndeamnă cititorul de bună credinţă să viziteze scaunele Apostolilor şi locurile cele mai de cinste şi exclamă : «O, fericită Biserică, pentru care şi-a dat întreaga lor învăţătură Apostolii !» (XXXVI, 1—3 sq.). Biserica sobornicească şi apostolească are aceeaşi mărturisire de credinţă ca şi cea locală, africană (XXXVI, 4—6).

Ajuns aici, Tertulian trage o concluzie categorică. Scripturile, ca şi credinţa cea adevărată, formează patrimoniul sfînt al Bisericii dreptmăritoare ; ereticii n-au drept, prin urmare, de a se folosi de ele împotriva noastră, căci credinţa cea adevărată vine de la Iisus Hristos prin Sfinţii Apostoli şi în continuare prin succesiunea episcopală. Ereticii care au venit după aceea s-au exclus de la moştenirea Scripturilor, care au fost păstrate de la început şi rămîn în folosinţa Trupului Tainic al Domnului al cărui cap este El. Aşa a aplicat marele jurist formula prescripţiei «longi temporis» din Dreptul roman împotriva ereticilor. Şi el încheie astfel, această parte a II-a, cu capitolul XXXVII : «Dacă e drept ca adevărul să fie recunoscut de partea noastră fiindcă mergem după principiile acelea pe care Biserica ni le-a încredinţat, după ce

le-a primit şi ea de la Hristos, iar Hristos de la Dumnezeu, atunci este dreaptă regula pe care am hotărît-o că nu trebuie adică să îngăduim ereticilor a ne chema la luptă pe temeiul Scripturilor, fiindcă le dovedim şi fără Scripturi că n-au nimic a face cu Scripturile. Dacă sînt eretici nu pot să fie creştini, fiindcă n-au moştenit de la Hristos învăţătura, pe care o urmează după propria lor alegere, primind numele de eretici. Nefiind creştini n-au nici un drept asupra scrierilor creştine şi cu dreptate trebuie să le spunem : «Cine sînteţi voi ? Cînd şi de unde aţi venit ? Cum puneţi la cale treburile mele, voi, care nu sînteţi dintre ai mei ?... Acest ţinut este al meu, eu îl stăpînesc de mult, l-am stăpînit înainte de voi şi am zapise tari de la înseşi proprietarii care le-au stăpînit. Eu sînt urmaşul Apostolilor şi-l păstrez precum au hotărît ei în testamentul lor...» (XXXVII, 1—5).

Partea treia *(XXXVIII—XLIV), cuprinde un rezumat al felului cum abuzează ereticii de Scripturi,* sub influenţa diavolului şi *viaţa lor nepotrivită cu pretenţiile lor.*

În privinţa primului punct, Tertulian condamnă aspru *mutilările* Scripturilor *comise de unii eretici ca Marcion, sau interpretările fantasmagorice făcute de alţii, ca Valentin (XXXVIII). Asemenea schimbări care manifestă perversiunea au fost practicate şi de alţi scriitori, după metode abuzive binecunoscute în literatura universală şi ele dau la iveală pe cei osîndiţi (I Cor. XI, 19) (XXXIX). Tot diavolul, care a învăţat odinioară pe păgîni să imite tainele dumnezeieşti îndeamnă acum pe eretici să imite tălmăcirea Scripturilor, aşa cum le convine lor (XL).*

În ce priveşte purtarea *ereticilor, el constată lipsa oricărei rînduieli în adunările ereticilor, — pămînteşti, lumeşti, fără autoritate, fără disciplină (XLI). Ei nu zidesc, ci dărîmă prin prozelitismul lor printre dreptcredincioşi (XLII). Viaţa lor e o necontenită agitaţie în legătură cu tot felul de magi, înşelători, astrologi ori filozofi, crezînd că aplică cuvîntul Domnului : «căutaţi şi veţi afla !» Ei n-au găsit adevărul, fiindcă n-au aflat pe Dumnezeu şi purtarea lor e potrivită cu credinţa lor falsă (XLIII). Tertulian termină expunerea prescripţiei împotriva ereticilor, analizînd viitoarea lor înfăţişare şi a celor ce le-au urmat la judecata lui Hristos după învierea de apoi, ştiind că eresurile au fost prevestite şi osîndite de Domnul şi de ucenicii Săi (XLIV, 1—12). Ca epilog (XLIV, 13), Tertulian adaugă ultima concluzie : ereticii n-au dreptul să folo-*

sească Scripturile în luptă împotriva dreptei credințe. Dealtfel, el va da răspunsul cuvenit cîtorva erezii — ceea ce a realizat cu prisosință!

Importanța acestei opere a lui Tertulian o arată faptul că ea este în continuare difuzată de Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică.

LITERATURA

Ediții: Pe lîngă cele amintite la Tertulian, adăugăm următoarele — unele din nou: A. Blaise, *Dictionnaire latin des auteurs chrétiens*, Strassbourg, 1955; T. H. Bindley, *Tertulliani de Praescriptione haereticorum, Ad Martyras, Ad Scapullam, with Introductions and notes*, Oxford, 1903.

C.C.L.: *Corpus Christianorum, Series Latina*, Turnhout, C.S.E.L.; *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Viena; D. T. C.: *Dictionnaire de Theologie Catholique*, Paris, *Tertullian, Opere*, ediția E. Kroymann, C. S. E. L. 70, Viena, 1942, parțial reluat în C. C. L., t. 1—2, Turnhout, 1954.

Ediții recente ale tratatului *«De praescriptione haereticorum»*: J. Martin, *Quinti Septimi Florentii Tertuliani librum De praescriptione hereticorum; addito S. Irenaei. Adversus haereses libro* III, 3—4 (Florilegium Patristicum fasc. 4), Bonn, 1950; J. N. Bakhnizem van den Brink, *Q. Sep. Flor. Tertuliani libri De Praescriptione haereticorum et Adversus Praxeam* (Scriptores christiani primaevi, fasc. 2), La Haye, 1946; G. Mazzoni, *Tertulliano De praescriptione haereticorum. Esortazione ad Martiri* (I classici cristiani, 1929, fasc. 1), Sienne, 1929.

Despre *traduceri, influență și prelucrări*, am amintit mai sus. Reamintim aici numai A. de Genoude, *Tertullien, Oeuvres*, 1852 și J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise*, Paris, 1957 etc. — cu traduceri în mai multe limbi.

Studii: Jean-Pierre Mahé, *Tertullien, La chair du Christ*, col., *Sources chrétiennes*, tomul I, Paris, 1957, p. 114—126 și 182—184, cu subdiviziunile: *Les prescriptions* (114 sq.), *Les prescriptions comme argument rapide et décisif* (116—117); *prescription et posession des Ecritures* (117—118); *prescription et antériorité du vrai* (118—120); les compendia logiques (121—126). Argument de prescription (p. 182—184).

În românește în afară de traducerea noastră amintim teza de licență *«De praescriptione haereticorum»* de Popescu Ilie Ghelmegioara, București, 1906.

DESPRE PRESCIPŢIA CONTRA ERETICILOR
(DE PRAESCRIPTIONE HAERETICORUM) *

I.

1. Condiţia vremurilor de acum mă obligă să vă atrag luarea-aminte că nu trebuie să ne mirăm de aceste erezii, nici fiindcă există, căci au fost prevestite [1], şi nici fiindcă răstoarnă credinţa unora, căci aceasta este menirea lor: să se ispitească prin ele şi să fie pusă la încercare credinţa [2]. 2. În deşert, aşadar, şi fără să cugete îndeajuns se minunează unii că ereziile au atît de mare putere. Dacă n-ar avea putere ele n-ar exista. 3. Odată ce soarta a hotărît ca un lucru să existe în orice chip, după cum dobîndeşte o cauză care-l produce, tot astfel capătă şi forţa prin care există şi nu mai poate să nu existe.

II.

1. Astfel, frigurile sînt socotite printre izvoarele aducătoare de moarte şi de suferinţe, care ucid omul, dar noi nu ne mirăm că există, de vreme ce există, şi nici că ucid pe om, căci acesta este rostul lor. 2. Aşadar, ereziile fiind lăsate pentru slăbirea şi pieirea credinţei, dacă ne înspăimîntăm că ele pot produce aceasta, s-ar cădea mai întîi să ne înspăimîntăm că ele există; cîtă vreme există, ele au această putere şi, cîtă vreme au putere, îşi au şi existenţa. 3. Dar, întrucît se ştie că frigurile sînt ceva rău atît prin cauza cît şi prin efectele lor, ne produc mai mult ură decît mirare şi ne ferim de ele pe cît depinde de noi, căci nimicirea lor nu stă în puterea noastră. 4. Cu privire la erezii, care aduc moartea veşnică şi văpaia focului mistuitor, unii preferă să se mire de ceea ce pot face ele, în loc să se ferească de ce aduc ele ca să nu mai poată face rău, deşi au putinţa de a se feri de ele. 5. Dealtfel, ele ar pier-

---

* Traducere de N. Chiţescu (după textul ediţiei lui P. de Labriolle), revăzută de David Popescu.

1. Cf. Mt. 7, 15 sq.; 24, 2; 2, 24.
2. I Cor. 11, 9.

de din influenţa lor, dacă ei nu s-ar mira că ele au atîta putere. Căci sau ajung la sminteală cînd se minunează de ele, sau tocmai pentru că se smintesc de aceea se minunează, ca şi cum ar veni din vreun adevăr ceea ce lucrează cu atîta forţă. **6.** Ar fi de mirare, fără îndoială, ca răul să aibă forţele sale proprii, dar ereziile sînt în cinste numai la cei cu credinţă slabă [3]. **7.** În lupta atleţilor şi a gladiatorilor nu învinge cineva întotdeauna fiindcă e puternic, sau fiindcă e de neînvins, ci fiindcă este slab adversarul; se înţelege că acelaşi învingător poate fi învins dacă întîlneşte în luptă un adversar mai puternic decît el. **8.** Nu altfel se întîmplă şi cu ereziile; ele îşi iau tăria de la slăbiciunea cîtorva, dar se dovedesc fără vigoare cînd întîmpină o credinţă puternică [4].

III.

1. Cei slabi la minte sînt de obicei cîştigaţi de anumite persoane pentru erezii şi ajung la prăbuşire [5]. **2.** De ce a trecut de partea lor femeia aceasta, sau bărbatul acela, care erau atît de credincioşi, atît de înţelepţi şi atît de folositori bisericii? **3.** Cel ce întreabă astfel nu va putea oare să-şi răspundă sieşi că aceia pe care ereziile i-au putut cîştiga nu trebuie socotiţi nici credincioşi, nici înţelepţi, nici folositori bisericii? Şi e de mirare — pe cît judec eu — că acela care odată a trecut cu bine printr-o încercare poate greşi mai tîrziu? **4.** Saul, la început cel mai bun între semenii săi, după aceea e răpus de invidie. David, bărbatul cel bun după inima Domnului [6], după aceea se face vinovat de omor şi de desfrînare [7]; Solomon, cel dăruit de Domnul cu tot harul şi cu toată înţelepciunea, a fost tîrît în idolatrie de către femeile sale [8]. **5.** Numai Fiului lui Dumnezeu i-a fost dat să rămînă fără greşeală [9]. Ce e, aşadar, de mirare că un episcop, un diacon, o văduvă, o fecioară, un învăţător, sau chiar un martir a alunecat de la linia cea dreaptă? Aceasta ar fi un motiv să se creadă că ereziile conţin adevărul? **6.** Trebuie să judecăm credinţa după om, sau omul după credinţa lui? Nimeni nu este înţelept dacă nu e credincios, nimeni nu e mare dacă nu este creştin şi nimeni nu e creştin, dacă n-a rămas aşa pînă la sfîrşit [10]. **7.** Tu, ca om, cunoşti pe oameni din exterior, judeci ce crezi şi vezi cît îţi arată

---

3. Cf. II Tim. III, 8.
4. Ideea principală a acestui capitol şi a celui următor, că forţa ereziilor se manifestă acolo unde întîlnesc o credinţă slabă o demonstrează Tertulian în mai multe cărţi ale sale.
5. Cf. Mt., 7, 26 sq.
6. Cf. Fapte, 13, 22.
7. II Împ., 12.
8. III Împ., 11, 29 sq.
9. Cf. Evr. 4, 15; I Pt., 2, 22.
10. Cf. Mt., 10, 22.

ochii. «Dar, zice Scriptura, ochii Domnului sînt adînci» [11]. «Omul priveşte faţa, Dumnezeu inima» [12]. **8.** Şi, de aceea, «Cunoaşte Domnul pe cei ce sînt ai Lui» [13] şi «orice plantă, pe care n-a sădit-o El, o smulge din rădăcină» [14]. El ne spune că pot fi cei dintîi pe urmă şi ţine lopata în mînă ca să cureţe aria Sa [15]. **9.** Zboară paiele unei credinţe nestatornice cît vor vrea, la orice suflare a ispitelor, cu atît mai curat se va depune grîul în hambarele Domnului [16]. **10.** Oare nu s-au depărtat de însuşi Domnul cîţiva învăţăcei căzuţi în sminteală? [17]. Şi totuşi ceilalţi n-au socotit că de aceea trebuie să se depărteze de urmele Lui, **11.** ci aceia care au ştiut că El este cuvîntul vieţii şi că a venit de la Dumnezeu, au rămas în tovărăşia Lui pînă la sfîrşit, deşi El le-a îngăduit cu bunăvoinţă să se despartă de El dacă voiesc aceasta [18]. **12.** Este de mică importanţă dacă unii, cum au fost Phygelus, Ermogen, Philetus şi Hymenaeus, au părăsit pe apostolul lui Dumnezeu [19], căci însuşi vînzătorul lui Hristos a fost dintre Apostoli. Ne mirăm de Bisericile Lui dacă sînt părăsite de unii, cînd ne arată a fi creştini cele ce pătimim după însuşi exemplul lui Hristos? [20]. **13.** «Dintre noi au ieşit — zice Scriptura — dar n-au fost printre noi; dacă ar fi fost cu noi, fără îndoială că ar fi rămas cu noi» [21].

IV.

1. Să ne amintim mai degrabă de cuvintele Domnului şi de epistolele apostolice, care pe de o parte au prezis ereziile ce aveau să fie, şi pe de altă parte ne-au sfătuit să ne ferim de ele; de aceea, după cum nu ne speriem că ele există, la fel să nu ne mirăm că ele pot face lucruri de care trebuie să fugim [22]. **2.** Domnul ne învaţă că mulţi vor veni «lupi hrăpăreţi sub piei de oaie» [23]. **3.** Şi ce sînt aceste piei de oaie altceva decît mărturisirea numai de formă a numelui de creştin [24]? Cine sînt acei lupi răpitori, dacă nu simţirile şi duhurile viclene, care se furişează pe dinăuntru ca să molipsească turma lui Hristos? **4.** Cine sînt

11. 3 Esd., 8, 20.
12. Cf. I Sam., 16.
13. II Tim. 2, 19.
14. Mt. 15, 13.
15. Mc. 10, 31; Mt 3, 12.
16. Cf. Mt. 13, 26.
17. In. 6, 66.
18. In. 6, 67.
19. II Tim. 1, 15; I Tim. 1, 20.
20. I Pt., 1, 13 sq.
21. I In. 2, 19.
22. Domnul însuşi a prezis ereziile şi ne-a poruncit să ne ferim de ele (cap. IV).
23. Mt. 7, 15.
24. Piei de oaie sînt asigurarea numai de formă a credinţei adevărate.

falșii profeți [25], dacă nu falșii predicatori? Cine sînt falșii apostoli [26], dacă nu cei ce predică o evanghelie falsificată? Cine sînt antihriștii [27], acum și pururea, dacă nu cei răzvrătiți împotriva lui Hristos?. 5. Acestea vor fi ereziile, care, prin stricăciunea unor învățături noi, vor hărțui Biserica nu mai puțin decît o va urmări antihrist prin sălbăticia persecuțiilor lui [28], ținîndu-se seamă însă că persecuția creează martiri, pe cînd erezia doar apostați [29]. 6. Pentru acest motiv trebuia să fie și rătăciri, pentru ca să se vădească rezistența la încercări, să se vadă cei ce au rezistat persecuțiilor și cei ce n-au alunecat în erezii [30]. 7. Căci (Apostolul) nu vrea să fie socotiți ca încercați acei ce-și schimbă credința în erezie, precum răstălmăcesc în favoarea lor ceea ce el a zis undeva: «Toate examinați-le; țineți ce e bine» [31]. Ca și cum n-ar fi cu putință pentru toți cei ce cumpănesc rău lucrurile, să fie împinși din greșeală, la o rea alegere.

V.

1. Dealtfel, dacă el condamnă dezbinările și schismele [32], care fără îndoială că sînt rele, pe dată adaugă la acestea ereziile. 2. Așezîndu-le în rîndul celor rele, în orice caz le arată ca pe un rău, și chiar ca pe un rău mai mare [33]. Cînd declară că de aceea crede ce i se spune despre schisme și dezbinări, fiindcă știe că trebuie să existe și erezii. 3. Căci arată că în fața unui rău mai mare el a crezut ușor în existența unui rău mai mic — desigur că prin aceasta n-a crezut în existența altor rele pentru că ereziile ar fi bune, ci ca să atragă atenția, prin semnul unor ispite mai mari, că nu trebuie să ne mirăm de acelea despre care el spune că tind să arate pe cei puși la încercare, adică pe cei pe care nu s-au putut deprava. 4. În sfîrșit, dacă tot capitolul are de scop să întrețină unitatea și să înlăture dezbinările [34], nici ereziile nu sfîșie mai puțin unitatea credinței decît schismele și disensiunile. A considerat, fără îndoială, că și ereziile sînt tot atît de criticabile ca și schismele și dezbinările. 5. Și prin aceasta el nu socotește încercați pe cei ce au căzut în erezii, fiindcă îi judecă foarte aspru pe asemenea oameni, învățîndu-i pe toți să cugete și să grăiască la fel [35], ceea ce ereziile nu îngăduie.

---

25. I In. 4, 1.
26. II Cor. 11, 13; Mc. 13, 6.
27. I In. 2, 18.
28. Mc. 13, 7.
29. Persecuția naște martiri și erezia apostați.
30. Ereziile și persecuțiile pun la încercare tăria creștinilor.
31. I Tes. 5, 21.
32. I Cor. 11, 18.
33. Ereziile sînt mai rele decît schismele.
34. I Cor. cap. 1.
35. I Cor. 1, 10.

VI.

1. E de prisos să mai zăbovim asupra acestui punct, dacă tot Pavel este acela care, scriind către Galateni, socoteşte ereziile între crimele trupeşti [36], şi sfătuieşte pe Tit [37] ca pe omul eretic să-l îndepărteze după întîia mustrare, căci un om ca acesta s-a abătut şi a căzut în păcat, fiind singur de sine osîndit. 2. Dar aproape în toată epistola el atacă ereziile, care sînt roada unor învăţături mincinoase, stăruind asupra datoriei de a ne feri de asemenea învăţături; ereziile, cuvînt grecesc, sînt numite astfel în sens de alegere, de care cineva se foloseşte în cea mai mare măsură, pentru a le primi şi pentru a le răspîndi mai departe. 3. Iată de ce, zice el, că omul eretic este singur de sine osîndit, fiindcă el însuşi şi-a ales ceea ce-l osîndeşte [38]. Nouă însă nimic nu ne este îngăduit să adăugăm după bunul nostru plac şi nici să alegem ceea ce a adăugat cineva după bunul său plac. 4. Noi avem întemeietori pe Apostolii Domnului, care n-au ales nimic şi nici n-au adăugat de la ei, după bunul lor plac, ci au propovăduit cu credinţă neamurilor învăţătura primită de la Hristos [39]. 5. Astfel, chiar dacă un înger din cer ar vesti o altă evanghelie, noi l-am anatematiza [40]. 6. Duhul Sfînt prevăzuse că într-o fecioară cu numele de Filumene va fi un înger înşelător care, prefăcîndu-se în înger de lumină, ar putea întoarce pe Apelles cu minunile şi cu farmecele sale şi l-ar hotărî să întemeieze o nouă erezie [41].

VII.

1. Acestea sînt învăţături ale oamenilor şi ale demonilor [42], născute numai ca să gîdile urechile, din iscusinţa înţelepciunii veacului pe care Domnul o numeşte nebunie, alegînd cele nebune ale lumii pentru a dărîma filozofia acesteia [43]. 2. Căci filozofia dă material înţelepciunii acestei lumi, ca un nesocotit tălmaci al firii şi al planurilor dumnezeieşti [44].

36. Gal. 5, 20.
37. Tit, 3, 10 sq.
38. Tit, 3, 11.
39. Gal. 1, 11 sq.
40. Gal., 1, 8.
41. Tertulian şi după el alţi Sfinţi Părinţi — se aminteşte îndeosebi *Fer. Ieronim* şi *Isidor* — socotesc că ereticii sînt vinovaţi pentru că ei aleg şi preferă învăţăturile greşite celor adevărate. *Apelles* a fost învăţăcelul lui *Marcion*, de care s-a îndepărtat şi a întemeiat propria-i sectă. Către sfîrşitul vieţii, credea în descoperirile unei discipole a sa, fecioara *Filumena*, ale cărei viziuni le-a descris în cartea sa «Revelaţiile».
42. Col. 2, 22; I Tim. 4, 1; II Tim. 4, 3.
43. I Cor. 1, 27; 3, 18—19.
44. Înţelepciunea acestui veac este nebunie în faţa lui Dumnezeu.

În sfîrşit, ereziile înseşi sînt sprijinite de filozofie[45]. **3.** De acolo vin eonii şi nu ştiu mai care forme infinite, ori trinitatea omului la Valentin, un discipol al lui Platon, de acolo şi dumnezeul lui Marcion, mai bun fiindcă este liniştit. **4.** Afirmaţia că sufletul piere vine de la Epicur, iar aceea că trupurile nu vor învia e susţinută de toate şcolile filozofice. Acolo, unde materia este socotită deopotrivă cu Dumnezeu, aflăm învăţătura lui Zenon, iar unde e vorba de un Dumnezeu cu însuşirile focului îl găsim pe Heraclit. **5.** Şi la eretici, ca şi la filosofi, acelaşi aluat se frămîntă, aceleaşi gînduri se încîlcesc : de unde vine răul şi care este cauza lui ? De unde şi în ce chip vine omul ? Şi, întrebare pusă de curînd de către Valentin, de unde vine Dumnezeu ? Fără îndoială că din enthymesă şi din ectromată... **6.** Sărmanul Aristotel[46], care i-a învăţat dialectica aceasta, meşteră la zidit, ca şi la dărîmat, schimbătoare în planuri, nefirească în presupuneri, greoaie în dovezi, închinată unei lupte vătămătoare ei însăşi, în toate şovăind, ca să nu mai isprăvească nimic ! **7.** Iată de unde vin acele basme şi genealogii fără sfîrşit[47], acele întrebări nefolositoare, acele discuţii ce se întind pe nesimţite ca un cancer. Ca să ne oprească de la unele ca acestea, Apostolul a spus răspicat că trebuie să ne ferim de filozofi : «Luaţi aminte — scria el Colosenilor[48] — să nu vă fure minţile cineva cu filozofia ori cu deşarta înşelăciune din predania omenească» în contra proniei Sfîntului Duh. **8.** El fusese la Atena[49] şi, după îndelungă sfătuire cu alţii, cunoscuse această omenească înţelepciune, care năzuieşte spre adevăr, dar îl schimbă şi se împarte în multele eresuri izvorîte din ea, cu mulţimea sectelor ce se împotrivesc una alteia. **9.** Întrucît se aseamănă Atena cu Ierusalimul, Academia cu Biserica, ori ereticii cu creştinii ?[50]. Învăţătura noastră vine din înţelepciunea lui Solomon, care ne-a învăţat că Domnul trebuie căutat numai întru curăţia inimii noastre[51]. **10.** Iar alţii cred mai nimerit să dea la iveală un creştinism stoic, ori platonic, ori dialectic ! **11.** Noi, însă, nu mai avem nevoie de curiozitate după Iisus Hristos şi nici de cercetare în afară de Evanghelie. Odată ce am crezut, nu mai năzuim la ceva dincolo de credinţă. Căci, înainte de orice, noi sîntem pătrunşi de adevărul că nu mai e nimic în afară de ea, în care să fim datori a crede.

---

45. Tertulian citează pe filozofii religioşi şi pe gnosticii primelor veacuri, ca să demonstreze confuzia învăţăturii lor, fără legătură cu cea revelată : Valentin, Marcion, stoici, epicurei, Zenon, Heraclit.
46. Însăşi dialectica lui Aristotel încurcă mai rău lucrurile cînd este rău folosită împotriva Revelaţiei — idee care se găseşte şi în tratatul *«Despre suflet»*, 2, 2 etc.
47. I Tim. 1, 4 ; II Tim., 2, 17 sq. ; Tit 3, 9.
48. Col. 2, 8.
49. Fapte, 17, 15.
50. Cuvinte celebre ale lui Tertulian, citate adeseori.
51. Fapte V, 12 ; Înţ. Sol., I, 1 sq.

VIII.

1. Vin acum la cuvintele acelea, pe care le folosesc şi ai noştri, pentru a-şi îndreptăţi curiozitatea, şi cu care ereticii vor să înduplece pe alţii să-şi însuşească felul lor de a crede. 2. Scris este — zic ei — «Cercetaţi şi veţi afla» [52]. 3. Să ne aducem aminte cînd a grăit Domnul aceste cuvinte. Socotesc că era tocmai la începutul propoveduirii Sale, deoarece pînă atunci toţi se îndoiau că El e Hristos. Pînă atunci nici Petru nu-L numise Fiu al lui Dumnezeu [53] şi chiar Ioan încetase de a mai fi categoric în această privinţă. 4. Cu dreptate s-a zis dar: «Căutaţi şi veţi afla», cîtă vreme mai trebuia căutat ceea ce încă nu era cunoscut. Şi aceste cuvinte erau adresate iudeilor [54]. 5. Căci pe ei îi priveşte toată cuvîntarea plină de mustrări, pe ei, care n-aveau unde să-L caute pe Hristos. 6. «Au pe Moise şi pe Ilie», a zis Domnul, adică legea şi profeţii [55], care au vestit pe Hristos. Asemenea acestor cuvinte mai zice şi în altă parte: «Cercetaţi Scripturile, pentru că în ele aveţi viaţa veşnică; tocmai ele sînt care mărturisesc despre Mine» [56]. Iată ce însemnează «Cercetaţi şi veţi afla!». 7. Este limpede că vorbele: «Bateţi şi vi se va deschide» [57] se adresează tot iudeilor. 8. Mai înainte, iudeii fuseseră aproape de Dumnezeu; mai tîrziu însă, izgoniţi fiind din cauza păcatelor, au început să fie departe de Dumnezeu. 9. Păgînii, însă, n-au fost niciodată faţă de Dumnezeu decît ca «o picătură dintr-un vas plin şi ca un fir de praf dintr-o arie» [58] şi întotdeauna în afară de El. 10. Cine a fost întotdeauna afară, cum va bate el acolo unde n-a mai fost niciodată? Oare cunoaşte el uşa aceea prin care pînă aici încă n-a mai fost primit şi nici n-a fost scos afară vreodată? Nu bate mai degrabă acela care ştie că a mai fost înăuntru, că a fost scos afară şi care cunoaşte intrarea? 11. Chiar «Cereţi şi vi se va da vouă» [59] se potriveau tot aceluia care ştia cui trebuia să ceară şi de la cine venea o făgăduinţă oarecare: adică de la Dumnezeul lui Avraam, al lui Isac şi al lui Iacob, pe care neamurile străine nu-L cunoşteau, nici pe El, nici făgăduinţele Lui. 12. Pentru aceea grăia Domnul către Israel zicînd: «Nu sînt trimis decît la oile pierdute ale casei lui Israel» [60]. 13. Nu aruncase încă la cîini pîinea copiilor Săi [61] şi nici nu poruncise Apostolilor să meargă în

52. Mt., 7, 7.
53. Mt., 16, 13—16.
54. Mt., 11, 1 sq.
55. Lc., 16, 29.
56. In., 5, 39.
57. Mt. 7, 7.
58. Is., 40, 15.
59. Mt., 7, 7.
60. Mt., 15, 24.
61. Mt., 15, 26.

calea păgînilor [62]. **14.** La acelaşi lucru ţintea faptul că i-a sfătuit să meargă ca să înveţe şi să boteze neamurile [63], de îndată ce vor căpăta Duhul Sfînt, Paracletul care îi va îndrepta spre tot adevărul [64]. **15.** Dacă apostolii, cei chemaţi să fie învăţătorii neamurilor, aveau ei înşişi datoria să urmeze ca învăţător pe Paraclet, cuvintele «Căutaţi şi veţi afla» sînt cu atît mai de prisos pentru noi, cărora trebuie să ne sosească învăţătura prin mijlocirea apostolilor, iar apostolilor prin Duhul Sfînt. **16.** Într-adevăr, toate cuvintele Domnului au fost lăsate tuturor şi au ajuns pînă la noi prin urechile iudeilor. Dar cele mai multe îi priveau numai pe ei şi prin urmare n-au puterea unui sfat dat nouă, ci sînt numai o pildă pentru noi.

IX.

1. Şi acum părăsesc de bunăvoie poziţia aceasta de luptă. Se va fi spus pentru toţi «Cercetaţi şi veţi afla», dar şi aici dreapta judecată cere ca sensul acestor cuvinte să fie clasificat cu ajutorul interpretării. **2.** Nici un cuvînt dumnezeiesc nu e pînă într-atît de deşăilat şi de necuprins, încît să trebuiască a fi apărate numai vorbele, fără să li se caute sensul. **3.** Dar, înainte de toate, afirm acest adevăr că s-a întemeiat de către Domnul o singură învăţătură dreaptă, în care păgînii sînt cu desăvîrşire datori să creadă şi deci s-o caute, ca să poată crede în ea cînd vor afla-o. **4.** Fără îndoială că nu e cu putinţă o cercetare fără de sfîrşit a unei învăţături unice şi sigure; dator eşti aşadar, s-o cauţi pînă ce o găseşti şi după ce ai găsit-o, să crezi în ea, deci nimic mai mult decît să păzeşti ce ai crezut. Pe deasupra, fii încredinţat că nu eşti dator să mai crezi altceva şi prin urmare nici nu trebuie să mai cauţi, odată ce ai aflat şi ai crezut în ceea ce a învăţat El. **5.** Dacă se îndoieşte cineva de acest lucru, i se va dovedi că numai la noi se află învăţătura cea lăsată de Hristos. **6.** Deocamdată cu încredere în dovezile mele, înştiinţez de pe acum pe unii că nu trebuie să mai caute nimic, în afară de ceea ce au fost datori să caute, pentru ca nu cumva «Cercetaţi şi veţi afla», să se tîlcuiască fără disciplina raţiunii [65].

---

62. Mt., 10, 5.
63. Mt. 28, 19.
64. In., 16, 15.
65. Pînă acum Tertulian a combătut părerea ereticilor că prin eforturile lor vor descoperi ce trebuie să creadă; în cap. II demonstrează că ei au aflat ce trebuie să creadă cînd au aflat credinţa cea adevărată şi harul cel ceresc primit pentru toţi creştinii de Sfinţii Apostoli la Rusalii.

X.

1. Raţiunea acestor cuvinte constă în trei elemente : obiectul, timpul şi măsura. Obiectul înseamnă să vezi ce trebuie cercetat, timpul să ştii cînd anume, iar măsura, să-i ştii limitele. 2. De aceea trebuie să cercetezi învăţătura lui Hristos, atîta timp cît n-ai aflat-o, pînă o vei găsi. Şi o vei găsi atunci cînd vei crede. 3. Căci n-ai crede dacă n-ai afla, după cum nici n-ai căuta decît ca să găseşti. 4. Căutînd pentru ca să găseşti şi găsind ca să crezi, odată ce ai crezut ai pus capăt oricărei cercetări şi descoperiri. 5. Acesta este modul dat ţie de înseşi roadele cercetării, este şanţul săpat pentru tine de însuşi Acela care nu voieşte ca tu să crezi altceva decît ceea ce a învăţat El şi deci nici să mai cauţi altceva. 6. Dealtfel, dacă sub motivul că atîtea alte învăţături au fost transmise de alţii, am fi datori să aflăm în măsura în care am putea afla, am tot cerceta mereu şi n-am crede niciodată nimic [66]. 7. Unde ar fi atunci capătul cercetării? Unde ar fi limanul credinţei? Dar limitele descoperirii? La Marcion? Dar şi Valentin spune : «Cercetaţi şi veţi afla». 8. La Valentin? Dar şi Apelles mi-a spus aceleaşi cuvinte. Hebion şi Simon şi toţi aceia în şir n-au alt mijloc de a mă amăgi, de a mă atrage de partea lor? 9. Astfel că eu nu voi fi nicăieri liniştit, cîtă vreme pretutindeni găsesc acelaşi «Cercetaţi şi veţi afla», ca şi cînd nicăieri şi niciodată n-aş fi cunoscut ceea ce a învăţat Hristos, ceea ce trebuie să cercetăm şi ceea ce este nevoie să credem.

XI.

1. Rătăceşte fără pedeapsă dacă nu greşeşti, deşi chiar a rătăci înseamnă a greşi ; rătăceşte, zic, fără pedeapsă, cel ce nu părăseşte nimic. 2. Dar odată ce am crezut în ceea ce am fost dator să cred şi totuşi socotesc că trebuie să mai caut altceva, înseamnă că am şi nădejdea de a mai găsi ceva ; şi n-aş nădăjdui deloc acest lucru, decît dacă n-aş crede în ceea ce se părea că am crezut, ori dacă am încetat de a mai crede. 3. Altfel, părăsind credinţa mea, devin un apostat. Pe scurt, nu caută nimeni decît ce n-a avut sau ce a pierdut [67]. 4. Bătrîna aceea pierduse o drahmă din zece şi de aceea o căuta ; dar îndată ce a găsit-o a încetat de a o mai căuta [68]. 5. Vecinul acela n-avea pîine şi de aceea bătea în

66. Dacă credem pe gnostici, atunci căutăm mereu şi nu găsim niciodată adevărul, care în realitate a fost dat Bisericii şi l-am aflat cînd am crezut în ceea ce ne-a propovăduit ea.

67. Cauţi ceea ce ai pierdut, sau ceea ce n-ai, cum ne arată pilda evanghelică a bătrînei ce pierduse drahma şi văduva din Evanghelie etc., ne demonstrează Tertulian în cap. XI ; după ce le-ai găsit, nu mai cauţi.

68. Lc., 15, 8.

ușă ; dar, îndată ce i s-a deschis și a căpătat-o, a încetat de a mai bate [69]. 6. Văduva se ruga de judecător s-o asculte, fiindcă nu i se îngăduia acest lucru ; dar, îndată ce a fost ascultată, n-a mai insistat cu aceeași rugăminte [70]. 7. Așa încît toate au un sfîrșit : și căutarea, și bătutul la ușă și rugămintea. Căci scris este : «Celui ce cere i se va da, celui ce bate i se va deschide, iar cel ce caută va afla» [71]. 8. O să vadă el, cel ce caută întotdeauna, că nu va găsi, pentru că el caută acolo unde nu se poate găsi ceva. 9. La fel și cel ce bate mereu ; niciodată nu i se va răspunde, fiindcă bate unde nu e nimeni. 10. La fel și cel care întotdeauna cere ; niciodată nu i se va da, fiindcă cere de la cel ce nu-l aude.

XII.

1. Chiar dacă trebuie să cercetăm, acum și întotdeauna, totuși rămîne întrebarea : unde trebuie să facem cercetările ? La eretici, unde toate sînt străine și potrivnice credinței noastre și de care n-avem voie a ne apropia ? 2. Care este sluga care să aștepte hrana sa de la un străin, ca să nu zic de la un dușman al stăpînului său ? Care este soldatul care să ceară milă și plată de la regi care nu sînt aliați, ca să nu zic dușmani, dacă nu un dezertor, un fugar, sau un răzvrătit ? 3. Înăuntrul locuinței sale căuta bătrîna aceea drahma sa [72], în ușa unui vecin al său a bătut acela care n-avea pîine [73], iar văduva aceea n-a intervenit decît la un judecător care, oricît de dur [74], nu era totuși dușman. 4. Nimeni nu poate fi zidit sufletește de cel ce nu e în stare să facă nimic ; nimeni nu poate fi luminat de cel ce este el însuși întunecat. 5. Numai la noi, printre ai noștri și pentru cele ce sînt ale noastre să cercetăm, și aceasta numai întrucît se poate discuta ceva fără să fie atinse principiile credinței.

XIII.

1. Iar principiile credinței, pentru ca să mărturisim de la început, ce apărăm, sînt acelea în care credem precum urmează [75]. 2. Există un singur Dumnezu, Care nu este altul decît Ziditorul lumii, Cel ce a făcut toate din nimic, prin Cuvîntul Său Cel născut înainte de toate. 3. Cuvîntul s-a numit Fiul Său ; în numele lui Dumnezeu s-a arătat patriarhilor în felurite chipuri, a grăit mai apoi fără de încetare prin prooroci, s-a

69. Lc. 11, 5.
70. Lc. 18, 6.
71. Lc. 11, 9; cf. Mt. 7, 9.
72. Lc. 15, 8.
73. Lc. 11, 5.
74. Lc. 18, 2 sq.
75. Mărturisirea de credință încredințată nouă de Biserică este suficientă pentru mîntuire.

coborît în sfîrşit în Fecioara Maria, prin Duhul lui Dumnezeu Tatăl şi prin puterea Lui, trup s-a făcut în pîntecele ei şi, născîndu-se din ea, a devenit Iisus Hristos. **4.** El ne-a propovăduit o nouă lege şi o nouă făgăduinţă, a împărăţiei cerurilor; a săvîrşit minuni şi a înviat a treia zi; s-a înălţat la ceruri şi şade de-a dreapta Tatălui. **5.** În locul Său a trimis puterea Duhului Sfînt, Care să călăuzească pe cei ce au crezut în El; şi iarăşi va veni cu slavă, ca să ia cu Sine pe sfinţii Săi, întru viaţa cea veşnică, dîndu-le lor bucuria făgăduinţelor cereşti, şi ca să condamne focului de veci pe cei nelegiuiţi, după învierea tuturor şi după restabilirea trupului fiecăruia. **6.** Aceste principii au fost întemeiate, după cum voi dovedi, de însuşi Hristos şi între ai noştri nu fac obiect de dispută decît acelea pe care le produc ereziile şi care vădesc pe unii a fi eretici.

XIV.

1. Dealtfel, dacă ceea ce cuprind principiile rămîne nestricat, poţi cerceta şi discuta cît vrei; dă-te pradă oricărei dorinţe născută din curiozitate, dacă ţi se pare că un lucru are două înţelesuri, ori că este întunecat. **2.** Căci ai, poate, pe vreunul foarte învăţat, înzestrat cu harul ştiinţei; ori ai pe vreunul care a fost în societatea celor experimentaţi în diferite probleme, pe care le cercetează şi le ţine cu toată curiozitatea. În sfîrşit, e mai bine să nu ştii, decît să ştii ceea ce nu trebuie, de vreme ce ştii ceea ce trebuie [76]. **3.** «Credinţa ta te-a mîntuit» a zis Domnul [77], şi nu «iscusinţa în ale Scripturii». **4.** Credinţa îşi are principiile ei, are o lege a sa şi mîntuirea vine din supunerea faţă de această lege, iar iscusinţa vine din curiozitatea cuiva, aceasta dobîndeşte faima celui doritor de a se arăta iscusit. **5.** Să se plece credinţei curiozitatea, să se plece mîntuirii slava cea deşartă! Ori să nu se opună, ori să tacă! A nu şti nimic contra principiilor înseamnează a şti totul. **6.** Să presupunem că ereticii n-ar fi duşmani ai adevărului şi că n-am fi preveniţi să fugim de ei; la ce-ar folosi să stai la sfat cu nişte oameni care mărturisesc ei înşişi că mereu caută? [78]. **7.** Ei n-au găsit nimic sigur, dacă mai caută încă; de aceea, oricît de departe ar părea că au ajuns în cercetările lor, cîtă vreme mai caută încă vădesc nesiguranţa lor. **8.** Şi iată de ce tu însuţi, care cauţi tot ca ei, luînd seama la cei ce ei înşişi caută, ca unul cu îndoieli, la alţii roşi de îndoială, ca unul care şovăie, la alţii ce se împleticesc, fără voia ta vei fi dat de rîpă, ca un orb de alţi orbi [79]. **9.**

---

76. Credinciosul adevărat nu foloseşte nimic, primind *sfat* de la cel eretic, care încă nu crede cu adevărat, fiindcă cercetează mereu.
77. Lc. 18, 42.
78. I Tim. 6, 4.
79. Mt. 15, 14; Lc. 6, 39.

Dar ei pretind că mai caută încă, numai pentru a amăgi pe alții, ca să ne strecoare pe nesimțite scrierile lor, după ce ne-au împărtășit și nouă îngrijorarea lor, cînd, în sfîrșit, au pătruns la noi, îndată încep să apere cele ce spuseseră că mai trebuie cercetate. Și atunci datori sîntem să-i combatem în așa fel, încît să înțeleagă că nu pe Hristos vom tăgădui noi, ci pe ei înșiși. **10.** Căci dacă mai caută încă, înseamnă că n-au găsit, iar dacă n-au găsit, n-au crezut și, dacă încă n-au crezut, nu sînt creștini. **11.** Chiar cînd cred și au găsit ceva, spun că trebuie să mai căutăm, pentru a-și apăra credința lor. **12.** Însă înainte de a o apăra și-au tăgăduit-o, întrucît dacă mai caută, dovedesc că încă nu cred. **13.** Cei care nu sînt așadar, creștini nici pentru ei înșiși, cu atît mai mult nu vor fi pentru noi [80]. Ce credință vor dezbate ei, care vin la noi prin viclenie? Ce adevăr pot apăra ei, care caută să-l întemeieze pe minciună? **14.** Totuși, ei vorbesc de Scripturi și conving pe alții cu ajutorul Scripturilor. Desigur, de unde ar putea ei vorbi despre ale credinței, dacă nu din cărțile credinței?.

XV.

1. Iată că am ajuns la ceea ce ne-am propus să lămurim: spre această țintă tindem noi și tocmai voiam să vă obișnuim oarecum cu ea, în precuvîntarea prezentei scrieri, pentru ca de aici să începem lupta la care ne ațîță inamicii noștri. **2.** Cu Scripturile fură ei ochii și cu îndrăzneala lor tulbură pe unii; iar în discuții obosesc pe cei tari, amăgesc pe cei slabi și pun în încurcătură pe cei de mijloc [81]. **3.** Așadar, pe acest tărîm le vom închide calea cu cea mai mare hotărîre, neprimindu-i la nici o dispută pe baza Scripturilor. **4.** Căci dacă ele fac tăria lor, atunci, pentru ca ei să aibă această tărie, trebuie să cercetăm mai întîi cui i se cuvine stăpînirea asupra Scripturilor și apoi să nu fie îngăduit a se folosi de ele cel ce n-are, sub nici un motiv, drept la aceasta.

XVI.

1. Aș da de bănuit că privesc lucrurile astfel fie din pricina neîncrederii mele în reușita a ceea ce am întreprins, fie din dorința de a alcătui astfel ceea ce am început, dacă n-aș aminti că din cauza credinței noastre datorăm ascultare apostolului care ne oprește și de a face cercetări, și de a trage cu urechea la vorbe noi, dar și de a mai sta la sfat

---

80. Tertulian nu împiedică pe cei care caută să pătrundă cît mai adînc adevărul veșnic în Biserică, ci pe cei care nu găsesc niciodată adevărul făcînd din căutare și nu din adevăr principiul fundamental al năzuințelor lor în afara Bisericii.
81. Ereticii amăgesc pe credincioșii slabi cu Scripturile.

cu omul eretic, chiar după întîia mustrare, şi nicidecum după o dispută[82] 2. Cu atîta hotărîre a oprit el disputa, încît a lămurit bine că numai o singură cercetare poate să îndreptăţească o întîlnire cu omul eretic[83]. Zic numai o singură cercetare, fiindcă ereticul nu e creştin, ca să nu pară că e mustrat, după cum e obiceiul la creştini, o dată şi apoi a doua oară, cu doi sau trei martori[84]; căci, dacă trebuie mustrat, e tocmai pentru motivul pentru care nu este îngăduit cuiva să stea la dispută cu el[85]. 3. În asemenea condiţii, disputa pe baza Scripturilor nu serveşte la altceva, decît — pentru a spune astfel — să-ţi întoarcă stomacul pe dos şi să te bată la cap.

XVII.

1. Ereziile n-admit unele cărţi ale Scripturii, iar pe care le admit nu le acceptă integral, ci cu adaosuri şi tăieturi, schimbîndu-le pentru a le acomoda la învăţătura lor. Şi dacă pe unele le primesc în întregime, le falsifică prin felurite interpretări. 2. Un sens alterat dăunează mai mult decît un scris cu greşeli. Presupunerile lor deşarte în nici un caz nu vor să admită pasajele prin care sînt combătuţi. 3. Ei se sprijină pe acelea pe care le-au alcătuit ei înşişi în chip mincinos, ori pe cele pe care le-au acceptat tocmai pentru că se pot interpreta în mai multe feluri[86]. 4. Tu, cel prea iscusit în ale Scripturii, ce rezultat vei obţine în lupta cu adversarul, care tăgăduieşte tot ceea ce afirmi tu şi afirmă tot ceea ce negi tu? 5. Nu vei pierde nimic altceva în luptă decît vocea, dar nici nu vei căpăta altceva decît venin la inimă din cauza hulei lui.

XVIII.

1. Dar acela, dacă într-adevăr există vreunul, în folosul căruia începi o discuţie asupra Scripturilor, ca să-l întăreşti contra îndoielilor lui, va înclina el oare mai mult spre adevăr, ori mai mult spre erezii? 2. Tulburat fiindcă te vede că nu izbuteşti să-l convingi pe eretic, care tăgăduieşte sau apără ceva cu aceeaşi tărie ca şi tine, fiecare rămînînd pînă la urmă pe poziţia lui, acela va pleca de la această dezbatere şi mai nehotărît, nemaiştiind ce trebuie să socotească erezie[87]. 3. Căci şi ere-

82. Cf. I Tim. 6, 4; Tit 3, 10.
83. Tertulian nu admite *prelungirea disputelor* şi a doua mustrare; vremea cumplită a persecuţiilor presa conştiinţa creştină.
84. Mt. 18, 15 sq.
85. E greu să întorci pe eretic de la rătăcirea lui cu Scripturi greşit interpretate; de aceea Tertulian preferă în vremea sa — ca şi unii Sfinţi Părinţi, mai ales din epoca persecuţiilor — să nu-şi piardă timpul cu discuţii zadarnice.
86. Disputele sînt mult îngreuiate şi de faptul ciuntirii Scripturilor.
87. Disputele publice cu ereticii pot tulbura pe credincioşii care au îndoieli.

ticii pot să ne adreseze aceleaşi învinuiri; fără îndoială că vor spune şi ei cum că mai curînd noi sîntem aceia care înfăţişăm nişte scrieri greşite şi nişte tălmăciri mincinoase, odată ce pretind şi ei, ca şi noi, că adevărul este de partea lor.

XIX.

1. Aşadar, nu trebuie să apelezi la Scripuri şi nici să te angajezi într-o luptă pe un teren unde victoria este sau nulă, sau nesigură, sau prea puţin sigură 2. Chiar dacă nu s-ar dovedi cu această luptă că amîndouă părţile au aceeaşi însemnătate, totuşi o firească rînduială a tuturor lucrurilor pretinde ca, înainte de toate, să se discute în mod deosebit următoarele chestiuni: în stăpînirea cui a fost lăsată credinţa? Ale cui sînt Scripturile? De către cine, prin a cărui mijlocire, cînd şi cui a fost încredinţată învăţătura care vădeşte pe creştini? 3. Căci acolo se află şi adevăratele Scripturi şi adevăratele tălmăciri, ca şi toate predaniile cele adevărate, unde se va dovedi că este şi învăţătura cea adevărată şi credinţă creştină cea adevărată [88].

XX.

1. Hristos Iisus, Domnul nostru, fie-mi permis să vorbesc deocamdată astfel, oricine ar fi El, oricine ar fi Dumnezeu al cărui Fiu este, din orice materie s-ar fi format om şi Dumnezeu, oricare ar fi credinţa pe care a propovăduit-o, oricare ar fi răsplata pe care a făgăduit-o, 2. a mărturisit El Însuşi, cîtă vreme a petrecut pe pămînt, ceea ce era El, ceea ce fusese, care era voia Tatălui, pe care o împlinea El, care sînt îndatoririle pe care le hotăra El omului, învăţînd acestea pe faţă, ori înaintea poporului, ori înaintea ucenicilor Săi, dintre care şi-a ales doisprezece mai de frunte, ca să-i ţină pe lîngă Sine şi să fie mai tîrziu învăţători ai neamurilor. 3. Şi după alungarea unuia din ei, a poruncit, pe cînd se întorcea la Tatăl, după înviere, celor unsprezece rămaşi să meargă şi să înveţe neamurile botezîndu-le în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfîntului Duh [89]. 4. Şi fără zăbavă au ales Apostolii — cuvîntul Apostol înseamnează trimis — pe al doisprezecelea în locul lui Iuda, sorţul căzînd pe Matia [90], după mărturia profeţiei ce se află într-un psalm al lui David [91]. Ei au dobîndit puterea Sfîntului Duh, făgăduită lor, ca să săvîrşească minuni şi ca să grăiască în atîtea limbi. La început au mărtu-

88. Tertulian pune unele întrebări ereticilor, principala fiind: ale cui sînt Scripturile?
89. Mt. 28, 19.
90. Fapte 1, 26.
tru mîntuire.

risit credinţa cea în Iisus Hristos în Iudeea, unde au întemeiat şi Biserici; de aici, plecînd în lume, au vestit neamurilor aceeaşi credinţă şi aceeaşi învăţătură. **5.** Şi tot astfel, în toate cetăţile au întemeiat Biserici[92], de la care celelalte mai noi şi-au căpătat butaşi ai credinţei şi seminţe ale învăţăturii, pe care o împrumută zi de zi, ca să se prefacă ele însele în Biserici. **6.** În acest chip şi ele sînt socotite apostolice, ca nişte vlăstare ale Bisericilor apostolice. **7.** Orice lucru trebuie judecat după obîrşia lui; iată de ce aceste Biserici, oricît de multe şi de mari ar fi ele, nu sînt decît una şi aceeaşi Biserică apostolică, din care toate s-au născut. **8.** Toate sînt primare şi toate sînt apostolice, cîtă vreme toate dovedesc unitatea lor desăvîrşită; căci îşi împărtăşesc pacea lor, fraternizează şi se invită ca oaspeţi unele pe altele, drepturi ce nu sînt impuse decît de o predanie unică a aceleiaşi învăţături sfinte[93].

XXI.

1. Cu toate acestea, arăt unul din mijloacele de a îndepărta pe omul eretic: dacă Domnul Hristos Iisus a trimis pe Apostoli să propovăduiască[94], este de a noastră datorie să nu mai primim pe alţii ca propovăduitori, afară de cei pe care i-a rînduit Hristos?; **2.** căci nimeni nu cunoaşte pe Tatăl, fără numai Fiul, şi acela căruia Fiul i-l va descoperi[95]. Şi mi se pare că Fiul nu l-a descoperit altora, fără numai Apostolilor, pe care i-a trimis să propovăduiască ceea ce, bineînţeles, le descoperise El. **3.** Dar ce propovăduiau ei, adică mai bine zis, ce le descoperise Hristos? Şi aici voi arăta alt mijloc de a îndepărta pe omul eretic. E de a noastră datorie să nu primim ca bună o învăţătură, decît dacă ne vine de la Bisericile pe care le-au întemeiat înşişi Apostolii, unde ei înşişi au propovăduit, fie prin viu grai, cum se zice, fie prin epistole, mai tîrziu. **4.** Dacă astfel stau lucrurile, e limpede că orice învăţătură, care e la fel cu aceea a Bisericilor Apostolice, maice şi izvoare ale credinţei, trebuie socotită ca adevărată, fiindcă ea păstrează ceea ce au primit Bisericile de la Apostoli, iar Apostolii de la Hristos şi Hristos de la Dumnezeu[96]. **5.** Din contră, învăţătura care se opune adevărului arătat de Biserici, de Apostoli, de Hristos şi de Dumnezeu, să fie socotită ca mincinoasă, chiar mai înainte de a fi cercetată. **6.** Ne mai rămîne deci să dovedim că învăţătura aceasta, pe care noi o propovăduim şi ale că-

92. Fapte 1, 8 şi 15; 2, 5 sq.
93. Toate Bisericile unite prin credinţă sînt apostolice prin originea lor şi prin pacea pe care şi-o împărtăşesc, în predania aceloraşi Taine, formînd o singură familie creştină.
94. Mt. 28,19.
95. Mt. 11, 27.
96. Învăţătura pe care o propovăduim este aceeaşi cu aceea a Bisericilor apostolice, predată lor de Sf. Apostoli, în scris şi prin viu grai.

rei principii le-am arătat mai sus, purcede din predania Apostolilor; de aici va fi vădit că alte învăţături vin din minciună. 7. Noi ne împărtăşim de la Bisericile Apostolice, fiindcă nici o învăţătură de a noastră nu se deosebeşte de ale lor; aceasta este mărturia adevărului nostru!

XXII.

1. Tocmai pentru că dovada e atît de uşor de dat, încît, de îndată ce a fost pusă înainte să nu mai fie nevoie de a o apăra, să zicem că n-am expus-o, ca să dăm astfel celor din partida adversă putinţa de a se mişca, dacă mai socotesc ei că pot face ceva pentru a anula această dovadă. 2. Ei au luat obiceiul de a spune că Apostolii n-au ştiut totul; apoi, mînaţi de aceeaşi nebunie întorc vorba zicînd că Apostolii le-au ştiut pe toate, dar nu le-au încredinţat tuturor pe toate. Şi-ntr-un fel şi-n altul, ei învinovăţesc pe Hristos că ar fi trimis în lume nişte Apostoli, sau prea puţin pregătiţi, sau cu un spirit prea complicat. 3. Într-adevăr, care om întreg la minte e în stare să creadă că ar fi cu putinţă să nu-şi cunoască misiunea, tocmai aceia pe care Domnul i-a rînduit învăţători, avîndu-i ca tovarăşi, discipoli şi prieteni nedespărţiţi?[97] Tocmai ei, cărora le lămurea de o parte cele mai grele de înţeles, spunîndu-le că lor le-a fost dat să cunoască tainele, pe care poporului nu-i e îngăduit a le cunoaşte[98]? 4. Era cu putinţă, de pildă, să rămînă ceva ascuns lui Petru, cel ce s-a numit piatra pe care să se zidească Biserica şi care a primit cheile împărăţiei cerurilor, precum şi puterea de a lega şi dezlega toate în cer şi pe pămînt? 5. Era cu putinţă să rămînă ceva ascuns lui Ioan, ucenicul cel prea iubit de Domnul, el care a stat culcat la sînul Domnului, singurul căruia Domnul i-a arătat mai dinainte pe Iuda vînzătorul şi pe care l-a încredinţat, în locul Său, Mariei, ca pe fiul ei?[99]. 6. Ce ar fi vrut El să nu cunoască aceia cărora le-a arătat slava Sa, ca şi pe Moise şi pe Ilie[100]? Nu doar că socotea mai prejos pe ceilalţi, ci fiindcă «pe trei martori se va întemeia orice cuvînt»[101]. 7. Dar n-au cunoscut nimic nici aceia cărora El a binevoit să le tîlcuiască în cele toate Scripturile? 8. Le spusese într-adevăr cîndva: «Încă multe am a vă zice vouă dar acum nu puteţi să le purtaţi». Totuşi, adăugînd: «Cînd va veni Acela, Duhul Adevărului, El vă va duce la adevăr», a arătat că nu rămăsese nimic ne-

97. Mc. 4, 34; Lc. 8, 10.
98. Se ştie că majoritatea Sfinţilor Părinţi, aşa cum vom vedea chiar în acest volum în «Despre unitatea Bisericii soborniceşti» a Sfîntului Ciprian, interpretează puterea dată Sfinţilor Apostoli ca fiind posesiunea întregii Biserici prin episcopi, individual şi colectiv.
99. Mt. 16, 18 sq.; In. 16, 23 sq. şi 19, 25.
100. Mc., 9, 2 sq.
101. Mt. 18, 16; II Cor. 13, 1.

cunoscut celor ce le făgăduise să-i conducă «la tot adevărul», prin mijlocirea Sfîntului Duh [102]. **9.** Şi a împlinit făgăduinţa Sa fiindcă Faptele Apostolilor mărturisesc pogorîrea Duhului Sfînt [103].**10.** Cei care nu primesc Scriptura în întregime nu pot să fie ai Duhului Sfînt, fiindcă n-au putut să înţeleagă că Duhul Sfînt a fost trimis ucenicilor, dar nici nu pot să pretindă că apără Biserica, ei, care n-au cum să dovedească în ce timp şi în ce leagăn a crescut trupul ei. **11.** Ei vor mai bine să nu aibă dovezi pentru ceea ce apără, decît să le primească pe acelea care ar răsturna spusele lor mincinoase.

XXIII.

1. Ca să ia în derîdere neştiinţa Apostolilor ei se bazează pe faptul că Petru şi cei care erau cu el au fost mustraţi de către Pavel [104]. **2.** «Asta dovedeşte, zic ei, că le-a lipsit ceva» şi se cred îndreptăţiţi cu aceasta să spună că tot se mai putea să li se adauge o ştiinţă mai desăvîrşită, cum a avut Pavel cînd a criticat pe înaintaşii săi. **3.** Aş putea să răspund celor ce resping Faptele Apostolilor: «Întîi de toate sînteţi datori să arătaţi cine este Pavel, ce a fost el înainte de a fi apostol şi în ce chip s-a făcut apostol», fiindcă ei se folosesc de Pavel foarte mult şi în alte cercetări. **4.** Chiar dacă el însuşi mărturiseşte că dintr-un prigonitor s-a făcut Apostol [105], aceasta nu e de ajuns pentru cel ce nu crede decît după ce a cercetat; Domnul Însuşi n-a făcut vreo mărturisire asupra sa. **5.** Dar n-au decît să creadă fără de Scripturi, ca să creadă contra Scripturilor. Şi atunci, din ceea ce arată ei, că adică Petru a fost criticat de Pavel, să ne dovedească dacă s-a adăugat o nouă Evanghelie de către Pavel pe lîngă aceea pe care Petru şi ceilalţi Apostoli o vestiseră. **6.** Chiar cînd s-a schimbat din prigonitor în propovăduitor, a fost adus înaintea fraţilor tot de către alţi fraţi [106], ca unul dintre fraţi, către aceia adică şi de la aceia, care primiseră credinţa tot de la Apostoli [107]. **7.** Apoi, după cum el însuşi istoriseşte, s-a urcat la Ierusalim ca să cunoască pe Petru [108], precum era de datoria lui şi precum se cuvenea, ca unul ce credea şi propovăduia la fel. **8.** Căci Apostolii nu s-ar mai fi mirat că s-a făcut propovăduitor din prigonitor [109], dacă ar fi propovăduit ceva potrivnic lor; şi nici n-ar mai fi

102. In. 16, 12 sq.
103. Fapte 2, 1 sq.
104. Gal. 2, 11.
105. Gal. 1, 23; Fil. 3, 6 şi I Tim. 1, 3.
106. In. 5, 31.
107. Fapte, 9, 27.
108. Gal. 1, 18.
109. Gal. 1, 22 sq.; Fapte 9, 21.

proslăvit pe Domnul, pentru că Pavel, dușmanul Său, a venit la El [110]. **9.** De aceea i-au întins ei mîna, în semn de împăcare și de legămînt, și au făcut între ei și împărțirea sarcinii lor, fără, însă, să se împartă și Evanghelia, nu așa ca fiecare să propovăduiască altceva, ci ca fiecare să propovăduiască altora : Petru printre cei tăiați împrejur, iar Pavel printre alte neamuri [111]. **10.** Dealtfel, dacă Petru a fost criticat pentru că la început a trăit printre păgîni și mai apoi s-a despărțit de ei, avînd în vedere persoanele, aceasta a fost numai o greșeală de procedeu și nu de învățătură [112]. **11.** Căci doar nu se anunța, din pricina aceasta, un alt Dumnezeu decît Creatorul, un alt Hristos decît Cel născut de Maria, o altă speranță decît învierea [113].

XXIV.

1. N-am cuviința, sau, mai bine zis, n-am necuviința să judec eu pe Apostoli. **2.** Totuși, fiindcă acești oameni îndărătnici aduc dovadă acea mustrare a lui Pavel ca să arate că învățătura propovăduită înaintea lui este primejdioasă, răspund ca și cum aș apăra pe Petru, că Pavel însuși a zis : «Tuturor mă fac toate, pentru iudei sînt iudeu, pentru cei ce nu sînt iudei sînt unul care nu e iudeu, ca să-i cîștig pe toți» [114]. **3.** Căci ținînd seama de timp, de oameni și de împrejurări, mustrau tocmai ceea ce ei înșiși înfăptuiau, în anumite clipe, față de anumiți oameni și în împrejurări deosebite. E același lucru ca și cînd Petru ar fi mustrat pe Pavel, fiindcă, deși a oprit tăierea împrejur, totuși a circumcis el însuși pe Timotei [115]. **4.** Să ia seama, așadar, cei ce-și îngăduie să-i judece pe Apostoli ! Ce bine e că Petru s-a asemănat cu Pavel și în suferințele de martir ! [116]. **5.** Chiar dacă Pavel a fost răpit pînă în al treilea cer și, dus în rai, a auzit acolo cuvinte de nespus, acestea totuși n-au putut să-i dea ceva mai mult decît învățătura sa, așa ca s-o schimbe, căci ele erau în așa fel, încît nici nu puteau fi împărtășite altora. **6.** Iar dacă a ajuns ceva din ele la urechile altcuiva și dacă vreo erezie pretinde că le urmează, atunci ori Pavel e vinovat de a fi dezvăluit ceea ce trebuia ascuns, ori să ni se arate vreun altul, care a fost și el răpit în rai și căruia să i se fi îngăduit de a spune deschis ceea ce nu s-a îngăduit lui Pavel de a spune în șoapte [117].

---

110. Gal. 1, 24.
111. cf. Gal. 2, 9.
112. Gal. 3, 11 sq.
113. Toți sfinții Apostoli au propovăduit o învățătură unică.
114. I Cor. 9, 20 sq.
115. Fapte 16, 3.
116. Sfinții Apostoli sînt una și prin aceeași învățătură propovăduită ca și prin slăvita lor moarte de martir.
117. II Cor. 12, 1 sq.

XXV.

1. După cum am arătat, este o nebunie tot atît de mare de a recunoaşte pe de o parte că Apostolii au avut toată ştiinţa şi că n-au predicat nimic schimbat de la unul la altul, iar pe de altă parte a spune că n-au vrut să descopere tuturor toate; 2. că ar fi încredinţat cîteva învăţături pe faţă tuturora, însă alte cîteva le-ar fi încredinţat în taină celor puţini la număr. Pavel s-a folosit, grăind către Timotei, de aceste cuvinte: «O, Timotei, păzeşte ceea ce ţi s-a încredinţat»; şi iarăşi: «Păstrează bunul ce ţi s-a încredinţat» [118]. 3. Ce este acest lucru încredinţat? Este ceva pînă într-atît de tainic, încît să-i căutăm obîrşia într-o învăţătură străină? 4. Or, mai bine zis, se cuprinde în această poruncă de care spune: «Această poruncă ţi-o dau în seamă, fiule Timotei» [119]. 5. Sau în această învăţătură de care zice: «Îţi poruncesc înaintea lui Dumnezeu, Cel ce aduce toate la viaţă, şi înaintea lui Iisus Hristos, Cel ce a făcut minunata Lui mărturisire în faţa lui Ponţiu Pilat, să păzeşti învăţătura». 6. Dar care este acea învăţătură şi care acea poruncă? Din cele de mai înainte şi din cele ce vor urma, nu e vorba în acest cuvînt de ceva acoperit, cu obîrşia într-o învăţătură ascunsă, ci Apostolul vrea numai să fie bine înţeles că nu trebuie primite şi alte învăţături în afară de aceea pe care Timotei o auzise de la el, după cum el însuşi zicea «cu mulţi martori de faţă» [120]. 7. Nu e de mare însemnătate dacă ereticii nu vor să înţeleagă Biserica prin aceşti «mulţi martori», o dată ce nu e ascuns ceea ce s-a declarat în faţa a o mulţime de martori. 8. Că Pavel a voit ca Timotei să încredinţeze «acestea oamenilor credincioşi» [121], care să fie destoinici a învăţa şi pe alţii, nu se poate tălmăci ca o dovadă despre vreo evanghelie ascunsă. 9. Căci atunci cînd a zis «acestea» el vorbea despre cele ce se scriau atunci; cît despre cele ascunse, ar fi zis el «acelea», ca despre unele ce nu se văd, dar sînt cunoscute, şi nu «acestea» [122].

XXVI.

1. Dealtfel se cuvenea ca pe acela, căruia îi încredinţase sarcina Evangheliei, ca s-o slujească nu numai din cînd în cînd şi nici fără înţelepciune, să-l îndemne, după cuvîntul Domnului, să nu arunce mărgăritarul la porci şi nici lucrurile sfinte la cîini [123]. 2. Domnul a vorbit

118. I Tim. 6, 20; II Tim. 1, 14.
119. I Tim. 1, 18; I Tim. 6, 13.
120. II Tim. 2, 2.
121. II Tim. 2, 2.
122. Adevărul revelat a fost încredinţat Sfinţilor Apostoli şi prin ei Bisericii prin episcopi.
123. Mt. 7, 6.

pe față, fără să lase a se înțelege ceva despre vreo învățătură ascunsă [124]; El Însuși a poruncit discipolilor că dacă au auzit ceva la întuneric și într-ascuns, să-L propovăduiască la lumină și de pe acoperișuri [125]. **3.** El Însuși i-a prevenit printr-o parabolă să nu pună de o parte, în ascunziș, fără să aducă roadă, vreun talant, adică vreun cuvînt al Lui [126]. **4.** El Însuși a învățat că de obicei nu se pune făclia sub obroc, ci se așază în sfeșnic, ca să lumineze pe toți care se află în casă [127]. **5.** Atunci, Apostolii ori n-au înțeles, ori n-au dat ascultare acestei porunci, dacă n-au îndeplinit-o, îndepărtînd ceva de la lumină, adică de la Cuvîntul lui Dumnezeu și de la învățătura lui Hristos. **6.** Pe cît știu, ei nu se temeau de nimeni, nici de iudei și nici de celelalte neamuri; cu atît mai în voie au propovăduit ei în Biserică, ei, care nu tăceau în sinagogi și în locurile de adunare obștească! **7.** Ba mai mult, ei n-ar fi putut întoarce la credință pe iudei și nici n-ar fi putut atrage pe celelalte neamuri, dacă n-ar fi dat pe față, pe rînd, ceea ce voiau să-i facă să creadă. **8.** Și cu atît mai mult n-ar fi putut să răpească ceva Bisericilor care primiseră credința, și să dea altora mai puțin. **9.** Chiar dacă Domnul ar fi avut convorbiri mai pe larg cu cei mai apropiați ai Lui, ca să zicem așa, totuși, nu trebuie să credem că ele ar fi fost din acelea ce cuprind alte pricini de credință, deosebite și opuse celor ce se mărturisesc pe față, peste tot. **10.** Nici că propovăduiau un alt Dumnezeu în Biserică și un altul la ei, nici că dădeau lui Hristos o altă substanță în fața tuturor și o alta în ascuns, nici că vesteau o altă nădejde a Învierii față de toți și o alta față de cîțiva [128]. **11.** Căci ei înșiși îndemnau cu multă stăruință în epistolele lor ca toți să grăiască la fel și să nu fie dezbinări și neînțelegeri în Biserici [129], fiindcă ori Pavel, ori ceilalți, propovăduiau aceeași învățătură. **12.** Adeseori își aduceau aminte de acest îndemn: «Să fie cuvîntul vostru da, da; nu, nu; căci ce e mai mult e de la diavolul» [130], ca să nu trateze Evanghelia în chipuri diferite.

XXVII.

1. Așadar, dacă nu e de crezut că Apostolii n-ar fi cunoscut în toată plinătatea ceea ce trebuiau să propovăduiască, ori că ei n-ar fi arătat tuturor principiile întregii credințe, să vedem acum dacă, din întîmplare, pe cînd Apostolii învățau cu bună credință și numai într-un

124. In. 18, 20.
125. Mt. 10, 27.
126. Lc. 19, 20.
127. Mt. 5, 15.
128. I Cor. 1, 10.
129. Sfinții Apostoli n-au ascuns nimic Bisericii din învățătura cea una.
130. Mt. 5, 37.

fel, Bisericile n-au primit-o, din vina lor, într-altfel decît mărturiseau Apostolii. **2.** Acestea toate sînt, precum am arătat, predici cu care ereticii se opresc tot la lucruri neînsemnate. **3.** Ei se servesc de cercetarea Bisericilor de către Apostol: «O, Galateni fără de minte, cine v-a fermecat pe voi?» [131], şi «Voi alergaţi aşa de bine; cine v-a pus piedică?» [132] şi chiar de la început: «Mă mir că aşa de repede vă întoarceţi cu inima de la cel ce v-a chemat prin darul lui Hristos spre o altă Evanghelie» [133]. **4.** De asemenea, a scris către corinteni că sînt încă trupeşti, că i-a crescut cu lapte, nesocotindu-i în stare de a mînca altceva ei [134], care îşi închipuiau că ştiu ceva, atunci cînd încă n-apucaseră să ştie cum se cuvine [135]. **5.** Dacă ne vorbesc de critica aceasta făcută Bisericilor, atunci să şi creadă că ele s-au îndreptat. **6.** Dar să-şi amintească şi de acelea de a căror credinţă, ştiinţă şi purtare Apostolul se bucură şi dă mulţămită lui Dumnezeu [136]. Acestea sînt totuşi unite astăzi cu cele ce au fost atunci învinuite prin drepturile pe care le dă aceeaşi învăţătură.

XXVIII.

1. Să zicem atunci că toţi ar fi greşit: că Apostolul s-a înşelat aducînd această mărturie, că Duhul Sfînt n-a vegheat asupra nici uneia dintre Biserici ca s-o aducă la adevăr [137], tocmai el care fusese trimis de Hristos şi cerut de la Tatăl ca să fie învăţător al adevărului, că şi-ar fi uitat slujba lui de iconom al lui Dumnezeu, de locţiitor al lui Hristos, îngăduind ca Bisericile să înţeleagă şi să creadă cîte o dată în felurite chipuri ceea ce El Însuşi a propovăduit prin mijlocirea Apostolilor; dar este de crezut că Biserici atît de multe şi atît de însemnate să fi fost în rătăcire, ajungînd pînă la urmă la aceeaşi credinţă? **2.** După atîtea frămîntări n-ar fi putut ajunge la o singură ieşire; rătăcirea învăţăturii Bisericilor ar fi trebuit să ia felurite chipuri. **3.** Dealtfel, ceea ce se află identic la mulţi nu vine dintr-o greşeală, ci de la o singură predanie. **4.** Şi atunci să mai cuteze cineva să pretindă că au greşit aceia care au încredinţat-o altora! [138].

---

131. Gal. 3, 1.
132. Gal. 5, 7.
133. Gal. 1, 6.
134. I Cor. 3, 1 sq.
135. I Cor. 8, 2.
136. Rom. 1, 8; I Cor. 1, 4 sq.; Fil. 1, 3; Col. 1, 3 sq.; I Tes. 1, 2; II Tes. 1, 3.
137. Cf. In. 14, 26; 15, 26.
138. Tit 1, 7.

XXIX.

1. În orice chip s-ar fi greşit, amăgirea a domnit (spun ereticii) atîta timp cît n-au fost erezii! **2.** Adevărul a aşteptat pe un Marcion şi pe un Valentin ca să fie descătuşat! **3.** Pînă la ei se propovăduia o evanghelie înşelătoare, amăgitoare era şi credinţa, greşite atîtea mii de botezuri, amăgitoare atîtea lucrări ale credinţei, înşelătoare împlinirea atîtor virtuţi şi a unui har aşa de mare, greşite slujirea preoţească şi atîtea alte serviri; greşite, în sfîrşit, au fost încununările atîtor mucenici! [139]. **4.** Or, dacă nu erau amăgitoare şi nici deşarte, cum să ne lămurim faptul că lucrările lui Dumnezeu s-au desfăşurat înainte de a şti cărui Dumnezeu îi aparţii? Că au fost creştini înainte de a fi aflat pe Hristos? Că au fost erezii anterioare dreptei credinţe? **5.** Dar la orice lucru adevărul trece înaintea imaginii sale: ceea ce-i este asemenea urmează după el. **6.** Dealtfel, ar fi o nerozie destul de mare să pretindă cineva că erezia are întîietate faţă de învăţătura cea adevărată; căci aceasta din urmă a prevestit ereziile viitoare, ca să ne ferim de ele. **7.** S-a scris către Biserica păstrătoare a acestei învăţături, ba mai bine zis însăşi această învăţătură scrie către Biserica sa: «Chiar un înger din cer dacă ar vesti altă Evanghelie decît aceea pe care v-am vestit-o blestemat să fie» [140].

XXX.

1. Unde se afla pe atunci Marcion, corăbierul din Pont, iubitorul de stoicism? Unde era Valentin, următor al platonismului? **2.** Căci e neîndoielnic că n-au fost aşa de vechi; au trăit sub domnia lui Antoninus, au crezut mai întîi în învăţătura cea obştească din Biserica romană sub episcopatul fericitului Elefterie, pînă ce, din cauza dorinţei de a şti mai mult, dorinţă care-i neliniştea fără încetare şi cu care stricau şi pe fraţii lor, au fost înlăturaţi de două ori, cu cei două sute de mii de sesterţi pe care-i adusese bisericii. Apoi, surghiuniţi din nou pentru totdeauna, ei împrăştiară veninul învăţăturii lor. **3.** După aceea Marcion a făcut mărturisire de pocăinţă după ce primise condiţia ce i se pusese: că va avea pace numai dacă va da înapoi Bisericii pe ceilalţi, îndrumaţi de el spre pieirea lor; dar moartea i-a luat-o înainte

139. Unitatea pentru care a certat părinteşte pe galateni este garantată de Predania unică pe care o păstrează Biserica de pretutindeni. Sfîntul Vincenţiu de Lerini va formula mai tîrziu acest adevăr în formula: «Să ţinem ceea ce s-a crezut pretutindeni, totdeauna şi de toţi», în celebrul său «Commonitorium».

140. În trufia lor, ereticii socoteau că adevărul dumnezeiesc era necunoscut pînă la apariţia lor.

de a îndeplini condiţia pusă [141]. **4.** Se cădea să existe erezii [142]. Dar ereziile nu fiindcă trebuia să existe sînt bune, ca şi cînd ce e rău n-ar putea să existe; căci şi Domnul trebuia să fie vîndut, dar vai de vînzător! [143] Nimeni deci să nu afle aici vreo îndreptăţire a ereziilor. **5.** Dar să cercetăm şi obîrşia lui Apelles. Acesta nu e atît de vechi ca Marcion, cel ce l-a învăţat şi l-a format pe el. Căzut printr-o femeie şi părăsind înfrînarea marcionită, s-a retras în Alexandria de sub ochii celui mai sobru învăţător al său. **6.** De aici nu s-a întors cu o viaţă mai îndreptată, în afară de faptul că nu mai era marcionit. Apoi s-a lipit de o altă femeie, de acea fecioară Filumena [144], de care am pomenit mai sus, şi care a devenit apoi o mare desfrînată; sub influenţa moravurilor ei a scris «Descoperirile», pe care le învăţase de la ea. **7.** Pînă astăzi mai sînt pe lume oameni de aceia care-şi aduc aminte de ei, ba chiar şi urmaşi de ai lor, aşa încît nimeni nu poate tăgădui că aceştia s-au ivit mai tîrziu. **8.** Dealtfel, ei sînt osîndiţi chiar de faptele lor proprii, după cum a zis Domnul [145]. **9.** Dacă Marcion a despărţit Noul Testament de cel Vechi, atunci el a venit mai tîrziu decît ceea ce a despărţit căci n-ar fi putut despărţi ceea ce nu forma un tot. **10.** Într-adevăr faptul că înainte de a fi despărţite forma un tot, despărţirea făcîndu-se ulterior, arată că acela care le-a despărţit a venit mai tîrziu. **11.** De asemenea, Valentin înfăţişînd astfel Scripturile şi îndreptînd ceea ce îndrepta sub cuvînt că fusese greşit mai înainte, ne dovedeşte că ele erau ale altuia. **12.** Îi pomenim pe nume pe aceştia, ca pe nişte schimbători ai adevărului mai însemnaţi şi mai des întîlniţi. **13.** Dealtfel, mai umblă să strîmbe căile Domnului şi un nu ştiu care Nigidius, şi un Hermogene şi mulţi alţii. Să-mi arate dar cu putere de la care purced ei la aceasta? **14.** Dacă predică un alt Dumnezeu, de ce se folosesc tocmai de lucrurile, de Scripturile şi de numele Dumnezeului contra căruia predică ei? Iar dacă-L propovăduiesc pe El, de ce-L propovăduiesc în alt chip? **15.** Să aducă dovada că sînt nişte apostoli noi; să spună răspicat că iarăşi s-a pogorît Hristos, că iarăşi a învăţat El Însuşi, că s-a răstignit din nou, că a murit încă o dată şi că iarăşi a înviat. **16.** Căci aşa trimite Domnul pe apostoli de obicei: le dă puterea de a săvîrşi aceleaşi minuni, ca şi El Însuşi [146]. **17.** Aş dori să-mi arate şi ei minunile lor. Dealtfel, eu cunosc puterea prin care ei năzuiesc să ajungă pe Apostoli: aceia înviau morţii, aceştia ucid viii!

141. Gal. 1, 8.
142. II Cor. 11, 19.
143. Mc. 14, 21; Lc. 22, 22.
144. Vezi, cap. V—VI.
145. Mt. 7, 16.
146. Capitolele XXIX şi XXX dovedesc prioritatea adevărului faţă de erezie.

XXXI.

1. După acest ocol, să mă întorc la disputa despre întîietatea adevărului față de minciună, care este în urma lui [147]. Noi găsim un sprijin și în parabola aceea, după care sămînța cea bună a grîului la început a fost semănată de Domnul, dar după aceea a fost amestecată de către dușmanul diavol și iarba cea vătămătoare a neghinei. 2. Aceasta închipuie lămurit deosebirile de învățături, căci și în altă parte cuvîntul lui Dumnezeu este asemănat unei semințe. 3. Așa încît chiar din această orînduire se arată că ceea ce este încredințat mai dinainte de la Domnul este și adevărat, și că, din contră, e străin și mincinos ceea ce s-a adăugat mai tîrziu. 4. Această judecată va rămîne nezdruncinată contra acestor erezii tîrzielnice, care nu pot avea nici un temei în convingerile lor pentru a apăra adevărul susținut de ele.

XXXII.

1. Dealtfel, dacă unele erezii cutează să se răsădească singure în epoca apostolică pentru ca să pară astfel lăsate chiar de Apostoli, fiindcă ar fi existat chiar sub Apostoli, putem să le cerem să-și dea la iveală obîrșia Bisericilor lor, să desfășoare șirul episcopilor lor, precum urmează unul după altul, dintru început, așa încît cel dintîi episcop al lor să poată avea chezaș și înaintaș pe vreunul dintre Apostoli, ori Bărbați apostolici, care au stăruit pînă la urmă în cele apostolicești [148]. 2. Căci în acest chip Bisericile apostolice fac cunoscute pomelnicele lor: astfel, Biserica Smirnei istorisește că Policarp a fost înscăunat de către Ioan; tot astfel Clement al Romei a fost sfințit de către Petru. 3. Iată cum și celelalte Biserici arată de obicei pe aceia care, puși episcopi de către Apostoli, au butași ai seminței apostolicești. 4. Să plănuiască și ereticii ceva la fel! După atîtea blasfemii ce nu este îngăduit? 5. Dar chiar de vor face astfel, nu vor ajunge la nimic! Căci învățătura lor, după ce va fi pusă alături de cea apostolică, va arăta cu nepotrivirea și cu deosebirile sale, că n-are drept părinte nici vreun apostol, nici vreun bărbat apostolic. După cum Apostolii n-ar fi învățat ceva deosebit unul de la altul, tot astfel și bărbații apostolici n-au dat de la ei ceva care să se opună Apostolilor, în afară numai dacă aceia care au fost instruiți de către Apostoli vor fi propovăduit în alt chip. 6. La această probă sînt chemate ereziile și de către celelalte biserici care, deși n-au putința să arate ca întemeietor al lor pe nici unul dintre Apostoli, sau

---

147. Mc. 16, 17.
148. Întîietatea adevărului față de minciună ca valoare și timp e perfect demonstrată de parabola seminței bune și a neghinei din Mt. XIII, 24 ș.u.

Bărbaţi Apostolici, fiind mult mai nouă, ca şi cele ce întemeiază zi de zi, totuşi se înţeleg în aceeaşi credinţă şi, din cauza înrudirii strînse a învăţăturii lor, nu sînt socotite mai puţin apostolice. **7.** Aşadar, toate ereziile sînt invitate de Bisericile noastre să dea această îndoită dovadă, să arate prin ce se socotesc ele apostolice! **8.** Dar tocmai pentru aceasta nici nu sînt apostolice, nici nu pot dovedi că sînt şi nici nu sînt primite în pace şi în comuniune cu Bisericile în orice fel apostolice, fiindcă din cauza deosebirii de credinţă ele nu sînt nicidecum apostolice.

XXXIII.

1. Adaug la aceasta o cercetare a acelor doctrine care au existat pe timpul Apostolilor şi care au fost descrise şi afurisite de către înşişi Apostolii. **2.** Căci cele de azi vor fi mai bine arătate cum sînt, dacă se va dovedi că au existat încă de pe atunci, sau că-şi trag spiţa din acelea care au fost atunci [149]. **3.** În epistola întîia către Corinteni [150], Pavel osîndeşte pe cei ce tăgăduiesc ori pun la îndoială învierea, părere pe care o au îndeosebi saducheii [151]. **4.** De ea s-au folosit Marcion şi Apelles, ca şi Valentin şi toţi aceia care resping credinţa în învierea trupurilor. **5.** Scriind Galatenilor [152], el mustră pe cei ce păzesc şi apără tăierea împrejur şi legea, erezie care aparţine lui Hebion. **6.** Dînd cuvînt de învăţătură lui Timotei, el ceartă pe cei care se opun căsătoriilor, aşa cum susţin Marcion şi învăţăcelul său Apelles. **7.** La fel atacă el pe aceia care ziceau că învierea se şi săvîrşise [153], cum mărturisiseră de la ei înşişi valentinienii. **8.** Dar şi cînd pomeneşte de genealogii fără de sfîrşit [154], se simte şi aici Valentin, după care un Eon nu ştiu mai care, căci are un nume straniu şi apoi sînt mulţi, a născut din harul său Simţul şi Adevărul, aceştia la rîndul lor au dat naştere altor doi Eoni: Cuvîntul şi Viaţa, iar aceştia, au născut Omul şi Biserica. Din această primă grupă de opt Eoni au luat viaţă alţi zece şi apoi doisprezece Eoni cu nume ciudate, ca să împlinească, pînă la urmă, povestea celor treizeci de Eoni. **9.** Acelaşi Apostol, cînd osîndeşte pe cei robiţi stihiilor [155], dă pe faţă ceva de la Hermogene; acesta, vorbind despre o materie necreată, o face asemenea lui Dumnezeu, care singur n-a fost creat, şi astfel face din ea zeiţa mamă a stihiilor, aşa încît poate să i

---

149. Obîrşia apostolică şi continuarea lucrării Sfinţilor Apostoli de Bărbaţii Apostolici şi urmaşii lor, sînt criteriile adevăratei Biserici, care lipsesc ereticilor.
150. Cf. I Cor. 15, 12.
151. Cf. Mt. 22, 23; Fapte 23, 8.
152. Gal. 5, 2.
153. II Tim. 2, 18.
154. I Tim. 1, 4.
155. Cf. Gal. 4, 3.

se robească, fiindcă e asemenea lui Dumnezeu. **10.** Şi Ioan, în Apocalipsă [155 a], porunceşte să se pedepsească cei care mănîncă din cele sacrificate idolilor şi cei ce fac desfrînări. Mai sînt şi nicolaiţii, şi erezia aşa-zisă a cainiţilor. **11.** Într-o epistolă el numeşte antihrişti pe cei ce nu credeau că Iisus s-a întrupat şi că este Fiul lui Dumnezeu [156]. Marcion şi-a însuşit prima erezie, iar Hebion pe a doua. **12.** Învăţătura magică a lui Simon, care slujea îngerilor, s-a socotit ea singură printre idolatrii şi s-a osîndit, odată cu Simon, de către apostolul Petru [157].

XXXIV.

1. Acestea sînt, socotesc eu, feluritele învăţături mincinoase care au existat pe timpul Apostolilor precum aflăm chiar de la Apostoli. **2.** Şi totuşi, între atît de multe nebunii nu găsim nici o şcoală care să ridice vreo obiecţie despre Dumnezeu ca ziditor al întregului univers. **3.** Nimeni n-a îndrăznit să vorbească în privinţa asta despre un alt Dumnezeu. Mai curînd unii aveau îndoieli despre Fiul decît despre Tatăl, pînă în clipa cînd Marcion dădu la iveală un alt Dumnezeu, numai cu bunătate, în afară de cel Creator, **4.** clipă cînd Apelles dădu drept Creator, Dumnezeu al legii şi al lui Israel, pe nu ştiu care înger slăvit al unui Dumnezeu şi mai mare, zicînd că acesta e un Dumnezeu de foc, clipă cînd Valentin răspîndi Eonii săi şi puse la obîrşia Dumnezeului Creator vina unui Eon. **5.** Acestora numai şi lor mai întîi li s-a descoperit adevărul Dumnezeirii, ca unora ce au căpătat adică un rang mai mare şi un har mai desăvîrşit de la diavolul, cel ce a vrut ca şi în acest chip să se ia la întrecere cu Dumnezeu, aşa încît, cu nişte învăţături pline de venin, pe care Domnul le-a lepădat de la El, să ridice pe învăţăcei mai presus de învăţătorul lor [158]. **6.** Atunci toate ereziile să-şi aleagă un timp al ivirii lor, care cum au apărut; dealtfel, nu ne priveşte prea mult cînd au fost ele, odată ce nu vin din adevăr; căci fără îndoială că acelea care n-au existat sub Apostoli nu pot să vină din adevăr. **7.** Dacă ar fi existat atunci, ar fi fost şi ele pomenite, ca să fie şi ele pedepsite; într-adevăr, cele ce au fost pe vremea Apostolilor au fost osîndite fiecare după numele ei. **8.** Aşadar, fie că sînt tot acelea care erau mai rudimentare în timpul Apostolilor, iar acum sînt întrucîtva mai rafinate şi îşi vor primi osînda lor chiar din această pricină, fie că au existat mai întîi unele, iar celelalte au luat fiinţă după aceea şi au împrumutat credinţa de la cele anterioare, împărtăşindu-se cu ele în aceeaşi propovăduire, fără voia lor vor fi părtaşe la aceeaşi

155 a Cf. Apoc. 2, 20.
156. I In. 4, 3; 2, 22.
157. Fapte 8, 18 sq.
158. Cf. Mt. 10, 24.

osîndă. Aici are multă însemnătate ceea ce s-a spus mai sus despre cele ce vor veni: chiar dacă acestea din urmă n-ar lua parte cu nimic la învăţăturile demne de osîndit, de mai înainte sînt judecate după vechimea lor ca fiind cu atît mai mincinoase, cu cît nici n-au fost măcar pomenite de Apostoli [159]. **9.** Rămîne deci şi mai îndoielnic că acestea sînt ereziile despre care s-a vestit mai înainte că vor exista [160].

XXXV.

1. Cu aceste delimitări, toate ereziile sînt provocate de noi la luptă, cîtă vreme se deosebesc de învăţăturile Apostolilor, fie că s-au ivit după vremea Apostolilor, fie în timpul lor, fie că au fost condamnate de ei toate împreună, fie una cîte una; odată ce au căpătat această sancţiune să îndrăznească să ne răspundă şi ele opunînd piedici de acest fel învăţăturii noastre. **2.** Căci dacă tăgăduiesc adevărul acestei învăţături, să aducă dovada că ea este o rătăcire, s-o combată în acelaşi chip în care sînt combătute înseşi ereziile şi totodată să arate unde trebuie căutat adevărul, care s-a dovedit că nu se găseşte la ele. **3.** Învăţătura noastră nu e venită mai tîrziu, ci dimpotrivă, înaintea tuturor celorlalte; aceasta va fi mărturia adevărului, care are pretutindeni locul de cinste. **4.** Ea n-a fost condamnată de Apostoli, ci apărată de ei; acesta va fi semnul că ea este chiar a lor. **5.** Pe aceasta pe care n-o condamnă, ei care osîndesc orice învăţătură străină, o arată că e a lor şi de aceea o şi apără [161].

XXXVI.

1. Tu, cel care voieşti să-ţi îndreptezi spre lucrarea mîntuirii tale năzuinţa către o cunoştinţă cît mai adîncă, mergi în Bisericile apostolice, unde pînă astăzi scaunele Apostolilor stau în locurile cele mai de cinste, unde sînt citite şi scrierile lor proprii, care fac să răsune cuvintele lor şi ne înfăţişează chipul fiecăruia dintre ei **2.** Dacă e mai aproape de tine Ahaia, ai Corintul; dacă nu eşti departe de Macedonia, ai Philippi; dacă poţi trece în Asia, ai Efesul, iar dacă te afli pe lîngă Italia, ai Roma, a cărei autoritate ne este nouă sprijin. **3.** O, fericită Biserică, pentru care Apostolii şi-au vărsat întreaga învăţătură, cu sîngele lor! Unde Petru a suferit chinuri ca acelea ale Domnului, unde Pavel s-a încununat de o moarte ca aceea a lui Ioan Botezătorul; de unde Ioan Apostolul, după ce nu i s-a întîmplat nimic fiind afundat în

159. Mt. 10, 24.
160. Cu cît ereziile sînt mai noi, cu atît sînt mai mincinoase.
161. I Tim. 4, 1 sq.

untdelemn clocotit, s-a retras într-o insulă. **4.** Să vedem ce a cunoscut ea, ce a învățat pe alții, ce mărturisește împreună cu Bisericile africane. **5.** Ea cunoaște numai pe Domnul Dumnezeu, făcătorul a toate, și pe Iisus Hristos, Cel născut din Fecioara Maria, Fiul lui Dumnezeu Creatorul; ea cunoaște și învierea trupurilor, pune legea și profeții la un loc cu scrierile evanghelice și apostolice de unde soarbe credința; pe această credință o însemnează cu apă, o îmbracă cu Duh Sfînt, o hrănește cu împărtășanie; ea îndeamnă la mucenicie și nu primește pe nimeni care e potrivnic acestei învățături. **6.** Aceasta este învățătura, nu mai zic cea care anunța ereziile viitoare, ci din care au luat ființă ereziile; de fapt nu mai au nimic comun cu ea, de îndată ce i-au devenit adversare. **7.** Și din sîmburele măslinei celei gustoase, îmbelșugate și trebuincioase ia naștere măslinul cel sălbatic; și din miezul smochinei celei atît de plăcute și de dulci se înalță smochinul cel sălbatic, gol și nefolositor. **8.** Tot astfel și ereziile născute în sînul nostru nu sînt de ale noastre după neam, căci sămînța adevărului din ele s-a sălbăticit din pricina minciunii [162].

XXXVII.

1. Dacă e drept ca adevărul să fie recunoscut de partea noastră, fiindcă mergem după acele principii pe care Bisericile ni le-au încredințat după ce le-au primit și ele de la Hristos, iar Hristos de la Dumnezeu, atunci este dreaptă regula pe care am hotărît-o: că nu trebuie adică să îngăduim ereticilor a ne chema la luptă pe temeiul Scripturilor, fiindcă le dovedim și fără Scripturi că n-au nimic a face cu Scripturile. **2.** Dacă sînt eretici nu pot să fie creștini, fiindcă n-au moștenit de la Hristos învățătura, pe care o urmează după propria lor alegere, primind numele de eretici. **3.** Nefiind creștini, n-au nici un drept asupra scrierilor creștine și cu dreptate trebuie să le spunem: «Cine sînteți voi? Cînd și de unde ați venit? Cum puneți la cale treburile mele, voi, care nu sînteți dintre ai mei? Cu ce drept, Marcion, tai tu în pădurea mea? Cu voie de la cine, Valentine, schimbi tu vadul izvoarelor mele? Cu putere de la cine, Apelles, îmi muți tu hotarele? **4.** Acest ținut este al meu; pentru ce voi, ceilalți, semănați și pașteți aici după placul vostru? Acest ținut al meu este, eu îl stăpînesc de mult, l-am stăpînit înainte de voi și am zapise tari de la înșiși proprietarii care le-au stăpînit. **5.** Eu sînt urmașul Apostolilor și-l păstrez precum au hotărît ei în tes-

---

162. Învățătura sobornicească descoperită înaintea tuturor celorlalte a fost apărată de Apostoli, dînd semn și mărturie pentru ea.

tamentele lor, precum l-au încredinţat cinstei noastre, precum ni l-au dat cu jurămînt. **6.** Pe voi fără îndoială v-au dezmoştenit întotdeauna şi s-au lepădat de voi ca de nişte străini, ca de nişte duşmani !». **7.** Şi de ce oare ereticii sînt ca nişte duşmani ai Apostolilor, dacă nu din pricina învăţăturii lor, pe care fiecare din ei a scornit-o, sau a primit-o de la altul, după bunul său plac, împotriva Apostolilor ? [163].

XXXVIII.

1. Aşadar, unde se află deosebiri de învăţătură, acolo trebuie căutată şi stricarea Scripturii şi a tălmăcirii ei. **2.** Pe cei ce şi-au propus să înveţe altfel, nevoia i-a silit să strîmbe uneltele învăţăturii. **3.** Căci n-ar fi putut să înveţe altfel, dacă n-ar fi avut şi altfel de mijloace cu care să înveţe. Şi după cum ei n-ar fi putut reuşi să schimbe învăţătura fără să-i schimbe uneltele, tot astfel şi la noi n-ar fi fost cu putinţă păstrarea neatinsă a învăţăturii fără de întregirea acelor unelte care ne-au adus învăţătură. **4.** Într-adevăr, ce se împotriveşte nouă în Scripturile noastre ? Am pus noi ceva de la noi înşine în ele, ca să prefacem ceea ce se află în Scripturi înlăturînd, ori adăugînd, ori schimbînd ceva? **5.** Scripturile sînt dintru început ceea ce noi sîntem azi ; noi ne-am născut din ele şi între ele şi noi n-a fost nimic contradictoriu, înainte ca voi să le fi adăugat ceva. **6.** Fiindcă orice adaos de felul acesta trebuie socotit ca luînd fiinţă mai tîrziu, din pricina invidiei, şi fiindcă invidia nu se poate naşte înainte de lucrul invidiat şi nici de sub acelaşi acoperămînt, oricărui om chibzuit i se va părea de necrezut ca noi să vîrîm aici un condei ce schimbă Scripturile, noi, care existăm dintru început, fiind cei dintîi şi nu aceia care s-au născut mai tîrziu decît Scripturile şi care sînt nişte duşmani. **7.** Unul a schimbat cu mîna sa textul ; altul, cu răstălmăcirea lui, înţelesul. **8.** Chiar dacă Valentin pare a fi păstrat Scriptura neatinsă, totuşi a fost de o iscusinţă nu mai puţin vicleană decît Marcion, care a atacat adevărul. **9.** Căci Marcion s-a servit deschis şi pe faţă nu de pană, ci de fier, fiindcă a ciuntit Scripturile ca să le potrivească după învăţătura lui. **10.** Valentin le-a cruţat, căci n-a adaptat Scripturile la învăţăturile lui, ci pe acestea Scripturilor ; totuşi le-a răpit sau le-a adăugat mai mult decît Marcion, scoţînd tuturor cuvintelor sensul lor adevărat şi adăugîndu-le altul nepotrivit cu realitatea [164].

---

163. Ereziile sînt asemenea pomilor sălbatici crescuţi dintr-o sămînţă minunată într-un pămînt rău.

164. Scripturile sînt patrimoniul dumnezeiesc al Bisericii drept-măritoare şi ereticii n-au dreptul să le folosească împotriva ei.

XXXIX.

1. Aceşti oameni purced din duhurile răutăţii [165], şi contra lor trebuie să luptăm, fraţilor, privindu-i în faţă, întrucît sînt dealtfel necesari credinţei, pentru ca să se vădească cei aleşi şi să se descopere cei osîndiţi [166]. 2. Iată de ce au ei puterea şi uşurinţa de a născoci şi de a pregăti rătăcirea; în această privinţă nu trebuie să ne minunăm ca de un lucru greu, care nu se poate lămuri, căci avem la îndemînă altă pildă despre o astfel de uşurinţă în scrierile lumeşti. 3. Azi vezi o legendă luată din Vergilius, dar cu totul altfel rînduită; cuprinsul e potrivit cu versul iar versurile cu cuprinsul lor. 4. Hosidius Geta [167] a luat întreaga sa tragedie Medeea din Vergilius; o rudă de a mea, între alte îndeletniciri literare ale sale, a explicat după acelaşi poet tabloul lui Cebes [168]. 5. Se numesc homerocentoni de obicei cei ce, asemenea strîngătorului de petece, cîrpesc într-un singur corp mai multe bucăţi adunate de aci şi de colo, făcînd o lucrare proprie după poemele lui Homer. 6. Scrierile sfinte sînt izvor fecund pentru nevoile oricărui subiect. 7. Şi nu mă tem să spun că Scripturile, ele însele au fost, cu voia lui Dumnezeu, astfel întocmite, încît să dea material şi ereticilor, căci am citit că se cade să fie şi eresuri, care n-ar putea lua fiinţă fără de Scripturi [169].

XL.

1. Acum se naşte întrebarea: de cine este răstălmăcit înţelesul acelor părţi care duc la erezii? 2. Fără îndoială, de diavolul, al cărui rost e de a răstălmăci adevărul şi care imită lucrările tainelor dumnezeieşti în misterele diavoleşti [170]. 3. Şi el botează pe acei care cred în el, pe partizanii lui; cu această baie făgăduieşte el iertarea păcatelor. 4. Şi, dacă mi-aduc bine aminte de Mithra [171], el însemnează pe frunte pe ostaşii săi, săvîrşeşte sfinţirea pîinii, oferă o imagine a învierii şi răscumpără o coroană punînd-o sub sabie. 5. Ce nu hotărăşte o singură nuntă marelui preot al său? Are şi el şi fecioare şi din cei ce se înfrînează.

---

165. Unii eretici strică Scripturile, alţii răstălmăcesc sensul lor, iar alţii fac şi una şi alta, fără frica de Dumnezeu; cf. Efes 6, 12.
166. I Cor. 11, 19.
167. Scriitor latin neînsemnat.
168. Filozof grec, discipol al lui Socrate, a avut succes începînd din sec. II înainte de Hristos.
169. Diavolul îşi rîde de eretici, făcîndu-i să dea Sfintei Scripturi mai multe sensuri greşite decît oricărei alte cărţi.
170. Daivolul răstălmăceşte Scripturile şi imită Tainele dumnezeieşti în mistere diavoleşti.
171. Descrierea riturilor cultului lui Mithra, geniul religiei mazdeene, spiritul luminii dumnezeieşti.

6. Dealtfel, dacă înșirăm superstițiile lui Numa Pompilius[172] și dacă cercetăm sarcinile, semnele și cîștigurile preoțești, uneltele și jertfelnicele lor, ca și ciudățeniile sacrificiilor, ispășirilor și făgăduințelor lor, nu e limpede oare că diavolul a imitat pînă în cele mai neînsemnate lucruri legea iudaică? 7. Cel ce a dorit cu atîta aprindere să imite în lucrurile de închinare la idoli chiar acele rînduieli după care se săvîrșeau tainele lui Hristos, tot acela, cu același scop, a dorit și chiar a reușit să potrivească uneltele lucrărilor dumnezeiești și ale tainelor creștine[173] cu o credință nelegiuită și potrivnică, luînd cuprinsul său din cuprinsul acelora, cuvintele sale din cuvintele lor, parabolele sale din parabolele lor. 8. Și iată de ce nimeni să nu se îndoiască de faptul că de la diavolul au fost trimise darurile stricăciunii, din care vin și ereziile, și nici de acela că ereziile se deosebesc cu puțin de închinarea idolească, fiindcă ele purced de la același plăsmuitor și din aceeași lucrare din care purcede și închinarea cea idolească. 9. Fie că născocesc un alt Dumnezeu opus Creatorului, fie că mărturisesc un singur creator, ele îl înfățișează altfel decît cum este în adevăr. 10. Și astfel, orice minciună, pe care o spun ei cu privire la Dumnezeu, este legată de închinarea la idoli.

XLI.

1. Nu voi lăsa deoparte nici zugrăvirea purtării ereticilor, care e așa de deșartă, de pămîntească, de lumească, fără nici o greutate, fără autoritate, fără disciplină, potrivindu-se de minune cu credința lor[174]. 2. Și, mai întîi de toate, nu se știe bine cine e catehumen și cine e credincios: toți intră la fel, ascultă la fel, se roagă aidoma. De ar veni niște păgîni la ei pe neașteptate, ei ar da cele sfinte cîinilor și ar arunca mărgăritarele înaintea porcilor, e drept că nu din cele adevărate[175]. 3. Pentru ei simplicitate înseamnă pieirea oricărei discipline; ei numesc formalism grija pe care o avem noi pentru această disciplină. Dau pacea lor tuturor fără nici o deosebire. 4. Nimic n-are vreo însemnătate pentru ei, în discuțiile lor pot să aibă păreri felurite, cîtă vreme sînt înțeleși într-ascuns să înfrîngă unicul adevăr. Toți se îngîmfează, toți făgăduiesc știința. Catehumenii înșiși se socot desăvîrșiți mai înainte de a fi fost învățați cum se cuvine de către alții. 5. Cît despre femeile

---

172. Numa Pompiliu al doilea rege legendar al Romei, căruia i se atribuie o reformă religioasă.
173. Sfintele Scripturi.
174. Comportarea ereticilor în cult nu este potrivită.
175. Mt. 7, 6.

eretice, ce îndrăzneţe sînt! Cutează să înveţe ele pe alţii, să discute, să facă exorcisme, să făgăduiască vindecarea, poate chiar să şi boteze! **6.** Ordinea lor ierarhică este făcută la întîmplare, fără a i se da vreo însemnătate, nestatornică; ei rînduiesc mai mari cînd pe nişte neofiţi, cînd dintre cei legaţi de lumea aceasta, cînd pe cei ce s-au lepădat de credinţa noastră, pentru ca să-i lege de ei prin slavă, dacă nu pot face aceasta prin adevăr. **7.** Nicăieri nu se înaintează mai cu uşurinţă decît în tabăra acestor răsculaţi, unde numai faptul că te afli acolo însemnează un cîştig. **8.** Astfel, ei au azi un episcop, mîine un altul; azi un diacon, care mîine va fi citeţ, azi un preot care mîine va fi un credincios oarecare; de aceea, ei dau sarcini preoţeşti chiar şi simplilor credincioşi.

XLII.

1. Ce să mai zic atunci despre folosirea cuvîntului, cînd ei nu-şi dau silinţa să cîştige pe păgîni, ci să piardă pe ai noştri? **2.** Ei caută nu gloria de a lucra pentru ridicarea celor căzuţi, ci pe aceea de a aduce prăbuşirea celor ce stau în picioare, fiindcă lucrarea lor nu vine de la ceea ce ei înşişi au clădit, ci din nimicirea adevărului[176]. **3.** Ei sapă la temelia casei noastre, ca s-o clădească pe a lor. Luaţi-le legea lui Moise, profeţii şi pe Dumnezeu şi nu vor mai avea de adus nici o învinuire. **4.** Aşa se face că ei lucrează mai curînd la ruinarea clădirilor ce stau nevătămate, decît la adunarea ruinelor celor ce zac la pămînt. **5.** Numai cu acest scop se prefac ei umili, dezmierdători şi supuşi; dealtfel, ei n-au nici cinstirea mai marilor lor. **6.** Iată de ce aproape că nu sînt dezbinări printre eretici, fiindcă nu se arată atunci cînd sînt, schisma face unitatea lor. **7.** Minciuni vorbesc, dacă nu se deosebesc între ei după regulile lor, cîtă vreme fiecare judecă după mintea lui ceea ce a primit, ca şi cum cel ce le-a încredinţat le-ar fi alcătuit după placul lui. **8.** În dezvoltarea ei, erezia îşi păstrează un fel al său deosebit, ca şi îndrumarea căpătată de la obîrşia ei. S-a îngăduit acelaşi lucru valentinienilor ca şi lui Valentin, marcioniţilor ca şi lui Marcion, să aducă după placul lor, o credinţă nouă. **9.** Dealtfel, cercetîndu-se adînc toate ereziile, vor fi găsite serioase deosebiri între ele şi întemeietorii lor cu privire la multe învăţături pe care le profesează. **10.** Multe nici n-au biserici: rătăcesc în rîsul tuturor, fără mamă, fără lăcaş, fără credinţă, ca nişte vagabonzi pe care-i fluieră lumea.

176. Impresia evidentă de dezordine în comparaţie cu cultul ortodox.

XLIII.

1. S-a mai luat seama şi la legăturile ereticilor cu o mulţime de magi, de înşelători, de astrologi şi de filozofi, cu cei dedaţi adică deşartelor cercetări [177]. 2. Pretutindeni îşi amintesc de acel «Cercetaţi şi veţi afla!» [178]. Dar însuşirile unei credinţe pot fi judecate după viaţa credincioşilor ei, căci purtarea este piatra de încercare a unei învăţături. 3. Ei zic că nu trebuie să ne temem de Dumnezeu; de aceea toate le sînt slobode şi fără nici o rînduială. 4. Dar unde nu este temut Dumnezeu, decît acolo unde nu există El? Şi unde nu este Dumnezeu, nu poate dăinui nici un adevăr. Iar unde nu se află adevărul, se duce în chip necesar o asemenea viaţă. 5. Unde însă este Dumnezeu, acolo este şi frica de Dumnezeu, care este începutul înţelepciunii [179], iar unde este frica de Dumnezeu, acolo se află tăria în cinste, siguranţa în toate, căldura sufletului, o grijă mereu trează, o alegere îndelung chibzuită, o vorbire cumpănită, o înaintare într-un loc de cinste bine meritată, supunere religioasă, slujbă cucernică, purtare modestă, Biserica în unire şi toate ale lui Dumnezeu.

XLIV.

1. Mai mult, mărturiile unui aspru fel de viaţă, ce se duce la noi, se adaugă ca să vădească adevărul; nimănui nu-i va fi de nici un folos să întoarcă ochii de la el, dacă-şi aduce aminte de judecata viitoare la care noi toţi vom fi datori să stăm înaintea scaunului de judecată al lui Hristos [180] şi să dăm seama fiecare de credinţa noastră [181]. 2. Ce vor zice atunci cei care vor fi necinstit cu stricăciunea ereziei pe Fecioara încredinţată de către Hristos [182]. 3. Vor arăta, cred, că nu li s-a spus nimic, nici de către Hristos Însuşi, nici de către Apostolii Săi [183], despre învăţăturile primejdioase şi nelegiuite ce au să vie şi că nu li s-a dat nici un sfat ca să se ferească de ele şi să le respingă. 4. Mai curînd să-şi recunoască vina lor, decît pe a acelora care nu i-au prevenit la timp. 5. Vor mai adăuga apoi multe altele despre puterea cutărui

177. Prin prozelitismul lor între cei cu dreapta credinţă ei nu zidesc, ci dărîmă, nu cîştigă pe păgîni, ci pierd pe dreptcredincioşi, nu ridică pe cei căzuţi, ci prăbuşesc pe cei ce stau în picioare.
178. Mt. 7, 7.
179. Prov. 1, 7; Ps. 110.
180. Slujirea lui Dumnezeu şi a oamenilor e urmarea trăirii prezenţei lui Dumnezeu în sfinţenie şi adevăr.
181. Tabloul sumbru al situaţiei în faţa scaunului de judecată al lui Hristos.
182. I Pt. 4, 5.
183. II Cor. 11, 13.

învățător eretic[184]: că el a adus dovezi foarte multe despre învățătura lui, că a înviat morți, că a vindecat bolnavi, a proorocit cele ce aveau să vină, așa încît de fapt să fie crezuți apostoli. **6.** Ca și cînd n-ar fi fost scris că vor veni mulți care vor face mari minuni ca să întărească înșelăciunea propovedaniei celei amăgitoare! Așa vor merita ei iertarea! **7.** Iar dacă acei care vor fi rămas în credință neclintiți, amintindu-și de Scripturi și de înștiințările Domnului și ale Apostolilor, se vor găsi, cred, în nedumerire în ce privește mîntuirea lor, Domnul va zice[185]: **8.** «Eu vestisem de mai înainte lămurit că vor veni învățători mincinoși în numele Meu și al Apostolilor și poruncisem ucenicilor Mei să vă sfătuiască din vreme. **9.** Am încredințat odată pentru totdeauna Apostolilor Mei Evanghelia și învățătura cu aceleași principii, dar, fiindcă n-ați crezut în ea, am găsit cu cale să-i aduc niște schimbări. **10.** Făgăduisem chiar învierea trupurilor, dar m-am răzgîndit, de teamă că n-o voi putea îndeplini. Mă arătasem ca născut dintr-o fecioară, dar după aceea mi s-a părut rușinos acest lucru. **11.** Numisem «Tatăl meu» pe Acela care dă soarele și ploile, dar m-a adoptat un alt tată mai bun. Vă oprisem de a trage cu urechea la eretici, dar am greșit». **12.** Astfel de rătăciri sînt în stare să gîndească aceia care și-au pierdut calea și care nu se mai feresc de primejdia ce amenință adevărata credință. **13.** Iată că am combătut toate ereziile laolaltă, am arătat că trebuie să le îndepărtăm de orice discuție asupra Scripturilor pe baza unor prescripții sigure, juste și necesare[186]. **14.** De aici înainte, dacă bunătatea lui Dumnezeu o va îngădui, vom răspunde la cîteva în chip special. **15.** Celor ce întru credința adevărată citesc aceste rînduri, pacea și harul Domnului nostru Iisus Hristos în veci!

---

184. Fapte 20, 30; II Tim. 2, 3 sq.; Rom. 16, 17.

185. Cf. Mc. 16. 17; Mt. 7, 15 sq; 24, 4 sq.; II Cor. 11, 13; I Tim. 4, 1 sq.; II Tim. 4, 2 sq.; II Pt. 3, 2 sq.; Judec. 18; I In. 3, 2 sq.

186. Prescripțiile care opresc discuțiile cu ereticii pe baza Scripturilor sînt precise, juste și necesare.

INDICE SCRIPTURISTIC

Judecători 18 — XLIV, 7.
III Împărați 11, 29 sq. — III, 8.
II Împărați 16, 7 sq. — III, 8.
I Împărați 12 — III, 4.
Psalmi 109, 8 — XX, 4.
Psalmi 110 — XLIII,
Proverbe 1, 7 — XLIII, 5.
Isaia 40, 15 — VIII, 9.
3 Ezdra 8, 20 — III, 7.
Înțelepciunea lui Solomon, 1, 1 — VII, 9
Matei 3, 12 — III, 8.
Matei 5, 15 — XXVI, 4.
Matei 5, 37 — XXVI, 12.
Matei 7, 6 — XLI, 6; Matei 7, 7 — VIII, 2; Matei 7, 7 — XLIII, 2.
Matei 5, 15 — XXVI, 4.
Matei 7, 15 sq. — I, 1.
Matei 7, 6 — XXVI, 1.
Matei 7, 16 — XXX, 8.
Matei 7, 26 — III, 1.

Matei 7, 6 – XLI, 2.
Matei 7, 7 – XLIII, 2.
Matei 7, 9 – XI, 7.
Matei 10, 22 – III, 6.
Matei 10, 24 – XXXIV, 5.
Matei 10, 5 – VIII, 13.
Matei 10, 27 – XXVI, 2.
Matei 11, 1 sq. – VIII, 15.
Matei 11, 28 – XXI, 4.
Matei 7, 15 – IV, 2.
Matei 13, 26 – III, 9.
Matei 15, 13 – III, 8.
Matei 15, 14 – XIV, 8.
Matei 15, 24; VIII, 12.
Matei 15, 26 – VIII, 13.
Matei 16, 13—16 – VIII, 3.
Matei 16, 18 sq – XXII, 4.
Matei 18, 16 sq. – XXII, 6.
Matei 28, 19 – VIII, 14.
Matei 28, 19 – XXI.
Matei 28, 19 – XXI, 1; XX, 3 sq.
Marcu 4, 34 – XXII, 3.
Marcu 9, 2 sq. – XXII, 6.
Marcu 10, 31 – III, 8.
Marcu 13, 6 – IV, 4.
Marcu 14, 21 – XXX, 4.
Marcu 16, 17 – XXX, 16; XLIV, 7.
Luca 6, 39 – XIV, 8.
Luca 8, 10 – XXII, 3.
Luca 11, 9 – XI, 7.
Luca 15, 8 – XI, 4.
Luca 15, 8 – XII, 3.
Luca 16, 29 – VIII, 6.
Luca 8, 10 – XXII, 3.
Luca 18, 42 – XIV, 3.
Luca 18, 6 – XI, 6.
Luca 19, 20 – XXVI, 3.
Luca 22, 22 – XXX, 4.
Ioan 5, 31 – XXIII, 6.
Ioan 5, 39 – VIII, 6.
Ioan 6, 66 – III, 10.
Ioan 6, 67 – III, 11.
Ioan 14, 26 – XXVIII, 1.
Ioan 15, 26 – XXVIII, 1.
Ioan 16, 12 sq. – XXII, 8.
Ioan 16, 15 – VIII, 14.
Ioan 16, 23 sq. – XXII, 4.
Ioan 18, 20 – XXVI, 2.
Ioan 19, 25 – XXII, 4.
Fapte 1, 26 – XX, 4.
Fapte 1, 8 – XX, 5.
Fapte 2, 1 sq. – XX, 5.
Fapte 2, 1 sq. – XXII, 9.
Fapte 5, 12 – VII, 9.
Fapte 8, 19 sq. – XXXIII, 12.
Fapte 9, 21 – XXIII, 8, 21.
Fapte 9, 27 – XXIII, 6.
Fapte 13, 22 – III, 4.
Fapte 16, 3 – XXIV, 3.
Fapte 17, 15 – VII, 8.
Fapte 19, 20 – XXVI, 6.
Fapte 20, 30 – XLIV, 5.
Fapte 23, 8 – XXXIII, 3.
Romani 1, 8 – XXVII, 6.
Romani 16, 17 – XLIV, 5.
I Corinteni 1, 4 – XXVII, 6.
I Corinteni 1, 10 – V, 5; XXVI, 10.
I Corinteni 1, 27 – VII, 2.
I Corinteni 3, 1 sq – XXVII, 4.
I Corinteni 3, 18—19 – VII, 4.
I Corinteni 9, 20 sq. – XXIV, 2.
I Corinteni 11, 18 – V, 1.
I Corinteni 11, 19 – I, 2; XXXIX, 1.
I Corinteni 15, 20 – XXXIII, 3.
II Corinteni 11, 13 – IV, 4; XLIV, 3.
II Corinteni 11, 13 – XLIV, 7.
II Corinteni 11, 19 – XXX, 4.
II Corinteni 12, 1 sq. – XXIV, 5.
II Corinteni 12, 15 sq. – XXIV, 6.
II Corinteni 13, 1 – XXII, 6.
Galateni 1, 11 sq. – VI, 4.
Galateni 1, 18 – XXIII, 7.
Galateni 1, 22 sq. – XXIII, 8.
Galateni 1, 23 – XXIII, 4.
Galateni 1, 24 – XXIII, 8.
Galateni 1, 6 sq. – XXVII, 3.
Galateni 1, 8 sq. – VI, 5.
Galateni 1, 8 – XXIX, 2.
Galateni 2, 11 – XXIII, 1.
Galateni 2, 9 – XXIII, 9.
Galateni 3, 11 sq. – XXIII, 10.
Galateni 3, 1 – XXVII, 3.
Galateni 4, 3 – XXXIII, 8.
Galateni 5, 20 – VI, 1.
Galateni 5, 2 – XXXIII, 5.
Galateni 5, 7 – XXVII, 3.
Efeseni 6, 12 – XXIX, 1.
Filipeni 1, 3 – XXVII, 6.
Coloseni 1, 3 sq. – XXVII, 6.
Coloseni 2, 22 – VII, 1.
Coloseni 2, 8 – VII, 7.
I Tesaloniceni 1, 2 – XXVII, 6.
I Tesaloniceni 5, 21 – IV, 7.
II Tesaloniceni 1, 3 – XXVII, 6.

I Timotei 6, 20 – XXXV, 2.
I Timotei 1, 18 – XXV, 4.
I Timotei 1, 4 – VII, 7; XXXIII, 8.
I Timotei 4, 1 – VII, 1.
I Timotei 4, 1 sq. – XXXIV, 9.
I Timotei 4, 1 sq. – XLIV, 7.
I Timotei 6, 20 – XXV, 2.
I Timotei 6, 4 – XVI, 1.
II Timotei 1, 14 – XXV, 8.
II Timotei 1, 15 – III, 12.
II Timotei 2, 18 – XXXIII, 7.
II Timotei 2, 19 – III, 8.
II Timotei 2, 2 – XXV, 6.
IITimotei 2, 2 – XXV, 8.
II Timotei 2, 3 sq. – LXIV, 5.
II Timotei 3, 8 – II, 6.
II Timotei 4, 3 – VII, 1.
II Timotei 4, 2 sq. – XLIV, 7.
Tit 1, 7 – XXVIII, 1.
Tit 1, 15 – XXVII, 1.
Tit 3, 10 sq. – VI, 1.
Tit 3, 9 – VII, 7.
Tit 3, 11 – VI, 3.
Evrei 4, 15 – III, 5.
I Petru 1, 13 sq. – III, 13.
I Petru 2, 22 – III, 5.
I Petru 4, 5 – XXIV, 1.
II Petru 3, 2 sq. – XLIV.
I Ioan 2, 18 – IV, 4.
I Ioan 2, 19 – III, 13.
I Ioan 2, 22 – XXXIII, 11.
I Ioan 3, 2 sq. – XLIV, 7.
I Ioan 4, 1 – IV, 4.
I Ioan 4, 3 – XXXIII, 11.
Iuda – XX, 4
Apocalipsa 2, 20 – XXXIII, 10.

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

Adaosuri şi tăieturi, XVII, 1.
Adevărata învăţătură, XIX, 3.
Adevăratele Scripturi, XIX, 3.
Adevărul tot, XXII, 8; XXI, 2 — unic, XLI, 4; — şi viaţa, XLIV, 1.
Adversarul XVII, 4.
Ahaia, XXXVI, 2.
Alegerea neîngăduită, VI, 4.
Aluat, VII, 5.
Amăgirea, XXIX, 1.
Antihrist, IV, 5.
Antoninus, XXX, 2.
Apelle, VI, 6; X, 7; XXX, 5; XXXIII, 6.
Apostat, XI, 3.
Apostolicitatea, garanţia adevărului, XXXII, 1—4.
Apostolii şi bărbaţii apostolici chezaşi ai adevărului, XXXII, 5.
Apostolul, IV, 7; VI, 4; — trimis, XX, 4; XXI, 1; XXVI, sq.
Aristotel, VII, 6.
Ascultarea, XVI, 1.
Atena, VII, 8.
Autoritatea, lipseşte în cultul eretic, XLI, 1 sq.

B

Basme şi genealogii, VII, 7.
Bătrîna (din parabolă), XI, 4.
Biserica, întemeierea, XX, 4—8; apostolică, XXI, 3, 4, 7; XXXVI.
Bucuria făgăduinţelor cereşti, XIII, 5.
Bunul încredinţat, XXV, 2.

C

Cancer, VII, 7.
Catehumen, XLI, 2.
Cercetări şi descoperiri, X, 4; XIV, 7.
Cercetarea Bisericilor, XII.
Cerul al treilea, XXIV, 5.
Cele sfinte cîinilor, XXVI, 1.
Coloseni, VII, 7.
Corăbierul din Pont, XXX, 1.
Corinteni XXVII, 4.
Corintul XXXVI, 2.
Creatorul contestat, XXXIV, 3—9.
Credinţa, I, 1; — curiozitate, XIV, 5; nelegiuită, XL, 7.
Creştinism istoric ori platonic, ori dialectic, VII, 10.
Critica Bisericilor, XXVII, 5.
Cuprinsul Revelaţiei imitat, XL, 7.
Curiozitatea, VIII, 1; XIV, 1, 2.
Cuviinţa, XXIV, 1.
Cuvintele Domnului, IV, 1.
Cuvinte de nespus, XXIV, 5.
Cuvîntarea, VIII, 5.
Cuvîntul, XIII, 2; — lui Dumnezeu, XXVI, 4; — da ori nu, XXVI, 12; — imitat, XL, 7

D

David, III, 4.
Deosebiri între eretici, V, 1, 2, 4.

Dezbinări, V, 1, 2, 4; şi neînţelegeri, XXVI, 11.
Dezertor, XII, 2.
Dialectica, VII, 6.
Diavolul răstălmăceşte Scripturile, XL, 1.
Diferite probleme, XIV, 2.
Disciplina lipseşte în cultul eretic, XLI, 1.
Discipoli şi prieteni, XXII, 3.
Discuţii, VII, 7.
Disputa, XV, 2; XVI, 3.
Doisprezece, XX, 2.
Dovada învăţăturii, XXII, 1; XXII, 11.
Dovezile, IX, 6; — învăţătorului eretic, XLIV, 5—6.
Dumnezeu, XXX, 14; -Tatăl, XX, 1.
Duşman, XII, 2.

E

Efesul, XXXVI, 2.
Entymesă şi ectromată, VII, 5.
Eonii, VII, 3; XXXIII, 8; XXXIV, 4—5.
Epicur, VII, 4.
Episcopii, chezaşii apostolicităţii, XXXII, 1—4.
Epistolele apostolice, IV, 1.
Ereziile, I, 2; aduc moartea veşnică şi văpaia focului, II, 4; tăria lor vine de la slăbiciunea credinţei noastre, II, 7; sînt cel mai mare rău, V, 2.
Ermoghene, III, 12.
Evanghelie ascunsă, XXV, 8, 9.

F

Farmece, VI, 6.
Faţa şi inima, III, 7.
Făclia sub obroc, XXVI, 4.
Făgăduinţe, VIII, 11; XXII, 8—9.
Fecioara Filumena, VI, 6; -Maria, XIII, 3; — lui Hristos (Biserica), XLIV, 2; XXX, 6.
Femeile eretice, cutezătoare, XLI, 5.
Fericită Biserica... XXXVI, 3 sq.
Fier — pană, XXXVIII, 9.
Figel, III, 12.
Filetus, III, 12.
Filipi, XXXVI, 2.
Filozofia, VII, 2.
Fir de praf, VIII, 9.
Fiul, XIII, 3; XXI, 2.
Forţa, I, 3.
Frica de Dumnezeu, XLIII, 5.
Fraţi, XXIII, 6.
Frigurile, II, 1.
Fugar, XII, 2.

G

Galateni, VI, 1 XXVII, 3.
Genealogiile gnostice, XXXIII, 8.
Greşala, IV, 7.
Grînarele, III, 9.

H

Har, XXIX, 3 — ştiinţei, XIV, 2.
Hebion, XXXIII, 5, 11; — şi Simon, X, 8; XXXIII.
Heraclit, VII, 4.
Homerocentoni (petecari din Homer), XXXIX, 5.
Hosidius Geta, plagiator, XXXIX, 4.

I

Ierusalim, XXIII, 7.
Idolatrii, XXXIII, 12.
Iisus Hristos Domnul nostru, XXI, 1.
Imeneu, III, 12.
Interpretări felurite, XVII, 1.
Ioan, ucenicul prea iubit, XXII, 5.
Iudeii, VIII, 4; XXIV, 2; XXVI, 6.
Ispite, V, 3.

Î

Împărăţia cerurilor, XIII, 4.
Încercarea credinţei II, 2; V, 3.
Încununările mucenicilor, XXIX, 3.
Îndoieli, XIV, 8; XVIII, 1.
Înger din cer, VI, 5; XXIX, 7.
Însuşirile focului, VII, 4.
Înşelăciunile propovăduirii amăgitoare, XLIV, 6.
Întemeierea Bisericii, XX, 4.
Întîietatea adevărului, XXX; — o demonstrează parabola grîului şi a neghinei, XXXI.
Întuneric, lumină, XXVI, 2.
Înţelepciune, VII, 1.
Învăţători, XXII, 3; — ai neamurilor, XX, 2.
Învăţătura, XXV, 5; — primejdioasă şi nelegiuită, XLIV, 3.
Învăţături în taină şi pe faţă, XXV, 1-2.
Învierea, XXIII, 11; nădejdea ei, XXVI, 10; tăgăduită, XXXIII, 3.

J

Judecata viitoare, XLIV, 1.
Judecarea omului după credinţă, III, 6.
Judecătorul, XI, 6; XII, 3.

L

Legăturile ereticilor, XLIII, 1.
Lege şi făgăduinţă, XIII, 4; XIV, 4; — la eretici, XLII, 3.
Legende, XXXIX, 3.
Lopata, III, 8.
Lucrările lui Dumnezeu, XXIX, 4.
Lupi răpitori, IV, 2.
Lupta, VII, 6.

M

Marcion, VII, 3; XXIX, 2; XXX, XXXIII, 3.
Maria, XXII, 5; XXIII, 11.
Martori, XXII, 6; cu martori, XXV, 6.
Materia, VII, 4.
Mathia, XX, 4.
Mărgăritarele porcilor, XXVI, 1.
Mărturiile vieţii, XLIV, 1.
Mărturisirea, XXII, 4; XXV, 5.
Măsura, X, 1.
Medeea, XXXIX, 4.
Mijloace de îndepărtare, XXI, 1.
Milă şi plată, XII, 2.
Misiunea, XXII, 3.
Mistere diavoleşti, XL, 2.
Mithra imită Tainele, XL, 4—5.
Mîntuirea-slavă, XIV, 5.
Moise şi Ilie, XXII, 5.
Mustrarea întîia, VI, 1; XVI, 1; — a doua, XVI, 2; XXIV, 2.

N

Neamuri, XX, 2, 3 etc.
Nebunie, VII, 1; XXII, 2; XXV, 1; XXXIV, 1.
Necuviinţă, XXIV, 1.
Neofiţi eretici, linguşiţi, XLI, 6.
Nerozie, XXIX, 6.
Neştiinţa Apostolilor, XXIII, 1.
Nicolaiţii şi Cainiţii, XXXIII, 10.
Numa Pompiliu imita Tainele, XL, 6.

O

Obiectul, X, 1.
Obîrşia, XXXII, 1; — ascunsă, XXV, 6.
Ochii Domnului, III, 7.
Omul eretic, XVI, 1; XXI, 1, 3.
Orb şi orbi, XIV, 8.
Ostaşii, XL, 4.

P

Pace, XXX, 3.
Paiele (zboară), III, 9.
Parabola, XXVI, 3; grîului şi a neghinei, XXXI; — imitată, XL, 7.
Partida adversă, XXII, 1.
Partizanii, XL, 3.
Pavel, VI, 1; XXIII, 1; — 8; răpit în rai, XXIV, 5, 6.
Păgîni, VIII, 9, 13; XXIII, 10.
Pedeapsa, XI, 1.
Petre Apostolul, XXII, 4; XXIII, 1—11.
Picătura în vas plin, VIII, 9.
Piei de oaie, IV, 2.
Pilda, XXXIX, 2.
Pîinea copiilor, VIII, 13; Pîine, XII, 3.
Platon, VII, 3.
Ponţiu Pilat, XXV, 5.
Poporul credincios, XX, 2.
Porunca, XXV, 4, 6.
Poziţia, XVIII, 2.
Predania, VII, 7; XIX, 3.
Predicatori (falşi), IV, 4.
Principiile credinţei, XII, 5; XIII, 1, 6; XXVII, 1.
Procedeu, XXIII, 10.
Pronia Sf. Duh, VII, 7.
Propovăduitor, XXI, 1.
Propovăduirea, VIII, 3.
Puterea, II, 3; — Sf. Duh, XX, 4.

R

Rai, XXIV, 5, 6.
Raţiunea, X, 1.
Răspuns bîrfitorilor atribuit Domnului, XLIV, 7—12.
Răstălmăcire, XXXVIII, 7.
Rătăciri, IV, 6; XXXIV, 2; XXXIX, 2.
Răul, VII, 5.
Răzvrătit, XII, 2.
Reuşita, XV, 1.
Rezistenţa, IV, 6.
Rînduiala, XIX, 2; imitată XL, 6.
Roma, XXXVI, 2.
Rugăminte, XI, 7.

S

Saducheii, XXXIII, 3.
Sancţiune, XXXV, 1.
Sarcinile preoţiei la eretici, XLI, 6—7.
Saul, III, 4.
Schismele, V, 1.
Scripturile, XIV, 14; — izvoare, XXXIX, 6, 7; XXX, 11; prescrierea lor, XXXVII.
Sens alterat, XVII, 2; — adevărat, XXXVIII, 10.
Sfeşnic, XXVI, 4.
Sfîntul Duh, XX, 3.
Simon Magul, XXXIII, 12.

Sinagogi, XXVI, 6.
Slava, XIII, 5; XXII, 6; — pentru neofiţii eretici, XLI, 6.
Slugă, XII, 2.
Slujirea preoţească, XXIX, 2.
Sminteală, II, 5; III, 10.
Soldatul, XII, 2.
Solomon, III, 4.
Sorţul, XX, 4.
Stăpînirea Scripturilor, XV, 4; XIX, 1 sq.
Stoicism, XXXI, 1.
Străin, XII, 2.
Suferinţe de martir, XXIV, 4.
Stricarea Scripturilor, XXXVIII, 1.
Stricăciunea ereziei, XLIV, 2.
Strîmbarea uneltelor învăţăturii, XXXVIII.

Ş

Şirul Episcopilor, XXXII, 1.

T

Tabără de răsculaţi, XLI, 7.
Tabloul lui Cebes, XXXIX, 4.
Tainele, XXII, 3; -dumnezeieşti, XL, 2; imitate, XL, 2, 6.
Talant, învăţătură, XXVI, 3.
Tăierea împrejur, XXIV, 3; XXXIII, 5.
Tălmăciri mincinoase, XVIII, 3; XXXVIII.
Tăria ereticilor, XV, 4.
Timotei, XXIV, 3.
Timpul, X, 1.
Tit VI, 1.
Tîlmaci, VII, 2.
Tragedie, XXXIX, 4.
Tulburare, XVIII, 2.
Turma, IV, 3.

U

Ucenicii, XX, 2; XXII, 10.
Umili, dezmierdători şi supuşi prefăcuţi, XLII, 5.
Unde este sau nu este Dumnezeu, XLIII, 4, 5.
Unitatea ereticilor e schisma, XLII, 6.
Urechile iudeilor, VIII, 16.
Urmările fricii de Dumnezeu, XLIII, 5.

V

Valentin, VII, 3, 5; X, 7; XXIX, 2; XXX, XXXIII, 4.
Văduva, XI, 6.
Vecinul, XI, 5.
Veninul învăţăturii eretice, XXX.
Viaţa credincioşilor, XLIII, 2.
Victoria, XIX, 1.
Vina ereticilor, XLIV, 4.
Virgiliu, XXXIX, 3.
Vînzătorul (Iuda), III, 12; XXX, 4.
Voia Tatălui, XX, 2.
Vremurile, I, 1.

Z

Zenon, VII, 4.
Ziditorul lumii, XIII, 2.

TERTULIAN

DESPRE RĂBDARE

INTRODUCERE

Epoca lui Tertulian punea în cumpănă mai ales răbdarea creştinilor urmăriţi adeseori în vremea sa ca fiarele sălbatice în junglă.

Creştinii aveau nevoie să fie susţinuţi cu putere pentru ca să păstreze această virtute pînă la moartea de martir. Aveau nevoie de exemple ; Scripturile abundă în descrierile lor. Aveau nevoie de învăţătură ; Iisus Hristos şi apoi martirii, din epoca scripturistică şi de după aceea, o dădeau cu prisosinţă. Trebuia să se dedice cineva expunerii măiestre a acestui ideal al suferinţei, primit cu recunoştinţa martirului de a se asemăna lui Hristos în acceptarea suferinţei şi morţii. Tertulian se ridică şi se menţine pe înălţimile inaccesibile ale autojertfirii. Recunoaşte cu umilinţă, de la început, că nu el se poate da pe sine exemplu de răbdare. Temperamentul său arzător i se părea sieşi incapabil de asemenea desăvîrşire în autojertfelnicia descrisă cu o elocvenţă plină de vervă şi de mîngîiere.

S-a observat pe bună dreptate, că puţine opere ale sale poartă pecetea blîndeţei morale unită cu eroismul creştin, apoteozat de suferinţa acceptată cu răbdare.

De aceea lucrarea, care se referă şi la situaţii zilnice, obişnuite, ca şi la problemele vitale ale creştinismului contemporan sieşi, se citeşte cu interes şi cu bucurie duhovnicească intensă, care provoacă entuziasm.

Cuprinsul acestui mic tratat moral se desfăşoară în 16 capitole, asupra temei de a suferi totul pînă la moarte pentru Dumnezeu.

Autorul începe cu mărturisirea inaptitudinii sale morale de a vorbi despre răbdare, ceea ce este o formă foarte plăcută de modestie creştină.

Crede că a fost oarecum urmărit de această idee şi forţat să se ocupe de acest subiect, tocmai datorită faptului că era conştient de nevolnicia sa într-o problemă morală, actuală, în care totuşi puterea sfaturilor se măreşte prin autoritatea vieţii proprii. Răbdarea este necesară în toate

cele ce se săvîrşesc pentru Dumnezeu, încît nici un precept şi nimic plăcut Domnului nu se poate realiza fără ea (cap. I).

Ea este o dispoziţie divină, fiindcă Dumnezeu însuşi este cel dintîi exemplu de răbdare iertătoare.

El luminează şi pe cei drepţi şi pe cei nedrepţi, El, care pune elementele creaţiei Sale la îndemîna tuturor, fără deosebire, şi Care suferă cu răbdare nerecunoştinţa şi chiar batjocurile miluiţilor Săi, pentru care chiar această răbdare este un motiv pentru necredinţa lor (cap. II).

Modelul unic de răbdare este însă dat de Cel ce coboară pe pămînt, pentru ca să se întrupeze dintr-o femeie, să fie botezat de robul Său şi să se lase ispitit de ispititorul, creaţia Sa. A spălat picioarele păcătoşilor şi n-a respins pe niciunul care venea la El, mîncînd cu El şi refuzînd să arunce focul asupra cetăţii păcătoase. A ţinut pe lîngă sine pe Iuda şi cînd a fost vîndut s-a lăsat dus la moarte ca o oaie spre junghiere, iar pe Malhus l-a vindecat. A fost scuipat, biciuit, batjocorit, şi răstignit, deşi putea să se apere de răufăcători cu legiuni de îngeri; n-a făcut nimic, ci a răbdat totul pînă la moartea pe cruce. Pentru neamuri, această răbdare a fost iarăşi motiv de necredinţă, pe cînd pentru creştin, răbdarea este pecetea divinului (cap. III).

Ce urmări are lipsa de răbdare? Fără răbdare nu există supunere, iar în faţa lui Dumnezeu nu trebuie să şovăim de a o arăta, faţă de El care ne dă în schimb veşnicia mîntuirii (cap. IV).

Nerăbdarea, izvorul a tot răul, se naşte şi se află în diavolul însuşi. Ea a pierdut pe îngerul prefăcut în demon, pe femeie şi prin ea pe Adam, pe Cain — acesta neprimind cu linişte faptul că jertfa sa n-a fost primită, — mînia sa depinzînd astfel tot de nerăbdare. Aşadar nerăbdarea este singura motrice a oricărui delict, singurul izvor din care s-au împrăştiat felurite pîrîiaşe ale crimelor: duşmănia, jaful, ura, lăcomia, adulterul. Răul este nerăbdarea binelui. Nu rabdă neruşinatul ruşinea, necinstitul cinstea, necredinciosul credinţa, neliniştitul liniştea. Israel, nemairăbdînd întîrzierile lui Moise, cere zei lui Aaron, ucide pe Profeţi şi pe Domnul însuşi, fiindcă întîrzia să se arate ceea ce dorea el (cap. V).

Dimpotrivă, răbdarea este mîntuitoare, precedînd şi urmînd credinţa. Ea s-a manifestat în jertfa lui Avraam şi pe ea a fost aşezat harul credinţei de însuşi Domnul care ne-a învăţat să iubim pe duşmani, să binecuvîntăm pe cei ce ne blesteamă şi să ne rugăm pentru cei ce ne prigonesc (cap. VI).

Răbdarea se loveşte însă de multe greutăţi. În primul rînd de lăcomia, rădăcina tuturor relelor. Nimic nu e al nostru, totul este al lui Dumnezeu şi noi înşine sîntem ai Lui şi ceea ce ni se pare a fi numai al nostru

este şi al altuia. Mîhnirea pentru pagube arată că dorim ce nu ne aparţine şi că nu-l vom da bucuroşi celor lipsiţi după porunca Domnului. Răbdarea pagubelor este un exerciţiu de a dărui şi de a face din avutul tău un bun comun.

Dealtfel cum va putea cineva, avînd două haine, să dea una celui ce n-are dacă nu poate să-i dea şi mantaua celui ce i-a luat haina ?

Noi nu găsim de cuviinţă să ne dăm sufletul pentru bani, ci banii pentru suflet, arătînd generozitate cînd dăruim, şi răbdare cînd pierdem (cap. VII).

A doua piedică opusă răbdării este amorul propriu, care suportă cu greu nedreptăţi din afară, mici chiar. Potrivit învăţăturii Mîntuitorului, care ne-a poruncit să întoarcem şi celălalt obraz, cînd ne-a lovit cineva, să dezarmăm prin cinste şi bunătate jignirea, nedreptatea şi necinstea. Liniştea sufletească şi răbdarea sînt piatra tare de care se frînge vîrful oricărei săgeţi veninoase, care va răni pe cel ce a lansat-o (cap. VIII).

A treia piedică în calea răbdării este arătată de Tertulian în acele vremuri martirice ca dragoste oarbă faţă de semenii noştri, care se manifestă printr-o durere nemărginită la pierderea lor. Aceasta este contrarie credinţei în învierea Domnului, a noastră şi a semenilor noştri. Sfîntul Pavel ne atrage atenţia să nu ne manifestăm ca păgînii, care n-au nădejde (I Tes. IV, 12), căci cei ce ne-au părăsit s-au dus într-o lume mai bună. Iar noi să dorim, împreună cu Apostolul, să fim împreună cu Domnul (Filip. I, 23), (cap. IX).

A patra piedică opusă răbdării este răzbunarea, pusă în slujba măririi şi a răutăţii. Ea este oprită de Domnul. A Lui este judecata şi cel care se răzbună — putregai şi vas de lut — este uzurpatorul locului lui Dumnezeu-Judecătorul : «Nu judecaţi, ca să nu fiţi judecaţi», zice Domnul. Nouă ni se cuvine liniştea şi răbdarea (cap. X).

Acţiunea răului, care provoacă multe aţîţări veninoase, e vastă şi felurită cînd e provocată de diavol ori de imprudenţa noastră, şi să suportăm cu răbdare urmările ei. Iar cînd e certare dumnezeiască, s-o primim cu resemnare. Aşa ne învrednicim să fim proclamaţi «fericiţi» cînd sîntem săraci cu duhul, cînd plîngem, cînd sîntem blînzi, cînd sîntem prigoniţi, căci plata noastră este mare în cer (cap. XI).

Răbdarea ne învaţă iertarea «de şaptezeci de ori cîte şapte» şi să nu apună soarele în mînie. De asemenea, uneşte din nou pe soţii despărţiţi, găseşte oaia cea pierdută şi aduce înapoi pe fiul risipitor. Răbdarea naşte iubirea, care nu va pieri niciodată (cap. XII).

Dar şi trupul are suferinţele şi răbdarea lui. El se reţine, de pildă, de la anumite mîncări plăcute, ţinînd posturile şi însoţeşte rugăciunile

cu mătănii. Nabucodonosor este un exemplu clasic de asceză trupească răsplătită de Dumnezeu. Răbdarea obţine astfel îndurarea dumnezeiască, ajută la păstrarea castităţii şi la îndurarea chinurilor de martiri la care au fost supuşi Profeţii şi Apostolii înaintea contemporanilor (cap. XIII).

Tertulian continuă într-un lung capitol descrierea chinurilor suportate de Isaia, de Sf. Arhidiacon Ştefan, de Iov. (cap. XIV). Apoi dă o listă impresionantă a minunatelor daruri duhovniceşti cu care este dăruit cel ce rabdă şi face o descriere inspirată a răbdării aşezată în înaltul cerului pe tronul Sfîntului Duh: «Şade pe tronul acelui Duh prea blînd şi prea binevoitor, care nu se frămîntă în vîrtej, nici nu se întunecă în nor, ci este de o seninătate tînără, deschisă şi simplă cum a văzut-o pentru a treia oară Ilie. Unde este Dumnezeu, acolo este şi fiica sa răbdarea. Aşadar, cînd coboară Duhul lui Dumnezeu, îl însoţeşte în chip nedespărţit răbdarea...» (cap. XV).

Tertulian menţionează la sfîrşit o răbdare falsă pusă în slujba păcatului, pe care o învaţă diavolul alor săi, supunerea făţarnică a robilor pîntecelui şi ai situaţiei de a «răbda» pe rivali şi pe cei puternici ca să le fie bine pe pămînt.

Dar noi, sfîrşeşte Tertulian scrierea sa, «să iubim răbdarea dumnezeiască, răbdarea lui Hristos... Să-I oferim răbdarea sufletească, răbdarea trupească, toţi cei care credem în învierea trupului şi a sufletului» (cap. XVI).

Aşa se termină unul din cele mai frumoase tratate moral-ascetice ale lui Tertulian, care «preconizează un ideal foarte înalt de desăvîrşire morală. Tertulian dezvoltă aici, cu o elocvenţă bogată de bunătate şi de vervă, o plinătate de sens creştin» [1].

Iată un mic rezumat al acestei lucrări a lui Tertulian, pe capitole: cap. I. Autorul îşi mărturiseşte nevrednicia în privinţa acestei însemnate virtuţi. II. Dumnezeu însuşi este răbdător. III. Iisus Hristos este chiar model în această privinţă. IV. Răbdarea este înrădăcinată în ascultarea şi supunerea pe care o datorăm lui Dumnezeu, ne obligă la răbdare. V. Lipsa de răbdare a fost cauza păcatului la diavol, la primii oameni şi la urmaşii lor. VI. Răbdarea e urmare a credinţei. Desăvîrşirea Legii Vechi a constat tocmai într-o mai mare cerere de răbdare. VII. Ea ne învaţă cum ne putem bucura de bunurile temporare. VIII. Batjocurile să le întîmpinăm cu răbdare. IX. Durerea pierderii avuţiei este uşurată şi suportabilă la creştini prin răbdare. X. Răzbunarea este deseori pricina lipsei de răbdare. XI. Numeroase sînt prilejurile nerăbdării. Să fim răbdători în marile şi micile suferinţe şi în împrejurările permise de

1. Adhémar d'Alès, *op. cit.*, p. 285.

Dumnezeu. XII. Răbdarea dă pace, îngăduie căința și naște iubirea. XIII. Răbdarea face trupul apt la mortificări, la abținere și la cumpătare, și la suportarea martiriului. XIV. Exemple de suportare cu încredere în Dumnezeu a marilor chinuri trupești. XV. Virtutea, lucrările și frumusețea răbdării. XVI. Ea nu trebuie confundată cu simplitatea, cu nesimțirea și cu indiferența morală[2].

LITERATURA

Ediții: Repetăm edițiile străvechi descrise în *Patrologia Latina* de *Migne*, vol. I, col. 32—72: B. Rhenanus, *Q. Sept. Flor. Tertuliani opera*, Basilea 1521 și 1539; F. Iunius, *Q. S. Fl. Tertulliani quae adhuc reperi potuerunt omnia*, Franekerae 1597; J. K. de la Cerda, *Q.S.Fl. Tertulliani opera argumentis, notis illustra*, Lutetiae, Paris, 1624; N. Rigaltius, *Q.S.Fl. Tertulliani opera*, Parisiis, 1634; F. Oehler, *Q.S.Fl. Tertulliani quae supersunt omnia*, Lipsca, 1853; A. Kroymann, *Tertulliani opera*, C.S.E.L., Viena, 1924.

Traduceri: citate, de J. A. C. Buchon, de A. de Genoude, de J. Quasten, cf. Dr. K. A. Heinr. Kellner, *Tertullians private und katechetische Schriften*, col. «Bibliothek der Kirchenväter», vol. I, Kempten și München, 1924; J. Donaldson, A. Roberts, *The Antenicene Fathers*, 3 vol. (retipărit de A. Coxe, *Grand Rapids*, Michigan, 1953).

Studii: J. Tixeront, *Tertullien moraliste*, în «Mélanges de Patrologie et d'Histoire des dogmes», Paris, 1921, p. 116 sq.; E. Buonaiuti, *Il Cristianesime nell' Africa romana*, Bari, 1928; L. Bayard, *Tertullien et Saint Cyprien*, col. «Les moralistes chrétiens», Paris, 1930, p. 54—79; H. Hoppe, *De sermone Tertullianeo quaestiones selectae*, Marbourg, 1897. *În românește*: I. Coman, *Între răbdare și nerăbdare la Tertullian și la Sf. Ciprian*, Curtea de Argeș, 1946.

2. Cf. Dr. K. A. Heinr. Kellner, *Tertullians private und katechetische Schriften*, col. «Bibliothek der Kirchenväter», Kempten und München, 1912, p. 34—35.

DESPRE RĂBDARE
(DE PATIENTIA)

I.

Mărturisesc în fața lui Dumnezeu că, în chip destul de nesocotit, dacă nu chiar nerușinat, îndrăznesc să scriu despre răbdare, pentru practicarea căreia în general eu nu sînt potrivit, ca un om nevolnic ce sînt, fiindcă trebuie ca aceia care vorbesc despre un lucru și-l recomandă și altora, mai întîi ei să fie deprinși a-l îndeplini și să-și întărească puterea sfatului prin autoritatea vieții lor proprii, pentru ca vorbele să nu roșească de lipsa faptelor. O, de ne-ar aduce roșirea obrazului acest remediu, încît rușinea intimă că noi nu săvîrșim ce recomandăm altora să ne învețe ce avem de făcut. Aceasta, în afară de aceea că este intolerabil ca, în mulțimea unor fapte bune, ca și a celor rele, numai grația inspirației divine să lucreze pentru a le cuprinde și a le deosebi. Ceea ce este foarte bun este foarte aproape de Dumnezeu și nu altul decît cel ce are dă fiecăruia ce i se cuvine. Astfel, după cum aduce mîngîiere discuția despre un lucru de care nu ne putem bucura, ca bolnavii care, fiindcă le lipsește sănătatea vorbesc mereu despre binefacerile ei, la fel eu, prea nefericitul, întotdeauna bolnav de patima nerăbdării, în mod necesar suspin, chem și mă rog pentru sănătatea răbdării pe care nu o posed, ori de cîte ori îmi amintesc și, la recunoașterea slăbiciunii mele, îmi dau seama că buna stare a credinței și a învățăturii Domnului nu-l ajută ușor pe cel ce n-are cu el răbdare. În așa fel este rînduită aceasta în lucrurile lui Dumnezeu, încît cel lipsit de ea nu poate îndeplini nici un precept și nici un lucru plăcut Domnului [1]. Chiar cei ce trăiesc în întuneric o cinstesc, pentru binefacerile ei, cu numele de virtute supremă. Filozofii cu oarecare înțelepciune a vieții îi atribuie un rol atît de important, încît, chiar cînd au neînțelegeri

1. Autorul își recunoaște smerit, nevolnicia de a scrie un asemenea tratat, fiind lipsit de marea virtute a răbdării, fără de care nu se poate săvîrși nici un lucru plăcut lui Dumnezeu, — fiindcă nu are autoritatea necesară de a recomanda altora, ceea ce nu îndeplinește el însuși, dar de care e continuu preocupat.

între ei din cauza diferențelor de opinii și de orientare a curentelor filozofice, totuși, cînd amintesc de răbdare au vederi comune și-i acordă același interes în studiile lor. Ea îi adună, ea îi unește, ea îi face să se străduiască toți la fel în a o defini ca virtute, în a afirma că toată înțelepciunea se cuprinde în răbdare [2]. Mare este puterea ei, de vreme ce pentru laudă și glorie pune în mișcare chiar disciplinele mincinoase ale lumii acesteia. Dar nu e mai degrabă o injurie cînd lucrarea divină este risipită în îndeletniciri legate de această lume? Să ia aminte cei care în curînd se vor rușina de înțelepciunea lor ruinată și vestejită împreună cu veacul.

II.

Ne dă autoritatea de a exercita răbdarea nu o însușire omenească, formată din starea de spirit a insensibilității cinice, ci dispoziția divină a învățăturii vii și cerești, care arată ca prim exemplu de răbdare pe Dumnezeu Însuși. Acesta este Cel ce împrăștie deopotrivă floarea luminii Sale peste cei drepți și peste cei nedrepți [3], Cel ce îngăduie să îndeplinească și cei demni și cei nedemni dregătoriile timpurilor, supunerile ucenicilor, sarcinile oricărei făpturi. El suportă neamurile cele nerecunoscătoare, care se închină la batjocuri ale artelor și la lucruri făcute de mîna lor, care-i persecută numele și familia. El le suportă desfrîul, lăcomia, nedreptatea și răutatea zilnic dăunătoare, pentru ca prin răbdarea Sa să-i mîntuiască. De aceea, mulți nu cred în Domnul, fiindcă nu știu că este de atîta vreme mînia împotriva lumii acesteia [4].

III.

Și acestă formă de răbdare divină este socotită ca și cum ar fi ceva din altă lume, poate din cer. Dar ce se poate spune despre aceea care este între oameni, care se vede pe pămînt, care într-un fel se prinde cu mîna? Dumnezeu rabdă să se nască în pîntecele Maicii Sale, născut acceptă să crească și crescut nu ține să fie recunoscut, ci disprețuindu-se pe Sine este botezat de robul Său și respinge doar cu vorbele atacurile ispititorului. Cînd din Dumnezeu s-a făcut propovăduitor, învățînd pe om să scape de moarte, acordîndu-i în scopul mîntuirii iertare pentru răbdarea rănită, nu s-a certat, n-a strigat și n-a auzit nimeni vocea lui în piețe. N-a frînt trestie zdrobită, n-a stins in fumegînd [5]. Căci nu

2. Răbdarea este elogiată și de necreștini, mai ales de filozofi.
3. Mt. 5, 45.
4. Exemplul unic de răbdare este cel dat de însuși Tatăl ceresc care rabdă toate fărădelegile lumii acesteia.
5. Is. 42, 3; Mt. 12, 20.

fusese profet mincinos, ci mărturisire a lui Dumnezeu Însuşi, Care a aşezat cu toată răbdarea Duhul Său în Fiul. N-a primit pe nimeni să-L urmeze fără voie, nu s-a uitat de sus la casa şi la masa nimănui (ba s-a umilit spălînd picioarele ucenicilor), n-a dispreţuit pe păcătoşi şi pe vameşi, nu s-a supărat pe acea cetate care nu voise să-L primească, deşi discipolii înşişi voiseră să vină focurile cereşti asupra oraşului atît de vinovat; a îngrijit pe cei nerecunoscători, a iertat pe cei ce-i întindeau curse. Nu e puţin aceasta, dacă ne gîndim că a avut cu Sine chiar pe vînzătorul său şi l-a semnalat mereu. Iar cînd a fost vîndut, cînd a fost dus ca o oaie la jertfire — căci în această situaţie «n-a deschis gura mai mult decît un miel sub puterea tunzătorului său» [6] — El, căruia legiunile de îngeri la un singur cuvînt i-ar fi venit în ajutor din cer dacă le-ar fi chemat, n-a aprobat nici măcar sabia răzbunătoare a unui discipol. În Malhus răbdarea Domnului a fost rănită. Astfel a dezaprobat folosirea săbiei în viitor şi, redînd sănătatea celui pe care nu El îl sluţise, i-a dat acestuia satisfacţie prin răbdare, care este mama milostivirii [7]. Trec peste faptul că a fost răstignit. Căci pentru aceasta venise. Oare de ce fusese nevoie de chinuri pentru suportarea morţii? Voia desigur ca plecînd să ducă pînă la capăt plăcerea răbdării. A fost scuipat, biciuit, batjocorit, îmbrăcat în haine înjositoare, încununat şi mai înjositor. Admirabilă încredere în puterea sufletească: Cel ce-şi propusese să se ascundă sub chipul omului n-a imitat nimic din nerăbdarea omului. Mai ales de aici, fariseilor, ar fi trebuit să-L recunoaşteţi pe Domnul. Nimeni dintre oameni n-ar fi arătat răbdare în acest mod. Atît de multe învăţăminte de acest fel a căror măreţie în faţa altor neamuri a fost motiv de neprimire a credinţei, în faţa noastră în schimb au constituit raţiune şi zidire, nu numai de învăţătură prin predici, ci şi de suferinţă prin patimile Domnului. Aceste învăţăminte celor ce le este dat să creadă le dovedesc că răbdarea este firea lui Dumnezeu, urmarea şi superioritatea calităţilor sale înnăscute [8].

IV.

Aşadar, dacă-i vedem pe unii robi, cinstiţi şi cu minte sănătoasă, trăind după voia stăpînului lor — supunerea este meşteşugul de a-ţi cîştiga merite, iar disciplina supunerii constă în modestie şi ascultare — cu cît mai mult se cade să fim văzuţi urmîndu-L pe Domnul noi, robii

6. Is. 53, 7.
7. In. 18, 10.
8. Întruparea Fiului lui Dumnezeu în condiţiile cele mai umile, viaţa Sa de lipsuri şi suferinţe, patimile şi moartea Sa, sînt exemplele cele mai strălucite ale răbdării neasemănate pe pămînt.

lui Dumnezeu Celui viu, a cărui judecată vine la noi nu cu cătușe sau cu boneta robiei [9], ci cu veșnicia pedepsei sau a mîntuirii? Pentru a scăpa cineva de împilare și pentru a dobîndi libertatea are nevoie de o atît de mare stăruință în supunere, cît de mari sînt urmările pe care le aduce împilarea sau libertatea. Și totuși, cînd vorbim despre supunere, ne referim nu numai la oamenii subjugați prin robie sau datorînd prin alte raporturi juridice obediență, ci și la turmele de vite și chiar la animalele sălbatice, înțelegînd că ele au fost făcute și lăsate de Domnul pentru trebuințele noastre. Așadar, vor fi mai înțelepte în disciplina supunerii cele pe care Dumnezeu ni le supune nouă? Ele își cunosc datoria supunerii, iar noi șovăim să ascultăm de singurul căruia îi sîntem supuși, adică de Dumnezeu? Dar cît de nedrept este, cît de ingrat, ca un bun pe care-l dobîndești de la alții prin bunătatea altuia să nu-l dai în schimb de la tine însuți celui prin care-l dobîndești! Nu vorbesc mai mult despre datoria noastră de a arăta supunere față de Dumnezeu. Cel ce-L cunoaște pe Dumnezeu știe ce datorii are față de El. Totuși, ca să nu părem că vorbind despre supunere ne-am îndepărtat de subiect, vom spune că și supunerea însăși se trage din răbdare [10]. Oare se supune cineva pentru că nu rabdă și se împotrivește pentru că rabdă? Așadar, cum Dumnezeu, dătătorul și primitorul tuturor celor bune, nu se înstrăinează de Sine însuși, cine-i va refuza multă vreme binele? Cine se îndoiește că tot binele, fiindcă se îndreaptă către Dumnezeu, trebuie căutat de către cei care tind cu tot sufletul la Dumnezeu? Prin acestea expeditiv și oarecum prescurtat (și recomandarea și îndemnul), esențialul despre răbdare s-a spus.

V.

Totuși nu este pierdere de vreme, fiindcă nu este fără rod, o expunere mai largă despre cele necesare credinței. Dacă uneori discuția lungă este fără rost, în nici un caz nu trebuie condamnată cînd este constructivă. Și dacă este vorba de vreun bine, rațiunea cere să se arate și ceea ce este contrar binelui. Mai mult te vei lumina ce trebuie să urmezi, dacă vei cunoaște și ce trebuie să eviți. Să luăm în considerare așadar și nerăbdarea, și vom vedea că, așa precum răbdarea se naște și se află la Dumnezeu, la fel adversara ei se naște și se află la adversarul nostru, apărînd cu claritate de aici cît de categoric se opune ea credinței [11]. Ceea ce a fost creat potrivnicului lui Dumnezeu nu este în

9. Simbolul eliberării sclavilor, la romani.
10. Disciplina supunerii, obștească la oameni și animale, derivă din răbdare.
11. Păcatul a intrat în lume din nerăbdare; primii păcătoși n-au suportat instinctele, nevoile firești, poruncile dumnezeiești. După Adam și Eva, Cain cade în prada

nici un caz prieten cu lucrurile lui Dumnezeu. Aceeaşi este discordia între lucruri, ca şi între autorii lor. De vreme ce Dumnezeu este binele absolut, iar diavolul dimpotrivă răul absolut, prin însăşi deosebirea fundamentală dintre ei se înţelege că nici unul nu înfăptuieşte lucrul celuilalt şi nu trebuie să avem cumva impresia că din rău se naşte ceva bun sau din bine ceva rău. Aşadar, găsesc izvoarele nerăbdării în diavolul însuşi, anume în momentul cînd acesta n-a suportat cu răbdare faptul că Dumnezeu a supus chipului Său, adică omului, toate lucrurile pe care le-a făcut. Căci nu l-ar fi durut, dacă ar fi suportat şi nici n-ar fi urît pe om, dacă nu l-ar fi durut, ba l-a amăgit pe om, fiindcă-l urîse şi-l urîse fiindcă-l duruse ; îl duruse, însă, fiindcă nu suportase cu răbdare. Nu vreau să cercetez ce a fost mai întîi acel înger al pierzaniei, a fost el rău sau fără răbdare, fiindcă e clar că, indiferent dacă s-a născut nerăbdarea din răutate, sau răutatea din nerăbdare, au conspirat apoi între ele şi au crescut nedespărţite în sînul tatălui lor. Dar, învăţat din proprie experienţă, ce-l ajuta să păcătuiască, pe care o simţise mai întîi, prin care intrase pentru prima dată să facă rău, pe aceea a chemat-o pentru a împinge pe om la crimă. Şi înţelegîndu-se cu el femeia, n-aş zice la întîmplare, prin însăşi convorbirea cu el a fost atrasă infectîndu-i spiritul la nerăbdare. Ea n-ar fi păcătuit deloc, dacă ar fi respectat cu neclintită răbdare interdicţia divină [12]. Ce să spun despre faptul că n-a păstrat numai pentru sine înţelegerea cu diavolul, n-a răbdat să tacă în faţa lui Adam, pe care, deşi nu-i era încă soţ, şi nici îndatorat să asculte ce-i spunea ea, l-a făcut părtaş al răului pe care-l săvîrşise ? Piere aşadar şi un alt om prin nerăbdarea celuilalt şi piere şi el însuşi prin nerăbdarea sa de două ori vinovat : şi faţă de porunca lui Dumnezeu şi faţă de ispita diavolului, neavînd puterea ca pe una s-o respecte, iar pe cealaltă s-o învingă [13]. Prima obîrşie a judecăţii stă în prima greşeală. De atunci a început Dumnezeu să se supere, de cînd omul a fost împins să facă rău. (De atunci prima răbdare a lui Dumnezeu, pe cînd i s-a pricinuit prima supărare, mulţumit atunci doar cu mustrare, stăpînindu-se de la o pedeapsă mai mare a diavolului). Ce crimă i se impută omului înainte de aceasta a nerăbdării ? Era nevinovat, şi foarte apropiat prieten al lui Dumnezeu şi locuitor al paradisului. Dar de îndată ce a căzut în nerăbdare a încetat de a-L mai avea cu sine pe Dum-

invidiei, lăcomiei, urii, dorinţelor şi nevoilor de tot felul. Aaron devine nerăbdător în deşert, poporul neascultător de Profeţi şi apoi de Domnul. Analiza lui Tertulian asupra păcătoşeniei generale în privinţa nerăbdării, mai ales ca lipsă de suportare a oricărei dureri — actuală în acele vremi de persecuţii feroce —, este subtilă, originală şi profundă.

12. Fac. 3, 6.

13. Fac. 3, 12.

nezeu, a încetat de a se mai împărtăşi din cele cereşti şi de atunci om, dat pămîntului şi aruncat din faţa lui Dumnezeu, a început să cadă uşor rob nerăbdării în tot ce supăra pe Dumnezeu. Pe dată acea sămînţă a diavolului încolţind, prin rodnicia răutăţii mînia a creat un fiu, pe care creat l-a crescut în îndeletnicirile sale. După ce ea însăşi dusese pe Adam şi pe Eva la moarte a învăţat şi pe fiu să înceapă de la omucidere. De-a surda aş scrie despre nerăbdare, dacă acel prim ucigaş şi prim fratricid Cain ar fi suportat cu suflet liniştit şi răbdător faptul că jertfa sa n-a fost bineprimită de Dumnezeu, dacă nu s-ar fi mîniat pe fratele său, dacă în sfîrşit n-ar fi ucis pe nimeni. Fiindcă, însă, n-ar fi putut nici să ucidă, dacă n-ar fi fost supărat, nici să se supere, dacă n-ar fi fost nerăbdător, aceasta demonstrează că tot ce a făcut din mînie trebuie raportat la generatoarea mîniei [14]. Acestea au fost primele roade ale nerăbdării, pe atunci copil în leagăn. Dar ce odraslă a avut după aceea? Şi nu e de mirare. Dacă ea a greşit cea dintîi, urmează că fiind prima de aceea este singura matrice a oricărui delict, singurul izvor din care s-au împrăştiat felurritele pîrîiaşe ale crimelor. Am vorbit despre omucidere, care de la început s-a săvîrşit din cauza mîniei. Dar oricare alte cauze i s-ar descoperi după aceea, originea tuturor stă în nerăbdare. Fie că din duşmănie, fie că pentru jaf face cineva această crimă, fapta e săvîrşită în primul rînd din nerăbdarea urei sau a lăcomiei. Oricare ar fi mobilul, crima nu se poate săvîrşi decît prin nerăbdare. Cine ajunge la adulter fără nerăbdarea dorinţei? Chiar dacă o femeie este împinsă la această faptă din interes, acea vînzare a ruşinii este dictată în orice caz de nerăbdarea de a dispreţui cîştigul. Acestea sînt ca nişte greşeli prime în faţa lui Dumnezeu. Precum am spus pe scurt, orice păcat trebuie atribuit nerăbdării. Răul este nerăbdarea binelui. Nu rabdă neruşinatul ruşinea, necinstitul cinstea, necredinciosul credinţa, neliniştitul liniştea. Oricine devine rău, pentru că nu poate stărui să rămînă bun. O astfel de hidră a delictelor cum să nu supere pe Domnul, împotrivit la cele rele? Oare nu se ştie bine că însuşi Israel prin nerăbdare a greşit întotdeauna în faţa lui Dumnezeu, de atunci de cînd uitînd de braţul ceresc care-l salvase de la suferinţele din Egipt a cerut de la Aaron zei conducători, de cînd a vărsat la idoli darurile lui în aur? Căci dovedise nerăbdare faţă de întîrzierile necesare ale lui Moise în întîlnirea cu Domnul [15]. După mana care l-a hrănit, după grindina care a urmat şi-a pierdut speranţa în Domnul, nesuportînd trei zile de sete. Căci şi această nerăbdare le-a fost imputată de Domnul. Dar ca să nu citām fiecare caz în parte, întotdeauna s-au pierdut greşind prin nerăbdare. De ce au în-

14. Fac. 4, 8.
15. Fac. 16 şi 32.

tins mîinile împotriva Profeţilor, dacă nu din nerăbdarea de a asculta, iar împotriva Domnului însuşi din nerăbdarea de a vedea? Dacă ar fi avut răbdare ar fi fost eliberaţi.

VI.

Răbdarea însăşi este cea care precedă şi care urmează credinţei. Avraam a crezut în Dumnezeu şi, socotit de Acesta drept, i s-a pus la încercare răbdarea poruncindu-i-se să-şi jertfească fiul, n-aş zice pentru ispitire, ci pentru mărturisirea simbolică a credinţei — Dumnezeu de-altfel îl cunoştea pe cel pe care-l socotise drept — şi a ascultat cu răbdare porunca atît de grea, care nici Domnului nu-i plăcea să fie îndeplinită şi dacă Dumnezeu ar fi voit, el i-ar fi îndeplinit voinţa. Pe merit, aşadar, a fost binecuvîntat, fiindcă a fost şi credincios şi pe merit credincios fiindcă a fost răbdător [16]. Astfel credinţa, luminată de răbdare, era semănată între neamurile pămîntului prin sămînţa lui Avraam, adică prin Hristos, Care aducea legii harul şi care şi-a luat ca ajutor răbdarea Sa pentru împlinirea şi desăvîrşirea legii, fiindcă ea singură lipsise în trecut pentru învăţătura dreptăţii. Înainte cereau ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte şi plăteau răul cu rău. Nu exista pe pămînt răbdarea, fiindcă nu era nici încrederea. Desigur, în vremea aceea nerăbdarea se bucura de ajutorul legii. Era uşor acest lucru, fiindcă lipsea Domnul şi învăţătorul răbdării. După ce acesta a venit de sus şi a aşezat pe temeiul răbdării harul credinţei, nu mai e permis nici măcar prin cuvînt a vătăma pe cineva, nici măcar a spune prostii fără primejdia judecăţii. A fost oprită mînia sufletului înfuriat, a fost înnăbuşită îndrăzneala mîinii, a fost înlăturat veninul limbii. Legea mai mult a cîştigat decît a pierdut [17]. Cînd Hristos zice: «Iubiţi pe duşmanii voştri, binecuvîntaţi pe cei ce vă vorbesc de rău şi rugaţi-vă pentru prigonitorii voştri, ca să fiţi fiii ai Tatălui vostru Cel ceresc» [18], vezi ce tată ne aduce răbdarea.

VII.

În acest precept de bază, prin care nu ne este îngăduit să facem rău nici provocaţi, se cuprinde pe scurt toată învăţătura răbdării. De-a lungul trecerii în revistă a cauzelor nerăbdării, vor răspunde la locul lor şi celelalte precepte. Dacă sufletul este tulburat de daune în avutul fa-

16. Fac. 22.
17. Nerăbdarea a fost depăşită chiar sub regimul Legii Vechi a talionului. Avraam este o pildă puternic grăitoare. Dar ea a fost total oprită de Hristos, atît prin exemplul vieţii Sale, cît şi prin învăţătura Sa cerească şi prin harul întăritor al credinţei.
18. Mt. 5, 44 sq.

milial, aproape în orice verset din dumnezeieştile Scripturi i se aminteşte de dispreţuirea lumii acesteia. Aceeaşi valoare are şi îndemnul la dispreţuirea banului, fiindcă Domnul Însuşi nu se găseşte în nici o bogăţie. Întotdeauna El apără pe cei săraci şi condamnă de la început pe cei bogaţi. Astfel, pentru răbdarea pagubelor a inspirat aversiunea faţă de avuţii, arătînd prin desconsiderarea lor că nu trebuie să suferim dacă le pierdem. Aşadar, noi n-avem nevoie să le dorim. Fiindcă nici Domnul nu le-a dorit, sîntem datori să suportăm cu uşurinţă dacă ni se răpesc parţial sau în întregime [19]. Duhul Domnului ne-a atras atenţia prin apostol că lăcomia este rădăcina tuturor relelor [20]. Şi nu înţelegem că ea constă numai în dorinţa de avutul altuia; căci şi ceea ce pare al nostru este al altuia. Nimic nu este al nostru, fiindcă toate sînt ale lui Dumnezeu, ai cui sîntem şi noi înşine. Astfel, dacă loviţi de vreo pagubă ne-am simţit fără răbdare, vom fi socotiţi prieteni ai lăcomiei, suferind că am pierdut din ceea ce nu era al nostru. Dacă suportăm greu că ni s-a răpit ceea ce nu ne aparţine înseamnă că dorim ce nu ne aparţine. Cine e tulburat de nerăbdare, punînd cele pămînteşti mai presus de cele cereşti, păcătuieşte foarte grav în faţa lui Dumnezeu. Atracţia lumii acesteia îi zguduie sufletul, pe care l-a primit de la Domnul. Să renunţăm, aşadar, cu plăcere la cele pămînteşti, ca să le păstrăm pe cele cereşti. Poate să piară veacul, numai să cîştig răbdarea. Cine nu poate suporta în chip statornic că i s-a micşorat ceva fie prin furt, fie prin violenţă, fie prin nepricepere, nu ştiu dacă din inimă va pune mîna pe avutul său pentru milostenie. Cine-şi vîră sabia în corpul său de vreme ce nu suportă în nici un chip să fie spintecat de altul? Răbdarea pagubelor este un exerciţiu de a dărui şi de a face din avutul tău un bun comun. Celui ce nu se teme să piardă să nu-i fie greu să dea. Dealtfel cum va putea cineva avînd două haine să dea una celui ce n-are, dacă nu poate să-i dea şi mantaua celui ce i-a luat haina? Cum ne vom face prieteni pe bază de bogăţie, dacă o iubim atît de mult, încît nu suportăm să ne fie răpită? Vom pieri cu ceea ce am pierdut, dacă voim cîştiguri care se pierd. Arată nerăbdare în toate pagubele neamurile care poate că pun avutul bănesc mai presus de suflet. Într-adevăr, aceasta fac cînd, din dorinţa de cîştig, întîmpină pe mări primejdii în comerţul cu mărfuri, cînd pentru bani nu şovăie nici în for să atace fără nici o teamă de condamnare, cînd în fine se pun la mezat în circ şi în tabere, cînd pradă la drumul mare ca fiarele. Noi, însă, după felurimea raporturilor în care ne

19. Tertulian pune în fruntea slăbiciunilor omeneşti bogăţia pe care o arată printr-o analiză foarte strînsă total incompatibilă cu spiritualitatea creştină. Scriptura însăşi proclamă lăcomia, rădăcina tuturor relelor.

20. I Tim. 6, 10.

găsim cu el, nu socotim de cuviinţă să ne dăm sufletul pentru bani, ci banii pentru suflet, arătînd generozitate cînd dăruim şi răbdare cînd pierdem.

VIII.

Avem toţi în această lume şi sufletul şi corpul la cheremul nedreptăţii şi arătăm răbdare faţă de aceste nedreptăţi; vom fi aşa de rău afectaţi de unele pierderi mai mici? Departe de servul lui Hristos o astfel de ruşine, de a ceda la lucruri mărunte răbdarea pregătită pentru încercări mult mai mari. Dacă va încerca mîna cuiva să ne provoace ne este la îndemînă îndemnul Domnului, care zice: «Celui ce te loveşte peste un obraz, întoarce-i-l şi pe celălalt» [21]. Să se prăbuşească necinstea în faţa răbdării tale. Orice lovitură a ei să rămînă fără vătămare şi fără durere. Cu cît mai mult dezarmezi pe cel mai necinstit suportîndu-l, cu atît mai mult el va fi lovit de Domnul. Căci va fi lovit de Cel graţie căruia poţi suporta. Dacă amărăciunea limbii va fi gata să izbucnească în faţa ocărilor şi insultelor, gîndeşte-te la cuvintele: «Cînd vă vor vorbi de rău, bucuraţi-vă» [22]. Domnul Însuşi în lege este vorbit de rău şi totuşi e singur binecuvîntat. Aşadar, dacă sîntem servii Domnului să-L urmăm şi să răbdăm cuvintele de rău, ca să putem fi binecuvîntaţi. Dacă voi asculta fără linişte sufletească vreun cuvînt jignitor sau nesocotit împotriva mea, prin forţa lucrurilor voi face eu însumi loc amărăciunii şi mă voi chinui într-o răbdare mută. Aşadar, cînd voi răspunde urît la cuvinte urîte, cum voi dovedi că am urmat învăţătura Domnului, care spune că omul nu este spurcat de murdăria vaselor, ci de ceea ce iese din gură [23], fiindcă ne aşteaptă răspunderea pentru orice cuvînt deşert sau mai mult decît deşert? [24] Urmează deci că Domnul ne sfătuieşte să suportăm cu linişte sufletească de la altul ceea ce ne opreşte să facem. Tocmai aici se vede plăcerea răbdării. Orice injurie pricinuită fie cu limba, fie cu mîna, cînd va ataca răbdarea va avea acelaşi efect ca o săgeată care va nimeri şi-şi va frînge vîrful într-o piatră foarte tare. Căci lovitura va cădea la fel de infructuos şi fără rezultat, ba uneori cu aceeaşi putere se va întoarce împotriva celui ce a trimis-o. De aceea te răneşte cineva, ca să te doară, fiindcă bucuria celui ce răneşte constă în durerea celui rănit. Deci cînd îi vei zădărnici bucuria nedurîndu-te, îl va durea pe el însuşi pierderea bucuriei sale. Atunci tu nu numai că

21. Mt. 5, 39.
22. Mt. 5, 12.
23. Mc. 7, 15.
24. Mt. 12, 36.

vei ieşi nerănit, ceea ce pentru tine este de ajuns, dar pe deasupra vei fi şi mulţumit de înşelarea adversarului tău şi apărat de durere. Acestea sînt foloasele şi plăcerile răbdării [25].

IX.

Nu este scuzat nici acel soi de nerăbdare (în pierderea alor noştri dragi), căreia i se admite o oarecare parte de durere. Trebuie să avem în vedere în primul rînd cuvintele Apostolului care zice : «Să nu vă întristaţi de adormirea cuiva, ca păgînii, care sînt lipsiţi de speranţă» [26]. Şi pe drept cuvînt. Pentru că aceia care credem în învierea lui Hristos credem şi în învierea noastră, a celor pentru care El a murit şi a înviat. Deci, unde este învierea morţilor, acolo lipseşte durerea morţii, lipseşte şi nerăbdarea durerii. De ce să fii îndurerat dacă nu crezi că ai pierit? De ce să suporţi cu nerăbdare că s-a dus pentru un timp cel despre care crezi că se va întoarce? Ceea ce socoţi moarte este plecare. Nu este de plîns cel care pleacă înainte, ci de regretat că lipseşte. Şi trebuie stăpînit şi acest regret. De ce să-ţi pierzi cumpătul că a plecat cel pe care în curînd îl vei urma? Dealtfel nerăbdarea în cazuri de acest fel este şi o rea prevestire pentru speranţa noastră şi o îndepărtare de la linia dreaptă a credinţei. Îl rănim pe Hristos cînd nu primim cu linişte sufletească pe toţi cei chemaţi de El ca şi cum ar fi de compătimit. «Doresc — zice Apostolul —, să fiu primit înapoi şi să fiu cu Domnul» [27]. Iată ce dorinţă frumoasă exprimă! Deci noi înşine nu voim să urmăm dorinţa creştinilor, dacă sîntem îndureraţi şi fără răbdare că alţii au urmat-o.

X.

Este şi un alt stimulent, cel mai puternic, al nerăbdării : plăcerea răzbunării, pusă în slujba măririi şi a răutăţii. Dar şi mărirea este pretutindeni deşartă şi răutatea întotdeauna urîtă de Domnul, mai ales atunci cînd răutatea provocată de cineva pricinuieşte una mai mare în actul răzbunării şi, răsplătindu-l pe cel fără de lege, dublează ceea ce s-a făcut o dată. În mod eronat răzbunarea pare o mîngîiere a durerii, dar în faţa adevărului se dovedeşte ca o luptă a răutăţii. Ce deosebire este între provocator şi cel provocat, dacă nu aceea că unul săvîrşeşte răul mai înainte, iar celălalt mai în urmă? Totuşi şi unul şi altul sînt vinovaţi de

25. Tertulian recomandă creştinilor liniştea sufletească la orice fel de provocări sufleteşti ori trupeşti, chiar aducînd exemple vii şi învăţătura dumnezeiască a Mîntuitorului.
26. I Tes. 4, 13.
27. Fil. 1, 23.

vătămarea omului în fața Domnului, care oprește și condamnă orice ticăloșie. In fapta rea nu există o motivare a ordinei și locul nu deosebește ceea ce asemănarea unește. Cum e fapta, așa îi este și meritul. Astfel, în nici un caz nu trebuie să răspundem la rău cu rău. Cum vom respecta această poruncă, dacă în disprețul nostru nu vom disprețui răzbunarea ? Ce cinstire vom aduce lui Dumnezeu, dacă ne vom aroga dreptul de apărare ? Noi, bîrne putrede, vase de lut ! Ne supărăm rău cînd sclavii noștri își asumă răspunderea să se răzbune în legăturile cu ceilalți servi și pe aceia care ne-au arătat răbdare amintindu-și de starea lor de umilință și servitute nu numai că-i aprobăm ca supraveghetori ai onoarei stăpînului, dar le dăm o satisfacție mai mare decît și-au propus-o ei. Nu stau la fel lucrurile pentru noi în fața Domnului care este atît de drept în aprecierea faptelor și atît de puternic în săvîrșirea lor ? Aceasta ne asigură zicînd : «A mea este răzbunarea și Eu voi răzbuna» [28], adică a ta este răbdarea și Eu îți voi răsplăti răbdarea. Cînd zice : «Nu judecați, ca să nu fiți judecați» [29], oare nu ne cere răbdare ? Cine nu va judeca pe altul, dacă nu cel care va răbda să nu ceară înapoi ? Așadar, de ce-l credem pe acela judecător, dacă nu e și răzbunător ? Cine judecă numai pentru ca să ierte ? Chiar dacă va ierta se va feri totuși de nerăbdare cînd judecă, pentru ca să capete cinstirea unicului judecător (adică a lui Dumnezeu). Dar prin cîte cazuri de acest fel trece de obicei nerăbdarea ! De cîte ori s-a căit apărarea ! De cîte ori stăruința ei s-a dovedit mai rea decît motivele care au determinat-o ! Fiindcă nerăbdarea nu știe să facă nimic fără pornire și tot ce se face din pornire fie că lovește, fie că vatămă, fie că dărîmă. Dacă vei pretinde, mai ușor vei fi un smintit, mai pe larg, te vei încărca. Ce am de-a face eu cu răzbunarea a cărei măsură n-o pot dirija prin nerăbdarea durerii ? Dacă nu voi menține răbdarea nu voi suferi ; dacă nu voi suferi nu voi dori să mă răzbun [30].

XI

După aceste cauze ale nerăbdării, pe care le-am expus așa cum am putut, de ce să ne mai întindem asupra celorlalte, determinate de viața de acasă sau de cea publică ? Este vastă și cuprinzătoare acțiunea răului, care provoacă multiple ațîțări de venin, cînd mai neînsemnate, cînd

28. Deut. 32, 35.
29. Mt. 7, 1.
30. După dragostea oarbă față de semeni și care nu ține seama de înviere, — normală, oarecum, în acele vremuri de prigoane sîngeroase, — pe care a combătut-o în cap. IX, Tertulian combate aici răzbunarea, care depășește, fiind contrarie cu totul smereniei creștine.

foarte grave. Dacă pe cele mai mărunte le poți disprețui pentru că n-au urmări de importanță deosebită, în fața celor mai mari cedezi din cauza forței lor. Unde nedreptatea e mai mică, acolo nu există nici o necesitate de răbdare, dar unde e mai mare, are nevoie de leac, adică de răbdare. Să ne luptăm, așadar, a le suporta pe cele pricinuite de rău, pentru ca puterea liniștei noastre sufletești să zădărnicească planurile dușmanului. Dacă noi înșine ne atragem asupra noastră vreun necaz, fie din imprudență, fie altfel, în orice caz trebuie să suportăm cu răbdare ceea ce ne imputăm. Iar dacă socotim că unele ne sînt trimise de Domnul, cui trebuie să-i arătăm mai multă răbdare decît Domnului? El ne învață să mulțumim (și să ne bucurăm) de cinstea mustrării divine. «Pe cei pe care-i iubesc — zice El — îi cert» [31]. Ferice de acel serv pentru îndreptarea căruia stăruie Domnul, pe care-L socotește demn de supărarea Lui și nu-l înșală printr-un îndemn prefăcut! Din toate părțile, așadar, ni se impune datoria răbdării, care ne este scut în rătăcirile noastre, în ispitele din partea răului sau în învățămintele Domnului. Răsplata muncii noastre pentru Domnul este mare și ea se numește fericire. Pe cine a numit Domnul fericiți, dacă nu pe cei cu răbdare, cînd a zis: «Fericiți cei săraci cu duhul, că a lor este împărăția cerurilor»? [32]. În mod sigur nimeni nu e sărac cu duhul, dacă nu e umil. Dar cine e umil, dacă nu cel ce rabdă? Fiindcă nimeni nu se poate supune, fără răbdarea de a se supune mai întîi față de sine însuși. «Fericiți — zice el, — cei ce plîng și se vaietă!» Cine tolerează astfel de lucruri fără răbdare? Unora ca aceștia i se acordă și sfatul, și zîmbetul. «Fericiți cei blînzi». În aceste cuvinte nu poate fi în nici un caz vorba de cei fără răbdare. Cînd îi numește pe făcătorii de pace fericiți și fii ai lui Dumnezeu, nu cumva se pot socoti nerăbdătorii rude cu pacea? Numai un nebun ar putea crede aceasta. Iar cînd zice, «Bucurați-vă și vă veseliți ori de cîte ori vă vor spune cuvinte rele și vă vor prigoni, căci mare este plata voastră în cer» [33], această plată în nici un caz n-o promite nerăbdării, fiindcă nimeni nu-și va păstra buna dispoziție în necazuri, dacă nu le va fi disprețuit mai dinainte, și nimeni nu le va disprețui, dacă nu va avea răbdare [34].

---

31. Pilde, 3, 12.
32. Mt. 5, 4.
33. Mt. 5, 11 sq.
34. Fericirea noastră depinde de modul în care ne vom opune provocărilor diavolului, păstrîndu-ne liniștea sufletească și resemnarea cu care vom primi certările dumnezeiești la greșelile noastre.

XII.

În ceea ce priveşte învăţătura păcii[35] plăcut lui Dumnezeu, cine cu însuşirea nerăbdării în general, va ierta pe fratele său odată, ca să nu zic de şapte ori ci de şaptezeci de ori cîte şapte ?[36] Cine va ajunge la înţelegerea cu adversarul în faţa judecătorului, dacă nu şi-a învins mai întîi mînia, îndîrjirea, înveninarea, dacă n-a tăiat adică vinele nerăbdării ? Cum vei ierta şi ţi se va ierta, dacă vei ţine la nedreptate prin absenţa răbdării ? Nimeni să nu facă daruri la altar dacă e cu sufletul plin de ură împotriva fratelui său, dacă n-a ajuns mai întîi la răbdare, împăcîndu-se cu fratele. Să nu treacă supărarea noastră de apusul soarelui. Nu ne este îngăduit să trăim nici măcar o zi fără răbdare. Cînd aceasta este cîrma oricărei învăţături mîntuitoare, de ce să ne mirăm că ea conduce şi la pocăinţă ? Obişnuită să vină în ajutorul celor căzuţi, aceasta aşteaptă, aceasta doreşte, aceasta îndeamnă la pocăinţa celor ce caută mîntuirea. Cînd o căsătorie este desfăcută, răbdarea este folositoare la amîndoi soţii, — prin faptul că susţine pe bărbat şi pe femeie cît stăruie în despărţire — pe unul nu-l face adulter, iar pe celălalt îl îndreaptă. Exemplele date de Domnul prin parabole sînt elocvente şi în ceea ce priveşte mîntuirea prin pocăinţă. Prin răbdare păstorul a căutat şi a găsit oaia cea pierdută, — căci din nerăbdare ar fi renunţat la ea uşor, dar răbdarea l-a împins la efortul căutării — a adus-o pe umeri, răbdînd povara celei care fusese părăsită fiindcă se rătăcise. Şi pe acel fiu risipitor răbdarea tatălui l-a primit, l-a îmbrăcat, l-a hrănit şi l-a apărat faţă de nerăbdarea fratelui mîniat. A fost salvat deci cel ce se pierduse, fiindcă s-a pocăit. Şi pocăinţa l-a ajutat, fiindcă a găsit răbdare. Dar dragostea, supremul jurămînt de credinţă, tezaur al numelui de creştin, pe care apostolul o încredinţează tuturor puterilor Sfîntului Duh, în învăţăturile cui e formată dacă nu în ale răbdării ?[37] «Iubirea — zice el — este mărinimoasă» ; are această însuşire de la răbdare. «Este binefăcătoare» : prin răbdare nu face rău, «Nu pizmuieşte» : aceasta este o calitate a răbdării. «Nu se poartă cu necuviinţă» : de la răbdare îşi trage modestia. «Nu se îngîmfează, nu e desfrînată» : nu, căci are răbdare. «Nu-şi caută ale sale» : suportă pe ale sale, ca să fie de folos altuia. «Nu se întărîtă» : dar ce putea lăsa nerăbdării ? De aceea — zice el — «Dragostea rabdă totul, tolerează totul», pentru că în toate împrejurările are răbdare. Fără îndoială, niciodată nu va pieri.

35. Tertulian descrie viaţa creştină învăluită în nimbul dumnezeiesc al dragostei care aduce iertarea şi căinţa pentru toate relele săvîrşite.
36. Mt. 18, 22.
37. I Cor. 13, 2—7.

Se vor goli, se vor consuma, se vor termina limbile, științele, profețiile, dar vor rămîne credința, speranța și dragostea; credința, pe care a adus-o răbdarea lui Hristos, speranța, pe care o așteaptă răbdarea omului, dragostea, pe care o însoțește răbdarea pentru Învățătorul Dumnezeu.

XIII.

Pînă aici despre răbdare, atît de simplă și de uniformă, atît de întemeiată în suflet, pe care trebuie s-o clădim pe multe căi chiar în corp pentru a merita pe Domnul, sădită de Însuși Domnul, și în puterea corpului, acesta fiind locuință a sufletului care, deși conducător prin corp respiră. Dar care este funcția răbdării în corp? În primul rînd înfrînarea cărnii, jertfă plăcută Domnului prin sacrificiul umilinței, ori de cîte ori pentru Domnul suportă mizeriile și greutățile traiului, mulțumindu-se cu o hrană simplă și cu apă curată, ori de cîte ori ține posturile, ori de cîte ori viața îi este în cenușă și în sac. Această răbdare a corpului recomandă închinăciunile și întărește rugăciunile, aceasta deschide urechile lui Hristos (și ale lui) Dumnezeu, alungă asprimea și cheamă blîndețea. Astfel acel rege al Babilonului, fiindcă a supărat pe Domnul, după ce a trăit șapte ani în zdrențe și necurățenie, lipsindu-se de cele mai elementare cerințe ale vieții umane, aducînd ca jertfă răbdarea corpului, și-a redobîndit domnia și, ceea ce era mai de dorit pentru un om, s-a împăcat cu Dumnezeu [38]. Iar dacă luăm în considerare treptele mai înalte și mai fericite ale răbdării corporale, tot ea pregătește pentru sfințenie înfrînarea cărnii. Ea apără pe văduvă, cinstește pe fecioară, și ridică în împărăția cerului pe cel devenit famen de bunăvoie. Ceea ce se desăvîrșește în carne vine din puterea sufletului. Răbdarea cărnii duce lupta în persecuții. Dacă este neapărat necesară fuga, carnea rezistă la neajunsurile fugii. La închisoare, carnea e în lanțuri, carnea în obezi, carnea în pămînt. Ea în închisoare n-are lumină, nu vede cerul [39]. Dar cînd ajunge la cunoașterea fericirii, la primirea celui de-al doilea botez, la însăși urcarea către sălașele divine, nimic n-ajută mai mult pentru aceasta decît răbdarea corpului. Dacă «spiritul este puternic iar trupul slab», unde este mîntuirea spiritului fără răbdare și a cărnii însăși? Cînd Domnul spune aceasta despre trup,

38. Dan. 4, 33.

39. La suferințele trupești primite ca penitent, Tertulian adaugă și pe cele la care sînt supuși creștinii prigoniți, adunați în închisori.

numindu-l slab, arată de ce are nevoie pentru a se întări: de răbdare, fără îndoială, împotriva oricăror încercări de a submina și nimici credința, ca să poată suporta fără nici o șovăire biciul, focul, fiarele sălbatice, sabia [40], pe care profeții și apostolii le-au învins suportîndu-le.

XIV.

Cu aceste puteri ale răbdării Isaia, chiar cînd era tăiat, nu tăcea lăudînd pe Domnul, iar Ștefan, lovit cu pietre, cerea iertarea pentru dușmanii lui. O, prea fericit și acela care a rezistat cu toată răbdarea la orice încercare a diavolului! Pe care nici pierderile din turmă, nici necazurile fiului împins la risipă, nici chinurile și rănirile corpului nu l-au făcut să-și piardă răbdarea și credința în Domnul, datorită cărui fapt, zadarnice au rămas atacurile diavolului. Deși expus atîtor suferințe, nu s-a depărtat de respectul față de Dumnezeu, ci dimpotrivă, constituie pentru noi un exemplu și o mărturie, ca să avem răbdare atît în duh, cît și în carne, atît în suflet, cît și în corp, ca să nu ne lăsăm înfrînți nici de răutatea oamenilor acestei lumi, nici de pierderea celor dragi, nici de chinurile corporale. Mari prăzi luate de la diavol a adunat Dumnezeu în acel om, prețios steag pentru gloria sa a smuls de la dușman, cînd acel om la orice știre dureroasă nimic altceva nu rostea decît «Domnul fie lăudat», cînd își blestema soția care, cedînd nenorocirii, îl îndemna să se salveze prin mijloace necinstite! Ce bucuros era Dumnezeu, ce se sfîșia cel rău, cînd Iov, în gunoi, suporta cu mare liniște sufletească prea multele lui bube, cînd alunga în bătaie de joc muștele care năvăleau să se hrănească din rănile lui deschise. Astfel, acel lucrător pentru slava lui Dumnezeu, apărîndu-se de toate săgețile ispitelor cu platoșa și cu scutul răbdării, a redobîndit îndată de la Dumnezeu integritatea corpului, iar averea pierdută și-a dublat-o. Și dacă ar fi voit să i se redea și fiii, ar fi putut fi iarăși tată. Dar a preferat să fie din nou el însuși; a renunțat la o bucurie atît de mare, fiind sigur că l-a recîștigat pe Dumnezeu, a suportat de bunăvoie lipsa de copii, ca să trăiască în răbdare [41].

---

40. Tertulian încununează lista suferințelor trupești cu diferitele chinuri ale morții la care erau supuși, după Profeți și Apostoli, martirii din vremea sa.

41. În acest capitol sînt descrise mărețele exemple de tărie, împătimirile trupești și sufletești, împinse pînă la moarte, ale lui Isaia și ale Sfîntului Ștefan, insistînd asupra răsplății primită chiar pe pămînt de Iov, pentru înțelepciunea și totala lepădare de sine, cu care a îndurat toate suferințele la care a fost supus de diavol și de slugile lui.

XV.

Dumnezeu este ocrotitorul Cel bun al răbdării noastre : dacă ai lăsat pe seama Lui nedreptatea altora, El este răzbunător ; pentru daune este despăgubitor, pentru durere medic, pentru moarte dătător de viață. Cît de mult poate răbdarea să-l aibă pe Dumnezeu datornic ! Și nu pe nedrept. Căci răbdarea pune în siguranță pe toate cele plăcute Lui, ajută la îndeplinirea tuturor poruncilor Lui : întărește credința, asigură pacea, păzește dragostea, învață umilința, așteaptă căința, cheamă exomologheza, conduce trupul, păstrează spiritul, înfrînează limba, stăpînește mînia, înfrînge ispitele, alungă scandalurile, consfințește martiriile, mîngîie pe cel sărac, tempereazä pe cel bogat, nu nimicește pe cel slab, nu-l semețește pe cel sănătos, îl desfată pe cel credincios, îl găzduiește pe străin, îl încredințează pe serv stăpînului și pe stăpîn lui Dumnezeu, împodobește pe femeie, îl dovedește pe bărbat ; este iubită în copil, lăudată în tînăr, respectată în bătrîn ; este frumoasă pentru ambele sexe, la orice vîrstă. Haide acum, dacă vrei, să-i cunoaștem de aproape chipul și obiceiurile. Fața îi este liniștită și binevoitoare, fruntea senină, necontractată de nici un rid al tristeții și al mîniei. Sprîncenele neîncruntate a supărare, cu ochii privind în jos de umilință, nu de nefericire, gura însemnată cu cinstea vorbirii măsurate, culoarea cum se cuvine celor liniștiți și nevătămători ; mișcarea capului și rîsul amenințător împotriva diavolului, îmbrăcămintea curată și căzînd cuviincios pe corp, ca una care nici nu se fălește, nici nu se dezonorează. Șade pe tronul acelui spirit prea blînd și prea binevoitor, care nici nu se frămîntă în vîrtej, nici nu se întunecă de nor, ci este de o seninătate tînără, deschis și simplu, cum l-a văzut pentru a treia oară Ilie [42]. Unde este Dumnezeu, acolo este și fiica sa, răbdarea. Așadar, cînd coboară Duhul lui Dumnezeu, îl însoțește în chip nedespărțit răbdarea. Dacă o vom despărți de Duh va rămîne în noi întotdeauna ? Nu știu cît ar sta cu noi. Fără ea, ca însoțitoare și conducătoare în orice loc și timp, spiritul nostru în chip sigur s-ar înnăbuși. Singur n-ar putea rezista la atacurile dușmanului, fiindcă i-ar lipsi mijlocul de a rezista [43].

XVI.

Acesta este rostul răbdării adevărate și cerești, aceasta învățătura, aceasta lucrarea. Fără îndoială că răbdarea creștină nu este ca aceea a neamurilor pămîntului, nu este falsă, nu este pusă în slujba păcatului.

42. III Regi, 19, 11 sq.
43. Primind toate din partea lui Dumnezeu cu mulțumire, creștinii pot rezista duhovnicește potrivit voii Lui.

Căci diavolul, ca să fie și în aceasta rivalul Domnului, ca și cum ar fi voit să lucreze cu aceeași măsură — numai că răul și binele au aceeași măsură prin faptul că sînt la fel de mari, dar deosebirea lor este fundamentală — a învățat și el pe ai săi răbdarea lui proprie, vreau să spun aceea care-i pune sub puterea soțiilor pe soții vînători de zestre sau vînzători de sclave, care pentru a obține moșteniri de la cei fără urmași acceptă cu sentimente fățarnice orice supunere, care face pe robii pîntecului și ai gurii să devină clientelă de ocară și să-și subjuge astfel libertatea. Asemenea forme de răbdare cunosc neamurile pămîntului, care murdăresc prin ocupații josnice numele unui bun atît de mare. Ei trăiesc răbdîndu-i pe rivali, pe bogați, pe cei care-i cheamă la mese, dar nerăbdîndu-L pe Dumnezeu. O să vadă ei pentru bunurile lor și ale ocrotitorului lor ce răbdare le va cere focul cel de sub pămînt. Iar noi să iubim răbdarea dumnezeiască, răbdarea lui Hristos [44]. Să-i dăm Domnului înapoi cît cheltuiește El pentru noi. Să-I oferim răbdarea sufletească, răbdarea trupească, toți cei care credem în învierea trupului și a sufletului.

INDICE SCRIPTURISTIC*

Facere, 3, 6 — V, 31.
Facere, 3, 12 — V, 38.
Facere, 4, 8 — V, 58.
Facere, 22 — VI, 9.
Deuteronom, 32, 35 — X, 25.
III Regi, 19, 11 sq. — XV, 26.
Pilde, 3, 12 — XI, 16.
Isaia, 42, 3 — III, 10.
Isaia, 53, 7 — III, 20.
Daniel, 4, 33 — XIII, 16.
Matei, 5, 4 — XI, 23.
Matei, 5, 11 — X, 33.
Matei, 5, 12 — VIII, 12.
Matei 5, 39 — VIII, 7.
Matei, 5, 44 sq. — VI, 25.
Matei 5, 45 — II, 5.
Matei, 7, 1 — X, 26.
Matei, 12, 20 — III, 10.
Matei, 12, 36 — VIII, 20.
Matei, 18, 22 — XII, 3.
Marcu, 7, 15 — VIII, 20.
Ioan 18, 10 — III, 26.
I Corinteni, 13, 2—7 — XII, 27 sq.
Filipeni, 1, 23 — IX, 16.
1 Tesaloniceni, 4, 13 — IX, 4.
I Timotei, 6, 10 — VII, 14.

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

A

Acțiunea răului, XI, 4.
Adam, V, 34.
Adormirea, IX, 4.
Adversarul, XII, 4.
Amărăciunea, VIII, 11.
Animalele sălbatice, IV, 12.
Aprecierea, X, 23.
Apostolul, IX, 17.
Apusul soarelui, XII, 10.

44. Tertulian îndeamnă la sfîrșitul acestei cărți pe contemporanii credincioși să se ferească de falsa răbdare. Aceasta înseamnă îngrozitorul compromis, moral și material, obișnuit la păgîni, prin care aceștia «cedează» preceptele morale și religioase în familie și societate sub formele cele mai josnice ca «robi ai pîntecelui și ai gurii», pentru care sînt disprețuiți de semenii lor și pedepsiți de Dumnezeu.

* Cartea fiind împărțită numai pe capitole, ultimele două numere arată capitolul cărții și rîndul.

Aron, V, 74.
Asemănarea, X, 13.
Atacurile ispititorului, III, 7; XIV, 7.
Atracţia lumii, VII, 22.
Aţiţări de venin, XI, 4.
Autóritatea vieţii, I, 6; II, 1.
Averea, XIV, 22.
Avraam, VI, 2, 10.
Aversiunea faţă de avuţii, VII, 8.
Avutul, VII, 4, 32; — mai presus de suflet, VII, 43.

B

Bătaie de joc, XIV, 18.
Biciul, XIII, 32.
Binefacerile, I, 23.
Binele, V, 4; — absolut, V, 12.
Bîrne putrede, X, 17.
Blîndeţea, XIII, 11.
Blînzi, XI, 30.
Bolnavii, I, 15.
Botezul al doilea, XIII, 25.
Boneta robiei, IV, 6.
Bucurie, durere, VIII, 30; XIV, 25.
Bube, XIV, 17.
Bun comun, VII, 30.
Buna dispoziţie, XI, 35.

C

Cain, V, 53.
Calităţi, III, 40.
Cauzele nerăbdării, VII, 3.
Cazuri, X, 31.
Căi, XIII, 2.
Căsătorie, XII, 14.
Cătuşe, IV, 6.
Căzuţi, XII, 13.
Cele necesare credinţei, V.
Cel fără de lege, X, 5.
Cel rău, VI, 4—6.
Cele pămînteşti, cele cereşti, VII, 20.
Cerinţe ale vieţii, XIII, 13.
Cetatea, III, 15.
Cheremul nedreptăţilor, VIII, 1.
Chinurile şi rănile, XIV, 6.
Chipul omului, III, 32.
Cinstea, XI, 13.
Cinstirea, X, 15.
Circ şi tabere, VII, 40.
Comerţul, VII, 38.
Condamnare, VII, 39.
Corpul, locuinţa sufletului, XIII, 4.
Credincios, VI, 8.
Credinţa, XII, 38; XIV, 50; I, 18.
Crima, V, 29, 50, 60.
Cumpătul, IX, 12.
Cu răbdare rezistăm diavolului, XV, 20.
Cuvînt jignitor, VIII, 12; — deşert, VIII, 22.

D

Darul hainei şi mantalei, VII, 32.
Darurile minunate, XV.
Datoria, IV, 16; XI, 19.
Daune, VII, 4.
Dătătorul şi primitorul celor bune, IV, 5.
De două ori vinovat, V, 40.
Deşert, X, 3.
Deosebire, X, 7.
De 70 de ori cîte 7, XII, 3.
Desfrîul, lăcomia, nedreptatea şi răutatea, II, 9.
Diavolul, V, 10 sq.
Disciplinele mincinoase, I, 31; IV, 10.
Discordie, V, 12 sq.
Discuţia, I, 14; V, 2.
Dispoziţia, II, 2.
Dispreţuirea lumii, VII; — banului, VII, 7.
Domnul, II, 11; IX, 17; — şi învăţătorul răbdării, VI, 16.
Dragostea, XII, 24—28.
Drepţi şi nedrepţi, II, 5.
Dregătoriile, II, 6.
Dreptul de apărare, X, 17.
Dispreţuirea lumii, VII, 5; — banului, 6
Duhul Domnului, VII, 13; III, 12.
Durerea, IX, 2; — morţii, IX, 7.
Dumnezeieştile Scripturi, VII, 4.
Dumnezeu, XIII, 15; — se naşte, III, 4; — răzbunător, XV, 2; despăgubitor, medic, dătător de viaţă etc. XV, 5—15
Duşmanii, VI, 22.

E

Egipt, V, 80.
Elogiul răbdării, XV.
Esenţialul despre răbdare, IV, 30.
Exerciţiu, VII, 30.
Exemplele, XII, 17; — şi mărturia, XIV, 9.
Experienţa, V, 27.
Expunerea, V, 2.

F

Familia, II, 9.
Famen de bună voie, XIII, 20.
Fapte şi meritul, X, 12.
Făcătorii de pace, XI, 30.
Femeia, V, 65.
Fericire, XI, 20.
Fericiţi, XI, 23.
Fiii, XIV, 23.
Filozofii, I, 25.
Fiul risipitor, XII, 22; XIV, 5.
Focul, fiarele, XIII, 32.
Focul veşnic, XVI, 16.
Floarea luminii, II, 4.
Fratele mîniat, XII, 20.
For, VII, 42.
Forma de răbdare divină, XIII, 1.

G

Generozitate, VII, 40.
Graţia inspiraţiei divine, I, 10.

H

Harul, VI, 11.
Hidra delictelor, V, 75.
Hrana, XIII, 9.

I

Iertare, III, 7; XII.
Imprudenţa, XI, 11.
Injuria, X, 15.
Insensibilitatea, II, 3.
Interes, I, 25.
Integritatea, XIV, 21.
Interdicţia, V, 32.
Iov, XIV, 17.
Isaia, XIV, 1.
Ispite, XIV, 22; XI, 19.
Iubirea, XII, 30—40.

Î

Împilare, IV, 7.
Încercare, XIV, 4.
Închinăciunile, XIII, 10.
Închisoare, XIII, 22.
Îndureraţi, IX, 15.
Îndrăzneala mîinii, VI, 20.
Îndîrjirea, înveninarea, XII, 5.
În faţa lui Dumnezeu, VII, 22.
Înfrînarea cărnii, XIII, 17.
Înfumegînd, III, 10.
Înţelepciunea în viaţă, I, 24, 30.
Învăţătura, III, 34; — dreptăţii, VI, 15.
Învăţătura vie şi cerească, I, 18; II, 3; III, 36.

J

Jertfa, V, 53; plăcută Domnului, XIII, 6.
Judecător, X, 21; XII, 4.
Judecata, IV, 5.
Jurămînt de credinţă, XII, 26.

L

Lauda şi gloria I, 30; XIV, 13.
Lăcomia, VII, 14; — rădăcina tuturor relelor ,VII, 18.
Legiunile de îngeri, III, 21.
Leac, XI, 8.
Legea, VI, 12; VIII, 13; — desăvîrşirea ei, VI, 13; VIII, 10.
Libertatea, IV, 7.
Limba, VIII, 26.
Lipsa faptelor, I, 7.
Linia dreaptă, IX, 14.
Linişte sufletească, VIII, 16, 23; IX, 15; XI, 10.
Lipsa de copii, XIV, 25.
Locuitor al raiului, V, 45.
Lucrător, XIV, 21.
Lumină, XIII, 24.
Luptă, X, 7.

M

Malhus, III, 24.
Maica milostivirii, III, 4.
Mana, V, 81.
Matrice a delictelor, V, 63.
Mărirea deşartă, X, 3.
Mărturisirea simbolică, VI, 4.
Merite, IV, 3; X, 12.
Milostenie, VII, 28.
Mîngîiere, I, 14.
Mînia, VI, 20; XII, 5.
Mîntuire, III, 8.
Moartea, IX; — este plecare, IX, 10.
Moise, V, 80.
Motive ,X, 11; X, 23.
Munca, XI, 20.
Mustrare, V, 41; XI, 15.

N

Neamurile, VII, 40; IX, 4.
Nebun, XI, 40.
Necaz, XI, 10; XI, 17.
Nedreptatea, XI, 7; XV, 2.
Neînfrînţi, XIV, 11.
Nenorocirea, XIV, 20.
Nesocotit şi neruşinat, I, 1.
Nerăbdarea, V, 5 sq., 46; loveşte, vatămă, dărîmă, X, 34.
Nimic al nostru, VII, 16.
Nu: sufletul pentru, ci invers, VII, 37.
Numele de creştin, XII, 27.

O

Oaie spre jertfire, III, 20; — pierdută, XII, 19.
Obedienţă, IV, 11.
Obîrşia judecăţii, V, 38.
Obezi, XIII, 23.
Ocupaţii josnice, XVI, 13.
Omucidere, V, 51.
Oraşul vinovat, III, 15.
Orientare, I, 27.

P

Pace, XI, 32; XII, 1.
Paguba, VII, 17.
Parabole, XII, 17.
Patima nerăbdării, I, 16.
Pedeapsă, V, 42.
Piară veacul! VII, 25.
Piatra, VIII, 26.
Pieirea prin nerăbdare (nesupunere), V, 45.
Picioarele ucenicilor, III, 14.
Pîntecele Maicii, III, 4.
Piriiaşele crimelor, V, 62.
Platoşa, XIV, 20.

Pocăința, XII, 12—16.
Povara, XII, 20.
Prăznuiri, XIV, 15
Precept de bază, VII, 1.
Prevestirea rea, IX, 14.
Prim exemplu, II, 3.
Profețiile, XII, 36.
Profeții și Apostolii, XIII, 34.
Provocări, VIII, 5.
Provocator, provocat, X, 8.
Puternic, X, 23.
Puterea, X, 26.
Puterile Duhului Sfînt, XII, 27.

R

Rațiune și zidire, III, 36.
Răbdarea dumnezeiască, XVI, 16; — în slujba păcatului, XVI, 1—12; — săvîrșește minuni prin bărbat, bogat, sărac, slab, rob, liber, femeie, copil, tînăr și bătrîn, XV, 5—12; este măreață, senină, XV, 12—22; însoțește pe Dumnezeu, XV, 22—30.
Răbdarea falsă în slujba păcatului, XVI, 1—15; mută, VIII, 18; — corporală, XII.
Răni, XIV, 20.
Răul care nu suportă binele, V, 1—18.
Rău pentru rău, VI, 15.
Răutate și nerăbdare, V, 25.
Răzbunarea, X.
Rătăciri, XI, 19.
Recunoașterea slăbiciunii, I, 19.
Regele Babilonului, XIII, 12.
Renunțarea la cele pămîntești, VII, 24.
Robi supuși, IV, 3, 7; — nerăbdării, V, 48.
Rugăciunile, XIII, 10.

S

Sabia, XIII, 45; — răzbunătoare, XIII, 17; — în corpul său, VII, 28.
Sacrificiul umilinței, XIII, 6.
Săgețile, XIV, 20; VIII, 26.
Sălașele divine, XIII, 25.
Sămînța lui Avraam, VI, 10; — a diavolului, V, 48.
Săraci, bogați, VII, 8.
Servul lui Hristos, VIII, 3.
Sclavii, X, 18.
Scutul, XIV, 21.
Sfințenia, XIII, 18.
Smintit, X, 35.
Slava lui Dumnezeu, XIV, 20.
Speranța, IX, 4, 14; XII, 38.
Soții, XII, 15.
Spiritul, V, 31.
Stăpînul, X, 19.
Sufletul respiră prin corp, XIII, 4.
Supraveghetori, X, 19.
Suferința, III, 24.
Supunerea, IV, 2, 20, 37.
Studiile, I, 28.

T

Tată, XIV, 24.
Tatăl ceresc, VI, 25.
Tezaur, XII, 25.
Ticăloșie, X, 12.
Toată înțelepciunea, I, 30.
Treptele răbdării, XIII, 16.
Trestie zdrobită, III, 10.
Turmele de vite, IV, 17.

U

Umilință și servitute, X, 18, XIII, 6.
Ura, XII, 8.

V

Valoarea, VII, 6.
Vase de lut, X, 17.
Vătămare și durere, VIII, 9.
Veacul (eonul), I, 35.
Veninul limbii, VI, 21.
Veșnicia pedepsei sau a mîntuirii, IV, 6.
Viața în sac și cenușă, XIII, 9.
Virtutea supremă, I, 23.
Vînzare de rușine, V, 70.
Vîrful săgeții, VIII, 26.

Z

Zdrențe și necurățenie, XIII, 13.
Zei conducători, V, 78.
Zîmbetul, XI, 28.

TERTULIAN

DESPRE POCĂINŢĂ

INTRODUCERE

Tertulian a trăit o viaţă religioasă profundă, socotind fiecare zi cea din urmă a vieţii pămînteşti şi fiecare clipă cea mai scumpă pentru viaţa de veci, în care credea că avea să intre fără întîrziere, aflîndu-se în teribila epocă a persecuţiilor, pe care a suportat-o eroic condamnînd-o pe faţă cu oroare şi combătînd-o cu o vehemenţă unică în istoria creştinismului.

Printre problemele cele mari pe care i le-a pus o viaţă închinată Domnului Iisus Hristos şi fraţilor Lui întru El, n-au fost numai cele de apărare a Bisericii de duşmanii din afară — păgînii — şi de cei din lăuntru — ereticii —, fapt care l-a situat printre marii apologeţi şi controversişti creştini; ci au fost şi acelea care privesc adevărata trăire creştinească şi care condiţionează mîntuirea, adică cele profund duhovniceşti, de ordin moral şi, uneori, cu iz sacramental.

Temeiul doctrinar profund şi subtil, pe care-l aflăm în toate manifestările bogatei sale vieţi şi activităţi, l-a făcut să aleagă din fiecare categorie temele cele mai importante, nu din punctul de vedere al gîndirii, ci din acela al perspectivelor vieţii creştine din secolul său.

Aşa se explică dezvoltarea subiectelor apologetice *adresate conducătorilor supremi ai Africei, ori* tratarea problemelor la ordinea zilei *în zodia neagră a secularelor persecuţii, a celor* morale *(privind mai ales complexitatea raporturilor creştine dintre bărbat şi femeie), de* controversă, *(în care refuză orice discuţie pe baza unor Scripturi mutilate de sectele apărute mai tîrziu pe care le nimiceşte printr-o analiză distrugătoare) şi, în fine,* sacramentale, *(în care dă primele eseuri ale epocii asupra celor trei mari Taine ale vieţii creştine privite în raport cu mîntuirea : Botezul, Cununia şi Pocăinţa.*

Tertulian, desăvîrşit cunoscător al Scripturilor sfinte, ştia că pocăinţa este începutul mîntuirii omului căzut în păcat (Fac. III, 7). Ştia că începutul cărţii Judecătorilor exemplifică pătrunzător veşnica tragedie

umană, legînd păcatul de pedeapsă, dar și căința de izbîndă (III, 7—9; IV, 3). Mustrările amare ale profeților de la Amos la Sfîntul Ioan Botezătorul, ce erau altceva decît o continuă chemare la pocăință?

Domnul nostru Iisus Hristos începe propovăduirea Evangheliei cu afirmarea conștiinței păcătoșeniei noastre: «Pocăiți-vă și credeți în Evanghelie» (Marcu I, 15) și sfîrșind misiunea Sa pe pămînt însărcinează pe Sfinții Apostoli «să propovăduiască tuturor neamurilor în numele Lui pocăința și iertarea păcatelor, începînd din Ierusalim» (Luca XXIV, 47) [1].

Precum se știe, din cînd în cînd s-au ridicat în istoria creștinismului glasuri răzvrătite, care au protestat împotriva ușurinței, cu care Biserica dezlega pe cei ce au primit Taina pocăinței: nu mai pot fi iertați cei ce s-au făcut vinovați de anumite păcate — vor zice montaniștii în sec. al II-lea și novațienii în al III-lea; nu este cu putință dezlegarea fără de ispășiri lungi și dureroase — vor afirma janseniștii în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea. Iar protestanții vor declara că iertarea nu poate veni prin mijlocirea preotului, ci direct, de la Dumnezeu.

Se știe că la începutul epocii patristice de care ne ocupăm aici, unele locuri din Sfînta Scriptură (ca: Matei XII, 31—32, privind blasfemia împotriva Duhului Sfînt; I Ioan V, 16, care amintește «păcatele spre moarte» și «păcatele nu spre moarte» și mai ales Epistola către Evrei, VI, 4—8 și X, 26—28), au prilejuit unele dispute. În ele au fost amestecați papa Callist (cu edictul său mult discutat), apoi Fer. Augustin (cu problema donatiștilor); ele au fost abordate de Herma, în Păstorul, de Hipolit în «Philosophumena», de Origen în Omiliile la Psalmi etc. și de Sf. Ciprian în Epistole și în «De Lapsis» [2].

Se știe, de asemenea, că din considerente înalte de ordin duhovnicesc Biserica nu a pus limite îndurării dumnezeiești și n-a exclus dintre fiii ei pe păcătoșii care se pocăiesc — oricît de mari ar fi fărădelegile lor. Ea n-a acceptat soluțiile aspre ale montanismului, donatismului, novațianismului, sau și altele din epoca primară.

În acest duh iertător, ea a îndulcit mult, cu timpul, asprimea canoanelor Sf. Vasile cel Mare în uz. Severitatea în aplicarea epitimiilor ducea pe cei răi la depărtarea definitivă de calea mîntuirii, iar pe ceilalți putea să-i răcească și mai mult de sfințenia Bisericii. Ținînd seama de

1. Este regretabil că în unele cărți dogmatice noi nu se păstrează Tainei denumirea de «pocăință», pe care noi am menținut-o în manualul nostru și care accentuează sensul ei adevărat, fundamental, de pocăință, care cere și poate obține iertare de la Dumnezeu, ci îi dau numele de «mărturisire», făcînd tot din mărturisire și prima bază a Tainei alături de epitimii și de dezlegare în analiza ei și nedînd în felul acesta importanța tradițională din Scripturi și din practica Bisericii primare a faptului primordial, al pocăinței, care cere mărturisirea și dezlegarea.

2. Vezi, «Cuvîntul traducătorului» la începutul traducerii noastre în romînește a scrierii lui Tertulian «*Despre pocăință*» din «Apostolul», curierul Arhiepiscopiei ortodoxe române din București, anul VIII, nr. 9, 1 mai, 1931, p. 113—114.

realitatea păcătoşeniei noastre, Biserica amintind că ea este Maica noastră şi că Dumnezeu este iubire, iar iubirea toate le iartă pînă la sfîrşit, şi-a armonizat practica duhovniciei cu pogorămîntul cerut de marii ei duhovnici ca Ioan Postitorul din veacul al XI-lea şi Nicodim Aghioritul din veacul al XVIII-lea .

Tertulian, «asprul african» (cum l-a numit marele său admirator Bossuet), care trăia de la o zi la alta în aşteptarea arestării şi morţii cu ceilalţi martiri, nu va accepta nici un fel de moleşeală a moralei creştine şi a dreptului ierarhiei de a lega şi dezlega orice păcate, atunci cînd se va pune şi în vremea lui iarăşi această problemă în Biserică. La începutul tumultoasei lui activităţi teologice, adică între 200—206, vajnicul luptător pentru libertatea creştinismului va publica studiul său asupra Pocăinţei — total deosebit din acest punct de vedere de viitorul tratat «De pudicitia» — a cărui autenticitate nu este contestată, dar care prezintă unele trăsături deosebite. El este astfel prezentat de unul dintre cei mai buni cunoscători ai lui : «Nu e un tratat didactic asupra pocăinţei, ca instituţie bisericească, ci mai curînd un fel de predică, prin care Tertulian se adresează mai ales catehumenilor, care cunosc prea puţin îndatoririle vieţii creştine, ori le înlătură prea în grabă. Te miră tonul paşnic, binevoitor, pe care-l are Tertulian aici.

E drept că nici severitatea nu lipseşte. E iute la mînie împotriva celui care ascultă şi apoi convins de virtutea curăţitoare a Botezului are pretenţie la dreptul de a nu renunţa la păcatele, pe care le îndrăgeşte pînă în clipa primirii lui (cf. cap. VI); şi împotriva păcătosului, care pierde curajul la gîndul că va trebui să trăiască... lipsit de orice bucurie, în asprimea sacului (pocăinţei), sub groaza cenuşei, cu faţa slăbită de post (cap. XI). Trebuie totuşi să notăm în atîtea locuri o stare mistică dulce şi compătimitoare, accente de iubire creştină evlavioasă : cînd insistă de pildă, ca să încredinţeze pe păcătos că nu are motiv să dispereze, din cauză că Dumnezeu e Tatăl nostru al tuturor (VIII)» [3].

Cartea are două părţi *precedate de* o introducere generală *(cap. I—V). În cap. I defineşte pocăinţa simplu ca «un simţămînt dureros al sufletului, care se naşte din părere de rău pentru o hotărîre anterioară» (I, 1), în care însă păgînii nu ştiu să deosebească ce e bun de ce este rău (2—5). Dumnezeu însuşi s-a întors de la mînie la milă după ce a pedepsit pe omul căzut şi a trims pe Profeţi şi pe Apostoli să-l cheme la mîntuire prin pocăinţa de păcatele comise, făcînd cu ei o alianţă (II). Păcatele, analizate strîns de Tertulian, sînt împărţite iarăşi simplu în pă-*

---

3. Pierre de Labriolle, *Histoire de la Littérature latine chrétienne*, în «Colection d'études anciennes», ed. II-a, Paris, 1924, p. 112—113.

cate trupești și păcate sufletești, avînd izvorul lor în voință. Intenția rea este un păcat egal cu cel săvîrșit (III).

Pocăința este viață, pentru că Dumnezeu Cel viu ne garantează răsplata ei, mîntuirea (IV). Trebuie să luăm o hotărîre mare și să ne întoarcem la Dumnezeu o dată pentru totdeauna părăsind pe diavolul și cele ale lui (V).

În partea a II-a *(VI) povățuiește aspru pe cei chemați asupra pocăinței făcute înainte de Botez ; primirea acestei Taine nu trebuie amînată, pentru ca să acoperim cu ea cît mai multe plăceri păcătoase (VI, 1—10). Cei ce cred că înșeală pe Dumnezeu se înșeală pe ei înșiși (11 —24).*

Partea a III-a *cheamă la viața de pocăință trăită duhovnicește după Botez : este încă un mijloc de mîntuire oferit nouă după ce am murit cu Hristos pentru ca să înviem cu El prin Botez. Trebuie să ne întrebăm însă dacă această a doua pocăință nu trebuie să fie și ultima (VII). Domnul primește cu bucurie pe cel ce se întoarce la El hotărît să se îndrepte, după pildele scripturistice (VIII). Capitolele IX și X descriu* exomologheza, *manifestarea în afară a celei de a doua pocăințe prin practici obișnuite în antichitatea creștină, cînd pocăința putea fi și publică, nu numai secretă și anume prin post, rugăciuni, îngenuncheri, acoperirea capului cu sac și cenușă și a trupului cu zdrențe negre etc.*

Tot atît de vie e descrierea lipsurilor și suferințelor cărora contravin în mod violent «cochețîi» lumii acesteia prin excesele lor de confort sau de prefăcătorie, descrise în cap. XI. Chemarea la pocăință pe care o face în ultimul capitol (XII) este impresionantă prin descrierea amănunțită a focului gheenei și prin necesitatea apărării de el prin remediile pe care le folosesc la timp și animalele și oamenii aleși în istoria sfîntă... A doua punte a mîntuirii omului — Pocăința, rămîne astfel mijlocul dumnezeiesc de salvare a noastră, a păcătoșilor, prin exomologheză.

S-a observat că Tertulian nu exclude nici un păcat de la mîntuirea prin pocăință și anume prin exomologheză, care implică mortificări fizice și morale. El se arată de pe acum receptiv la o practică religioasă absolută, prin unicitatea pocăinței, pe care o propovăduiește și prin asprimea practicilor religioase, pe care le descrie. Această atitudine explică de ce îndoielile formulate de un Erasm și de un Aeatus Rhenanus, asupra autenticității acestei cărți, n-au fost însușite de nici un cercetător posterior lor. Totuși s-a observat că această scriere este una dintre cele mai moderate, mai duioase și chiar mistice, — probabil fiindcă este adresată tinerilor chemați [4].

4. Vezi, același, *Tertullien, De Paenitentia, De Pudicitia,* col. *«Textes et documents...»*, publiés sous la direction de Hippolyte Hemmer et Paul Lejay, Paris, 1906, p. XI—XII, XIV—XVI.

LITERATURA

E d i ț i i : Trimitem la indicațiile precedente și amintim că toate edițiile vechi sînt descrise în Migne, *Patrologia Latina*, vol. I, col. 32—72. Citām, după Marie Turcan, *«Tertullien, la toilette des femmes»*, col. «Sources chrétiennes», Paris, 1971, p. 72 sq. : B. Rhenanus, *Q. Sept. Flor. Tertulliani opera*, Basilea, 1521 (ed. princeps), 1539 (ed. tertia); J. Pamelius, *Q. S. Fl. Tertulliani opera*, Antverpia, 1579; F. Iunius, *Q. S. Fl. Tertulliani quae adhuc reperi potuerunt omnia* (Franekerae, 1597); J. L. de la Cerda, *Q. S. Fl. Tertulliani opera argumentis, notis illustra*, Lutetiae, Paris, 1624; N. Rigaltus, *Q. S. Fl. Tertulliani, opera Parisiis*, 1634; F. Oehler, *S. Q. Fl. Tertulliani quae supersunt omnia*, I, Lipsiae, 1853; A. Kroymann, *Tertulliani opera*, (C.S.E.L., LXX, Viena, 1942), ediție reluată în *Corpus christianorum*, cu note critice de J. Marra. Traducerea noastră a fost făcută după ediția Pierre de Labriolle, Tertullien, *De Poenitentia, De pudicitia*, în col. *«Textes et documents pour l'étude historique du christianisme»*, publiés sous la direction de Hippolyte Hemmer et Paul Lejey, text latin, traducere franceză, introducere și index, Paris, 1906.

T r a d u c e r i. În afară de a lui Labriolle, amintim cele trei volume, *Opere complete* ale lui A. de Genoude, *Tertullien, Oeuvres*, Paris, 1852, și J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise*, Paris 1957, în franțuzește; J. Donaldson, A. Roberts, în *The Antenicene Fathers*, retipărite de A. Coxe, *Grand Rapids*, Michigan, 1953, în englezește. *Traducerea noastră* a fost tipărită în rev. eparhială «Apostolul», în numerele 9—20 între 1 mai—15 octombrie, 1931, București.

S t u d i i : A. d'Alès, *La Théologie de Tertullien*, Paris, 1905; *L'édit de Calliste*, Paris, 1914; O. Bardenhewer, *Les Pères de l'Eglise leur vie et leurs oeuvres*, t. I, nouvelle edition française, Paris, 1905, p. 342—345; Idem, *Zur altchristilichen Bussdisziplin*, în *Kirchengeschichte Abhandlungen und Untersuchungen*, vol. I, Paderbom, 1897, p. 155—181; Mgr. Batiffol, *Etudes d'Histoire et de Théologie positive*, Paris, 1904; I. G. Ph. Borleffs, *Mnemosyne*, n.s. 60 (1932), p. 274—316; Ermoni, *La pénitence dans l'Histoire* în *Revue des questions historiques*, n.s., t. XXIII, p. 5—55, Paris, 1900; G. Esser, *Die Busschriften Tertullians de Paenitentia und de Pudicitia und des Indulgenzedict des Papstes; Kallistus, Ein Beitrag zur Geschichte der Bussdisziplin*, (Bonn, 1905; Mgr. Freppel, *Tertullien*, vol. I, Paris, 1861; Funk, *Bussdisziplin*, în *Kirchenlexikon* de Wetzer și Welte (1883). P. de Labriolle, *Histoire de la Littérature latine chrétienne*, (Paris, 1924). Idem, *La crise montaniste*, Paris, 1913; A. v. Harnack, *Dogmengeschichte*, ed. III-a, t. I; E. Hogan, *Penitential discipline in the Early Church*, în «The American Catholic quarterly Review», New York, 1900; A. Holl, *Enthusiasmus und Bussgewalt*, Leipzig, 1898; Pierre de Labriolle, *La crise montaniste*, Paris, 1913; H. G. Lea, *A History of auricular Confession and indulgences*, 3 vol., Philadelphia, 1896; E. Preuschen, *Tertullians Schriften «De paenitentia» und «De pudicitia» mit Rücksicht auf die Bussdisziplin untersucht*, Inaug.-Diss., Giessen, 1890; Rolffs, *Das Indulgenz — Edict des römischen Bischoffs Kallist*, Leipzig, 1893, în «Texte und Untersuchungen», XI, 3; H.-B. Sweete, *Penitential discipline in the three first centuries*, in «The Journal of Theol. Studies» (t. IV, 1903), p. 321 sq.; J. Tixeront, *Histoire des Dogmes*, t. I, Paris, 1905; J. Turmel, *Histoire de la Théologie positive*, Paris, 1904, p. 140—153; Același. *Tertullien*, Paris, 1905, p. 266 sq.; Van der Vliet, *Ad Tertulliani de Pudicitia et de Penitentia* în Mnemosyne, t. XX (1892), p. 274 sq.; Vacandard, *La Confession sacramentalle dans l'Eglise primitive*, col. «Science et religion», Paris, 1903; Idem, *La pénitence publique dans l'Eglise primitive*, aceeași colecție, Paris, 1903.

DESPRE POCĂINȚĂ
(DE PAENITENTIA) *

I.

1. Oamenii de acest soi din care am făcut și noi parte odinioară, orbi, lipsiți de lumina Domnului, socotesc că, potrivit naturii, pocăința este un simțămînt dureros al sufletului, care se naște din părerea de rău pentru o hotărîre luată mai dinainte. **2.** Dealtfel, ei sînt tot atît de depărtați de rațiune în această privință, pe cît sînt de departe de însuși făcătorul rațiunii. Căci rațiunea este de la Dumnezeu și Dumnezeu, ziditorul a toate, n-a voit să se înțeleagă și să se săvîrșească nimic fără rațiune [1]. **3.** Așadar, cei ce nu-L cunosc pe Dumnezeu este firesc să nu-I cunoască nici lucrurile Lui; fiindcă nici o comoară nu stă deschisă pentru străini. Așa se face că, purtați de valuri, fără cîrma rațiunii, pe marea întinsă a vieții, nu știu să se păzească de furtuna amenințătoare a acestei lumi. **4.** Ca să vedem cît de nesocotit judecă ei pocăința, este de ajuns să arătăm că o folosesc chiar pentru faptele lor bune. Se căiesc de încredere, de dragostea, cinstea și mila lor de îndată ce se lovesc de nerecunoștință. **5.** Se blesteamă pe ei înșiși că au înfăptuit binele și le stăruie în suflet mai ales căința pricinuită de cele mai bune fapte, ținînd seamă cu grijă să nu mai săvîrșească nimic bun de aici înainte. Iar căința pentru faptele lor rele dimpotrivă le este mai ușoară. În sfîrșit, prin pocăință mai degrabă păcătuiesc, decît să facă ceea ce se cade [2].

II.

1. Dacă în faptele lor s-ar lăsa călăuziți de Dumnezeu și prin El de rațiune, ei ar cîntări în primul rînd binefacerile pocăinței, pe care n-ar socoti-o niciodată ca o dovadă de falsă îndreptare și s-ar căi mai puțin,

---

* Traducere (după textul ediției P. de Labriolle) de N. Chițescu, revăzută de David Popescu.

1. Creația este opera rațională a însuși Creatorului rațiunii.

2. Lumea cu patimile ei face pe cei lipsiți de rațiune să nu pătrundă sensul pocăinței.

pentru că ar greşi mai puţin, temîndu-se de Dumnezeu. **2.** Dar unde nu e nici o teamă nu este nici chip de îndreptare. Şi unde nu e îndreptare, căinţa este neapărat deşartă, fiindcă îi lipseşte roada pentru care a semănat-o Dumnezeu, adică mîntuirea omului. **3.** Căci Dumnezeu, după greşeli atît de multe şi aşa de mari săvîrşite de cutezanţa omenească, începînd de la Adam, cel dintîi dintre oameni, după ce a condamnat pe om cu toate ale lui din această lume, după ce l-a izgonit din rai şi l-a supus morţii, s-a întors iarăşi la mila Sa şi i-a dăruit pocăinţa, rupînd zapisul mîniei trecute şi iertînd pe cel creat după chipul Său. **4.** Astfel, şi-a adunat un popor, l-a miluit cu multele daruri ale bunătăţii Sale şi, cu toate că l-a dovedit de atîtea ori nerecunoscător, l-a îndemnat întotdeauna la pocăinţă. Profeţind apoi prin gura tuturor profeţilar, i-a făgăduit harul Său, pentru a lumina pînă la sfîrşitul veacurilor prin Duhul Său tot universul [3], şi a poruncit ca botezul pocăinţei să vină mai înainte, ca să lumineze pe acei pe care i-a chemat prin har la făgăduinţa făcută seminţiei lui Avraam înainte de a-i aduna împreună. **5.** N-a încetat Ioan zicînd : «Pocăiţi-vă» [4] că de acum s-a apropiat de oameni mîntuirea, adică Domnul căruia Îi era premergător. **6.** Şi, arătînd după făgăduinţa lui Dumnezeu că pocăinţa este dată pentru curăţirea minţii, pentru că orice întinăciune ar fi pricinuit, orice pete ar fi adus neştiinţa în inima omului, pe acestea mărturisindu-le, înlăturîndu-le şi dîndu-le afară, pocăinţa să-i pregătească Duhului Sfînt un sălaş curat în inimi, unde El să vină şi să se aşeze de bunăvoie, împreună cu bunurile Sale cereşti [5]. **7.** Numele acestor bunuri este unul singur : mîntuirea omului prin iertarea păcatelor săvîrşite înainte. Iar rostul pocăinţei este de a se îngriji de lucrarea milosîrdiei dumnezeieşti pentru că tot ceea ce foloseşte omului Îl mulţumeşte şi pe Dumnezeu. **8.** Regula pocăinţei, pe care o învăţăm după ce am cunoscut pe Dumnezeu, se exprimă într-o anumită formă, care ne cere să nu aruncăm, aşa zicînd, o mînă prea aspră peste faptele şi gîndurile cele bune. **9.** Căci Dumnezeu nu încuviinţează osîndirea celor bune, fiindcă sînt ale Sale şi, El fiind autorul şi apărătorul lor, în mod necesar le primeşte ; iar dacă le primeşte, le şi răsplăteşte. **10.** Triumfă, aşadar, nerecunoaşterea oamenilor dacă împinge la căinţă pentru faptele bune şi triumfă recunoştinţa, dacă este un îndemn la cele bune, şi una şi alta fiind pămînteşti şi pieritoare. **11.** Într-adevăr, ce mare lucru cîştigi dacă ai făcut bine unui recunosător şi ce pierzi dacă l-ai făcut unui ingrat ? Fapta bună are pe Dumnezeu ca răsplătitor, ca şi cea rea, fiindcă judecătorul este cel ce dă sentinţa în orice proces [6].

3. Evr. 1, 1 ; I Pt. 1, 2.
4. Mt. 3, 2.
5. Binefacerile pocăinţei lăsată de Dumnezeu pentru mîntuirea noastră.
6. Regula pocăinţei este răsplătirea binelui şi a răului.

12. Și de vreme ce Dumnezeu însuși este judecătorul, care veghează ca dreptatea, ce-i este scumpă, să fie împlinită și păzită și ca prin ea să se consfințească întreaga sa rînduială, trebuie atunci să ne mai îndoim că, așa cum se întîmplă cu toate faptele noastre, tot astfel și în ce privește pocăința, trebuie să lăsăm în seama lui Dumnezeu dreptatea? Acest fapt se va putea îndeplini numai dacă noi ne-am căi de păcatele noastre [7]. 13. Căci nu merită să fie numită păcat decît fapta rea și nimeni nu păcătuiește săvîrșind binele. Iar dacă n-a păcătuit cineva, de ce să alerge la pocăință? 14. De ce să impună bunătății sale rolul răutății? Așa se face că, atunci cînd un lucru este împlinit unde nu trebuie, este lăsat la o parte acolo unde ar trebui să fie săvîrșit.

III.

1. Este acum cazul să arătăm ce fapte trebuie socotite greșeli, pentru care pocăința este îndreptățită și trebuincioasă. 2. Acest lucru poate părea de prisos, pentru că sufletul, după ce a cunoscut pe Dumnezeu Care, ca ziditor al său, l-a cercetat din nou, se ridică de la sine către cunoașterea adevărului și, primit la învățăturile Domnului, își dă seama din ele îndată că trebuie socotit păcat tot ceea ce Dumnezeu oprește. Din moment ce cunoaște că Dumnezeu este binele, nu-i mai place răul, ci binele, și între aceste două contrarii nu există nici o împăcăciune. 3. Totuși, nu-mi va fi greu să arăt că printre păcate, unele sînt carnale, adică trupești, iar altele sufletești. Căci deoarece omul este făcut din acest amestec de elemente duble, nu greșește decît printr-unul din cele două. 4. Dar nu pentru că trupul și sufletul sînt două se deosebesc între ele; dimpotrivă, ele sînt mai degrabă pereche, fiindcă formează amîndouă o unitate și nu poate cineva să facă deosebirea păcatelor după deosebirea celor două elemente, încît să creadă că unul este mai ușor iar altul mai grav. 5. Și trupul și sufletul sînt opera lui Dumnezeu, unul plăsmuit cu mîna, iar celălalt cu suflarea Sa. De îndată ce amîndouă își au obîrșia în Domnul, oricare din ele păcătuiește și-L supără în egală măsură pe Domnul. 6. Sau poți tu deosebi fapta cărnii și a sufletului? Unirea și îmbinarea acestora sînt de așa natură în viață și în moarte, încît vor învia cîndva amîndouă deopotrivă ori pentru viață, ori pentru judecată, 7. fiindcă de bună seamă egale le-au fost greșelile sau nevinovăția. De aceea putem afirma că, dacă s-a săvîrșit un păcat, este la fel de trebuincioasă pocăința pentru ambele părți [8]. Aceeași este

7. Dumnezeu este judecătorul faptelor noastre bune și rele; dar și noi trebuie să fim conștienți de valoarea lor pentru El.

8. *Tertulian împarte păcatele în trupești și sufletești, fiind săvîrșite de trup și suflet, care sînt create de Dumnezeu.*

judecata amîndurora, același judecător, Dumnezeu, fără îndoială, același așadar și leacul pocăinței [9]. 8. De aici păcatele sînt numite sufletești și trupești, fiindcă ori se înfăptuiesc, ori se gîndesc, și ca faptă ele sînt corporale, fiindcă fapta, ca și corpul, se poate vedea și pipăi, iar rămase în gînd sînt sufletești, fiindcă sufletul nu se vede și nu se poate atinge. 9. E limpede astfel că trebuie evitate și curățite prin pocăință nu numai păcatele înfăptuite, ci și cele doar voite. Căci dacă neputința omenească judecă numai faptele, nefiind în stare să pătrundă în ascunzișurile voinței, nu înseamnă că delictele acesteia le putem neglija. 10. Dumnezeu este în toate și nimic nu scapă privirii Sale, or pe ce cale am greși. Cunoaște tot și nu lasă nimic nejudecat. Nu există cineva care să se poată ascunde, sau să scape de ochiul lui Dumnezeu. 11. Ce, nu este voința izvorul faptei? În afară de cele săvîrșite din întîmplare, necesitate, sau neștiință, toate celelalte păcate sînt pornite din voință. 12. Și odată ce voința este obîrșia faptei nu merită osîndă la fel de mare, pe cît i-a fost vina? Nu înseamnă că este scutit de culpă un gînd care dintr-o piedică oarecare n-a ajuns să se înfăptuiască [10]. El însuși își reproșează și nu poate fi scuzat prin nereușita faptei, care de el fusese pus la cale. 13. În ce chip dovedește Domnul că aduce împlinire legii, dacă nu sancționează delictele de voință? El socotește că a săvîrșit un adulter nu numai cel ce s-a atins de soția altuia, ci chiar și acela care doar a dorit-o cu privirea. 14. De aceea, cînd sufletul își reprezintă ca fiind destul de periculos ceea ce e oprit să înfăptuiască, se mulțumește măcar cu ceea ce săvîrșește în gînd. Astfel că este atît de mare puterea voinței, încît, fără a se îndeplini, ține loc de faptă și de aceea se pedepsește. 15. Degeaba spui: am voit, dar n-am făcut. Tocmai fiindcă vrei, trebuie să faci, iar dacă nu faci nu trebuie să vrei. Dar tu însuți recunoști aceasta prin mărturisirea cunoștinței tale. 16. Căci dacă doreai binele, căutai cu orice preț să-l îndeplinești și, fiindcă nu faci ceea ce este rău, nici nu trebuia să-l dorești. Or, din ce punct de vedere ai privi lucrurile ești vinovat, fiindcă sau ai voit răul, sau n-ai îndeplinit binele.

IV.

1. Așadar, pentru toate păcatele săvîrșite fie cu trupul, fie cu sufletul, fie cu fapta, fie cu gîndul, Cel ce a hotărît pedeapsă prin judecată la fel a făgăduit și iertare prin pocăință, spunînd poporului: «Pocăiește-te și te vei mîntui» [11]. 2. Și de asemenea: «Viu sînt, zice Domnul, și vreau

9. Păcatele sînt evitate și curățite prin pocăință.
10. Cele sufletești, pornite din credință, arată vinovăția noastră chiar dacă nu sînt aduse la îndeplinire.
11. Iez. 18, 21.

mai degrabă pocăința decît moartea»[12]. Deci pocăința este viață, prin faptul că se preferă morții. La ea tu, păcătosule, cel asemenea mie, (ba mai mic decît mine, căci eu îmi recunosc întîietatea în greșeli) în așa fel vino, așa fel îmbrățișeaz-o cu acea încredere pe care un naufragiat o poate avea într-o scîndură. **3.** Aceasta te va ridica pe tine cel cufundat în valurile păcatelor și te va aduce în portul iertării divine. Profită de ocazia fericirii nebănuite, căci tu, care nu ești în fața lui Dumnezeu decît «o picătură mică dintr-un vas, un grăunte de pulbere dintr-o arie, o ulcică în mîna olarului»[13], poți deveni acel arbore «care se plantează la marginea apelor și, cu frunze neveștejite, rodește la vremea sa»[14], «care nu va vedea nici focul, nici securea»[15]. **4.** Să se căiască de greșelile sale cel ce a aflat adevărul, să-i pară rău că a iubit ceea ce Dumnezeu nu iubește, cînd noi înșine cerem ca și servitorii noștri să urască pe cei ce ne fac rău. Sensul respectului stă în asemănarea sufletelor. **5.** În ceea ce privește enumerarea binefacerilor pocăinței, ele sînt multe și împrăștiate în cursul acestei expuneri. Noi însă, pentru a le rezuma, le reducem la una : este bine, și chiar foarte bine să îndeplinim ceea ce ne-a poruncit Dumnezeu. **6.** Socotesc îndrăzneală a discuta despre binele poruncii divine. Căci nu fiindcă este bine trebuie să ne supunem, ci fiindcă ne poruncește Dumnezeu. În manifestarea respectului prioritatea o are majestatea puterii divine ; autoritatea celui ce poruncește premerge folosului celui ce se supune. **7.** Pocăința este sau nu este un bun? De ce să te mai frămînți cu mintea? Dumnezeu o poruncește. Dar El nu numai poruncește, ci și îndeamnă. Oferă mîntuirea ca răsplată jurînd și, spunînd : «Viu sînt»[16], dorește să fie crezut. **8.** O, fericiți sîntem noi, pentru care Dumnezeu depune jurămînt, și prea nefericiți, dacă nu-L credem pe Domnul nici măcar cînd se jură. Ceea ce, așadar, ne recomandă Dumnezeu atît de stăruitor, ceea ce declară chiar sub stare de jurămînt după obiceiul oamenilor, trebuie să primim și să păzim cu cea mai mare străşnicie pentru ca, rămînînd în siguranța grației divine, să putem beneficia și de roadele și mîngîierea acesteia.[17].

---

12. Iez. 33, 15.
13. Is. 40, 15; Os. 13, 3; Ier. 19, 11.
14. Ps. 1, 3.
15. Mt. 3, 10.
16. Iez. 33, 11.
17. Pocăința este necesară și obligatorie fiind dăruită și garantată de Dumnezeu prin jurămînt; Dumnezeu ne garantează mîntuirea ca răsplată pentru întoarcerea noastră la El.

V.

1. Spun că pocăința, fiind descoperită și dată nouă prin harul lui Dumnezeu, ne aduce din nou în harul lui Dumnezeu, că de îndată ce am cunoscut-o și am primit-o, niciodată nu trebuie după aceea s-o întinăm cu repetarea greșelii. 2. Nu te apără în nici un caz invocarea neștiinței, fiindcă, după cei ai cunoscut pe Dumnezeu și i-ai primit poruncile, pocăindu-te pînă la urmă pentru greșeli, n-ai dreptul să greșești din nou. 3. De aceea, cu cît mai mult te-ai descătușat de necunoașterea legii, cu atît te-ai încărcat de păcatul trufiei [18]. Căci dacă te-ai pocăit de păcate fiindcă ai început să te temi de Dumnezeu, de ce ai preferat să te desparți de ceea ce ai făcut din teamă, dacă nu fiindcă ai încetat să te temi? 4. Nici un alt lucru nu nimicește teama mai mult decît trufia. Chiar pe cei ce nu-L cunosc pe Dumnezeu nici o îngăduință nu-i salvează de la pedeapsă, fiindcă nu e permis să nu-L cunoască pe Dumnezeu, Care este în văzut tuturor, ușor de cunoscut prin binefacerile Sale cerești; de aceea, cu atît mai primejdios este să-L disprețuiască după ce L-au cunoscut. 5. Cu adevărat îl disprețuiește cel ce, dobîndind de la El înțelegerea binelui și a răului, înțelege de ce trebuie să fugă și totuși se întoarce tocmai la lucrul de care a fugit, batjocorindu-și astfel propria înțelegere, adică pe Dumnezeu. Disprețuiește pe dăruitor de îndată ce părăsește darul, tăgăduiește binefacerea, dacă nu cinstește pe binefăcător. 6. Cum ar putea să placă lui Dumnezeu al cărui dar îl disprețuiește? Astfel, în fața lui Dumnezeu apare nu numai trufaș, ci chiar ingrat. 7. Păcătuiește grav față de Domnul cel ce, după ce prin pocăință s-a lepădat de diavol, care este dușmanul lui Dumnezeu, și l-a călcat în picioare în numele Domnului, se întoarce la el și-l ridică, ajutîndu-l să triumfe, astfel încît răul să se bucure că și-a redobîndit prada împotriva lui Dumnezeu. 8. Oare, ceea ce e periculos chiar să spui, dar trebuie mărturisit în interesul mîntuirii — nu așază el pe diavolul înaintea lui Dumnezeu? Cel ce i-a cunoscut pe amîndoi însemnează că a făcut o comparație și judecînd a afirmat că e mai bun cel alături de care a preferat să fie. 9. Astfel, cel ce se hotărîse să facă voia lui Dumnezeu prin căința de greșeli va face voia diavolului, căindu-se de propria-i căință, și va fi cu atît mai urît de Dumnezeu, cu cît s-a alăturat de dușmanul acestuia. 10. Dar unii spun că este destul a avea pe Dumnezeu în inimă și în suflet, chiar dacă prin fapte îl mărturisește mai puțin, că ești salvat chiar păcătuind împotriva fricii de Dumnezeu și a credinței, că bunăoară poți batjocori căsnicia fără să-ți

18. Îngîmfarea face pe om să disprețuiască voința lui Dumnezeu și să pună pe diavol cu voia lui înaintea Ziditorului a toate, repetînd greșelile, după ce a fost iertat.

pierzi cinstea, să-ți otrăvești tatăl și să rămîi în dragoste nepătată față de el, **11.** că și prăvălit în gheenă îți păstrezi iertarea, de vreme ce păcătuind îți păstrezi totuși teama de Dumnezeu. Un prim exemplu de perversitate, ei îl dau prin aceea că păcătuiesc spunînd că se tem, căci după părerea mea, n-ar păcătui dacă s-ar teme [19]. **12.** Așadar, cel ce nu vrea să supere pe Dumnezeu, să nu-L mai cinstească dacă-și justifică cinstirea prin teama de a nu-L supăra. De obicei există destule spirite de acestea din sămînța celor prefăcuți, a căror prietenie cu diavolul este nedespărțită, dar pocăința nu le e niciodată sinceră.

VI.

1. Ceea ce modestele mele puteri, încearcă să sfătuiască pentru dobîndirea pocăinței și pentru veșnica ei păstrare, privește pe toți cei încredințați Domnului, ca unii care doresc mîntuirea, meritînd-o de la Dumnezeu ; dar are în vedere mai ales pe novici, care abia au început să-și îndrepte urechile către cuvintele lui Dumnezeu și care, ca niște cățeluși de curînd născuți, se tîrăsc fără să vadă încă lumina. Ei spun că se despart de trecutul lor și primesc pocăința, dar nu caută s-o desăvîrșească. **2.** Încă se simt legați de trecut și-l mai doresc, ca poamele care îmbătrînind, deși au început să se strice și să fie amare, își mai păstrează totuși ceva din frumusețea lor. **3.** Pe lîngă acestea, părerea greșită despre Botez aduce cu sine greșeala întîrzierii și amînării pocăinței. Căci siguri de iertarea neîndoielnică a păcatelor, între timp se înșeală singuri, găsindu-și căi de a greși, dar nu de a învăța să nu mai greșească [20]. **4.** Ce nepotrivit, ce nedrept lucru să nu împlinești pocăința și totuși să nădăjduiești în iertarea păcatelor adică să întinzi mîna la cumpărătură, dar să nu-i plătești prețul. Căci cu acest preț a hotărît Domnul să acorde iertarea ; prin acest preț al pocăinței El făgăduiește mîntuirea de păcate. **5.** Și dacă vînzătorul mai întîi cercetează banul pe care-l primește, să nu fie stricat, șters sau falsificat, credem că și Dumnezeu va pune la încercare pocăința, înainte de a da răsplată atît de mare a vieții veșnice. **6.** Lăsînd pentru moment la o parte sinceritatea pocăinței, oare în clipa în care am fost absolviți de păcat ne-am și îndreptat ? Nicidecum, nu sîntem îndreptați atunci cînd iertarea se află înaintea noastră, dar și pedeapsa încă se întrezărește, cînd n-am meritat încă să fim slobozi, ca să merităm iertarea, cînd Dumnezeu amenință și nu cînd iartă. **7.** Căci ce sclav, după ce a dobîndit libertatea, își mai impută fuga de la stăpîn ? Ce soldat, după ce a fost eliberat din

19. Perversiunea completează îngîmfarea.
20. Îndrumările sînt adresate mai ales novicilor, care uneori întîrzie Botezul pentru a continua starea lor păcătoasă.

tabără, se mai necăjeşte pentru pedepsele primite? 8. Cel păcătos trebuie să plîngă înaintea iertării, fiindcă timpul penitenţei este acela al primejdiei şi al fricii. 9. Aşadar, nu tăgăduiesc binefacerea dumnezeiască, adică iertarea păcatelor, care se menţine pentru cei ce intră în apa Botezului, dar pentru a ajunge acolo este nevoie de strădanie. Căci cine te va învrednici măcar cu un strop de apă pe tine, bărbat cu pocăinţă nesinceră? 10. Este uşor să ajungi la înşelăciune şi să păcăleşti prin asigurările tale pe cel însărcinat cu botezul. Dar Dumnezeu are grijă de comoara Sa şi nu îngăduie să se apropie de ea cei nedemni. Căci zice El: «Nu e nimic ascuns care să nu iasă la lumină» [21] şi cu oricît de mare întuneric ţi-ai acoperi faptele «Dumnezeu este lumină» [22]. 11. Unii cred că Dumnezeu îşi îndeplineşte promisiunile Sale chiar faţă de cei nedemni şi libertatea Lui o face robie. 12. Dar dacă din necesitate ne acordă simbolul morţii, înseamnă că o face fără voia lui, şi cine va îngădui să dăinuiască mult timp ceea ce a dat fără voie? 13. Oare nu cad mulţi după aceea? Nu li se retrage multora acest dar? Aceştia sînt cei ce se strecoară şi care, ajungînd la încrederea pocăinţei, îşi clădesc pe nisip casă menită prăbuşiriri [23]. 14. Aşadar, nimeni să nu se amăgească pe sine că se numără printre auditorii novici, ca şi cum în această situaţie ţi-ar fi încă permis să greşeşti; de îndată ce L-ai cunoscut pe Domnul, teme-te; de îndată ce ai ajuns în faţa Lui, respectă-L [24]. 15. De ce L-ai cunoscut, dacă te întorci la aceleaşi fapte de a căror vinovăţie înainte n-avei cunoştinţă? Ce te deosebeşte de un adevărat slujitor al lui Dumnezeu? Există cumva un alt Hristos pentru cei botezaţi şi un altul pentru cei care doar ascultă? 16. Este alta speranţa sau răsplata, alta teama de judecată şi alta necesitatea pocăinţei? Acea baie este însemnarea credinţei, iar credinţa începe să se dovedească prin sinceritatea pocăinţei. 17. Nu ne cufundăm în apă ca să încetăm a mai păcătui, ci ne-am curăţit inimile fiindcă n-am mai păcătuit. Căci primul botez al celui ce ascultă este o teamă desăvîrşită, iar apoi, pînă cînd a simţit pe Domnul, o credinţă sănătoasă, o conştiinţă care odată pentru totdeauna a îmbrăţişat pocăinţa. 18. Dealtfel, dacă de la apa Botezului am încetat să păcătuim, am îmbrăcat prin forţa lucrurilor şi nu prin voia noastră nevinovăţia. Aşadar, cine are întîietate în bunătate: cel ce nu-i e permis, sau cel ce nu-i place să fie rău? Cel căruia i se porunceşte să nu facă o crimă, sau cel ce se bucură nefăcînd-o? 19. Atunci să nu ne abatem mîna de la furt, decît cînd ne împiedică tăria zăvoarelor, nici ochii să nu-i înfrînăm de la pofte ruşinoase, decît opriţi

21. Lc. 8, 17.
22. I In. 1, 5.
23. Mt. 7, 26.
24. Dumnezeu este lumina şi adevărul şi nu i se poate ascunde nimic.

de păzitorii corpurilor dorite, dacă nici unul din cei dăruiți lui Dumnezeu nu încetează de a păcătui, decît dacă este legat prin Botez 20. Cel ce crede astfel nu știu dacă nu cumva mai mult se întristează prin Botez, fiindcă a încetat să păcătuiască, decît se bucură că a scăpat de păcat. Astfel, cei ce ascultă trebuie să dorească Botezul, nu să-l primească înainte de a-l dori. 21. Cine-l dorește îl cinstește, iar cine mai întîi îl primește se îngîmfează. La primul se vede respect, la celălalt nerușinare. Unul se zbuciumă, celuilalt nu-i pasă. Unul dorește să-l merite, celălalt îi ia ca și cum i s-ar cuveni, unul îl primește, celălalt îl răpește. 22. Pe care îl socotești mai drept, dacă nu pe cel mai îndreptat? Și care e mai îndreptat, dacă nu cel mai temător și de aceea mai stăpînit de adevărata pocăință? Căci acesta s-a temut că, păcătuind mai departe, nu merită să primească Botezul. 23. Dar cel trufaș, care și l-a făgăduit fără grijă, n-a putut să se teamă. Astfel, nici pocăința n-a îndeplinit-o, fiindcă a fost lipsit de unealta pocăinței, adică de teamă. 24. Mîndria este o parte a lipsei de respect, înalță pe cel ce cere și-l disprețuiește pe cel ce dă. Astfel că uneori înșală, căci mai dinainte se consideră îndreptățit să primească și prin aceasta jignește pe cel ce urmează să-i dea ceva [25].

VII.

1. Atît, Hristoase Doamne, fie-le dat servilor tăi să vorbească sau să audă despre învățătura pocăinței: că nu se cade ascultătorilor să păcătuiască, altfel să nu mai știe nimic despre pocăință, să n-aștepte nimic de la ea. 2. Mi-e teamă să fac mențiunea despre speranța cea rodnică, dar și cea din urmă, ca nu cumva, vorbind iarăși de ajutorul pe care ni-l dă pocăința, să par a lăsa loc păcatului. 3. N-aș vrea să înțeleagă cineva că, dacă are deschis drumul spre pocăință, îl are și pe acela al păcatului, ca nu cumva prisosul milei cerești să nască pofta îndrăznelii omenești. 4. Nimeni să nu fie, așadar, mai rău fiindcă Dumnezeu este bun și iartă ori de cîte ori se păcătuiește. Cel ce n-are un sfîrșit al greșelilor nu se poate să nu-și primească plata sa pînă la urmă. Am scăpat o dată, dar pînă unde vom ajunge cu primejdiile, dacă ni se pare că vom scăpa din nou? 5. Adesea, cei salvați dintr-un naufragiu, spun că de aici încolo nu vor să mai audă nici de corabie, nici de mare, și cinstesc binefacerea Domnului, adică salvarea lor, prin amintirea primejdiei. Laud teama lor și le prețuiesc respectul; ei nu voiesc să fie din nou povară a milei divine; se tem să nu pară că n-au meritat ceea ce au dobîndit. Dintr-o grijă îndreptățită se feresc de a mai încerca iarăși primejdia de care au învățat o dată să se teamă. 6. Astfel, măsura

25. Îngîmfarea înalță pe cei cu pretenții și micșorează pe cel ce dăruiește.

curajului este totodată și una a fricii. Căci teama omului arată respect față de Dumnezeu [26]. **7.** Dar dușmanul este foarte încăpățînat și răutatea lui este fără limită. Tocmai atunci se înfurie mai mult, cînd simte pe om eliberat în întregime; tocmai atunci se aprinde mai tare, cînd pare potolit. **8.** Pe acesta, însă trebuie să-l doară și să-l facă să geamă faptul că, fiind dobîndită iertarea de păcate, a fost distrusă cu totul în om lucrarea morții, au fost șterse toate zapisele osîndei anterioare. Îl doare faptul că pe el și pe îngerii lui îi va judeca păcătosul devenit serv al lui Hristos. **9.** Astfel pîndește, atacă, asediază, încercînd fie să ia ochii prin vreo poftă carnală, fie să prindă sufletul în rețeaua plăcerilor acestei lumi, fie să răstoarne credința prin frica de putere pămîntească, fie să întoarcă din calea cea adevărată prin daruri înșelătoare; nu cruță nici smintelile, nici ispitele. **10.** Dar Dumnezeu, cunoscînd armele otrăvitoare ale acestuia, chiar cînd a închis ușa iertării și a pus zăvorul Botezului, a lăsat totuși ceva deschis. A așezat în vestibul a doua pocăință, care să-i întîmpine pe cei ce bat la ușă; dar numai o dată, fiindcă e pentru a doua oară. Mai mult nu, fiindcă s-a dovedit în zadar cea dinainte [27]. **11.** Oare o dată nu e destul? Ai ceea ce deja nu meritai, căci ai pierdut ceea ce ai primit. Cînd îndurarea Domnului îți dă putința să redobîndești ceea ce ai pierdut, fii recunoscător pentru o binefacere reînnoită, dacă nu înmulțită. **12.** Căci e mai mare lucru a dobîndi, decît a primi și e mai rău a pierde decît a nu primi. Dar nu trebuie să-și frămînte cineva și să-și tortureze sufletul de disperare, dacă a trebuit să facă a doua pocăință. **13.** Să regrete că a greșit a doua oară, să se rușineze că se primejduiește din nou, dar nu că se eliberează din nou. Nimănui nu-i este rușine să repete leacurile cînd boala recidivează. **14.** Vei rămîne plăcut Domnului dacă nu vei refuza ce-ți oferă Domnul. L-ai supărat, dar încă poți să-L împaci. Ai cui să-i mulțumești și El dorește acest lucru

VIII.

1. Dacă te îndoiești de aceasta, mărturisește ce spune Bisericilor Duhul Sfînt. El impută Efesenilor că s-au lepădat de dragoste, le reproșează Thyatirenilor desfrînarea și mîncarea jertfelor aduse idolilor, pe Sardieni îi acuză de lucrări fără rost, pe Pergamieni îi mustră că propovăduiesc imoralitatea, pe Laodiceni îi dojenește că se încred în bogății; și totuși, sub amenințări îi îndeamnă pe toți la pocăință [28]. **2.** Căci n-ar amenința pe cel ce nu se pocăiește, dacă n-ar ierta pe cel ce se

26. Curățit prin botez, creștinul să se păzească neîntinat prin pocăință, în frică de Dumnezeu.
27. Recidivarea cere repetarea leacurilor, dar organismul îmbolnăvit des, slăbește.
28. Apoc. 2 și 3.

pocăiește. Ne-am îndoit de aceasta, de n-ar fi arătat și în alt loc revărsarea îndurării Sale. «Nu se va ridica — spune — și nu se va întoarce cel ce s-a îndepărtat de Mine?» [29]. **3.** El este, fără îndoială, El este Cel Care milă voiește, nu jertfe [30]. Se veselesc cerurile și îngerii din ele de pocăința unui om [31]. Hai și tu, păcătosule, fii cu inima bună, vezi unde e bucuria de întoarcere a ta. **4.** Ce vor să ne dovedească acele parabole ale Domnului? [32]. Faptul că o femeie care a pierdut o drahmă a căutat-o și găsind-o a invitat la părtășia bucuriei pe prietenele ei nu este oare un exemplu pentru păcătosul care s-a reîntors? [33]. **5.** Se rătăcește o mioară a păstorului, dar aceasta era pentru el mai de preț decît toată turma. Pe ea singură o caută, ei îi simte lipsa mai mult decît a tuturor celorlalte. În sfîrșit, e găsită și purtată pe umerii păstorului însuși, căci mult se obosise ea rătăcind [34]. **6.** Nu voi trece sub tăcere nici pe acel tată prea bun, care cheamă pe fiul său risipitor și-l primește cu dragoste pe cel ce se căiește după ce a rămas sărac, sacrifică vițelul cel mai gras și-și mărește prin ospăț bucuria sa [35]. **7.** De ce nu? El își găsise fiul pierdut și simțea că-i este mai drag, fiindcă-l socotea acum ca un cîștig! [36]. Despre ce tată trebuie să înțelegem că e vorba? Despre Dumnezeu, de bună seamă. Căci nimeni altul nu este un astfel de tată, nimeni nu este atît de iubitor. **8.** El, așadar, te va primi pe tine, fiul Său, deși ai risipit ceea ce ai primit de la El, deși te-ai întors gol. Fiindcă socotește destul că te-ai întors, se va bucura mai mult de întoarcerea ta, decît de cumpătarea altuia, dar dacă te căiești din inimă, dacă foamea ta o compari cu belșugul slugilor tatălui tău, dacă părăsești turma cea murdară de porci, dacă te întorci la tatăl, pe care l-ai supărat și-i spui: «Am greșit, tată, și nu mai sînt demn să mă numesc fiul tău» [37]. **9.** Tot atît ușurează mărturisirea păcatelor, cît îngreuiază ascunderea lor. Căci mărturisirea este dovadă de mulțumire, iar ascunderea de trufie.

IX.

1. Așadar, cu cît obligația față de această a doua și cea din urmă pocăință este mai mare, cu atît mai grea este și punerea noastră la încercare, trebuind nu numai primită în cugetul nostru, dar și arătată

29. Ier. 8, 4.
30. Os. 6, 6; Mt. 9, 13.
31. Lc. 15, 7.
32. Parabolele arată bucuria în cer și pe pămînt, pentru întoarcerea păcătosului la Dumnezeu.
33. Lc. 15, 9.
34. Mt. 18, 12 sq; Lc. 15, 4.
35. Lc. 15, 11.
36. Lc. 15, 32.
37. Lc. 15, 21.

prin faptă. 2. Această faptă, care se exprimă de obicei printr-un cuvînt grecesc, este exomologheza, prin care mărturisim Domnului păcatul nostru. Nu doar că nu l-ar cunoaşte, ci pentru că prin mărturisire îi manifestăm dragoste şi încredere; prin mărturisire se arată căinţa şi prin căinţă îmbunăm pe Dumnezeu. 3. Aşadar, exomologheza este învăţătura care cere omului să se prosterneze şi să se umilească, atrăgîndu-şi pe această cale chemarea îndurării. 4. Cît despre îmbrăcăminte şi hrană i se cere păcătosului să se culce pe un sac şi în cenuşă, să-şi îmbrace corpul în zdrenţe, să lase sufletul pradă întristării, să schimbe prin aspre deprinderi pe cele ale păcatului, să nu cunoască decît o mîncare simplă, numai cu apă, potrivită sufletului, nu pîntecului; adesea postul să însoţească rugăciunile, să geamă, să lăcrimeze, să se jelească zi şi noapte către Domnul Dumnezeul său, să se arunce la picioarele preoţilor, să îngenuncheze înaintea celor plăcuţi lui Dumnezeu, să facă pe toţi fraţii săi mijlocitori ai iertării sale [38]. 5. Exomologheza împlineşte toate acestea ca să aducă pocăinţa, ca să cinstească pe Dumnezeu de teama primejdiei, ca, pronunţîndu-se ea însăşi împotriva celui păcătos, să-l judece în numele lui Dumnezeu şi nu zic să înşele, ci să şteargă pedeapsa veşnică printr-o vremelnică remuşcare. 6. Căci îngenunchindu-l pe om îl înalţă şi mai mult, întinîndu-l îl face mai curat, acuzîndu-l şi osîndindu-l îl achită. Cu cît te vei cruţa mai puţin, cu atît mai mult, crede-mă, te va cruţa Dumnezeu [39].

X.

1. Presupun că foarte mulţi, din cauza săvîrşirii acestui act în public, sau se sustrag de la el, sau îl amînă zi după zi; ei ţin seamă mai mult de ruşine decît de mîntuire, ca aceia care, avînd vreo vătămare la părţile mai ruşinoase ale corpului, evită să se arate la medici şi astfel pier din cauza ruşinii lor. 2. Ruşinea nu vrea să mulţumească pe Dumnezeu Cel rănit de păcat, ca să ia înapoi mîntuirea pierdută. Dar ruşinea e bună numai dacă îţi pleacă fruntea pentru a-ţi cere iertare, tu care ai înălţat-o pentru a greşi. 3. Eu nu-i fac loc ruşinii cînd am mai multă pagubă de la ea, cînd ea însăşi parcă îndeamnă pe om zicîndu-i: «Nu te îngriji de mine; pentru tine e mai bine ca eu să pier». 4. Desigur, pericolul ei există atunci cînd este o situaţie gravă, deosebită, cînd sălăşluieşte la cei ce ocărăsc şi iau în derîdere, unde unul se ri-

38. Mărturisirea păcatelor se face cu umilinţă în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor, ale căror rugăciuni le imploră.
39. Pocăinţa înalţă pe om umilindu-l şi-l achită osîndindu-l.

dică pe ruinele altuia, înălțîndu-se după ce l-a așternut la pămînt pe altul. Dar între frați și surori ai aceluiași stăpîn, unde sînt comune speranța, teama, bucuria, durerea, suferința (fiindcă au un spirit comun, venit de la același stăpîn și tată), întrucît i-ai socoti tu pe aceștia altfel decît pe tine însuți? 5. De ce fugi de cei părtași la căderea ta, ca de unii care ar aplauda-o? Corpul nu poate fi bucuros de vătămarea unuia din mădulare; prin forța lucrurilor suferă toate părțile lui și luptă pentru lecuire [40]. 6. Acolo unde se află unul sau doi este și Biserica, iar Biserica este Hristos. Deci cînd tu întinzi mîinile către genunchii fratelui tău, le întinzi către Hristos, te rogi lui Hristos. La fel, cînd el varsă lacrimi din pricina ta, Hristos suferă, Hristos roagă pe Tatăl ceresc. Căci se dobîndește cu ușurință întotdeauna ceea ce cere Fiul. 7. E drept că ascunderea păcatului este de folos pentru a ne menține respectul ce ni se acordă. Dar dacă am ascuns ceva cunoștinței oamenilor, putem tăinui acest lucru și în fața lui Dumnezeu? 8. Oare se poate compara părerea oamenilor cu judecata lui Dumnezeu? Sau e mai bine să fii condamnat pe ascuns, decît să fii achitat pe față? Nu e deloc plăcut să ajungi la exomologheză. 9. Căci răul aduce suferință, dar, în schimb, pocăința alungă, fiindcă înfăptuirea exomologhezei este mîntuitoare [41]. Este dureros să fii tăiat la o operație, să fii cauterizat, este dureroasă chiar usturimea produsă de un gunoi intrat în ochi; totuși, cele ce se vindecă prin durere compensează durerea produsă în interesul vindecării și fac să se accepte un rău prezent peste un folos viitor [42].

XI.

1. Ce dacă pe lîngă rușine, pe care ei o socotesc cea mai însemnată cauză, se tem și de neajunsurile corporale, că trebuie să umble neîmbăiați, murdari, fără nici o distracție, trăind în asprimea sacului, în mizeria cenușii, cu fața suptă de post? 2. Dar se cade să ne rugăm pentru păcatele noastre în haine de mătase și-n purpură de Tyr? Poate vrei și un ac să-ți prinzi părul și prafuri să te speli pe dinți și o forfecuță de fier sau de bronz să-ți faci unghiile. Poate ai dori și pe obraji și pe buze o mincinoasă strălucire și o roșeață artificială. 3. Pe lîngă

40. I Cor. 12.

41. Pocăința manifestată între frați întărește, pe cînd tăinuirea păcatelor slăbește Biserica.

42. În atmosfera cumplitelor prigoane păgîne de exterminare, în care viața creștinilor era continuu primejduită, rînduiala teribilei penitențe publice a ajutat la menținerea credinței și jertfelniciei generale. Tertulian care rămîne în admirația veacurilor viitoare pentru rigorismul său, combate aici pe cei înclinați spre o moderare, mențínînd îngăduința numai celei de a doua pocăințe, cu mărturisirea și toate manifestările publice ale căinței, — așa cum am văzut în ultimele trei capitole, și cum se vede în următorul.

acestea mai caută-ți și băi mai plăcute și plimbări prin parcuri, sau la mare; mărește-ți cheltuielile, pregătește-ți mîncăruri rare, de păsări îngrășate, alege vinuri vechi. Iar dacă te întreabă cineva pentru ce atîta risipă, răspunde: am păcătuit împotriva lui Dumnezeu și sînt în primejdie de a muri pe veci, astfel că acum mi-e frică, mă chinuiesc și pătimesc, ca să mă împac cu Dumnezeu, pe care L-am supărat păcătuind. **4.** Dar cei ce umblă să capete o magistratură prin corupție electorală nu se rușinează și nu se sinchisesc de neplăcerile sufletești și trupești, ci luptă nu numai cu greutățile, dar chiar cu batjocura tuturora pentru ca să-și îndeplinească dorințele. **5.** Ce haine nu poartă? În ce locuințe nu intră pentru ploconeli dimineața și seara? Făcîndu-se mici la întîlnirea oricărei persoane mai deosebite, nu se duc la nici o întîlnire prietenească, nu se adună la nici un ospăț, ci se privează de fericirea libertății și a bucuriei. **6.** Și acestea toate pentru plăcerea trecătoare a unui singur an. Iar noi, cei primejduiți în fața veșniciei, vom evita să suportăm ce suportă cei ce vor să obțină mănunchiul de vergi și securea magistraturii? Și după ce L-am supărat pe Dumnezeu, vom înceta de a ne ispăși greșelile prin felul de hrană și de îngrijire, ceea ce-și impun străinii fără să fi ofensat pe cineva?[43]. **7.** Aceștia sînt cei despre care amintește Scriptura: «Vai de cei ce-și trag după ei păcatele lor cu funie lungă»[44].

XII.

1. Dacă te dai înapoi din fața exomologhezei, cugetă în inima ta la focul gheenei, pe care exomologheza îl stinge pentru tine, și gîndește-te mai întîi la proporțiile pedepsei, ca să nu te îndoiești de acceptarea lucrării ei. **2.** Ce să mai spunem de acea imensitate a focului veșnic? Cînd niște cratere mici aruncă asemenea flăcări, încît nu mai rămîne în picioare nici un oraș din apropiere, ori se așteaptă zilnic la o asemenea soartă? **3.** Cei mai înalți munți se despică sub presiunea focului din interiorul lor și, ceea ce ne dovedește veșnicia judecății, oricît s-ar crăpa ei, oricît s-ar măcina, niciodată nu se sfîrșesc. **4.** Cine nu-și poate închipui aceste suferințe tainice ale munților ca imagini ale judecății care ne așteaptă? Cine nu simte asemenea scîntei ca niște săgeți de exerciții, ca niște aruncătoare ale unui foc cu urmări incalculabile? **5.** Așadar, cînd știi, că împotriva gheenei după acea primă redută înălțată prin Botezul

43. Is. 5, 18.
44. După Botez, focul cel veșnic care se manifestă continuu în vulcanii de pe pămînt, rămîne unica alternativă posibilă a pocăinței.

întru Domnul, ți se oferă în exomologheză al doilea sprijin salvator, de ce renunți la propria ta mîntuire? De ce încetezi de a te apropia de ceea ce știi că te lecuiește? [45]. 6. Căci și ființele necuvîntătoare și fără rațiune recunosc la vreme leacurile care le-au fost dăruite în chip dumnezeiesc. Cerbul, cînd e străpuns de o săgeată, știe că dictamul îl ajută să îndepărteze din rană fierul cu consecințele lui nefaste. Rîndunica, dacă și-a orbit puii, știe să le redea vederea cu planta ei chelidonia. 7. Păcătosul, știind că Domnul a instituit exomologheza ca să-l aducă din nou la har, va trece oare cu vederea ceea ce l-a restabilit în domnie pe regele Babilonului? Acesta multă vreme adusese pocăința ca jertfă Domnului, îndeplinind timp de șapte ani exomologheza într-o stare de jalnică umilință : cu unghiile crescute ca de vultur și cu părul neîngrijit, ajuns ca o coamă de leu. Oh, ce viață grea ! Dar Dumnezeu l-a reprimit pe cel de care oamenii se înspăimîntau [46]. 8. Dimpotrivă, împăratul egiptean care a persecutat pe poporul lui Dumnezeu mai înainte disprețuit și mult timp părăsit de Domnul său, s-a aruncat în luptă, și, după atîtea răni pline de învățăminte, a pierit în valuri, Dumnezeu despicînd marea ca să facă loc de trecere poporului Său. Căci împăratul își îndepărtase de la el penitența și exomologheza, ca manifestare a acesteia. 9. Dar de ce în legătură cu aceste două fețe ale mîntuirii omului mă folosesc mai mult de ajutorul scrisului, decît de îndatorirea conștiinței mele? Fiindcă sînt păcătos, încărcat cu toate greșelile și, născut pentru pocăință, nu pot să trec sub tăcere această pocăință pe care nici Adam, primul începător al neamului omenesc și al păcatului față de Domnul, n-o trece sub tăcere, readus fiind și el în paradis prin exomologheză.

INDICE SCRIPTURISTIC

Ieșire, 7, 14 — XII, 7.
Isaia, 5, 18 — XI, 7
Isaia 40, 15 — IV, 3.
Ieremia, 8, 4 — VIII, 2.
Ieremia, 19, 11 — IV, 3.
Iezechiel, 18, 21 — IV, 1.
Iezechiel, 33, 11 — IV, 7.
Iezechiel, 33, 15 — IV, 2.
Daniel, 4, 33 — XII, 7.
Osea, 6, 6 — VIII, 3.
Osea, 13, 3 — IV, 3.
Psalmi 1, 3 — IV, 3.
Matei 3, 2 — II, 5.
Matei 3, 10 — IV, 3.
Matei 9, 13 — VIII, 3.
Matei 18, 12 sq. — VIII, 5.
Matei 7, 26 — VI, 13.
Luca 8, 17 — VI, 10.
Luca 15, 4 — VIII, 5.
Luca 15, 7 — VIII, 3.
Luca 15, 9 — VIII, 4.
Luca 15, 11 — VIII, 6.
Luca 15, 21 — VIII, 7.
Luca 15, 32 — VIII, 8.
I Corinteni 12, — X, 5.
Evrei 1, 1 — II, 4.
I Petru 1, 2 — II, 4.
Apocalipsa 2, 3 — VIII, 1.

45. Dan. 4, 33.
46. Ieș. 7, 14.

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

Abraam a primit făgăduinţa binecuvîntării dumnezeieşti, II, 4.
Adam s-a bucurat de mila lui Dumnezeu, II, 3; în rai prin exomologheză, XII, 9.
A doua pocăinţă, ultima, VII, 11—13
Ameninţări, VIII, 1.

B

Binefacere reînnoită, înmulţită, VII, 11.
Binefacerile pocăinţei, IV, 5.
Binele şi răul, III, 16.
Botezul pocăinţei, pregătirea Duhului II, 6; — şi exomologheza, XII, 5; nedorit, VI, 20; nemeritat, VI, 22.
Bucuria întoarcerii, VIII, 3.

C

Casa pe nisip, VI, 13.
Căinţa duce la îndreptare, II, 2.
Calea spre pocăinţă, VII, 3.
Căsnicia, V, 10.
Comoara apărată, VI, 10.
Conştiinţa, V, 2.
Corabia şi marea, VII, 5.
Cratere în flăcări, XII, 2.
Cumpărătura neplătită, VI, 4.

D

Delictele de voinţă, III, 13.
Diavolul, înaintea lui Dumnezeu, V, 8—9.
Disperare, VII, 12.
Doi Hristoşi? VI, 15.
Dragostea, VIII, 5.
Duhul Sfînt, VIII, 1.
Dumnezeu a dat pocăinţa, II, 3; — îndurător apără şi răsplăteşte, II, 9; — Judecător, II, 12; apără dreptatea, II, 12.
Duşmanul, V, 9 sq.

E

Efeseni, VIII, 1.
Exomologheza (mărturisirea), IX—X.

F

Femeia cu drahma, VIII, 4.
Fiul risipitor, VIII, 6.
Fiinţe necuvîntătoare au leacuri, XII, 6.
Foamea fiului, belşugul slujitorilor, VIII, 8.
Focul gheenei, XII, 1.
Fraţii mijlocesc, VIII, 4; — împărtăşesc durerile, X, 4—6; apel la ei ca la Hristos, X, 6.
Frica de Dumnezeu, V, 10.
Funia lungă, XI, 7.

G

Greşalele, IV, 4.

I

Iertare prin pocăinţă, sau pedeapsa prin judecată, IV, 1.
Ioan a dat Botezul pocăinţei, II, 5.
Intenţia şi fapta, III, 11—16.
Împotriva repetării greşalelor, VII.
Întiietatea în bunătate, VI, 18.

J

Jurămîntul Domnului, IV, 8.

L

Laodiceni, VIII, 1.
Libertatea nu e robie, VI, 12.

M

Magistratura, XI, 4.
Manifestările pocăinţei, IX.
Mărturisirea conştiinţei, III, 15; — arată dragoste şi încredere, VIII, 9; îmbunează pe Dumnezeu, X, 2; arată pocăinţa, VIII, 2 şi 5; — smerenia, postul şi rugăciunea, VIII, 3—6; — schimbă veşnicul prin vremelnic, IX, 5.
Mila cerească şi îndrăzneala omenească, VIII, 3.
Milă, nu jertfă, VIII, 3.
Mioara păstorului, VIII, 5.
Mîndria, VI, 24.

N

Natura, I, 1.
Novicii, VI.

O

Obligaţia pocăinţei a doua, IX, 1.
Obîrşia dumnezeiască a omului, III, 5.
Omul, osîndit şi supus morţii se căieşte, III, 3; — picătură, pulbere, ulcică, IV, 3; — arbore falnic, IV, 3.

P

Păcatele, XI, 2; — trupeşti şi sufleteşti, III, 3—8; — oprite de zăvoare, VI, 19.
Pedeapsa se întrevede, VI, 6.
Pergamieni, VIII, 1.
Perversitatea, V, 11.
Pocăinţa de fapte bune, I, 4; — de fapte rele e mai uşoară, I, 4; — pregăteşte mîntuirea, II, 6; — este viaţa preferată morţii, IV, 2; — scîndura naufragiatului, IV, 2; — nedesăvîrşită, VI, 1; — nesinceră, V, 11.
Povara milei dumnezeieşti, VII, 5.
Prăvălirea în gheenă, V, 11.

Prietenia cu diavolul aduce pocăința nesinceră, V, 11.
Profeții, crainicii pocăinței, II, 4.
Proporțiile pedepsei, XII, 1.

R

Rațiunea, I, 2; — dată de Dumnezeu; — nimic fără ea, I, 3; — fără ea pocăința e păcat, I, 4.
Răsplata vieții veșnice, VI, 5.
Răul voit sau binele nesăvîrșit, III, 16.
Recidiva, VII, 13.
Redobîndirea prăzii, V, 7.
Repetarea leacurilor, VII, 13.
Revărsarea îndurării, VII, 2.
Regele Babilonului pocăit, XII; — Egiptului, nepocăit, XII, 9.
Roadele și mîngîierea pocăinței, IV, 5.
Rușinea păgubitoare duhovnicește, X, 1—3.

S

Sardienii, VIII, 1.
Sclavul fugit, soldatul liberat, VI, 7.
Simbolul morții, VI, 12.
Sminteli și ispite, VII, 9.
Smerenia de sine, mîntuitoare, X, 9.
Speranța rodnică, VIII, 1 sq.

T

Tatăl prea bun, VIII, 6.
Teama de Dumnezeu, II, 2; V, 3—5.
Tiatireni, VIII, 1.
Trufia nimicește teama, V, 3—6; — și nerecunoștința, V, 6—7.

U

Unitatea sufletului cu trupul, III, 4.
Ușa iertării, VII, 10.

V

Veșnicia judecății, XII, 3.
Voința este obîrșia faptei bune sau rele, III, 11.
Vițelul gras, VIII, 6.

Z

Zăvorul Botezului, VII, 10.

TERTULIAN

DESPRE RUGĂCIUNE

INTRODUCERE

Cu tratatul despre rugăciune, abordăm una dintre scrierile cele mai fine, «plină de poezie și de grație», cum se exprimă D'Alès[1].

În această operă Tertulian se ocupă de condițiile rugăciunii desăvîrșite, dînd ca model pe cea domnească.

Lucrarea aceasta este una dintre cele mai originale, asupra acestui subiect, din epoca primară creștină și a fost socotită întotdeauna ca foarte interesantă.

Ea cuprinde trei părți : partea I-a *(cap. I—IX) este explicarea amănunțită a rugăciunii «Tatăl nostru» ;* partea a II-a *(cap. X—XXVII) expune condițiile morale ale rugăciunii și* partea a III-a *(cap. XXVIII—XXIX) descrie poetic rugăciunea ca adevărată jertfă și arma universală cu care se apără Împărăția cerurilor, împreună cu toată creația.*

Rugăciunea domnească este unul dintre aspectele înnoitoare ale religiei creștine, care rezumă întreaga Evanghelie, prin cuvintele cu care se formulează ardoarea sufletească a credinciosului, prin duhul care o însuflețește și prin rațiunea care o justifică. Ea trebuie făcută cu credință, din inimă, în secret, cu smerenie, în puține cuvinte (cap. I).

Apelul către «Tatăl nostru» din ceruri, implică credința și dragostea prin care am devenit fii ai lui Dumnezeu, după cuvîntul Evangheliei. În același timp am devenit fii ai Maicii noastre Biserica. Se știe că lui Israel i se reproșează faptul de a nu fi primit filiația prin Iisus Hristos, care a fost printre ai Săi și ei nu L-au recunoscut (cap. II).

Prin cererea «sfințească-se numele Tău», îi cerem lui Dumnezeu să ne dea putința de a-L sfinți în noi, care sîntem în El, prin credința și

1. Adhemard d'Alès, *La Théologie de Tertullien*, coll. «Bibliothèque de Théologie historique», ed. III-a, Paris, 1905, p. 307.

faptele noastre, care sînt o predică vie. În această rugăciune cuprindem pe îngeri, ca și pe toți pămîntenii și dușmanii (cap. III). Cerîndu-I ca să se facă voia Lui, înțelegem ca voia Lui să se împlinească în toți pe pămînt, ca și în cer, după pilda Mîntuitorului, care în fața morții s-a încredințat voii Tatălui, acceptînd-o (cap. IV).

Ne rugăm mai departe ca să vină Împărăția lui Dumnezeu, adică realizarea deplină a voii lui Dumnezeu în noi. Cu aceasta ne rugăm pentru venirea noului eon, care în vremea lui Tertulian însemna sfîrșitul definitiv al persecuțiilor sîngeroase, nădejdea creștinilor, tristețea păgînilor, bucuria îngerilor (cap. V).

După cererile pentru cele cerești — numele lui Dumnezeu, voința și împărăția lui Dumnezeu —, urmează cele pămîntești, potrivit cuvîntului Domnului: «Căutați mai întîi împărăția lui Dumnezeu și celelalte se vor adăuga vouă!». Prin «pîinea noastră cea de toate zilele», se înțelege mai întîi pîinea euharistică; ea ne asigură veșnicia lui Hristos, «pîinea vieții», și nedespărțirea de trupul Lui. Apoi se înțelege hrana cea de toate zilele, necesară existenței fizice (cap. VI).

Cererea de iertare implică pocăința, fiindcă urmează să fim iertați de greșelile pe care le recunoaștem mărturisindu-le și obligîndu-ne să iertăm în prealabil celor ce ne-au greșit nouă (cap. VII).

Trebuie însă să ne și depărtăm de păcate. De aceea, cerem nu numai iertarea lui Dumnezeu, ci Îl rugăm «și nu ne duce pe noi în ispită», adică să nu îngăduie diavolului să ne ispitească, ci să ne întărească în ispită. În felul acesta «ne izbăvește de cel rău» (cap. VIII).

Tertulian rezumă rugăciunea domnească, atît de profundă și de bogată în simplitatea ei, amintind: cinstirea lui Dumnezeu în Tatăl, mărturisirea credinței în numele Lui, supunerea la voința Lui, afirmarea nădejdii Împărăției Sale, apoi cererea pîinii vieții, mărturisirea păcatelor, implorarea ajutorului împotriva ispitelor. Această rugăciune, însuflețită de puterea Domnului s-a urcat la cer de cînd a fost rostită, arătînd Tatălui ce ne-a învățat Fiul Său (cap. IX).

Această rugăciune este însă ca o bază de plecare; i se adaugă și alte rugăciuni necesare după nevoile fiecăruia (cap. X).

Rugăciunea implică împăcarea cu semenii (cap. XI), ea trebuind să fie liberă nu numai de mînie, ci și de orice tulburare sufletească (cap. XII).

Tertulian combate după aceea practici superstiţioase care însoţesc rugăciunea ca: spălarea mîinilor, după exemplul lui Pilat (cap. XIII); ridicarea mîinilor către Domnul, fapt pe care pe drept nu îndrăznesc să-l săvîrşească iudeii (cap. XIV). Alţii recomandă dezbrăcarea mantalei în timpul rugăciunii, fapt care nu este tradiţional (cap. XV), ca şi aşezarea pe pămînt după rugăciune, care manifestă mai mult lipsa de respect (cap. XVI). Tertulian recomandă, dimpotrivă, rugăciunea din inimă, cu modestie şi smerenie, fără ridicarea mîinilor şi ştiind că cuvintele spuse tare asurzesc urechile celor dimprejur şi că demonul oracolului de la Delfi a zis: «Îl înţeleg pe cel mut, dar nu aud pe cel care vorbeşte» (cap. XVII).

Tertulian nu aprobă nici unele practici ca aceea de a nu mai da sărutarea frăţească în timpul postului (cap. XVIII) şi de a nu mai priveghea după primirea împărtăşaniei (cap. XIX). El se ocupă apoi de modestia îmbrăcămintei şi a podoabelor femeilor (cap. XX) şi de vălul fecioarelor, de care vorbeşte foarte pe larg în două capitole (al XXI-lea şi al XXII-lea).

Dînd unele indicaţii privitoare la îngenuncherea în timpul rugăciunii, potrivite mai ales în timpul posturilor şi al privegherilor (cap. XXIII), Tertulian precizează că în privinţa timpului şi al locului nu era prescris nimic altceva în vremea lui decît ca să ne rugăm în orice timp şi în orice loc (cap. XXIV). Dar aminteşte cele cîteva ore care împart timpul zilei (a treia, a şasea şi a noua), consemnate în Scriptură, ca ore deosebite de rugăciune — ceea ce implică o oarecare regulă. Aceasta, zice el, în afară de rugăciunile de la începutul zilei şi al nopţii, de la masă şi de la baie, căci «hrana şi înviorarea spiritului trebuie socotite înaintea celor ale trupului» (cap. XXV). Tertulian nu uită nici rugăciunea împreună cu invitaţii familiei (cap. XXVI), nici unele amănunte liturgice — cuvîntul Aliluia (cap. XXVII).

Partea ultimă este de o înălţime şi frumuseţe impresionantă. Rugăciunea, scrie el, este partea duhovnicească, care a înlocuit vechile jertfe, socotite insuficiente chiar de Profeţi. Mîntuitorul a prevestit această schimbare, spunînd că va veni ceasul cînd adevăraţii închinători I se vor închina lui Dumnezeu în Duh şi în adevăr (cap. XXVIII).

Acestei rugăciuni, dată de Domnul şi venită din duh şi din adevăr nu-i refuză Dumnezeu nimic.

Amintind pe martiri, Tertulian evocă ajutorul dumnezeiesc care însoţeşte lacrimile şi suferinţele la rugăciunea lor. Ea învaţă să rabde pe

cei ce pătimesc, îi face pe rugători să înţeleagă de ce suferă pentru numele lui Dumnezeu şi să îndepărteze mînia lui Dumnezeu, să vegheze pentru duşmani şi să se roage pentru prigonitori. Ea spală păcatele, alungă ispitele, potoleşte prigoanele, ridică pe cei căzuţi, sprijină pe cei ce se clatină. Este arma de atac şi de apărare a creştinului.

Tertulian încheie elogiul rugăciunii dreptului cu această evocare a întregului univers în rugăciune faţă de Creatorul său : alături de creştini «se roagă toţi îngerii, se roagă toată creatura, se roagă turmele şi fiarele şi-şi pleacă genunchii : cînd ies din staule şi peşteri privesc cu faţa neliniştită spre cer, tremurîndu-le suflarea, după obiceiul lor. Şi păsările, cînd se trezesc dimineaţa, se înalţă spre cer şi în loc de mîini întind aripile în cruce şi spun ceva ce pare a rugăciune. Ce se poate spune mai mult despre foloasele rugăciunii ? S-a rugat chiar Domnul, căruia în vecii vecilor îi sînt mărirea şi puterea» (cap. XXIX)[2].

Iată şi rezumatul foarte pe scurt al rugăciunii domneşti[3]. *Cap. I. Rugăciunea corespunde autorului ei şi caracterului Evangheliei. Cap. II. Tatăl nostru ; semnificaţia invocării. Cap. III—VIII. Cererile. Cap. IX. Revedere. Cap. X. Alte cereri şi rugăciuni pe care le putem adresa lui Dumnezeu. Cap. XI. Cînd ne rugăm trebuie să nu fim supăraţi cu semenii noştri. Cap. XII. În timpul rugăciunii să ne eliberăm de orice tulburare sufletească. Cap. XIII. Despre obiceiul de a se spăla pe mîini înainte de rugăciune. Cap. XIV. Invocare. Cap. XV. Despre scoaterea mantalei. Cap. XVI. Despre aşezarea jos după rugăciune. Cap. XVII. Despre ridicarea mîinilor în timpul rugăciunii. Cap. XVIII. Sărutarea păcii. Cap. XIX. Priveghere. Cap. XX. Asupra hainelor femeilor. Cap. XXI—XXII. Asupra fecioarelor. Mulţi cred că ele nu trebuie să-şi acopere capul în Biserică. Combaterea acestei păreri. Cap. XXIII. Îngenuncherea la rugăciune. Cap. XXIV. Despre locul rugăciunii. Cap. XXV. Timpul rugăciunii. Cap. XXVI. Despre rugăciunile de rămas bun. Cap. XXVII. Despre folosirea Psalmilor la rugăciune şi despre Aliluia. Cap. XXVIII. Despre rugăciune, ca jertfă duhovnicească. Cap. XXIX. Despre puterea şi eficacitatea rugăciunii.*

LITERATURA

Ediţii: Reamintim ediţiile vechi citate şi descrise în *Patrologia Latină*, de *Migne*, vol. I, col. 32—72, în care se găseşte şi tratatul lui Tertualian *Despre rugăciune :* B. Rhenanus, *Q. Sept. Flor. Tertulliani opera*, Basilea, 1521 (ed. princeps), 1539 (ed. tertia) ; I. Pamelius, *Q. S. Fl. Tertullian opera*, Antuerpiae, 1579 ; F. Iunius,

2. Idem, *Ibidem*, p. 302—307.
3. Vezi dr. K. A. Heinr. Kellner, profesor de Teologie la Universitatea din Bonn, *Tertullians private und katechetische Schriften, neu übersetzt mit Lebenbriss und Einleitung versehen*, München, 1912, p. 247 sq.

Q. S. Fl. Tertulliani quae adhuc reperi potuerunt omnia (Franekerae, 1597); J. L. de la Cerda, *Q. S. Fl. Tertulliani opera argumentis notis illustra*, Lutetiae, Paris, 1624; N. Rigaltius, *Q. S. Fl. Tertulliani opera*, Parisiis, 1634; F. Oehler, *Q. S. Fl. Tertulliani quae supersunt omnia*, I. Lipsiae, 1853; J. Marra, *Tertulliani. De oratione*, Turin, 1930, ed. II-a (Turin 1951). «Corpus scriptorum latinorum Paravianum»; Augusti Reifferscheid et Georgii Wissowa, *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, pars I (Praga, Vindobona, Lipsca, 1890), p. 180—200; A. Kroymann, *Tertulliani opera*, II (C. S. E. L., LXX — Viena, 1942), ediţie retipărită în «Corpus christianorum» de Turnhout, I.

Traduceri: L. Bayard, *Tertullian et St. Cyprien*, Paris, 1930; J. A. C. Buchon, *Choix de monuments primitifs de l'ère chrétienne*, Paris, 1837 şi 1860; A. de Genoude, *Tertullien, Oeuvres*, Paris, 1852; Dr. K. A. Heinr. Kellner, prof. Bonn, *Tertullians private und katechetische Schriften*, prevăzute cu descrierea vieţii şi cu introduceri, publicate în col. «Bibliothek der Kirchenväter», vol. I, München, 1912, p. 247—273; J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise*, 3 vol., Paris, 1957.

Studii: E. Buonaiuti, *Il Christianesimo nell'Africa romana*, Bari, 1928; M. M. Baney, *Some reflections of life in North Africa in the writings of Tertullian*, Washington, 1948; H. Hoppe, *De sermone Tertullianeo quaestiones selectae*, (Marburg, 1897); G. Thörnell, *Studia tertullianea*, I—IV, Uppsala, 1918—1926; T. P. O. Malley, *Tertullian and the Bible*, Utrecht, 1967.

DESPRE RUGĂCIUNE
(DE ORATIONE)

I.

Duhul lui Dumnezeu, Cuvîntul lui Dumnezeu și rațiunea lui Dumnezeu, cuvîntul rațiunii, rațiunea Cuvîntului și Duhul amîndurora, domnul nostru Iisus Hristos, a fixat noilor discipoli ai noului legămînt o nouă formă de rugăciune. Căci trebuia și în chipul acesta să se pună un vin nou în burdufuri noi și să se coasă un petec nou pe un veșmînt nou [1]. Dealtfel, tot ce fusese mai înainte a fost sau schimbat, cum a fost circumciziunea, sau completat, cum a fost legea veche, sau împlinit, ca profeția, sau desăvîrșit ca însăși credința. Totul a fost reînnoit din trupesc în sufletesc, prin suprapunerea Evangheliei, care a șters orice a fost vechi mai înainte, în care și-a arătat lucrarea și Duhul lui Dumnezeu și rațiunea lui Dumnezeu și Domnul Iisus Hristos, spiritul prin care a avut putere, cuvîntul prin care a învățat, rațiunea prin care a venit [2]. Astfel, rugăciunea instituită de Hristos a fost constituită din trei părți : din cuvînt prin care vorbește, din spirit prin care-și manifestă puterea, din rațiune prin care este învățată. Învățase și Ioan pe discipolii săi să se roage, dar toate ale lui Ioan erau pregătite pentru Hristos, pînă ce, Acesta crescînd mare, precum același Ioan anunța că trebuia ca unul să crească, iar celălalt să se micșoreze, toată opera prevestitorului, cu duhul însuși, a trecut la Domnul. De aceea nu se știe în care cuvinte ne-a învățat Ioan să ne rugăm, întrucît cele pămîntești au făcut loc celor cerești. «Cine este din pămînt — a zis el — cele pămîntești vorbește și cine a venit din cer spune ceea ce a văzut» [3]. Și ce nu este ceresc din cîte sînt ale Domnului Hristos, cum este și acest îndreptar de rugăciune ? Să examinăm astfel, binecuvîntaților, această înțelepciune cerească a Lui, pornind mai întîi

---

1. O rugăciune nouă este ca un petec nou la haină nouă și un vin nou în burdufuri noi : Mt. 9, 16, 17.
2. Totul este înnoit în creștinism din trupesc în duhovnicesc de Evanghelie : In, 3, 30.
3. Rugăciunea domnească este cerească, fiindcă Cel ce a coborît din cer spune ce a văzut acolo : In 3, 31.

de la preceptul de a ne ruga în secret, precept prin care cerea omului şi credinţă, pentru ca acesta să aibă încredere că în locuri ascunse şi sub acoperişuri sînt prezente şi auzul şi văzul lui Dumnezeu Cel atotputernic, dar şi modestie în credinţă, pentru ca să-i dea închinăciunea numai Aceluia despre care avem încrederea că pretutindeni aude şi vede. Înţelepciunea din preceptul următor se referă tot la credinţă şi la modestia credinţei, dacă socotim că nu prin mulţimea de cuvinte trebuie să ne apropiem de Domnul, despre care sîntem siguri că de la Sine se îngrijeşte de ai Săi. Şi totuşi scurtimea asta, care formează al treilea grad de înţelepciune, este susţinută de conţinutul unei întinse şi fericite interpretări şi, pe cît este de restrînsă în cuvinte, pe atît este de cuprinzătoare ca sens [4]. Căci nu îmbrăţişează numai îndatoririle proprii ale rugăciunii, adorarea lui Dumnezeu şi cererea omului, ci aproape tot cuvîntul Domnului, toată amintirea învăţăturii Lui, astfel încît de fapt în rugăciune se cuprinde prescurtarea întregii Evanghelii.

II.

Cînd zicem, «Tată care eşti în ceruri», rugăciunea începe cu mărturisirea lui Dumnezeu şi cu însemnătatea credinţei. Căci rugăm pe Dumnezeu şi mărturisim credinţa noastră, a cărei însemnătate o arată însuşi numele ei [5]. Scris este : «Celor ce au crezut în El le-a dat puterea de a se numi fii ai lui Dumnezeu» [6]. Dealtfel, Domnul foarte adesea a afirmat că Dumnezeu este tatăl nostru, ba încă ne-a şi poruncit să nu numim pe pămînt tată decît pe Cel pe care-L avem în cer [7]. Şi rugîndu-ne în felul acesta noi îndeplinim o poruncă. Fericiţi cei ce-L cunosc pe tatăl. Aceasta este ceea ce i se reproşează lui Israel, cînd spiritul ia ca martor cerul şi pămîntul zicînd : «Fii am născut şi ei nu M-au cunoscut» [8]. Cînd zicem însă tată, îl numim şi Dumnezeu. Această numire însemnează şi pietate şi putere. Astfel este invocat Fiul prin Tatăl. Căci zice : «Eu şi Tatăl una sîntem» [9]. Nici maica Biserică nu este trecută cu vederea, pentru că în Tată şi în Fiu este recunoscută şi Mama, de care vorbeşte numele Tatălui şi al Fiului. Aşadar, într-un singur fel sau cuvînt cinstim pe Dumnezeu cu ai Săi, ne amintim de poruncă şi înfierăm pe cei ce şi-au uitat Tatăl.

---

4. «Tatăl nostru» are trei caracteristici : de a cere să se facă în secret, în smerenie, rezumînd învăţătura Domnului.

5. «Tatăl nostru» este invocarea prin care mărturisim credinţa în Dumnezeu şi filiaţia noastră creştină.

6. In. 1, 12.

7. Mt. 23, 9.

8. Is. 1, 2.

9. In. 10, 30.

III.

Numele de tată nu fusese dat lui Dumnezeu de nimeni. Chiar Moise, cînd L-a întrebat, i-a răspuns cu alt nume [10]. Nouă ni s-a descoperit în Fiul Său. Dar cine este Fiul? Este un nou nume al Tatălui. «Eu am venit, — zice El — în numele Tatălui» [11] şi de asemenea: «Tată, preamăreşte numele Tău» şi mai lămurit: «Am arătat oamenilor numele Tău» [12]. Acestuia îi cerem aşadar să se sfinţească. Nu pentru că s-ar cuveni ca oamenii să ureze de bine lui Dumnezeu, ca şi cum ar exista şi un altul căruia să i se poată ura, sau ar suferi dacă nu i-am ura. Fără îndoială că Dumnezeu se cuvine să fie binecuvîntat în tot locul şi timpul, ca amintire întotdeauna datorată de orice om pentru binefacerile primite. Dar aceasta ţine loc şi de binecuvîntare. Cînd nu este sfînt şi sfinţit prin sine însuşi numele Dumnezeu, de vreme ce El prin Sine însuşi sfinţeşte pe ceilalţi? Lui nu încetează să-I spună acel alai de îngeri «Sfînt, Sfînt, Sfînt» [13]. De aceea şi noi, viitori tovarăşi ai îngerilor, dacă vom merita acest lucru, învăţăm acel imn al lor către Dumnezeu şi slujba strălucirii viitoare. Aceasta privitor la slava lui Dumnezeu. Cît priveşte rugăciunea noastră, cînd zicem: «Sfinţească-se numele Tău», cerem ca Acesta să se sfinţească în noi, care sîntem în El [14], pentru ca să ne supunem şi acestei porunci, rugîndu-ne pentru toţi, chiar şi pentru duşmanii noştri. Şi de aceea, fără s-o spunem prin cuvinte, zicem să se sfinţească în noi, adică în toţi.

IV.

După această formă de adresare, adăugăm: «Facă-se voia Ta în ceruri şi pe pămînt» [15],nu pentru că s-ar împotrivi cineva să se facă voia lui Dumnezeu şi pentru că I-am ura succes voinţei Sale, ci cerem ca voinţa Lui să se îndeplinească în toţi. Întrebuinţînd figurat cuvintele, în loc de trup şi suflet spunem că sîntem pămînt şi cer. Deşi trebuie înţeles simplu, totuşi sensul rugăciunii este acelaşi, să se îndeplinească în noi voinţa lui Dumnezeu pe pămînt, pentru ca astfel să se poată îndeplini şi în cer. Dar ce vrea altceva Dumnezeu decît să-I urăm învăţătura? Cerem, aşadar, să ne dea substanţa şi puterea voinţei Sale, ca să ne mîntuim şi în cer şi pe pămînt, fiindcă voinţa Lui supremă este mîntuirea

10. Ieş. 3, 13.
11. In. 5, 43.
12. In. 12, 28; 17, 6; 3, 5.
13. Is. 6, 13; Apoc. 4, 8.
14. Sfinţenia pe care o cerem se face în noi, cei care vom împlini alaiul strălucitor al îngerilor în eonul viitor.
15. In. 6, 38.

celor pe care i-a ales. Tot voinţa lui Dumnezeu este şi aceea pe care ne-a dat-o Domnul, predicînd, lucrînd, ajutînd. Căci dacă El a spus că îndeplineşte nu voinţa Sa, ci pe a Tatălui, fără îndoială că era voinţa Tatălui aceea pe care o îndeplinea, voinţă la care sîntem chemaţi şi noi, ca la un model pe care să-l predicăm, să-l înfăptuim şi să-l susţinem pînă la moarte. Ca să putem îndeplini acestea avem nevoie de voinţa lui Dumnezeu. Astfel, cînd zicem «Facă-se voia Ta» dorim binele pentru noi, fiindcă nu este nimic rău în voinţa lui Dumnezeu, chiar dacă se cere ceva altfel decît după meritele fiecăruia. Prin acele cuvinte ne îndemnăm pe noi înşine la răbdare [16]. Domnul, în timpul patimilor Sale, a voit să arate slăbiciunea trupului chiar în trupul Său. «Tată, a zis El, treci, Te rog, de la Mine paharul acesta», şi a adăugat: «ca să se facă nu voia Mea, ci a Ta» [17]. El însuşi era voinţa şi puterea Tatălui şi totuşi s-a încredinţat voinţei Tatălui, pentru a demonstra datoria răbdării.

V.

Şi «Vie împărăţia Ta» se referă la acelaşi lucru ca şi «Facă-se voia Ta», în noi bineînţeles. Dar cînd nu împărăţeşte Dumnezeu, în mîna căruia este inima tuturor împăraţilor? [18]. Tot ceea ce dorim pentru noi îi prevestim Lui şi punem pe seama Lui ceea ce aşteptăm de la El. Astfel, dacă reprezentarea împărăţiei dumnezeieşti se referă la voinţa lui Dumnezeu şi la dependenţa noastră de El, în ce mod cer unii prelungirea în timp a lumii acesteia, de vreme ce împărăţia lui Dumnezeu pentru care ne rugăm să vină tinde la desfiinţarea acestei lumi? Dorim să împărăţească mai repede şi să nu slujească mai mult timp. Chiar dacă n-ar fi fost introdusă în rugăciune cererea despre venirea împărăţiei, am fi mărturisit-o noi, din proprie iniţiativă, grăbindu-ne să ajungem la îndeplinirea speranţei noastre. Strigă cu ardoare sufletele sub altarul martirilor: «Pînă cînd nu vei răzbuna, Doamne, sîngele nostru, de la locuitorii pămîntului?» [19]. Căci în orice caz răzbunarea Lui depinde de sfîrşitul lumii. Să vină cît mai repede, Doamne, împărăţia Ta, care este dorinţa creştinilor, tulburarea neamurilor, tresăltarea îngerilor; pentru ea suferim, pentru ea, mai ales, ne rugăm [20].

---

16. Cerem să se împlinească voia lui Dumnezeu în voia noastră, după rînduiala Domnului Hristos.
17. Lc. 22, 42.
18. Pilde, 21, 1.
19. Apoc. 6, 10.
20. Tertulian exprimă aici dorinţa vie a creştinilor persecutaţi de stăpînirea romană, ca să vină împărăţia lui Dumnezeu cu dreptatea şi bunătatea ei cît mai repede.

VI.

Cît de frumos a rînduit înţelepciunea divină şirul cererilor din rugăciune, pentru ca, după cele cereşti, adică după numele lui Dumnezeu, după voinţa şi împărăţia lui Dumnezeu să facă loc şi cererii pentru trebuinţe pămînteşti [21]. Căci spusese Domnul: «Căutaţi mai întîi împărăţia şi atunci vi se vor adăuga şi acestea». Dealtfel, «Pîinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi» trebuie s-o înţelegem mai degrabă pe plan spiritual [22]. Hristos este pîinea noastră, fiindcă El este viaţa şi pîinea vieţii. «Eu sînt — a zis El — pîinea vieţii» [23] şi ceva mai înainte: «Pîinea este cuvîntul lui Dumnezeu Celui viu, care a coborît din cer» [24], fiindcă şi trupul Lui este socotit în pîine: «Acesta este trupul meu» [25]. Astfel, cerînd pîinea, cea de toate zilele, cerem veşnicia lui Hristos şi nedespărţirea de trupul Lui. Dar fiindcă aceste cuvinte se iau şi în sens concret, carnal, învăţătura spirituală nu poate fi desprinsă de religie. Rugăciunea recomandă să cerem pîine, fiindcă ea singură este necesară credincioşilor, căci neamurile caută din celelalte. Astfel, arată prin exemple şi se exprimă prin parabole cînd zice: «Oare ia tatăl pîinea fiilor şi o dă cîinilor?» [26]. Şi de asemenea: «Oare cînd fiul cere pîine, tatăl îi dă piatră?» [27]. Căci arată ce aşteaptă fiii de la tată. Dar şi acela care bătea noaptea la uşă, pîine cerea [28]. Şi pe bună dreptate a adăugat: «Dă-ne-o nouă astăzi», fiindcă spusese mai înainte: «Nu vă gîndiţi la ziua de mîine ce o să mîncaţi» [29]. În acest sens a spus şi parabola cu acel om care, datorită belşugului recoltei, se gîndea să-şi mărească hambarele şi să fie la adăpost de griji pentru mai multă vreme, dar chiar în noaptea aceea a murit [30].

VII.

Urma ca avînd în vedere dăruirea lui Dumnezeu, să-I cerem şi îngăduinţa. Căci la ce va folosi hrana, dacă în realitate ne-am socoti pentru El doar hrăniţi, ca un taur de jertfă? Domnul ştie că El singur este fără de greşeală. Astfel, El ne învaţă să cerem: «Să ne ierte nouă datoriile

---

21. Mt. 6, 33.
22. Ne rugăm zilnic pentru pîine, înţeleasă pe plan spiritual, mai întîi ca însuşi Hristos şi apoi ca mijloc de existenţă trupească şi pentru noi ca şi pentru semenii noştri.
23. In 6, 35.
24. In 6, 33.
25. Mt. 26, 26; Lc. 22, 19.
26. Mt. 15, 26.
27. Mt. 7, 8.
28. Lc. 11, 5.
29. Mt. 6, 34.
30. Lc. 12, 16 sq.

noastre». Exomologheza este cererea de iertare, fiindcă cel ce cere iertarea își mărturisește greșeala. Și pocăința este arătată ca bineprimită de Dumnezeu, fiindcă El aceasta vrea, iar nu moartea păcătosului [31]. Datoria în Scripturi este închipuirea greșelii, fiindcă la fel este datornică în fața judecății, care o cheamă și de care nu scapă dacă nu este prescrisă, după cum și stăpînul a iertat acelei slugi datoria. Căci la aceasta se referă exemplul întregii parabole. Dacă același serv liberat de stăpîn nu-și cruță și el la rîndu-i datornicul și, pentru aceea, deferit stăpînului este dat schingiuitorului pentru a plăti ultimul ban [32], adică pînă la cea mai mică greșeală, faptul acesta ni se potrivește nouă, fiindcă și noi mărturisim că-i iertăm pe datornicii noștri. Această expresie a rugăciunii se găsește și în altă parte. «Iertați — zice El — și vi se va ierta vouă» [33]. Iar cînd Petru L-a întrebat dacă trebuie să ierte fratelui de 7 ori, El i-a răspuns : «Ba de 70 de ori cîte 7» [34] spre a face legea mai bună, fiindcă în Geneză răzbunarea este socotită de 7 ori în legătură cu Cain, dar de 70 de ori cîte 7 în legătură cu Lamech [35].

VIII.

Pentru completarea rugăciunii atît de limpezi, a adăugat spunînd că nu ne rugăm numai pentru iertarea greșelilor, ci și pentru îndepărtarea cu totul de ele. «Nu ne duce pe noi în ispită» înseamnă să nu îngădui nici măcar încercarea de a fi dus în greșeală. Departe de a părea că Domnul ispitește, ca și cum ori n-ai cunoaște credința cuiva ori ai dori să cadă cineva în ispită. Slăbiciunea și răutatea sînt ale diavolului. Căci și lui Avraam nu pentru a-i ispiti credința îi poruncise să-și sacrifice fiul, ci pentru a i-o dovedi, ca prin el să dea exemplu pentru învățătura Sa, prin care avea să învețe în curînd să n-aibă cineva lucruri mai de preț decît pe Dumnezeu [36]. El însuși, ispitit de diavol, a arătat cine este autorul și conducătorul ispitei [37]. Confirmă acest pasaj prin cele următoare, zicînd : «Rugați-vă să nu cădeți în ispită» [38]. Pînă într-atît au fost

31. Cerem apoi iertarea de la Dumnezeu, condiționată de iertarea semenilor din partea noastră.
32. Mt. 18, 34 sq.
33. Lc. 6, 37.
34. Mt. 18, 21 sq.
35. Fac. 4, 15 și 24.
36. Lc. 14, 26.
37. Izbăvirea noastră de cel rău arată în ce constau și ispitele și autorul lor, de care cerem să fim eliberați.
38. Lc. 22, 46.

ispitiți îndepărtîndu-se de Domnul, fiindcă se arătaseră mai iubitori de somn decît cu rugăciuni [39]. Iar încheierea «Ci ne izbăvește de cel rău» este răspunsul care explică ce înseamnă «Nu ne duce în ispită».

IX.

În cîteva fraze, compuse din puține cuvinte, cîte porunci ale Profeților, Evangheliilor și Apostolilor, cîte predici ale Domnului, parabole, exemple și învățături sînt atinse! Cîte îndatoriri în același timp sînt incluse! Cinstirea lui Dumnezeu în Tatăl, mărturisirea credinței în nume, cererea vieții în pîine, exomologheza păcatelor în rugăciune, necazul ispitelor în cererea de ocrotire. Ce este de mirare? Dumnezeu singur a putut să învețe cum ar vrea să fie rugat [40]. Așadar, de către El a fost rînduită religia rugăciunii și din duhul Lui, chiar atunci cînd era rostită de gura divină, însuflețită de puterea Lui s-a urcat la cer, arătînd Tatălui cele ce ne-a învățat Fiul.

X.

Fiindcă totuși Domnul, care cuprinde cu privirea mai dinainte trebuințele oamenilor, de la Sine după învățătura dată despre rugăciune a zis: «Cereți și vi se va da» [41], înseamnă că s-a referit și la cele ce se cer după împrejurare fiecăruia, rugăciunea obișnuită fiind ca o bază de plecare; de aceea este drept să se adauge în rugăciuni și alte dorințe, fără să se uite însă poruncile.

XI.

Ca să nu fim departe nici de preceptele, nici de urechile lui Dumnezeu, amintirea preceptelor ne așterne prin rugăciuni calea către cer. Dintre acestea, unul din cele mai de seamă este cel care ne recomandă să nu ne apropiem de altarul lui Dumnezeu mai înainte de a ne fi împăcat cu frații noștri, dacă am avut cu ei oarecare neînțelegeri și supărări. Căci cine crede că fără pace poate ajunge la pacea lui Dumnezeu? La iertarea păcatelor cu amînări? [42] Cel supărat cu frații cum va împăca pe Dumnezeu de vreme ce orice mînie ne este interzisă de la început? Și Iosif, trimițînd pe frații săi să-l aducă pe tatăl lor, le-a spus: «Să nu

39. Mt. 26, 41.
40. Rugăciunea domnească este descrierea vieții dumnezeiești, la care aspiră puternic orice credincios care trăiește în Domnul, care-L inspiră și nu-l părăsește (cap. IX), asigurîndu-l de tot ajutorul în toate nevoile (cap. X).
41. Mt. 7, 7; Lc. 11, 9.
42. Mt. 5, 23.

vă certaţi pe cale»[43]. Pe noi ne-a sfătuit prin aceasta, de bună seamă, — căci în altă parte învăţătura noastră este numită cale — ca nu cumva, fiind pe drumul rugăciunii, să mergem cu mînie la Tatăl. De aici Domnul, îmbogăţind în mod evident legea, pune mînia între fraţi mai presus de omucidere. Nici cu vorba nu îngăduie să fii pătat de rău. Iar dacă ai fost nevoit să te superi, să-ţi treacă supărarea pînă la apusul soarelui, aşa cum învaţă Apostolul[44]. Şi ce nesăbuinţă este fie să-ţi treacă ziua fără rugăciune, amînînd să-ţi mulţumeşti fratele, fie să-ţi zădărniceşti rugăciunea stăruind în mînie ![45].

XII.

Rugăciunea pornită dintr-un astfel de duh, cum este Duhul către care este trimisă, trebuie să fie liberă nu numai de mînie, ci în general de orice tulburare sufletească. Aceasta fiindcă spiritul necurat nu va putea fi recunoscut de către Duhul Sfînt, cel trist de cel vesel, cel robit de cel liber. Nimeni nu ia în braţe pe un duşman, nimeni nu se adună decît cu cel care-i este asemenea.

XIII.

Dealtfel, care este raţiunea să mergi la rugăciune cu mîinile spălate dar cu sufletul murdar, cînd şi mîinilor le este necesară curăţenia spirituală, ca să se înalţe nepătate de minciună, de crimă, de sălbăticie, de otrăvuri, de idolatrie şi de alte pete care, concepute cu spiritul, se îndeplinesc prin acţiunea mîinilor ? Aceasta este adevărata curăţenie, nu cea de care se îngrijesc în mod superstiţios cei mai mulţi, luînd cu ei apă pentru orice rugăciune, chiar după ce vin de la baie, unde s-au spălat pe tot corpul. Întrebîndu-mă curios şi cercetînd raţiunea acestui obicei, am aflat că aminteşte de faptul că Pilat şi-a spălat mîinile cînd a predat pe Domnul. Noi adorăm pe Domnul, nu L-am predat şi trebuie să ne îndepărtăm de exemplul trădătorului, nu să ne spălăm mîinile în amintirea Lui. În afară de aceea că ne spălăm din cerinţele vieţii obişnuite, aşa cum ne impune nevoia zilnică, în alte privinţe mîinile ne sînt curate, fiindcă le-am spălat, odată cu tot corpul, în Hristos[46].

---

43. Fac. 45, 24.
44. Efes. 4, 26.
45. Pacea cu Dumnezeu cel nevăzut e condiţionată de pacea cu semenii noştri văzuţi.
46. Mîinile noastre să se înalţe către Domnul nepătate de păcat, după baia Botezului, nu după ce le spălăm ca Pilat, cînd a predat pe Domnul.

XIV.

Israel, însă, nu este niciodată curat, chiar dacă și-ar spăla zilnic tot corpul. Mîinile lui vor fi cu siguranță întotdeauna murdare, pe veci pătate de sîngele Profeților și al Domnului Insuși[47]. De aceea, știind ce au făcut strămoșii lor, moștenitorii vinovați nici nu îndrăznesc să înalțe mîinile către Domnul, ca să nu strige un Isaia, ca să nu se mînie Hristos[48]. Noi nu numai că le ridicăm, dar chiar le întindem în felul pătimirii Domnului și rugîndu-ne ne mărturisim în Hristos.

XV.

Dar fiindcă m-am referit la un lucru de zadarnică practică, nu-mi va fi greu să amintesc și pe celelalte, care pe drept trebuie acuzate de zădărnicie, dacă se săvîrșesc oricum, fără autoritatea vreunui precept al Domnului sau al Apostolilor. Căci practicile de acest fel nu aparțin religiei, ci superstițiilor, pornind mai degrabă din teamă și constrîngere, decît dintr-o îndatorire rațională și de aceea ele trebuie combătute, fiindcă ne fac asemenea neamurilor de altă credință[49]. O astfel de practică este obiceiul unora de a-și face rugăciunea, după ce și-au scos mantaua, așa cum merg alte neamuri la idolii lor. Dacă ar fi necesar acest obicei l-ar fi menționat apostolii, care ne învață despre felul de a ne ruga. Poate că unii se gîndesc la apostolul Pavel care înainte de rugăciune și-a lăsat mantaua la Carp[50]. Poate că Dumnezeu n-ascultă pe cei îmbrăcați în mantăi, El care a ascultat pe cei trei sfinți rugîndu-se îmbrăcați cu pantaloni și cu tiarele pe cap în cuptorul regelui babilonian!

XVI.

La fel este obiceiul unora de a se așeza jos după ce și-au făcut rugăciunea. Rațiunea acestui obicei este cu totul puerilă. Căci dacă acel Herma, a cărui scriere este intitulată, mi se pare, «Păstorul», după rugăciune nu s-ar fi așezat pe pat, ci ar fi făcut altceva, am fi cerut oare să se treacă și acest fapt în practică? În nici un caz nu! În mod simplu se spune și acum «după ce m-am rugat și m-am așezat pe pat» din rațiuni de povestire, nu din respect pentru tradiție. Căci altfel ar trebui să ne rugăm numai acolo unde este și un pat. Ba mai mult, ar însemna că nu respectă prescripțiile cel ce s-ar așeza pe catedră sau pe scaun. Fiindcă

47. Vina lui Israel de a fi ucis pe Profeți și pe Domnul.
48. Is. 1, 15.
49. Să ne ferim de a condiționa rugăciunea de practici superstițioase ca: dezbrăcarea de manta înainte de rugăciune, ca la păgîni, deplasînd interesul cultului.
50. II Tim. 4, 13.

la fel fac și neamurile de altă credință, care se așază după ce și-au adorat zeitățile lor și tocmai pentru aceea se cade să fie respinse la noi cele ce se fac în fața idolilor. Aceasta se poate socoti lipsă de respect chiar din partea neamurilor înseși, dacă ele s-ar gîndi mai mult ce fac [51]. Căci dacă este ireverențios să stai așezat în fața celui pe care-l respecți foarte mult și-l venerezi, sau să stai cu spatele la el, oare nu este cu atît mai mult un sacrilegiu să șezi înaintea lui Dumnezeu Celui viu, în fața căruia și îngerii stau în picioare la rugăciune? Sau poate cumva vrem să-i reproșăm lui Dumnezeu că ne-a obosit rugăciunea?

XVII.

Mai degrabă vom adresa lui Dumnezeu rugăciunile noastre cu modestie și umilință, cu mîinile ridicate nu exagerat și ostentativ, ci măsurat și cuviincios, fără să ne înălțăm cu aroganță privirile. Acel vameș care se ruga nu prin cuvinte, ci prin ținută, cu umilință și cu ochii în pămînt, s-a întors acasă mai îndreptat decît prea limbutul fariseu. Se cuvine să fie stăpînite și sunetele vocii, căci de ce putere a gîtlejului ar fi nevoie, dacă rugăciunea ne-ar fi ascultată după tăria glasului? Dumnezeu nu ascultă glasul, ci inima, pe care o și vede. Demonul oracolului de la Delfi a zis: «Îl înțeleg pe cel mut și nu-l aud pe cel care vorbește». Glas așteaptă urechile lui Dumnezeu? Dar cum a putut rugăciunea lui Iona să străbată din pîntecele chitului, prin măruntaiele unui astfel de animal atît de mare, din adîncul mării prin imensul noian de ape să ajungă pînă la Dumnezeu? Ce dovedesc mai mult cei ce se roagă tare în afară de faptul că asurzesc urechile celor din jur? Șoptindu-și în taină cererile lor, ce fac mai puțin decît dacă s-ar ruga în public? [52].

XVIII.

Acum a prins putere un alt obicei. După ce și-au făcut rugăciunea, cei ce postesc se sustrag de la sărutarea împăcării cu frații, care este o întărire a rugăciunii. Dar cînd trebuie arătată mai mult pacea cu frații, dacă nu cînd se înalță mai solemn rugăciunea slujitorului, pentru ca și ei să participe la slujbă, pentru ca pacea pe care au primit-o ei s-o transmită fraților? Ce rugăciune este întreagă, dacă este lipsită de sărutarea cea sfîntă? Pe cine-l împiedică pacea să-și facă datoria către Domnul?

---

51. În viziunea a V-a, 1, a Păstorului lui Herma, nu se cere culcarea după rugăciune, care e un obicei păgîn, nereverențios, care ca și precedentul (cap. XV), condiționează rugăciunea de practici omenești.

52. Oracolul de la Delfi, prin istoricul Herodot, vameșul cel smerit și Iona din pîntecele chitului, ne arată care este rugăciunea bineprimită de Dumnezeu.

Ce fel de sacrificiu este cel de la care se pleacă fără pace ? Oricare ar fi rugăciunea, nu va fi mai puternică decît observarea poruncii prin care ni se cere să postim pe ascuns. Căci de la înfrînarea sărutării putem fi recunoscuţi cei ce postim. Chiar dacă există vreun motiv, ca să nu fii totuşi acuzat faţă de acest precept, poţi să amîi pacea pentru acasă între cei cărora nu le poţi ascunde cu totul postirea. Dar oriunde poţi în altă parte să-ţi ascunzi actul împăcării, trebuie să-ţi aminteşti de îndatorire. Deci vei satisface şi acasă şi afară din casă deprinderea cerută. Astfel şi în ziua de Paşti, cînd obligaţia postului este comună şi ca şi publică, cu drept ne dăm sărutarea după datină, fără să ne îngrijim a ascunde ceea ce facem împreună cu toţii.

XIX.

De asemenea, şi despre zilele de priveghere cei mai mulţi socotesc că nu trebuie să aibă loc în timpul rugăciunilor de la sacrificii, fiindcă priveghérea trebuie să înceteze după ce a fost primit trupul Domnului. Dar Euharistia îl scuteşte de datorie pe cel devotat lui Dumnezeu sau îl obligă şi mai mult faţă de Dumnezeu ? Oare nu va fi mai solemnă privegherea ta dacă vei veghea şi lîngă altarul lui Dumnezeu ? După ce a fost primit şi păstrat trupul Domnului şi una şi alta sînt mîntuitoare : şi participarea la sacrificiu şi îndeplinirea datoriei. Dacă privegherea a primit numele din disciplina militară (fiindcă sîntem armata lui Dumnezeu) nici o veselie sau tristeţe intervenind nu desfiinţează în tabără străjile soldaţilor. Căci veselia va îndeplini mai cu plăcere învăţătura, iar tristeţea mai cu atenţie [53].

XIX.

În ceea ce priveşte îmbrăcămintea femeilor, varietatea de observaţii după prea Sfîntul Apostol a făcut ca să tratăm fără sfială acest subiect şi noi, oameni fără vreun rang deosebit [54], deşi nu e ceva ruşinos dacă-l tratăm urmînd învăţătura Apostolului [55]. Despre modestia îmbrăcămintei şi a podoabelor există indicaţiile foarte clare şi ale lui Petru [56], care critică în aceiaşi termeni şi în acelaşi spirit ca şi Pavel luxul hainelor, trufia aurului şi îngrijirea uşuratică a părului.

53. Sărutarea păcii în timpul postului nu este oprită (cap. XVIII), nici privegherea după împărtăşanie (cap. XIX).
54. Tertulian nu era membru al ierarhiei bisericeşti cînd a scris acest tratat.
55. Sfîntul Pavel, în I Tim. II, 9.
56. I Pt. 3, 3.

XXI.

Dar o problemă neclarificată este dacă în biserică fecioarele trebuie să fie cu capul acoperit sau nu [57]. Cei ce îngăduie fecioarelor neacoperirea capului se întemeiază, se pare, pe faptul că Apostolul [58] n-a întrebuințat cuvîntul fecioare, ci a zis că muierile trebuie să poarte văl, nereferindu-se în general la sex, căci ar fi zis femei, ci indicînd treapta sexului, de muieri. Căci dacă ar fi denumit sexul, zicînd femei, aceasta s-ar fi referit la orice femeie, dar de îndată ce folosește un cuvînt care indică o singură treaptă a sexului, prin aceasta însemnează că pe celelalte le exceptează. Ar fi putut, zic ei, sau să indice și pe fecioare în chip special, sau să întrebuințeze cuvîntul femeie în general.

XXII.

Cei ce fac această excepție trebuie să se gîndească la folosirea însăși a cuvîntului muiere. Ce sens are acest cuvînt în scrierile sfinte? El indică sexul și nu treapta sexului. Chiar pe Eva, neștiutoare încă de bărbat, Dumnezeu a numit-o femeie și muiere, femeie ca sex în general și muiere ca treaptă a sexului în special. Astfel, fiindcă Evei înainte de căsătorie i s-a zis muiere, cuvîntul acesta a devenit comun, incluzînd și pe fecioare. Și nu e de mirare dacă apostolul, urmînd același limbaj pe care-l folosește nu numai Geneza, ci toată Sfînta Scriptură, a întrebuințat cuvîntul muiere și cu sens de fecioară, după exemplul Evei celei încă nenuntite [59]. Sensul acesta este și în alte pasaje. Iar prin faptul că n-a numit fecioare, ca în alt loc, în care vorbește despre căsătorie, aceasta arată destul de clar că atunci cînd zice muiere se referă la tot sexul feminin și nu face distincție între muiere și fecioară, pe care în general n-o numește. El ține minte să facă distincție în alt loc, unde în mod evident această distincție este necesară (folosind și un cuvînt și pe celălalt pentru diferențiere), dar unde nu numește și pe una și pe cealaltă vrea să arate că nu face nici o deosebire între cele două categorii. De ce? Fiindcă limba greacă, în care și-a redactat apostolul scrierile, folosește de obicei cu același sens cuvintele γυναῖκας și θηλείας, adică femeie și muiere. Pentru cuvîntul care indică sexul feminin în general zice în grecește γυναῖκα și în acest cuvînt se includ și fecioarele. El vorbește foarte clar cînd spune: «Orice muiere care se roagă și profețește cu capul neacoperit își necinstește capul» [60]. Ce însemnează orice

57. Se impune acoperirea capului în biserică și la fecioare, deși unii le exceptează (cap. XXI) pe nedrept, dealtfel (cap. XXII).
58. I Cor. 11, 5.
59. Fac. 2, 23.
60. I Cor. 11, 5.

muiere, dacă nu femeie de orice vîrstă, de orice stare, de orice condiție? Nu exceptează pe nici una, cînd zice «orice muiere» după cum cînd zice că bărbații să nu fie cu capul acoperit înțelege pe orice bărbat. Deci precum la sexul masculin sub numele de bărbat înțelege că și băieților le este interzis să-și acopere capul[61], la fel, cînd este vorba de sexul feminin, sub numele de muiere i se poruncește și unei fecioare să-și acopere capul. În ambele sexe vîrsta mai mică trebuie să urmeze disciplina vîrstei mai mari și-n acest caz ar trebui ca băieții să-și acopere capul, dacă fecioarele nu și-l acoperă, căci nici aceștia nu sînt specificați pe nume să nu-și acopere capul. Deci dacă se face deosebire între muiere și fecioară, să se facă deosebire și-ntre bărbat și băiat. Fără îndoială, el spune că din pricina îngerilor trebuie să se acopere capul, fiindcă îngerii s-au îndepărtat de Dumnezeu din cauza fiicelor oamenilor[62]. Dar cine ar susține că numai muierile, adică numai cele căsătorite și care nu mai sînt fecioare trezesc pofte, de vreme ce și fecioarele se disting prin frumusețe și-și pot găsi admiratori? Pe de altă parte, cînd Scriptura zice «fiicele oamenilor» nu înseamnă că au fost dorite numai fecioarele, fiindcă și soțiile oamenilor și femeile în general[63], fără deosebire, pot fi numite astfel. Iar cînd zice «și le-au luat de soții», o face pentru faptul că sînt luate de soții cele ce sînt libere, fără îndoială. Despre cele ce sînt cu bărbați ar fi vorbit altfel. Căci prin libere se înțeleg văduvele și fecioarele. Numindu-le în general «fiice», a amestecat genul cu specia. Astfel, cînd zice că natura însăși învață pe femei să-și acopere capul, fiindcă a dat femeilor părul ca acoperămînt și ca podoabă, oare ea n-a dat și fecioarelor același acoperămînt și aceeași podoabă a capului? Dacă este rușinos pentru o femeie să-și radă capul[64], și pentru o fecioară situația este aceeași. Așadar, celor care au aceeași condiție a capului li se cere și aceeași disciplină a capului, chiar și acelor fecioare pe care vîrsta copilăriei le apără, căci de la început sînt numite femei. Așa vede lucrurile și Israel. Dar chiar dacă nu le-ar vedea așa, legea noastră, îmbogățită și completată, ar fi făcut ea însăși adaosul necesar. Aceasta este explicația pentru cei ce impun și fetelor acoperirea capului. Acum vîrsta care ignoră sexul să-și păstreze privilegiul simplicității. Adam și Eva, cînd au ajuns să cunoască, și-au acoperit pe dată ceea ce au cunoscut[65]. Desigur, pentru cele ce au trecut de copilărie, vîrsta trebuie să le fie ajutată și de natură și de învățătură. Căci prin corpul lor și prin înda-

61. I Cor. 11, 4.
62. I Cor. 11, 10.
63. Fac. 6, 2.
64. I Cor. 11, 6.
65. Fac. 3, 7.

toriri sînt în rîndul muierilor. Nici una nu este fecioară ca vîrstă de cînd poate să se căsătorească, fiindcă vîrsta prin ea însăşi a căsătorit-o cu bărbatul ei, adică cu timpul. Dar vreuna se devotează lui Dumnezeu. Din acel moment ea îşi schimbă îngrijirea părului şi toată îmbrăcămintea ca o femeie. Dar trebuie să arate totul şi să săvîrşească totul ca o fecioară. Ceea ce ascunde din dragoste pentru Dumnezeu trebuie să menţină neprihănit. Este în interesul nostru să încredinţăm numai ştiinţei lui Dumnezeu ceea ce facem pentru Dumnezeu, pentru ca nu cumva ceea ce sperăm de la Dumnezeu să primim de la oameni. De ce să descoperi în faţa lui Dumnezeu ceea ce acoperi în faţa oamenilor? Vei fi mai cuviincioasă în public decît în biserică? Dacă există graţia lui Dumnezeu şi «ai primit-o, de ce te mîndreşti, — a zis Apostolul —, ca şi cum n-ai fi primit-o?» [66]. De ce judeci pe altele mîndrindu-te pe tine? Nu cumva prin mîndria ta inviţi pe altele la ceea ce este bine? Dacă te făleşti eşti în pericol de a te pierde şi pe tine şi le împingi şi pe altele la aceleaşi pericole. Se duce repede ceea ce se dobîndeşte sub impulsul mîndriei. Pune-ţi văl, fecioară, dacă eşti fecioară, căci trebuie să fii cu ruşine. Dacă eşti fecioară nu ispiti mai mulţi ochi. Nimeni să nu fie tulburat în faţa ta, nimeni să nu te simtă ca o amăgire. Poţi să dai impresia că eşti căsătorită, dacă-ţi acoperi capul. De fapt, însă, impresia nu este falsă, fiindcă te-ai căsătorit cu Hristos. Lui ţi-ai dedicat trupul, comportă-te cum îţi spune învăţătura soţului tău. Dacă el porunceşte ca şi cele căsătorite cu bărbaţi să-şi acopere capul, cu atît mai mult porunca le priveşte pe logodnicele Lui. Dar nu socoti că trebuie schimbată învăţătura oricărui înaintaş. Mulţi atribuie unui obicei străin înţelepciunea lor şi statornicia în înţelepciune. Să nu fie silite să-şi acopere capul, dar nici să nu fie oprite de la aceasta, dacă o fac de bunăvoie. Cele ce se declară ca fecioare eu sînt de acord să se folosească de această calitate a lor, dacă au conştiinţa liniştită în faţa lui Dumnezeu. Despre acelea însă care sînt măritate, pot afirma şi susţine norma generală, oricare ar fi vederile mele, că trebuie să-şi acopere capul din ziua în care pentru prima dată corpul bărbatului le-a înfiorat prin sărut şi prin strîngere de mînă. Căci toate li s-au măritat la acestea, şi vîrsta prin maturitate, şi trupul prin vîrstă, şi spiritul prin conştiinţă, şi pudoarea prin primirea sărutului, şi speranţa prin aşteptare, şi mintea prin voinţă. Nu este de ajuns exemplul Rebecăi, care cînd i-a fost arătat logodnicul, şi-a acoperit capul, considerîndu-se căsătorită şi numai prin faptul că şi-a cunoscut pe viitorul soţ? [67].

66. I Cor. 4, 7.
67. Fac. 24, 65.

XXIII.

În legătură cu îngenuncherea în timpul rugăciunii sînt felurite observaţii, datorită cîtorva care se abţin de a îngenunchea în ziua sabatului. Fiindcă aceştia produc neînţelegeri mai ales în biserică, Domnul va da harul Său ca ei să cedeze, sau să se folosească de părerea lor fără să scandalizeze pe alţii. Noi, însă, precum am învăţat, în ziua învierii Domnului trebuie să ne ferim nu numai de neînţelegeri, ci de orice nelinişte şi activitate, amînîndu-ne chiar interesele proprii, ca să nu lăsăm vreun loc diavolului. La fel şi în timpul Rusaliilor, care se sărbătoresc cu aceeaşi solemnitate şi voie bună. Dar cine şovăie să se prosterneze în faţa lui Dumnezeu măcar la prima rugăciune cu care începem ziua? În timpul posturilor şi al privegherilor însă nici o rugăciune nu trebuie să se facă fără a sta în genunchi şi fără celelalte forme de umilinţă. Căci nu numai că ne rugăm, dar îi cerem iertare şi-i aducem mulţumiri lui Dumnezeu, Domnul nostru. Despre timpul rugăciunii nu este prescris nimic altceva decît că să ne rugăm în orice timp şi-n orice loc [68].

XXIV.

Dar cum să ne rugăm în orice loc, cînd nu ne putem ruga în public? [69]. În orice loc — a zis apostolul — pe care ni-l impune împrejurarea sau chiar necesitatea [70]. Căci aceasta nu se socoteşte împotriva învăţăturii date de Apostoli, care în închisoare şi-n auzul paznicilor se rugau şi înălţau imnuri lui Dumnezeu [71], sau de Pavel, care pe corabie în faţa tuturor a săvîrşit Euharistia [72].

XXV.

Privitor la timpul rugăciunii nu va fi de prisos să ţinem seamă şi de cele cîteva ore, vorbesc despre acestea comune, care împart timpul zilei: a treia, a şasea şi a noua, pe care le găsim consemnate în Sfînta Scriptură ca ore deosebite. În ora a treia Sfîntul Duh s-a revărsat pentru prima dată asupra discipolilor adunaţi. Petru, în ziua în care pe acel vas a avut viziunea întregii comunităţi, în ora a şasea s-a urcat pentru rugăciune în partea de sus a corăbiei. Tot el, împreună cu Ioan, mergea în ora a noua la templu, unde a redat sănătatea unui paralitic.

68. Îngenuncherile şi prosternările sînt potrivite oricăror rugăciuni şi în orice sărbători, dar mai ales în post şi la priveghieri — dacă nu tulbură solemnitatea slujbelor, iar rugăciunile în orice timp şi loc.
69. Mt. 6, 5.
70. I Tim. 2, 8.
71. Fapte, 16, 25.
72. Fapte, 27, 35.

Deși acestea se rețin cu ușurință, fără întărirea vreunei porunci, este bine totuși să se stabilească o oarecare regulă, care să amintească de datoria rugăciuni și care, ca și printr-o lege scrisă, să întoarcă de la treburi personale la sarcina rugăciunii [73], încît, precum citim că a fost observat și de Daniel din învățătura lui Israel [74], să nu ne rugăm mai puțin de trei ori pe zi, datori fiind celor trei: Tatălui, Fiului și Sfîntului Duh [75]. Aceasta în afară de rugăciunile obișnuite, pe care sîntem datori să le facem la începutul zilei și al nopții, fără vreun sfat de la cineva. Dar se cade să nu mîncăm și să nu ne îmbăiem înainte de a ne face cu credință rugăciunea. Hrana și înviorarea spiritului trebuie socotite înaintea celor ale trupului, fiindcă cele cerești sînt înaintea celor pămîntești.

XXVI.

Pe fratele intrat în casa ta să nu-l lași să plece fără rugăciune «Ai văzut — zice apostolul — pe fratele tău, ai văzut pe Domnul tău», [76], mai ales pe un străin, ca să nu fie din întîmplare un înger. Dar nici el însuși, primit de frații săi, nu se va fi îngrijit de cele pămîntești înaintea celor cerești. Căci pe dată se va judeca credința ta. Oare cum vei zice «Pace acestei case» potrivit poruncii, dacă nu vei da pacea, la rîndul tău, și celor ce sînt în casă? [77].

XXVII.

Cei mai zeloși obișnuiesc, cînd se roagă, să adauge la rugăciunile lor cuvîntul Aliluia și să spună psalmi la sfîrșitul cărora cei prezenți răspund prin același cuvînt. Este foarte bună orice rînduială care, pentru cinstirea și preamărirea lui Dumnezeu, cere ca rugăciunea să fie cît mai deplină, ca o jertfă bineprimită [78].

XXVIII.

Rugăciunea este o jertfă spirituală, care a desființat vechile sacrificii. «Ce-mi folosește mie — zice Dumnezeu prin gura profetului — mulțimea sacrificiilor voastre? Sînt sătul de jertfele de berbeci și nu

73. Fapte, 2, 15; 10, 9; 3, 1.
74. Dan. 6, 10.
75. În pravila timpului rugăciunii, se amintesc ora a treia, a șasea, a noua, de trei ori pe zi, pentru Sfînta Treime și rugăciunile obișnuite la începutul zilei și al nopții etc.
76. Cf. Evr. 2, 16.
77. Lc. 10, 5.
78. Tertulian descrie practici ale unor veacuri fără biserici și fără slujbe publice îngăduite, mai ales în vremurile cumplitelor prigoane: XXVI—XXVII.

vreau grăsimea mieilor nici sîngele taurilor și al țapilor. Cine a cerut aceasta din mîinile voastre?» [79]. Evanghelia ne învață ce a cerut Dumnezeu. «Va veni ora — zice — cînd adevărații adoratori Îl vor adora pe Tatăl în duh și în adevăr. Căci duh este Dumnezeu» [80] și astfel de adoratori cere. Noi sîntem adevărații adoratori și adevărații preoți, care, rugîndu-ne în duh, sacrificăm în duh rugăciunea noastră către Dumnezeu, ca jertfă proprie și bineprimită, pe care de bună seamă a cerut-o, pe care și-a prevăzut-o. Această rugăciune, dăruită din toată inima, hrănită din credința noastră, îngrijită prin adevăr, întreagă prin nevinovăție, curată prin castitate, agapă înfrumusețată cu podoaba faptelor bune, această rugăciune sîntem datori s-o înălțăm, între psalmi și imnuri, la altarul lui Dumnezeu, ea avînd a dobîndi pentru noi toate de la Dumnezeu [81].

XXIX.

Rugăciunii venită din duh și adevăr, ce-i va refuza Dumnezeu, Care o cere? Citim, auzim și vedem cît de mari sînt dovezile de puterea ei. Vechea rugăciune scăpa pe oameni de foc, de fiare și de foame și totuși nu-și primise forma de la Hristos. Dar cu cît mai lucrătoare este rugăciunea dată de Hristos! Ea nu trimite cu apă pe înger în mijlocul flăcărilor, n-astupă gura leilor și nu dă mîncare țăranilor înfometați, nu îndepărtează simțirea suferinței printr-un har trimis, ci-i învață să rabde pe cei ce pătimesc, pe cei prea sensibili, pe cei îndurerați, mărește harul prin virtute, pentru ca să știe ce dobîndește de la Dumnezeu credința, înțelegînd de ce suferă pentru numele lui Dumnezeu. Mai înainte rugăciunea înlătura nenorocirile, risipea oștile dușmane, împiedica dezastrele ploilor [82]. Acum însă rugăciunea dreptății îndepărtează toată mînia lui Dumnezeu, stă de veghe pentru dușmani, se roagă pentru persecutori. Este de mirare dacă știe să aducă ploi din cer ea, care a putut dobîndi și focul? Numai rugăciunea este cea care înduplecă pe Dumnezeu. Hristos a voit ca ea să nu săvîrșească nimic rău, i-a dat toată puterea de a face bine. Astfel, nimic nu știe altceva decît să cheme înapoi de pe drumul morții sufletele celor decedați, să întărească pe cei slabi, să vindece pe cei bolnavi, să-i izbăvească pe

79. In. 1, 11; II Cor. 3, 17.
80. In 4, 23—24.
81. În acest pasaj de o înaltă inspirație duhovnicească, Tertulian prezintă rugăciunea ca jertfă duhovnicească adusă de creștin în Duh și în Adevăr în locul vechilor jertfe și ca o agapă înfrumusețată cu podoaba faptelor bune.
82. Aici Tertulian citează Psalmii, Dan. 3, 25; Habacuc, Iov etc.

cei apucaţi de demoni, să deschidă porţile închisorilor, să dezlege lanţurile celor nevinovaţi. Ea spală păcatele, alungă ispitele, potoleşte persecuţiile, mîngîie pe cei deprimaţi, laudă pe cei mărinimoşi, conduce pe cei ce călătoresc, linişteşte valurile, îi înspăimîntă pe tîlhari, hrăneşte pe cei săraci, îndrumă pe cei bogaţi, ridică pe cei căzuţi, sprijină pe cei ce se poticnesc, îi susţine pe cei în picioare. Rugăciunea este fortăreaţa credinţei, arma noastră de atac şi apărare împotriva duşmanului care ne pîndeşte pretutindeni. De aceea să nu fim niciodată neînarmaţi. Să nu uităm paza de zi şi straja de noapte. Să păzim sub armele rugăciunii steagul împăratului nostru, să aşteptăm, rugîndu-ne, trîmbiţa îngerului. Se roagă toţi îngerii, se roagă toată creatura, se roagă turmele şi fiarele şi-şi pleacă genunchii, cînd ies din staule şi peşteri privesc cu faţa neliniştită spre cer tremurîndu-le răsuflarea, după obiceiul lor. Şi păsările, cînd se trezesc dimineaţa, se înalţă spre cer şi în loc de mîini întind aripile în cruce şi spun ceva ce pare a rugăciune. Ce se poate spune mai mult despre foloasele rugăciunii? S-a rugat chiar Domnul, Căruia în vecii vecilor îi sînt mărirea şi puterea [83].

INDICE SCRIPTURISTIC*

Facere, 2, 23 — XXII, 10.
Facere, 4, 15 şi 24 — VII, 22.
Facere, 6, 2 — XXII, 42.
Facere, 24, 65 — X, XII, 100.
Facere 45, 24 — XI, 10.
Ieşire 3, 13 — III, 2.
Ieşire 4, 15 şi 24 — VII, 21.
Ieşire 24, 65 — XXII, 100.
Pilde 21, 1 — V, 3.
Isaia 1, 2 — II, 11.
Isaia 1, 11 — XXVIII, 5.
Isaia 1, 15 — XIV, 5.
Isaia 6, 3 — III, 14.
Daniel 3, 25; Habacuc, Iov, etc. — XXX, 13.
Daniel 6, 10 — XXV, 13.
Matei 5, 23 — XI, 7.
Matei 6, 5 — XXIV, 2.
Matei 6, 33 — VI, 5.
Matei 6, 34 — VI, 21.
Matei 7, 7 — X, 3.
Matei 7, 8 — VI, 14.
Matei 9, 16 şi 17 — I, 5.
Matei 15, 26 — VI, 17.
Matei 18, 16 — VIII, 13.
Matei 18, 21 sq. — VII, 16.
Matei 18, 34 sq — VII, 13.
Matei 23, 9 — II, 7.
Matei 26, 26 — VI, 10.
Matei 26, 41 — VIII, 15.
Luca 6, 37 — VII, 16.
Luca 10, 5 — XXVI, 6.
Luca 11, 5 — VI, 19.
Luca 11, 9 — X, 3.
Luca 12, 16 sq. — VI, 24.
Luca 14, 26 — VIII, 10.
Luca 22, 19 — VI, 11.
Luca 22, 42 — IV, 25.
Luca 22, 46 — VIII, 13.
Ioan 1 ,11 — XXVIII, 5.
Ioan I, 12 — II, 5.
Ioan 3, 30 — I, 19.
Ioan 3, 31 — I, 23.
Ioan 4, 23 şi 24 — XXVIII, 2.
Ioan 5, 43; 17, 6 — III, 4.
Ioan 6, 33 — VI, 10.
Ioan 6, 35 — VI, 8.

83. Rugăciunea pentru creştinii contemporani lui Tertulian, scrie el, nu dă puterea de a suporta suferinţele şi moartea pentru slava lui Dumnezeu. Martirii în faţa morţii se roagă pentru prigonitori, pentru cei nevinovaţi şi deprimaţi. Este fortăreaţa credinţei, manifestarea întregii creaţii văzute şi nevăzute a cărei descriere poetică este unică prin frumuseţea ei de nespus.

* Tratatul «Despre rugăciune» este împărţit pe capitole ,fără paragrafe; ultimele două cifre reprezintă capitolul cărţii şi rîndul pe capitole.

Ioan 6, 38 – IV, 2.
Ioan 10, 30 – II, 13.
Ioan 12, 28 – III, 5.
Ioan 17, 6 – III, 5.
Fapte 2, 13 – XXV, 5.
Fapte 2, 15 – XXV, 5.
Fapte 3, 1 – XXV, 17.
Fapte 10, 9 – XXV, 15.
Fapte 16, 25 – XXIV, 5.
Fapte 27, 35 – XXIV, 6.
I Corinteni 4, 7 – XXII, 74.
I Corinteni 9, 4 și 5 – XXII, 24.
I Corinteni 11, 4 – XXII, 27.
I Corinteni 11, 5 – XXI, 3 și XXII, 24.
I Corinteni 11, 6 – XXII, 68.
I Corinteni 11, 18 – XII, 40.
II Corinteni 3, 17 – XXVIII, 15.
Efeseni 4, 26 – XI, 16.
Evrei 2, 16 – XXVI, 3.
I Timotei 2, 8 – XXIV, 2.
I Timotei 2, 9 – XX, 4.
II Timotei 4, 13 – XV, 12.
I Petru 3, 3 – XX, 5.
Apocalipsa 6, 10 – V, 14.

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC*

A

Abraham neispitit, VIII, 8.
Acoperămînt, podoabă, XXII, 50.
Acoperirea capului fecioarelor XXI, XXII.
Adam și Eva, XII, 3 sq.
Adîncul mării, XVII, 12.
Adorarea lui Dumnezeu, I, 38.
Alai de îngeri, III, 14.
Altarul lui Dumnezeu, XI, 4.
Animal mare, XVII, 12.
Apostolii, ispitiți, VIII, 12.
Armata lui Dumnezeu, XIX, 10.
Aroganță, XVII, 3.

B

Binefacerile primite, III, 10.
Bucuria și tristețea duhovnicească, XIX, 1.
Burdufuri noi, I, 5.

C

Cain, VII, 20.
Carp, XV, 12.
Categorii, XXII, 17.
Căsătorie, XXII, 11.
Cele cerești, cele pămîntești I, 20; VI, 4; XXV, 9.
Ceruri, II, 1.
Chitul, XVII, 11.
Cinstirea lui Dumnezeu, IX, 3.
Circumciziunea, I, 7.
Conștiința liniștită, XXII, 90.
Credința I, 8; II, 3.
Cuptorul, XV, 14.
Cuvintele *femeie* și *muiere*, XXII, 20.
Cuvîntul lui Dumnezeu I, 1, 15.

D

Daniel, XXV, 14.
Datoria către Dumnezeu, XVIII, 7.
Deprinderea cerută, XVIII, 16.
Devotatul lui Dumnezeu, XIX, 4.
Diavolul, autorul și conducătorul ispitei, VIII, 10.
Disciplina militară și supravegherea, XIX, 9.
Discipoli noi, I, 3.
Distincție, XXII, 13.
Dreptar de rugăciune, I, 26.
Duhul lui Dumnezeu, I, 1, 16.
Dușmanii, III, 20; — sînt evitați, XII, 5.

E

Euharistia, XXIV, 6; — obligă, XIX, 5.
Eva, XXII, 3 sq.
Excepție, XXII, 1.

F

Fariseul limbut, XVIII, 5.
Fecioarele în biserică, XX, XXI, XXII.
Femeia, XXI, 6; — în sens de fecioară, XXII, 20.
Fii ai lui Dumnezeu, II, 5; — care nu L-au cunoscut, II, 10.
Fiul, alt nume al Tatălui, III, 3; — pe care L-a arătat oamenilor, III, 5.
Formă nouă de rugăciune, I, 4.
Frații noștri, XI, 7; XVIII, 2.

G

Geneza, XXII, 8.
Glasul și inima, XVII, 9.

H

Herma, XVI, 3.
Hristos, pîinea noastră, VI, 7; — Cuvîntul cel viu, VI, 10; — Corpul Lui e pîine, VI, 12.

* Tratatul fiind împărțit numai în capitole, a doua cifră reprezintă rîndul pe capitole.

I

Imne, XXIV, 5.
Impulsul mîndriei, XXII, XXIII, 85.
Ioan Botezătorul învăța, I, 18.
Iertarea, VII; — condiționată, VII, 5; — explicată de parabola datornicului nemilostiv, VII, 15; — biblică, de 70 de ori cîte 7, VII, 20.
Iosif dat ca exemplu, XI, 9.
Ireverența, XVI, 12.
Ispite, opera diavolului, VIII, 6, 12.

Î

Îmbrăcămintea, XXII, 65.
Împărăția lui Dumnezeu este așteptată, V; — va veni cînd voiește Dumnezeu, V, 5; — era dorită de creștinii persecutați de păgîni, V, 15—18.
Împărțirea zilei pe ore în rugăciune, XXV.
Împrejurările pentru rugăciune, XXIV, 2.
Îndepărtarea de ispită, VIII.
Înfrînarea și postul, XVIII, 11.
Îngenunchierea, XXIII.
Îngerii, XVI, 18.
Îngrijirea părului, XXII, 65.
În taină, XVII, 15.
Înțelepciunea cerească, I, 24; VI, 1.
Învățătura înaintașilor, XXII, 90.

L

Lameh, VII, 20.
La începutul zilei și nopții; XXV, 16.
Legea veche, I, 7.
Limba greacă, XXII, 17.
Lipsa de respect, XVI, 12.

M

Mîini curate, suflet murdar, XIII, 2.
Mînia între frați, mai presus de omucidere, XI, 18.
Moartea păcătosului, VII, 7.
Modestia, XVII, 3.
Muiere, fecioară, XXII, 10, — sau femeie, XXII, 12 sq.
Moartea păcătosului, VII, 7.
Modestia, XII, 3.
Muiere, fecioară, XXII, 10, — sau femeie, XXII, 12 sq.
Muierile, XXI, 5; XXII, 6.

N

Neacoperirea capului, XXII, 23 sq.
Neamurile de altă credință, XVI, 10.
Necinstirea capului, XXII, 25 sq.
Noul Legămînt, I, 3.

O

Obiceiul de a se ruga fără manta, XV, 12.
Obligația comună și publică, XVIII, 16.
Oracolul de la Delfi, XVII, 9.
Orele și *momentele zilei pentru rugăciune*, XXV.

P

Pacea duce la pacea cu Dumnezeu, XI, 6; cu frații, XVIII, 5; — deprinderea cerută, XVIII, 12.
Parabola, VI, 16; — bogatului, VI, 20.
Păstorul lui Herma, XVI, 3.
Pătimirea Domnului, XIV, 8.
Petec nou, I, 5.
Pîinea este hrana trupească sau duhovnicească, VI, 20; — pentru noi și semenii noștri, VI.
Pîntecele chitului, XVII, 12.
Pocăința, VII, 6.
Porunca, II, 17; — de a posti în ascuns, XVIII, 12.
Porunci, profeții, predici, parabole în rugăciunea domnească, IX, 2.
Practici superstițioase, XV, 5.
Precept, I, 24 sq.; XI, 1; XVIII, 12.
Prevestitorul, I, 18.
Prescripțiile, XV.
Privegherea după împărtășire, XIX; — lîngă altar, XIX, 6.
Privirile, XVII, 3.
Profeția, I, 7.

R

Rațiunea lui Dumnezeu, I, 1, 17; — Cuvîntului și Duhul amîndurora, I, 1; — puerilă, XVI, 2.
Răul, VIII, 15.
Rebeca, XXII, 70.
Regele Babilonului, XV, 15.
Regula timpului rugăciunii, XXV, 11.
Religia rugăciunii, IX, 8.
Respect pentru Tradiție, XVI, 7.
Rugăciunea, adorare și cerere, I, 38; — îndepărtarea ipsitei, VIII; — în liniște și pace, XII, 3; — fără manta, XV, 9; — nu lipsită de sărutarea sfîntă, XVIII, 7; — prin ținută, XVII, 4; — în orice timp și loc, XXIII, 15.
Rusaliile, XXIII, 8.

S

Sabatul, XXIII, 2.
Sacrificiul sacru fără pace, XVIII, 8.

Sacrilegiu, XVI, 16.
Sărutarea păcii, XVIII.
Scrierile Sfinte, XXII, 2 sq.
Sens, XXII, 2.
Sfințirea numelui lui Dumnezeu, III.
Sfîntul Duh, XXV, 4.
Slava lui Dumnezeu, III, 15.
Slujba, XVIII, 5; — strălucirii viitoare, III, 17.
Slujitorul, XVIII, 4.

T

Tabăra, XIX, 10.
Tatăl nostru, II, III, 1—5.
Tiarele, XV, 14.
Timpul posturilor și priveghierilor, XXIII, 11; — rugăciunii, XXV.
Trebuințele oamenilor, X, 2.
Treburi personale și datoria rugăciunii, XXV, 12 sq.
Trei sfinți, XV, 13.

U

Umilința, XVII, 2.

V

Văl, XXI, 4.
Vameșul, XVII, 3.
Vin nou, I, 4.
Viziunea lui Petru, XXV, 4.
Voia lui Dumnezeu în noi, IV; — este mîntuirea noastră, IV, 11; — se îndeplinește cu ajutorul lui, IV, 16; după Pilda Domnului care I s-a supus, IV, 22.

Z

Zadarnica practică, XV, 1.
Zădărnicirea rugăciunii cu mînia, XI, 18.
Ziua de Paști, XVIII, 19; XXIII, 6.

TERTULIAN

DESPRE SUFLET

INTRODUCERE

Biserica primară îi datorește lui Tertulian cea dintîi operă enciclopedică de Psihologie creștină, intitulată «De anima». Acest tratat, — unul dintre cele mai întinse și mai originale ale marelui apologet și controversist creștin —, poartă tarele epocii în care a apărut. El ia ca puncte de plecare operele, pe care se sprijineau cultura timpului, precum și spiritualitatea păgînă a contemporanilor săi. De asemenea, doctrina creștină nefiind sistematizată și formulată precis decît în linii mari și asupra punctelor ei principale de cele cîteva generații precedente de teologi, nu e de mirare că stadiul ei incipient prezintă în continuare aspectul de frămîntare pasionată a cercetării sensului adevărat și profund al Revelației dumnezeiești.

Amănuntele vor fi precizate începînd cu epoca imediat următoare atunci cînd Bisericile creștine se vor putea consulta prin reprezentanții lor în Sinoadele ecumenice și nenumăratele lor scrieri vor circula, dînd astfel posibilitate de confruntare a ideilor și de stabilire a adevărului revelat. Tratatul lui Tertulian despre suflet va prezenta astfel geniala aprofundare a unei probleme atinsă rareori în creștinism, în ansamblul ei, extinderea enciclopedică asupra sistemelor filozofice și asupra ideilor medicale științifice ale timpului judecate critic în cadrul Revelației și al Teologiei grecești și latinești și interpretată de un teolog mare în ansamblul unui sistem propriu de creștin trăitor cu adevărat a credinței sale.

Se crede că tratatul «Despre suflet» este scris între 208—211, în epoca de trecere spre montanism, adică de mare efervescență spirituală a lui Tertulian, cînd nu se pot stabili greșeli de ordin doctrinar, datorită influenței din afară.

Aceasta este părerea vechilor patrologi, împărtăşită şi de Cayré[1]. *Olandezul Waszink, care, pe baza unor indicii de persecuţie socoteşte că tratatul «Despre suflet» a fost scris cu puţin înaintea prigoanei lui Scapula sau chiar în timpul ei, adică între anii 210 şi 213, punînd această dată şi pentru «Despre fuga în timpul persecuţiei» şi «Scorpiace»*[2] *crede că se poate însă constata o înclinare sigură spre stoicism, propovăduitorul unei morale austere şi uneori apropiată de cea creştină.*

Este de acord cu Platon asupra unităţii substanţiale a sufletului (cap. X) şi că sufletele bune se bucură de nemurire în sferele de sus ale cerului, pe cînd cele rele sînt pedepsite să locuiască în infernul subpămîntean (cap. LIV). Respinge preexistenţa, reminiscenţa şi, migraţia sufletelor, precum şi ideea unei spiritualităţi absolute a lor, profesate de Platon.

Tertulian accentuează teribil noţiunea de păcat şi traducianismul asigură transmiterea păcatului strămoşesc ; de aceea îl adoptă împotriva creaţionismului şi împotriva preexistenţialismului spiritualist platonician. Materialitatea relativă a sufletelor putea explica arătările sfinţilor, cu care Tertulian confirmă experienţele sale duhovniceşti.

Respinge ideea de demon familiar al magistrului lui Platon, Socrate. Citează pe Aristotel în problema spiritualităţii sufletului (cap. V), a facultăţilor sufleteşti şi a fenomenelor vieţii (cap. XIX). Pe Pitagora, autor al teoriei metempsihozei şi pe Epicur, îi detestă ; aminteşte fără interes deosebit pe Heraclit, pe Anaxagora, Empedocle şi pe Anaximene.

Spiritul enciclopedic al lui Tertulian l-a împins şi către medicină, pe care o consideră îngrijitoarea paralelă cu religia, a omului, trup şi suflet. Se aminteşte în acest context de medicul frigian Alexandru, martirizat la Lyon sub Marc Aureliu şi de marele medic Galien, mai tînăr decît Tertulian şi de cei trăitori înainte de el, pe care-i citează : vestitul medic psiholog Soranus, contemporan al lui Traian, Asclepiade, prieten al lui Mitridate ; Herofil, care a disecat şase sute de oameni vii şi care a trăit pe vremea lui Ptolemeu Sotir[3].

Tratatul «Despre suflet» completează triada operei antropologice controversistă, concepută împotriva gnosticismului şi împotriva părerilor unor curente filozofice ale timpului. El apare între 208—211, împreună cu tratatele «Despre trupul lui Hristos» şi «Despre învierea trupurilor»[4]. *Discutarea şi rezolvarea acestor probleme antropologice la un*

1. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, t. I (Paris, Tournai-Roma, 1927), p. 224.
2. J. H. Waszink, *Q. S. Fl. Tertulliani de anima*, edited with Introduction and Commentary, Amsterdam, 1947, p. 6.
3. Vezi Adhémar d'Alès, *La Théologie de Tertullien*, col., «Bibliothèque de Théologie historique», ed. III-a, Paris, 1905, p. 138—139.
4. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, t. I, cit. supra., p. 223 şi 228.

nivel filozofic și teologic înalt într-o epocă în care filozofia păgînă era oficială oarecum, iar Teologia creștină de abia intra în faza de formare pe temeiul scripturistic și al tradiției apostolice, a făcut pe Tertulian unul dintre pionierii antropologiei creștine, citat de urmași importanți ca Fer. Augustin și alții și apreciat de toți patrologii în epoca modernă[5].

Specialiștii împart în trei părți tratatul acesta : 1. Natura sufletului *(cap. I—XXII) ;* 2. Originea sufletului *(XXIII—XLI) și* 3. Moartea și somnul ca oglindă a morții, *(XLII—LVIII).*

I. El începe dezbaterea făcînd o paralelă între cunoștința pe care ne-o dau asupra sufletului filozofii — *Socrate, după ce băuse otrava în închisoare, de pildă — și* creștinii *care dețin cunoștințele despre lucruri de la Cel ce le-a creat (I, 5). «De fapt, cine descoperă adevărul fără Dumnezeu ? Cine cunoaște pe Dumnezeu fără Hristos ? Cine-L caută pe Hristos fără Duhul Sfînt ? Și cine este condus de Duhul Sfînt fără jurămîntul de credință ?» (I, 4). Deși puterea rațiunii cu care Dumnezeu a împodobit pe om nu e de disprețuit, totuși în privința sufletului, filozofia a expus puncte de vedere multiple și confuze, pe care medicina le-a întunecat și mai mult (II). Tertulian amintește că în tratatul său împotriva lui Hermoghene definise sufletul (după Geneză II, 7)* ca suflare a lui Dumnezeu *(III). Împotriva lui Platon, care susține preexistența sufletelor față de lume, Tertulian amintește, pe temeiul Scripturii, că este și făcut și născut (IV). Deci nu va putea aproba necorporalitatea părerii lui Platon, Aristotel și altora, ca urmare a căderii argumentelor platonice ale altor gînditori ai antichității (VI). În sprijinul unei corporalități relative a sufletului, Tertulian aduce exemplul scripturistic al parabolei bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr din Sf. Evanghelie (Luca XVI, 23 sq.) în care el vede sufletul bogatului chinuit de flăcări. De asemenea, sufletele răposaților dinaintea coborîrii la iad a Mîntuitorului, ca să-i viziteze, sufereau pedepsele corporale care li se aplicau (VII). Avînd oroare de dochetismul ereziarhilor gnostici, care făceau o fantomă din Domnul întrupat, Tertulian susține o formă de materialitate a sufletului, confundînd impresiile necorporale cu senzațiile corporale în interpretarea textelor biblice (VII). Atracția, greutatea, vizibilitatea nu pot fi argumente decisive împotriva corporalității sufletului. Sf. Ioan Evanghelistul contemplă sufletele martirilor în cap. VI, 9 din Apocalipsă (VIII). Pe temeiul vedeniilor scripturistice și montaniste discutate în vremea sa, el amintește că figurile vizibile în aceste viziuni au pro-*

---

5. Vezi referințe bibliografice în acest sens la Adhémar d'Alès, *La Théologie de Tertullien*, col. «Bibliothèque de Théologie» historique, ed. III-a, Paris, 1905, p. 112, nota 4 ; vezi, de asemenea, aprecierile elogioase ale Mgr. Freppel, în *Tertullien, cours d'éloquence sacrèet*, II, ed. III-a, Paris, 1887, cap. XXXIII—XXXIV la J. Tixeront, *op. cit.* ș.a.

prietăți corporale ca dispoziția, limita, cele trei dimensiuni și chiar o figură distinctă — ceea ce insinuează însă suflarea de viață, care s-a răspîndit în tot trupul (IX). Tertulian reduce la minimum, însă, corporalitatea sufletului, atribuindu-i unitatea spirituală (X). Unii vor să separe sufletul (anima) *de duh* (spiritus), *primul fiind principiul vieții, al doilea acela al respirației. Dar duhul e pentru suflet, ceea ce e lumina pentru zi : același lucru. Totuși este o deosebire între aceste cuvinte, deși nu separație. Cu aceasta Tertulian se face apărătorul unei distincții a gîndirii antice, încreștinată, care va rămîne definitiv în spiritualitatea creștină. Mai întîi, el face deosebirea între suflare sau* suflet *și* duh, *d.p. Duhul lui Dumnezeu (Gen. II, 23 ; I Reg.* X, *12 ; Ef. V, 30), sau duhul diavolului în Iuda (Ioan XIII, 27) (XI).*

Tertulian mai amintește deosebirea pe care o fac alții între animus (nous) *și* anima, *cel dintîi fiind principiul activ, cel de al doilea principiul vital pasiv (XII). În ce privește activitățile celui dintîi, se știe că ele s-au referit în antichitate la intelect, sau la duhovnicie — aceasta din urmă în special la misticii creștini din vechime și din Evul Mediu, dominicanul A. Gardeil ș.a. Tertulian socotește sufletul* (anima), *temelia personalității, avînd întîietate față de priporul activității sale* (animus) *; pe el a venit să-l mîntuiască (XIII). Un Freppel îi atribuie și facultatea de a gîndi și forța vitală (după expresia din cap. XV :* vis sapientialis et vitalis). *«Sufletul este totuși unic, simplu, neconstituit din părți și indivizibil și inseparabil» (XIV), fapt care îi asigură nemurirea. Din analiza filozofilor și a medicilor reiese, într-adevăr, că răspîndirea sufletului în trup, nu duce la împărțirea lui, ci la manifestarea unor energii distincte ale aceleiași substanțe. Iar partea superioară a sufletului, acel* nous *sau* mens, *priporul lui am zice, este centrul de iradiere a vieții și a înțelepciunii, cu sediul în inimă. Stoicii îl numeau* igemonikon *și este evocat de Tertulian prin nenumărate mărturii filozofice și medicale din antichitate și mai ales prin multe citate scripturistice (XV). Tertulian nuanțează părerea lui Platon că în suflet există și elemente raționale, dar și iraționale, manifestate prin irascibil și concupiscibil. Dar și Mîntuitorul și Sfîntul Pavel manifestă indignare și dorință de multe ori. Deci ele nu sînt totdeauna iraționale, cum afirmă Platon. Totuși există și o luptă a patimii împotriva rațiunii, deci manifestări iraționale, pe care Revelația le osîndește, ca sămînță diavolească, neghină semănată pe cîmpul de grîu etc. (XVI). Lungul capitol despre valoarea simțurilor corporale e închinat apărării lor pentru serviciile, pe care ni le fac, atacat fiind de Academie și de alți filozofi ai antichității (XVII). Datele lor sînt juste, iluziile se întîmplă după legi fixe. Platonismul și gnosticismul s-au servit de idei și de intelect în general pentru a stabili*

sisteme reprobate de Scripturi (Rom. I, 20 etc.), (XVIII). Sufletul copilului, ba chiar un fel de instinct al vegetaţiei, le îndreaptă către ţinta supremă : viaţa. Copilul este bogat dotat la naştere, nu numai cu intelect, ci şi cu cele cinci simţuri, care-l vor călăuzi pînă la moarte. Hristos a lăudat mărturia copiilor prin cuvîntul şi sîngele lor (XIX).

Seneca, citat cu sentiment aprobativ, spune că tot ce va fi mai tîrziu copilul, are în mic la naştere. La acestea se adaugă mediul, rezistenţa fizică etc., -- dar ponderea o are Providenţa dumnezeiască ; ea apără pe prunc de toate intervenţiile diavolului (XX). Influenţele acestea din afară, amănunţit descrise de Tertulian, şi harul dumnezeiesc justifică deosebirile dintre suflete. Tertulian nu acceptă deci ideea unei împărţiri a sufletelor omeneşti în trei categorii duhovniceşti de la naştere, propovăduită de Valentin şi alţi gnostici. Ele nu sînt fixe, sînt datorate mai multor factori (XXI). În (cap. XXII, 2) el trage următoarea concluzie la cele scrise mai sus : «Definim sufletul ca suflarea lui Dumnezeu, născut, nemuritor, corporal, întruchipat simplu ca substanţă, înţelept din sine însuşi, dezvoltîndu-se în chip felurit, avînd liber-arbitru, supus unor modificări ulterioare, schimbător prin dispoziţiile native, raţional, stăpînitor, ghicitor al viitorului, revărsîndu-se din matca sa» (redundantem).

În capitolul următor el abordează problema originii sufletului *şi descrie concepţiile fantastice ale ereticilor gnostici, bazate pe operele platonice Fedon şi Timeu (XXIII). De aici, obligaţia de a combate mai întîi preexistenţialismul lui Platon. Sufletul, după el, e quasi-divin, fiindcă ideile sale despre lumea supra-pămîntească sînt înnăscute şi nu le poate uita, ba încă are şi o putere divinatorie (XXIV). El combate, de asemenea, ideea greşită a stoicilor şi a lui Platon că viaţa fătului ar începe la naştere şi nu la zămislire, aducîndu-se multe argumente din partea păgînilor în favoarea acestei erori, printre care şi părerea că în pîntecele matern n-ar putea convieţui mai mulţi prunci, — erori pe care Tertulian le combate (XXV). Apoi aduce împotrivă numeroase exemple scripturistice ; dealtfel, onest, Tertulian aminteşte că şi Platon a emis idei contrarii în alte documente (XXVI). Concepţia simultană a sufletului şi a trupului e cerută de logică : moartea e produsă de desfacerea substanţelor care au adus viaţa, unindu-se. Omul, în întregime, coboară din Adam, după trup şi după suflet. Traducianismul îşi găseşte astfel la Tertulian expresia cea mai desăvîrşită (XXVII).*

Tertulian introduce aici un paragraf despre metempsihoză şi metemsomatoză, profesate de mulţi păgîni. Pitagora se proclamase înviat

din morți, ieșind dintr-o ascunzătoare după șapte ani (XXVIII). El demonstrează faptul, că moartea e urmarea vieții, ne impune și contrariul (XXIX), mai ales că dacă ar fi așa, numărul celor vii ar trebui să fie totdeauna egal cu al celor ce mor (XXX). Teoriile acestea sînt, evident, în contradicție cu ce se poate înțelege din experiența și din observațiile ce se pot face asupra vieții (XXXI). Metemsomatoza este chiar absurdă prin transformarea oamenilor în animale și a animalelor în oameni, în aceste treceri de la unul la altul după moarte. Ele sînt imposibile dacă reflectăm la modul de viață, educație, hrană etc. (XXXII), la tot felul de consecințe etc. De aceea Tertulian exclamă la sfîrșitul expunerii lor: «O, judecăți divine după moarte, mai mincinoase decît cele umane, mai demne de disprețuit sub raportul pedepselor, mai dezgustătoare pentru plăcerile pe care le oferă, de care nici cei mai răi nu se tem, pe care nici cei mai buni nu le doresc, către care vor alerga mai degrabă nelegiuiții decît sfinții, cei dintîi ca să scape mai repede de dreptatea veacului, iar cei din urmă ca s-o primească mai tîrziu!...» (XXXIII, 9). Nevoia unei judecăți dumnezeiești la sfîrșitul veacurilor, a cărei dată să rămînă ascunsă păcătoșilor, e concluzia acestor credințe la nivel scăzut, omenesc. Metempsihoza, totuși, mai are încă adepți: romanul lui Simon magicianul și al Elenei și alte istorisiri atestă aceasta (XXXIV). După Carpocrat sufletul trebuie să treacă din corp în corp pînă se curăță și aduce în favoarea elucubrațiilor sale texte evanghelice (XXXV).

Revenind la originea sufletului Tertulian combate părerea lui Apelle, după care sexul fătului ar fi hotărît de suflet, sau de trup, arătînd că el e determinat de amîndouă în același timp. Eva, de asemenea, a fost luată din trupul însuflețit al lui Adam (XXXVI).

Există, dealtfel, o Providență *dumnezeiască a pruncului în trupul mamei, fapt prevestit de superstițiile păgîne ale zeițelor protectoare, dar asigurat de îngeri. Legea lui Moise protejează pruncul înaintea nașterii chiar. Nașterea are loc în luna a zecea, cîte o dată în a șaptea: datele au însemnătate simbolică. Sufletul nu crește ca trupul, dar se dezvoltă intensiv și îl însoțește neîncetat, nedespărțit de el pînă la moarte (XXXVII). Paralel cu el se dezvoltă facultățile sufletești, ajungînd la pubertate, cam în al patrusprezecelea an. Sufletul însuși participă la necesitatea de alimente, spre binele trupului care-l adăpostește. La destrămarea trupului, sufletul pleacă luînd cu sine atributele substanței sale: nemurirea, raționalitatea, sensibilitatea, intelectualitatea, liberul arbitru (XXXVIII).*

Naşterea la păgîni e dominată de superstiţii şi diavolii stau la pîndă spre a-şi lua prada în primire. La creştini, chiar dacă numai unul dintre părinţi are grijă de cele duhovniceşti, îl sfinţeşte. Sfîntul Pavel, amintind faptul, afirmă nădejdea aceasta, legată de căsătoriile mixte şi nu că pruncii creştinilor s-ar naşte fără păcatul originar (XXXIX). Păcatul acesta adamic e primit de orice suflet, înainte de a fi născut din nou de Hristos, prin trupul care devine instrumentul acestei moştenirii. Vina care i se aduce cîteodată trupului pentru unele păcate, nu liberează sufletul de greutatea lor, ci dimpotrivă la el se referă (XL). Partea rea a sufletului vine de la păcatul originar; alături de ea rezistă binele dumnezeiesc, deşi întunecat. Botezul îi redă strălucirea dintîi ca într-o nuntă mistică a sufletului cu Duhul Sfînt. Iar trupul urmează soarta sufletului ca un rob al lui: «O, fericită căsătorie, dacă nu se săvîrşeşte vreun adulter!» (XLI).

Tertulian vorbeşte apoi despre moarte în contradictoriu cu părerile lui Epicur şi Seneca. Cel dintîi afirmă că moartea nu ne interesează, pentru că «ceea ce se descompune este fără simţire, iar ceea ce e fără simţire nu ne priveşte», ca şi cum s-ar descompune moartea, nu omul. Seneca, de asemenea, spune că «după moarte toate se sfîrşesc, chiar şi moartea însăşi». Dar dacă sfîrşitul vieţii nu înseamnă nimic pentru noi, atunci nici viaţa nu are nici o însemnătate, replică Tertulian (XLII). Dar continuă, după ce explică somnul, care este imaginea morţii. Somnul nu e un fenomen în afara naturii cum îl socotesc unii filozofi, ale căror aprecieri le expune în mod critic. În descrierea amplă pe care i-o face el accentuează binefacerea somnului ca refacere a organismului. Aminteşte somnul lui Adam, care prefigura moartea Domnului pe cruce (Gen. II, 21 sq.), ceea ce este valabil şi pentru fiecare dintre noi (XLIII).

Tertulian aminteşte concluziile greşite care se trag din unele întîmplări cu catalepsie şi vise urîte prelungite, care au dus în popor la credinţa greşită că sufletul ar părăsi trupul în timpul somnului (XLIV).

Tertulian insistă în continuare asupra visurilor, din punct de vedere creştin, «ca fenomene accidentale din timpul somnului». Căci cînd trupurile se dedau odihnei, zice el, sufletul lipsit de preocupările obişnuite corporale intră în extaz — după cuvîntul Scripturii, referitor la Adam (Gen. II, 21 sq.). Agitaţia sufletului în vis este asemenea acţiunii unui gladiator, fără arme, adică fără controlul raţiunii (XLV). După ce face o listă impresionantă de vise confirmate de realizarea lor, mai ales în istorie şi după caracterizarea lor de unii filozofi şi scriitori ai antichităţii, trage concluzia că unii dintre aceştia, ca Epicur de pildă, nu

acordă viselor nici o putere de a prevesti viitorul; alții, ca Homer, sînt mai creduli și le-o recunosc. Pentru o informare mai justă, Tertulian trimite la Hermippe din Berit, care a scris cinci cărți despre problemă. După ce citează pe stoicii care cred că Dumnezeu a pus visele printre ajutoarele naturale la ghicit, își dă și el consimțămîntul la această părere (XLVI). (În cap. XXII admisese deja visele ca mijloace supranaturale profetice de prevestit viitorul). Totuși el începe capitolul următor cu declarația generală următoare: «Definim visele ca fiind insuflate în cea mai mare parte de demoni, deși uneori ele sînt conforme cu adevărul și plăcute, dar de proveniența pe care le-am arătat-o, adică zadarnice și înșelătoare». După care expune trei categorii de vise: inspirate de Dumnezeu, din partea diavolului și a treia, efect al energiilor psihice înseși (XLVII). În continuare amintește influența pe care o au asupra viselor timpul, anotimpurile, poziția în somn, alimentația etc. De aceea oracolul oprea hrana înainte de culcare. Pitagora oprea bobul ca mîncare grea; Daniil a putut interpreta visele prin post (II, 16 sq) — fapt practicat prin imitație și de păgîni și de demoni chiar (XLVIII). Unii susțin că pruncii nu visează. Să se ia seama însă la surîsul și la mobilitatea feței lor în timpul somnului. Herodot ne asigură că atlanticii nu visează; Aristotel, de asemenea, afirmă că un păzitor al unui templu din Sardinia era lipsit de vise. Universalitatea viselor este neîndoielnică (XLIX).

Tertulian revine acum de la imaginea morții la moarte. Rînduiala morții este universală (Gen. III, 9) și ea respinge pretențiile lui Epicur și Menandru Samariteanul și fabulele despre lacuri și mlaștini etc., aducătoare de nemurire. Nici Domnul nostru Iisus Hristos n-a acordat această putere Botezului în eonul prezent, și Enoh și Ilie, care vor combate pe Antihrist la sfîrșitul veacurilor, vor muri și ei (L).

Moartea aduce despărțirea sufletului de trup. Cîteodată s-au adus argumente slabe pentru apărarea nemuririi sufletului. Astfel Platon amintește cadavrul care s-a păstrat în bună stare multă vreme neînmormîntat, iar Democrit, creșterea unghiilor și părului decedaților, după moarte. Dar nu se poate susține vreun rest de suflet în cel mort, avînd în vedere indivizibilitatea lui și a morții. Explicația poate fi alta.

Tertulian acceptă minuni ale trupurilor morților, care nu implică însă împărțirea sufletului ori a minții, după cum nu se poate concepe un amestec între zi și noapte (LI).

Se face deosebire între moartea naturală și cea violentă sau fulgerătoare. De fapt ea este nenaturală, avînd cauza în păcat și cu atît mai

dureroasă cu cît «vine în situații mai nepotrivite, cînd viața este plăcută, în triumf, în cinste, în liniște, în plăcere» (LII). La ieșirea din trup, mai ales cînd este grea, sufletul pare că se stinge el însuși încetul cu încetul, deși în realitate trupul e în agitația luptei pentru existența pe care o pierde : este iluzia vizitiului care pare agitat, dar fără putere, fiindcă caii sînt istoviți de oboseală. Dimpotrivă, sufletul, liberat încet de trup, are uneori viziuni divine și se bucură ori se îngrozește la întîmpinarea îngerului morților, adevăratul Mercur al poeților (LIII).

Călătoria de dincolo a sufletelor e deosebit descrisă de filozofi și de creștini : filozofii care cred în nemurirea sufletului ca : Pitagora, Empedocle și Platon, sau stoicii, care cred că numai ei beneficiază de sferele înalte cerești ; ba încă Platon rezervă această fericire celor ce și-au împodobit filozofia cu dragostea pentru frumusețea tinerească. Ceilalți sînt prăvăliți în infern — loc insuportabil, după Platon, din pricina murdăriei (LIV).

În creștinism, spune Tertulian în continuare, infernul, *(locuința morților în general) este partea subterană unde Domnul a petrecut intervalul de timp dintre moarte și înviere, printre Patriarhii și Profeții Vechiului Testament (Efes. IV, 9 ; I Pt. III, 19) ; acolo,* mai sus, stau drepții în sînul lui Avraam *(Luca XVI, 22).* Raiul *este pregătit pentru martiri, după Tertulian, — cum ne-au descoperit Sfîntul Ioan (Apoc. VI, 9) și Sfînta Perpetua, care au văzut acolo numai martiri : «Toată cheia raiului e sîngele tău», zice el. Trompeta care anunță venirea a doua încă n-a răsunat în cosmos și raiul rămîne încă închis pentru ceilalți creștini (1 Tes. IV, 15, 16) (LV). Aceasta era credința în epoca cruntelor persecuții, influențată de ele* [6].

Tertulian precizează și unele credințe deosebite privitoare la înmormîntare și la intrarea în rai. Păgînii credeau în vechime că nu intrau la liniște în locuința morților decît cei înmormîntați ; ceilalți rătăceau pînă împlineau numărul anilor pe care i-ar fi trăit fără moartea violentă, așa cum știm din exemplul homeric al lui Patrocle. În creștinism nu există astfel de credințe. Sufletul se duce dincolo la vîrsta la care s-a despărțit de trup (LVI). Tertulian se ocupă apoi de magie (spiritism, vrăjitorie), *care pretinde că poate chema sufletele celor morți prematur sau chiar de moarte naturală. Aceste practici sînt idolatre, curse dia-*

6. In acest sens interpretează eshatologia lui Tertulian și Prof. Dr. J. H. Waszink, de la Leyda în comentariul său de la *De anima*, edited with Introduction and Commentary, Amsterdam, 1947, p. 553—557.

volești, care produc confuzie în privința judecății de apoi și a învierii generale. Episoadele corespunzătoare din Vechiul Testament trebuie interpretate în acest sens. La fel este cazul apariției în vis. Nimeni nu se mai întoarce pe pămînt ; altfel nu s-ar fi întors bogatul nemilostiv din parabolă ca să avertizeze pe frații lui ?

Ca încheiere se amintește că sufletele, între cele două judecăți, rămîn în așteptarea învierii de apoi, supuse pedepsei ori răsplății temporale.

Autorul deosebește oarecum viitoarele pedepse trupești de cele sufletești, după inițiativele trupului, sufletului, ori ale amîndurora. Căci datoria va trebui neapărat să fie achitată (Mt. V, 25 sq.) (LVIII).

(Este curios că în acest text dogmatistului romano-catolic Adhémar d'Alès[7] *i s-au părut evidente unele aluzii la purgatoriu. Alt profesor romano-catolic M. A. J. Mason, le-a tăgăduit categoric. Noi credem că acesta are dreptate, cu toată faima de mare dogmatist a fostului decan al Facultății de Teologie a Institutului Catolic de la Paris, A. d'Alès).*

I s-au reproșat marelui Tertulian unele nepotriviri cu puncte doctrinare, care și astăzi sînt socotite mistere de Teologia Dogmatică : traducianismul (în locul creaționismului), de pildă. Se știe însă, că și teoria creaționismului întîmpină greutăți pînă azi[8].

Același lucru se poate spune despre materialitatea relativă pe care Tertulian o acordă sufletelor, în cadrul viziunilor martirilor. Se știe, de asemenea, că astăzi Teologia face distincție între spiritualitatea absolută a Creatorului «pe care nimeni nu L-a văzut niciodată» și cea relativă a sufletului creat. La fel i s-a reproșat afirmarea unei uniri imperfecte între suflet și trup, ca și cum modul impropriu al expresiei, ar nega ideea însăși. S-a recunoscut însă expresia strălucită și nuanțată a problemelor morale și eshatologice, pe lîngă aprecierea justă a filozofilor păgîni, de care s-a degajat[9].

În acest context este evident că aportul său teologic în aceste probleme care erau pasionante în vremea sa este inestimabil.

---

7. Adhémar d'Alès, *op. cit.*, supra, p. 133—134 și note.
8. Vezi *Teologia Dogmatică și Simbolică*, Manual pentru Institutele Teologice, București, 1958, vol. I, p. 545.
9. Adhémar d'Alès, *op. cit.*, p. 140—141. Este regretabil că vestitul profesor de la Institutul catolic de la Paris n-a avut totdeauna în vedere și epoca în care a scris strălucitul său studiu asupra lui Tertulian și care ne-a fost de mare folos la prezentarea noastră.

LITERATURA

E d i ţ i i : *Codex Agobardinus (Parisinus Latinus, 1662)*; Ediţia lui *Martinus Mesnartius*, Paris, 1545; ediţia lui *Sigismundus Gelenius*, Basel, 1550, socotită foarte importantă pentru cele 89 corectări ale celor precedente; ediţia lui *Iacobus Pamelius*, Anteverp, 1579; ediţia lui *Ludovicus La Cerda*, Paris, 1624—1630; a lui *Nicolaus Rigaltius*, Paris, 1634: în Migne, *Patrologia Latina*, vol. II, este retipărită această ediţie. Ediţia lui *Oehler*, Leipzig, 1854; a lui August Reifferscheid, în col. *Corpus Scriptorum Eccl. Latinorum*, vol. XX, Viena, 1890 şi a lui E Kroymann în aceeaşi colecţie, vol. LXX, Viena, 1942, (retipărită parţial în Turnhout, 1954), sînt socotite, progresiv, cele mai bune.

T r a d u c e r i : În limba franceză se aminteşte cea de Genoude, în cea germană cea de N. Kellner, Kempten, 1871 (Colonia, 1882); în cea engleză cea de Thelwall şi Holmes (Edinburg, 1870), iar în cea olandeză, cea de J. Meyboom (Leyda, 1930).

S t u d i i : *Speciale* (cărţi şi studii): Anonim, *Tertullians Seelenlehre* (Rev. «Der Katholik», 1865, 2, p. 195—231); Beck A.: *Die Lehre des hl. Hilarius von Poitiers und Tertullians über die Entstehung der Seelen* (Rev. «Philos Jahrbuch», 13, 1900, p. 42 sq.); G. Esser, *Die Seelenlehre Tertullians*, Padeborn, 1893; G. R. Hauschild, *Tertullians Psychologie und Erkenntisstheorie*, Frankfurt a.M., 1880; W. von Hartel, *Patr. Stud.*, (Sitz. Ber. Wiener Akademie, Philos., hist. Classe, Viena, 1890), vol. IV, p. 48—90; H. Karpp, *Sorans vier Bücher «Peri Psihys» und Tertullians Schrift «De anima» (Zeitschrift für d. neutest. Wiss.*, 33, 1934, p. 31—47); J. Leblanc, *Le matérialisme de Tertullien* (Annales de Philosophie chrétienne, 1903, p. 415—424); P. Pagnani, *Il materialismo di Tertulliano* (Ann. delle Univ. Toscane, parte I, 12, Pisa, 1872, p. 37—56). F. Seyr: *Die Seelen — und Erkenntnislehre Tertullians und die Stoa*, (Commentationes Vindobonenses), 3 (1937), p. 51—74; J. H. Waszink, *Tertullianea*, Mnemos. III, ser. 3 (1936), p. 165—174; ib., 9 (1940), p. 129—137); *Varia critica et exegetica*, (ib., 11 1942, p. 71—74); J. H. Waszink, *Quinti Septimi Florentis Tertulliani* «De anima» edited with Introduction and Commentary, Amsterdam, 1947, 652 p.: este cea mai amplă şi mai profundă prezentare din toate punctele de vedere a acestei cărţi.

DESPRE SUFLET
(DE ANIMA) *

I.

1. După ce am tratat despre condiţia cu totul aparte a sufletului, combătînd pe Hermogene care-l socoteşte mai degrabă de esenţă materială decît de provenienţă divină, mă întorc acum la celelalte probleme, avînd a lupta, de data aceasta, mai ales cu filosofii. **2.** Chiar în închisoarea lui Socrate s-a discutat despre starea sufletului, nu ştiu dacă în chip special, sau fiindcă aşa i s-a părut potrivit filosofului, deşi aceasta nu interesează prea mult. Căci ce-ar fi putut gîndi atunci limpede sufletul lui Socrate, cînd corabia sfîntă se întorsese, cînd cucuta condamnării fusese consumată, cînd moartea era oricum prezentă, tulburat şi îngrozit, conform naturii, sau măcar abătut, dacă nu conform naturii ? Oricît de senin şi de liniştit, fiindcă nu-l înduplecaseră prin legăturile de dragoste nici jalea soţiei în curînd văduvă, nici gîndul la copiii care rămîneau orfani, totuşi se lupta cu sine însuşi, ca să se stăpînească, şi statornicia lui era agitată, în lupta cu agitaţia nestatorniciei. Dar la ce altceva s-ar fi gîndit oricare bărbat condamnat pe nedrept, dacă nu măcar la mîngîierea în faţa nedreptăţii, chiar dacă este vorba de un filosof, pentru care gloria e totul, iar nedreptatea mai degrabă o insultă decît o consolare ? **3.** La cuvintele soţiei, care îi spunea văicărindu-se ca o femeie : «Ai fost condamnat pe nedrept, Socrate !», el drept mulţumire i-a răspuns : «Dar voiai pe drept ?». Nu e nimic de mirare dacă şi în închisoare dorind să strivească prin moarte laurii de biruinţă ai lui Anylus şi Meletus, afirma răspicat ca necesară nemurirea sufletului pentru a zădărnici nedreptatea care i se făcuse. **4.** Pînă într-atît toată acea înţelepciune de atunci a lui Socrate răsărise ocazional, dintr-o chibzuită linişte sufletească, iar nu din încrederea că a descoperit un adevăr. De fapt cine descoperă adevă-

* Pentru traducerea lucrării *De anima* a fost folosit şi textul comentat de J. H. Waszink, prof. la Univ. din Leyda şi publicat la Amsterdam în 1947.

rul fără Dumnezeu? Cine cunoaşte pe Dumnezeu fără Hristos? Cine-l caută pe Hristos fără Duhul Sfînt? Şi cine este condus de Duhul Sfînt fără jurămîntul de credinţă? Desigur, Socrate era stăpînit cu uşurinţă de un alt duh, fiindcă se spune că de copil i-a stat permanent lîngă el un demon, în realitate cel mai rău pedagog, chiar dacă poeţii şi filozofii consideră pe demoni în rîndul zeilor, sau după zei. 5. Căci nu apăruseră încă învăţăturile virtuţii creştine, care singură schimbă această putere foarte primejdioasă şi niciodată bună, ci, dimpotrivă, născocitoare a tuturor greşelilor şi falsificatoare a oricărui adevăr. Iar dacă Socrate a fost numit cel mai înţelept de către demonul Pytiei, demon care desigur servea pe un tovarăş al său, cu cît mai demnă şi mai întemeiată este afirmaţia înţelepciunii creştine, la suflarea căreia dă înapoi toată puterea demonilor? 6. Această înţelepciune, coborîtă de la şcoala cerului, este mai liberă să-i tăgăduiască pe zeii vremelnici[1]. Ea nu pretinde să se jertfească nici un cocoş lui Esculap, nu aduce noi demoni, ci alungă pe cei vechi, nu corupe tineretul, ci-l educă în spiritul pudoarei, suportă judecata nedreaptă nu a unui singur oraş, ci a întregului univers, în numele unui adevăr cu atît mai detestat, cu cît este mai deplin, sorbind moartea nu dintr-o cupă, cum se obişnuieşte la petrecere, ci din chinuri şi ardere pe rug, cum inventează geniul cruzimii, în această întunecată închisoare a veacului, între Cebeţii şi Fedonii săi[2]. Cercetările despre suflet duc la poruncile lui Dumnezeu, fiind lucru sigur că nimeni nu poate dovedi mai bine sufletul decît cel ce l-a creat. De la Dumnezeu să înveţe ce are de la Dumnezeu sau în nici un caz de la altul, dacă nu de la Dumnezeu. Într-adevăr, cine va descoperi ceea ce Dumnezeu a acoperit? De unde trebuie să începi cercetarea? De acolo de unde eşti foarte sigur că nu ştii. Este mai bine să nu ştii ceva fiindcă nu ţi-a fost descoperit de Dumnezeu, decît să ştii ceea ce a fost presupus de om.

II.

1. Nu vom nega de bună seamă că uneori gîndirea filosofilor este apropiată de a noastră; dovada o constituie soarta însăşi a adevărului. Cîteodată şi pe timp de furtună, cînd culmile valurilor s-au contopit cu cerul, se ajunge întîmplător la vreun liman, cîteodată şi pe întuneric, întîmplător şi fără vedere nimerindu-se vreo intrare sau ieşire, dintr-o fericită rătăcire dar şi prin firea lucrurilor se fac multe, ca printr-un simţ comun, cu care Dumnezeu a găsit cu cale să înzestreze sufletul. 2. Acest simţ dobîndindu-l filosofia l-a folosit spre gloria artei sale prin

1. Revelaţia dumnezeiască.
2. Cebet şi Fedon au fost discipolii lui Socrate în sec. I.

studiul (nu e de mirare că spun aceasta) elocinţei pricepute în a construi şi dărîma orice, mai mult cu îndemnul decît cu învăţătură. Aceasta impune forme lucrurilor pe care aici le ridică, aici le coboară, ajunge cu judecata de la cele sigure la cele nesigure, recurge la exemple, ca şi cum toate s-ar putea compara, hotărăşte totul, cu proprietăţi diferite chiar între cele asemănătoare, nu ia în seamă nimic din îngăduinţa divină, consideră legile naturii ca opinii ale sale; aş accepta dacă ea însăşi ar fi naturală pentru ca să se dovedească stăpînă pe natură prin însăşi condiţia sa. 3. Pe cît se pare, a avut ca izvoare şi cărţi religioase, fiindcă antichitatea a socotit pe mulţi autori chiar zei, sau din neamul zeilor, cum au fost Mercur egipteanul, de care s-a folosit mai ales Platon, Silenus frigianul, cel adus de păstori, căruia Midas i-a transmis urechile sale mari, Hermotim, căruia după moarte locuitorii din Clazomene i-au ridicat un templu, Orfeu, Musaeus, Ferechide, profesorul lui Pitagora. Ce este însă dacă filosofii au parcurs cărţi care la noi sînt condamnate ca apocrife, la noi care sîntem siguri că nu trebuie primit decît ceea ce este în acord cu pregătirea cea adevărată dată de profeţi, născută mai înainte de acest veac, de vreme ce ne amintim şi de falşi profeţi şi mai ales de spiritele celor apostaţi, care au clădit toată faţa veacului cu iscusinţa unor genii de acest fel? 4. Dar dacă este de crezut că a venit chiar pînă la profeţi vreun cercetător de înţelepciune din spirit de curiozitate, totuşi vei găsi între filosofi mai multă dezbinare decît înţelegere şi chiar în înţelegerea lor există elemente de contradicţie, dacă pe undeva recomandă şi unele adevăruri, care sînt în acord cu profeţiile, sau le subordonează altfel, falsificînd în mod grosolan adevărul însuşi, pe care-l fac ori să fie ajutat, ori să fie protejat de minciună. 5. Ne-a pus astfel în luptă cu filosofii, mai ales în acest domeniu, faptul că ei îmbracă idei comune în argumente proprii, contrarii învăţăturilor noastre, că uneori întăresc idei proprii prin argumente comune, potrivite cumva cu concepţiile lor, încît adevărul aproape că este nimicit de filosofie prin otrava ei turnată în el [3]. Şi de aceea, filosofia fiind din ambele puncte de vedere adversară a adevărului [4], sîntem siliţi şi să liberăm ideile comune de argumentele filosofilor, şi să despărţim argumentele comune de ideile aceloraşi filosofi, confruntînd problemele cu cărţile dumnezeieşti, exceptînd desigur pe cele care, fiind fără laţul vreunei prejudecăţi, le vom putea aduce la mărturisirea cea adevărată, fiindcă uneori mărturisirea este necesară şi de la duşmani, dacă nu le este duşmanilor de folos. 6. Ştiu cît este de întins hegişul acestei materii la

3. Filosofii păgîni falsifică învăţătura revelată.
4. I Tim., 1, 4.

filosofi şi faţă cu numărul comentatorilor, ştiu cît de variate le sînt ideile, cît de iscusite opiniile, cîte aspecte au problemele pe care le pun şi la cîte implicaţii duc. Dar am cercetat şi medicina, soră, pe cît se spune, a filosofiei, care-şi propune şi ea acest scop. De ce nu ? Se pare că prin grija trupului mai degrabă la ea duce raţiunea sufletului. De aceea este opusă surorii sale, fiindcă, tratînd sufletul ca şi cum ar fi de faţă, în domiciliul său, îl cunoaşte mai mult. Dar să se observe ambiţia de superioritate a fiecăreia din ele. Filosofia a avut toată libertatea pe tărîm teoretic, pe cînd medicina a trebuit să acţioneze practic pentru a extinde cercetările despre suflet : cercetări întinse în domeniul incertitudinii, dispute şi mai întinse în cel al presupunerii. Cu cît este mai mare greutatea de a proba, cu atît mai grea este munca de a convinge, încît pe drept cuvînt Heraclit cel cu gîndire întunecoasă, observînd vastele neguri în mintea cercetătorilor în domeniul sufletului, scîrbit de atîtea probleme, a afirmat că pe orice drum mergînd n-a dat niciodată de marginile sufletului. 7. De puţine lucruri are nevoie creştinul în această ştiinţă. Căci cele sigure sînt în cele puţine şi nu-i este îngăduit să caute decît ceea ce se poate găsi : Apostolul îl opreşte de la chestiuni fără hotare. Astfel că nu e cu putinţă a se afla mai mult decît se învaţă de la Dumnezeu, iar ceea ce se învaţă de la Dumnezeu este totul.

III.

1. O, de n-ar fi trebuit să existe nici o erezie, pentru ca adevărul să nu fie pătat de nimic [5]. N-am polemiza asupra sufletului în nici un caz cu filosofii, patriarhi ai ereticilor, ca să spun aşa, deşi chiar de pe atunci filosofia era denunţată de Apostol ca o lovitură dată adevărului. Căci după ce a cunoscut Atena, oraşul elocinţei, şi a gustat acolo de la toţi neguţătorii de înţelepciune şi de vorbărie, ca urmare ne-a făcut atenţi să ne ferim de asemenea bunătăţi ale lor [6]. 2. Doctrinele filosofice despre esenţa sufletului sînt un fel de vin amestecat cu apă : unii filosofi spun că sufletul este muritor, alţii că e mai mult decît nemuritor, unii caută să-i definească substanţa, alţii forma şi alcătuirea, unii îi deduc originea dintr-o parte, alţii sfîrşitul în altă parte, după cum au presupus cu onoare Platon, cu vigoare Zenon, cu tenacitate Aristotel, cu nesăbuinţă Epicur, cu tristeţe Heraclit, cu nebunie Empedocle. 3. A greşit, oare, învăţătura divină că a pornit mai degrabă din Iudeea decît din Grecia ? A greşit şi Hristos că a trimis ca propovăduitori nişte pescari şi nu un

5. I Cor., 11, 19.
6. Col., 2, 8.

sofist ? [7]. Aşadar, dacă vreunele din mirosurile grele ale filosofiei infectează aerul curat şi pur al adevărului, ele trebuie înlăturate de creştini, care au datoria şi să combată argumentările originale, adică filosofice, şi să pună în loc afirmaţiile cereşti, adică dumnezeieşti, pentru ca să distrugă armele prin care filosofia cucereşte pe păgîni, precum şi pe cele prin care erezia atacă pe credincioşi. 4. Am afirmat hotărît în lupta împotriva lui Hermogene, despre care am amintit la început, că sufletul este creat din suflare divină, iar nu din memorie, bazîndu-ne pe regula luminoasă a învăţăturii divine : «Şi a suflat — se spune — Dumnezeu suflarea vieţii în faţa omului şi a devenit omul suflet viu» [8], deci din suflarea lui Dumnezeu, şi despre aceasta nu mai e nimic de spus, căci îşi are titlul său şi pe ereticul său. De acum voi începe să tratez despre celelalte.

IV.

1. După definiţia proprietăţii sufletului se impune problema stării lui. Din mărturisirea că sufletul este o suflare a lui Dumnezeu, urmează că i-am arătat şi începutul. Platon, în contradicţie cu această afirmaţie, spune că sufletul nu e nici născut, nici făcut. Noi însă învăţăm că, prin constituţia lui originară, sufletul este născut şi făcut. Spunînd că este şi una şi alta nu greşim, deşi una este naşterea şi alta facerea : cele ce au suflet se nasc, iar cele ce n-au suflet se fac. Dar deosebirile, avînd locurile şi timpurile lor, au uneori şi legături reciproce. Astfel şi ceea ce e făcut înseamnă că există, precum ceea ce se naşte capătă în orice chip existenţa, după cum şi cel ce face poate fi numit părinte al lucrului făcut ; aşa cum spune şi Platon. Aşadar, în ceea ce priveşte credinţa noastră că sufletul este făcut şi născut, opinia filosofică este respinsă chiar prin autoritatea profeţiei.

V.

1. Va fi chemat în sprijin filosofia pe un oarecare Eubul, pe Critolau, pe Xenocrate şi, în această problemă, pe Aristotel, prietenul lui Platon. Poate că aceştia se vor îngrămădi mai degrabă să combată corporalitatea sufletului, dacă nu vor fi combătuţi de alţii, şi mai mulţi, care susţin că sufletul este corp. 2. Nu vorbesc numai de aceia care-şi închipuie că sufletul este plăsmuit din elemente corporale care se văd, cum îl presupun Hiparh şi Heraclit din foc, Hippon şi Tales din apă, Empedocle şi

7. O parte dintre Apostoli fiind pescari, misionarii creştini au fost numiţi «pescari de oameni» după Domnul.
8. Fac., 2, 7.

Critias din sînge, Epicur din atomi (dacă și atomii devin corpuri prin unirea lor), Cristolau și peripateticii lui din a cincea nu știu care substanță (dacă și ea e corp, fiindcă include corpuri), dar adaug aici și pe stoici, care deși afirmă aproape ca și noi că sufletul este spirit, sufletul și suflarea fiind foarte apropiate între ele, conchid totuși că sufletul este corp. **3.** În sfîrșit, Zenon definește sufletul ca un spirit altoit în trup, prin următorul raționament : ceea ce — zice el — îl părăsește pe animal cînd acesta moare, este corp. Dacă însă spiritul altoit îl părăsește pe animal cînd moare, înseamnă că spiritul altoit este corp ; deci sufletul este corp. **4.** Și Cleante pleacă de la faptul că nu numai prin trăsăturile corpului, dar și prin însușirile sufletești fiii seamănă cu părinții, susținînd din observarea obiceiurilor, înzestrărilor și simțămintelor, că și sufletul capătă asemănarea sau neasemănarea corpului, pentru că și corpul este supus asemănării și neasemănării. **5.** Suferințele cele corporale și necorporale nu se amestecă între ele ; totuși și sufletul suferă împreună cu corpul, cînd acesta are dureri din cauza loviturilor, rănilor, ulcerelor, ca și corpul care-și pierde vigoarea cînd sufletul este afectat de grijă, neliniște sau dragoste, rușinea sau teama trădîndu-se prin roșeața sau paloarea feții. Așadar, sufletul este corp prin comuniunea de suferință cu cele corporale. **6.** Dar și Chrisip îi întinde mîna, afirmînd că în nici un caz cele corporale nu pot fi părăsite de cele necorporale, fiindcă nu sînt atinse de ele (de unde și Lucretiu zice : «Nici un lucru nu poate să atingă și să fie atins dacă nu e corp») dar că părăsit de suflet, corpul moare. Așadar, sufletul este corp și nu va părăsi corpul decît fiind corporal [9].

VI.

1. Platonicii complică lucrurile mai mult prin subtilități decît prin adevăr. Orice corp, zic ei, trebuie să fie sau însuflețit, sau neînsuflețit. Dacă este neînsuflețit se pune în mișcare din afară, iar dacă e însuflețit, dinăuntru. Sufletul însă nu se va mișca nici din exterior, fiindcă nu e neînsuflețit, și nici din interior, fiindcă el este cel care pune corpul în mișcare. Astfel că nu trebuie văzut ca un corp, căci nu e mișcat din vreo parte, ca o formă corporală. **2.** Față cu aceste afirmații noi ne vom mira în primul rînd de lipsa de logică a definiției, care trimite la cele ce nu se potrivesc cu sufletul. Nu poate fi numit sufletul corp însuflețit sau neînsuflețit, de vreme ce el este cel care face un corp însuflețit, dacă este în el, și neînsuflețit, dacă lipsește din el. Și ceea ce face nu

9. Tertulian rezuma în cap. IV și V doctrina filosofilor antici, care susțin corporalitatea sufletului.

poate fi astfel încît să se numească însufleţit sau neînsufleţit. Căci se numeşte suflet după numele substanţei sale. Iar dacă nu poate fi numit corp însufleţit sau neînsufleţit, ceea ce este suflet, cum va fi raportat la forma corpurilor însufleţite sau neînsufleţite? 3. Apoi dacă este o însuşire a corpului să fie mişcat de ceva din afară, am arătat pe de altă parte mai sus că şi sufletul este pus în mişcare de altcineva cînd vorbeşte aiurea, cînd se înfurie, în orice caz din afară fiindcă e de altcineva, atunci pe bună dreptate, după exemplele arătate voi recunoaşte că este corp ceea ce se va pune în mişcare de către altcineva din afară. Căci dacă este propriu corpului să fie mişcat de un altul, cu cît mai propriu îi este să pună în mişcare pe un altul? Sufletul pune în mişcare corpul şi impulsurile lui se arată în afară. El împinge picioarele să meargă, mîinile să atingă ceva, ochii să vadă şi limba să vorbească, întocmai ca o mişcare de statuetă, care agită o suprafaţă din interior. De unde această putere a sufletului necorporal? De unde însuşirea de a pune în mişcare conţinutul dintr-o formă oarecare? 4. Dar cum par a fi divizate în om senzaţiile corporale şi cele intelectuale? Calităţile corporale — spun ei —, cum sînt cele ale pămîntului, ale focului, sînt înregistrate prin simţurile corporale, cum sînt tactul sau văzul, iar cele necorporale se potrivesc celor intelectuale, cum sînt bunătatea sau răutatea. Astfel este sigur că sufletul este necorporal, că însuşirile lui sînt traduse în senzaţii intelectuale, nu corporale. 5. Numai că eu voi înlătura această treaptă a defintiei. Iată, arăt că senzaţiile necorporale se supun celor corporale, auzului sunetul, văzului culoarea, mirosului mirosurile, exemple care arată că şi sufletul se adaugă corpului; ca să nu spun că de aceea ele sînt anunţate prin simţurile corporale, fiindcă sînt adăugate celor corporale. Aşadar, dacă se constată că şi cele necorporale se cuprind în cele corporale, de ce n-ar fi anunţat de cele necorporale şi sufletul, care este corporal? 6. Între argumentările mai deosebite va fi şi aceea că, după judecata lor, orice corp este hrănit de cele corporale, pe cînd sufletul, ca necorporal, e hrănit de cele necorporale, adică de studiile înţelepciunii. Dar nici această treaptă a definiţiei nu va sta în picioare, de vreme ce Soranus, cel mai competent autor în metodele medicinii, răspunde că şi sufletul este hrănit de cele corporale, că se menţine uneori şi lipsit de hrană. De ce nu? Aceasta lipsind, el va dispărea total din corp. Astfel Soranus însuşi, în comentariile foarte ample în patru volume despre suflet, după ce consultă şi părerile tuturor filosofilor, afirmă că substanţa sufletului este corporală, deşi îi neagă nemurirea. Căci nu este dat tuturor să creadă ce este dat creştinilor. 7. Precum aşadar, Soranus însuşi arată că sufletul este hrănit de cele corporale, la fel şi filo-

soful susține că sufletul este alimentat de cele necorporale. Dar celui ce tăgăduia nemurirea sufletului nimeni nu i-a servit vreodată apă îndulcită din elocința lui Platon, sau să-i fi picurat ceva din concizia stilistică a lui Aristotel. Ce vor face atît de multe și de mari suflete ale celor simpli și ale barbarilor, cărora le lipsește hrana filosofilor, și totuși, cu toată incultura lor, strălucesc prin înțelepciune, trăind și fără academiile și porticele atice, și fără închisoarea lui Socrate, ținînd în fine post de filosofie? Nu substanței înseși îi este de folos hrana studiilor, ci învățăturii, fiindcă ele nu fac sufletul mai gras, ci mai împodobit. Bine spun ei că și artele stoice sînt corporale. Atunci și sufletul este corporal, dacă se crede că este hrănit de arte. 8. Dar străduința enormă a filosofiei obișnuiește adesea să uite de picioare (ca Tales care a căzut în puț). Neînțelegîndu-și ideile obișnuiește să și le închipuie o corupere a sănătății (cum a făcut Chrisip cu eleborul). Cred că așa i s-a întîmplat cînd a tăgăduit că pot exista două corpuri într-unul singur fără să se uite, sau să se gîndească la gravidele, care în interiorul unui singur pîntec poartă zilnic nu cîte un corp, ci cîte două sau trei. Dreptul civil spune că o grecoaică a născut cinci fii gemeni, dintr-o dată mamă a atîtor fii, naștere de mai multe ori dintr-o singură sarcină, prăsilă numeroasă într-un singur pîntece, lehuză care plină de atîtea corpuri, aproape să zic de un popor, ea însăși a fost al șaselea corp. 9. Toată orînduirea va mărturisi că orice corp avînd, a pleca din alt corp, este mai întîi acolo de unde pleacă. Este necesar să urmeze ceea ce este din altul. Fiindcă nimic nu este din altul decît dacă sînt doi cînd se produce nașterea.

VII.

1. Dacă în ceea ce-i privește pe filosofi acestea sînt de ajuns, în ceea ce ne privește pe noi ele sînt prea multe; pentru noi corporalitatea sufletului reiese cu strălucire chiar din Evanghelie [10]. Sufletul cuiva suferă în iad, este în iad, este pedepsit în foc, limba i se chinuie și cere de la degetul altui suflet mai fericit mîngîierea unei picături de apă. 2. Nu socoți că exemplul închipuie acel sfîrșit al săracului care se bucură și al bogatului care se întristează? Ce arată numele lui Eleazar dacă nu adevărul? Exemplul trebuie văzut, pentru că este o mărturie a adevărului. Dacă sufletul n-ar avea corp, imaginea sufletului n-ar căpăta imaginea corpului și nici n-ar vorbi Scriptura despre membrele corporale, dacă ele n-ar exista. 3. Dar ce este ceea ce se duce în lumea de sub

10. Corporalitatea aceasta a sufletului a fost împărtășită parțial și de Tertulian, care o susține mai ales cu viziuni și parabole evanghelice, începînd cu aceea a bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr din Evanghelia Sfîntului Luca, 16, 22 sq.

pămînt după despărţirea de corp, ceea ce este ţinut acolo, ceea ce este păstrat pînă la ziua judecăţii, unde s-a dus şi Hristos murind (după părerea mea, la sufletele patriarhilor) dacă nu există nici un suflet sub pămînt? Nu e nimic, dacă nu este corp; căci incorporalitatea este liberă de orice fel de pază, este scutită şi de pedeapsă şi de apărare. Prin corp este pedepsit sau apărat şi despre aceasta voi vorbi mai dezvoltat cînd va fi momentul potrivit. 4. Aşadar, dacă sufletul va fi primit vreun chin sau vreo mîngîiere în închisoarea sau în locaşurile celor din lumea subpămînteană în foc sau în sînul lui Avraam, corporalitatea sufletului va fi dovedită. Căci incorporalitatea nu simte nimic, neavînd prin ce să poată simţi; iar dacă are ceva, acesta va fi corp. Şi dacă tot ce e corporal este sensibil, rezultă că tot ce e sensibil este corporal.

VIII.

1. Dealtfel este fără nici o legătură şi de aceea absurd a înlătura ceva din proprietatea celor corporale, fiindcă nu s-ar potrivi cu celelalte modele corporale. Unde sînt deosebirile particulare ale proprietăţilor prin care se disting din diversitatea operelor măreţiei autorului lor, lucrări atît de deosebite cît sînt de asemănătoare, atît de concordante, cît sînt de opuse? Şi filosofii spun că tot universul este alcătuit din elemente contrare, cum spune Empedocle că la baza oricărei realităţi stă iubirea şi duşmănia. 2. Aşadar, dacă cele corporale se găsesc alături de cele necorporale, şi astfel diferă între ele, încît diferenţa le înmulţeşte speciile, dar nu le schimbă genul, deşi sînt corporale, aşa sînt de multe în slava lui Dumnezeu, aşa de variate, aşa de felurite, aşa de deosebite, de vreme ce unele sînt simţite într-un fel după însuşirile lor, altele în altfel, unele cu un anumit fel de trai, altele cu altul, în măsura în care unele sînt vizibile, altele invizibile, unele grele, altele uşoare. 3. Ei spun că de aceea sufletul trebuie socotit incorporal, fiindcă el plecînd, corpurile celor defuncţi devin mai grele, cînd din contra ar trebui să fie mai uşoare, corpul pierzînd din greutate, dacă sufletul e corp. Ce ar fi, zice Soranus, dacă ei ar nega că marea e corp pentru faptul că în afara mării corabia devine imobilă şi grea? Aşadar, întrucît este mai zdravăn corpul sufletului, pe care-l înconjoară cu o foarte uşoară mobilitate un corp cu atît de mare greutate după aceea? 4. Dealtfel sufletul, deşi invizibil, îşi are această însuşire determinată de condiţia corpului său, de proprietatea substanţei şi de natura elementelor care-l fac să fie invizibil. Bufniţele nu cunosc lumina soarelui; în schimb vulturii se comportă altfel, încît judecă însuşirile puilor lor după îndrăzneala ochilor şi nu-l vor creşte pe puiul slab, care evită raza soarelui. 5. Într-atîta pentru unul este vi-

zibil ceva, iar pentru altul nu, şi nu poate fi socotit incorporal ceva după felul în care e perceput. Soarele este corp, fiindcă este foc; dar ceea ce mărturiseşte vulturul tăgăduieşte bufniţa, aceasta neputînd totuşi dezminţi pe vultur. Atît este de invizibil corpul sufletului pentru corpul însuşi, dacă în schimb pentru spirit este vizibil. Astfel Ioan făcut după spiritul lui Dumnezeu, vede sufletele martirilor [11].

IX.

1. De îndată ce afirmăm corporalitatea sufletului după calităţile şi felul său propriu, chiar din această condiţie a proprietăţilor pe care le are se vor trage concluzii şi despre celelalte însuşiri accidentale ale corporalităţii lui, anume că sau sînt prezente în corp, dar păstrîndu-şi specificul lor în raport cu proprietăţile corpului, sau, dacă nu sînt prezente, aceasta este însuşirea proprietăţilor de a nu fi prezente în corpul sufletului cele ce sînt în celelalte corpuri. Şi totuşi vom mărturisi mereu că toate cele mai obişnuite şi mai caracteristice corpului aparţin şi sufletului, cum sînt felul de a fi, determinarea sau acele trei laturi dimensionale: lungimea, lăţimea şi înălţimea, prin care filosofii măsoară corpurile. 2. Ce să mai spun acum despre faptul că acordăm şi sufletului chip, deşi Platon nu vrea acest lucru, ca şi cum ar fi pusă astfel în primejdie nemurirea sufletului? El afirmă că tot ce are chip este compus şi clădit şi că tot ce este compus şi clădit se descompune; dar că sufletul este nemuritor, deci fără descompunere în măsura în care este nemuritor şi fără chip întrucît nu se descompune, dar clădit şi compus în alt fel dacă e vorba de chip, cu forme intelectuale, frumos prin dreptate şi prin disciplinele filosofiei, urît însă prin artele contrare acestora. 3. Noi îi schiţăm şi trăsături corporale, bazaţi nu numai pe încrederea în corporalitate, dar şi pe revelaţia şi pe statornicia harului. Căci întrucît cunoaştem darurile spirituale am meritat să urmăm şi profeţia cea după Ioan. 4. Există astăzi la noi o soră [12] întru Domnul, cu harul virtuţilor, pe care le simte prin extaz spiritul în timpul serviciului divin de duminică; ea vorbeşte cu îngerii, uneori chiar cu Domnul, vede şi aude jurămintele sfinte, deosebeşte inimile unora şi acordă asistenţă celor ce o doresc. Într-adevăr, după cum se citesc Scripturile, se cîntă psalmi, se rostesc cuvîntări, sau se adresează rugăminţi, la fel se prilejuiesc ocazii pentru viziuni. Dis-

11. Apoc., 6, 9.
12. Manifestările harismatice la slujbele din sărbători ale femeilor creştine sînt cu putere reliefate de Tertulian, folosindu-le în cazul de faţă, pentru stabilirea unui fel de corporalitate a sufletului, pe care o dezvoltă în capitolul următor.

cutam nu știu ce despre suflet, pe cînd acea soră era în extaz spiritual. După ce a plecat poporul, la sfîrșitul slujbei religioase, avînd obiceiul de a ne anunța ce a văzut (vedenii pe care le analizează cu mare atenție, ca să li se stabilească importanța), a spus printre altele: «Mi s-a arătat sufletul în formă corporală și părea un duh, dar nu gol și lipsit de orice calitate, ci astfel încît făgăduia chiar să stea mai mult, delicat, lucitor și cu o culoare aeriană, cu chip omenesc întrutotul. Aceasta a fost viziunea». Dumnezeu este martor și Apostolul chezaș vrednic al harului viitor în Biserică; atunci dacă realitatea însăși te va convinge despre fiecare, ai să crezi. 5. Căci dacă sufletul este corp, din cele pe care le-am mărturisit mai sus rezultă fără îndoială că orice corp are și proprietatea culorii. Și ce altă culoare crezi că are sufletul, dacă nu lucie și aeriană? Aceasta nu pentru că însăși substanța lui ar fi aer, așa cum au crezut Enesidem și Anaximene, și chiar Heraclit, după cum susțin unii, sau lumină, cum a susținut Heraclit din Pont. 6. Căci nici pietrele cerauniene nu sînt făcute din foc, deși strălucesc ca focul, și nici perlele nu sînt din apă, deși strălucirea lor parcă face ape (și cîte altele sînt la fel prin culoare, dar nu și prin natura lor) — ci fiindcă sufletul este delicat și lucios ca aerul, este suflare și spirit, fără să-i fie pusă însă la îndoială corporalitatea din cauza ființei lui. 7. Astfel, bunul tău simț îți spune că nu trebuie socotit chipul sufletului omenesc altfel decît chipul omului, decît corpul în care sălășluiește fiecare. La această înțelegere trebuie să ne ducă mai întîi contemplația. Gîndește-te că după ce Dumnezeu a suflat în fața omului suflarea vieții și l-a făcut om deplin cu suflet viu, acea suflare de pe fața lui pe dată a pătruns în interior, răspîndindu-se în toate părțile corpului, datorită suflării divine s-a învîrtoșat în spațiile pe care le-a umplut și a căpătat astfel liniile corpului ca și cum s-ar fi solidificat într-un tipar. 8. De aici, așadar, provine corporalitatea sufletului, care prin învîrtoșare a luat forma corpului. De aici omul este unul și totuși dublu, unul în interior și altul în exterior, avînd ochi și urechi prin care poporul ar fi trebuit să vadă și să audă pe Domnul, avînd și celelalte membre de care se folosește în cugetările sale, sau care-i sînt de trebuință în timpul viselor. De aici și limba bogatului în iad, și degetul săracului și sînul lui Avraam. Prin aceste linii sînt înțelese și sufletele martirilor sub altar [13]. Căci de la început, în Adam, sufletul, împrumutînd trăsăturile și configurația corpului, a devenit sămînță a acestuia ca substanță și condiție.

13. Referire la Lc., 16, 22 și 24 și la Apoc., 6, 9.

X.

1. Din punctul de vedere al credinţei interesează şi definiţia lui Platon, după care sufletul este simplu, adică uniform, cel puţin sub raportul substanţei. Dar să ia seama artele şi disciplinele, să ia seama şi efigiile. 2. Unii cred că duhul este o altă substanţă naturală a sufletului, ca şi cum alta ar fi a trăi, care vine de la suflet şi alta a respira, care se produce de către duh. Căci nu toate animalele au şi una şi alta : cele mai multe doar trăiesc, nu şi respiră, prin faptul că n-au organele respiraţiei, adică plămînii şi traheea. 3. Dar de ce să căutăm dovezi de la ţînţar şi furnică în examinarea sufletului omenesc, cînd creatorul Dumnezeu a organizat cele vitale proprii tuturor animalelor după structura fiecărei specii, nerămînînd astfel loc pentru nici o presupunere fără temei ? Căci nici omul dacă e înzestrat cu trahee şi plămîni nu va respira din această cauză dintr-o parte şi va trăi din alta, nici furnica, dacă-i lipsesc asemenea membre, nu înseamnează că din această cauză nu va putea să respire, ca şi cum doar ar trăi. 4. Dar cine are cunoştinţe atît de vaste în înfăptuirile lui Dumnezeu ca să afirme că acestea unora le lipsesc ? Acel medic sau măcelar Herophilus, care a spintecat şase sute de victime ca să cerceteze natura, care a dispreţuit pe om pentru ca să-l cunoască, nu ştiu dacă i-a explorat limpede toate cele interne, însăşi moartea cuprinzînd organele în timpul disecţiei lor şi schimbînd pe cele care trăiseră. 5. Filosofii au afirmat ca sigur că furnicile şi viermii n-au plămîni şi trahee. Spune-mi, prea curiosule cercetător, ochi de văzut au ? Şi totuşi se duc încotro vor, evită unele lucruri şi se apropie de altele pe care le ştiu prin văz : arată-le ochii, fixează-le pupilele ! Viermii mănîncă : cercetează-le mandibulele, scoate-le măselele. Ţînţarii bîzîie şi nici măcar în întuneric nu le lipsesc ascultătorii : arată instrumentul pe care-l folosesc la aceasta. Orice animal, chiar dacă e mic cît un punct, trebuie să se hrănească cu ceva : arată-le membrele de însuşire a hranei, de mistuire şi de eliminare. 6. Aşadar, ce vom spune ? Dacă trăiesc au şi organele necesare pentru a trăi, chiar dacă acestea nu se văd, chiar dacă nu se cunosc din cauza micimii lor. Mai degrabă aceasta s-o vezi, dacă-l consideri pe Dumnezeu creator atît în cele mici, cît şi în cele mari. Iar dacă socoteşti că nişte corpuscule atît de mici nu sînt compatibile cu geniul creator al lui Dumnezeu, şi din acestea să-i cunoşti măreţia, că a rînduit să trăiască animale mici şi fără organele necesare, să vadă fără ochi, să mănînce fără dinţi, să digere fără pîntece, cum unele merg şi fără picioare, ca şerpii care se tîrăsc, ca viermii care se ridică, sau ca melcii care înaintează şi ei tîrîndu-se. 7. Astfel de ce să nu crezi că se respiră şi fără lobii pulmonari şi fără traheea arterială, ca să folo-

sești ca argument temeinic că de aceea i se adaugă sufletului omenesc duhul, fiindcă sînt viețuitoare cărora le lipsește duhul, și că de aceea lor le lipsește duhul, fiindcă nu sînt înzestrate cu mijloacele de respirație? Crezi că există ceva fără duh, dar nu crezi că respiră fără plămîni? Ce înseamnă, te rog, a respira? A produce, cred, o suflare din sine însuși. Ce este a trăi? A nu produce, cred, o suflare din sine însuși. Căci aceasta îți voi răspunde, dacă nu este același lucru a respira și a trăi. Dar mortul nu produce nici o suflare: deci celui viu îi este propriu a produce suflare. Dar și celui ce respiră îi este propriu a produce suflare: deci și a respira îi este propriu celui viu. Dacă s-ar fi putut petrece și una și alta fără suflet, n-ar fi fost propriu sufletului să respire, ci numai să trăiască. A trăi deci este a respira și a respira este a trăi. Acestea la un loc, a respira și a trăi, sînt proprii celui ce-i este propriu să trăiască, adică sufletului. **8.** Apoi dacă separi spiritul de natură, separă-le și activitățile: să activeze amîndouă separat: altfel sufletul și altfel respiratul; să trăiască sufletul fără duh, iar duhul să respire fără suflet; să părăsească unul corpul, iar altul nu, să stea la un loc moartea și viața. Căci dacă sufletul și duhul sînt două se pot divide, ca prin despărțirea lor, a celui ce pleacă și a celui ce rămîne, să ajungă la concurs viața cu moartea. Aceasta însă nu se va întîmpla în nici un caz: deci nu vor fi două cele ce nu se pot divide, ceea ce s-ar putea face dacă ar fi două. **9.** «Dar pot exista două crescute împreună». Nu vor fi crescute împreună dacă alta este a trăi și alta a respira: activitățile disting substanțele. Și cu cît ești acum mai îndreptățit să le crezi una dacă n-admiți că sînt deosebite, ci consideri că însuși sufletul este duh, de vreme ce îi e propriu să respire cui îi e propriu să și trăiască? Ce-ar fi dacă ai vrea să se creadă că una e ziua și alta e lumina care se adaugă zilei, de vreme ce ziua însăși este lumină? Desigur, vor fi și alte feluri de lumină, cum este cea a focului. Vor fi și alte specii ale respiratului, cum este al lui Dumnezeu și al diavolului. Astfel, cînd se vorbește despre suflet și despre respirat, sufletul însuși va fi duh, precum ziua însăși e lumină. Căci dacă un lucru există prin alt lucru, înseamnă că amîndouă există.

XI.

1. Dar logica problemei în discuție mă obligă să vorbesc și despre suflet ca duh, fiindcă duhul implică o altă substanță. Dacă spunem despre suflet că este uniform și simplu, trebuie să-i recunoaștem și duhului o condiție sigură, nu în numele stării lui, ci al acțiunii, nu după substanță, ci după funcție, fiindcă respiră, nu fiindcă este duh. Căci și a sufla înseamnă a respira. Astfel și sufletul pe care din proprietatea lui îl apărăm

ca suflare, acum îl numim din necesitate duh. 2. Dealtfel, îi apărăm suflarea ca proprietate împotriva lui Hermogene, care-l socotește făcut din materie, nu din suflarea lui Dumnezeu. Căci el, împotriva credinței din Scriptură, schimbă suflarea în duh, încît, de vreme ce nu e de crezut că duhul lui Dumnezeu ajunge în greșeală și de aici îndată să se formuleze judecata că sufletul este făcut mai degrabă din materie, decît din duhul lui Dumnezeu. De aceea noi l-am apărat atunci ca suflare, nu ca duh, potrivit Scripturii și potrivit deosebirii de duh, iar acum îl numim și duh, avînd în vedere legătura dintre a respira și a sufla. Acolo problema era de substanță; căci a respira este un act de substanță. 3. Nu zăbovesc asupra acestei chestiuni decît din cauza ereticilor, care introduc în suflet nu știu ce sămînță respiratorie dăruită de generozitatea ascunsă a mamei Înțelepciunea, ignorînd pe Creator, cînd Scriptura cunoscînd pe Dumnezeu ca Creator al său n-a învățat nimic mai mult decît că, Dumnezeu suflînd în fața omului suflarea vieții, omul a fost făcut cu suflet viu, prin care să trăiască și să respire, fiind arătată destul de clar diferența dintre duh și suflet, în cuvintele următoare pronunțate de Dumnezeu însuși: «Duh a plecat de la Mine și Eu am făcut toată suflarea» [14]. Căci și sufletul a fost făcut suflare din duh. Și iarăși: «Cel ce a dat suflare poporului pe pămînt și duh celor ce calcă pămîntul» [15]. Mai întîi a avut suflet, adică suflare, poporul care merge pe pămînt, care adică acționează trupește în timp, apoi au avut duh cei care calcă pe pămînt, adică se supun acțiunii trupului, fiindcă și apostolul nu afirmă de la început ceea ce e duhovnicesc, ci ceea ce este sufletesc, și după aceea ceea ce este duhovnicesc [16]. 4. Adam deși a profețit pe dată acel mare jurămînt de credință în Hristos și în Biserică: «Acesta este acum os din oasele mele și carne din carnea mea; de aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va uni cu femeia sa și vor fi amîndoi un singur trup» [17], a suportat duhul ca accidental: extazul a căzut asupra lui, puterea Sfîntului Duh operatoare a profeției. 5. Căci și duhul cel viu este un lucru întîmplător. Apoi pe Saul atît l-a schimbat duhul lui Dumnezeu după aceea în alt bărbat, adică în profet, cînd s-a spus: «Ce este aceasta pentru fiul lui Chis? Oare este și Saul între profeți?» [18], cît după aceea și duhul răului l-a schimbat în alt bărbat, adică în apostat. Și în Iuda, socotit mult timp împreună cu cei aleși pînă la funcția de vistiernic, de fraudator, dar nu încă trădător, după aceea a intrat diavolul.

14. Is., 57, 16.
15. Is., 42, 5.
16. I Cor., 15, 46.
17. Efes., 5, 30 sq. și Fac., 2, 23 sq.
18. I Regi, 10, 12.

6. Deci dacă nici duhul lui Dumnezeu, nici cel al diavolului nu este sădit de la naștere în suflet, este sigur că sufletul este singur înainte de întîlnirea cu cele două duhuri ; dacă este singur, după numele substanței este simplu și uniform și astfel nu respiră din altă parte decît din elementul substanței sale.

XII.

1. De aceea și cugetul, dacă mens se spune în grecește νοῦς [19], înțelegem că nu e altceva decît o pornire a sufletului, sădită și proprie din naștere, prin care sufletul acționează, prin care pricepe și pe care avînd-o cu sine, o pune în mișcare din sine, cu sine și în sine părînd astfel mișcat de ea ca de un alt element prin substanță, după cum vor să spună cei ce afirmă despre cuget că este motorul întregii realități, acel zeu al lui Socrate, acel Singur născut al lui Valentin avînd ca tată Adîncul și ca mamă Tăcerea. 2. Cît de confuză este părerea lui Anaxagora ! Acesta, concepînd cugetul ca pe un pivot, sprijinit într-un ax de mișcare a tuturor lucrurilor din univers și socotindu-l pur, simplu și fără vreun amestec, în virtutea acestor însușiri îl desparte de orice legături cu sufletul și totuși în altă parte spune că este suflet. 3. Aceasta a afirmat și Aristotel, nu știu dacă mai pregătit să umple pe ale sale, decît să golească pe ale altora. Și el, dînd definiția cugetului, a spus că esența cugetului este alta, că este divin și, arătîndu-l din nou ca pe ceva fără simțire, l-a despărțit de legătura cu sufletul. Dar de vreme ce se constată că sufletul este simțitor al acelor lucruri pe care-i este dat să le simtă, sau le va simți prin cuget și cu cugetul, întrucît dacă este legat de cuget nu va putea cugetul să fie fără simțire, sau, dacă sufletul nu va simți prin cuget și cu cugetul, nu ar fi legat de el, cu care și pentru care nu simte nimic. Iar dacă sufletul nu simte nimic prin el și cu el, înseamnă că nici nu se mișcă prin cuget, cum spun ei, nici n-are prin el vreo senzație sau vreo intuiție. 4. Pentru Aristotel și senzațiile sînt simțiri. De ce nu ? Și a avea senzații este a simți, precum și a simți este a avea senzații. De aceea și a intui este a avea senzații și a se mișca este a avea senzații. Astfel totul este a simți. Vedem însă că sufletul nu încearcă nimic din acestea, care astfel trebuie puse pe seama cugetului, dacă sufletul prin acesta și cu acesta trăiește. 5. Așadar, împotriva lui Anaxagora, cugetul are amestec și, împotriva lui Aristotel, are simțire. Dealtfel, dacă i se admite lipsa de legătură, dacă prin substanța lor

19. În capitolul XII—XIII se înfățișează concepția filosofilor greci despre acel *nous* sau *mens*, cugetul, pe care misticii creștini îl vor descrie ca partea superioară a sufletului, unde se desfășoară lucrarea harică.

cugetul şi sufletul sînt două elemente, unuia îi sînt proprii simţirea, senzaţia şi orice intuiţie, acţiune şi mişcare, iar celuilalt îi sînt proprii nemişcarea, liniştea şi nesimţirea, chiar fără nici o cauză va lipsi ori cugetul, ori sufletul. 6. Iar dacă este sigur că la amîndouă le aparţin toate acestea, rezultă că amîndouă vor fi şi una şi cealaltă. Democrit care înlătură diferenţa o va obţine totuşi, fiindcă se pune întrebarea : în ce mod amîndouă sînt una din amestecul a două substanţe sau din alcătuirea unuia singur ? Noi însă afirmăm despre cuget că este legat de corp fiind altul nu prin substanţă, ci prin funcţia substanţei.

XIII.

1. La acestea rămîne de văzut unde este întîietatea, care adică este înaintea celuilalt, căci cel care are întîietatea are şi masa substanţei, iar cel căruia îi va fi mai presus masa substanţei trebuie socotit în slujba firească a substanţei. Dar cine nu va acorda toată supremaţia sufletului, al cărui nume înlocuieşte pe acela de om ? 2. Cîte suflete hrănesc, spune bogatul, nu cîte cugete ; guvernatorul doreşte să salveze suflete, nu cugete ; ţăranul la muncă, iar soldatul în luptă afirmă că-şi depun sufletul, nu cugetul. De numele cui se leagă mai mult primejdiile şi speranţele, de al cugetului sau de al sufletului ? Ce se spune că-şi dau muribunzii : cugetul sau sufletul ? Chiar cînd tratează despre cuget, filosofii şi medicii îşi intitulează opera lor despre suflet. 3. Dar ca să ştii că este de la Dumnezeu, întotdeauna Dumnezeu vorbeşte sufletului, îl ceartă, dar îl şi sfătuieşte, ca să-şi îndrepte cugetul. Să salveze sufletul a venit Hristos, pe acesta îl ameninţă cu gheena, îl opreşte să se trufească, şi păstorul cel bun sufletul şi-l dă pentru oile sale [20]. Ai întîietatea sufletului, ai uniunea substanţei în el, căruia trebuie să înţelegi că îi este instrument cugetul, iar nu protector.

XIV.

1. Sufletul este unic, simplu şi în totalitate cu ale sale, nealcătuit din părţi, şi indivizibil şi inseparabil. Căci dacă ar fi din piese care se pot separa, n-ar fi nemuritor. Astfel, fiindcă nu este muritor, nu e nici disolubil, nici divizibil [21]. A se divide înseamnă a se dizolva şi a se dizolva înseamnă a muri. 2. Dar este divizat de filosofi în părţi şi anume : de Platon în două, de Zeno în trei, de Aristotel în cinci, de Panaetius în şase, de Soranus în şapte ; îl găsim împărţit la Chrisip chiar în opt, la

20. Mt., 10, 28 ; Lc., 9, 56 ; 14, 26 ; In., 10, 15.
21. Indivizibilitatea sufletului şi divizibilitatea lui după filosofii vechi.

Apolofane în nouă, dar și în douăsprezece la unii dintre stoici. Posidonius îl împarte în două părți mari : una primordială numită ἡγεμονικόν și una rațională, numită λογικόν și de la acestea ajunge la șaptesprezece părți, care divid sufletul plecînd ca niște ramuri unele din altele. **3.** Dar în acest fel nu se obțin atît părți ale sufletului, cît forțe, putințe și activități, cum a gîndit și Aristotel despre unele. Căci acestea nu sînt membre alcătuite din substanța sufletului, ci impulsiuni cum sînt cele de mișcare, de activitate sau de cugetare, sau, dacă se fac deosebiri în acest mod, cum sînt cele cinci simțuri foarte cunoscute : văzul, auzul, gustul, tactul și mirosul. Deși acestea își au fiecare localizările lor în corp, nu înseamnă că din această distribuție a simțurilor rezultă și secțiuni ale sufletului, fiindcă nici corpul nu se divide în membre așa cum vor aceștia să dividă sufletul. **4.** Din mulțimea membrelor se face un singur corp, în așa fel, încît însăși diviziunea este mai degrabă o unitate. Uită-te la prea minunata invenție a lui Arhimede, vorbesc despre orga hidraulică : atîtea elemente, atîtea părți, atîtea încheieturi, atîtea căi ale vocilor, atîtea combinații ale sunetului, atîtea legături ale modulațiilor, atîtea țevi, și toate la un loc formează o singură construcție. La fel și suflarea care produce în orgă sunete cu ajutorul apei, nu se poate divide în părți, chiar dacă este produsă de părți, fiindcă este una, despărțită însă prin acțiunea ei. **5.** Acest exemplu nu se depărtează prea mult nici de ideile gînditorilor Straton, Aenesidemus și Heraclit. Căci și ei afirmă unitatea sufletului, care, răspîndit în tot corpul și fiind pretutindeni ca sunetul care iese din interiorul fluierului prin găurile lui, la fel țîșnește în felurite chipuri pe calea simțurilor nu atît de scurt, cît de organizat. Pe acestea toate, oricum se numesc, oricîte diviziuni au și în orice fel se localizează în corp, să le aibă în vedere mai degrabă medicii și filosofii : pentru noi puține merită atenție.

XV.

1. Mai întîi întrebarea dacă există cumva în suflet o treaptă supremă, vitală și intelectuală pe care unii o numesc ἡγεμονικόν adică de bază, treaptă, care, dacă este negată, pune în primejdie întreaga stare a sufletului. Cei ce o neagă, tăgăduiesc mai întîi însăși existența sufletului. **2.** Un oarecare messenian Dicearc, iar dintre medici Andreas și Asclepiade, nu recunosc sufletului acest element fundamental pe care-l consideră ca aparținînd simțurilor. Asclepiade aduce în acest sens ca argument faptul că multe viețuitoare, dacă li se suprimă părți ale corpului în care se socotește că există în cea mai mare măsură elementul fundamental, ele trăiesc mai departe cîtva timp și se comportă ca mai

înainte, cum sînt muștele, viespile și lăcustele dacă le tai capul, sau caprele, broaștele țestoase și țiparii, dacă le scoți inima; astfel, zic ei, nu există element fundamental căci dacă ar exista, după ce a fost înlăturat împreună cu partea corpului în care se presupune că există, sufletul și-ar pierde orice putere. 3. Împotriva lui Dicearc însă sînt mai mulți filosofi, printre care Platon, Straton, Epicur, Democrit, Empedocle, Socrate și Aristotel, precum împotriva lui Andreas și Asclepiade sînt medicii Herophilus, Erasistrat, Diocle, Hipocrat și însuși Soranus, iar mai mulți decît toți sîntem noi, creștinii, care afirmăm în fața lui Dumnezeu și una și alta: și că în suflet există un element principal, conducător, și că acesta se găsește într-o anumită parte a corpului. 4. Dacă citim că Dumnezeu este «cercetătorul și scrutătorul inimii» [22], dacă și profetul dovedește aceasta tîlmăcind cele ascunse ale inimii lui [23], dacă Dumnezeu însuși ceartă poporul pentru cugetul inimii zicîndu-i: «De ce cugetați în inimile voastre necinstite?» [24], dacă și David zice: «Zidește în mine inimă curată, Doamne!» [25], și dacă Pavel spune «că inima crede spre îndreptare» [26], și dacă Ioan spune «că fiecare este mustrat în inima sa» [27] dacă, în sfîrșit, «cel ce s-a uitat la o femeie dorind-o a comis un adulter în inima sa» [28] din acestea se văd cu strălucire și una și alta: și că există în suflet elementul conducător, cerut de puterea divină, adică forța intelectuală și vitală (fiindcă ceea ce înțelege este înzestrat cu viață) și că acest element se găsește în comoara corpului pe care o privește Dumnezeu, 5. încît poți socoti că acest element fundamental nici nu este mișcat din afară, cum spune Heraclit, nici nu este răspîndit în tot corpul, cum spune Moschion, nici nu este închis în cap, cum spune Platon, nici nu-și are reședința în creștetul capului, cum spune Xenocrate, nici că sălășluiește în creier, cum spune Hipocrate, nici în jurul creierului cum spune Herofil, nici în niște membrane foarte subțiri, cum susține Straton și Erasistrat, nici între sprîncene, cum susține Straton fizicianul, nici în toată regiunea pieptului, cum susține Epicur, ci, așa cum au afirmat egiptenii, și cei ce s-au ocupat cu probleme divine, cum spune și acel vers al lui Orfeu sau al lui Empedocle: «La om simțirea o are sîngele din jurul inimii» [29]. 6. Și Protagora, Apolodor și Chrysip

22. Înț. Sol., 1, 6.
23. Ps. 139, 23.
24. Mt., 9, 4.
25. Ps. 50, 12.
26. Rom., 10, 10.
27. I In., 3, 17.
28. Mt., 5, 28.
29. Tertulian accentuează aici în mod confuz inima, drept centru al sufletului și al trupului, de acord cu unii gînditori ai antichității, ca Posidoniu, care o numește conducător (ighemonicon) și alții.

sînt de acord cu aceasta, aşa încît Asclepiade, combătut de aceştia, n-are decît să-şi caute caprele lui care behăie fără inimă, să-şi alunge muştele care zboară fără cap, şi să ştie că trăiesc fără inimă şi fără creier mai degrabă ei, toţi acei care în cercetarea sufletului omenesc pornesc de la comportamentul animalelor.

XVI.

1. Interesează din punctul de vedere al credinţei şi faptul că Platon împarte sufletul în două : raţional şi iraţional. Sîntem de acord cu această definiţie dar cu condiţia să nu se atribuie naturii amîndouă părţile[30]. Căci raţionalul trebuie crezut natural, fiindcă este înnăscut în suflet dintru început, adică de la autorul cel raţional. Şi de ce să nu fie raţional ceea ce a creat Dumnezeu prin legea Sa, şi mai ales ceea ce a întruchipat prin propria Sa suflare ? Iar iraţionalul trebuie înţeles ca posterior, care s-a petrecut din imboldul diavolului, ca însăşi acea crimă a călcării legii, crescînd, dezvoltîndu-se în suflet şi devenind ceva natural, fiindcă s-a petrecut imediat după facerea omului. 2. Dealtfel, de îndată ce Platon numeşte raţional numai ceea ce este şi în sufletul lui Dumnezeu, dacă noi atribuim ceea ce este iraţional naturii, pe care a hărăzit-o sufletului nostru Dumnezeu, înseamnă că şi iraţionalul este de la Dumnezeu, ca o însuşire naturală, fiindcă Dumnezeu este creatorul naturii. Păcatul a fost trimis de diavolul, şi orice păcat este iraţional ; aşadar, de la diavolul este iraţionalul, de unde rezultă că păcatul este străin de Dumnezeu ca şi iraţionalul. Orice delict este tratat din puncte de vedere diferite, după autorii care se ocupă de el. 3. Platon, rezervînd raţionalul doar pentru Dumnezeu, împarte iraţionalul în două : irascibil (impulsul curajului) pe care-l numeşte θυμικόν şi concupiscibil (impulsul dorinţei) pe care-l numeşte θυμητικόν primul asemănîndu-se cu leii, cel de-al doilea cu muştele ; raţionalul însă ne aseamănă cu Dumnezeu şi despre acesta trebuie să vorbesc în mod deosebit, fiindcă prin el ne deprindem în cele ale lui Hristos. 4. Iată toată această trinitate în Domnul : raţionalul, prin care ne învaţă, prin care ne vorbeşte, prin care ne aşterne căile mîntuirii, irascibil prin care ne duce împotriva scribilor şi a fariseilor, şi concupiscibil prin care doreşte să mănînce paştile împreună cu discipolii. 5. Deci nu trebuie să socotim că provin întotdeauna din iraţional irascibil şi concupiscibil, noi care sîntem siguri că în Domnul acestea au venit din raţional. Raţional se va indigna Dumnezeu împotriva celor nedemne şi tot raţional va dori cele ce sînt demne de El. 6. Do-

30. Tertulian aminteşte în treacăt despre unele funcţiuni sufleteşti potrivit cunoştinţelor vremii sale, aplicîndu-le la Scriptură.

rinţa o admite şi Apostolul: «Dacă doreşte cineva episcopat, bun lucru doreşte» [31], şi spunînd «bun lucru» arată dorinţa ca raţională. Îngăduie şi indignarea. De ce nu, cînd şi el se indignează? «O, de n-ar mai fi — zice el — cei ce vă răzvrătesc» [32]. Este raţională indignarea care provine din dorinţa învăţăturii. 7. Dar cînd spune: «Am fost şi noi cîndva din natură fiii mîniei» [33] condamnă indignativul cel iraţional, care nu vine din natura dată de Dumnezeu, ci din aceea pe care a adus-o diavolul, care este numit stăpîn al orînduirii sale: «Nu puteţi sluji la doi stăpîni» [34], şi chiar tată: «Diavolul este tatăl vostru» [35]. Să nu te temi, aşadar, că denunţă proprietatea celeilalte naturi, posterioare şi mincinoase, a celui pe care-l ştii semănător de neghină şi falsificator nocturn al roadei celei de grîu [36].

XVII.

1. Ne interesează şi problema celor cinci simţuri, pe care le învăţăm între primele cunoştinţe, fiindcă şi de aici ereticii folosesc cîte ceva. Este vorba despre văz, auz, miros, gust şi pipăit [37]. 2. Academicii, şi după unele mărturii chiar Heraclit, Diocle şi Empedocle, condamnă cu asprime încrederea în ele. Platon afirmă în Timaeus că simţurile sînt în conflict cu raţiunea şi complice ale părerii. Astfel se obiectează văzului că minte cînd arată în apă vîslele îndoite sau chiar frînte, deşi ştim că ele sînt în perfectă stare, cînd de departe un turn cu patru laturi ne dă impresia că este circular, cînd ni se pare că o alee la capătul din fund este mai îngustă, deşi este la fel pe tot parcursul ei, cînd cerul atît de înalt parcă se uneşte la orizont cu marea. 3. Şi auzul este acuzat de minciună, cînd la hurducătura unui car ni se pare că bubuie, crezînd uneori chiar tunet zgomotul care în realitate vine de la car. Astfel sînt şi mirosul şi gustul: după ce le-am folosit, nu le mai simţim exact însuşirile. Acelaşi reproş i se face şi pipăitului: acelaşi pavaj pentru mîini pare mai aspru iar pentru picioare mai neted, şi în băile calde apa la început o simţi foarte fierbinte, dar mai pe urmă n-o mai socoteşti aşa. 4. Pînă într-atît, zic ei, ne înşală simţurile, încît ne formăm şi idei greşite. Mai moderaţi, stoicii spun că nu toate şi nu întotdeauna ne înşală simţurile. Epicureii le acordă o încredere totală şi permanentă, dar pe altă cale. Nu simţurile mint, spun ei, ci părerea. Căci simţul produce

31. I Tim., 3, 1.
32. Gal., 5, 12.
33. Efes., 2, 3.
34. Mt., 6, 24.
35. In., 8, 44.
36. Mt., 13, 25.
37. Mărturia simţurilor pentru credincios.

senzații, nu păreri, pe care și le formează sufletul. Ei despart astfel părerea de senzație și senzația de suflet. 5. Dar de unde părerea, dacă nu de la senzație? Dacă văzul n-ar fi simțit turnul ca rotund, nu s-ar fi format nici părerea că e rotund. Și de unde senzația, dacă nu din suflet? Un corp lipsit de suflet va fi lipsit și de simțire. Astfel, simțirea este din suflet, părerea din simțire și sufletul este totul. Dealtfel este justă afirmația că există ceva care face să se anunțe de simțuri altceva decît ceea ce este în lucruri. Dar dacă se poate anunța ceea ce nu există în lucruri, de ce nu s-ar putea prin aceasta anunța ce nu este în simțuri, ci în acele judecăți care intervin în numele lui? 6. Numai așa se vor putea recunoaște. Căci dacă în apă o vîslă apare ca îndoită sau frîntă, apa este în cauză, fiindcă afară din apă vîsla apare văzului nedeformată. Substanța apei este foarte fină, ceea ce face ca la lumină să fie transparentă, dar în așa fel, încît lovită sau mișcată, imaginea corpului cufundat în ea vibrează, iar liniile corpului ni se par altfel decît în realitate. Și cînd ne înșală înfățișarea turnului, depărtarea produce această iluzie; căci densitatea aerului din jur, îmbrăcînd unghiurile cu o lumină egală, le șterge liniile. Tot așa și aleea, deși uniformă, ni se pare îngustată la capăt, fiindcă vederea devine cu atît mai slabă cu cît aleea este mai lungă în adîncime. La fel se unește și cerul cu marea, unde nu mai poate ajunge vederea ca să facă deosebirea necesară. 7. Iar pe auz ce-l păcălește altceva, decît asemănarea de sunete? Și dacă puțin mai tîrziu același parfum al unei alifii pare mai slab, și același vin nu mai are același gust și nici apa din baie n-o mai simțim la fel de caldă, aproape în toate prima forță a senzației contează. Pe drept nu simt la fel mîinile și picioarele un corp aspru, fiindcă pielea mîinilor este fină, iar a picioarelor bătătorită. 8. Astfel nici o înșelare a simțurilor nu va fi fără cauză. Iar dacă diferite cauze înșală simțurile și prin simțuri părerile, nu trebuie pusă înșelăciunea pe seama simțurilor, căci ele urmează cauzele, și nici pe seama părerilor, care sînt conduse de simțuri, acestea urmînd cauzele. 9. Cei cu mintea rătăcită văd în unele persoane pe altele: Oreste vede în soră pe mama sa, Aiax în turmă pe Ulise, Athamas și Agave în fii pe niște animale sălbatice. Această înșelăciune o vei reproșa ochilor, sau alienației mintale? Toate sînt amare pentru cei a căror vezică biliară produce prea multă fiere. Vei reproșa gustului amărăciunea, sau stării de sănătate? Astfel toate simțurile se verifică și se ajută între ele cu timpul, ca să scape de proprietatea înșelăciunii. 10. Nici pe seama cauzelor nu trebuie să punem vina înșelăciunii. Căci dacă acestea se petrec cu rațiunea, nu merită rațiunea să fie luată drept înșelăciune. Faptul că se poate întîmpla aceasta nu constituie o minciună. Astfel,

dacă sînt scoase şi cauzele de sub pecetea infamiei, cu atît mai mult simţurile, care depind de cauze, cînd mai ales de aceea trebuie să li se atribuie simţurilor adevărul, încrederea şi integritatea, fiindcă ele nu enunţă altceva decît ceea ce le-a încredinţat acea raţiune, care face să se enunţe de către simţuri altceva decît ceea ce este în lucruri! **11.** Ce faci, prea limbută Academie? Răstorni toată aşezarea vieţii, tulburi toată ordinea naturii, orbeşti providenţa lui Dumnezeu însuşi. Zici tu, a făcut din simţuri nişte stăpîni mincinoşi şi înşelători, pentru înţelegerea, cultivarea, cîrmuirea şi folosirea tuturor operelor sale. Oare nu prin ele cunoaştem orînduirea universală? Nu prin ele s-a adăugat lumii o a doua creaţie, atîtea arte, atîtea talente, atîtea studii, ocupaţii, îndatoriri, relaţii comerciale, leacuri, sfaturi, mîngîieri, hrană, îngrijire, podoabe, care toate la un loc au dat întregul gust al vieţii, cît timp prin aceste simţuri singur dintre toate animalele omul se distinge ca fiinţă raţională, capabil de înţelegere şi ştiinţă, şi chiar de Academie? **12.** Dar Platon, ca să nu recunoască simţurilor vreo mărturie, de aceea şi în Fedru prin persoana lui Socrate tăgăduieşte că se poate cunoaşte pe sine însuşi, cum îndeamnă inscripţia de la Delphi, şi în Teetet îşi neagă ştiinţa şi simţirea, iar în Fedru amînă după moarte părerea despre adevăr, desigur ultima; şi totuşi însă nu era mort cînd filozofa! **13.** Nu e permis, nu ne e permis să punem sub semnul îndoielii aceste simţuri, ca să nu se îndoiască cineva de încrederea lui Hristos în ele, să nu se spună cumva că în mod fals a privit de departe pe satan aruncat din cer [38], sau că în mod fals a auzit vocea Tatălui mărturisită de El însuşi [39], sau că s-a înşelat cînd s-a atins de mîna soacrei lui Petru [40], sau că a simţit după aceea alt duh al mirului, pe care l-a primit în mormîntul său [41], alt gust după aceea al vinului pe care l-a sfinţit în amintirea sîngelui său [42]. **14.** Căci aşa şi Marcion a preferat să-L creadă o vedenie, dispreţuind adevărul cu privire la corpul Lui. Dar nici Apostolii nu s-au îndoit cu privire la mărturia simţurilor: au avut încredere în cele văzute şi auzite pe munte [43], încredere în gustul acelui vin, deşi înainte apă, de la nunta din Galileea [44], încredere şi în pipăitul lui Toma, de aci încolo credincios [45]. Citeşte tare mărturisirea lui Ioan: «Ceea ce am văzut —

38. Lc., 10, 18.
39. Mt., 3, 17.
40. Mt., 8, 15.
41. Mt., 26, 7—12.
42. Lc., 22, 20.
43. Mt., 5, 1 sq.; 17, 1 sq.
44. In., 2, 11.
45. In., 20, 24 sq.

zice el — ceea ce am auzit, cu ochii noştri am văzut şi mîinile noastre au luat cunoştinţă de cuvîntul vieţii» [46]. În chip neîndoios este falsă mărturisirea dacă din natură minte simţul ochilor, al urechilor şi al mîinilor.

XVIII.

1. Mă întorc la domeniul fenomenelor intelectuale pe care Platon le-a considerat separate de cele corporale, şi a căror cunoaştere el a recomandat-o ereticilor arătînd-o lămurit înainte de moarte. Căci el spunea în Fedon : «Cum se produce însuşirea prudenţei ? Este oare corpul o piedică sau nu, dacă şi-l va lua cineva asociat în această privinţă ? Întreb aşa : conţin pentru oameni vederea şi auzirea vreun adevăr ? Oare nu ne repetă poeţii mereu că nici n-auzim nici nu vedem ceva sigur ?» Desigur că-şi amintea de cuvintele autorului de comedii Epicharm : «Cugetul vede, cugetul aude, celelalte sînt surde şi oarbe». 2. Astfel, spune iarăşi că acela înţelege bine, care înţelege cu mintea, neadăugîndu-i cugetului nici văzul, nici vreun alt simţ din această categorie, ci admiţînd doar mintea sigură în actul cugetării pentru cunoaşterea adevărată a lucrurilor, de vreme ce s-a depărtat complet de ochi şi de urechi şi, ceea ce trebuie spus, de tot corpul, ca de ceva care tulbură sufletul şi nu-i permite să posede adevărul şi înţelepciunea, cînd este împreună cu el. 3. Vedem aşadar, că împotriva simţurilor corporale se prezice o altă pregătire, cu mult mai potrivită, este vorba de puterile sufletului active în înţelegerea acelui adevăr pentru care lucrurile nu sînt de faţă şi nici nu sînt înregistrate de simţurile corporale, ci sînt cu totul departe de conştiinţa comună în ceea ce priveşte cele ascunse, cele superioare şi cele ale lui Dumnezeu însuşi. Platon susţine că există nişte substanţe invizibile, incorporale, deasupra lumii, divine şi eterne, pe care le numeşte idei, adică forme, principii şi cauze ale acestora naturale, manifeste, şi care sînt înregistrate de simţurile corporale, că acelea (ideale) sînt adevărate, iar acestea (cele naturale) sînt imaginile lor. 4. Revin acum la lumină seminţele eretice ale gnosticilor şi ale valentinienilor ? De aici iau ei diferenţa între simţurile corporale şi puterile intelectuale, diferenţă pe care o ilustrează cu parabola celor zece fecioare [47], dintre care cele cinci neînţelepte vor să reprezinte simţurile corporale, adică nebune fiindcă sînt înşelate uşor, iar cele înţelepte sînt expresia puterilor intelectuale, adică a celor înţelepte, fiindcă ne dau acest adevăr ascuns, superior şi pe deplin consistent, ca teze sacre ale ideilor eretice ; căci

46. I In., 1, 1.
47. Mt., 25, 1.

aceasta sînt eonii și genealogiile lor. 5. Astfel, ei spun că un simț are și elemente intelectuale, provenite din sămînța lor spirituală, și elemente senzuale, din lumea animală, care în nici un fel nu reflectă pe cele spirituale; cele din sămînță spirituală, spun ei, sînt invizibile, iar celelalte sînt vizibile, inferioare și temporale, care vin pe calea simțurilor și se constituie în imagini. Din aceasta înțelegem că nici cugetul nu este altceva decît un fel de tribună și de instrument al sufletului, nici spiritul n-are din afară altceva nimic, decît ceea ce are și sufletul prin insuflarea originară, că dealtfel trebuie socotit ca un adaos insuflat fie de Dumnezeu, fie de diavol. 6. Și acum în legătură cu diferența dintre cele ale simțurilor și ale intelectului, nu admitem altceva decît deosebirea lucrurilor în corporale și spirituale, vizibile și invizibile, publice și ascunse, care sînt atribuite cele dintîi simțurilor, cele de-al doilea intelectului, și unele și altele fiind totuși socotite supuse sufletului, care în orice caz prin corp simte pe cele corporale, după cum prin cuget înțelege pe cele necorporale, fiind acesta sănătos, ca să și simtă cît timp înțelege. 7. Dar a simți nu este a înțelege, și invers, a înțelege nu este a simți? Sau ce este simțirea, dacă nu înțelegerea acelui lucru care este simțit? Ce este înțelegerea, dacă nu simțirea acelui lucru care este înțeles? De unde aceste instrumente de tortură pentru chinuirea simplității și pentru suspendarea adevărului? Cine-mi va arăta un simț care nu înțelege ce simte, sau un intelect care nu simte ce înțelege, ca să probeze, că unul poate acționa fără celălalt? 8. Dacă într-adevăr cele corporale se simt, iar cele necorporale se înțeleg, felurile lucrurilor sînt deosebite și nu simțurile și intelectul sînt domiciliul lor, adică nu sufletul și cugetul. Și apoi de cine sînt simțite cele corporale? Dacă de cuget, înseamnă că el este și senzual, nu numai intelectual, căci cît timp înțelege simte, iar dacă nu simte nici nu înțelege; iar dacă sînt simțite de suflet cele corporale, rezultă că puterea sufletului este și intelectuală, nu numai senzuală, căci cît timp simte, înțelege; iar dacă nu înțelege nici nu simte. În acest caz de cine sînt înțelese cele necorporale? Dacă de cuget, unde este sufletul? Dacă de suflet, unde este cugetul? Dacă acestea două sînt separate trebuie să lipsească unul, atunci cînd celălalt își îndeplinește funcțiile. 9. Vei socoti măcar că va sta cugetul izolat de suflet, dacă este cu putință să se petreacă lucrurile vreodată astfel, încît să nu știm că am auzit sau am văzut ceva, fiindcă ne-a fost cugetul în altă parte. Astfel, voi susține că sufletul însuși nici n-a văzut, nici n-a auzit, fiindcă a fost în altă parte cu puterea sa, care este cugetul. Și atunci cînd un om își pierde mintea, și-o pierde fără să-l părăsească sufletul, împreună cu care suferă atunci și cugetul, în acest caz fiind în mod prin-

cipal sufletul afectat. **10.** De unde se dovedește aceasta? Din faptul că dacă a plecat sufletul nu se mai găsește în om nici cugetul care-l urmează și este alături de suflet pînă în ultima clipă, neputînd exista fără acesta. Dar cum îl urmează și este alături de suflet cugetul la fel procedează și intelectul, care și el este devotat sufletului. Poate acum să fie mai puternic intelectul decît simțurile și mai puternic cunoscător al jurămintelor; numai că acesta este o forță proprie a sufletului, cum sînt și simțurile. Nu mă interesează faptul decît atunci cînd de aceea se preferă simțurilor intelectul, pentru ca acesta să se socotească și mai separat de ele prin ceea ce este afirmat ca mai puternic. Atunci mă simt dator, față cu diferența dintre ele, să resping preferința, care poate ajunge pînă la credința în puterea lui Dumnezeu. **11.** Dar despre Dumnezeu ne luptăm cu ereticii pe orice teren. Titlul lucrării este despre suflet și nu e locul să preferăm în mod viclean a vorbi despre intelect. Deși sînt mai bune cele din domeniul intelectului ca fiind spirituale, decît cele din domeniul simțurilor, care sînt corporale, vor fi de preferat totuși dele superioare față de cele inferioare, dar nu intelectul față de simțuri. Cum să se prefere simțurilor intelectul, care este informat de ele pentru cunoașterea adevărurilor? **12.** Dacă adevărurile se înregistrează prin imagini, adică sînt cunoscute cele invizibile prin cele vizibile, cum scrie și apostolul: «Cele nevăzute ale Lui de la zidirea lumii din făpturi par a fi înțelese» [48] și Platon ereticilor: «Cele ce apar sînt fețe ale celor ascunse» și «În mod necesar această lume este întru totul imaginea altei lumi», ți se pare oare că intelectul se folosește de simțuri ca de niște conducători și autori, ca de niște principii fundamentale și că fără ele nu poate ajunge la adevăr? Cum va fi deci mai bun decît acela prin care există, de care are nevoie, căruia îi datorează tot ce înfăptuiește? **13.** Astfel, concluzia este dublă: intelectul nu trebuie pus mai presus de simțuri (căci ce există prin ceva este inferior acestui ceva) și nici nu trebuie separat de simțuri (căci ce este prin ceva este împreună cu acest ceva) [49].

XIX.

1. Nu trebuie trecuți cu vederea nici cei care, și pentru puțin timp, văduvesc sufletul de intelect. Aceștia pregătesc calea de a face mai tîrziu loc sufletului, ca și cugetului, de la care desigur că provine intelectul. **2.** Ei susțin că pruncia are ca element sufletesc numai atît cît

48. Rom., 1, 20.
49. După ce a analizat problema simțurilor și a manifestărilor intelectuale, Tertulian trage această concluzie.

să trăiască, nu ca să şi gîndească ceva, fiindcă nu toate vieţuitoarele gîndesc. Arborii trăiesc şi totuşi nu gîndesc, spun ei citînd pe Aristotel, şi dacă socoteşte cineva că toate vieţuitoarele sînt însufleţite, apoi această însuşire de a avea suflet îl caracterizează pe om, nu numai ca făptură a lui Dumnezeu, fiindcă şi celelalte sînt astfel, ci ca suflare a lui Dumnezeu, fiindcă numai omul se naşte alcătuit în acest chip. **3.** Dar dacă sîntem trimişi la arbori, să folosim mai departe acest exemplu: vom vedea că şi ei, nefiind încă arbuşti, ci numai mlădiţe şi muguri, de îndată ce se ridică din gropile în care au fost sădite, dovedesc viaţă sufletească. Dar din raţiuni cerute de timp această viaţă sufletească se dezvoltă şi creşte cu încetul în trunchiul arborilor, care şi ei cu vîrsta capătă proporţiile şi funcţiile cerute de natură. Şi cum se prinde altoiul în pomi, cum îi cresc frunzele, cum apare podoaba florilor şi fructelor cu mustul lor, dacă n-au în germene toate însuşirile care duc la dezvoltarea de mai tîrziu? **4.** Aşadar, îşi trag simţirea de unde-şi trag şi viaţa, din proprietatea atît de a trăi, cît şi de a simţi, şi toate acestea încă din perioada copilăriei. Văd cum viţa încă tînără şi la începutul creşterii înţelege totuşi ce are de făcut şi voieşte să se agaţe de ceva, ca sprijinită şi legată de ceva să se poată ridica. Fără să aştepte intervenţia ţăranului, fără arac şi fără proptă, dacă s-a atins de un corp de îndată se va lipi de el şi-l va îmbrăţişa mai mult din propriul său imbold, decît din îngrijirea dată de tine. Căci se grăbeşte să se dezvolte fără piedici. **5.** Văd cum iedera, oricît ai călca-o în picioare, îndată caută să se ridice şi fără s-o îndrume cineva, să se atîrne de ceva, fiindcă preferă să se agaţe de ziduri, formînd o ţesătură vegetală, decît să fie călcată la pămînt şi strivită de răuvoitori. Cînd dimpotrivă o clădire le produce vreun rău, cum prin creştere se dau singure înapoi, cum se feresc de rău? Priveşte cum li se orientează ramurile în altă direcţie, ca să înţelegi din legătura plantei cu peretele însufleţirea ei. Se mulţumeşte cu dimensiunile pe care i le-a dat la început dezvoltarea prevăzătoare, în teama de a nu cădea. **6.** Eu de ce să nu mă mulţumesc cu înţelepciunea şi ştiinţa plantelor? Să trăiască filosofii cum vor, să gîndească filosofii cum nu vor: să înţeleagă copilăria unui arbore mai mult decît a omului. Sufletul acestuia a fost dat urmaşilor ca o mlădiţă din trupul lui Adam încredinţată pîntecului femeii şi a crescut, atît prin intelect, cît şi prin simţuri, cu toată înzestrarea sa [50]. **7.** Aş minţi dacă aş spune că un copil, de îndată ce a salutat viaţa cu primul lui scîncet, nu dovedeşte prin acest scîncet că a simţit şi a înţeles că s-a născut, îndreptîndu-şi pe dată în direcţia vieţii toate simţurile: văzul către lumină, gustul către mîn-

50. O formă de traducianism la Tertulian.

care, mirosul către aer, pipăitul către cele solide. Astfel, acel prim glas al lui este determinat de primele mişcări ale simţurilor şi de primele imbolduri ale intelectului. 8. Este mai interesant că unii, din priveliştea celor de plîns ale vieţii, interpretează acel prim plîns ca o prevestire a necazurilor umane de mai tîrziu, pe care copilul le presimte de cînd intră în viaţă, chiar dacă nu le înţelege încă. Prin lăuntrică simţire caută spre mamă, prin simţire proprie se uită cu atenţie la doică, prin simţire recunoaşte cine-l ia în braţe, refuzînd un sîn străin sau un dormitor necunoscut, nedorind pe nimeni în afară de cei obişnuiţi. 9. De unde acea deosebire între cunoscut şi necunoscut, dacă nu gîndeşte? De unde supărarea şi bucuria, dacă nu înţelege? Este destul de minunat lucru cît de însufleţită este în chip natural copilăria fără să aibă cuget, cît de simţitoare în chip natural, fără să aibă intelect. Iar Hristos cunoscînd lauda din gura sugarilor şi a pruncilor, nu i-a numit nesimţitori pe copii şi pe cei mici, dintre care, unii i-au putut oferi mărturia întîmpinîndu-L cu laudă, iar alţii au simţit violenţa, fiind ucişi pentru El [51].

XIX.

1. Şi aici conchidem că toate cele naturale ale sufletului sînt în el ca nişte substanţe ale lui, şi că ele se dezvoltă şi înaintează cu el de cînd este socotit ca atare. Precum spune şi Seneca, adesea al nostru: «Sînt sădite în noi seminţele tuturor îndeletnicirilor pentru toate vîrstele şi zeul, meşterul cel ascuns, dă la iveală înclinaţiile» din seminţele sădite şi ascunse, fără îndoială, din timpul copilăriei, care sînt şi intelectuale. Căci din acestea vin însuşirile proprii. 2. Există şi la seminţele roadelor pămîntului o singură formă pentru fiecare fel de roade, totuşi dezvoltările lor sînt felurite: în unele se reproduc aceleaşi calităţi, în altele se ameliorează, în altele degenerează, după condiţiile de climă şi sol, după munca şi grija ce le este acordată, după timp şi împrejurări; la fel va fi cu putinţă ca sufletul să fie uniform prin sămînţa sa, dar multiform prin roade. Căci şi în acest caz interesează locul de naştere [52]. 3. Se spune că tebanii se nasc tîmpiţi şi idioţi, atenienii foarte înzestraţi cu darul înţelepciunii şi al vorbirii, că la Colyttum copii cu limbă precoce mai repede decît într-o lună încep să vorbească, dacă şi Platon în Timeu afirmă că Minerva, pe cînd zidea ilustrul oraş, nimic altceva nu le-a prevestit viitorilor locuitori ai regiunii, decît asemenea aptitudini; de aceea el însuşi, în tratatul intitulat Legile, a sfătuit pe Megillus şi pe Clinias să aleagă cu grijă locul în care vor clădi oraşul. Dar Empedocle presupune cauza firii, bine sau rău înzestrate, în calitatea sîngelui şi deduce din

51. Mt., 18, 3; 2, 16—18.
52. Influenţa mediului asupra minţii şi caracterului.

învățătură și disciplină înaintarea și perfecționarea omului. Sînt multe păreri răspîndite și despre firea diferitelor neamuri. Comicii spun în derîdere despre frigieni că sînt fricoși, Sallustius lovește în vanitatea maurilor și în ferocitatea dalmaților, chiar și Apostolul [53] învinuiește pe cretani că sînt mincinoși. **4.** Ba se ia în considerare din acest punct de vedere și starea corporală și de sănătate. Grăsimea împiedică înțelepciunea, slăbiciunea o ascute, paralizia irosește mintea, ftizia o conservă. În legătură cu starea corporală și de sănătate, cît de multe cauze care ascut sau tocesc mintea se vor avea în vedere! O ascuțit învățăturile, disciplina, artele și experiența, ocupațiile de tot felul; o tocesc neștiința, lenea, trîndăvia, poftele, lipsa de efort și de ocupații și mai presus de acestea mai sînt și alte puteri care conduc. **5.** Într-adevăr, dictează, după părerea noastră, Dumnezeu ca stăpîn și diavolul ca rival al său. iar după opinia comună providența și destinul, necesitatea și norocul, precum și libertatea de alegere. Căci pe acestea le disting și filosofii și noi le acordăm la locul lor și sub numele lor atenția necesară, după cum cere credința. **6.** Se vede bine ce importanță au părerile felurite asupra naturii sufletului, care este una, deși în general se socotesc mai multe, cînd nu sînt aspecte, ci însușiri interioare ale naturii și ale unei singure substanțe, pe care Dumnezeu a dat-o lui Adam și a făcut-o obîrșie a tuturor; pînă într-atît vor fi înzestrări interioare nu fețe ale unei singure substanțe, constînd în această varietate morală, cît de mare este acum, dar care n-a fost la începătorul neamului Adam. Trebuiau să fi fost toate acestea în el, ca într-un izvor al naturii și de aici să fi izvorît, cu toată varietatea, dacă ar fi fost varietăți ale naturii.

XXI.

1. Iar dacă natura sufletului este uniformă de la început în Adam, înainte de atîtea manifestări, rezultă că nu e multiformă, fiindcă este uniformă, chiar dacă se manifestă prin atîtea însușiri, și nici triformă, cum este prezentată trinitatea valentiniană, care nici ea nu este recunoscută în Adam, **2.** Căci ce este spiritual în el? Rostim ca o profeție acel mare jurămînt în Hristos și în Biserică: «Acest os din oasele mele și această carne din carnea mea se vor numai femeie; de aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va lipi de femeia sa și vor fi amîndoi un singur trup» [54], aceasta a venit mai pe urmă, cînd Dumnezeu a trimis în el un extaz, puterea spirituală în care constă profeția. **3.** Dacă a apărut în el răul petrecut prin călcarea poruncii, nici acesta nu tre-

53. Tit, 1, 12.
54. Fac., 2, 23 sq.

buie socotit natural, fiindcă a fost săvîrşit din îndemnul şarpelui, nici material, fiindcă am exclus încrederea în materie. Iar dacă nici ce e spiritual, nici ceea ce numim material n-a fost în el (chiar dacă ar fi fost din el sămînţa răului), rămîne de admis că singura şi unica fire în el a fost cea socotită animală, pe care am apărat-o ca fiind prin starea ei simplă şi uniformă. **4.** Mai departe urmează să cercetăm dacă trebuie să se creadă că este supus schimbării ceea ce numim fire. Aceiaşi valentinieni spun că firea nu se poate schimba şi-şi sprijină trinitatea lor doar pe proprietăţi, fiindcă pomul bun nu produce fructe rele, nici cel rău bune şi nimeni nu culege smochine din ciulini şi struguri din spini [55]. Deci dacă este justă părerea lor, Dumnezeu nu va putea să ridice din pietre pe fiii lui Avram [56], nici să facă din veninul de viperă rod al pocăinţei, şi a greşit Apostolul cînd a scris : «Eraţi şi voi cîndva întuneric» [57] şi «Am fost şi noi din naştere fiii mîniei» şi «Aţi fost şi voi în acestea, dacă v-aţi spălat» [58]. **5.** Dar uneori se vor deosebi între ele sentinţele sfinte. Căci un pom rău nu va da fructe bune dacă nu va fi altoit şi unul bun va da rele dacă nu va fi îngrijit, şi pietrele vor deveni fiii lui Avram dacă se vor forma în credinţa lui Avram, şi veninul viperelor va face fructe ale pocăinţei, dacă va scoate din el otrava răutăţii. **6.** Aceasta va fi forţa graţiei divine, întru totul mai puternică decît natura, avînd în noi ca subalternă puterea liberului arbitru, în greceşte αὐτεξούσιον, care deşi este şi ea naturală şi supusă schimbării, ori încotro se învîrteşte prin natură se întoarce. Că se găseşte în noi de la naştere αὐτεξούσιον, aceasta am arătat-o şi lui Marcion şi lui Hermogene. **7.** Ce se va întîmpla acum dacă şi condiţia naturii va trebui să fie definită astfel, încît să fie dublu determinată : din cele născute şi din cele nenăscute, din cele făcute şi din cele nefăcute ? Astfel, ceea ce va fi fost născut şi făcut îşi va primi schimbarea prin natura sa ; căci se va putea renaşte şi reface, iar ceea ce este nenăscut şi nefăcut va rămîne neschimbat. Dar cum aceasta se potriveşte numai lui Dumnezeu, ca fiind singurul nenăscut şi nefăcut şi de aceea nemuritor şi nesupus schimbării, este clar că natura tuturor celorlalte născute şi făcute este supusă schimbării şi transformării, încît, chiar dacă ar fi admisă trinitatea sufletului, aceasta ar proveni nu din structura naturală de la început, ci din schimbările ulterioare.

55. Lc., 6, 43—44.
56. Mt., 3, 7—9.
57. Efes., 5, 8.
58. I Cor., 6, 11 ; Efes., 2, 3.

XXII.

1. Pe celelalte elemente naturale ale sufletului le-a auzit şi de la noi Hermogene, cu aprobarea şi apărarea lor, prin care se cunoaşte că ele sînt mai apropiate de Dumnezeu decît de materie. Le vom numi aici doar aşa, ca să nu pară că au fost trecute cu vederea. Căci i-am dat sufletul şi libertatea de a alege, cum am scris mai sus, şi stăpînirea lucrurilor şi uneori prevestirea, lăsînd la o parte pe cea care vine din profeţie prin harul lui Dumnezeu. Astfel că nu voi reveni asupra celor privitoare la compoziţia sufletului, ca să termin cele despre rangul lui. 2. Definim sufletul ca suflare a lui Dumnezeu, născut, nemuritor, corporal, întruchipat, simplu ca substanţă, înţelept din sine însuşi, dezvoltîndu-se în chip felurit, avînd liber arbitru, supus unor modificări ulterioare [59], schimbător prin dispoziţiile native, raţional, stăpînitor, ghicitor al viitorului, revărsîndu-se din matca sa. Urmează acum să cercetăm cum se revarsă din matca sa, adică de unde, cînd şi prin ce raţiune se afirmă.

XXIII.

1. Unii cred că ei au venit din cer cu atîta convingere, cu cît promit că se vor reîntoarce neîndoielnic acolo, cum a conchis Saturninus, discipolul simonianului Menandru, afirmînd că omul, făcut de îngeri, de la început un lucru neînsemnat, slab şi fără stabilitate, a trăit ca un vierme pe pămînt, fiindcă-i lipseau puterile de a se susţine, ca apoi, din mila puterii supreme, după chipul căreia, neimitat totuşi deplin, fusese cu uşurinţă construit, a dobîndit scînteia vieţii, care l-a ridicat, l-a aşezat pe picioare, l-a însufleţit constant şi, după plecarea din viaţă, are să-l readucă la matcă. 2. Dar şi Carpocrate la fel îşi revendică obîrşia de la cei de sus, încît discipolii lui spun că sufletele lor sînt egale cu al lui Hristos, cu atît mai mult cu al Apostolilor şi, cînd vor, le pun mai presus de ale acestora, concepîndu-le ca izvorînd din puterea supremă şi dispreţuind conducerea puterilor lumeşti. 3. Apelles arată că au fost ispitite de momelile terestre sufletele din sălaşurile supracereşti, de către îngerul de foc, Dumnezeul lui Israel şi al nostru, care de aceea le-a îmbrăcat cu trup păcătos. 4. Susţinătorii lui Valentin, atribuie sufletului sămînţa înţelepciunii, prin care ei îşi amintesc de poveştile milesiene ale eonilor lor din imaginile celor vizibile. 5. În mod sincer îmi pare rău că Platon a devenit stimulentul tuturor

59. Atît din cap. 21, 7 cît şi din definiţia din cap. 22, 2 reiese clar că traducianismul lui Tertulian este mai mult o formă de combatere a definiţiilor sufletului date de filosofii păgîni.

ereticilor. Căci el a spus în Fedon că sufletele plecînd de aici sînt acolo și de acolo aici, în Timeu că Dumnezeu a trimis creațiile sale ca semințe ale celor muritoare, că sufletul nemuritor a luat naștere după ce s-a înconjurat de corp muritor și că lumea aceasta este imagine a altei lumi. **6.** Și ca să inspire încredere tuturor acestora, în susținerea că sufletul s-a întors înapoi la Dumnezeu în lumea ideilor, că de acolo vine aici și că aici repetă într-un fel ceea ce a cunoscut în lumea ideilor, a elaborat afirmația μαθήσεις ἀναμνήσεις, că adică învățăturile sînt amintiri; că venind de acolo aici sufletele uită de cele ce au fost mai înainte și că apoi din cele vizibile își amintesc de cele învățate. Fiindcă în afirmații de acest fel ereticii pretind că au luat din Platon ideile lor, voi respinge cu putere loviturile ereticilor, dacă voi combate afirmația lui Platon [60].

XXIV.

1. Mai întîi nu voi admite că sufletul este capabil de uitare, dacă îi acordă atîta divinitate, încît îl pune pe aceeași treaptă cu Dumnezeu. Îl socotește înnăscut, fapt pentru care aș fi putut înarma o țară întru mărturia deplinei divinități; îi adaugă nemurirea, incoruptibilitatea, incorporalitatea, fiindcă așa l-a crezut și pe Dumnezeu: invizibil, de neînchipuit, uniform, principal, rațional, inteligibil. Ce-ar mai putea spune în plus despre suflet, dacă-l numește zeu? **2.** Noi însă, care nu socotim nimic deopotrivă cu Dumnezeu, afirmăm că sufletul este cu mult mai prejos de Dumnezeu, fiindcă-l socotim născut și prin aceasta cu o divinitate mai slabă și cu o fericire mai puțină ca suflare, nu ca spirit, chiar dacă este nemuritor, avînd prin aceasta însușire divină, este totuși supus suferinței, dovedindu-se prin aceasta născut, deci de la început în starea de a pierde calea, și de aici chiar capabil de a uita. Despre aceasta am discutat destul cu Hermogene. **3.** Dealtfel, ca să poată fi pe drept socotit zeu după potrivire în toate însușirile, sufletul ar trebui să nu fie expus nici unei suferințe, de asemenea nici faptului de a uita, de îndată ce uitarea este o injurie atît de mare, cît este de mare gloria celui ce suferă injuria; este vorba de memorie, pe care însuși Platon, a numit-o salvatoarea simțurilor și a intelectului, iar Cicero depozitara tuturor învățăturilor. Nu produce îndoială dacă sufletul, atît de divin, va fi putut să-și piardă memoria, ci dacă după ce a pierdut-o o mai poate recupera. Căci cele pe care n-ar trebui să le uite nu știu dacă uitîndu-le și le-ar mai putea aminti. Astfel, părerea mea despre suflet nu se potrivește cu cea a lui Platon. **4.** Voi

60. Combaterea metempsihozei platonice (continuată în cap. următor).

face a doua obiecţie: afirmi că sufletul are acele idei din naştere sau nu? «Din naştere» spui. Dar nimeni nu e de acord să despartă de cele naturale ştiinţa naturii; o va despărţi de arte, de meserii; o va despărţi de doctrine, de discipline; o va despărţi poate şi de fenomenele intelectuale şi afective, care par ale naturii, şi totuşi nu sînt, fiindcă, aşa cum am spus mai înainte, constau din adaosuri ulterioare, determinate de loc, de construcţie, de starea corporală şi de sănătate, de puterea de stăpînire şi de liberul arbitru. 5. Şi ştiinţa celor naturale nu lipseşte nici măcar animalelor sălbatice. De bună seamă, leul uită de sălbăticia sa, dacă este domesticit; mai ales dresat, cu toată coama lui înaltă, va deveni o plăcere pentru vreo regină ca Berenice, căreia îi va spăla obrajii cu limba. Îşi va părăsi animalul deprinderile, dar îi va rămîne ştiinţa celor naturale. Nu va uita de hrana naturală, de leacurile naturale, de sperieturile naturale. Şi dacă regina îi va oferi peşte şi plăcintă, el va dori carne şi dacă, fiind bolnav, îi va administra un medicament, leul va face pe maimuţa, şi dacă nu va mai fi primejduit de nici o săgeată, se va teme totuşi de un cocoş. **6.** De aceea şi omului, poate cel mai uitător din toate animalele, îi va rămîne totuşi nealterată ştiinţa celor naturale, ca singura neîndoilnic naturală, fiindcă întotdeauna îşi va aduce aminte să mănînce cînd îi va fi foame, să bea cînd îi va fi sete, avînd ochi pentru a vedea, urechi pentru a auzi, nări pentru a mirosi, gură pentru a gusta, mînă pentru a pipăi. Acestea sînt cu siguranţă, simţurile pe care filosofia le dispreţuieşte, din preferinţă pentru cele intelectuale. 7. Aşadar, dacă ştiinţele naturale se limitează la datele simţurilor, unde-şi va avea locul ştiinţa celor intelectuale, care este socotită mai de valoare? De unde acum însăşi puterea uitării, care trece înaintea amintirii? «Din trecerea timpului» se va răspunde. Destul de superficial răspuns! Căci lungimea timpului nu poate fi amestecată în ceea ce se zice că este înnăscut şi prin aceasta se crede că este etern. Ceea ce este etern, fiindcă este înnăscut, şi ca atare n-are în timp nici început, nici sfîrşit, nu admite nici o măsură a timpului. Cine n-are nici o limită a timpului nu e prin nici o schimbare supus timpului şi nu din lungimea timpului are acea putere. **8.** Dacă timpul este cauza uitării, de ce memoria scade din momentul în care sufletul vine în corp, ca şi cum de aici încolo timpul este legat de suflet, care fără îndoială înainte de corp n-a fost în afara timpului? Iar după ce a intrat în corp oare uită îndată, sau puţin după aceea? Dacă îndată, care este durata de timp care nu trebuie calculat încă? Desigur, copilăria. Dacă puţin după aceea, înseamnă că în acel interval dinainte de timpul uitării, sufletul are încă memorie. Dar ce fel este, dacă după aceea uită şi apoi iarăşi îşi aduce aminte? Şi cînd a intrat în el uitarea,

cît de mare se va socoti și această măsurare a timpului? Tot decursul vieții, după părerea mea, nu va fi de ajuns pentru a răsturna amintirea unei vremi atît de îndelungate înainte de corp. **9.** Dar iarăși mută Platon cauza în corp ca și cum și acesta este demn de încredere, fiindcă substanța născută ar nimici puterea celei existente înainte de naștere. Mari sînt însă, și multe diferențele dintre corpuri, în raport cu neamul, mărimea, activitatea, vîrsta, starea de sănătate. Oare se vor socoti după aceste criterii și diferențele de uitare? Dar uitarea este uniformă; deci corporalitatea multiformă nu va fi cauză a unui sfîrșit uniform. **10.** Multe probe, după mărturia lui Platon însuși, au dovedit însușirea sufletului de a ghici viitorul, ceea ce am arătat și lui Hermogene. Dar nu e om care să nu-și simtă cîteodată sufletul presimțind ceva, prevestind un fapt, o primejdie, o bucurie. Dacă nu pune piedici în ghicirea viitorului corpul nu va fi piedică nici memoriei. Desigur, în același corp sufletele și uită și-și aduc aminte. Dacă vreun motiv al corpului impune uitarea, cum va fi admisă amintirea, contrară acesteia (fiindcă însăși amintirea după uitare este o ținere de minte în recidivă?). Ceea ce se împotrivește primei amintiri de ce nu se opune și celei de-a doua? **11.** Și apoi cine și-ar aduce aminte mai bine decît copiii, care au sufletele mai tinere, neinundate încă de grijile domestice și publice, dedicate numai studiilor, a căror memorie o pune în slujba învățării acestora? Dar de ce nu ne amintim toți la fel, de vreme ce uităm toți la fel? Astfel de egalitate au numai filosofii și nici aceștia toți. Platon, singur, de bunăseamă, într-o atît de mare pădure de oameni, într-o atît de întinsă livadă de înțelepți, a uitat ideile și și-a adus aminte de ele. **12.** Așadar, dacă în nici un mod nu rezistă această argumentație aleasă, se prăbușește deopotrivă acea teorie care a fost întocmită pentru a se crede că sufletele sînt înnăscute, că au trăit în cer, de unde cunosc cele divine, că de acolo s-au coborît și că aici ceea ce cunosc constituie amintiri, desigur pentru a furniza ocazii de discuție ereticilor.

XXV.

1. Acum mă voi întoarce la cauza acestei digresiuni, ca să arăt în ce chip sufletele se revarsă dintr-unul singur, cînd, unde, și prin ce rațiune încep întrebări care nu interesează dacă provin de la un filosof, de la un eretic, sau din popor. 2. Căci e de puțină importanță pentru un propovăduitor al adevărului cine sînt adversarii, oricît ar fi de îndrăzneți aceștia, cum sînt în primul rînd cei ce afirmă că sufletul nu se zămislește în pîntecele mamei, concomitent cu dezvoltarea fizică a embrionului, ci că este imprimat din afară în momentul nașterii, cînd

copilul nu este încă viu; dealtfel, zic ei, sămînţa reţinută în femeie prin împreunare şi înzestrată cu viaţă din fire, se dezvoltă prin însăşi substanţa ei corporală; devenită făt, acesta este scos aburind din cuptorul uterului, şi eliberat de căldură, ca fierul înroşit cînd este aruncat în apă rece, izbit de răceala aerului de afară, capătă puterea vieţii şi i se aude vocea. Aceasta o susţin stoicii, împreună cu Anesidemus, şi uneori Platon însuşi, cînd spune că sufletul mai înainte străin şi lipsit de sălaşul uterului, este adus prin prima inhalare de aer a noului născut, cum se duce prin ultima respiraţie. Vom vedea dacă este justă această opinie. N-a lipsit dintre medici Hicesius, trădător al naturii şi artei sale. **3.** Le-a fost ruşine, după părerea mea, să afirme ceea ce ştiu şi femeile. Şi este mai ruşinos că-n astfel de probleme femeile să-ţi combată decît să-ţi aprobe ideile! Căci în această materie nimeni nu este atît de bun învăţător, judecător şi martor totodată ca sexul feminin însuşi. Răspundeţi, mame, voi care sînteţi gata de a naşte, voi care sînteţi lehuze, să tacă cele sterile şi bărbaţii, este căutat adevărul naturii voastre, este demnă de încredere pătimirea voastră, dacă simţiţi în făt vreo viaţă străină de ceea ce vă face pîntecele să palpite, coastele să zvîcnească, tot deşertul să se mişte, regiunea sarcinei fiind centrul tuturor acestor mişcări, dacă mişcările însăşi vă produc bucurie, deplină siguranţă şi încredere că pruncul tăieşte şi într-un fel se joacă, dacă încetînd mişcarea lui nu intraţi la grijă pentru el; dacă el nu aude chiar în voi, prin faptul că se mişcă la un nou sunet, dacă din cauza lui doriţi unele mîncăruri, iar altele vă fac greaţă, dacă starea lui de sănătate nu e în strînsă legătură cu a voastră, dacă unele lovituri pe care le suferiţi nu-i fac semne şi lui, rămînînd asupra lui răul tratament avut de mamă. **4.** Dacă paliditatea sau roşeaţa este o suferinţă a sîngelui, nu va exista sînge fără suflet. Dacă starea de sănătate este un adaos, nu va exista stare de sănătate fără suflet. Dacă hrana, foamea, creşterea, descreşterea, teama, emoţia sînt stări ale sufletului, cel ce le simte pe acestea va trăi. Încetează să trăiască cel ce încetează să le simtă. Se nasc şi copii morţi; cum, dacă n-au fost şi vii? Cine a murit, dacă n-a fost mai înainte viu? Dar dintr-o cruzime necesară, un copil este ucis încă din pîntece, cînd la naştere venind de-a curmezişul nu poate fi expulzat şi devine ucigaş de mamă dacă nu moare el. **5.** Astfel, se ajunge la armele medicilor şi operaţia se face cu ajutorul instrumentelor din momentul în care cele ascunse trebuie arătate pe faţă în temperarea contorsiunilor, cu cuţitul circular, cu care se taie în interior membrele într-o hotărîre disperată, cu cîrlige fără vîrf ascuţit, cu care se face extragerea într-o naştere forţată. Există chiar un ac de aramă cu care este împuns fătul fără să fie văzut, săvîrşindu-se astfel

crima orbeşte. Se numeşte ἐμβρυοσφάκτη astfel de ucidere a copilului, care este viu, chiar dacă este în stare embrionară. Aceasta au practicat şi Hippocrate şi Asclepiade şi Erassitrat şi chiar acel tăietor al celor mari Herofil şi însuşi Soranus, ceva mai blînd, siguri că o fiinţă a fost concepută, dar şi miloşi pentru o copilărie care ar putea fi atît de nefericită, încît să fie ucisă mai înainte, ca să nu fie făcută bucăţi vie. **6.** Nici Hicesius cred că nu se îndoia de necesitatea unei astfel de crime, el care socotea că sufletul vine îndată după naştere, din contactul cu aerul rece, fiindcă şi cuvîntul suflet la greci are sens de răcoreală. Oare, aşadar, neamurile barbare şi cele romane altfel sînt însufleţite, fiindcă au numit sufletul altceva decît ψυχή ? Dar cîte naţiuni se numără sub cerul foarte fierbinte, chiar răscoapte la culoare ? De unde le provine sufletul, dacă la ele nu există deloc aer rece ? Las la o parte fierbinţeala patului şi toată pregătirea căldurii necesară pentru cele ce nasc şi asupra cărora este foarte primejdios acolo chiar să şi sufle cineva. N-apucă să fie bine introdus copilul în apa băii şi i se şi aude plînsul. **7.** Dealtfel, dacă răceala aerului este depozitara sufletului, ar fi trebuit ca în afara germanilor, a sciţilor, a alpilor şi a argeilor să nu se nască nimeni. Dar sînt şi mai multe popoare care trăiesc în ţinuturile orientale şi meridionale, şi sînt cu spirite mai agere, în vreme ce tuturor sarmaţilor mintea le este înapoiată. Şi cugetele ar fi mai ştiutoare datorită temperaturii reci, dacă sufletele ar proveni din aer răcoros ; căci puterea vine din substanţă. **8.** Acestea fiind astfel spuse, ne putem gîndi şi la aceia care respiră primul aer, născuţi prin operaţie cezariană, unii dintre liberieni şi scipioni. Iar dacă aceia care, ca Platon, nu admit că pot sta două suflete într-unul, cum aceasta nu se poate petrece nici cu corpurile, eu le-aş arăta nu numai că sînt lipite două suflete într-unul, ca şi corpurile, în stare embrionară, dar şi că multe altele sînt aşezate împreună cu sufletul, al demonului desigur, şi nu al unuia singur, ca în Socrate însuşi, ci cîte şapte duhuri, ca în Magdalena[61], sau legiuni întregi ca în Gadareni[62], pentru ca să se unească suflet cu suflet din legătura substanţei mai uşor decît un duh rău din deosebirea de natură. **9.** Dar acelaşi Platon în cartea a şasea a Legilor, îndemnînd să se ia măsuri ca nu cumva stricarea sămînţei din cauza unei împreunări proaste să facă aproape egală degradarea corpului şi a sufletului, nu ştiu dacă s-a depărtat mai mult de părerea lui mai veche, sau de aceasta mai nouă, căci arată că sufletul provine din sămînţă, despre care îndeamnă să se ia măsuri pentru a fi îngrijită, nu din prima inhalare de aer a noului născut. Cum explicăm

61. Mc., 16, 9.
62. Mc., 5, 1 sq.

asemănarea sufletească dintre părinţi şi copii, conform mărturiei lui Cleant, dacă eliminăm sufletul din sămînţă? Dar de ce şi vechii astrologi socoteau naşterea omului începînd cu zămislirea lui dacă nu este tot de la acest început şi sufletul cu care stă în legătură suflul vital, dacă este acesta ceva?

XXVI.

1. Împotrivirea dintre gîndurile umane merge pînă la Dumnezeu. Însă voi restrînge acum expunerea la domeniul nostru, pentru ca să arăt creştinului ceea ce am răspuns filosofilor şi medicilor. Pe temelia existenţei tale, frate, clădeşte-ţi credinţa; priveşte pîntecele vii ale femeilor sfinte, nu numai pe copiii care respiră în ele, dar care profeţesc chiar. **2.** Iată, se nelinişteşc măruntaiele Rebecăi [63], naşterea fiind încă departe şi neexistînd nici un impuls al aerului. Iată se zvîrcolesc doi fii gemeni în pîntecele mamei lor şi nu se află încă nicăieri două popoare. Ciudată este poate zburdălnicia copilăriei, care se ceartă înainte de a trăi, care este curajoasă înainte de a fi însufleţită, dacă tresăltînd ar fi tulburat numai pe mamă. Dar cînd se produce naşterea, cînd se vede numărul şi cînd se recunoaşte prevestirea, cred că se dovedesc nu numai sufletele copiilor, dar şi luptele lor. **3.** Cel care urma să se nască era ţinut pe loc de cel care venise înaintea lui, dar nu apăruse complet, căci îi rămăsese o mînă înăuntru. Şi dacă sorbea sufletul din prima inhalare, după moda platonică, sau dacă-l culegea din răceala aerului, după nălucirea stoică, ce se întîmpla cu cel care era aşteptat, care era deţinut înăuntru şi care ţinea în loc pe cel de afară? Nu s-agăţase încă respirînd, după părerea mea, de piciorul fratelui său şi cald încă dorea să iasă el mai înainte din mama sa. O, copil rival, puternic şi îndată pus pe luptă, cred, fiindcă era rău. **4.** Priveşte acum şi naşterile neobişnuite şi foarte ciudate din partea unei femei sterile şi a unei fecioare care, faţă cu situaţia lor, ar fi putut da la iveală nişte monştri, datorită răsturnării naturii, fiindcă una era sterilă, iar cealaltă neatinsă de sămînţă. Trebuia să se nască fără suflet cei care fuseseră concepuţi în chip nefiresc, dacă e cu putinţă aşa ceva, dar ei trăiesc fiecare în pîntecele mamei lor. Tresaltă de bucurie Elisabeta fiindcă-l simţea pe Ioan înăuntru [64]; slăveşte Maria pe Domnul, căci mişcase Hristos înăuntru. Mamele, la rîndul lor, îşi recunosc pruncii şi în schimb sînt recunoscute de ei, care trăiesc, care nu erau numai suflete, ci şi cu viaţă, respirînd. **5.** Astfel citeşti şi la Ieremia vocea lui Dumnezeu: «Înainte

63. Fac., 25, 22 sq.
64. Lc., 1, 41—46.

de a te plăsmui în pîntece, te-am cunoscut»[65]. Dacă Dumnezeu plăsmuieşte în pîntece, el imprimă şi suflarea cea dintru început: «Şi a plăsmuit Dumnezeu pe om şi a suflat în el suflarea vieţii»[66]. Dar nu cunoscuse Dumnezeu pe om în pîntece decît total format: «şi înainte de a ieşi tu din pîntece, te-am sanctificat»[67]. Şi corpul este pînă aici mort? În nici un caz; căci «Dumnezeu este al celor vii, nu al celor morţi»[68].

XXVII.

1. Cum a fost conceput omul ca fiinţă? I s-a insuflat oare în acelaşi timp şi substanţa corpului şi cea a sufletului, sau una a precedat celeilalte? Răspundem că amîndouă în acelaşi timp sînt concepute, formate şi desăvîrşite, precum sînt şi date la iveală, şi că nu intervine vreun moment în creaţie, în care să se impună o ordine de preferinţă. **2.** Gîndeşte-te la cele dintîi după cele din urmă: dacă moartea nu determină altceva decît despărţirea sufletului de corp, contrarul morţii, adică viaţa, nu se defineşte altfel decît ca unirea corpului şi a sufletului; dacă despărţirea în acelaşi timp a ambelor substanţe se petrece prin moarte, la fel din unirea aceloraşi substanţe rezultă viaţa. **3.** Mai mult: recunoaşterea vieţii de la zămislire, fiindcă tot de la zămislire afirmăm că există şi suflet, avînd în vedere că viaţa începe o dată cu sufletul. La fel deci sînt îmbinate în viaţă cele ce la fel sînt separate în moarte. Dacă socotim pe una cea dintîi, iar pe cealaltă a doua, trebuie să acordăm şi sămînţei o astfel de ordine în timp. Şi cînd se va aşeza sămînţa corpului, cînd şi cea a sufletului? **4.** Dacă seminţele se vor despărţi în timp se va socoti şi materia lor despărţită după distanţa în timp. Aşadar, deşi mărturisim că există două feluri de sămînţă: trupească şi sufletească, afirmăm totuşi că ele sînt nedespărţite găsindu-se împreună şi prin substanţă şi în timp, şi anume în orice fracţiune a timpului. Să nu ne ruşinăm de explicările necesare. În faţa naturii trebuie să fim stăpîniţi de sentimentul veneraţiei, nu al ruşinii. Este condamnabilă împreunarea pentru plăcere, nu cea pentru procreaţie. Nu faptul în sine, ci abaterea de la rînduiala lui constituie o ruşine, faptul fiind chiar binecuvîntat de Dumnezeu: «Creşteţi şi vă înmulţiţi», fiind blestemată ieşirea din rosturile lui în adultere, ticăloşii, lupanare. **5.** Prin această funcţie firească a sexelor, prin care se uneşte bărbatul cu femeia, vor-

65. Ier., 1, 5.
66. Fac., 1, 7; 3, 7. Aici se arată o concepţie mai aproape de creaţianism a lui Tertulian.
67. Ier., 1, 5.
68. Mt., 22, 32.

besc de patul comun, ştim că în acelaşi timp sufletul şi carnea se împlinesc una prin alta, sufletul prin imbold, carnea prin act. Aşadar, omul fiind în întregimea lui zămislit de unicul impus al amîndurora, consumă actul împerecherii, sămînţa omului avînd lichidul din substanţa corporală, iar căldura din cea a sufletului. Şi dacă la greci sufletul înseamnă ceva rece, de ce corpul se răceşte tocmai cînd îl părăseşte sufletul? **6.** În sfîrşit, lăsînd la o parte ruşinea în interesul adevărului, în însăşi dogoarea ultimei voluptăţi, cînd este aruncată sămînţa creatoare, nu simţim oare că iese ceva şi din sufletul nostru şi de aceea ne simţim obosiţi şi fără vlagă, cu vederea împăienjenită? Se scurge astfel şi din sufletul nostru sămînţa sufletească, precum din purificarea cărnii provine acea sevă a sămînţei corporale. **7.** Exemplele începutului sînt foarte convingătoare. Trupul lui Adam a fost făcut din lut. Dar ce este lutul decît un fel de lichid roditor? De aici va fi şi elementul zămislitor. Iar sufletul este din suflarea lui Dumnezeu. Ce este altceva suflarea lui Dumnezeu, decît abur al respiraţiei? De aici provine şi ceea ce insuflăm prin acel element zămislitor. **8.** Aşadar, după ce s-au unit de la început într-un singur om două elemente deosebite şi despărţite: lutul şi suflarea, ambele substanţe împreunate şi-au amestecat seminţele într-una singură şi de aici au dat forma de propagare din generaţie în generaţie, cum sînt şi acum două elemente care, deşi deosebite, fiind introduse deopotrivă unite, deopotrivă semănate în brazda şi-n ogorul lor, deopotrivă fac să răsară ca mlădiţă din ambele substanţe omul, în care iarăşi se găseşte sămînţa sa după neam, precum este rînduit întregii aşezări creatoare. **9.** Aşadar, dintr-un singur om există toată această revărsare, natura respectînd, de bună seamă, porunca lui Dumnezeu: «Creşteţi şi vă înmulţiţi» [69]. Căci deşi la început s-a spus de o singură lucrare: «Să facem pe om», toată posteritatea a fost apoi inclusă la plural: «şi să fie ei mai mari peste peştii mării» [70]. N-are nimic de mirare promisiunea unei holde într-o sămînţă.

XXVIII.

1. De ce provenienţă este acea cuvîntare în amintirea lui Platon despre alergarea sufletelor încoace şi încolo, că plecînd de aici sînt acolo şi iarăşi vin aici şi se fac şi de aici socoteşte că iarăşi se fac cei vii din cei morţi? [71]. Unii o socotesc pitagoreică. Albinus o crede ţinută de un zeu, poate de Mercur, egipteanul. Dar nu există nici o cu-

69. Fac., 1, 28.
70. Fac., 1, 26.
71. Tertulian combate metempsihoza în acest capitol şi în următoarele şapte capitole.

vîntare divină decît cea a lui Dumnezeu cel unic, prin care cu glas puternic au vorbit profeţii, apostolii şi Hristos însuşi. Moise este cu mult mai vechi chiar decît Saturn, aproape cu nouă sute de ani, acesta nefiind nici măcar printre strănepoţi, şi desigur cu mult mai divin, el care a tratat istoria neamului omenesc de la începutul lumii arătînd pe nume şi la timpul său pe toţi cei ce au trăit în decursul timpului şi probîndu-i-se divinitatea operei din glasul lui prevestitor al viitorului. **2.** Dar dacă pentru Platon un sofist din Samos este autorul teoriei despre transmigraţia neîncetată a sufletelor care trec de la morţi la vii, cu siguranţă că acel autor este Pitagora. Acesta, deşi bun în alte privinţe, totuşi, ca să-şi construiască sistemul de idei, a recurs la o minciună nu numai ruşinoasă, dar chiar nesăbuită. Află tu, cel care nu ştii, şi crede cu noi. A simulat moartea, s-a ascuns sub pămînt şi s-a condamnat singur acolo la suferinţă timp de şapte ani. Cele ce avea să le relateze despre cei morţi în acel interval, pentru a da mai multă crezare ideilor sale, le-a cunoscut de la mama sa, care singură îi era confidentă şi îngrijitoare. Cînd i s-a părut lui că i s-a schimbat destul corpul pentru a da impresia că a înviat din morţi, a ieşit din ascunzătoarea mincinoasă, ca şi cum s-ar fi întors din infern. **3.** Cine n-ar fi crezut că a înviat cel pe care-l ştia mort, mai ales auzind de la el despre cei morţi între timp lucruri pe care se părea că el nu le-a putut cunoaşte decît în infern? Teoria că viii provin din morţi este relativ veche. Dar ce s-ar întîmpla dacă ar fi mai nouă? Adevărul n-are nevoie de vechime şi nici minciuna nu e apărată prin noutate. Falsul rămîne fals, oricît l-ar înnobila antichitatea. Şi de ce n-ar fi fals, dacă şi mărturia pe care se sprijină este falsă? Cum să cred că nu minte Pitagora, care minte ca să-l cred? Cum mă va convinge că Etalide şi Euforb şi Pirus pescarul şi Hermotim au fost Pitagora într-o viaţă anterioară, ca să mă convingă de cei vii că provin din morţi cel ce a minţit că el este iarăşi Pitagora? Cu cît mai de crezut era că s-ar fi întors el însuşi o singură dată din sine însuşi în viaţă decît de atîtea ori altul şi altul, cu atît mai mult a înşelat în probleme mai grele cel ce a minţit în altele mai uşoare. **4.** «Dar a recunoscut scutul lui Euforb consacrat odinioară la Delfi, a spus că e al său şi a dovedit aceasta după semne necunoscute poporului». Cel ce a plăsmuit o asemenea poveste primejduindu-şi sănătatea, chinuindu-şi viaţa timp de şapte ani, suportînd foamea, nemişcarea, întunericul, cel ce a avut atîta răbdare să nu vadă cerul la ce îndrăzneală nu va fi recurs, ce trucuri nu va fi folosit, ca să ajungă la cunoaşterea scutului? **5.** Ce e de mirare dacă a descoperit în unele le-

gende mai necunoscute tot ceea ce a pus pe seama lui? Ce dacă s-a inspirat din vreun zvon rămas dintr-o tradiţie îndepărtată? Ce dacă a păcălit pe gardianul templului şi a putut vedea pe ascuns scutul? Ştim că şi o vrăjitoare poate afla cele ascunse, cu ajutorul duhurilor, pe care le cheamă pentru a o ajuta în arta magiei. Dar nu ghicea poate, ca să nu zic visa, prin astfel de arte şi Ferecide, profesorul lui Pitagora? Ce dacă a fost în el acelaşi demon care a adus şi în Euforb un semn de sînge? În sfîrşit, cel care probase cu dovada scutului că el a fost Euforb, de ce n-a recunoscut tot aşa pe nimeni dintre luptătorii troieni? Căci şi aceia ar fi trăit din nou, dacă s-ar face cei vii din cei morţi.

XXIX.

1. Nu înseamnă că dacă morţii provin din cei vii, la fel şi cei vii provin dintre cei morţi. Ştie oricine că mai întîi sînt cei vii şi mai apoi cei morţi, care nu vin din altă parte decît dintre cei vii. Ei au avut de unde să se nască, dar nu din morţi, aceştia din urmă neavînd de unde să vină decît dintre cei vii. **2.** Aşadar, dacă de la început cei vii nu vin dintre cei morţi, de ce să vină după aceea dintre cei morţi? A secat izvorul oricare i-ar fi fost obîrşia? Sau a fost nemulţumit de chip? Dar cum şi-l salvează între cei morţi? Nu fiindcă de la început morţii sînt dintre cei vii de aceea sînt întotdeauna dintre cei vii? Fie că ar fi rămas chipul de la început în ambele stări, fie că s-ar fi schimbat în ambele stări, după cum a trebuit să vină cei vii dintre cei morţi, tot aşa nu trebuie să provină cei morţi din cei vii. **3.** Încrederea în orînduirea firii nu trebuie înţeleasă în chip uniform, căci nu pretutindeni se formează în chip alternativ contrariile din contrarii. Şi noi admitem categoriile contrare: născut şi nenăscut, vedere şi orbire, tinereţe şi bătrîneţe, înţelepciune şi neghiobie; totuşi, nu înseamnă că din cel născut provine cel nenăscut pentru motivul că din contrariu se produce contrariul; dacă vederii îi urmează orbirea nu se poate ca să revină şi vederea din orbire, nici tinereţea care a fost înaintea bătrîneţei nu vine iarăşi după aceasta şi, de asemenea, nu înseamnă că dacă de la neghiobie s-a ajuns la înţelepciune, prin firea lucrurilor după înţelepciune ar urma iarăşi neghiobia. **4.** Multe contrarietăţi caută cu subtilitate să analizeze şi Albinus din respect pentru Platon al său, ca şi cum acestea, arătate de mine, n-ar fi tot atît de absolut contrarii ca şi cele pe care le tălmăceşte după ideile magistrului său, ca şi viaţa şi moartea adică. Totuşi venirea morţii din viaţă nu impune venirea vieţii din moarte.

XXX.

1. Dar ce vom răspunde la celelalte? Căci, în primul rînd, dacă din cei morți ar fi cei vii, precum cei morți din cei vii, ar rămîne întotdeauna același număr al tuturor oamenilor, adică acel număr cu care a început desfășurarea vieții. Din cei morți ar urma cei vii, apoi cei morți din cei vii și iarăși cei vii din cei morți. Și ar fi întotdeauna egali ca număr înaintașii și urmașii, întrucît nu s-ar naște nici mai mulți, nici mai puțini decît au murit. **2.** Nu spun însă cărțile despre începutul lumii că neamul omenesc s-a înmulțit încetul cu încetul, de pe vremea cînd primii oameni, numiți aborigeni, pribegind fie ca învingători, fie ca învinși, au ocupat regiunile pămîntului, ajungînd astfel sciții în Parția, temenizii în Pelopones, atenienii în Asia, frigienii în Italia, fenicienii în Africa, prin emigrări frecvente, numite în grecește ἀποικίας, pînă ce, în tendința de a se răspîndi cît mai mult, s-au revărsat în valuri peste diferite ținuturi. Mulți dintre ei au rămas pe loc și urmașii lor se găsesc și acum în locurile de origine, dar mulți înmulțindu-se și-au întins neamul cît mai departe. **3.** Însăși fața pămîntului s-a schimbat repede prin munca pricepută și neîntreruptă a oamenilor. S-au construit șosele, s-au înălțat diferite așezări, toate au căpătat pecetea schimbărilor, locul unor faimoase deșerturi l-au ocupat terenurile de cultură, păduri întregi au fost defrișate pentru ogoare, turmele domestice au îndepărtat pe cele sălbatice, ținuturi nisipoase au devenit semănături, piatra a început să fie folosită, s-a trecut la asanarea mlaștinilor, numărul orașelor a depășit pe cel al colibelor de odinioară. Acum insulele și stîncile nu mai îngrozesc pe nimeni. Pretutindeni sînt case, pretutindeni popoare, pretutindeni state, pretutindeni viață. **4.** Mulțimea oamenilor este suprema mărturie. Nu ne mai încape pămîntul, cele necesare traiului sînt din ce în ce mai puține, iar trebuințele se înmulțesc; pretutindeni sînt certuri, natura însăși nu ne mai suportă[72]. Este drept că bolile, foametea, războaiele, pustiirea orașelor sînt un fel de remediu, un fel de limitare a expansiunii umane, un fel de foarfece care retează ramurile prea întinse; totuși chiar de s-ar tăia cu securile cea mai mare parte din omenire, niciodată aceasta nu s-a temut că va fi astfel restabilită, încît după o mie de ani cei vii să fie readuși din cei morți. Căci refacerea ar fi pe măsura pierderilor numai dacă cei vii s-ar naște din cei morți. **5.** Dar de ce după o mie de ani și nu îndată se nasc cei vii din cei morți, de vreme ce dacă nu se înlocuiește pe dată ceea ce s-a pierdut, există primejdia să dispară întru totul omenirea? Cum s-ar egala această circu-

72. Încă de pe vremea lui Tertulian se puneau probleme ca aceea a maltusianismului din vremea noastră, a cărei rezolvare n-o admite.

lație a vieții într-o mie de ani dacă pierderile premerg refacerii și de aceea mai repede și mai ușor s-ar stinge viața înainte de a se reaprinde? Așadar, omenirea ar fi pierit în acest fel dacă cei vii ar veni din cei morți; dar fiindcă n-a pierit, nu e de crezut că cei vii se nasc din cei morți.

XXXI.

1. Dacă ar fi cei vii din cei morți, în orice caz ar fi cîte unul din fiecare. Ar trebui să se întoarcă în fiecare corp cîte un singur suflet. Și dacă într-un singur uter sînt cîte două, trei, pînă la cinci suflete, nu vor fi cei vii din cei morți, fiindcă nu vin fiecare din cîte unul. Și mai înainte a fost tot așa, de vreme ce și acum dintr-un singur suflet ies mai multe. 2. De asemenea, cînd sufletele se retrag din corpuri la etăți deosebite, de ce se întorc la una singură? De ce toate încep cu copilăria, cînd ar trebui să înceapă astfel numai cele ale copiilor morți? De ce, dacă a murit cineva la bătrînețe, sufletul îi revine tot într-un copil? Dacă sufletul afară din corp descrește, dînd înapoi ca vîrstă, cum s-ar putea întoarce mai avansat după o mie de ani, desigur la aceeași vîrstă a morții sale, astfel încît timpul pe care-l lăsase să-l fi primit din nou? 3. Dar chiar dacă ele s-ar întoarce întotdeauna aceleași și fără aceleași chipuri ale corpurilor, și fără aceleași orînduiri ale soartei, totuși ar trebui să readucă cu ele proprietățile de mai înainte ale gîndurilor, preocupărilor și afectelor, fiindcă ar fi socotite fără vreun temei lipsite de cele prin care s-ar dovedi a fi aceleași. De unde știi, vei zice, că deși se petrec pe ascuns lucrurile astfel, totuși intervalul de o mie de ani nu înlătură posibilitatea numărării, de vreme ce se întorc necunoscute ție? Desigur, știu că nu se întîmplă așa cînd pui față în față pe Pitagora și pe Euforb. 4. Căci iată, se știe bine chiar din însuși renumele scuturilor consacrate că Euforb avea un suflet de militar războinic, pe cînd Pitagora era liniștit și fără însușiri războinice, încît evitînd războaiele de atunci ale Greciei, a preferat liniștea, devotîndu-se geometriei, astronomiei și muzicii, străin fiind de preocupările și de afectele lui Euforb. Iar Pirus acela mînca pește, pe cînd Pitagora nu, fiindcă se abținea de la carne. Etalide și Hermotim introduseseră bobul în hrana lor obișnuită, pe cînd Pitagora nu l-a dat nici măcar discipolilor deși a trebuit să treacă într-un bob. 5. Cum se pot redobîndi, așadar, aceleași suflete care nu se vor dovedi aceleași nici prin înzestrări, nici prin deprinderi, nici prin felul de trai? De pe acum dintr-un atît de mare cuprins al Greciei se numără numai patru suflete. Dar dacă așa stau lucrurile cu populația Greciei, încît nu din orice neam, sau nu de orice vîrstă și rang și de asemenea nu din ambele sexe se recrutează zilnic transmi-

grația de suflete și transmigrația de corpuri, de ce numai Pitagora se recunoaște într-unul sau într-altul și nu eu ? 6. Sau, dacă este privilegiu al filosofilor, în orice caz al grecilor, ca și cum sciții și inzii n-ar filosofa, de ce Epicur nu se regăsește în nimeni dintre înaintașii lui, nici Chrisip și Zenon, nici măcar Platon despre care am fi putut crede că reeditează pe Nestor prin vorba lui dulce ca mierea ?

XXXII.

1. Empedocle fiindcă aiura că este zeu, din acest motiv, cred eu, a socotit disprețuitor lucru să-și aducă aminte că a fost unul dintre eroi. «Copăcel și pește» am fost, zice el. De ce n-a fost mai degrabă pepene, atît de neghiob, ci cameleon, atît de umflat ? Desigur, ca să nu se împută într-un mormînt îmbălsămat, a preferat să se frigă, aruncîndu-se în Etna. Și de aceea la el s-a terminat transmigrația corporală, ca o cină de vară cu o friptură. 2. Dar trebuie să luptăm și aici împotriva presupunerii ciudate care transformă pe oameni în animale și pe animale în oameni. Să ia seama copăceii și ștevia, să nu fim siliți mai mult să rîdem decît să învățăm. Afirmăm că sufletul omenesc în nici un chip nu poate să treacă în animale, chiar dacă este socotit, după părerea unor filosofi, din substanțe elementare. 3. Căci fie că e produs sufletul din foc, din apă, din sînge, din aburul respirației, din aer, din lumină, sîntem datori să ne gîndim că toate cele însuflețite sînt contrare fiecărui fel din acestea ; sînt contrare focului cele ce sînt reci : șerpii, șopîrlele, salamandrele, și oricare sînt produse de un element vital, adică de apă ; contrare apei sînt cele uscate și fără lichid și se bucură de uscăciune lăcustele, fluturașii, cameleonii ; de asemenea sînt contrarii sîngelui cele lipsite de culoarea lui : scoicile, viermii și un mare număr de pești ; contrare aburului respirației sînt cele care se pare că nu respiră, fiind lipsite de trahee și de plămîni : țînțarii, furnicile, moliile, și altele mărunte de acest fel ; contrare aerului sînt cele care, trăind întotdeauna sub apă sau sub pămînt, sînt scutite de inhalarea lui (le cunoști mai bine în realitate decît după nume) ; contrare luminii sînt cele cu totul oarbe, sau cu ochi numai pentru întuneric, cum sînt cîrtițele, liliecii, bufnițele. Am prezentat acestea avînd în vedere substanțele evidente și controlabile. 4. Dar dacă aș putea înregistra și atomii lui Epicur, dacă aș vedea și numerele lui Pitagora, dacă aș putea întîlni și ideile lui Platon, dacă aș putea prinde și entelechiile lui Aristotel, aș găsi poate și pentru aceste categorii animale pe care să le opun în numele contrarietății. Susțin că din oricare substanță mai sus pomenită ar fi sufletul omenesc constituit, nu s-ar fi putut forma în atîtea animale con-

trare fiecărei substanțe și nici să le dea numărul din transformarea lor; mai degrabă ar fi excluse și respinse de acestea, decît să fie admise și primite în numele acestei prime contrarietăți, care dă naștere la stări atît de diferite ale substanței și ale naturii întregi într-o anumită rînduială. 5. Sufletului omenesc i-au fost sortite altfel locuința, hrana, instruirea, sensibilitatea, afectivitatea, gestația și nașterea, talentele, activitățile, bucuriile, repulsiile, viciile, dorințele, plăcerile, starea de sănătate, îngrijirile medicale, în sfîrșit, modul său de viață și ieșirea prin moarte. 6. În ce chip, așadar, acel suflet, fără vreun curaj de a se înălța sau de a se coborî, obosind și la urcarea scărilor, înăbușindu-se și la cufundarea în bazinul băilor, va sări după aceea în aer sub formă de vultur și se va arunca apoi în mare sub formă de țipar? În ce chip, de asemenea, obișnuit cu hrană de om liber, delicată și curată, va rumega nu zic paie, ci spini și ierburi amare, aspre, pline de gîngănii și chiar veninoase, dacă va trece într-o capră, sau într-o potîrniche, ba cadavru, ba om, amintindu-și în orice caz de sine într-un urs sau într-un leu? Așa vei ajunge și la alte anomalii. Ca să nu zăbovim pentru a arăta pe fiecare, oricare ar fi modelul sufletului omenesc, oricare i-ar fi măsura, ce va face în animale cu mult mai mari sau mai mici? Căci în mod necesar tot corpul este plin de suflet și sufletul se găsește în tot corpul. Cum, așadar, va umple sufletul omului un elefant? Și cum va încăpea într-un țînțar? Dacă se va extinde sau strînge atît de mult, în mod sigur va fi în primejdie. 7. Și iarăși adaug: dacă n-are în nici un chip capacitatea necesară transmigrației în alte animale nici prin măsura corpului, nici prin vreo potrivire cu celelalte legi ale materiei sale, oare ce se va schimba în el după calitățile acelor animale, și după viața lor contrară vieții umane, devenind și el contrar calităților umane datorită mutațiilor? Dacă primește o schimbare, uitînd ce a fost, nu va fi ceea ce a fost; și dacă nu va fi cel care a fost, s-a zis cu transmigrația corpului care, fără îndoială, nu mai poate fi atribuită acelui suflet care, dacă va fi schimbat, nu va mai fi el însuși. Căci se va numi transmutație a corpului aceea care-i va îngădui sufletului să rămînă în starea sa. 8. Așadar, dacă nu se poate schimba, și nu poate nici rămîne într-o stare în care să fie cel de mai înainte, întrucît nu poate fi contrarul său, mă întreb dacă există vreo cauză demnă de încredere pentru astfel de strămutare. Cu toate că unii oameni sînt la fel cu animalele, față cu însușirile lor morale, intelectuale și afective, fiindcă și Dumnezeu a zis: «S-a făcut omul asemenea dobitoacelor fără judecată»[73] nu de aceea vor deveni cei hrăpăreți uli, cei spurcați cîini, cei iuți pantere, sau cei cinstiți oi, cei gălăgioși rîndunici, cei rușinoși porum-

73. Ps. 48, 12.

bei, ca şi cum aceeaşi substanţă a sufletului şi-ar repeta pretutindeni natura sa în proprietăţile animalelor. Una este substanţa şi alta natura substanţei, dacă într-adevăr substanţa este proprie fiecărui lucru, iar natura sa poate să fie comună. **9.** Iată un exemplu: substanţă este piatra, fierul; duritatea pietrei şi a fierului este natura substanţei. Duritatea aseamănă, substanţa deosebeşte. Mai sînt şi lîna şi pana; prin însuşiri sînt la fel, prin substanţă nu. Aşa e şi dacă un animal, rău sau bun, este numit om: sufletul acestora nu este acelaşi, căci apar asemănarea naturii, dar se vede neasemănarea substanţei. Prin faptul că-l socoteşti pe om asemenea unui animal, recunoşti că sufletul nu este acelaşi, vorbind despre asemănare nu este el însuşi. **10.** Aşa înţelege lucrurile şi denumirea divină, care aseamănă pe om cu dobitoacele, prin natură, nu prin substanţă. Dealtfel nici Dumnezeu n-ar fi însemnat în acest fel pe om, dacă l-ar fi cunoscut după substanţă animal.

XXXIII.

1. Chiar cînd ni se impune în numele justiţiei ideea că sufletele omeneşti, faţă cu viaţa şi faptele lor, ar putea aparţine felurilor de animale, încît să fie sacrificate în rîndul celor ucise, să se supună între cei ce sînt robi şi să obosească în ateliere de muncă, să se înjosească între cei ticăloşi, dar şi invers, să fie onorate, iubite, îngrijite şi dorite între cei mai de seamă, mai cinstiţi, mai folositori şi mai plăcuţi, chiar şi în acest caz voi spune: dacă sînt schimbate, nu se vor ocoli înseşi acelea care vor merita. **2.** Va dispărea raţiunea justiţiei dacă va lipsi simţul meritelor. Dar va lipsi simţul meritelor, dacă va schimba starea sufletelor. Îşi schimbă starea sufletelor, dacă ele nu vor rămîne aceleaşi. Deopotrivă, dacă vor stărui în judecata pe care o cunoaşte şi Mercur egipteanul care spune că sufletul, cînd s-a despărţit de corp, nu se varsă în sufletul universului, ci rămîne cu individualitatea lui, ca să dea socoteală — zice el —, de cele pe care le-a săvîrşit în corp, vreau să amintesc de justiţia, gravitatea, majestatea şi demnitatea judecăţii divine, dacă nu prezidează dintr-un loc înalt judecata omenească cu deplină onoare în ambele feluri de sentinţe: şi în pedeapsă şi în graţiere, severă în răzbunare şi generoasă în dăruire. **3.** Ce crezi că va fi în viitor sufletul unui ucigaş? Eu cred că va fi un animal destinat gîdelui şi măcelarului, ca să fie înjunghiat, pentru că şi el a înjunghiat, ca să fie jupuit, pentru că şi el a spoliat, pentru ca să fie pus în consum, pentru că şi el a dat fiarelor sălbatice pe cei pe care i-a ucis în păduri şi în locuri neumblate. **4.** Dacă va fi judecat astfel, oare nu va avea să arate acel suflet

mai multă mîngiiere decît chin, fiindcă mort găsește între bucătari pe cei mai de frunte, fiindcă este gătit cu mirodeniile lui Apicius și ale lui Lurconius, fiindcă este dus la mesele lui Cicero, fiindcă este purtat pe tăvile cele mai strălucitoare ale lui Sylla, fiindcă este dat și la înmormîntări și la ospețe, fiindcă este consumat mai degrabă de către confrați decît de corbi și de lupi, ca să pară că înmormîntat în corpul unui om s-a reîntors la neamul său, îngîmfat în fața judecăților omenești, dacă a trecut prin atîtea și atîtea? **5.** Judecățile omenești nimicesc pe ucigaș prin mijloace felurite, rafinate și peste măsură de sălbatice, întîrziindu-l între viață și moarte, pentru ca sfîrșitul să-i vină după o pedeapsă cît mai prelungită. Dar și dacă sufletul a fugit înaintea ultimei lovituri, n-a scăpat și corpul de pumnal și, după ce și dintr-o parte și din alta grumazul și coastele au fost străpunse și masacrate, se cere plata crimei. Apoi este dat în foc, pentru ca și mort să fie pedepsit. Altfel nu se poate. Și totuși nu există atîta grijă pentru rug, ca să nu-i găsească alte animale rămășițele, desigur nici oasele nu-i sînt cruțate, nici cenușa nu e respectată, trebuind a fi lipsită de orice pedoabă. **6.** Atît de mare este la oameni pedeapsa unui ucigaș, cît este de mare însăși natura care este pedepsită. Cine n-ar prefera justiția veacului, pe care și Apostolul [74] nu fără rost o arată înarmată cu sabia, care este dreaptă față de uciderea unui om? Dacă ne gîndim la plata și a celorlalte nelegiuiri, la schingiuirile de tot felul, la arderea de viu, la azvîrlirea în mare cusut într-un sac, la cangele călăului, la aruncarea de pe vîrful unei stînci, cui nu-i e ușor să accepte teoria lui Pitagora sau a lui Empedocle? **7.** Căci și cei ce, trebuind a fi pedepsiți la munci și la robie, vor fi întrupați în măgari sau în catîri, cît de mult se vor mulțumi ei cu munca în brutărie, sau cu învîrtirea roții de scos apă, dacă-și vor aminti de regimul din închisori și din minele de metal, de muncile publice, sau chiar de viața de deținuți fără activitate! De aceea celor care, deși cu o viață nepătată, au ajuns pe mîna judecății, le caut recompensele, dar le găsesc mai degrabă pedepsele. Nu e de mirare să li se dea mare răsplată celor buni întrupîndu-i într-un animal, oricare ar fi el. **8.** Homer își amintea că a fost mai înainte păun, după cum a visat Ennius; iar eu îi voi crede pe poeți și nu pe cei treji. Și dacă un păun este foarte frumos, împodobit cu culoarea pe care o vrea, dar penele îi tac, iar vocea sa nu este plăcută, poeții nu vor altceva decît să cînte. Așadar, Homer a fost condamnat, iar nu onorat cu chipul de păun. Mai mult se va bucura de răsplata veacului tatăl împodobit cu artele liberale, preferînd frumusețea faimei sale iar nu a cozii. **9.** Haide acum, să treacă poeții în rîndul păunilor,

74. Rom. 13, 4.

sau al lebedelor, dacă vocea lebedelor este frumoasă: în ce animal îl vei trece pe dreptul bărbat Eacus? Ce vei face din curajoasa femeie Didona? Cum va deveni răbdarea pasăre, sfințenia vită, nevinovăția pește? Toate sînt slujitoare ale omului, toate supuse, toate roabe lui. Dacă va avea să fie ceva din amestec, se înjosește, în ele cel căruia pentru meritele vieții i se acordă busturi, statui, titluri, onoruri publice, privilegii, căruia senatul și poporul îi aduce sacrificii sub forma voturilor. **10.** O, judecăți divine după moarte, mai mincinoase decît cele umane, mai demne de disprețuit sub raportul pedepselor, mai dezgustătoare pentru plăcerile pe care le oferă, de care nici cei mai răi nu se tem, pe care nici cei mai buni nu le doresc, către care vor alerga mai degrabă nelegiuiții, decît sfinții, cei dintîi ca să scape mai repede de dreptatea veacului, iar cei din urmă ca s-o primească mai tîrziu! Bine învățați voi, filosofii, cu folos arătați că după moarte pedepsele sau recompensele vor fi mai ușoare, cînd, dacă pe suflete le așteaptă judecata, trebuie crezut mai degrabă în sfîrșitul vieții, decît în organizarea ei, fiindcă nimic nu e mai deplin decît ceea ce este mai îndepărtat și nimic mai îndepărtat decît ceea ce e mai divin. **11.** Dumnezeu va judeca astfel mai deplin, fiindcă judecata va fi mai îndepărtată, prin hotărîrea eternă atît a chinului, cît și a mîngîierii, sufletele neîntrupîndu-se în animale, ci revenind în propriile lor corpuri și aceasta o singură dată și în ziua pe care numai Tatăl o știe, ca în așteptarea șovăitoare să se dovedească grija pentru credință, întotdeauna așteptînd ziua devreme ce niciodată n-o știi, temîndu-se zilnic fiindcă zilnic speră.

XXXIV.

1. Nici o părere a unei nebunii de acest fel, potrivit căreia să se schimbe oamenii în animale, nu apare astăzi sub nume eretic, dar a trebuit să vorbesc și despre o astfel de teorie și am combătut-o fiind în legătură cu cele de mai sus, care transformă pe Homer în păun, ca și pe Euforb și Pitagora, pentru ca, fiind respinsă această teorie despre transmigrația sufletului sau aceea a corpului, să fie înlăturată cea care a furnizat ceva ereticilor. **2.** Căci și Simon samarineanul[75], în Faptele Apostolilor cumpărător al Duhului Sfînt, după ce condamnat de Apostol cu banii săi cu tot, zadarnic a plîns gîndind la moarte, s-a întors către cucerirea adevărului, pentru a-și ispăși oarecum greșeala, sprijinit pe puterile artei sale: a răscumpărat din locul de plăcere publică pe o tiriană oarecare numită Elena, atrăgînd-o către virtute, ca răsplată dem-

75. Fapte 8, 18 sq.

nă de sine în faţa Duhului Sfînt. 3. Şi-a închipuit că el este tatăl suprem şi că prima idee a sa a fost aceea de a fi creat pe îngeri şi pe arhangheli; că ideea, ca expresie a planurilor lui, pornind de la tatăl ei s-a coborît în regiunile de mai jos şi acolo, potrivit concepţiei tatălui, a dat naştere puterilor îngereşti, necunoscătoare ale tatălui lor şi făcătoare ale acestei lumi; că acestea au reţinut ideea, ca să nu pară creaţie a altcuiva, şi au expus-o infamiei, pentru ca să fie şi mai înjosită; că i-au dat chiar chip omenesc, pentru a o strînge în lanţurile cărnii; 4. că astfel, trecînd de-a lungul multor epoci prin alte şi alte chipuri feminine, a ajuns şi acea Elena, care a fost pieirea lui Priam şi apoi a ochilor lui Stesihor, pe care-l orbise fiindcă o criticase printr-o poezie, şi căruia i-a redat vederea ca mulţumire că a fost lăudată; că de aici, mergînd ea mereu din corp în corp, s-a coborît la ultima treaptă a înjosirii, devenind prostituata Elena. Că aceasta este oaia cea pierdută, la care s-a coborît tatăl suprem, adică Simon, pe care a găsit-o şi a readus-o, nu ştiu dacă pe umeri sau pe genunchi; că el după aceea s-a întors spre mîntuirea oamenilor, pentru a-i elibera oarecum printr-un act de răzbunare din mîna acelor puteri îngereşti care trebuiau înşelate. Şi el însuşi, luînd pentru oameni chip de om, a minţit în Iudeea că este fiul, iar în Samaria a făcut pe tatăl. 5. O, Elena cea discutată de poeţi şi de eretici, adulteră pentru cei dintîi, şi decăzută complet pentru cei din urmă, chiar dacă prăbuşirea de la Troia este mai glorioasă decît cea dintr-un lupanar, căci la Troia s-au irosit mii de corăbii, dar poate că nici o mie de dinari în lupanar! Fie-ţi ruşine, Simone, cel zăbavnic în cercetarea şi nestatornic în recunoaşterea greşelilor. Menelau pe dată a pornit după cea răpită, pe dată a cerut-o înapoi, a redobîndit-o după un război de zece ani, fără să stea ascuns, fără să înşele, fără să umble cu şurubării. Mă tem să nu fi fost tată mai degrabă cel care pentru recăpătarea Elenei a suportat mai mult neodihna, a fost mai curajos şi s-a trudit mai multă vreme.

XXXV.

1. Dar nu numai pentru tine singur metempsihoza a urzit această poveste; se foloseşte de metempsihoză şi Carpocrate, la fel vrăjitor, la fel depravat, deşi mai puţin ca Elena. De ce nu? Devreme ce el, pentru a stabili o răsturnare de orice fel a învăţăturii divine şi umane, a afirmat că sufletele se reîntrupează, pentru motivul că viaţa asta n-are valoare pentru nimeni dacă nu sînt înlăturate toate cele ce o învinovăţesc, fiindcă ceea ce se socoteşte rău nu este astfel din natură, ci datorită opiniei. Astfel, spune el, metempsihoza se impune în chip necesar, dacă nu sînt răscumpărate toate abaterile, chiar de la primul curs al vieţii

(adică nelegiuirile sînt drojdii ale vieții!), că dealtfel sufletul este rechemat de cîte ori a plătit mai puțin în contul greșelilor pe care le are de plătit fiind ținut în închisoarea trupului «pînă ce achită ultimul sfert al datoriei»[76]. 2. În această direcție conduce el toată acea parabolă a Domnului care se lămurește prin tălmăciri sigure și care trebuie înțeleasă mai întîi în chip simplu. Și păgînul este adversarul nostru, mergînd pe aceeași cale a vieții comune. Dealtfel, trebuia ca noi să ieșim din lume dacă nu era cu putință să trăim împreună cu ea. În acest sens poruncește protectorul sufletului bun «Iubiți pe dușmanii voștri, zice El, și rugați-vă pentru cei care vă vorbesc de rău»[77] ca nu cumva cel împins la nedreptate prin vreo legătură de interese să te atragă la judecătorul său și să te pună sub pază constrîngîndu-te să-ți achiți datoria[78]. 3. Apoi dacă este strămutată la diavolul pomenirea despre adversar din observarea însoțitoare ești sfătuit să mergi și cu el la acea unire, care este atribuită din acordul credinței; căci te-ai învoit să renunți la el, la fastul și la îngerii lui. Există acord între voi despre aceasta. Aceasta va fi prietenia din respect pentru angajamentul luat, ca să nu iei după aceea ceva al lui din cele pe care le-a refuzat, pe care i le-ai dat înapoi, ca să nu te înfățișeze ca înșelător, ca schimbător al învoielii în fața judecătorului Dumnezeu precum îl alegem în loc de învinuitor al celor sfinte și prin nume însuși denunțător al diavolului[79], și judecătorul să te dea îngerului pentru urmărire judecătorească și el să te depună în închisoarea iadului[80], de unde nu ești scos decît dacă este plătită cu întîrzierea învierii neînsemnata greșeală. Ce este mai la obiect decît aceste idei? Ce este mai adevărat decît aceste interpretări? 4. Dealtfel, referindu-ne la Carpocrate: dacă sufletul este datornicul tuturor nelegiuirilor, cine trebuie înțeles ca dușman și adversar al său? O minte mai bună, cred, care-l va împinge la vreo nevinovăție, pentru a-l aduce iarăși și iarăși în corp, pînă ce nu va mai fi găsit ca acuzat de nimic din viața cea bună. Aceasta înseamnă a cunoaște un pom după fructele sale rele, adică a cunoaște învățătura adevărului din cele mai rele precepte. 5. Sper că ereticii de acest soi cad și în exemplul lui Ilie, reprezentat astfel ca și în Ioan, ca să se apere de metempsihoză cuvîntul Domnului: «Ilie a și venit și ei nu l-au cunoscut»[81], și în alt loc: «Și dacă vreți să auziți, acesta este Ilie cel care va să vină»[82]. Oare îl sfă-

76. Mt. 5, 26.
77. Mt. 5, 44.
78. Lc. 6, 27 și 12, 58.
79. Apoc. 12, 10.
80. Mt. 5, 25 sq.
81. Mt. 17, 12.
82. Mt. 11, 14.

tuiau ceva, așadar, și iudeii pe Ioan după părerea pitagoreică: «Tu ești Ilie?» și nu după învățătura divină: «Și iată vă voi trimite pe Ilie Tesviteanul»[83]. 6. Metempsihoza lor este rechemarea sufletului imediat după moarte și reluarea existenței în alt corp; (6) el nu după moarte are să vină, ci după strămutare, și nu trebuie redat corpului, de care nu este lipsit, ci lumii din care a fost strămutat, nu din pragul vieții, ci din împlinirea profeției, același și însuși el și ca nume și ca om. Dar cum Ilie să devină Ioan? Ai cuvîntul îngerului: «Și el însuși — zice —, va veni mai înainte în fața poporului, cu puterea și cu duhul lui Ilie»[84], nu cu sufletul și nu cu trupul lui. Căci acestea sînt substanțele lui ca om, dar puterea și duhul sînt dăruite din afară, din harul lui Dumnezeu; astfel se pot strămuta în altul din voința lui Dumnezeu, cum s-a făcut mai înainte din duhul lui Moise[85].

XXXVI.

1. Acum cred că am ajuns, la chestiunile la care, dealtfel, trebuia să mă întorc. Stabilisem că sufletul este sădit în om și din om însuși și că de la început este o singură sămînță, ca și a cărnii, în toată mulțimea speciei, afirmații prin care am combătut părerile filosofilor și ale ereticilor, precum și acea debilă opinie a lui Platon. În continuare voi trata problemele în ordinea lor logică. 2. Sufletul fiind sădit în uter deopotrivă cu el este plămădit și sexul, atît de deopotrivă, încît în privința sexului substanța se menține neutră. Căci dacă zămislirea lor ar admite vreo întrerupere a ambelor substanțe în semințe, încît să se semene mai înainte carnea sau sufletul, ar trebui să admiți și sexul ca proprietate a uneia din substanțe prin întreruperea temporară a semințelor, ca sexul să fie imprimat fie de către carne sufletului, fie de suflet cărnii. 3. Și Apelles, nu pictorul, ci ereticul, afirmînd că înaintea corpurilor sufletele sînt fie masculine, fie feminine, după cum a învățat de la Philumena, admite prin aceasta că trupul primește de la suflet ulterior sexul. Cei ce socotesc că sufletul vine în corp imediat după ce acesta s-a născut, afirmă că sexul sufletului este bărbătesc sau femeiesc, după cum este anterior carnea. 4. Dar semințele ambelor substanțe sînt nedespărțite și în unitate, ceea ce face ca ele să aibă o situație comună ca gen, după trăsăturile fixate de natură. Desigur, și aci se dovedește forma celor dintru început, de vreme ce bărbatul a fost plăsmuit mai înainte (căci mai întîi a fost Adam), iar femeia ceva mai tîrziu (căci Eva a fost după

83. Mt. 11, 14; Mc. 1, 3; In. 1, 21—23.
84. Lc. 1, 17.
85. Num. 12, 2 sq.

aceea)[86]. 5. Astfel, un timp carnea este fără formă, cum a fost ruptă din coasta lui Adam ; totuşi este şi ea însufleţită, fiindcă voi recunoaşte şi acel suflet al ei ca o porţiune din Adam. Dealtfel şi pe ea o însufleţise suflarea lui Dumnezeu, căci sufletul îl primise Adam şi din carnea lui a fost făcută femeia.

XXXVII.

1. Oricum, o putere organizatoare a voinţei divine modelează toată pregătirea de sădire, plăsmuire şi dezvoltare a omului în uter, imprimînd şi acestei lucrări raţiunea sa. Avînd în vedere acestea, şi superstiţia romană a creat pe zeiţa Alemona pentru a hrăni fătul în uter, pe Nona şi pe Decima pentru lunile din urmă, mai grele, pe Partula care să ajute la facere, şi pe Lucina care să scoată pruncul la lumină. Noi credem că acestea sînt îndatoriri divine ale îngerilor[87]. 2. Aşadar, de la acela este om fătul în uter, de la care vine împlinirea chipului. Căci şi legea lui Moise atunci îl judecă după talion pe cel vinovat de avort[88], cînd cauza aparţine de acum omului, cînd de acum lui i se pune în seamă starea vieţii şi a morţii, cînd de acum destinul are cuvîntul, pentru că fătul, trăind încă în mama sa, are soartă comună în primul rînd cu mama. 3. Voi spune ceva despre suflet în ceea ce priveşte momentele lui de naştere şi voi lua lucrurile la rîndul lor. Naşterea legitimă are loc cam la începutul lunii a zecea. Cei ce socotesc numerele ca raţiune a realităţii cred că numărul zece este creatorul a toate, că deci el împlineşte şi naşterea omului. 4. Eu voi raporta mai degrabă la Dumnezeu această măsură a timpului, voi spune că perioada prenatală a omului este de zece luni de la cele zece porunci, adică de la Decalog, că ne naşte numărul zece al timpului după numărul zece al învăţăturilor care ne fac să renaştem. Dar fiindcă şi la şapte luni se produce o naştere deplină, mai degrabă decît la opt luni, voi acorda prin aceasta cinstire sabatului, socotind că în cîte zile a făcut Dumnezeu lumea, în acelaşi număr de luni se formează omul ca imagine a lui Dumnezeu. Este cu putinţă naşterea grăbită la şapte luni, pentru a se ajunge mai repede la înviere[89] şi la odihna împărăţiei lui Dumnezeu. Numărul de opt nu ne creează ; căci atunci nu vor fi nici nunţi. 5. Am susţinut tovărăşia cărnii şi a sufletului de la început, de la unirea seminţelor înseşi şi pînă la completa dezvoltare a fătului ; de aceea acum o apărăm de la naştere în primul rînd, fiindcă cresc îm-

86. I Tim. 2, 13.
87. Îngerii au grijă de copii în pîntecele mamelor.
88. Ieş. 21, 22.
89. Mt. 22, 30.

preună, dar cu rosturi deosebite, fiecare după condiţia esenţei sale, definindu-se carnea prin dimensiunile sale fizice, sufletul prin ingeniozitate, carnea prin înfăţişare, sufletul prin simţire. Dealtfel, nu trebuie să se afirme că sufletul creşte prin substanţă, ca să nu se spună că deserveşte ca substanţă şi să se creadă astfel că este supus pieirii; puterea lui, în care se găsesc sădite înzestrările naturale, păstrîndu-se măsura în care a fost insuflat de la început, înaintează puţin cîte puţin, împreună cu corpul. **6.** Ia o anumită cantitate de aur sau de argint, în stare brută, nelucrate: se înfăţişează ca o masă, care ca volum poate este mai mică decît în viitor, dar care conţine în interior toate însuşirile naturale ale aurului şi argintului. Cînd masa se transformă în foaie de metal, devine mai mare decît la început, prin dilatarea cantităţii, care rămîne ca greutate aceeaşi, nu prin adaos, căci se întinde nu se adaugă; chiar dacă se măreşte ca formă, rămîne totuşi în aceeaşi stare prin conţinut. **7.** Atunci creşte şi însăşi strălucirea aurului sau a argintului, care fusese şi în masă ceva mai slabă, dar nu inexistentă. Atunci i se adaugă alte şi alte chipuri, după modelarea pe care o imprimă materiei lucrătorul, care nu-i dă altceva în plus decît forma. Astfel trebuie socotite şi creşterile sufletului, nu cantitative, ci calitative.

XXXVIII.

1. Deşi am arătat mai înainte că toate însuşirile sufletului se găsesc în substanţa sa de la naştere, dezvoltîndu-se încetul cu încetul cu vîrsta şi schimbîndu-se după împrejurările determinate de diferite activităţi, de instituţii, de loc, de puterile conducătoare, acum spunem totuşi că unitatea sufletului şi a trupului se menţine de-a lungul vîrstei omului, dezvoltîndu-se la unul activităţile psihice, iar la celălalt structura organică, pubertatea producîndu-se cam la vîrsta de 14 ani, nu pentru că Asclepiade presupune că de la această vîrstă începe înţelepciunea şi nici fiindcă Dreptul civil îl socoteşte de aici pe om apt pentru diferite activităţi, ci fiindcă aşa spune şi raţiunea. **2.** Dacă Adam şi Eva din cunoaşterea binelui şi a răului au simţit nevoia să-şi acopere părţile ruşinoase ale corpului, şi noi, de cînd simţim aceeaşi necesitate, dovedim că ne dăm seama de ceea ce înseamnă binele şi răul. De la aceşti ani sexul se afirmă şi mai mult prin îmbrăcăminte şi timiditate, în rîvna după cele nepermise se foloseşte de ajutorul ochilor, comunică dorinţele, înţelege cele ce există, îşi pregăteşte ţelurile prin plăcerea apropierii asemenea smochinilor şi scoate pe om din paradisul inocenţei, împingîndu-l la celelalte vinovăţii şi delicte nefireşti, care sînt alimentate nu de natură, ci de practici vicioase. **3.** Dealtfel, singura poftă în mod propriu naturală

este numai aceea a alimentelor, pe care Dumnezeu a exprimat-o de la început : «Din orice plantă — a zis el —, veţi mînca» [90] şi a extins-o după potop pentru al doilea rînd de oameni : «Iată, v-am dat toate spre hrană, ca şi zarzavaturile şi ierburile» [91], avînd în vedere nu atît sufletul, cît trupul, deşi adresîndu-se sufletului. Dacă se pare că sufletul doreşte hrană, aceasta nu e un motiv pentru cineva să susţină că şi sufletul este muritor, că se menţine prin hrană, care dacă este împuţinată îl face să slăbească, iar dacă este înlăturată îi aduce pieirea. 4. Nu trebuie să ne întrebăm cine doreşte, ci pentru cine ; iar dacă pentru sine, să vedem pentru ce, cînd, şi pînă unde, fiindcă altceva doreşte din natura sa, altceva din necesitate, altceva potrivit însuşirilor sale şi altceva avînd în vedere cauza. Aşadar, sufletul va dori hrană pentru sine din cauza necesităţii, iar pentru trup din natura proprietăţii. Căci fără îndoială trupul este casa sufletului şi sufletul este chiriaş al trupului. 5. Aşadar chiriaşul, din cauza şi din necesitatea acestui nume pe care-l are, va dori cele de folos pentru toată casa pe timpul cît a închiriat-o, nu pentru ca să-şi facă el temelie, armătură şi proptea, ci numai pentru a locui în casă, în care nu poate să stea dacă aceasta nu este întărită. 6. Dealtfel, sufletul va putea pleca din casa pe care o va părăsi nevătămat de lipsa vreunui ajutor, fiindcă el are întăriturile sale şi hrana condiţiei proprii, anume imortalitatea, raţionalitatea, sensibilitatea, intelectualitatea, libertatea propriei hotărîri.

XXXIX.

1. Pe toate acestea, care au fost date sufletului de la naştere, acelaşi care le-a invidiat de la început, acum le întunecă şi le strică, pentru ca ele să nu mai fie îngrijite şi organizate cu cele necesare. Dealtfel, cine dintre oameni n-ar putea avea parte de un spirit ticălos, de la poarta vieţii pînditor al sufletelor, chemat de toată practica aceea superstiţioasă de la naştere ? 2. Astfel, toţi se nasc avînd idolatria ca moaşă, de vreme ce pîntecele însuşi, înconjurat cu panglici făcute pentru idoli, mărturiseşte că roadele lui sînt candidate ale demonilor, de vreme ce vaietele de la naştere sînt pentru Lucina şi Diana, de vreme ce toată săptămîna se pune masa pentru Iunona, de vreme ce în ultima zi sînt chemate ursitele înscrise de destin, de vreme ce chiar prima ridicare în picioare a copilului este consacrată zeiţei Statina. 3. Cine apoi nu făgăduieşte capul fiului său în întregime păcatului, cine nu-i retează o

90. Fac. 2, 16.
91. Fac. 9, 13.

şuviţă, sau nu-i taie tot părul noului născut, ca jertfă, ca legămînt părintesc sau strămoşesc, public sau privat? Astfel, aşadar, l-a găsit şi pe Socrate încă prunc duhul cel demonic; astfel sînt socotiţi toţi ca zeităţi, care nu sînt altceva decît nume de demoni. Pînă într-atît nu este nici o naştere scutită de superstiţii între păgîni. 4. De aici spune Apostolul că sfinţii sînt creaţi dintr-un sex sau altul sfinţit, atît din mărturia sămînţei, cît şi din învăţătura purtării. «În alt chip — zice el — necuraţi s-ar naşte» [92], voind să se înţeleagă că fiii celor credincioşi sînt oarecum desemnaţi pentru sfinţenie şi prin aceasta pentru mîntuire, pentru ca, avînd copii ca speranţă, să apere căsătoriile, fiindcă fusese de părere că acestea trebuie menţinute. Dealtfel îşi amintesc de spusele Domnului: «Dacă nu se va naşte cineva din apă şi din Duh, nu va intra în împărăţia lui Dumnezeu» [93], adică nu va fi sfînt.

XL.

1. Astfel, tot sufletul este socotit de la Adam, pînă ce este îndreptat în Hristos, atîta timp necurat, pînă cînd este îndreptat; [94] este păcătos, însă, fiindcă, este necurat, primind ruşinea din tovărăşia cărnii. 2. Carnea, deşi este păcătoasă şi după ea sîntem opriţi să mergem, lucrările ei sînt condamnate, fiindcă are dorinţe potrivnice spiritului şi din cauza ei sînt stigmatizate cele trupeşti, totuşi nu este dispreţuită din cauza numelui său; nu din propriile ei însuşiri înţelege şi simte pentru a îndemna sau a impune păcatul. De ce nu? Ea este un slujitor, dar nu un slujitor cum e un sclav, sau un prieten mai mic, ci cum este o cupă de băut, sau un alt corp la fel, dar nu suflet. Căci şi cupa este un slujitor al celui însetat; numai că cel căruia-i e sete mînuieşte el cupa, nu-l mînuieşte pe el. 3. Nu este nici o proprietate a omului în vasul de pămînt şi nici omul nu este carne ca o altă putere a sufletului şi ca o altă persoană, ci este ceva de altă substanţă şi de altă condiţie, adăugată totuşi sufletului ca o mobilă, ca un instrument în serviciile vieţii. Carnea, aşadar, este ocărîtă în Scripturi, fiindcă sufletul nu este nimic fără carne în acţiunea plăcerilor pe care le oferă gura, băutura, violenţa, idolatria şi celelalte manifestări carnale nu prin simţirea, ci prin efectele lor. 4. Şi numai simţirea greşelilor, chiar fără înfăptuirea lor, se impută de obicei sufletului. «Cine a privit cu poftă la o altă femeie, acela a şi săvîrşit un

92. I Cor. 7, 14.
93. In. 3, 5.
94. Rom. 5, 14 şi 21.

adulter în inima sa»[95]. Dealtfel, ea este carnea fără suflet în lucrarea cinstei, a dreptății, a toleranței, a pudicității. De asemenea, ce fel de treabă este aceea de a atribui crime cui nu-i poți prescrie bune îndrumări ? La judecată se procedează astfel, încît răspunderea cea mare cade pe autorul moral al crimei, nu pe cel care a înfăptuit-o ca simplu instrument. Este mai mare ura împotriva conducătorului cînd serviciile în subordine nu merg bine ; este lovit mai mult cel ce poruncește, dar nici cel ce execută nu este scutit.

XLI.

1. Așadar, partea rea a sufletului, în afară de cele săvîrșite din întîmplare de un spirit negativ, vine de la păcatul originar, fiind într-un fel ceva natural. Căci, precum am spus, coruperea naturii provine dintr-o altă natură, avîndu-și zeul și tatăl ei, adică pe însuși autorul coruperii, dar rămîne în suflet și o parte bună, cea principală, divină, înnăscută și în mod propriu naturală. 2. Ce este de la Dumnezeu nu se stinge, ci numai se întunecă. Se poate întuneca, fiindcă nu este Dumnezeu, dar nu se poate stinge, fiindcă este de la Dumnezeu. Astfel, precum lumina fiind împiedicată de un obstacol nu se poate arăta dacă obstacolul este de o mare densitate, la fel și binele în suflet, apăsat fiind de rău, față cu calitatea lui sau lipsește cu desăvîrșire, mîntuirea neputîndu-se îndeplini, sau strălucește pe unde poate răzbate, cînd își găsește libertatea. 3. Așa sînt unii foarte răi, sau foarte buni, fiindcă n-au toți un singur fel de suflet ; așa există în cei mai răi și ceva bun, ca și în cei mai buni ceva rău. Numai Dumnezeu este fără păcat și numai omul Hristos este fără păcat, fiindcă Hristos este și Dumnezeu. Astfel și divinitatea sufletului ajunge la prevestiri din partea bună de mai înainte și conștiința existenței lui Dumnezeu vine ca mărturie : «Dumnezeu e bun», «Dumnezeu vede», «Ce-o vrea Dumnezeu». De aceea nici un suflet nu e fără răspundere, fiindcă nici unul nu e fără sămînța binelui. 4. Așadar, cînd vine la credință refăcut prin a doua naștere din apa botezului și din puterea supremă, smulgîndu-se paravanul stricăciunii de odinioară, își vede toată lumina sa. Este primit de Duhul Sfînt, precum în nașterea de mai înainte de duhul cel nelegiuit. Carnea urmează sufletul, care se căsătorește cu spiritul, ca un drept de zestre, slujitoare de acum, nu a sufletului, ci a spiritului. O, fericită căsătorie, dacă nu săvîrșește vreun adulter !

95. Mt. 5, 28.

XLII.

1. Rămîne să vorbim acum despre moarte, aşa cum cere tratarea problemelor despre suflet[96]. Deşi Epicur într-o formă destul de simplistă o neagă, pe noi moartea ne interesează. «Ceea ce se descompune, — zice el — este fără simţire, iar ceea ce e fără simţire nu ne priveşte». Dar se descompune şi e fără simţire nu moartea însăşi, ci omul care o suportă. El, însă, zice că moartea este subiectul acţiunii, cînd ea este de fapt acţiunea însăşi. Dacă aparţine omului faptul de a suporta moartea, care descompune corpul şi nimiceşte simţirea, cît de nesocotit lucru este să se spună că nu-l priveşte pe om puterea atît de mare a morţii ! 2. Cu mult mai concis se exprimă Seneca : «După moarte, — zice el —, toate se sfîrşesc, chiar şi moartea însăşi». Dacă aşa stau lucrurile ele privesc şi moartea, căci şi ea se sfîrşeşte ; cu atît mai mult îl priveşte pe om, înlăuntrul căruia toate sfîrşindu-se, ea însăşi se sfîrşeşte. Moartea nu e nimic pentru noi, deci la fel şi viaţa nu e nimic pentru noi. Fiindcă dacă sîntem descompuşi de ceva din afara noastră, la fel sîntem construiţi de ceva exterior nouă. Dacă pierderea simţirii nu este nimic pentru noi, nici posedarea simţirii nu înseamnă ceva pentru noi. 3. Dar poate să nimicească şi moartea cel care nimiceşte şi sufletul. Ca despre cele din urmă ale vieţii şi despre celelalte însărcinări ale sufletului, la fel vom vorbi şi despre moarte, care ne interesează ea pe noi, dacă noi n-o interesăm pe ea. Dealtfel nici somnul, ca imagine a morţii, nu este străin de subiectul pe care-l tratăm.

XLIII.

1. Vom vorbi mai întîi despre somn[97], iar după aceea în ce fel trebuie înţeles sufletul în raport cu moartea. Somnul nu este ceva în afara naturii, cum cred unii filosofi, de îndată ce ei îl socotesc dintre acele cauze care par a se petrece în afara naturii. 2. Stoicii afirmă că somnul este o slăbire a puterii simţurilor, epicureii că este a micşorare a vieţii sufleteşti, Anaxagora ca şi Xenofon îl consideră o stare de oboseală, Empedocle şi Parmenide o împrospătare, Strato o despărţire a spiritului de corp, Democrit o lipsă a spiritului, Aristotel un fel de scădere a căldurii din jurul inimii. Eu nu pretind că am dormit vreodată în aşa fel, încît să accept vreuna din aceste definiţii. Nu trebuie crezut că somnul este o stare de oboseală, pentru că prin somn omul mai degrabă se reface

96. Tertulian tratează problema morţii în concepţia filosofilor timpului şi cea creştină în cap. acesta, reluînd-o în cap. LI—LII.

97. Somnul şi visele sînt privite de Tertulian pe larg în cadrul filosofico-ştiinţific al timpului ca şi scripturistic în cap. XLIII.

decît obosește. Somnul nu ia întotdeauna naștere din oboseală, iar dacă vine după ea, nu este ea. **3.** Nu-l voi admite nici ca o ușurare sau ca o scădere a căldurii, întrucît corpurile în somn se încălzesc, și administrarea hranei în timpul somnului n-ar duce la grăbirea căldurii și întîrzierea răcelii dacă somnul ne-ar fi o alinare. Mai mult, sudoarea este un indiciu că digestia încălzește corpul. În sfîrșit, ceea ce numim mistuire este o operație a căldurii, nu a frigului. **4.** De asemenea, nemurirea sufletului nu îngăduie să credem somnul nici ca o micșorare a vieții sufletești, nici ca o lipsă a spiritului, nici ca o despărțire a spiritului de corp. Dacă este micșorat, sufletul piere. 5. Rămîne să vedem dacă nu cumva, admițînd teza stoicilor că somnul este o slăbire a puterii de a simți, el aduce odihnă numai trupului, nu și sufletului. Sufletul, totdeauna mobil și totdeauna în activitate, niciodată nu este supus odihnei, aceasta fiind străină de starea imortalității; căci nimic nemuritor nu acceptă sfîrșitul activității sale, iar somnul este un sfîrșit de activitate. Liniștea după sfîrșitul unei lucrări mîngîie doar corpul, care este muritor. **6.** Așadar, cine se va îndoi de starea naturală a somnului are de partea sa pe dialectici, care pun în dubiu orice deosebire dintre cele naturale și cele extranaturale. Astfel că și cele socotite dincoace de natură pot fi revendicate pentru natură, de care toate sînt sortite astfel, încît să pară că sînt dincoace de ea, fie că toate sînt natură, fie că nu există nici o natură; la noi însă se poate auzi ceea ce aduce contemplarea lui Dumnezeu, autor al tuturor celor pe care le cercetăm. **7.** Noi credem că dacă natura este ceva, apoi ea este o lucrare rațională a lui Dumnezeu. Rațiunea merge înaintea somnului, care este atît de potrivit, atît de folositor, atît de necesar, încît fără el nici un suflet nu-și este de ajuns; somnul recreează corpurile, întregește puterile, arată starea de sănătate, potolește activitățile, este medicul oboselii, căruia i se supune și ziua, dacă este folosit în chip rațional, iar noaptea este pentru el lege, răpind chiar culoarea lucrurilor. Iar dacă somnul este ceva vital, salutar, ajutător, nu există în el nimic nerațional, nimic nenatural, fiindcă este rațional. **8.** Astfel și medicii alungă dincolo de hotarele naturii tot ce e contrar celor vitale, salutare, auxiliare. Căci și în stările de sănătate rivale somnului, în tulburările sufletești, în bolile de stomac, care ies din cadrul vieții normale, medicii socotesc somnul ca stare naturală chiar în letargie, consemnîndu-l ca nefiind natural, răspund unei mărturii naturale, fiindcă starea naturală este unitatea de măsură. Într-adevăr, toată natura prin lipsă sau adaos își pierde echilibrul, iar prin păstrarea măsurii se conservă. Astfel va fi natural ca stare ceea ce nu se poate face natural prin scădere sau

exces. 9. Ce s-ar întîmpla dacă ai scoate și mîncarea și băutura din rosturile naturii? Căci și acestea au o mare contribuție în pregătirea somnului. Desigur, omul din primele zile ale vieții lui le întrebuințează pe acestea. Dacă înveți cele de la Dumnezeu, acel izvor al neamului omenesc, anume Adam, care a sorbit somnul înainte de a fi înșelat de odihnă[98], a adormit înainte de a fi muncit, ba înainte și de a fi mîncat, sau de a fi vorbit, ca să se vadă că somnul este un indice natural mai de frunte decît toate cele naturale. 10. De aceea sîntem determinați să-l socotim ca fiind chiar de atunci imaginea morții. Iar dacă Adam prefigura pe Hristos, somnul lui Adam era moartea lui Hristos[99], care avea să adoarmă în moarte, pentru ca de la vătămarea produsă coastei lui Biserica să fie închipuită ca mamă adevărată a celor vii[100]. De aceea și somnul atît de salutar, atît de rațional, este înfățișat și ca model al morții obștești și generale. 11. A voit Dumnezeu, nepunînd la cale nimic în planul creației sale fără modele, prin exemplul platonic să traseze cu noi zilnic mai deplin și chiar în cel mai înalt grad liniile începutului și sfîrșitului celor omenești, întinzînd mîna pentru a ajuta mai ușor credința, prin imaginile și parabolele atît ale cuvintelor, cît și ale faptelor. Îți dă, așadar, un corp zdrobit de puterea prietenă somnului, îngenuncheat de blînda necesitate a odihnei, imobil ca așezare, cum a fost așternut la pămînt înainte de viață și cum va fi așternut la pămînt după sfîrșitul vieții, ca o mărturie de creație și de nimicire, așteptînd sufletul ca și cum încă nu i-a fost dat, și ca și cum i-a fost chiar răpit. 12. Dar și sufletul suferă, deși pare că acționează altfel, învățînd să cunoască prin ascunderea prezenței absența viitoare (vom afla aceasta în legătură cu Hermotim), și totuși între timp visează: de unde atunci visele? Nu se odihnește, nici nu se trîndăvește și nici nu-și dă natura imortalității sale ca roabă a somnului. El dovedește că este întotdeauna în mișcare; cutreieră pe pămînt și pe mare, este angrenat în ocupații, se frămîntă, muncește, glumește, suferă, se bucură, urmărește lucruri permise și nepermise, arată că fără corp poate face chiar orice, că, deși se găsește în corp, n-are deloc nevoie de activitatea corpului. Astfel, cînd corpul s-a trezit, redat ocupațiilor sale îți afirmă învierea morților. Aceasta va fi și rațiunea naturală și natura rațională a somnului. Chiar prin imaginea morții ești inițiat în credință, meditezi speranța, înveți să mori și să trăiești, afli că și în stare de somn veghezi.

98. Fac. 2, 21 sq.
99. I Cor. 15, 45.
100. In. 19, 34.

XLIV.

1. Acum despre Hermotim. În timpul somnului, precum se spune, sufletul îi pleca din corp, ca şi cum acesta îi devenea inutil. Soţia destăinuind faptul unor duşmani, aceştia l-au ridicat pe om pe cînd dormea şi l-au incinerat ca pe un mort. Sufletul întorcîndu-se, cred, prea tîrziu, şi-a imputat sieşi omuciderea. Cetăţenii din Clazomene l-au plîns pe Hermotim în templu. Femeia n-a participat, din cauza vinovăţiei ca soţie. 2. Ce vrea să spună aceasta ? Fiindcă în popor se crede cu uşurinţă că somnul este o retragere a sufletului, să nu se întărească această credinţă luîndu-se ca argument povestea cu Hermotim. Fusese un fel de somn ceva mai greu, după cum este presupunerea despre coşmar, sau despre acea decădere a sănătăţii, pe care Soranus o arată excluzînd coşmarul, sau vreo altă pricină asemănătoare aceleia care a creat povestea că Epimenide a dormit aproape cincizeci de ani. Dar Suetoniu spune despre Nero şi Teopemp despre Trasymede că aceştia n-au visat niciodată, cu excepţia faptului că Nero în ultimele clipe ale vieţii a visat puţin în starea de spaimă în care se găsea. 3. Ce dacă şi Hermotim a fost în aşa fel, încît inactivitatea sufletului în somn a putut fi crezută ca o despărţire ? Poţi presupune orice altceva decît această permisiune continuă a sufletului de a pribegi fără ca omul să fie mort. Căci dacă s-ar admite că i se întîmplă şi sufletului aşa ceva o dată, cum sînt eclipsele de soare sau de lună, fără îndoială m-aş convinge că este vorba de un fapt dumnezeiesc ; ar fi posibil atunci ca omul să fie făcut atent sau speriat de Dumnezeu, ca de un fulger repede, printr-o lovitură a unei morţi de o clipă, dacă n-ar fi mai natural să se creadă ca un vis care ar trebui să se întîmple mai degrabă cuiva în stare de veghe, şi care deci n-ar trebui să se creadă vis.

XLV.

1. Sîntem datori acum să arătăm şi învăţătura creştină despre vise ca fenomene accidentale din timpul somnului, ca mişcări nu neînsemnate ale sufletului, despre care am spus că este întotdeauna activ datorită neîntreruptei sale mişcări, ceea ce explică raţiunea divinităţii şi imortalităţii sale. Aşadar, cînd corpurile se dedau odihnei, care este mîngîierea lor, sufletul, lipsit de o mîngîiere străină, nu se odihneşte şi, dacă n-are ajutorul corpului, se foloseşte de propriile sale însuşiri. 2. Închipuie-ţi un gladiator fără arme, sau un vizitiu fără trăsură gesticulînd după toate cerinţele îndeletnicirii lor : luptă, mînă, dar toată frămîntarea se desfăşoară în gol. La fel par a se produce cele ce totuşi nu se

produc ; există acţiunea, dar fără efectul acţiunii. **3.** Această putere noi o numim extaz, un exces de simţire la fel cu nebunia. Aşa este şi somnul, la început dăruit cu extaz : «Şi a trimis Dumnezeu extazul în Adam şi acesta a adormit» [101]. Somnul vine în corp să-i aducă odihnă, pe cînd extazul soseşte în suflet împotriva odihnei, şi de aici forma de somn în amestec cu extazul, natura sa purtînd pecetea formei. **4.** În timpul viselor ne bucurăm şi ne întristăm, sîntem afectaţi şi neliniştiţi, suportînd orice, fiindcă nu ne-ar tulbura în nici un fel nişte imagini cu totul deşarte, dacă am visa stăpîni pe noi înşine. De aceea faptele bune sînt fără răsplată şi cele rele fără pedeapsă, dacă sînt săvîrşite în timpul somnului, fiindcă nu vom fi mai mult condamnaţi pentru că am visat un act josnic, după cum nu vom fi încoronaţi că ne-am visat martiri. **5.** Dar cum îşi aminteşte sufletul de vise, zici, dacă nu poate fi stăpîn pe sine ? Este în firea acestui fel de pierdere a minţii că nu se produce din cauza stării proaste a sănătăţii, ci din firea lucrurilor, căci visul nu suprimă mintea, ci o îndepărtează. Una este a lovi şi alta a brusca ; una a răsturna şi alta a zgudui. **6.** Aşadar, cînd memoria nu lipseşte, mintea este sănătoasă, iar cînd sănătatea minţii încetează, chiar dacă memoria nu este afectată, aceasta înseamnă un fel de nebunie. Şi de aceea nu se zice că sîntem nebuni, ci că visăm ; de aici şi prudenţa dacă sîntem vreodată prudenţi. Pentru că înţelepciunea noastră, chiar dacă este umbrită, nu se stinge totuşi, ci doar poate părea că atunci lipseşte şi că extazul în acest caz lucrează prin sine însuşi, aducîndu-ne şi imaginile înţelepciunii ca şi pe ale erorii.

XLVI.

1. Iată, sîntem nevoiţi să vorbim din nou despre vise [102], de care este hărţuit sufletul. Dar cînd vom ajunge la moarte ? Şi aceasta am s-o spun : cînd va da Dumnezeu ; ceea ce se va întîmpla nu va avea deloc o lungă întîrziere. **2.** Epicur a socotit visele cu totul deşarte, liberînd divinitatea de griji, dizolvînd ordinea lucrurilor şi confundînd toate în pasivitate, ca fiind fortuite şi expuse vicisitudinilor. Dacă este aşa, vor exista în vicisitudini ale adevărului, fiindcă nu e firesc ca numai el să fie în afara oricăror vicisitudini, cînd totul se supune acestora. Homer a închipuit pentru vise două porţi : una de corn a adevărului, şi alta de fildeş a minciunii ; prin corn, se zice, putem vedea, dar fildeşul este opac. **3.** Aristotel dînd şi minciunii partea ei, recunoaşte şi adevărul. Telmessenii nu resping visele, dar afirmă că interpretarea lor este supusă greşelii. Dar ce este

101. Fac. 2, 21.
102. Filosofii şi istoricii antici despre vise.

atît de străin omenirii, încît să n-aibă uneori și vedenii conform realității ? Limitîndu-mă la puține cuvinte despre lucruri neînsemnate, pe Epicur îl voi expune rușinii. **4.** Herodot povestește că Astiage, regele mezilor, ar fi văzut în vis cum bășica fiicei sale Mandana, încă fecioară, ar fi curs într-o revărsare a Asiei ; că astfel după căsătoria ei o viță răsărind din aceleași locuri s-a așternut peste toată Asia. Aceasta a spus-o și Caron Lampsaceanul mai înaintea lui Herodot. Cei care au tălmăcit visul în favoarea fiului său nu s-au înșelat, fiindcă, precum se știe, Cirus a invadat Asia și a cucerit-o. **5.** Filip Macedoneanul, pe cînd încă nu era tată, a visat că a însemnat cu un inel pîntecele soției sale Olimpiada, și că semnul era un leu ; crezuse, după părerea mea, că nu va avea copii, fiindcă leul o singură dată este tată. Aristodem, sau Aristofan presupunînd că nimic nu e însemnat fără rost, a spus că se prevede un fiu de o importanță cu totul excepțională. Cei care-l știu pe Alexandru recunosc leul de pe inel. Aceasta a scris Eforus. **6.** Dar și o femeie din Himera Siciliei a precizat în vis tirania lui Dionisiu. Aceasta a spus-o Heraclidei. Și Laodice, mama lui Seleucus, a prevăzut pentru acesta domnia Asiei, încă înainte de a-l naște. Despre aceasta scrie Euforion. Știm de la Strabo că și Mitridate a devenit, în urma unui vis, regele Pontului, și am aflat, citind pe Calistene, că Baralires s-a visat stăpîn pe Illyricum de la moloși pînă în Macedonia. **7.** Au cunoscut și romanii vise cu astfel de adevăruri. Marcu Tullius cunoaște dintr-un vis ca reformator al stăpînirii romane și ca *gropar* al războaielor civile pe un copil necunoscut lui, un simplu particular cu numele de Iulius Octavius, devenit apoi August. Scrie aceasta Vitellius în comentariile sale. **8.** Și aceasta n-a fost o formă de prezicere numai a puterii supreme, ci și a primejdiilor și nenorocirilor : de exemplu, cînd ca simplu Caesar în războiul cu dușmanii Brutus și Cassius la Philippi, bolnav fiind, a fugit din cort datorită visului lui Artorius că o mare primejdie îl așteaptă din partea dușmanilor, sau cînd fiica lui Policrate din Samos a văzut crucea tatălui său formată dintr-o rază a soarelui răsfrîntă peste băile lui Jupiter. **9.** În vis sînt descoperite și onoruri și talente, se prescriu și leacuri, se dau la iveală și furturi, sînt încredințate și comori. Însoțitoarea lui Cicero pe cînd era mic i-a prevăzut acestuia demnitățile de mai tîrziu. Lebăda care fermeca pe oameni cu ideile lui Socrate a fost discipolul acestuia, Platon. Atletul Leonimus este îngrijit de Ahile, în vis. După ce a pierdut coroana de aur în cetatea Atenei, Sofocle tragicul a descoperit-o după indiciile avute în somn. Neoptolem, actor tragic, îndemnat în somn, salvează de la prăbușire la Roeteum lîngă Troia mormîntul lui Aiax și, punînd în ordine cu mare greutate pietrele, se întoarce de aici încărcat cu aur.

10. Dar cîţi comentatori şi deţinători de informaţii nu sînt în acest domeniu? Artemon, Antiphon, Strato, Filochorus, Epicharm, Serapion, Cratip, Dionisiu Rodianul, Hermip, toată literatura lumii. Numai că voi rîde de cel ce crede că mă va convinge că dintre toţi cel dintîi a visat Saturn, dacă nu mă convinge şi că acesta a trăit înaintea tuturor. Aristotel, iartă-mă că rîd. 11. Dealtfel, Epicharm deţine locul cel mai înalt, el împreună cu Filochorus Atenianul, în ceea ce priveşte prevestirile în somn. El s-a sprijinit pe acest gen de oracole oarbe, ca al lui Amfiaraus la Oropos, al lui Amfiloc la Mallos, al lui Sarpedon în Troia, al lui Trofonius în Beotia, al lui Mopsus în Cilicia, al Hermionei în Macedonia, al Pasifaei în Laconia. Pe celelalte, cu originile, riturile şi referenţii lor, cu toată istoria viselor de la începuturile ei, le arată Hermippus din Berytus, foarte dezvoltat, într-o suită de cinci volume. Dar şi stoicii preferă să spună că Dumnezeu, Cel mai mare prevăzător pentru aşezămintele omeneşti, a pus şi visele între celelalte ajutoare ale artei şi ştiinţei în domeniul ghicitului, ca mîngîiere deosebită a oracolului natural. 12. Aceasta în ceea ce priveşte încrederea în vise, care trebuie consemnată şi de noi, dar cu altă interpretare. Iar despre alte oracole, în timpul cărora nimeni nu doarme, ce altceva vom spune, decît că este raţiunea demoniacă a acelor duhuri care au locuit chiar atunci în oamenii înşişi, sau le-au angajat memoria la toate uneltirile răutăţii, minţind deopotrivă şi pe această cale divinitatea, înşelînd cu aceeaşi iscusinţă chiar prin binefacerile leacurilor şi ale sfaturilor, care anunţă că ajută dar mai degrabă fac rău, de vreme ce prin cele cu care ajută îndepărtează de căutarea adevăratei divinităţi prin introducerea alteia false? 13. Şi în nici un caz nu le este închisă puterea sau limitată în hotarele locurilor de taină; dimpotrivă, aceasta este liberă şi pretutindeni pătrunzătoare. De aceea nimeni să nu se îndoiască de faptul că demonilor le stau deschise şi casele şi că nu numai în locuri retrase, dar şi în dormitoare oamenii sînt împresuraţi de imagini diavoleşti.

XLVII.

1. Definim visele ca fiind insuflate în cea mai mare parte de către demoni, deşi uneori ele sînt conforme adevărului şi plăcute, dar de provenienţa pe care le-am arătat-o, adică zadarnice şi înşelătoare. Nu e nimic de mirare dacă imaginile lor oglindesc anumite realităţi. 2. Dumnezeu, însă, care a promis harul Duhului Sfînt la tot trupul şi la servele şi la servii săi pentru a profeţi şi a visa [103], va lua în considerare acele

103. Ioil, 3, 1.

vise care corespund grației divine, dacă între ele există unele oneste, sfinte, profetice, revelatoare, edificatoare, chemînd la mîntuire. Ele sînt dăruite cu prisosință și profanilor, fiindcă Dumnezeu dă în egală măsură soarele și ploile sale și peste cei drepți și peste cei nedrepți [104], dacă și Nabucodonosor a visat lucruri dumnezeiești și o mare parte dintre oameni află pe Dumnezeu datorită viselor [105]. Așadar, după cum darul lui Dumnezeu se revarsă și asupra păgînilor, la fel ispita răului se vîră și în sufletele celor sfinți destul de des, cum de exemplu se furișează pe unde poate asupra lor cînd ei dorm, dacă nu poate face aceasta cînd ei sînt treji. **3.** A treia categorie de vise o constituie acelea pe care sufletul se pare că și le produce el însuși din cauza împrejurărilor. Dar de vreme ce nu putem visa cum dorim (căci și Epicharm spune așa), cum va fi sufletul însuși cauza vreunui vis? Nu cumva, așadar, trebuie părăsită de forma sa naturală această categorie, ajutînd sufletului să-și îndeplinească atribuțiile sale chiar în extaz? **4.** Acelea, însă, care nu par a veni nici de la Dumnezeu, nici de la demon, nici de la suflet, pe deasupra oricărei interpretări și desluşiri asupra putinței de a se produce, se vor separa în chip hotărît de extaz și de rațiunea lui [106].

XLVIII.

1. Se afirmă că visele cele mai clare și mai închegate se petrec spre sfîrșitul nopții, cînd puterea sufletului se reface printr-un somn satisfăcător. În ceea ce privește anotimpurile, mai mult primăvara somnul este mai liniștit, fiindcă vara moleșește sufletele, iarna le amorțește într-un fel, iar toamna, ispititoare în altfel a stărilor de sănătate, le slăbește cu mustul și cu sucul poamelor. **2.** La fel somnul depinde și de așezarea corpului, dacă omul nu se culcă nici pe spate, nici pe partea dreaptă, nici cu organele interne răsturnate, ca și cum acestea și-ar fi părăsit locul; starea simțurilor este nestatornică sau ficatul îngrășat exercită o apăsare asupra minții. Dar socot că acestea sînt mai degrabă interpretări ingenioase, decît realități dovedite prin fapte, deși Platon este cel ce le-a luat în considerare; și poate că uneori se potrivesc. Astfel, visele vor fi după bunul plac, dacă vor putea fi dirijate. **3.** Trebuie examinat ce spune fie presupunerea, fie superstiția despre folosirea sau evitarea anumitor alimente în legătură cu visele. Este superstiție atunci cînd, de exemplu, la oracole se indică post înainte de culcare, ca să ajute la absti-

104. Mt. 5, 45.
105. Dan. 2, 1 sq.
106. Tertulian deosebește trei categorii de vise după originea lor supranaturală — inspirate de Dumnezeu sau de diavol — sau naturală.

nenţă, şi e presupunere, cînd, de exemplu, pythagoricii tot din acest motiv resping bobul ca mîncare grea, care umflă stomacul. Dar şi Daniil şi fraţii săi, mulţumiţi cu un singur fel de legume, ca să nu se contamineze de mîncărurile regeşti au dobîndit de la Dumnezeu, pe lîngă cealaltă înţelepciune, mai ales harul de a avea şi de a explica vise [107]. **4.** Iar nemîncat, eu singur nu ştiu dacă visez în aşa fel, încît să nu simt că am visat. Aşadar, sobrietatea, vei zice, n-are nici o importanţă din acest punct de vedere? Ba da, şi din toate punctele de vedere, nu numai din acesta. Dacă priveşte superstiţia, cu atît mai mult priveşte religia. De aceea şi demonii o cer de la credincioşii lor în vise, pentru linguşirea divinităţii, fiindcă o ştiu apropiată lui Dumnezeu, fiindcă şi Daniil a stat lipsit de hrană timp de trei săptămîni [108], dar acesta ca să cîştige pe Dumnezeu prin umilinţă, nu ca să întărească simţurile şi înţelepciunea sufletului pentru a visa, ca şi cum n-ar fi în extaz. Astfel, sobrietatea nu va ajuta la îndepărtarea extazului ci la recomandarea lui, pentru a se face în duhul lui Dumnezeu.

XLIX.

1. Cei ce socotesc că pruncii nu visează, fiindcă toate ale sufletului sînt socotite în viaţă în raport cu vîrsta, să ia seama la mişcările, tresăririle şi surîsul acestora în somn, ca din realitate să înţeleagă că mişcările sufleteşti ale celui ce visează răzbat la suprafaţă uşor, cu toată tinereţea trupului. **2.** Dar dacă atlanticii din neamul libienilor petrec un timp, precum se spune, într-un somn adînc, ei sînt apreciaţi după natura sufletului. Cu siguranţă că ori este mincinoasă informaţia lui Herodot, care uneori defăimează pe barbari, ori este stăpînă în acel ţinut marea putere de acest fel a demonilor. Căci dacă şi Aristotel notează că un erou din Sardinia lipsea de vise pe păzitorii templului său, va fi şi aceasta între plăcerile demonilor, atît să alunge, cît şi să aducă visele, cum a venit ca ceva deosebit cel al lui Mero, foarte tîrziu, şi al lui Trasimede. **3.** Dar visele vin şi de la Dumnezeu. De ce n-ar fi de la Dumnezeu visele atlanticilor, din moment ce nici un neam nu este străin lui Dumnezeu şi Evanghelia străluceşte pe tot pămîntul de la un capăt la altul? Aşadar, sau este mincinoasă informaţia lui Aristotel, sau raţiunea demonilor ajunge pînă aici, ca să nu se creadă vreo natură a sufletului scutită de vise?

107. Dan. 2, 16 sq.
108. Dan. 10, 1 sq.

L.

1. Am vorbit destul despre oglinda morții, adică despre somn, ca și despre ocupațiile din somn, adică despre vise; acum ne vom referi la originea somnului, adică la rînduiala morții, fiindcă nici aceasta nu este fără întrebări, deși este sfîrșitul tuturor întrebărilor. 2. Afirmăm, conform părerii publice a întregului neam omenesc, că moartea este o datorie naturală. Aceasta a hotărît și vrerea lui Dumnezeu, aceasta a făgăduit pentru tot ce se naște, încît de aceea nu este răspîndită nesocotința lui Epicur, care spunea că această datorie nu ne privește și este respinsă cu dispreț nebunia magului eretic Menander Samariteanul, care spunea că moartea nu numai că nu-i privește pe ai săi, dar nici măcar nu vine la ei. Acesta din urmă pretindea că este trimis ca sol al puterii ascunse din cer ca să devină nemuritori și îndată gata de înviere cei care vor primi botezul de la el. 3. Am citit despre multe feluri de ape miraculoase, dar ori că au produs bețivi apele cu vin ale lincestanilor, ori că a pricinuit limfatism izvorul demoniac de la Colofon, ori că a ucis pe Alexandru înveninata Nonacris din Arcadia. A existat și în Iudeea un lac lecuitor înainte de Hristos. După cum spune poetul, mlaștinile stygiene aduceau moartea celor ce se spălau în ele, și Tetis și-a plîns fiul. Dealtfel, dacă și Menander se cufundă în Stix, trebuie să mori ca să vii la Stix; căci se spune că este în infern. 4. Ce fel și unde este această apă fericită, pe care nici Ioan Botezătorul nu și-a procurat-o mai dinainte, nici Hristos Însuși n-a arătat-o discipolilor? Ce este această baie a lui Menander? Cred că este o comedie. Dar de ce este atît de nefrecventată, atît de ascunsă, de se spală în ea foarte puțin? Este pentru mine suspectă raritatea unui jurămînt foarte sigur și mîntuitor, la care nici pentru Dumnezeu însuși nu există lege să mori, cînd dimpotrivă, toate națiunile se urcă pe muntele Domnului și în casa Dumnezeului lui Iacob, care cerea chiar prin martiriu moartea pe care a cerut-o și de la Hristos al Său. Desigur, nu va da cineva atîta importanță magiei, încît să creadă că aceasta înlătură moartea, sau că deșteleneşte viața cum se deștelenesc vițele, reînnoind vîrsta. Nici Medeea nu poate întineri un om, deși a putut întineri un berbec. 5. Au fost strămutați Enoh și Ilie și moartea lor n-a fost descoperită, adică dată publicității [109]. Dealtfel, muritorii sînt păstrați ca să nimicească pe antihrist cu sîngele lor. A murit și Ioan, despre care zadarnică fusese speranța că va trăi pînă după sosirea Domnului [110]. Ereziile se reped la exemplele noastre, luînd din ele ajutoarele

109. Fac. 5, 24 și 4 Regi 2, 11.
110. In. 21, 23.

cu care luptă. Dar să rezumăm: unde sînt aceia pe care însuși Menander i-a botezat, pe care i-a cufundat în Stixul său? Să vină Apostolii cei nepieritori să asiste; să-i vadă prietenul Toma, să-i audă, să-i pipăie și să creadă [111].

LII.

1. Dar lucrarea morții este la mijloc, ca despărțitoare între corp și suflet. Cei fără învățătură temeinică de la Dumnezeu, apără nemurirea sufletului destul de slab. Ei argumentează astfel, încît vor să se creadă că și după moarte rămîn unele suflete legate de corpuri. 2. Între aceștia este și Platon care, deși sufletele pe care le vrea el le trimite îndată la cer, totuși, în opera sa intitulată Politia, vorbește despre cadavrul unui oarecare neînmormîntat, păstrat mult timp fără vreo alterare, datorită adică prezenței sufletului. La fel și Democrit aduce ca mărturie creșterea unghiilor și a părului cîtva timp în mormînt. Desigur că și calitatea aerului a putut fi pentru acel corp un mijloc de ocrotire. 3. Dar ce se întîmplă dacă aerul este mai slab și pămîntul mai sărat? Ce, dacă însăși substanța corpului este mai uscată? Ce, dacă felul morții expune pieirii materia corporală? Unghiile, însă, de vreme ce sînt capete ale nervilor, pe bună dreptate cînd aceștia s-au destins din cauza morții, ele sînt împinse mai înainte și zilnic par a fi mai mari, fiindcă se chircește carnea trupului. Și părul este hrănit de creier, care-și menține puterile interne încă o vreme. Chiar la cei vii, față de hrana primită de la creier, podoaba capilară este abundentă sau săracă. Vezi ce spun medicii în această privință. 4. Dar nici măcar o mică parte din suflet nu rămîne în corp, căci se va retrage și aceasta, cînd timpul va scoate definitiv corpul de pe scena vieții. Căci și aceasta este în opinia unora; de aceea, ferind în chip superfluu sufletele, ei spun că nu trebuie arse corpurile. Alta este însă rațiunea acestei pietăți, nu ocrotitoare a rămășițelor sufletului, ci adversară a cruzimii față de corp, pe care omul nu trebuie să-l dea ca pentru ispășirea unei pedepse. 5. Dealtfel, sufletul este indivizibil precum este nemuritor, și cere să fie socotită și moartea indivizibilă, care se petrece pentru suflet în chip indivizibil nu din cauza imortalității, ci a indivizibilității lui. Dar se va divide și moartea dacă s-ar divide și sufletul, un rest urmînd să moară, de bună seamă, mai tîrziu; astfel va rămîne o porție de moarte cu o porție de suflet. 6. Nu ignorez faptul că o urmă din această părere rămîne valabilă [112]. Am învățat

111. In. 20, 24 sq.
112. Tertulian înclină spre oprirea arderii voluntare a trupului.

aceasta din experiență. Știu că o femeie tînără și frumoasă, slujitoare a bisericii, decedînd după o unică și scurtă căsătorie, în timpul slujbei de înmormîntare care întîrziase puțin datorită cuvîntării preotului, la prima vorbă a cuvîntării și-a ridicat mîinile ca și cum s-ar ruga și iarăși le-a întins apoi pe lîngă sine, fără să se mai miște. 7. Există la ai noștri și acea informație că în cimitir un corp unise spațiul său cu cel al unui corp care urma să fie așezat alături. Dacă și la alte neamuri se vorbește de asemenea lucruri, Dumnezeu pretutindeni își arată semnele puterii Sale, pentru ai Săi spre mîngîiere, pentru păgîni spre mărturie. Mai degrabă voi crede că asemenea fapte sînt de la Dumnezeu spre mărturie, decît de la unele rămășițe ale sufletului, căci acestea dacă s-ar găsi, ar pune în mișcare și alte membre, și dacă s-au mișcat numai mîinile, aceasta nu s-a întîmplat din cauza cuvîntării. Și acel corp nu numai că s-ar fi retras pentru un frate, dar și-ar fi întrebuințat și pentru el așezarea printr-o mutare în alt fel. 8. Desigur, ori de unde sînt acestea, trebuind a fi puse mai degrabă pe seama semnelor și arătărilor, nu pot fi naturale. Moartea, dacă nu este deodată și în întregime, nu este moarte; dacă mai rămîne ceva din suflet este viață; nu se va amesteca moartea cu viața mai mult decît noaptea cu ziua.

LII.

1. Aceasta este, așadar, lucrarea morții: separarea trupului și a sufletului. Lăsînd la o parte problema celor venite de la destin sau de la întîmplare, simțul comun al oamenilor socotește această separare de două feluri: una obișnuită și alta neobișnuită, pe cea obișnuită punînd-o pe seama naturii, manifestîndu-se printr-o moarte liniștită, iar pe cea extraordinară considerînd-o în afara naturii, cu un sfîrșit violent. 2. Cei care cunoaștem însă primele începuturi ale omului, afirmăm cu hotărîre că moartea îl urmează pe om nu din natură, ci din culpă, aceasta nefiind naturală; ușor este folosit numele naturii în cele ce par a fi venit de la naștere dintr-un accident. Căci numai dacă omul ar fi fost făcut de la început direct pentru moarte, numai atunci moartea ar fi fost pusă pe seama naturii. Dar că n-a fost făcut pentru moarte dovedește însuși legămîntul condițional cu amenințarea pentru om că-l așteaptă moartea dacă nu-l va respecta. Căci dacă nu l-ar fi călcat n-ar fi devenit muritor. Așadar, nu va fi natural ceea ce se petrece de voie, la libera alegere, din viața omului, și nu din necesitate, cerut de o autoritate prestabilită. 3. Mai departe, deși moartea are diferite cauze, despre nici una nu spunem că este așa de blîndă, încît nu este produsă cu forța. Însăși acea rațiune operatoare a morții, deși simplă, este o forță. De ce ?

Fiindcă desface şi distinge legătura atît de strînsă a corpului şi a sufletului, creşterea într-o unitate completă de la început a celor două substanţe surori. Astfel, deşi cineva îşi dă duhul de bucurie, ca acel Chilo spartanul cînd şi-a îmbrăţişat fiul sosit învingător de la Olimpia, sau în culmea gloriei, precum Clidemus atenianul pe cînd primea coroana de aur pentru eleganţa stilistică a lucrărilor lui istorice, sau în somn, ca Platon, sau de rîs, ca P. Crassus, cu mult mai violentă este moartea care vine în situaţii nepotrivite, care alungă sufletul cînd are omul de toate, cînd este plăcută viaţa în triumf, în onoare, în linişte, în plăcere. 4. Este violentă moartea în călătoriile pe mare cînd departe de stîncile de la Caphereus, corabia nefiind hărţuită de nici o furtună, nefiind zguduită de nimic deosebit, pe un vînt favorabil, alunecînd încet, cu o societate plăcută pe punte, cu toată securitatea, deodată se scufundă din cauza unei spărturi interne. Tot un astfel de naufragiu îl constituie şi moartea în mijlocul vieţii liniştite. E tot una dacă se scufundă întreagă sau sfărîmată corabia corpului, cînd este oprită cîrma sufletului.

LIII.

1. Dar unde se adăposteşte apoi sufletul gol şi alungat vom arăta, fără îndoială, în chip ordonat; totuşi, vom spune mai întîi ceea ce se cuvine în această parte, ca nu cumva, fiindcă am arătat că împrejurările morţii sînt felurite, să aştepte de la noi cineva să explicăm şi cum se produce moartea, aceasta fiind mai degrabă de competenţa medicilor, care cunosc fenomenele, cauzele şi condiţiile favorabile tuturor felurilor de moarte. 2. De bună seamă, pentru a apăra şi aici nemurirea sufletului voi spune că există şi un fel de moarte, în care sufletul dispare puţin cîte puţin, încetul cu încetul, căci slăbind dă impresia că se consumă, şi moartea este dedusă din semnele pe care ea însăşi le prezintă. Însă orice raţiune a morţii este în corp şi porneşte din corp. Oricare ar fi fenomenul morţii, fără îndoială că el este o dezorganizare completă a materiilor, regiunilor şi căilor vitale : materii, cum sînt fierea şi sîngele, regiuni, ca inima sau ficatul, iar căi, venele şi arterele. 3. Aşadar, în timp ce acestea, indiferent din ce cauză, se tulbură în corp pînă la ultima expresie a răsturnării şi dezordinii celor vitale, deci naturale, cu hotarele, aşezările şi funcţiile lor, în mod necesar şi sufletul, prăbuşindu-i-se puţin cîte puţin mijloacele, locuinţa şi spaţiile sale de existenţă, tot puţin cîte puţin este silit şi el însuşi să-şi încheie rolul şi să se retragă întocmai ca un vizitiu cînd oboseala a istovit puterile cailor, deci ca un om părăsit nu de puteri, ci de mijloace. La fel vizitiul corpului, spiritul, dacă şi-a pierdut numele legat de vehicolul pe care-l conduce, nu

şi-a pierdut şi numele său, încetîndu-i funcţia, nu şi puterea, slăbind ca activitate, nu ca stare, consumîndu-şi felul de manifestare, nu substanţa, fiindcă încetează să apară, nu să existe. 4. Aşa este orice moarte repede, ca tăierea gîtului, sau ca apoplexia, în care se deschide larg poarta morţii şi sînt distruse deodată forţele vieţii, prăbuşirea interioară nemaiaducînd nici o zăbavă şi nici o împărţire pe moment a plecării sufletului. Cînd moartea este înceată, sufletul părăseşte corpul la fel cum acesta îl părăseşte pe el; totuşi, nu se prăbuşeşte în acest chip, ci se retrage, iar cînd se retrage, face să se vadă ultima parte a retragerii lui. Dar nu înseamnă că, dacă e partea ultimă, aceasta se desparte deîndată, şi nici că, dacă este mică, va şi pieri pe dată. Sfîrşitul îşi urmează locul său şi mijlocul vine după început, iar ceea ce rămîne fiind în legătură cu totalitatea nu e părăsit, ci aşteptat de aceasta. Aş îndrăzni să spun că ultima parte a totului este în acelaşi timp totul, fiindcă, deşi mai mică şi mai din urmă, este totuşi a lui. 5. De aceea se întîmplă ca adesea sufletul, în chiar pragul despărţirii de trup, să fie agitat mai puternic, printr-o privire mai neliniştită, printr-o vorbire mai ieşită din comun, de vreme ce de la o înălţime mai mare, găsindu-se de acum în libertate, după ce a fost înghesuit pînă aici în corp, anunţă ce vede, ce aude, ce începe să cunoască. Dacă trupul acesta este după părerea lui Platon închisoare, iar după cea apostolică templu al lui Dumnezeu, fiindcă este în Hristos [113], între timp el ţine sufletul ca într-un ţarc, îl întunecă şi-l murdăreşte prin unirea cu carnea, din care cauză lumina lucrurilor îi este mai slabă, ca şi cum ar privi prin ceva nu îndeajuns de transparent. 6. Departe de orice îndoială, cînd prin puterea morţii iese din unirea cu carnea şi prin această ieşire se purifică, atunci scapă, fără îndoială, din închisoarea corpului în loc deschis la lumina sa cea pură şi curată, pe dată se recunoaşte pe sine scăpat de substanţa materială, în libertate priveşte divinitatea, ca şi cum de la vedeniile din vis s-a ridicat la cunoaşterea adevărului. Atunci vorbeşte şi vede, atunci tresaltă de bucurie sau tremură de teamă, după cum simte că-i este pregătită găzduirea, după chipul îngerului însuşi, care adună sufletele [114], Mercur al poeţilor.

LIV.

1. De aici încolo arătăm unde se duc sufletele. Aproape toţi filosofii care, într-un chip sau altul, afirmă nemurirea sufletului, ca Pitagora, Empedocle sau Platon, fiecare îi acordă un timp de la ieşirea din

113. I Cor. 6, 19.
114. Îngerii conduc sufletele după moarte.

corp pînă la sfîrşitul întregului univers. Stoicii aşază numai sufletele lor, adică ale înţelepţilor, în locuinţele cereşti. 2. Platon cu greu admite aceasta pentru sufletele filosofilor şi numai pentru ale acelora care şi-au împodobit filosofia cu dragostea faţă de sclavii tineri. Pînă într-atît este de mare şi între filosofi privilegiul impurităţii. Aşadar, după filosofia lui Platon, sufletele înţelepţilor se ridică în regiunea eterului, după Arie în văzduh, după stoici sub lună. 3. Mă mir de ei că aşază sufletele înţelepte în jurul pămîntului, deşi afirmă că ele sînt învăţate de înţelepţi cu mult superiori. Unde va fi regiunea şcolii în depărtarea atît de mare dintre locaşurile aeriene? După ce raţiune sufletele învăţăceilor se vor aduna la cele ale învăţătorilor dacă lipsesc dintr-un spaţiu atît de mare? Dar care le va fi folosul şi roada ultimei învăţături, dacă vor pieri curînd în aprinderea universului? 4. Pe celelalte suflete le aruncă în infern. Pe acesta Platon îl descrie în Fedon ca pe sînul pămîntului, unde, ajungînd şi aşezîndu-se toate scursorile lumii, fac să iasă de acolo la suprafaţă mirosuri grele şi, ca şi în noroiul propriei lor murdării, îngrămădesc acolo un aer particular mai gros, pe care-l înghit.

LV.

1. Pentru noi infernul nu este nici vreo peşteră goală, nici o apă murdară a lumii de pe pămînt, ci o întindere vastă în adîncul pămîntului, o adîncime ascunsă în măruntaiele lui, dacă citim că pentru Hristos a fost un interval de trei zile săvîrşit în inima pămîntului, adică în retragerea cea mai adîncă şi mai lăuntrică din interiorul pămîntului, în părţile cele mai de jos ale abisului [115]. 2. Iar dacă Domnul Hristos, ca om a murit, potrivit Scripturilor, şi a fost înmormîntat, potrivit tot lor, dacă a îndeplinit această lege sub chipul morţii omeneşti, ducîndu-se în iad [116], şi nu s-a urcat în înălţimile cerurilor înainte de a se coborî în adîncurile pămîntului [117], ca acolo să facă pe patriarhi şi pe profeţi credincioşi Lui [118], ai să crezi că există şi acea regiune a lumii subpămîntene şi să le dai cu cotul celor care în chip destul de trufaş socotesc că sufletele credincioşilor nu sînt demne de lumea subpămînteană, crezîndu-se prin aceasta robi mai presus de stăpînul lor, învăţăcei mai presus de învăţător, refuzînd, dacă este cazul, să primească mîngîierea de a aştepta învierea în sînul lui Avraam [119]. 3. «Dar de aceea, zic ei, Hristos s-a dus în lumea subpămînteană, ca să nu ne ducem şi noi acolo. Dealtfel, ce deose-

115. Efes. 4, 9; I Cor. 15, 4 sq.
116. I Cor. 15, 3 sq.
117. Efes. 4, 9.
118. I Pt. 3, 19.
119. Lc. 16, 22.

bire este între păgîni şi creştini, dacă pentru morţi există aceeaşi temniţă?». Cum aşadar îţi vei da duhul în cer, cînd Hristos şade acolo la dreapta Tatălui, cînd n-ai auzit încă porunca lui Dumnezeu prin trîmbiţa arhanghelului [120], cînd cei pe care venirea Domnului i-a găsit pe lumea aceasta n-au fost luaţi în văzduh la întîmpinarea Lui cu acei care, morţi, cei dintîi vor învia în Hristos [121]? Nimănui nu-i este deschis cerul cît timp pămîntul este în bună stare, ca să nu zic închis. Cu trecerea lumii se va deschide împărăţia cerurilor. 4. Dar somnul nostru va fi în regiunea eterului cu tinerii lui Platon, sau în aer cu Arie, sau în jurul lunii cu Endymionii stoicilor? Ba dimpotrivă, zici, în rai, unde au trecut din iad de atunci patriarhii şi profeţii ca alai al învierii Domnului. Şi de ce regiunea paradisului, care este aşezată sub altar, descoperit lui Ioan în duh, nu arată în ea alte suflete în afară de ale martirilor? [122]. De ce Perpetua, cea mai bravă martiră, în preziua pătimirii avînd revelaţia paradisului a văzut în el numai martiri, dacă nu fiindcă sabia păzitoare a paradisului nu se dă înapoi decît în faţa celor ce au decedat în Hristos şi nu în Adam? 5. Noua moarte pentru Dumnezeu şi cu totul deosebită pentru Hristos, este primită într-o altă gazdă, particulară. Ia cunoştinţă deci de diferenţa dintre un păgîn şi un credincios în moarte, dacă ai să cazi pentru Dumnezeu, cum îndeamnă Sfîntul Duh, nu în pat moale şi cald, ci în martiriu, dacă-ţi iei crucea şi urmezi pe Domnul [123], cum El însuşi a povăţuit. Toată cheia paradisului este sîngele tău. Ai de la noi o invitaţie chiar pentru paradis, unde arătăm că orice suflet este păstrat în lumea subpămînteană pînă la ziua Domnului.

LVII.

1. Urmează să cercetăm dacă sufletele se duc în lumea subpămînteană imediat după moarte, dacă le reţine cumva pe unele vreun motiv încă aici, sau dacă este cu putinţă celorlalte ca, după ce au fost primite, să se întoarcă înapoi din vreo poruncă sau dorinţă. 2. Nu lipsesc răspunsurile la aceste întrebări. S-a crezut că nu sînt primiţi în lumea subpămînteană decît cei înmormîntaţi după datină, cum se spune despre homericul Patrocle, care i s-a arătat lui Ahile în vis, rugîndu-l să-i înmormînteze trupul, căci altfel nu putea intra pe porţile infernului, pentru că-l ţineau la distanţă sufletele celor cu morminte. Cunoaştem tîlcul poetic, dar şi pe cel practic al pietăţii lui Homer. Căci el a arătat grijă pentru înmormîntare cu atît mai mult, cu cît întîrzierea acesteia era o insultă pentru

120. I Tes. 4, 16 sq.
121. Mt. 27, 52.
122. Apoc. 6, 9.
123. Mt. 10, 38.

sufletul celui mort, adăugîndu-se și motivul ca nu cumva, dacă era ținut acasă corpul unui decedat, să se istovească și mai mult alături de el membrii familiei, pentru care consolarea pe această cale era de fapt o agravare a durerii. Astfel, plîngerea pentru sufletul neînmormîntat a fost așezată pe două temeiuri : pentru ca îndeplinirea datinii să păstreze cinstirea corpului și pentru ca să ușureze doliul lăsat în urmă. 3. Dealtfel, de ce deșertăciunea ca sufletul să fie legat de cinstirea de pe urmă a trupului, ca și cum ar duce ceva din ea pe lumea cealaltă ? Cu mult mai fără rost este dacă se va socoti insultă pentru suflet lipsa înmormîntării, care trebuia făcută din dragoste. Căci oricum, va prefera să se ducă mai tîrziu pe lumea cealaltă cel ce nici n-a voit să moară. Va iubi pe un moștenitor nemilos, dar care-l ține încă la lumina zilei. Sau, dacă este în mod sigur o insultă lipsa înmormîntării, motivul insultei fiind această lipsă, este peste măsură de nedrept să fie atins de insultă sufletul, căruia nu i se va pune la socoteală lipsa înmormîntării, fiindcă aceasta nu-l atinge pe el. 4. Se spune că sufletele celor morți înainte de vreme pribegesc aici, pînă ce-și completează numărul anilor pe care i-ar mai fi putut trăi, dacă n-ar fi intervenit moartea pe neașteptate. În orice caz, sau este hotărît un anumit termen pentru fiecare și nu cred că acesta poate avea loc mai înainte, sau, dacă este hotărît și e scurtat totuși de voința lui Dumnezeu, ori de vreo putere oarecare, zadarnic este scurtat de vreme ce trebuie completat după aceea, sau, dacă nu este hotărît, nu va exista nici o completare a ceea ce nu este hotărît. 5. Și voi adăuga : Iată, de exemplu, a murit un sugaci, sau un impuber, sau un adolescent, care totuși ar fi avut să trăiască optzeci de ani. Nu cumva aceștia au murit prematur pentru ca sufletul lor să mai rămînă aici după moarte ? Vîrsta nu poate fi concepută fără corp, fiindcă vîrstele sînt socotite în raport cu corpul. Ai noștri să se gîndească și la aceea că la înviere sufletele își vor primi aceleași corpuri din care au plecat. 6. Așadar, vor fi sperate aceleași corpuri și la aceeași vîrstă la care s-a produs moartea. În ce chip poate sufletul unui prunc să-și petreacă aici timpul pe care l-ar fi mai avut de trăit, ca ajungînd octogenar să învieze totuși în corpul unui copil de o lună ? Sau, dacă va fi nevoie să-și completeze aici timpul care-i fusese destinat, care va parcurge și sufletul aici șirul vieții care i-ar fi fost destinată astfel aici, încît să dorească din pruncie cele potrivite copilăriei, să militeze din adolescență pentru exercițiile tinereței și să gîndească din tinerețe la greutățile bătrîneței, să strîngă fînul și să cultive ogorul, să călătorească pe mare, să se căsătorească, să muncească, să aibă necazuri, bucurii și dureri, care vin de-a lungul timpului ? 7. Cum va putea trece prin toate acestea fără corp ? Viața fără

viaţă ? Va fi fără rost pentru suflet să împlinească singur timpul pînă la moartea de bătrîneţe, dacă va fi corpul în mormînt. Ce-l va opri, aşadar, să-l împlinească pe lumea cealaltă, unde n-are trebuinţă de nici una din activităţile arătate ? Astfel afirmăm că sufletul rămîne la vîrsta în care a ieşit din corp pînă în acea zi în care i se promite acea perfecţiune potrivită după măsura deplinătăţii angelice. 8. De aceea vor fi exilate din infern, zici, cele răpite cu forţa mai ales prin atrocitatea pedepselor, vorbesc de cei pedepsiţi cu moartea pe cruce, sau prin tăierea capului cu securea ori cu sabia, sau prin sfîşierea de către animalele sălbatice ; totuşi nu sînt violente acele sfîrşituri pe care le hotărăşte justiţia, răzbunătoare a violenţei. 9. Şi de aceea, vei spune, sufletele criminale sînt exilate din infern. Aşadar, îi împarţi pe cei din infern în răi şi buni : dacă sînt răi, acolo trebuie aruncate sufletele celor mai răi ; iar dacă sînt buni de ce socoteşti nedemne de infern pentru un timp sufletele celor morţi de timpuriu, necăsătoriţi, puri şi inocenţi datorită vîrstei lor ?

LVII.

1. Aşadar, a fi reţinut aici este foarte bine pentru cel ahoros (mort de timpuriu) şi foarte rău pentru cel biaeothanatos (răpit de moarte violentă), ca să mă folosesc chiar de cuvintele pe care le face să răsune magia, ca autoare a acestor opinii prin reprezentanţii ei : Ostanes, Tyfon, Dardanus, Damigeron, Nectabis şi Berenice. 2. Este de acum publică literatura care promite că se vor scoate din infern chiar sufletele celor morţi la vîrsta firească, chiar cele despărţite de trup printr-o moarte onorabilă, chiar cele ale căror trupuri au fost înmormîntate cum se cuvine. Ce vom spune aşadar despre magie ? Că aproape toată este o înşelătorie. Dar raţiunea înşelătoriei nu ne scapă nouă creştinilor, care cunoaştem duhurile rele, nu prietene prin conştiinţă, ci duşmane prin ştiinţa lor, pe care le socotim nu atrăgătoare prin lucrarea lor, ci înşelătoare prin dominaţie, boală multiformă a minţii umane, artă a tuturor erorilor, nimicitoare totodată a mîntuirii şi a sufletelor ; aşa sînt şi magiile, însoţitoare ale idolatriei, în care demonii îşi închipuie că sînt morţi ca şi zeii. De ce nu ? Fiindcă şi zeii sînt morţi. 3. Astfel sînt chemaţi cei dispăruţi de timpuriu şi cei morţi de moarte violentă, ca argument de credinţă, fiindcă pare de crezut că sînt active la violenţă şi nedreptate mai ales acele suflete pe care le-a despărţit de trup prin violenţă şi nedreptate un sfîrşit crud şi năprasnic, ca şi ţinînd loc de ofensă. 4. Dar demonii operează sub semnul acestor suflete, şi în special aceştia care au fost în ele, atunci cînd acestea erau în corpuri, şi care le împinseseră la un sfîrşit de acest fel. Căci am lăsat să se înţeleagă că

aproape nici un om nu este fără demon și multora le este cunoscut că prin opera demonilor se petrec morți năprasnice și atroce, care sînt puse pe seama unor lovituri neașteptate. 5. Și pe această înșelăciune a duhului rău, care se ascunde sub masca celor morți, dacă nu mă înșel, am dovedit-o din realitate, devreme ce în exorcisme el se afirmă ca al unui om din neamul său, uneori gladiator, sau luptător cu fiarele, ca și zeu dealtfel, neîngrijindu-se de nimic mai mult decît să combată ceea ce noi predicăm, ca să nu credem cu ușurință că toate sufletele merg în infern, ca să ne tulbure credința în judecata de apoi și în înviere. Și totuși, acel demon, după ce a încercat să impresoare pe cei din jur, învins de amenințarea harului divin, mărturisește fără voia lui adevărul. 6. Astfel, și în acea speță de magie, care se crede că scoate sufletele din infern și le face vizibile, este tot puterea înșelătoriei : mai dibace desigur, fiindcă produce vedenii, fiindcă face să apară în închipuire și trupul ; nu este greu să i se amăgească ochii în afară celui ce este ușor să i se orbească vederea dinlăuntru a minții. 7. Pentru Faraon și egipteni corpurile păreau balauri ai vergilor vrăjitorești [124] ; dar pentru Moise adevărul nimicește minciuna. Multe au spus și magii Simon și Elimas împotriva Apostolilor, dar orbirea vrăjitoriei nu s-a întins [125]. Ce este nou în faptul că duhul necurat este dușmanul adevărului ? Iată, astăzi se arată atît de mare prezumția aceluiași eretic Simon, încît vrăjitoriile lui făgăduiesc că urnesc din infern chiar sufletele profeților. 8. Și cred, fiindcă vrăjitorii pot prin minciună și nu i-a fost mai puțin cu putință duhului vrăjitoresc să imite sufletul lui Samuel [126], pe cînd Saul cerea sfat nu numai de la Dumnezeu, ci și de la morți. Departe de noi, dealtfel, să credem că sufletul vreunui sfînt, sau al vreunui profet a fost scos din infern de demon, fiindcă noi am învățat că «însuși satana se va preface în înger al luminii» [127], nu numai în om al luminii, pretinzîndu-se Dumnezeu [128] pînă la sfîrșit, avînd a face semne și arătări prevestitoare pentru a doborî, dacă va putea, pe cei aleși [129]. S-a îndoit, poate, atunci să afirme că este profet al lui Dumnezeu și chiar al lui Saul, în care zăbovea el însuși. 9. Să nu socotești că altul a fost cel ce producea vedenii și altul cel ce le tălmăcea, ci că același duh și în profeția falsă și în apostasie plăsmuiește cu ușurință ceea ce făcuse să se creadă, el prin care comoara lui Saul era acolo unde-i era și inima [130], dar unde fără îndoială

124. Ieș. 7, 12.
125. Fapte 8, 9 și 13, 8.
126. I Regi 28, 6 sq.
127. II Cor. 11, 14.
128. II Tes. 2, 4.
129. Mt. 24, 24.
130. Mt. 6, 21.

că Dumnezeu nu era. Şi de aceea prin cine a crezut că va vedea a văzut, fiindcă prin cine a văzut a şi crezut. 10. Dacă se obiectează despre imaginile din timpul nopţii că adesea nu în deşert sînt căzuţi cei morţi (căci nasamonienii luau oracole locuind adesea lîngă mormintele părinţilor, cum scrie Heraclide, sau Nymphodorus, iar celţii pentru acelaşi motiv îşi petreceau nopţile lîngă busturile memoriale ale bărbaţilor viteji, cum afirmă Nicander), într-adevăr nu suportăm în somn pe cei morţi mai mult decît pe cei vii, dar cu aceeaşi explicaţie şi pe cei morţi şi pe cei vii şi toate cîte se văd. Căci sînt adevărate nu fiindcă se văd, ci fiindcă se îndeplinesc. Încrederea în vise se confirmă din urmarea, nu din vederea lor. 11. Domnul a arătat că nici unui suflet nu-i este cu totul slobod infernul; săracul liniştit şi bogatul gemînd în faţa lui Avraam sînt dovadă că nu poate fi alungat din infern cel ce dezvăluie aşezarea lucrurilor de acolo, ceea ce s-ar fi putut chiar atunci, încît să se creadă în Moise şi în profeţi [131]. 12. Dar deşi cîteva suflete au fost chemate în corpuri de către puterea lui Dumnezeu, pe baza drepturilor Lui, aceasta nu va constitui un motiv de încredere în îndrăzneala magilor, în înşelăciunea viselor şi în libertăţile poeţilor. Dimpotrivă, din exemplele învierii, cînd puterea lui Dumnezeu fie prin profeţi, fie prin Hristos, fie prin Apostoli, readuce sufletele în corpuri, se arată ca un adevăr puternic, incontestabil şi deplin că şi aceasta este o formă a adevărului, anume de a socoti vrăjitorie orice prezentare incorporală a morţilor [132].

LVIII.

1. Aşadar, toate sufletele sînt în infern? Vrei, nu vrei, sînt şi ele ca şi pedepsele şi mîngîierile: ai acolo şi pe bogat şi pe sărac [133]. Şi fiindcă am zăbovit cam mult asupra acestei părţi, voi căuta mai departe să prezint ideile mai succint. 2. De ce să nu crezi că sufletul este pedepsit sau răsplătit în infern pînă la ziua judecăţii, ca o recunoaştere anticipată a vinovăţiei sau nevinovăţiei? Fiindcă la judecata divină, zici, lucrarea sa trebuie să fie întreagă, fără vreo reducere a sentinţei; fiindcă atunci trebuie aşteptată şi restabilirea trupului ca tovarăş al faptelor şi răspunderilor. 3. Şi ce se va întîmpla pînă atunci? Vom dormi? Dar sufletele nu dorm nici în cei vii; căci somnul este al corpurilor, care sînt supuse morţii, somnul fiind oglinda acesteia. Sau nu vrei să existe nici

131. Lc. 16, 25.
132. Acest capitol a fost mult discutat în legătură cu concluziile pe care le trage Tertulian din confuzia pe care o făceau unii între starea de incorporalitate în timpul viselor şi starea celor înviaţi. Din capitolul următor, paragraful 5, se vede că el nu credea în corporalitatea sufletelor decît ca o posibilitate de a se face vizibile.
133. Lc. 16, 19 sq.

o activitate acolo unde este dusă toată omenirea, unde este zălogită toată speranța? Socotești că judecata acolo e mai mică sau abia începe? Că se grăbește, sau că se pregătește? Dar ce nedreaptă este șederea degeaba în infern, dacă acolo celor vinovați tot le e mai bine, iar celor nevinovați încă nu le e. Ce vrei să fie mai mult după moarte: amăgirea cu o speranță confuză și o așteptare nesigură, sau reconsiderarea vieții și rînduiala îngrozitoare a judecății? 4. Dar sufletul așteaptă corpul întotdeauna ca să se întristeze sau să se bucure? Oare n-are putere să reziste la ambele feluri de emoții? De cîte ori sufletul, fără să fie rănit corpul, este chinuit de mînie, ură, dezgust, sentimente adesea necunoscute nici pentru el? De cîte ori, de asemenea, cînd corpul este lovit de vreo suferință, sufletul își caută o bucurie pe ascuns și se retrage din societatea trupului atunci nepotrivită? 5. Aș minți dacă aș spune că nu obișnuiește să se bucure singur și să se glorifice cu înseși chinurile corpului. Gîndește-te la sufletul lui Mucius, cînd și-a pus mîna pe foc; gîndește-te la al lui Zenon, cînd chinurile lui Dionisius au trecut pe lîngă el. Mușcăturile fiarelor sînt podoabe ale tinereții, ca urmele mușcăturilor de urs pe corpul lui Cirus. Pînă într-atît sufletul știe în infern să se bucure și să se întristeze fără corp, fiindcă în corp, chiar cînd acesta este nerănit, dacă vrea suferă și chiar cînd acesta este rănit, dacă vrea se bucură. Dacă din propria sa socotință face aceasta în viață, cu atît mai mult din judecata lui Dumnezeu după moarte? 6. Dar nici nu împarte sufletul toate lucrările cele mai bune cu cele ale trupului; căci judecata divină îi urmărește și asigură cugetele și voința. «Cine a văzut și a dorit ceva vinovat, a și păcătuit în inima sa» [134]. Deci este foarte normal ca sufletul să fie pedepsit de o faptă pe care n-a săvîrșit-o în tovărășia trupului. 7. Ce este acum dacă în cele trupești sufletul este cel care mai înainte gîndește, hotărăște, pornește, acționează? Și dacă uneori face lucruri care nu-i plac, totuși, mai înainte pune la cale ceea ce are să înfăptuiască prin trup; căci niciodată conștiința nu este posterioară faptului. În această ordine cere ca mai întîi el să-și primească plata, fiindcă mai întîi lui îi este datorată. 8. Pe scurt, devreme ce înțelegem infernul ca fiind acea închisoare pe care o arată Evanghelia [135] și cînd ni-l explicăm ca pe cea mai nouă mică taxă pentru spălarea păcatelor în așteptarea învierii, nimeni nu se va îndoi că sufletul plătește în infern ceva, deși plenitudinea învierii se va realiza și în trup.

134. Mt. 5, 28.
135. Mt. 5, 25 sq.

Aceasta a recomandat-o şi Sfîntul Duh foarte adesea, dacă se admite că vorbele Lui au la bază recunoaşterea harului promis. 9. Interpretînd prin învăţătura credinţei, după părerea mea, cele mai multe păreri omeneşti despre suflet, am căutat să satisfac cît de cît cerinţele unei curiozităţi juste şi necesare ; cel ce vrea însă să cunoască mai adînc şi mai pe-ndelete problema, va avea de învăţat atît cît îi va plăcea să cerceteze în acest domeniu.

INDICE SCRIPTURISTIC

Facere 1, 7; 3, 7 — XXXVI, 5
Facere 1, 26 — XXVII, 9
Facere 1, 28 — XXVII, 9
Facere 2, 7 — III, 4
Facere 2, 16 — XXXVIII, 3
Facere 2, 21 sq — XLIII, 9 şi XLV, 3
Facere 2, 23 sq — XI, 4 şi XXI, 2
Facere 5, 24 — L, 5
Facere 9, 3 — XXXVIII, 3
Facere 25, 22 sq. — XXVI, 2.
Ieşire 7, 12 — LVII, 7
Ieşire 21, 22 — XXXVII, 2
Numeri 12, 2 sq — XXXV, 6
I Împăraţi 10, 12 — XI, 5
I Împăraţi 28, 6 sq — LVII, 8
Psalmi, 48, 12 — XXXII, 8.
Psalmi 50, 12 — XV, 4
Psalmi 139, 23 — XV, 4
Isaia 42, 5 — XI, 3
Isaia 57, 16 — XI, 3
Ieremia 1, 5 — XXVI, 4 şi XXVI, 5
Daniel 2, 1 sq — XLVII, 2
Daniel 2, 16 sq — XLVIII, 3
Daniel 10, 1 sq — XLVIII, 4
Ioil 3, 1 — XLVII, 2.
Înţelepciunea lui Solomon, 1, 6 — XV, 4
Matei 3, 7—9 — XXI, 4
Matei 3, 17 — XVII, 13
Matei 5, 1 sq — XVII, 14 sq.
Matei 5, 25 sq — XXXV, 3 şi LVIII, 8
Matei 5, 26 sq — XXXV, 2 şi LVIII, 6
Matei 5, 28 — XV, 4 şi L, 4
Matei 5, 44 — XXXV, 4
Matei 5, 45 — XLVII, 2
Matei 6, 24 — XVI, 6
Matei 8, 15 — XVII, 13
Matei 9, 4 — XV, 4
Matei 10, 28 — XIII, 3
Matei 10, 38 — LV, 5
Matei 11, 14 — XXXV, 5
Matei 13, 25 — XVI, 6
Matei 17, 12 — XXXV, 5
Matei 18, 3; 2, 16 — XIX, 9
Matei 22, 30 — XXXVII, 4
Matei 22, 32 — XXVI, 5
Matei 24, 24 — LVII, 8
Matei 25, 1 — XVIII, 4
Matei 26, 7—12 — XVII, 13
Matei 27, 52 — LV, 3
Marcu 5, 1 sq — XXV, 8
Marcu 16, 9 — XXV, 8
Luca 1, 17 — XXXV, 6
Luca 1, 41—46 — XXVI, 4
Luca 1, 43—44 — XXI, 4
Luca 6, 27 şi 12, 58 — XXXV, 2
Luca 9, 56 şi 14—26 — XIII, 3
Luca 10, 18 — XVII, 13
Luca 16, 19 sq — LVII, 1
Luca 16, 22 şi 24 — VII, 1 şi LV, 2
Luca 16, 25 — LVII, 11
Luca 22, 20 — XVII, 13
Ioan 1, 21 — XXXV, 5
Ioan 2, 11 — XVII, 13
Ioan 3, 5 — XXXIX, 4
Ioan 8, 44 — XVI, 6
Ioan 10, 15 — XIII, 3
Ioan 19, 34 — XLIII, 10
Ioan 20, 24 sq — XVII, 13 şi L, 5
Ioan 21, 23 — L, 5
Faptele Apostolilor 8, 9 şi 13, 8 — LVII, 7
Faptele Apostolilor 8, 18 sq — XXXIV, 2
Romani 1, 20 — XVIII, 12
Romani 5, 14 şi 21 — XL, 1
Romani 10, 10 — XV, 4
Romani 13, 4 — XXXIII, 6
I Corinteni 6, 11 — XXI, 4
I Corinteni 6, 19 — LIII, 5
I Corinteni 7, 14 — XXXIX, 4
I Corinteni 11, 19 — III, 1
I Corinteni 15, 3 sq — LV, 2
I Corinteni 15, 4 sq — LV, 1
I Corinteni 15, 45 — XLIII, 10
I Corinteni 15, 46 — XI, 3
II Corinteni 11, 14 — LVII, 8
Galateni 5, 12 — XVI, 6
Efeseni 2, 3 — XVI, 6 şi XXI, 4
Efeseni 4, 9 — LV, 1 şi LV, 2
Efeseni 5, 30 sq — XI, 4
Efeseni 5, 8 — XXI, 4
Coloseni 2, 8 — III, 1

I Tesaloniceni 4, 16 sq — LV, 3
II Tesaloniceni 2, 4 — LVII, 8
I Timotei 1, 4 — II, 7
I Timotei 2, 13 — XXXVI, 4
I Timotei 3, 1 — XVI, 6
Tit 1, 12 — XX, 3
I Ioan 1, 1 — XVII, 14
I Ioan 3, 17 — XV, 4
Apocalipsa 6, 9 — IX, 5; IX, 8 şi LV, 4
Apocalipsa 12, 10 — XXXV, 3

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

Abatere de la rînduială, XXVII, 4
Academicii, VI, 7; XVII, 2
Adam-Hristos, XLIII, 10
Adevăr, VI, 1; XXVII, 6
Adîncul, XII, 1
Adolescent, LVI, 6
Aenesidem, IX, 5
Ahile, LVI, 2
Aiax, XVII, 9
Albinus, XXVIII, 1
Alemona, XXXVII, 1
Anaxagoras, XII, 2, 5; XLIII, 1
Anaximene, IX, 5
Andreas, XV, 3
Anylus, I, 3
Apă, V, 2
Ape miraculoase, L, 2—4
Apeles, XXIII, 3; XXXV, 3
Apicius şi Lurconius, XXXIII, 4
Apolofane, XIV, 2
Apoplexia, LIII, 4
Apostasia, LVII, 9
Arhimede, XIV, 4
Aristotel, III, 2; VI, 7; XII, 3, 4; XIV, 2; XIX, 2; XLIX, 3.
Asemănare, V, 4
Asclepiade, XV, 3; XXXVIII, 1
Ateliere, XXXIII, 1
Athamas, XVII, 9
Atlanticii, XLIX, 2, 3
Autoritatea profeţiei, IV, 1.

B

Barbari, VI, 7
Bufniţele, VIII, 4

C

Cameleon, XXXII, 1
Carpocrate, XXIII, 2; XXXV, 1, 4
Cărţi religioase, II, 3
Cebeţii, I, 6
Chrisip, V, 6; XIV, 2
Clazomene, II, 3
Cleante, V, 4
Colytum, XX, 3
Comuniunea, V, 5
Corabia sfîntă, I, 2
Corp, V, 1; LI, 4
Corporal, V, 6
Corporalitate, IX, 1
Cristolau, V, 2
Critias, V, 2
Cruzimea, V, 5

D

Daniel, XLVIII, 3, 4
Decima, XXXVII, 1
Definiţia (sufletului), IV, 1; VI, 5, 6
Delfi, XXVIII, 4
Democrit, XII, 6
Demonii, XLIX, 2
Deosebirile, VIII, 1
Dezvoltarea (cantitativă şi calitativă), XXXVII, 7
Diana, XXXIX, 2
Dicearc, XV, 2, 3
Digresiune, XXV, 1
Diocle, XVII, 2
Diversitatea, VIII, 1
Diviziuni, XIV, 4
Domeniul, XXVI, 1
Duhul, X, 1, 2, 7 sq
Duhul demonic, XXXIX, 3
Duhul Sfînt, I, 4
Dumnezeu, I, 4, 6

E

Eleazar, VII, 1
Elena, XXXIV, 2—5
Elisabeta, XXVI, 4
Emigrări, XXIX, 2
Empedocle, III, 2; V, 2; VIII, 1; XVII, 2; XX, 3; XXXII, 1; XLIII, 1; LIV, 1
Enesidem, XIV, 5
Epicur, L, 2
Epicureii, XVII, 4
Ereticii, XXIII, 6
Erezie, III, 1
Esculap, I, 6
Esenţa, I, 1
Etalide, XXVIII, 3
Etern, XXIV, 7

Eubul, V, 1
Euforb, XXVIII, 4, 5
Evanghelia, XLIX, 3
Exorcisme, LVII, 5
Extaz, XLVII, 4

F

Falsificare, II, 4
Fătul în pîntece, XXV, 2; XXXVII, 2
Fedon, LIV, 4
Fedonii, I, 6
Femeia, XXI, 2; XXV, 2—3; XXVI, 1; XLIV, 1
Filozofi, II, 4; III, 1
Foc, V, 2

G

Gardianul templului, XXVIII, 5
Germani, XXV, 7
Gheena, XIII, 3
Gîndirea (filozofică), II, 1
Gladiator, XLV, 2; LVI, 5
Greutatea (probei), II, 6

H

Heraclit, II, 6; III, 2; V, 2; IX, 5; XIV, 4; XVII, 2
Heraclit din Pont, IX, 5
Hormoghene, I, 1; XI, 2; XXI, 6; XXII 1; XXIV, 2
Hermotim, XXVIII, 3; XLIII, 11; XLIV, 3
Herodot, XLIX, 2
Herofilus, XV, 3
Hicesius, XXV, 3, 6
Hiparc, V, 2
Hippon, V, 2
Homer, XXXIII, 8; LV, 2
Hristos, I, 4 etc.

I

Iad, VII, 1
Idolatria — moaşe, XXXIX, 2
Impulsuri, XIV, 3
Indivizibil, XIV, 1
Inseparabil, XIV, 1
Intelect, XVI, XVIII
Invenţia, XIV, 4
Ioan, VIII, 5
Iunona, XXXIX, 2

Î

Închisoarea, VI, 7
Înmormîntarea, LVI, 2
Însuşiri, VI, 5
Înţelepciunea, XLV, 6
Învierea XXXVII, 4; L 2; LVIII, 8 sq.

J

Judecata divină, XXXIII, 2, 10—11
Jurămînt, L, 4
Justiţia, XXXIII, 2

L

Legende, XXVIII, 5
Lehuza, VI, 8; XXV, 3
Letargia, XLIII, 8
Liberul arbitru, XXI, 6
Lucina, XXXIX, 2
Lumina, LIII, 6

M

Magia, LVII, 2
Mama, XXVIII, 2
Marcion, XXI, 6
Măruntaiele, XXV, 2
Medicina, II, 6
Meletus, I, 3
Memoria, XXIII, 6; XLV, 6
Menandru, XXIII, 1
Menander Samariteanul, L, 2
Mercur Egipteanul, XXVIII, 1; LIII, 6
Metempsihoza, XXVIII—XXXV
Midas, II, 3
Minciuna, XXVIII, 2
Mîngîierea, I, 2; XLV, 1
Moartea, XXXIII, 9, 10; XLII, L—LII
Moise, X, 2; XXVIII, 1
Momele, XXIII, 3
Munca, XXXIII, 1
Musaeus, II, 3

N

Natura, X, 8; XXI, XLIII, 6
Naţiuni, XXV, 6
Născut, făcut, IV, 1; XXI, 7
Necorporale, V, 6
Nedreptate, I, 2
Nemurirea, IX, 2; XLIII, 4; LIV
Nona, XXXVII, 1
Nous, — cugetul, XII, XIII
Numărul, valoarea lui, XXXVII, 3 sq.

O

Obiceiurile, V, 4
Oboseala, XLIII, 2
Oracole, XLVIII, 3
Ordinea, XXVII, 1, 3
Oreste, XVII, 9
Orga hidraulică, XIV, 4

P

Paliditatea, XXV, 4
Panaetius, XIV, 2

Parmenide, XLIII, 2.
Patrocle, LVI, 2
Patriarhi (ai ereticilor), III, 1
Pepene, XXXII, 1
Pirus, XXVIII, 3
Pitagora, II, 3; XXVIII, 2; LIV, 1
Platon, II, 3; III, 2; IV, 1; VI, 7; IX, 2; X, 1; XIV, 2; XVIII, 12; XXIII, 5; LIV, 1
Platonicii, VI, 1
Portice attice, VI, 7
Posidonius, XIV, 2
Poveste, XXVIII, 4
Poveştile milesiene, XXIII, 4
Pribegia (sufletelor), LVI, 4
Profeţi, II, 3, 4
Propovăduitor, XXV, 2
Proprietatea, VIII, 1
Prudenţa, XLV, 6
Pruncii, XLIX, 1; LVI, 6
Pytia, I, 5

R

Raţiunea justiţiei, XXXIII, 2
Răutatea, VI, 4
Rebeca, XXVI, 2
Reci, contrare focului, XXXIII, 3
Regina Berenice, XXIV, 5
Rug, XXXIII, 5
Ruşinea, XXVII, 4

S

Sabatul, XXXVII, 4
Sarcina, XXV, 3
Saturninus, XXIII, 1
Sălaşuri, XXIII, 3
Schimbări, XXI, 7
Sciţii, XXV, 7
Scriptura, VII, 2
Secţiuni, XIV, 3
Seminţe, XXIII, 4, 5
Seneca, XX, 1, 2
Sexul după Apelle, XXXVI, 3
Silenus, II, 3
Simon Samariteanul, XXXIV, 2—5
Simţurile, XIV, 3; XVII
Singur-născut, XII, 1
Singele, V, 2; XXV, 4
Sobrietatea, XLVIII, 4
Socrate, I, 2; XII, 1
Sol, L, 2
Somnul, XLIII—L
Soranus, VI, 6, 7; XV, 3; XXV, 5
Spiritul altoit, V, 3
Stimulentul, XXIII, 5
Stoicii, XVII, 4; XXV, 2; LIV, 2
Straton, XIV, 5
Sudoarea, XLIII, 3
Substanţa, XIII, XIV, 3; XX, 1 sq; XXV, 2
Subtilităţi, VI, 1
Suetoniu, XLIV, 2
Sufletul, chiriaşul trupului, XXXVIII, 4
Suferinţele, V, 5
Suflarea (lui Dumnezeu), IV, 1
Sugaci, LVI, 5
Superstiţii, XXXIX, 1 sq.

T

Talionul, XXXVII, 2
Tăcerea, XII, 1
Teoria, XXIV, 12
Teopemp, XLIV, 2
Thales, V, 2; VI, 8
Timeu, XVII, 2
Timpul, XXIV, 7, 8
Transmigraţia, XXVIII, 2, XXXII, 6—7

U

Uciderea, XXV, 5
Uitarea, XXIV, 1—12

V

Valentin, XII, 1; XXIII, 4
Vedenii, LVII, 9
Venin, XXI, 6
Viaţa-moartea, XXVII, 2
Vii şi morţi, XXIX, 1 sq
Vipera, XXI, 5
Visele, XLIV, L (istoric: XLVI)
Vizitiu, XLV, 2
Vîrsta, XLIX, 1
Vîrsta sufletului, LVI, 5—7
Vrăjitoarea, XXVIII, 5; LVII, 12

Z

Zei, I, 6
Zenon, III, 2; V, 3; XVI, 2
Ziua-noaptea, XLIII, 7

X

Xenofon, XLIII, 1

MINUCIUS FELIX

DIALOGUL OCTAVIUS

MINUCIUS FELIX

DIALOGUL OCTAVIUS

INTRODUCERE

Al doilea mare apologet de limbă latină în istoria creştinismului primar este Minucius Felix, *(botezat cu numele de Marcus). Despre el avem puţine cunoştinţe — şi acestea nesigure. Şi el era păgîn convertit, şi el era de o erudiţie impresionantă şi el era avocat şi se avînta în public în lupta pe viaţă şi pe moarte de apărare a creştinilor. Oare va fi murit de moarte bună sau a fost martirizat ?*

Nici despre el nu avem vreo ştire în această privinţă. Din unica scriere care ne-a rămas de la el, se poate constata însă de la început o deosebire esenţială între concepţia lui şi aceea a lui Tertulian de apărare împotriva păgînismului : pe cînd marele african nu acorda nici o valoare religiei şi filozofiei păgîne într-o intransigenţă şi ostilitate violent manifestate faţă de trecut în multele sale scrieri, Mincius Felix convins şi el că creştinismul este ceva cu totul nou, se manifestă totuşi mai conciliant faţă de păgînism, demonstrînd superioritatea absolută din toate punctele de vedere a noii religii, atît de dispreţuită şi prigonită, faţă de cea veche.

Din străvechile scrieri ale creştinismului primar avem prea puţine veşti despre autorul vestitei apologii «Octavius». Se pare că, dintre apologeţi, Lactanţiu are în mare cinste pe Sfîntul Ciprian, fiindcă a consfinţit opera sa apologetică cu moartea sa martirică. Dimpotrivă, are oarecari rezerve manifestate faţă de Tertulian şi de Minucius Felix, *despre al căror fel de moarte nu avea ştiri : despre acesta din urmă scrie că a fost avocat vestit şi că scrierea lui intitulată «Octavius» proclamă adevărul, dar că ar fi putut fi un bun apărător al adevărului, dacă s-ar fi consacrat în întregime studiului în acest scop* [1].

---

1. Lactanţiu, *Instituţiile divine*, v. 1, 21, apud Jean Beaujeu, prof. la Universitatea din Paris, *Minucius Felix, Octavius*, col. Universităţilor din Franţa, text stabilit şi traducere, ed. a II-a revăzută şi corectată (Paris, 1974), p. CX.

De asemenea, citează un pasagiu din «Octavius» despre fuga lui Saturn în Italia pentru a nu fi ucis de fiul său, ridiculizînd astfel mitologia păgînă[2].

Fericitul Ieronim scrie mai mult, amintindu-l cu admiraţie de mai multe ori în cartea sa «Despre oamenii iluştri» şi în altele. În acest sens îl proclamă «avocat vestit» şi aminteşte că sub numele lui a circulat şi scrierea «Despre destin, împotriva matematicienilor»[3]. *În mai multe locuri îl aminteşte printre marii scriitori latini : «Cine a fost mai învăţat decît Tertulian, mai ascuţit decît el ? «Apologeticul» lui şi «Cărţile împotriva neamurilor» cuprind toată ştiinţa secolului, iar Minucius Felix, avocatul forului roman, ce a lăsat el netratat din cele cuprinse în scrierile asemănătoare în cartea sa al cărei titlu este : «Octavius»...?*[4].

Minucius Felix este un nume cunoscut de pe inscripţiile din Africa de Nord (pe o inscripţie din Cirta, pe stela din Tebesa şi pe o dedicaţie la Cartagina)[5]. *Identificarea acestei nume de pe inscripţiile africane cu acela al autorului operei «Octavius» nu mai este menţinută astăzi de toţi patrologii, dar este apărată originea sa africană*[6]. *Aceasta coincide cu originea partenerului păgîn, Caecilius Natalis, din dialogul «Octavius», prieten comun al său şi al lui Octavius, adevăratul campion al acestei strălucite cărţi apologetice. Numele lui Caecilius Natalis este astăzi identificat cu acela de pe mai multe inscripţii din Cirta în care, printre altele, este comemorată numirea lui sau a tatălui său ca magistrat suprem al cetăţii*[7]. *Se mai aminteşte că în combaterea creştinismului, Caecilius citează pe Fronton, marele duşman din Cirta al creştinilor cu numele de «Cirteanul nostru»*[8].

Cît despre Octavius, african ca origine şi el, s-a împrietenit cu Minucius Felix după toate probabilităţile, în timpul studiilor la Cartagina, şi prietenia lor e mărturisită de acesta multă vreme după moarte. Ea a fost eternizată de faptul că, avocaţi fiind, amîndoi s-au convertit fără îndoială în cursul proceselor oribilelor măceluri ale martirilor. Data inscripţiilor care poartă numele său nu coincide cu timpul în care a trăit[9].

Apologia lui Minucius Felix este oarecum deosebită de a celorlalte apologii, prin faptul că nu se mai adresează împăratului, senatului, ori

2. Idem, *ibidem*, I, 11, 55.
3. Fer. Ieronim, *De viris illustribus*, 58, Migne, P.L., XXIII, col. 669.
4. Idem, *Epist.* LXX, 5, *(ad Magnum)*. Cf. *Epist.* LX, 10 *(ad Heliodorum)* şi *Commentarii în Isaia Prophetam.* VIII — *Praef.* (Migne, P.L., XXIV, col. 281).
5. Vezi Pierre de Labriolle, *Histoire de la Littérature latine chrétienne*, p. 149.
6. Vezi Prof. Jean Beaujeu, *op. cit., Introduction*, p. XXVI, XXIX—XXX.
7. Idem, *Ibidem*, p. XXVI.
8. În contrast evident cu apărătorii creştinismului.
9. *Ibidem*, p. XXIX—XXX.

poporului roman, în apărarea creştinismului, ci oamenilor cultivaţi de litere şi artă, prieteni ai elocinţei şi înţelepciunii.

Ca avocat care apărase pe creştini ştia că toate calomniile împotriva lor erau invenţii criminale care urmăreau distrugerea Bisericii creştine. Ca filosof şi om de educaţie rafinată, cu o aleasă formaţie clasică şi cu o înţelegere rară a oamenilor epocii sale, el a avut nu un succes, ci un adevărat triumf, care este sărbătorit şi azi de specialişti.

Subiectul este tratat în formă de dialog, mai curînd datorită numeroaselor dialoguri ale lui Platon şi ale altor scriitori celebri ai antichităţii, ca un Cicero în «Despre Republică», «Despre prietenie», «Despre Legi», ori în «Hortensius» şi mai ales în «Despre firea zeilor», citat de el. Avea motive speciale să procedeze astfel. Căci cînd, după întoarcerea la Hristos, «limpezindu-i-se sufletul, a ieşit din întunericul cel fără fund la lumina înţelepciunii şi adevărului» (cap. I), el s-a adresat în primul rînd foştilor săi prieteni din păgînătate, scepticilor din Noua Academie, ale căror idei le împărtăşise odinioară şi ale căror absurditate şi vanitate voia să le combată în special [10].

Planul apologiei este foarte simplu : autorul, Marcus Minucius Felix, pleacă din Roma în plimbare pe plaja de la Ostia cu doi prieteni, Octavius Ianuarius şi celălalt păgîn, Caecilius Natalis. În urma unei discuţii înverşunate şi ample asupra valorii celor două religii, prezidată de autor, păgînul se converteşte.

Dialogul «Octavius» a fost admirat totdeauna pentru naturaleţea şi imparţialitatea sa convingătoare, pentru forma elegantă şi perfect armonizată cu cuprinsul, ca stil nauntat şi ca frumuseţe şi vioiciune de exprimare. Dar i s-au făcut mai multe reproşuri, care sînt tot atîtea recunoaşteri de calităţi : împrumuturi de fond şi de formă din filosofi, istorici, poeţi păgîni, citaţi sau nu.

Apoi lipsa unei expuneri doctrinare atît a păgînismului cît şi a creştinismului [11]. *Cîteodată criticii uită însă că marea tagmă a intelectualilor păgîni convertiţi ca un Minucius Felix nu puteau şi nu trebuiau să uite pe un Cicero sau pe un Homer, chiar după ce primiseră Evanghelia ca viaţă a vieţii lor duhovniceşti, căci voiau să apostrofeze astfel pe intelectualii păgîni, citînd pe marii lor scriitori : «Vedeţi că noi (creştinii) nu sîntem barbari ! Pe aceşti filosofi de care voi (păgînii) sînteţi atît de mîndri, putem şi noi să-i invocăm ca autoritate. Departe de a ne osîndi, cum pretindeţi voi, ei au presimţit credinţele noastre, căci erau*

10. *Ibidem*, p .XIX.
11. Expunere sistematică a acestor reproşuri se pot vedea la Pierre de Labriolle, *Histoire de la Littérature latine chrétienne*, p. 148, 155—172 şi, după el, la prof. Jean Beaujeu, *op. cit.*, p. XXIV—XXV, XLIV, etc.; iar lista împrumuturilor la p. XXXI—XLIV şi LIV sq. la acesta din urmă.

deja creştini fără s-o ştie. Şi voi puteţi să fiţi (creştini) fără să fiţi în contradicţie cu ei, fără să vă temeţi că vă dispreţuiesc, fără să fiţi forţaţi să renunţaţi la citirea şi admirarea lor» [12]. Iar în privinţa lipsei de învăţătură asupra Logosului întrupat, asupra Profeţilor, harului dogmei, cultului etc., etc., este evident că toate aceste probleme depăşeau planul noului convertit şi candidat la martiraj. El s-a mulţumit să reducă la neant credinţele păgîne, omeneşti şi să justifice şi creştinismul dovedind originea lui dumnezeiască, prin sfinţenia lui absolută, necunoscută în alte religii. O dată cu aceasta cădeau şi calomniile create de imaginaţia diabolică pe seama creştinilor persecutaţi. O expunere a doctrinei creştine, ar fi fost o complicaţie total nefolositoare, ţinînd seama de cititorii păgîni, pentru care doctrina creştină cu totul nouă [13], era total inaccesibilă. Patrologii au insistat însă mai ales asupra eleganţei şi fineţei unice a modului de prezentare a ideilor — dovada vie pentru păgînii de la începutul veacului al III-lea că creştinii nu sînt «barbari». «Arta compoziţiei şi încîntarea stilului fac din Octavius, după cuvîntul lui Renan, perla apologeticii creştine». Să spunem mai mult: cei mai buni scriitori profani ai secolului al II-lea, un Fronton, un Aulu-Gelle, un Apuleus, n-ar putea avea pretenţia la primul rang faţă de autorul nostru, atît de mult atinge limba lui un unic grad de eleganţă, de fineţe şi de claritate, cu toate inevitabilele urme ale decadenţei generale de gust. Minucius Felix format de literatura umană, este pătruns de cultura clasică a timpului său şi dialogul se adresează păgînilor cultivaţi. Oricît de vie este critica lui, peste tot simţi toleranţa şi gingăşia, iar pasiunea convingerilor nu alterează cordialitatea sentimentelor — aşa îl caracterizează un vechi patrolog [14]. Iar cel mai nou cercetător al lui, şi unul dintre cei mai pretenţioşi, prof. J. Beaujeu, rezumă elogiile care s-au adus acestei opere în această frază: «Trebuie să fii un cititor foarte sever ca să rămîi nesimţitor la eleganţa prezentării, la încîntarea exprimării şi mai ales — căci aceasta face valoarea operei — la reflectarea unui suflet delicat» [15].

Timpul întîlnirii de la Ostia şi al publicării a fost stabilit în funcţie de raportul dialogului cu publicaţiile înrudite, în special cu Apologeticul, publicat în anul 199. Astfel, specialişti ca Muralt, Ebert (în 1868) şi alţii socotesc că dialogul «Octavius» a apărut înaintea «Apologeticului», fiind folosit de Tertulian, pe cînd Massbieau, Har-

12. Gaston Boissier, *La fin du Paganisme*, col. «*Bibliothèque d'histoire*», t. I, ed. a II-a, Paris, 1925, p. 288—289.

13. Cf. în acelaşi sens, prof. Jean Beaujeu, *op. cit.*, p. XCII.

14. O. Bardenhewer, *Les Pères de l'Eglise*, ediţie nouă franceză refăcută în întregime de P. Godet şi V. Verschaffel, t. I, Paris, 1905, p. 161.

15. Prof. Jean Beaujeu, *op. cit.*, p. XCIV.

nack, P. Monceau, P. de Labriolle și Jean Beaujeu, susțin categoric anterioritatea Apologeticului. (Amintim și categoria nehotărîților — Cayré, Bardy, Bardenhewer etc., etc.). Prof. Jean Beaujeu, folosind toate studiile anterioare, a stabilit data dialogului ținut la Ostia, în apropierea Romei, către 180, fiindcă acolo plasează Aulu-Gellu dialogul său «Nopțile Attice» și anume după data de 176, cînd mai trăia unul dintre participanți, Irod Atticus. «Octavius» a fost scris înainte de anul 246, cînd a apărut cartea «Către Donatus» a Sfîntului Ciprian, care-l folosește, dar și după 202 cînd apare Protrepticul Sfîntului Clement al Alexandriei, citat de Octavius. Deci dialogul «Octavius» a apărut la începutul veacului al treilea, după datele indicate de cuprins, în legătură cu alte opere contemporane [16].

Cuprinsul *operei «Octavius» are* două părți principale: *elogiul păgînismului, făcută de Caecilius Natalis (cap.* V*—XIII) și apărarea creștinismului, făcută de Octavius Ianuariu (cap. XVI—XXXVIII). Ele sînt încadrate de* o introducere *sau* preambul, *care descrie împrejurările în care s-au întîlnit cei trei prieteni (I—IV), de sfîrșitul și urmările aces*tei polemici (XXXIX—XL) și de trecerea de la elogiul păgîn la apologia creștină (XIV—XV).

Autorul Marcus Minucius Felix, creștin, începe introducerea spunînd că și-a amintit cu duioșie de prietenia care l-a legat de Octavius, care a adus la credința adevărată pe prietenul comun, Caecilius Natalis (cap. I). Plecați în vacanța de toamnă împreună cu prietenul comun Caecilius Natalis, Octavius observă că acesta face un gest păgîn de închinare spre statuia lui Serapis (cap. II). Octavius se revoltă de această închinare rușinoasă îndreptată către «niște pietre sculptate, parfumate, încoronate» (III).

Caecilius, profund jignit și indignat de cuvintele acestea, cere să fie ascultat; Marcus Minucius Felix primește să fie arbitru în polemica aceasta (IV).

În partea I-a *este expusă cauza păgînismului, văzută de un cetățean roman de înalt nivel intelectual. Caecilius (Natalis) cere lui Marcus (Minucius Felix) să fie imparțial. Apoi, în următoarele două capitole (V—VII)* formulează cîteva principii sceptice, *privitoare la tainele universului și ale Dumnezeirii, — ca fiind confirmate de toată experiența noastră. Dacă (așa cum pretind creștinii), «lumea ar fi condusă de o*

16. Vezi Idem, ibidem, p. XC, pentru legăturile cu «*Nopțile Attice*» de Aulu Gellu; p. LIII, pentru dependența lui «Octavius» de *Apologeticul* și de *Protrepticul lui Clement*. P. LXXIV, arată dependența lui «*Către Donat*» al Sfîntului Ciprian de «Octavius», iar p. LXXIX, LXXXVI, XC și XCI, definitivarea acelorași date: 180—245, începutul sec. III.

Pronie dumnezeiască» netrebnicii n-ar conduce țările, cei cinstiți n-ar fi trimiși în exil, iar înțelepți ca Socrate n-ar bea otravă (V). Să păstrăm religia romanilor care a adoptat pe toți zeii popoarelor învinse și au meritat astfel împărățiile lor. Și în vremea aceasta ei și-au îndeplinit îndatoririle lor religioase în război, și-au întărit cetatea prin sfințenia jertfelor, prin curăția vestalelor, prin cinstirea preoților (VI). Caecilius face apoi o descriere a religiei păgîne cu observarea tuturor instituțiilor ei: «templele, augurii, haruspiciile, oracolele, jertfele, riturile și cu cinstirea zeilor, dînd exemple istorice și mitologice despre folosul acestei religii» (VII).

În continuare, (Cap. VIII—XII) Caecilius face o critică acerbă creștinismului și creștinilor. La început amintește pe ateii păgîni, care au voit dar n-au reușit să înlăture teama și respectul față de zei. Acțiunea lor de denigrare a zeilor este continuată de creștini, «oameni dintr-o categorie de plîns, neîngăduită de Stat..., din cea mai josnică mocirlă care ...se adună și conspiră ...Retrași și fugind de lumină, muți în public și guralivi în ascuns, disprețuiesc vechile temple ...și pe jumătate goi, disprețuiesc dregătoriile și purpura..., chinurile prezente ...Nu se tem de moarte, dar le e groază să nu moară după moarte» (VIII). Ei se iubesc fără să se cunoască, se recunosc după semne ascunse și comit incesturi, trăind între ei frați și surori. Adoră capul unui măgar și pe un om pedepsit cu moartea pentru crime, în ceremonii tainice, nocturne. Se împărtășesc cu sîngele unui nou-născut ucis de ei, se ospătează din belșug, și apoi se dedau pe întuneric la alte fărădelegi (IX). N-au altare, temple sau statui și ceremoniile lor criminale sînt săvîrșite în ascuns. Cinstesc un Dumnezeu, o fantomă despre care nu se știe nimic. Iudeii adorau un singur Dumnezeu, pe față, avînd templu, sacrificii și ceremonii, dar acum sînt supușii romanilor. Dumnezeul creștinilor e prezent peste tot, observînd totul — ceea ce nu e posibil (X).

Cred că cerul și pămîntul se vor înnoi și că morții vor învia pentru o viață veșnică în care vor fi răsplătiți pentru cele ce au făcut, neținîndu-se seama nici de destin, nici de prefacerea corpurilor (XI). Dumnezeul creștinilor este slab și nedrept fiindcă ei sînt supuși tuturor lipsurilor, suferințelor și chinurilor, fără apărare, pe cînd romanii stăpînesc lumea. Ei nu participă nici la cele mai cuviincioase bucurii ale lumii acesteia: spectacole, ospețe și jocuri sfinte, miresme și flori. Cum vor învia, dacă nici să trăiască acum nu pot? De ce vorbesc creștinii inculți despre cele dumnezeiești dacă nu înțeleg nici cum s-a format lumea? (XII). Vor să filosofeze? Să ia exemplu de la Socrate, care a spus că «ce e deasupra noastră nu e pentru noi» și de la Academie, care ne îndeamnă la prudență și îndoială privitor la cele ce ne depășesc (XII).

În partea intermediară, *care urmează, se arată că adevărul singur contează. Mai întîi, Caecilius, sigur de succes, ia în derîdere pe Octavius pe care-l apără însă Marcu (Minucius Felix), spunînd că deseori soarta adevărurilor depinde de cei care le apără și cerînd să fie auzit și Octavius (XIV). Caecilius crede că arbitrul îl părtinește pe Octavius, care ia cuvîntul (XV).*

Partea a doua *a dialogului cuprinde* expunerea lui Octavius. *Ea începe cu un protest împotriva noianului de infamii grosolane care caracterizează cele expuse de păgînul Caecilius, deși el e nevinovat, fiindcă este sincer ; dar nu cunoaște* adevărul. *Cercetarea înțeleaptă nu este apanajul bogăției, ci este mai favorizată de sărăcie, depinzînd în primul rînd de natură, care înzestrează pe unii oameni cu anumite daruri (XVI). Cunoașterea de sine pe care cu drept o cerea Caecilius, implică și cunoașterea Celui ce a creat lumea. Viziunea ei dă argumente pentru existența lui Dumnezeu : «Însăși frumusețea noastră arată pe Dumnezeu, făcătorul nostru : statura dreaptă, fața ridicată, ochii așezați în partea de sus a corpului ca niște observatori și toate celelalte simțuri ca străjile unei cetăți» (XVII). Observarea înțeleaptă a întocmirii minunate a lumii ne aduce în minte cele mai înalte atribute ale unicului ei Urzitor și Conducător «pentru înțelegerea căruia ne e prea puțină mintea». Dar singurul nume care i se potrivește este «Dumnezeu» (XVIII). Cei mai de seamă poeți și filosofi ai lumii L-au lăudat și preamărit pe acest Dumnezeu unul (XIX). Să nu continuăm ușurătatea celor vechi care credeau în produsul imaginației lor și care au trecut de la cinstirea monarhilor prin statui la adorarea lor ca zei, (făcînd* începutul politeismului *de azi).*

În următoarele șapte capitole avem o critică aspră a religiei păgîne.

Unii dintre conducători au fost proclamați zei, fiindcă s-au distins prin vitejia lor, alții pentru că au descoperit roade noi. Exemplu viu este istoria lui Saturn. Alții se crede că au devenit zei prin moarte, deși Dumnezeu nu poate muri (XXI). Păgînii se dedau la un cult absurd al statuilor și deci al materiei în felurite chipuri (XXII). Cultul și misterele păgîne, de diferite origini, sînt de-a dreptul caraghioase ; descrierea lor e hazlie (XXIII). De aceea Platon a interzis ca imorală citirea operelor lui Homer, care descrie aventurile zeilor în Republica sa (XXIV). Dominația mondială a Romei nu se datorește religiei lor, căci «la început a fost un simplu loc de adăpost pentru niște rătăcitori : stricați, criminali, incestuoși, pumnalagii și trădători». Au dărîmat cetăți, temple și statui, au ucis pe preoți și apoi au început să le adore zeii. Iar religia națională este manifestarea tainică a tîlhăriei și imoralității crase (XXV).

Haruspiciile și augurii sînt superstiții mincinoase și înșelătoare. Despre existența demonilor însă vorbesc înțelepți ca Socrate și Platon, magi ca Hostanes (XXVI). Ei se manifestă în felurite chipuri și împotriva păgînilor și împotriva creștinilor (XXVII).

În cele ce urmează (XXVIII—XXXVIII, 4), Octavius respinge toate încriminările lui *Caecilius împotriva creștinismului. Calomniile împotriva creștinilor sînt născociri diavolești, susținute de lașitatea unora și de comoditatea și de răutatea altora. Altfel era ușor de bănuit că nu poate muri cineva pentru un cap de măgar și pentru incesturi publice. În schimb se pot dovedi asemenea practici dezgustătoare la păgîni — cultul nerușinării și al feluritelor animale (XXVIII). Dumnezeul creștinilor nu e un simplu om pedepsit, iar crucea creștinilor nu e un lemn simplu ca obiectele păgîne, sau ca zeii păgîni adorați (XXIX). Uciderea pruncilor nu există la creștini ; în schimb ea e practicată de păgîni, alături de omucidere, ca jertfe sîngeroase (XXX).*

Ospețele urmate de incesturi, puse cu nerușinare pe seama creștinilor, sînt rușinea religiei păgîne. La noi castitatea și virginitatea sînt virtuți și dragostea curată de fii ai Tatălui ceresc îndreptățește la numele de frați și surori (XXXI).

Creștinii nu pot încă avea altare și temple, dar nu pentru că au ceva de ascuns. Astfel, jertfele sînt aduse în inimile noastre și Dumnezeu Cel nevăzut este pretutindeni prezent (XXXII). El este atotștiutor și drept și nu are nevoie de un templu pentru a fi adorat. Templul și altarele le-au fost prielnice iudeilor, cîtă vreme au ascultat cuvîntul Dumnezeului adevărat (XXXIII).

Sfîrșitul lumii și învierea generală sînt admise și de filosofi și demonstrate de natura însăși în nenumăratele ei manifestări (XXXIV). Chinurile iadului sînt amintite pe drept de poeții păgîni, fiindcă păgînii trăiesc în păcat și închisorile sînt pline de ei și nu de creștini — în afară de cei pîrîți pentru religia lor (XXXV). Demonstrarea absurdității fatalismului și lauda sărăciei de bunăvoie se impune de la sine. Sărac cu adevărat este acela care, deși are îndestulare, dorește mereu alte bunuri (XXXVI). Chinurile, torturile și moartea sînt primite cu bucurie de credincios, fiindcă le primește în prezența lui Dumnezeu. Păgînii le primesc cu groază, fiindcă Dumnezeu nu-i ajută și cred că viața se termină aici. Creștinii nu participă la distracțiile publice care depărtează de Dumnezeu prin imoralitatea lor (XXXVII). Creștinii nu gustă mîncarea și băutura de la sacrificii, dar adoră florile și trăiesc de pe acum viața fericită pe care și-o pregătesc (XXXVIII).

În ultimele trei paragrafe ale cap. XXXVIII, Octavius se ridică împotriva scepticismului păgîn și cere : «să înceteze superstiția, să se

pedepsească nelegiuirea și să se păstreze religia adevărată!».

Caecilius Natalis și Marcus Minucius Felix rămîn muți de admirație pentru magistrala expunere a lui Octavius, întărită de exemple și dovezi de netăgăduit (XXXIX).

Caecilius se declară convins și nu mai are nevoie de lămurit imediat amănuntele, soarele fiind spre asfințit. Iar Marcus Minucius termină ***astfel apologia lui: «Ne-am despărțit după acestea veseli și voioși cu toții: Caecilius pentru că devenise creștin, Octavius pentru că a ieșit învingător, iar eu pentru bucuria amîndurora» (XL).***

LITERATURA

Ediții[17]: *Codex Parisinus* (sec. IX); *Codex Bruxellensis* (sec. XI); Ed. B. Axelson, *Textcritisches zu Florus Minucius Felix und Arnobius*, Lund, 1944; Ed. *E. Bachrens*, Leipzig, 1886; Ed. *Fr. Balduinus*, Heidelberg, 1560; Ed. *H. Boenig*, Leipzig, 1903; Ed. *Ch. Cellarius*, Halle, 1699; Ed. *J. J. Cornellissen*, Leyda, 1882; P. Daniel, *Annotationes in editione Voweri*, Hamburg, 1603; Ed. *I. Davisius*, Cambridge, 1707; Ed. *J. Gronovius*, Leyda, 1709; Ed. *C. Halm*, *Corpus Scriptorum eccl. lat.*, II, Viena, 1867; Ed. *D. Heraldus*, Paris, 1613; Ed. *C. A. Neumann*, *Miscellanea Lipsiensia nova*, Leipzig, 1716—1723; Ed. *H. A. Holden, Cambridge, 1853*; A. J. Kronnenberg, *Minuciana*, Leyda, 1889; A. J. Kronnenberg, *Ad. Minucium Felicem, Philologus*, I—XIX, 1910, 126, 140; D. Kijper, *Minuciana*, Vigil. christ. VII, 1952, p. 202—207; A. Kurfess, *Textcritisches zu M.F.*, (Wiener), *Studien*, LVI, 1938, p. 121—124; Ed. J. Maehly, *Kritische Beiträge zu Minucius Felix*, Jahrb. f. Klass, Philol., XCIX, 1869, p. 422—437; Edit. J. Martin, *Florileg.* Patr., VIII Bonn, 1930; J. Mürsius, *Hipocriticus Minutianus*, Leyda, 1599; Edit. *Fr. Oehler. Bib. Patr. eccles. latin. sel. XII*, Leipzig, 1847; Edit. *J. Ouzelnis*, Leyda, 1652; *Edit. adnotata M. Pellegrino*, Turin, 1947; *Ed. critică M. Pellegrino, Corpus Script. Lat. Parav.* Turin, 1950; Ed. *G. Quispetl*, Leyda, 1949; *Editio princeps Romana, Faustus Sabaens Brikiana*, Roma, 1543; *Ed. N. Rigaltius*, Paris, 1643; C. Roeren, *Minuciana*, Colonia, 1859; Ed. *A. Schoene*, Leipzig, 1915; Ed. *A. Douglas Simpson*, New-York, 1938; Ed. Valmaggi, *Corpus Script. lat. Parav.* Turin, 1916; Ed. *J. J. Walzing*, Leipzig, 1926; Ed. *J. Wower*, Hamburg, 1603.

Studii: A. Ausserer, *De clausis Minucianis et de Ciceronianis quae quidam inveniantur in libello de senectute*, Innsbruck, 1906; Idem, *Das Prioritätsproblem*; O. Bardenhewer, *Geschichte der Altchrichtlichen Litteratur*, I, ed. a II-a, Fr. im Breisg., 1913; D. Bassi, *M. F. e il suo dialogo Ott*, Milan, 1924; W. Baehrens, *Litterarische Beiträge*, Hermes, 1915; A. Beltrand, *Il numerus e Frontone*, R.F.K. XXXVI, 1908; E. Behr, *Der Octavius des Minucius Felix in seinem Verhältnis zu Ciceros Büchern «De natura deorum»*, Jena, 1870; C. B. Bertoldi, *M. Minuzio Felice e il suo dialogo «Ottavio»*, Roma, 1906; R. Beutler, *Philosophie u. Apologie bei Minucius Felix*, Koenigsberg, 1936; H. Boenig, *Minucius Felix. Ein Beitrag zur Gechichte der altchristliche Litt.*, Praga, Koenigsberg, 1897; G. Boissier, *La fin du paganisme*, I, Paris, 1890; W. den Boer, *Clément d'Alexandrie et Minucius Felix*, «Mnemos», ed. a 3-a, 1943; O. Bottero, *L'Octavius di Minucius Felix e le sue relazioni con la cultura classica*, Riv. Filosofica, A. V., vol. VI, 1903; V. Broochard, *Les sceptiques grecs*, Paris, 1932; F. X. Burger, *Über das Verhaltnis des Minucius Felix zu dem philosophem Seneca*, München, 1904; F. Di Capua, *L'evoluzione della prosa metrica latina nei primi tre secoli D.C. e la data dell'Ottavio di Minucio*, Widas Kallion, II, 1913; S. Colombo, *Osservazioni sulla compositione letteraria e sulle fonti dell'Otavio*, «Didaskaleion», III, 1914; A. Dellate, *La réalité du dialogue de l'Octavius de Minucius Felix*, «Sexta Leodensia», Liège, 1930; A. Ebert, *Tertullianus Verthältniss zu M. F. Abhd. d. Kgl.*

17. Din acest punct de vedere informațiile abundă în cartea prof. Jean Beaujeu, *op. cit.*, supra, p. CXIII sq. etc.

sächs. *Ges. d. Wiss*, XII, phil-hist. Klass., V, Leipzig, 1870; A. Elter, *Prolegumena zu Minucius Felix*, Bonn, 1900; P. Frassinetti, *L'orazione di Frontone contra i Cristiani*. Giorn. Ital. Filol. III, 1949; H. von Geison, *Zu Minucius Felix*, Philol. Woch. XLV, 1925; J. M. van Haeringen, *Cirtensis noster*; «Mnemos», III, 1835—6; A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Hunderten*, Leipzig, 1923; J.—J. de Jong, *Apologetick en Christendom in den «Octavius» von Minucius Felix*, Leyda, 1935; R. Kuehn, *Der Octavius des Minucius Felix, eine heidnisch-philosophische Auffassung von Christentum*, Leipzig, 1882; A. M. Kurfess, *Neues zur Prioritätsfrage Tertullianus — Minucius*, «Orpheus», I, 1954; U. Morrica, *Storia della leter. lat. crist.*, I, (fără dată); P. Monceau, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, I, Paris, 1901; Ed. Norden, *De Minucii Felicis aetate et genere dicendi*, Greifswald, 1897; Fr. Record, *L'Octavius de Minucius Felix*, traducere, introducere şi indice, Paris, 1911; R. Reizenstein, *Zu Minucius Felix*, I, «Hermes», LI, 1916; Idem, *Philologische Kleinigkeiten*, 4, *Zu Minucius Felix*, «Hermes», LI, 1916; S. Rossi, *L'Octavius fu scritto prima del 161*, Giorn. ital. di Filol. XII, 1959; Schanz-Hosius-Krireger, *Gesch des röm. Litt.*, III, München, 1859; M. Schanz, *Die Abfassungszeit des Octavius des Minucius Felix*, Mus., L., 1895; Johanna Schmidt, *Minucius Felix oder Tertullian?*, München, 1932; M. Spanneut, *Le stoïcisme des Pòetes de l'Eglise de Clément de Rome à Clément d'Alexandrie*, Paris, 1905; P. Schwenke, *Über die zeit des Minucius Felix*, Jahrbuch für prot. Theol., IX, 1883. (A se adăuga studiile patrologice din Dicţionare, Enciclopedii etc.).

În româneşte a apărut: Nicolae Dobrescu, *Apologia Octavius de Marcu Minucius Felix*, cu schiţă biografică şi studiu critic introductiv; teză, Bucureşti, 1902; apoi trad. Prof. Petre I. Papadopol, «*Octavius*» cu rezumat şi indice (în Editura Sf. Episcopii a Rîmnicului Noului Severin, col. «Biblioteca Părinţilor Bisericeşti), după care a fost făcută prezenta traducere.

OCTAVIUS *

I.

1. De cîte ori, cufundat în gînduri, mi-amintesc de bunul şi mult credinciosul meu prieten Octavius, simt atîta duioşie şi iubire pentru el, de parcă m-aş întoarce eu însumi în trecut şi n-aş trăi numai în amintire clipe ce s-au dus fără să mai revină vreodată. 2. Căci făptura lui, care nu mai poate fi văzută, mi-a pătruns adînc în inimă şi mi s-a întipărit puternic în minte. 3. Trecerea din viaţă a acestui om deosebit şi rar m-a făcut să-l regret neînchipuit de mult, deoarece şi el, înflăcărat de aceleaşi frumoase sentimente, se potrivea cu mine atît la glume, cît şi la lucruri serioase, voind şi respingînd aceleaşi lucruri, ca şi cum aceeaşi minte şi acelaşi suflet ar fi fost în noi amîndoi. 4. Numai el îmi cunoştea tot ceea ce-mi era mie drag, după cum tot el îmi era tovarăş de rătăciri. Şi cînd, limpezindu-mi-se sufletul, am ieşit din întunericul cel fără fund la lumina înţelepciunii şi a adevărului, nu s-a ferit să-mi fie tovarăş în această cale; ba, ceea ce merită şi mai mult laudă, mi-a luat-o chiar înainte, pentru a-mi arăta calea. 5. De aceea, cînd parcurg în gînd tot timpul intimităţii şi prieteniei noastre, mă opresc mai ales asupra acelei convorbiri în care, prin marea lui putere de convingere, a reuşit să aducă la adevărata credinţă pe Q. Caecilius, care stăruia încă în deşertăciunile credinţei păgîne.

II.

1. Acesta venise la Roma cu treburi şi ca să mă vadă, lăsîndu-şi casa, soţia şi copiii tocmai cînd ei sînt mai drăgălaşi, la această vîrstă fragedă, cînd încep a rupe crîmpeie de vorbe, alcătuind o vorbire cu atît mai plăcută, cu cît este mai greşită. 2. Nu mi-aş putea arăta prin cuvinte nestăvilite şi însufleţita bucurie pe care am simţit-o la sosirea lui, bucurie cu atît mai sporită, cu cît bunul meu prieten venise pe

* Traducere (după ediţia lui Aloisius Valmaggi din colecţia «Corpus scriptorum Latinorum Paravianum») de Petru I. Papadopol (R. Vîlcea, 1936), revăzută de David Popescu (1978).

neaşteptate. 3. Aşadar, abia după două zile de continuă revedere ne-am potolit întrucîtva dorul de a fi împreună şi am aflat, povestindu-ne unul altuia tot ce din cauza depărtării nu ne puteam împărtăşi pînă atunci. Ne-am dus apoi la Ostia, o localitate cu totul fermecătoare, unde eu urmam un tratament bun şi plăcut, care, prin băile de mare, să-mi vindece unele stări reumatice. Se apropia culesul viilor şi vacanţa baroului ne luase grija proceselor. Căci după arşiţa verii venise toamna cu căldura ei blîndă şi potolită. 4. Într-o dimineaţă, ne-am îndreptat paşii spre mare să ne plimbăm de-a lungul ţărmului, pentru ca briza, care adia uşor, să ne învioreze şi totodată pentru deosebita plăcere de a ne afunda paşii încet, în nisipul cel moale. Caecilius, zărind o statuie a lui Serapis [1], ne-o arătă şi, ducînd mîna la buze, după obiceiul păgîn, făcu spre ea semnul adorării.

III.

1. Atunci Octavius se întoarse spre mine şi-mi spuse: «Frate Marcus, nu ţi se cade ţie să-l laşi pe prietenul tău nedespărţit, atît acasă cît şi aiurea, într-o atît de oarbă şi de josnică necunoaştere, încît pe o zi atît de frumosă, să cinstească nişte simple pietre, chiar dacă sînt sculptate, parfumate şi încoronate. Ştii doar destul de bine că ruşinea acestei rătăciri se răsfrînge tot atît de mult asupra ta, cît şi asupra lui». 2. În timpul acestui schimb de vorbe, străbăturăm jumătate din oraş şi ajunserăm la ţărmul liber. 3. Acolo, vălurele mici loveau uşor încreţiturile de nisip, împrăştiindu-le ca şi cum le-ar fi netezit anume pentru plimbare. Marea, care chiar după ce s-a potolit vîntul, e mereu zbuciumată, deşi n-ajungea pînă la uscat cu valurile ei albe şi înspumate, ne desfăta totuşi foarte mult cu legănarea ei şovăitoare şi întortocheată. Aceasta, cînd îşi juca valurile, lovindu-se de picioarele noastre, cînd se retrăgea adunîndu-se în sine. 4. Astfel că, pe nesimţite şi liniştiţi, înaintam pe marginea ţărmului puţin cotit şi ne urmam drumul vorbind lucruri de puţină importanţă. Octavius tocmai povestea despre o călătorie a sa pe mare. 5. Dar, după ce am mers o distanţă destul de bună, ne-am întors şi am parcurs din nou acelaşi drum. Ajunşi la locul unde corăbiile erau puse la mal pe butuci, pentru a fi ferite de mîl, ne oprirăm să privim la nişte copii, care se luau la întrecere să arunce pietre în mare. 6. Ei se jucau astfel: luau de pe ţărm un ciob de vas de pămînt ars, rotunjit şi netezit de bătaia valurilor, îl ţineau cu degetele orizontal şi, aplecîndu-se cît mai mult, îl aruncau, făcîndu-l să se rostogolească pe deasupra apei. Întocmai ca o să-

1. Serapis, zeu babilonian, introdus în Egipt şi apoi în imperiul roman şi care patrona creşterea Nilului şi pătrunderea în infern.

geată, aruncat încet, el atingea spinarea mării, sau plutea pe deasupra ; aruncat însă cu putere, apărea din loc în loc atingînd crestele valurilor. Se socotea învingător între copii acela al cărui ciob se ducea mai departe şi sărea de mai multe ori.

IV.

1. Dar deşi toţi ne bucuram de această plăcută privelişte, Caecilius, departe de a se înveseli, nici nu era atent la întrecerea lor, ci, stînd mai la o parte, tăcut şi neliniştit, arăta prin înfăţişarea sa un deosebit zbucium sufletesc. 2. «Ce e cu tine, Caecilius», îi spun eu. «Ce te-a făcut să te posomorăşti cum nu ţi-e obiceiul? De ce mă faci să-mi pară rău că nu găsesc veselia pe care o păstrau ochii tăi, de obicei chiar în împrejurări grele?». 3. La care el îmi răspunde: «Mă neliniştesc şi mă rod într-una vorbele de adineauri ale prietenului nostru Octavius, care te-a ocărît mustrîndu-te de nepăsarea faţă de mine, voind prin aceasta mai mult să mă acuze pe mine de ignoranţă. 4. Vreau să mă lămuresc întru totul printr-o discuţie cu Octavius. Dacă vreţi ca eu, care aparţin tocmai acelei credinţe, pe care el o atacă, să discut cu el, atunci va înţelege, desigur, că-i mai uşor să stăm de vorbă ca nişte prieteni, decît să ne avîntăm într-o controversată dispută filozofică. 5. Dar hai să ne aşezăm pe acest dig de piatră, construit împotriva valurilor mării pentru apărarea băilor. Ne vom odihni astfel de drumul străbătut şi vom discuta cu mai multă atenţie». 6. După aceste vorbe, ne-am aşezat în aşa fel că eu eram la mijloc, fiecare voind să mă aibă deopotrivă de aproape. Şi aceasta n-a fost din respectul, rangul sau cinstea pe care mi-o acordau, căci prietenia întotdeauna ne primeşte şi ne face egali, ci ca să le fiu mai aproape amîndurora; în calitate de arbitru să-i ascult, sau să-i despart, de s-ar certa.

V.

1. Atunci Caecilius a început aşa: «Frate Marcus, tu ai o convingere nezdruncinată mai ales asupra celor ce vom discuta, fiindcă trăind şi urmînd amîndouă felurile de viaţă, ai respins pe unul şi ai admis pe celălalt. Deocamdată trebuie să te porţi ca un judecător cît mai drept şi să nu părtineşti pe vreunul din noi, pentru ca sentinţa ta să rezulte atît din discuţiile noastre, cît şi din judecata ta. 2. Prin urmare, dacă te consideri ca un oarecare venit între noi fără să cunoşti nici una dintre părţi, nu-mi este greu să-ţi arăt că în omenire totul este nestatornic, îndoielnic, nehotărît, şi mai degrabă pare verosimil, decît adevărat. 3. Cu atît este mai de mirare, că unii, din dezgustul de a cerceta adevă-

rul în adîncime, primesc la întîmplare orice părere şi nu stăruiesc cu destulă rîvnă în cercetare. **4.** De aceea ar trebui să ne pară rău şi să ne doară sufletul văzînd cum unii nepricepuţi în ştiinţe, necunoscători ai vreunei literaturi sau alta, oricît de puţin nobile, îndrăznesc să afirme păreri sigure, privitoare la întocmirea universului, problemă dezbătută şi nedezlegată de atîtea vremuri şi de atîtea şcoli filozofice **5.** Şi pe drept, căci slaba gîndire omenească este foarte departe de a putea pătrunde lucrurile divine, ca şi cum nici pe cele aşezate în cer şi nici pe cele care se găsesc în adîncuri sub pămînt nu ne-ar fi dat să le cunoaştem şi ar constitui o impietate să le cercetăm. Dar am putea fi oarecum destul de fericiţi şi destul de înţelepţi dacă, urmînd vestita maximă a vechiului înţelept, ne-am cunoaşte mai bine pe noi înşine. **6.** Însă noi ne întindem dincolo de marginile neputinţei noastre şi, cu toate că sîntem legaţi de pămînt, ne cuprinde o silinţă nebună şi o dorinţă cutezătoare să trecem chiar dincolo de cer şi de stele. Acum, cel puţin, această rătăcire să n-o învăluim în supoziţii deşarte şi înspăimîntătoare. **7.** Să presupunem că la început, natura fiind adunată în sine, elementele tuturor lucrurilor au existat laolaltă în ea. Care zeu este autorul ei? Sau, dacă numai întîmplarea a făcut ca părţile universului să se fi unit, închegat şi rînduit întîlnindu-se între ele, care este zeul făcător al acestora? Poate că un foc a aprins stelele, iar cerul pluteşte deasupra noastră prin calitatea materiei sale; poate că pămîntul s-a lăsat în jos din cauza greutăţii lui, iar marea s-a format din materia lichidă. Ce rost poate avea atunci această religie plină de teamă, care nu-i decît o superstiţie?[2]. **8.** Omul şi orice animal ce se naşte, trăieşte şi se dezvoltă, e rezultatul unei uniri vremelnice de elemente, care prin moarte din nou se desfac, se despart şi se risipesc. Şi astfel toate curg din nou către originea lor, revenind în sine, fără a fi nevoie de o putere diriguitoare a unui creator, organizator sau conducător. **9.** Prin unirea elementelor arzătoare purced şi lucesc mereu alţi şi alţi sori; prin faptul că pămîntul face să iasă din el vapori, se formează întotdeauna ceaţa. Aceasta, adunîndu-se, se ridică mai sus şi, comprimîndu-se se preface în nori, din a căror prăbuşire cad ploile, bat vînturile, răpăie grindina, iar cînd se ciocnesc bubuie tunetele, strălucesc fulgerele, se reped trăsnetele, care cad ici şi colo, spintecînd stînci şi arbori, lovind fără alegere locurile sfinte şi profane, pe păcătoşi ca şi pe cei credincioşi. **10.** Ce să mai spun despre diferitele vijelii întîmplătoare care, neţinînd seamă de nimic, răstoarnă totul în dezlănţuirea lor? Nu se amestecă în cazuri de naufragii soarta celor buni cu a celor răi? Iar meritele lor nu

2. Mintea omenească e depăşită de problema originei creaţiei.

se confundă? Nu mor în incendii vinovați și nevinovați? Iar cînd o regiune e bîntuită de ciumă, nu pier toți, fără deosebire? Cînd se dau lupte crîncene nu mor mai degrabă cei mai buni? **11.** De asemenea, în timp de pace răutatea nu numai că e pusă pe aceeași treaptă cu pornirile frumoase, dar e chiar mai mult prețuită, așa încît pe cei mai mulți dintre oameni nu știi dacă să-i osîndești pentru pornirile lor cele rele, sau să-i invidiezi pentru fericirea lor [3]. **12.** Deci, dacă lumea ar fi condusă de o pronie divină sau de puterea vreunei zeități, niciodată n-ar fi meritat un Falaris [4] și un Dionysius [5] domnia, Rutilius [6] și Camillus [7] exilul, iar Socrate otrava. **13.** Iată, pomii grei de fructe, grînele albe gata de seceră și strugurii copți; pe toate vine ploaia să le strice, grindina să le scuture. Astfel, ori ne este ascuns și înăbușit adevărul cel sigur, ori, ceea ce e mai de crezut, soarta, care nu poate fi supusă legilor, stăpînește aceste întîmplări felurite și neașteptate.

VI.

1. Tocmai pentru că soarta e sigură, iar natura lucrurilor îndoielnică, cu atît mai mult se cade și este mai bine să primim învățătura strămoșilor noștri, care ne-ar putea conduce la găsirea adevărului; să cultivăm religiile care ne-au fost date; să adorăm zeii, de care părinții noștri ne-au învățat mai degrabă să ne temem, decît să-i cunoaștem de aproape; să nu ne dăm părerea asupra lor, ci să ne încredem în înaintașii noștri, care chiar în timpurile acelea primitive de la începutul lumii, au meritat să găsească în zei sau ființe binevoitoare sau chiar regi. De aceea vedem cum în toate împărățiile, provinciile și orașele, popoarele își au ceremoniile lor religioase, adoră pe zeii lor naționali. Astfel, eleusinii adoră pe Ceres, frigienii pe Mama zeilor, epidaurienii pe Esculap, chaldeenii pe Belus [8], sirienii pe Astarte [9], taurizii pe Diana [10], galii pe Mercur și romanii pe toți la un loc. **2.** Astfel, numai puterea și autoritatea acestora din urmă a pus stăpînire pe lumea întreagă; așa s-a întins împărăția lor pînă dincolo de căile soarelui și de marginile

3. Explicația materialistă a existenței lumii e mulțumitoare și existența unui Dumnezeu Creator și Conducător, în absența evidentă a Proniei dumnezeiești, e contrazisă de întîmplările, care nu fac nici o deosebire între bun și rău, drept și nedrept, — soartă, adică întîmplarea oarbă conducînd totul.
4. Falaris, crud, tiran, din Agrigend (580).
5. Dionysius, tiran al Siracuzei (cca. 400).
6. Rutilius, conducător înțelept (cca. 100 î.Hr.); acuzat pe nedrept a fost exilat.
7. Camillus, general vestit (sec. IV) este exilat și apoi rechemat pentru a salva Roma.
8. Conducător asirian (către anul 200 î.Hr.) și apoi zeu.
9. Astaroth din Vechiul Testament, divinitate feniciană.
10. Zeiță a luminii, a lunii, apoi a hranei; cult sălbatic, sîngeros în Taurida.

oceanului. Și în timpul acesta ei își îndeplineau îndatoririle lor religioase în război, își întăreau cetatea prin sfințenia sacrificiilor, prin curăția fecioarelor, prin cinstea și titlurile acordate preoților. Deși erau împresurați și li se luase totul, afară numai de Capitoliu, ei continuau să-și adore zeii, pe care alții i-ar fi disprețuit pentru mînia lor; și lipsiți de arme, dar înarmați cu religiozitatea lor, au trecut prin mijlocul dușmanilor gali, care au rămas mirați de curajul pe care li l-a dat credința; pe zidurile cetății dușmane, luată în stăpînire de ei, chiar în toiul victoriei, adorau zeitățile învinse; pretutindeni căutau zei primitivi și și-i însușeau; ridicau altare pînă și zeităților necunoscute romanilor [11]. **3.** Astfel romanii, primind religiile tuturor popoarelor, au meritat și împărățiile lor. De atunci a rămas statornică și neîntreruptă cinstirea lor, care nu se micșorează, ci crește cu trecerea timpului. Într-adevăr, vechimea dă de obicei ceremoniilor și templelor cu atît mai multă sfințenie, cu cît ele sînt mai de demult [12].

VII.

1. Vă voi spune totuși (deși aș dori mult să vă admit și pe voi întrucîtva și astfel să am mai puțină vină dacă aș greși), că strămoșii noștri s-au silit cu multă rîvnă să observe auguriile [13], să consulte măruntaiele animalelor, să orînduiască sacrificiile și să închine zeilor temple. **2.** Cercetează din cărți istoria lor: vei afla că ei au introdus ceremoniile tuturor religiilor, fie pentru a răsplăti bunătatea zeilor, fie spre a îndepărta mînia lor amenințătoare, sau pentru a-i împăca, dacă, fierbînd de mînie, deveneau furioși. **3.** Iau de martoră pe Mama din Ida, care la sosirea ei a dovedit castitatea unei femei romane și a scăpat orașul de furia dușmanilor. Tot așa stau mărturie statuile consacrate celor doi frați, așa cum au apărut călare, în lacul Iuturnei gîfîind, cu caii plini de spume și fumegînd, pentru a anunța victoria asupra lui Perses chiar în ziua cînd fusese cîștigată. Martoră mi-e întîmplarea cînd Jupiter, socotindu-se jignit, a cerut în vis unui om de rînd să i se repete jocurile. Mărturie stă hotărîrea cu care cei doi Decii și-au sacrificat viața. Martor este și Curtius, care s-a prăbușit călare într-o prăpastie, umplînd-o cu calul și cu gloria sa. **4.** Disprețuirea auspiciilor a dat dovadă cu prisosință, și mai mult decît doream, de prezența ze-

---

11. Duhurile morților sau umbrele lor, binevoitoare celor vii.

12. Caecilius cere păstrarea religiei, care a adus romanilor stăpînirea asupra lumii. Ei au acceptat cultul zeilor popoarelor învinse și această libertate religioasă universală a întărit stăpînirea romană în toată lumea.

13. Nouă preoți care își dădeau consimțămîntul la anumite acțiuni publice, după anumite semne prevestitoare.

ilor [14]. Astfel a căzut blestemul asupra Alliei [15], astfel naufragiul în care și-au găsit moartea Claudius și Junius în lupta împotriva cartaginezilor [16]. Și, pentru că Flaminius [17] a disprețuit prezicerile, lacul Trasimen s-a umplut și s-a înroșit de sîngele romanilor. De aceea Crassus [18], fiindcă și-a bătut joc de Furii [19], și-a atras blestemele lor, din care pricină a trebuit să luptăm din nou pentru a lua înapoi de la parți steagurile pierdute de el. 5. Las la o parte istoria veche, care este bogată în asemenea fapte și nu iau în seamă operele poeților despre nașterea zeilor, despre darurile și bunăvoința lor. Trec, de asemenea, peste soarta vestită de mai înainte prin oracole, pentru ca nu cumva vechimea lor să vă facă să le luați drept simple povești. Privește cu atenție templele și sanctuarele zeilor care protejează și împodobesc statul roman: nu sînt atît de bogate prin daruri, cît sînt de mărețe prin zeitățile care le locuiesc și care stau gata să ne ajute. 6. Prezicătorii, în strînsă unire cu zeul lor și inspirați de el, prevăd cele viitoare, ne sfătuiesc împotriva primejdiilor, dau leacuri pentru boli, nădejde celor ce sînt în strîmtoare, ajutor celor în nevoi, mîngîiere celor în nenorociri și ușurare celor în suferințe. În vis îi vedem pe zei, îi auzim, îi recunoaștem, cu toate că ziua îi tăgăduim, nu-i vrem și jurăm strîmb pe ei, în chip nelegiuit [20].

VIII.

1. Așadar, pentru că nu există o înțelegere deplină la toate neamurile în privința zeilor nemuritori, cu toată lipsa de siguranță în ceea ce privește felul lor de a fi și originea lor, nu socotesc pe nimeni atît de îndrăzneț și amețit de nu știu ce judecată blestemată, care să caute să distrugă sau să slăbească religia noastră atît de veche, atît de folositoare și atît de sănătoasă. 2. Poate că acel vestit Teodor din Cirene și înaintașul său Diagoras din Melos, pe care antichitatea l-a numit ateul, amîndoi afirmînd că nu există zei, au înlăturat cu totul orice teamă și respect față de zei. Totuși teama stăpînește lumea, iar aceștia nu ne vor convinge niciodată prin astfel de învățături nelegiuite, cu tot renumele și cu toată autoritatea filozofiei lor înșelătoare. 3. Așa a

14. Auspiciile erau semnele favorabile sau nu, date de zborul și de cîntecele anumitor păsări pentru începutul unei funcțiuni sau a unui război etc.
15. Afluent al Tibrului, lîngă Roma, unde galii au învins pe romani.
16. Consulul Claudius a ucis găinile sfinte și după un an a fost omorît de cartaginezi, împreună cu Iunius, în război.
17. Consulul Flaminius, mort la Trasimene.
18. Ilustru patrician, care a condus imperiul în alianță cu Sula și apoi cu Cezar și Pompei și e omorît de generalul part Surena (115—53).
19. Furiile sînt divinități subpămîntene, răzbunătoarele morții.
20. Caecilius face o descriere elogioasă a religiei romane.

pătit odinioară Protagora din Abdera, pe care atenienii l-au alungat din ţara lor, pentru că discuta despre divinitate, şi nu aşa în chip nelegiuit, ci mai degrabă cu prudenţă. Şi atunci ce? Să nu ne plîngem noi (căci îmi veţi da voie să-mi arăt o însufleţire mai mare în susţinerea ideilor mele), să nu ne plîngem noi, zic, că nişte oameni dintr-o categorie jalnică, neîngăduită de stat şi disperată, atacă pe zei? **4.** Aceşti bărbaţi ignoranţi, din cea mai joasă mocirlă, şi femei lesne crezătoare din cauza uşurătăţii sexului lor, se strîng şi alcătuiesc o conspiraţie nelegiuită. Aceştia, cu adunările lor din timpul nopţii, cu posturile lor obişnuite şi cu ospeţele lor nesăbuite, nu pot fi uniţi prin ceva sfînt, ci prin ceva criminal. Oamenii aceştia, retraşi şi fugind de lumină, muţi în public şi guralivi prin colţuri, dispreţuiesc vechile temple, scuipă asupra zeilor şi, cu toate că lor li s-ar cuveni milă (dacă s-ar mai putea aceasta), deplîng pe preoţi, dispreţuiesc dregătoriile şi purpura, ei, care sînt aproape goi. O, uimitoare prostie! Îndrăzneală de necrezut! Ei dispreţuiesc chinurile prezente, dar se tem de viitorul nesigur; nu se tem de moarte, dar le este groază să nu moară după moarte; îşi fac astfel temeri neîntemeiate şi-i mîngîie totodată gîndul într-o viaţă viitoare[21].

IX.

1. Şi cum lucrurile rele se înmulţesc mai repede şi în timpurile noastre moravurile stricate se răspîndesc pe zi ce trece în întreaga lume, aşa sporesc şi aceste blestemate locuri de cult cu adunările lor nelegiuite. De bună seamă societatea acestora trebuie persecutată şi nimicită. **2.** Ei se cunosc după semne ascunse şi se iubesc unii pe alţii aproape înainte de a se cunoaşte. Peste tot au ajuns pînă la un fel de cult al poftelor trupeşti, numindu-se fără deosebire surori şi fraţi, astfel că, întrebuinţînd aceşti termeni sacri, obişnuita lor trăire împreună devine incest. Iată cum religia lor deşartă şi nebună se făleşte cu crimele ei! **3.** Dacă lucrul acesta n-ar fi adevărat, atunci zvonul cel iscoditor n-ar spune despre ei lucruri îngrozitoare despre care ar trebui să vorbeşti numai după ce ai cerut iertare oamenilor. Aud că ei adoră capul animalului celui mai de ruşine, asinul, sfinţindu-l în urma nu ştiu cărei convingeri neghioabe. Religie vrednică de astfel de moravuri şi ieşită din ele! **4.** Ba se mai spune că ei adoră chiar organele genitale ale conducătorului şi preotului lor, cum şi pe ale părintelui lor. S-ar putea ca aceste spuse să nu fie adevărate, însă ceremoniile lor ascunse şi făcute în timpul nopţii dau mult de bănuit. Şi cel ce poves-

21. Impresia fantastică făcută de trăitorii religiei creştine, prigonită crunt, şi teama că ei vor desfiinţa religia păgînă, în care se manifestă ateismul.

teşte că ei adoră un om pedepsit cu cele mai grele chinuri pentru o faptă rea şi lemnele de ocară ale crucii formează obiectele cultului lor, acela le atribuie altare demne de aceşti oameni pierduţi şi criminali, căci ei adoră ceea ce merită! 5. Povestea despre primirea noilor membri este pe cît de cunoscută, pe atît de dezgustătoare. Un copil plin de făină (pentru a înşela pe cei nebăgători de seamă) este adus aproape de cel ce trebuie să fie primit ca nou membru. Acesta ucide copilul prin răniri nevăzute şi ascunse, îndemnat la loviri oarecum nevinovate, copilul fiind acoperit de făină. O, ce nelegiuire! Ei ling apoi cu sete sîngele acestui copil, îşi împart pe întrecute membrele lui, devenind legaţi prin această jertfă şi, prin această complicitate la crimă, ei îşi garantează în mod reciproc tăcere. Aceste ceremonii sacre sînt mai grave chiar decît toate profanările. 6. Şi ce se spune despre ospăţul lor este cunoscut, toată lumea vorbeşte, şi în privinţa aceasta avem ca dovadă cuvîntarea compatriotului nostru din Cirta [22]. În zilele de sărbătoare se duc la aceste ospeţe cu toţii: copiii, surorile, mamele, bărbaţii şi femeile de toate vîrstele. Acolo, la sfîrşitul ospăţului, după ce toţi s-au înfierbîntat de băutură, pofta incestului se aprinde în ei. Ei aruncă atunci unui cîine legat de un candelabru o prăjitură care, azvîrlită mai departe de locul unde este el, îl sileşte să se repeadă la ea sărind. 7. În clipa cînd candelabrul s-a răsturnat şi s-a stins, ca lumina să nu ia parte la faptele lor, după ce-i cuprinde întunericul ce îngăduie orice ruşine, atunci ei se împerechează în mod nelegiuit şi întîmplător. Toţi devin la fel de incestuoşi, chiar dacă nu prin faptă, măcar prin complicitate, căci doresc să se bucure toţi de ceea ce poate face unul singur [23].

X.

1. Trec de bunăvoie multe cu vederea; căci sînt dealtfel, numeroase cele ce ar putea fi crezute, în totul sau chiar în mare parte, din cauza secretelor acestei blestemate religii. 2. De ce s-ar sili într-atîta să ascundă şi să acopere obiectul cultului lor, cînd faptele oamenilor cinstiţi nu se feresc de public, ci numai crimele se ascund? N-au nici altare, nici temple, nici statui cunoscute. Nu-şi dau niciodată gîndul în vileag, nu se adună în mod liber. De ce fac toate acestea, dacă religia pe care o cinstesc şi caută să o ascundă n-ar fi dintre acelea care merită să fie pedepsite sau de care să-ţi fie ruşine? 3. De unde este, cine este, sau

22. Fronton, fostul preceptor al lui Marc-Aureliu, sau, mai puţin probabil, Spurius Postumius, după Tit Liviu (v. J. Beaugen, *Minucius Felix*, «*Octavius*», cit. supra, Comentar, p. 88—89).

23. Nelegiuite calomnii necercetate împotriva religiei creştine, care au justificat prigoanele îngrozitoare ale Statului Roman.

unde este acel Dumnezeu singur, retras, părăsit, necunoscut de nici o împărăţie, nici măcar de religia romană? 4. Numai nenorocitul neam al iudeilor a cinstit un singur Dumnezeu, dar făţiş, în temple, cu altare, cu sacrificii şi ceremonii. Dar şi acest Dumnezeu şi-a pierdut atît de mult puterea, încît şi el şi naţiunea lui sînt acum prizonierii romanilor. 5. Dar şi creştinii, ce monştri, ce dihănii închipuiesc? Ei spun că acel Dumnezeu al lor, pe care nu-l pot arăta, nici vedea, observă cu atenţie moravurile şi faptele tuturora şi gîndurile lor ascunse, desigur alergînd ici şi colo şi fiind de faţă pretutindeni. Ei mai susţin că El se supără uşor, e neliniştit şi de o curiozitate neruşinată, întrucît este prezent la tot ce se întîmplă, rătăceşte pretutindeni, prea ocupat cu toate pentru a putea servi pe fiecare şi nepridindu-le pe toate, prin faptul că e preocupat de fiecare[24]

XI.

1. Ba mai mult! Creştinii ameninţă cu un foc distrugător pămîntul şi cerul cu stelele sale, ca şi cum vreodată s-ar putea tulbura orînduiala de totdeauna din lume, care a fost stabilită prin legile divine ale naturii. Ca şi cum imensul univers, ce cuprinde şi învăluie totul, s-ar putea răsturna rupîndu-se bolta cerească şi legătura tuturor elementelor. 2. Şi nemulţumiţi cu părerile lor nebune, ei mai adaugă la acestea poveşti de babe şi, nu ştiu cum, crezîndu-şi unul altuia minciunile, spun că vor renaşte după moarte, cînd vor fi cenuşă şi ţărînă. Ei vorbesc cu atîta convingere despre aceasta, că ai putea crede că au şi înviat. 3. De două ori greşeală şi de două ori nebunie! Să vestească ei pieirea cerului şi a stelelor, pe care le lăsăm aşa cum le-am găsit, şi să-şi făgăduiască lor veşnicia vieţii după moarte, ei, care mor ca şi noi, după cum se nasc ca şi noi. 4. De aceea afurisesc rugurile, condamnînd arderea cadavrelor, ca şi cînd corpul, şi fără atingerea flăcărilor, nu s-ar preface în ţărînă cu trecerea anilor. Şi parcă n-ar fi acelaşi lucru dacă-l sfîşie fiarele sau îl înghite marea, dacă-l acoperă pămîntul sau îl ard flăcările. Căci dacă ar avea simţire cadavrele, orice fel de înmormîntare ar fi pentru ele o pedeapsă, iar dacă nu sînt nimic, atunci e pentru ele o binefacere s-o sfîrşească mai repede. 5. Astfel înşelîndu-se, după moarte îşi făgăduiesc lor o viaţă fericită şi eternă, ca fiind buni, iar celorlalţi o pedeapsă eternă, ca fiind nedrepţi. S-ar mai putea spune multe pe lîngă acestea, dacă nu m-aş grăbi să termin. Nici nu mă străduiesc să dovedesc că mai degrabă ei sînt nedrepţi. Am şi arătat-o. Dar chiar dacă i-aş socoti oameni care vor binele omenirii, aş pune pe

24. Calomniile acestea oribile erau acoperite de secretul voit în care autorităţile romane ţineau cultul şi învăţătura nouă, creştină.

seama soartei vinovăția sau nevinovăția lor, cum gîndesc foarte mulți. 6. Aceasta, cred, este și părerea voastră; căci așa cum alții spun că toate faptele noastre sînt statornicite de soartă, voi ziceți că trebuie să le punem pe seama lui Dumnezeu. De aceea cei ce urmează credința voastră, spuneți voi, n-o fac din propria inițiativă, ci pentru că au fost aleși de Dumnezeu. La drept vorbind, voi vă închipuiți un judecător nedrept, care pedepsește nu voința oamenilor, ci soarta lor. 7. Totuși, vă întrebați: veți învia împreună cu corpurile, sau fără corpuri, și anume cu care, cu acestea sau cu altele noi? Oare fără corp? După cîte știu, fără corp nu există nici minte, nici suflet, nici viață. Chiar cu corpul acesta? Dar prin moarte el a fost distrus mai dinainte. Cu alt corp? Atunci s-ar naște un om nou, nu s-ar alcătui iarăși și acel de mai înainte. 8. Pe de altă parte, a trecut atîta vreme, s-au scurs nenumărate veacuri: s-a întors măcar vreun mort din lumea cealaltă, cu o învoire de cel puțin cîteva ore, așa ca Protesilaus [25], sau în așa fel, încît să ne facă să avem o pildă? 9. Toate aceste închipuiri ale unei minți bolnave și toate mîngîierile cu care poeții s-au jucat în versurile lor ademenitoare, voi, prea lesne crezători, le-ați adunat fără jenă și le-ați pus în slujba Dumnezeului vostru [26].

XII.

1. Luați aminte la cele prezente, cît de înșelătoare sînt aceste dorințe zadarnice, bazate pe făgăduințe care nu se pot niciodată împlini. O, nenorociților, învățați cele ce vă așteaptă după moarte din cele ce trăiți acum! 2. Iată, după spusele voastre, o parte dintre voi, și anume cei mai mulți și mai buni, sînteți săraci, suferiți de frig, de oboseală, de foame, și Dumnezeul vostru îngăduie acestea, se preface că nu vede, nu vrea ori nu poate să-i ajute pe ai Săi, înseamnă că este slab și nedrept! 3. Tu, care visezi nemurirea după moarte, cînd dai de o primejdie, cînd te scutură frigurile sau te sfîșie durerile, nu vezi în ce stare te afli? Nu-ți recunoști slăbiciunea? Nenorocitule, fără voia ta îți dai seama de neputința ta, dar n-o mărturisești. 4. Las la o parte însă aceste dureri, pe care le au toți. Iată, soarta v-a hărăzit vouă mînia morții amenințătoare, chinurile crucii. Și acestea nu ca voi să le puteți slăvi, ci să fiți chinuiți de ele. Aveți parte iarăși de focul pe care îl preziceți și de care vă temeți: unde-i acel Dumnezeu, care să vă vină în ajutor atunci cînd veți renaște și care să vă poată fi de folos acum cînd trăiți?

25. Plecat la Troia, imediat după căsătorie, moare și zeii îi permit revenirea la soția sa pentru o zi, după legendă.
26. Combaterea ridicolă din punct de vedere religios a învierii și judecății de apoi.

5. Oare romanii nu împărăţesc, nu stăpînesc fără Dumnezeul vostru? Nu se bucură ei de conducerea lumii întregi şi nu domnesc ei peste voi? În acest timp voi, bănuielnici şi neliniştiţi, nu luaţi parte la plăcerile noastre cuviincioase, nu veniţi la spectacole, nu participaţi la procesiuni, ospeţele obşteşti şi jocurile sfinte sînt fără voi. Nu puteţi suferi lîngă altarele voastre mîncărurile pregătite în cinstea zeilor şi băuturile din care s-au făcut libaţiuni; atît de mult vă îngrozesc zeii pe care îi tăgăduiţi! 6. Nu vă încoronaţi cu flori capul, nu daţi cu miresme, ci le păstraţi pentru morţi, şi nici la morminte nu puneţi coroane. Galbeni la faţă, cum sînteţi, şi fricoşi, sînteţi demni de milă, dar nu de a noastră, ci de mila zeilor noştri. Ca nişte nenorociţi ce sînteţi, nici nu veţi învia, nici nu trăiţi acum. 7. Deci, dacă aveţi puţină înţelepciune, sau oarecare respect pentru voi înşivă, încetaţi de a mai cerceta întinderea cerului, soarta şi tainele lumii. Mai ales pentru nişte oameni neînvăţaţi, necultivaţi, sălbatici şi grosolani, ca voi, e destul să vedeţi puţin înaintea voastră; nu vă e dat vouă să pricepeţi cum s-a format lumea şi cu atît mai puţin să discutaţi despre cele dumnezeieşti [27].

XIII.

1. Aveţi poftă să filozofaţi? Ei bine, oricine dintre voi e în stare şi poate, n-are decît să imite pe Socrate, cel mai mare filozof. Este cunoscut răspunsul acestuia ori de cîte ori era întrebat despre cele cereşti: «Cele de deasupra noastră nu ne interesează». 2. A meritat pe drept recunoaşterea de către oracol [28] a rarei lui înţelepciuni. Şi acest oracol l-a socotit pe Socrate mai presus de toţi, lucru ce l-a înţeles el însuşi, nu pentru că ştia totul, ci pentru că spunea altora că nu ştie nimic. A-ţi mărturisi neştiinţa este astfel cea mai mare înţelepciune. 3. De la acest izvor a plecat Arcesilaux şi mult mai tîrziu Carneade şi cei mai mulţi filozofi ai Academiei, cu îndoiala lor înţeleaptă în chestiunile cele mai însemnate. E un fel de a filozofa, pe care şi-l pot înşuşi fără primejdie cei nepricepuţi şi cu glorie cei învăţaţi. 4. Oare nu trebuie să admirăm şi imităm nehotărîrea lui Simonide liricul?. Acesta, fiind întrebat de către tiranul Hieron [29] ce crede despre zei şi cum îi socoteşte, a cerut mai întîi o zi spre a se gîndi. A doua zi, a prelungit termenul la două zile. Imediat, în urma unei înştiinţări ameninţătoare de la tiran, a mai adăugat tot atîtea zile. În cele din urmă, tiranul întrebîndu-l de ce-l amînă aşa de mult, el a răspuns: «Pentru că adevărul devine cu atît

27. Zădărnicia şi ridicolul tragic al credinţei creştine după păgîni.
28. Oracolul lui Apollo, de la Delfi.
29. Hieron, tiranul Siracuzei (478—467).

mai întunecat cu cît cercetez mai mult». 5. Şi, după părerea mea, cele îndoielnice trebuie să le lăsăm aşa cum sînt, să nu ne dăm părerea la întîmplare şi cu îndrăzneală despre lucruri asupra cărora bărbaţi de seamă au cugetat mult, pentru a nu face loc unei credinţe băbeşti şi a nu distruge toată religia.

XIV.

1. Aşa termină Caecilius (căci avîntul cuvîntării îi potolise indignarea), şi, în culmea bucuriei, întreabă ce poate răspunde la acestea Octavius, care face parte din familia lui Plaut: cel dintîi dintre brutari, dar cel din urmă dintre filozofi. 2. «Încetează de a te bucura pe seama lui», intervin eu, că «nu ţi se cade să fii mîndru de frumuseţea vorbirii tale înainte de a se fi discutat în adîncime din ambele puncte de vedere, mai ales că discuţia caută adevărul, nu lauda. 3. Şi cu toate că discursul tău, în mare parte mi-a făcut plăcere, prin ţinuta lui plină de spirit, sînt tulburat totuşi ceva mai mult, nu pentru întîmplarea de faţă, ci pentru orice fel de discuţie în general, prin faptul că, de cele mai multe ori, soarta unui adevăr de netăgăduit se schimbă după mijloacele şi puterea de convingere a celor care discută. 4. Se ştie prea bine că aceasta se întîmplă din cauza neseriozităţii ascultătorilor, care se lasă furaţi de farmecul vorbelor şi nu mai iau în seamă lucrurile, încuviinţînd totul fără alegere şi nedeosebind adevărul de minciună, pentru că nu ştiu că vorbele pot cuprinde în ele un adevăr ce pare minciună, sau o minciună ce pare adevăr. 5. Însă oamenii care-şi dau seama de aceasta li se împotrivesc cu atît mai mult, cu cît aceşti uşuratici sînt mai convinşi de cele ce susţin. Mereu înşelaţi de însăşi lipsa lor de judecată, ei îşi caută totuşi dreptatea plîngîndu-se că nimic nu e sigur şi dînd vina pe acest fapt. 6. Aşadar, să fim cu băgare de seamă, să nu privim cu dispreţ orice trudă de a găsi adevărul celor spuse, aşa cum cei mai mulţi dintre oamenii simpli blesteamă şi urăsc cu uşurinţă totul. De fapt, cei lesne crezători sînt înşelaţi tocmai de aceia pe care i-au socotit buni. 7. Cine judecă, însă, trebuie să fie atent la tot ce se spune din amîndouă părţile, pentru că, de cele mai multe ori, unul dezvăluie un adevăr prea puţin limpede, celălalt îţi înşiră o viclenie minunat întocmită, care printr-un potop de cuvinte imită uneori siguranţa unei juste demonstraţii. Să cîntărim cu cît mai multă grijă fiecare cuvînt, ca să putem, desigur, lăuda şi măiastra înfăţişare a ideilor, dar mai ales să putem alege, aproba şi primi cele drepte».

XIV.

1. Dar întrerupînd, Caecilius zice: «Te depărtezi de la datoria unui judecător conştiincios. E cea mai mare nedreptate să micşorezi puterea expunerii mele printr-o atît de aspră replică. Octavius are acum prilejul să combată cu prisosinţă, dacă poate, fiecare idee în parte». 2. «Mă învinuieşti zadarnic», i-am răspuns eu. «Dacă nu mă-nşel, am spus că-i în interesul tuturor să ne formăm, după o examinare mai atentă, o părere nu din vorbe frumos spuse ci din argumente serioase. Dar să nu ne îndepărtăm de la subiect, ci să ne îndreptăm atenţia asupra prietenului nostru Ianuarius, care tocmai vrea să vorbească, deci, să-l ascultăm în tăcere».

XVI.

1. Octavius începu astfel: «Voi vorbi aşa cum mă vor ajuta puterile: dar mi-ar trebui şi ajutorul tău, Minucius, ca să putem spăla cu un torent de adevăruri curate toată murdăria şi amărăciunea insultelor pe care mi le-a adus el. Dealtfel, nu mă voi feri de la început să afirm că prietenul Natalis a fost aşa de eronat în cele ce a spus, aşa de neprecis, aşa de alunecător, încît trebuie să stăm în cumpănă dacă din viclenie a vrut să fie aşa, sau din ignoranţă. 2. Căci uneori afirma credinţa în zei, alteori nu, aşa că, din cauza nesiguranţei expunerii sale, răspunsul meu ar putea deveni şi mai nesigur. Nu vreau să cred, cu toate acestea, că în vorbele prietenului Natalis a fost vreo viclenie, e departe de acest om serios şi simplu sofisticăria cea vicleană. 3. Ce este deci? Aşa cum se întîmplă adeseori, cînd cineva neştiind drumul drept, rămîne nedumerit îndată ce ajunge la o răscruce şi nu îndrăzneşte nici să apuce vreun drum, nici să le ia pe toate drept bune, la fel este şi cu acela care nu cunoaşte limpede adevărul şi a cărui părere îndoielnică se schimbă mereu, ca orice presupunere puţin sigură. Nu e de mirare deci dacă Caecilius e veşnic zdruncinat în credinţa lui, rătăceşte în toate părţile şi rămîne totuşi nehotărît în mijlocul atîtor idei ce se lovesc cap în cap. 4. Ca să nu mai revin însă, voi combate mai întîi cele ce s-au zis ca nişte simple acuzaţii, pentru că de fapt nu s-a precizat nimic destul de limpede. Dacă voi stabili şi voi arăta că nu există decît un singur adevăr, pentru rest nu va mai fi nici o îndoială şi nici o posibilitate de rătăcire [30]. 5. Şi dacă fratele meu s-a arătat supărat, indignat, necăjit şi îndurerat că nişte oameni fără cultură, fără avere şi fără experienţă discută despre lucrurile divine, apoi să ştie el că toţi oamenii,

30. Oribilele infamii ale lui Caecilius se datoresc ignoranţei sale, nu vicleniei sau relei conştiinţe; ele vor fi lămurite îndată.

fără deosebire de vîrstă, sex și rang s-au născut înzestrați cu puterea de judecată și inteligență. Nu soarta le-a hărăzit înțelepciunea, ci natura le-a sădit-o. Înșiși filozofii sau făuritorii din domeniul artelor, care mai tîrziu au ajuns vestiți, n-au fost în ochii altora decît niște oameni de rînd, inculți și pe jumătate goi, înainte ca pătrunderea minții să le fi adus strălucirea numelui? Cei bogați, copleșiți de averi, se uită mai mult la aurul lor decît la cer; cei ce au dat la iveală înțelepciunea și au transmis celorlalți învățătura sînt tocmai concetățenii noștri, cei săraci. De aici se vede că talentul nu-l putem obține nici prin averi, nici prin studiu, ci e înnăscut în noi, odată cu crearea spiritului. **6.** Nu trebuie deloc deci să ne necăjim sau să ne plîngem dacă cineva, oricare ar fi el, ar cerceta, ar cugeta și și-ar da părerea în privința lucrurilor cerești, deoarece nu ne interesează autoritatea materială a celui ce discută, ci adevărul care trebuie să urmeze din discuție. Ba, cu cît vorbirea e mai neîmpodobită, cu atît judecata e mai atrăgătoare, căci nefiind înzorzonată cu cuvinte pompoase și țipătoare, se păstrează așa cum este, adică limpede, ca legea adevărului [31].

XVII.

1. Afirm și eu, ca și Caecilius, mai la început, că omul trebuie să se cunoască pe sine însuși și să-și dea seama ce este el, de unde este și pentru ce este. El este o plăsmuire de prime elemente, o întocmire de atomi, sau mai degrabă Dumnezeu l-a făcut, l-a plăsmuit și l-a însuflețit? **2.** Aceste întrebări nu ni le putem pune fără a cerceta totodată și problema universului, pentru că amîndouă se leagă și se confundă într-atît, încît n-ai putea ști temeiul existenței omului, dacă n-ai cerceta cu atenție problema dumnezeirii. Întocmai cum n-ai putea cîrmui bine statul, dacă n-ai avea cunoștință de acea realitate comună tuturora, adică de lume. Tocmai prin aceasta ne deosebim noi de fiarele sălbatice, care, fiind aplecate înainte și uitîndu-se în pămînt, s-au născut să nu vadă decît mîncarea; apoi însă avem fața ridicată în sus, cu privirea putem vedea cerul, iar cu vorbirea și judecata putem recunoaște, simți și imita pe Dumnezeu. Dar nu ne este îngăduit și nici cu putință să nu cunoaștem strălucirea cerească, strălucire care ne pătrunde privirile și simțurile. E aproape cea mai mare nelegiuire să cauți pe pămînt ceea ce ar trebui să găsești în cer. **3.** Și cît de fără minte, fără simțire și orbi îmi apar cei ce spun că această minunată lume n-a fost făcută de o rațiune divină, ci s-ar fi alcătuit din particele unite la voia întîmplării. **4.** Ridică ochii

31. Adevărul religios este dat oamenilor sinceri care-l caută, indiferent de vîrstă, sex, bogăție, cultură.

şi priveşte cerul, coboară-i şi cercetează cele de jos, din jurul tău: ce poate fi mai limpede, mai vădit şi mai sigur, decît existenţa unei divinităţi, a cărei inteligenţă deosebită însufleţeşte, pune în mişcare, întreţine şi cîrmuieşte întreaga natură? **5.** Iată însuşi cerul: ce întindere nesfîrşită! Ce repede se învîrteşte! Noaptea, cînd e ciucur de stele, sau ziua, cînd îl străbate soarele! Ce minunat şi dumnezeiesc echilibru a pus în el cîrmuitorul cel mai iscusit! Priveşte soarele, cum îşi împlineşte drumul tocmai într-un an. Priveşte luna, cum face înconjurul pămîntului, crescînd, descrescînd şi apoi pălind de tot. **6.** Ce să mai zic de urmările repetate ale întunericului şi luminii, care ne împart timpul în muncă şi odihnă? Să lăsăm însă pe astronomi să se ocupe mai mult cu acestea, fie pentru a arăta cum influenţează ele navigaţia, fie cum hotărăsc timpul aratului şi secerişului. Dar pentru ca să fi fost create, desăvîrşite şi orînduite fiecare din aceste lucruri, a fost nevoie nu numai de meşterul cel mai iscusit, ci şi de o raţiune desăvîrşită. Şi mai mult încă, acestea toate nu pot fi văzute, simţite şi înţelese fără cea mai mare pătrundere şi raţiune. **7.** Dar anotimpurile, care se deosebesc după roade, nu-s oare o mărturie a făcătorului şi părintelui lor? Nu spun acelaşi lucru primăvara cu florile ei, vara cu secerişul, toamna cu strînsul poamelor celor plăcute şi iarna cu pregătirea uleiurilor trebuitoare? **8.** Nu s-ar tulbura lesne această ordine, dacă o raţiune cu totul superioară n-ar veghea şi asigura totul? Şi apoi, pentru ca mersul anului, care se întoarce pe propriile lui urme, să se facă pe nesimţite şi fără vătămare, cîtă grijă! Ca nu cumva asprimea iernii necontenite să îngheţe totul şi arşiţa verii să ardă totul, a pus între acestea temperaturile mijlocii ale toamnei şi primăverii! **9.** Priveşte cum ţărmurile închid şi stăvilesc marea, cum arborii sorb viaţa dinăuntrul pămîntului! Însuşi oceanul se frămîntă în albia lui din pricina vînzolelii necontenite a valurilor. Izvoarele nasc din vine nesfîrşite de apă. Fluviile pe aceleaşi drumuri merg, curg mereu. **10.** Ce potrivit sînt aşezaţi munţii, povîrnişul colinelor şi întinderea netedă a cîmpiilor! Ce nenumărate sînt mijloacele de apărare ale animalelor! Unele înarmate cu coarne, altele cu dinţi şi unghii tari; unele prevăzute cu ţepi, altele sigure de ele prin iuţeala picioarelor sau puterea aripilor. **11.** Însăşi frumuseţea noastră arată pe Dumnezeu, făcătorul nostru: statura dreaptă, faţa ridicată, ochii aşezaţi în partea de sus a corpului ca nişte observatori şi toate celelalte simţuri ca străjile unei cetăţi [32].

---

32. Desăvîrşirea creaţiei arată perfecţiunea Creatorului şi Pronietorului ei.

XVIII.

1. Prea mult ar fi să vorbesc de fiecare. Nu-i părticică din corpul omenesc, care să nu îndeplinească o trebuință, sau care să nu constituie o podoabă și (ce-i mai minunat), deși toți avem aceeași figură, trăsăturile fiecăruia sînt altele, încît, pe de o parte toți părem asemenea, iar pe de alta fiecare sîntem deosebiți. 2. Dar nașterea noastră ce-i? Dorința de înmulțire nu-i sădită în noi de Dumnezeu? Nu tot El a lăsat ca, la apropierea nașterii, sînii mamei să se umple cu lapte și fătul tînăr să sugă din belșug și să crească cu acest lapte ca roua? 3. Dar Dumnezeu nu are în vedere lumea numai ca tot, ci și fiecare parte din ea. Britania este lipsită de soare, însă clima ei se îndulcește prin căldura apei înconjurătoare; fluviul Nil tempereazā seceta din Egipt. Eufratul în Mesopotamia înlocuiește ploile; se zice că fluviul Indus seamănă și udă Orientul. 4. Intră într-o casă și dacă ai vedea toate curate, ordonate și împodobite, vei crede, de bună seamă, că această casă are un stăpîn cu mult mai bun decît ele; tot așa, în această încăpere a lumii, cînd vezi domnind în cer și pe pămînt grija, ordinea și legea, trebuie să crezi că universul acesta are un stăpîn și un părinte mult mai frumos chiar decît stelele și decît fiecare parte a lumii întregi. 5. Poate că tu nu crezi, dar nu există nici o îndoială despre existența unei Providențe și ce ne-ar rămîne de cercetat ar fi numai dacă împărăția cerească este cîrmuită de puterea unui singur Dumnezeu, sau de bunul plac al mai multora. E o problemă ușor de dezlegat pentru cel ce are în vedere împărățiile pămîntești, care și-a luat ca exemplu împărăția cerească. 6. Cunoașteți oare vreo cîrmuire în tovărășie, care să fi început cu bună credință și să se fi terminat altfel decît în sînge? Las la o parte pe perșii care cred că nechezatul cailor poate să le dea semne cu privire la domnie, trec cu vederea și trista poveste a celor doi frați tebani. E prea cunoscută istoria lui Romulus și Remus, cu neînțelegerea lor pentru stăpînirea peste cîțiva păstori și cîteva colibe. Războaiele dintre un ginere și un socru s-au presărat pe pămîntul întreg și soarta unei împărății așa de mari ca cea romană n-a suferit totuși doi conducători dintr-odată. 7. Sînt pildă și celelalte ființe: albinele au o singură regină, turmele un singur păstor, iar cirezile o singură călăuză. După tine, puterea supremă din cer e împărțită și întreaga măreție a acelei împărății dumnezeiești și adevărate e sfîrtecată în bucăți, cînd e destul de limpede că Dumnezeu părintele tuturora, n-are nici început, nici sfîrșit. 8. El e Cel care dă tuturor nașterea, iar Sieși veșnicia, Cel ce a existat înaintea lumii, ținînd El însuși locul ei, Cel care face cu vorba și conduce cu rațiunea toate cele ce există și le desăvîrșește cu puterea Sa. Nu poate fi văzut, e prea strălucitor, orbește vederea. Nu poate fi atins, e prea curat pen-

tru aceasta. Nu poate fi judecat, e prea mare, pentru ca mintea omenească să-L cuprindă. Nesfîrşit, nemăsurat, El singur cunoscîndu-şi adevărata Sa mărire. **9.** Pentru înţelegerea Lui nu e prea puţină mintea, Îl preţuim îndeajuns numai atunci cînd Îl numim nepreţuit. Caut să mă exprim aşa cum simt. Căci cine încearcă să cuprindă cu gîndul măreţia Lui, Îl micşorează ; cine nu vrea să-L micşoreze, acela nici nu încearcă să-L pătrundă. **10.** Nu căutaţi numiri felurite lui Dumnezeu ! Dumnezeu este singurul Lui nume. E nevoie de nume atunci cînd, avînd mai mulţi, trebuie să dăm fiecăruia numirea sa după semnele proprii. Pentru Dumnezeu unicul, numele acesta ajunge. Dacă I-aş da numele de tată, L-ai crede cu trup omenesc, dacă-L voi numi rege, Îl vei bănui de origine pămînteană ; dacă-I voi spune stăpîn, Îl vei socoti sigur muritor. Dă la o parte numele ce I se adaugă şi-I vei vedea strălucirea. **11.** În privinţa aceasta toţi sînt de acord. Aud poporul ridicînd mîinile la cer şi spunînd mereu aceleaşi vorbe : «Doamne», «mare-i Dumnezeu», «Dumnezeu este adevărat», sau «Dac-o vrea Dumnezeu». Nu-i acelaşi fel de a vorbi al poporului sau al unui creştin mărturisitor care se roagă ? Cei ce socotesc pe Jupiter ca mai mare se înşeală în privinţa numelui, dar sînt de acord cu noi în privinţa unui singur cîrmuitor [33].

XIX.

1. Şi pe poeţi îi aud preamărind pe un singur Dumnezeu, părinte al tuturor zeilor şi oamenilor. Ei spun că sufletul fiecăruia dintre noi e frumos sau urît, după cum a fost ziua în care Dumnezeu a hotărît să ne naştem. **2.** Ce spune despre aceasta mantuanul Maro ? El spune limpede, potrivit şi adevărat : «Un spirit a străbătut de la început universul, punînd în mişcare totul, s-a răspîndit apoi în cer, pe pămînt şi în toate celelalte, dînd naştere oamenilor, animalelor şi celorlalte vieţuitoare». Tot el numeşte altundeva mintea şi spiritul acesta : Dumnezeu. Iată-i cuvintele : «Dumnezeu cutreieră pămîntul întreg, toată întinderea mării şi bolta cerului, aprinzînd scînteia vieţii în oameni şi animale, dînd ploaia şi focul». Noi chiar, nu spunem oare că Dumnezeu e minte, raţiune, spirit ? [34]. **3.** Să luăm rînd pe rînd, dacă vrei, doctrinele filozofilor. Vei înţelege că, deşi ele se exprimă în chip deosebit, în privinţa aceasta se unesc, aprobînd o singură părere. **4.** Să lăsăm, bineînţeles, la o parte pe filozofii vechi, neînvăţaţi, care numai din cuvintele lor au fost numiţi înţelepţi. Să zicem că cel dintîi, Tales din Milet, a discutat despre toate cele cereşti. El spune că apa este începutul lucrurilor, dar că

33. Puterea şi înţelepciunea lui Dumnezeu sînt unice, inexprimabile, depăşind gîndirea omenească.
34. Poeţii proclamă creator pe Dumnezeu Cel Unul.

Dumnezeu e mintea, care a făcut totul din apă. Explicarea apei şi a spiritului este o revelaţie divină, fiind prea adîncă şi prea sublimă, pentru a fi fost inventată de om. Încît credeţi că părerea celui dintîi filozof e în deplin acord cu a noastră. **5.** Anaximene şi, după el, Diogene din Apolonia, încearcă să arate că aerul nesfîrşit şi nemăsurat este Dumnezeu. Şi părerea noastră asupra divinităţii se uneşte cu a acestora. **6.** Anaxagora numeşte Dumnezeu acea minte nesfîrşită, care orînduieşte şi pune în mişcare totul. Dumnezeul lui Pitagora este spiritul, este puterea care însufeţeşte şi supraveghează întreaga natură şi din care iau viaţă toate animalele. **7.** E cunoscută concepţia lui Xenofon, care numeşte Dumnezeu unitatea infinitului material şi al spiritului. Antistene vorbeşte despre mai mulţi zei locali, dar admite unul singur, mai de seamă peste întreaga natură. Speusip postulează o forţă vie care conduce totul şi care este Dumnezeu. **8.** Dar Democrit, primul care a emis teoria atomilor? Nu numeşte el de cele mai multe ori Dumnezeu natura corporală împreună cu inteligenţa, care percepe această lume sub formă de imagini? Pentru Straton la fel, Dumnezeu este natura. Însuşi Epicur, care face din zei nişte fiinţe inactive şi de prisos, sau chiar inexistente, socoteşte natura mai presus de ei. **9.** Aristotel, deşi are păreri schimbătoare consideră totuşi că există o singură putere în univers, pe care o numeşte cînd natură, cînd spirit, dînd întîietate cînd uneia, cînd alteia. Şi Teofrast îşi schimbă părerea, dînd uneori lumii atotputernicia, alteori inteligenţei divine. Heraclide din Pont admite şi el, deşi în mod nestatornic, existenţa unei minţi divine. **10.** Zenon, Crisip şi Cleante, oricît de deosebiţi sînt ei, aprobă însă unitatea Providenţei. Pentru Cleante, Dumnezeu e cînd mintea, cînd sufletul, cînd aerul, de cele mai multe ori, însă, raţiunea de a fi a tuturor acestora. Zenon, dascălul acestuia, zice că începutul a toate este o substanţă naturală şi divină şi presupune că ar fi ori aerul, ori raţiunea. Tot el, tălmăcind numele zeilor principali, sau de rînd, drept simboluri ale elementului naturii, identifică pe Junona cu aerul, pe Jupiter cu cerul, pe Neptun cu marea, pe Vulcan cu focul, dovedind şi combătînd în felul acesta greşeala idolatrizării. **11.** Crisip spune aproape acelaşi lucru: că Dumnezeu e o forţă supremă şi raţională, pe care uneori o confundă cu natura şi cu lumea, alteori o admite ca o necesitate fatală. Tot el, imitînd pe Zenon, explică lumea fizică prin poeziile lui Hesiod, Homer, Orfeu. **12.** Diogene din Babilon este de aceeaşi părere cînd spune că zămislirea lui Jupiter, naşterea Minervei şi altele ca acestea sînt denumiri de lucruri, nu de zei. **13.** Xenofon, elevul lui Socrate, spunea că forma adevăratului Dumnezeu nu se poate vedea şi că prin urmare nu trebuie s-o căutăm. Stoicul Ariston spune şi el că trupul lui Dumne-

zeu nu poate fi atins. Amîndoi aceşti cugetători au simţit măreţia Lui, de aceea n-au mai încercat s-o caute. 14. Vorbele lui Platon despre Dumnezeu ar fi încă şi mai clare ca gîndire şi stil, dacă nu le-ar întuneca uneori amestecîndu-le cu convingerile lui politice. În scrierea sa Timaios el dă chiar numele de Dumnezeu părintelui lumii, făuritorul sufletului, făcătorul celor cereşti şi pămînteşti, şi te previne că-i greu să-l găseşti, din cauza puterii Sale necrezut de mari, şi, iarăşi, că e cu neputinţă să vorbeşti despre El în public, chiar cînd L-ai cunoscut. 15. Cam la fel sînt şi părerile noastre, ale creştinilor, care recunoaştem un Dumnezeu, Îl numim tatăl tuturor şi nu vorbim niciodată despre El în public neîntrebaţi [35]

XX.

1. Am expus, aproape părerile tuturor filozofilor mai străluciţi, care arată că există un singur Dumnezeu, deşi îi dau mai multe nume. Ai putea crede că filozofii erau creştini, ori că creştinii sînt filozofi. 2. Dacă lumea e deci condusă de o Pronie divină şi cîrmuită de voinţa unui singur Dumnezeu să nu ne lăsăm şi noi aceştia de azi duşi în aceeaşi greşeală, siliţi de nepriceputa antichitate, care s-a înveselit şi s-a încîntat cu poveşti. 3. Această antichitate e combătută chiar de filozofii timpului ei, care aveau autoritate prin vîrsta şi inteligenţa lor. Atît de uşor credeau strămoşii noştri în minciuni, încît socoteau drept fiinţe reale chiar pe monştri [36]. Astfel, le plăcea să vorbească despre Scila cea cu corp schimbător, despre Himera cu multe chipuri [37], despre Hidra, care renăştea din rănile ei destul de grele şi care totuşi n-o puteau nimici [38]; despre centauri, oameni şi cai totodată, şi despre toate născocirile cu putinţă. 4. Ce să mai spun de poveştile băbeşti că unii oameni s-ar fi transformat în păsări, fiare, arbori şi flori? Dacă odată ar fi fost cu putinţă lucrul acesta, atunci s-ar mai întîmpla şi acum, dar cum nu se pot întîmpla acum minunăţii de felul acesta, nici atunci n-au fost cu putinţă acest lucru, atunci s-ar mai întîmpla şi acum, dar cum nu se privinţa zeilor, crezînd cu naivitate în ei. Mai întîi îşi cinsteau regii cu sfinţenie, dorind să-i vadă în imagini după moarte şi să le păstreze amintirea prin statui. Iar ceea ce era socotit ca mîngîiere a devenit mai tîrziu ceremonie religioasă. 6. Mai înainte însă ca lumea să se ocupe cu comerţul, înainte ca popoarele să-şi amestece datinile şi obiceiurile, fiecare naţiune îşi adora pe întemeietorul ei, ca pe un concetăţean

35. Filozofii se unesc în recunoaşterea unui singur Dumnezeu, făcătorul a toată existenţa.
36. Nimfă, prefăcută în monstru marin îngrozitor.
37. Zeitatea furtunii şi a iernii, cu cap de leu, trup de capră şi coadă de balaur.
38. Monstru cu nouă capete, ucis de Hercule.

demn de amintire. Tot aşa şi pe cel mai vestit conducător sau pe regina cea mai cinstită şi vitează. Şi toate acestea într-o măsură ce depăşea cinstirea unei femei sau a unui descoperitor de seamă; de fapt erau răsplătiţi cei morţi, dîndu-se totodată exemple bune urmaşilor [39].

XXII.

1. Citeşte cărţile istoricilor, sau pe ale filozofilor şi vei fi de acord cu mine. Euhemer [40] afirmă că au fost socotiţi zei anumiţi oameni care s-au distins prin vitejia lor, sau prin vreo altă calitate, şi el le-a arătat la fiecare data naşterii, patria, mormintele, provincia. Jupiter ar fi din Creta, Apolo din Delfi, Isis din Pharos, Ceres din Eleusis. **2.** Prodicus [41] spunea că au fost trecuţi în rîndul zeilor aceia care, în timpul unor lungi călătorii, au descoperit roade noi şi au adus prin aceasta foloase omenirii. La aceeaşi părere ajunge şi Perseus [42], dînd descoperitorilor aceleaşi numiri, după roadele descoperite de ei. Şi spune în mod hazliu că Venus e rece fără Liber şi fără Ceres. **3.** Alexandru cel Mare, Macedoneanul, într-o lucrare scrisă pentru mama sa, spune că un preot, care se temea de el, i-a dezvăluit un secret, anume că zeii se trag din oameni. Acesta spune că Vulcan a fost cel dintîi dintre zei şi că după acesta a urmat neamul lui Jupiter. **4.** Toţi scriitorii din vechime, greci şi romani, au arătat că primul din neamul numeros al zeilor, Saturn, a fost un om. Nepos şi Cassius [43] confirmă aceasta în scrierile lor şi tot la fel spun şi Thallus şi Diodorus [44]. **5.** Aşadar, Saturn, fugind din Creta de teama furiei fiului său, ajunse în Italia. Ianus îl primi ca oaspete şi, drept recompensă, ca grec civilizat ce era, Saturn la rîndu-i i-a învăţat pe acei oameni inculţi şi barbari să scrie, să bată monedă şi să-şi facă unelte. **6.** Pentru că se ascunsese acolo ca într-un loc sigur, şi-a numit el însuşi acest loc Latium. Spre amintire a lăsat apoi posterităţii cetatea Saturnia, după numele lui, iar Ianus a lăsat Ianiculul. **7.** A fost fără îndoială deci un om, care a fugit, s-a ascuns, care a avut ca fii nişte oameni şi tot nişte oameni drept părinţi. Pentru că, însă, locuitorii Italiei nu-i cunoşteau originea, l-au numit pe Saturn fiul pămîntului sau al cerului, după cum şi astăzi la noi celor ce vin pe neaşteptate le zicem că au picat din cer, iar pe cei necunoscuţi îi numim fii ai pămîntului. **8.** Jupiter, fiul acestuia, a domnit în Creta,

---

39. Mitologia mincinoasă e plină de poveşti, cu monştri şi cu conducători, proclamaţi zei chiar din timpul vieţii.
40. Filozof şi scriitor grec din sec. IV înainte de Hristos.
41. Retor iscusit.
42. Istoric puţin cunoscut.
43. Istoric din sec. I.
44. Cronicari vestiţi ai antichităţii.

după ce a alungat pe tatăl său. Acolo a avut fii și tot acolo a murit. Și acum se mai vede peștera lui Jupiter. Se vede încă și astăzi mormîntul lui și chiar din ceremoniile religioase, care se fac în cinstea lui, i se dovedește originea omenească. **9.** Ar fi pierdere de vreme să vorbesc despre fiecare zeu în parte și să le arăt la toți genealogia. Primii lor părinți fiind însă simplii oameni, în ordinea succesiunii, și ceilalți au fost la fel. Dar voi spuneți că ei au devenit zei după moarte. În cazul acesta, Romulus a ajuns zeu în urma jurămîntului mincinos al lui Proculus[45], Iuba[46] pentru că așa au voit maurii și toți ceilalți regi au fost consacrați zei nu pentru că oamenii i-ar crede ca atare, ci în amintirea domniei lor glorioase. **10.** Ei și-au căpătat, în sfîrșit, acest nume fără voia lor. Au vrut să rămînă oameni, nu să devină zei, nici chiar la bătrînețe. Divinitatea nu se poate trage nici din morți, pentru că Dumnezeu nu poate muri, nici din niște ființe născute, pentru că tot ce se naște moare. Divinitatea este aceea care nu are nici început, nici sfîrșit. **11.** Căci dacă s-au născut cîndva zei, de ce nu se mai nasc și azi? A îmbătrînit oare Jupiter, iar Junona nu mai poate naște? Minerva a albit înainte de a fi mamă? Sau nu se mai nasc zei pentru că nu mai credem în poveștile lor? **12.** Dealtfel, dacă s-ar naște mereu, nemuritori cum sînt, desigur că am avea mai mulți zei decît oameni. Atît de mulți ar fi, încît cerul nu i-ar putea ține, aerul nu i-ar putea cuprinde, pămîntul nu i-ar putea duce. Au fost deci în mod vădit oameni, căci citim că s-au născut și știm că au murit[47].

XXII

1. Cine se mai poate îndoi că poporul nu se roagă, nu adoră și nu cinstește decît chipurile consacrate ale unor oameni? Că gîndurile și și mintea celor proști sînt înșelate de frumusețea artei, amețite de strălucirea aurului, înmărmurite de sclipirea argintului și de albeața fildeșului? **2.** Dacă s-ar gîndi cineva cum se lucrează o statuie, cu ce instrumente și mașini, s-ar rușina, desigur, că se teme de această materie cu care s-a jucat un meșter ca să facă un zeu **3.** Un zeu de lemn poate fi foarte bine o bucată de lemn de la un rug, sau un blestemat stîlp de spînzurătoare, dacă e tăiat, subțiat și dat la rindea. **4.** La fel și un zeu de aramă, sau de argint, poate prea bine fi făcut, cum s-a și făcut unui rege din Egipt, dintr-un vas de noapte, topit și bătut cu ciocanele pe nicovală, să i se dea formă. Un zeu de piatră e tăiat, sculptat

45. Nobil roman care a visat pe Romulus ca zeu.
46. Regele Numidiei învins în 46 la Tape, cînd se sinucide.
47. De ce oamenii proclamați zei tot de oameni muritori nu sînt Dumnezeul cel veșnic.

şi lustruit de un om murdar. El nu simte insulta naşterii sale, tot aşa cum mai apoi nu simte nici cinstea adorării voastre. **5.** Să admitem că piatra simplă, aurul sau argintul, fără prelucrare nu sînt încă zei. Dar cînd una din aceste materii devine zeu? E despicat deci, lucrat, sculptat şi nu-i încă zeu. E plumbuit, aşezat, ridicat şi nici acum nu e zeu. E împodobit, consfinţit, rugat: acum e în sfîrşit zeu, acum, cînd omul l-a voit şi l-a declarat astfel! **6.** Dar animalele cele mute în ce măsură îi preţuiesc pe zeii voştri? Şoarecii, rîndunelele, ulii, ştim că nu-i simt. Îi văd, îi calcă, se aşază pe ei, s-ar cuibări chiar în gura zeului vostru, dacă nu i-aţi alunga; păianjenii îşi ţes pînza şi-şi atîrnă firele chiar pe capul lui. **7.** Voi îi faceţi, îi curăţaţi, îi răzuiţi, îi ocrotiţi şi vă temeţi de aceşti zei, pe care voi îi faceţi. Şi nimeni dintre voi nu se gîndeşte că trebuie să cunoască pe zeu înainte de a-l adora. Voiţi cu tot dinadinsul şi fără chibzuinţă să urmaţi pe strămoşii voştri şi preferaţi să măriţi greşeala altora cu a voastră. În loc să credeţi în voi înşivă, vă temeţi de lucruri din care nimeni nu cunoaşte nimic. Astfel s-a consfinţit în aur şi argint lăcomia de bani, astfel s-a hotărît forma statuilor zadarnice, astfel s-a născut superstiţia romană. **8.** Dacă ai lua la rînd riturile acestora, de cîte n-ai rîde şi pentru cîte nu te-ar prinde mila? Unii aleargă goi în toiul iernii, alţii merg cu bonete pe cap, poartă scuturi vechi, bat tobe făcute din piele de măgar şi-şi plimbă cerşind zeii din cartier în cartier. În unele temple nu e voie să intri decît o dată pe an, pe altele e un adevărat sacrilegiu să le vezi. În unele nu e îngăduită intrarea bărbaţilor, în altele a femeilor. La unele ceremonii dacă ar lua parte un sclav, ar ispăşi această nelegiuire cu moartea. Unele sanctuare sînt încoronate de o femeie măritată o singură dată, altele de una măritată de mai multe ori, şi chiar se caută cu mare rîvnă femeia care să aibă mai multe adultere. **9.** Ce să mai spun de omul care-şi varsă sîngele în cinstea zeilor, făcîndu-şi răni în loc de rugăciune? Decît un astfel de credincios n-ar fi mai nimerit un nelegiuit? Cîtă insultă faţă de zei aduc apoi acei care, voind să-i împace, se castrează, ca şi cum zeul, dacă ar voi eunuci, n-ar putea să şi-i creeze singur, şi ar fi nevoit să-i silească pe credincioşi la acestea. **10.** Cine nu înţelege că aceşti oameni nebuni, înfumuraţi şi zăpăciţi, fac prostii şi că marea mulţime a păcătoşilor se apără reciproc? Mulţimea nebunilor îşi apără ea însăşi nebunia comună. ...Priveşte şi tu sistrul şi rîndunica Isidei, şi mormîntul lui Serapis sau Osiris al tău, rămas gol după împărţirea membrelor [48].

48. Ridicola fabricare a statuilor şi oribilele rituale de adorare a zeilor.

XXIII.

1. Priveşte, în sfîrşit, serviciul divin şi chiar misterele zeilor. Vei vedea făcîndu-se înmormîntări cu jale şi plînset pentru zeii tăi nenorociţi. Isis, împreună cu Cynocefalul [49] şi cu preoţii săi cu capul chel, jeleşte şi plînge căutîndu-şi fiul pierdut, în timp ce preoţii se vaită şi-şi lovesc pieptul, simţind şi ei durerea mamei nefericite. Îndată ce-şi găseşte copilul, Isis se bucură; atunci şi preoţii sar şi joacă, iar Cynocefalul, care l-a găsit, se laudă. Şi aşa, în toţi anii, nu încetează să piardă ceea ce găsesc şi să găsească ceea ce pierd. Nu e demn de rîs să jeleşti ceea ce adori şi să adori ceea ce jeleşti? Şi totuşi aceste rituri, mai înainte egiptene, au devenit romane. 2. În mijlocul făcliilor aprinse, Ceres, înconjurată de şerpi şi rătăcind încoace şi încolo, îşi caută mîhnită şi plină de nelinişte pe Proserpina cea răpită şi dusă în pămînt. Acestea sînt misterele eleusine. 3. Dar serviciul religios în cinstea lui Jupiter? O capră alăptează un copil, care a fost ascuns acolo, iar coribanţii bat din ţimbale, ca tatăl să nu-i audă scîncetul. Şi toate acestea pentru ca să nu cadă copilul pradă lacomului părinte. 4. Mi-e ruşine să mai vorbesc despre Cybela Dindima. Aceasta, din nenorocire, nu se putea face iubită de cel ce-i căzuse drag, pentru că, mamă a mai multor zei, era urîtă şi bătrînă. Şi atunci, ca să-l facă zeu şi să-l aibă mereu lîngă ea, l-a castrat, făcîndu-l, bineînţeles, eunuc. Acest basm îi face pe preoţii gali s-o adore, mutilîndu-şi şi ei corpul şi pierzîndu-şi astfel bărbăţia. Asta-i o adevărată tortură, nu cult. 5. Dar însăşi forma şi ţinuta zeilor voştri nu dovedesc oare batjocura şi înjosirea lor? Zeul Vulcan e şchiop şi slab. Apollo e uşuratic, deşi atît de în vîrstă. Esculap cu barba mare, deşi e fiul mereu tînărului Apollo. Neptun e cu ochii verzui-albăstrui. Minerva cu ochi albaştri. Junona cu ochi ca de vacă, Mercur cu aripi la picioare, Pan cu copite, Saturn cu picioarele legate, Janus cu două feţe, ca şi cum ar merge de-a-ndăratelea. Diana e în acelaşi timp vînătoriţă cu îmbrăcămintea sumeasă, Diana din Efes cu sîni nenumăraţi, şi Trivia îngrozitoare, cu trei capete şi cu multe mîini. 6. Însuşi Jupiter al vostru e făcut cînd cu barbă, cînd fără barbă; cînd se numeşte Hammon şi are coarne, cînd Capitolinus şi duce trăsnetele, cînd Latiaris şi e stropit cu sînge, cînd Feretrius, împodobit cu o coroană. Şi, ca să nu-i numesc pe toţi Jupiterii, spun doar atît; că există atîtea reprezentări monstruoase ale lui Jupiter, cîte nume are. 7. Erigona [50] s-a spînzurat cu un laţ, ca să fie fecioară între stele şi să lu-

49. Zeul egiptean Anubis, cu cap de şacal — pentru greci şi romani cîine —, care însoţea morţii în faţa tribunalului lui Osiris.
50. Fiica regelui Icarios, care se spînzură de arbore la mormîntul lui.

mineze ca ele. Castor și Pollux mor și învie pe rînd. Esculap a fost fulgerat ca să devină zeu. Hercule este ars pe muntele Etna ca să dispară tot ce mai era omenesc în el și să devină zeu [51].

XXIV.

1. Iată ce basme și rătăciri învățăm noi de la străbunii noștri. Și ce e mai rău e că ni le însușim și le cultivăm în studiile și disciplinele noastre mai ales din operele poeților. Datorită autorității pe care o au aceștia, adevărul a putut fi denaturat. **2.** De aceea a alungat Platon din cetatea lui imaginară, pe care a zugrăvit-o într-unul din dialogurile sale, pe Homer, după ce l-a lăudat și încoronat. **3.** Căci Homer, cel dintîi, în povestirea sa despre războiul troian, a amestecat zeii în treburile și faptele omenești, a arătat pe zei în împerecherile lor, a rănit pe Venus, a legat pe Marte, l-a rănit și l-a pus pe fugă. **4.** Mai povestește că Briareus [52] l-a scăpat pe Jupiter ca să nu-l lege ceilalți zei. Că același Jupiter își plîngea cu șiroaie de lacrimi pe fiul său Sarpedon [53], pentru că nu-l putea scăpa de moarte, și că, în sfîrșit, Jupiter amăgit de centura Venerei, a simțit față de soția sa Junona o dorință mai puternică decît față de tovarășele sale de adulter. **5.** În altă parte Hercule este pus să curețe de murdărie niște grajduri, iar Apollo să pască turmele lui Admet [54]. Dar Neptun, care a ridicat zidurile lui Laomedon [55] și, sărmanul, n-a primit nici o plată? **6.** Vulcan în peșterile Etnei lucrează la nicovală trăsnetul lui Jupiter și armele lui Enea, ca și cum cerul, tunetele și trăznetele nu existau în Creta cu mult înaintea nașterii lui Jupiter.. Ciclopul [56], pus să imite flăcările adevăratului fulger, nu reușește să facă aceasta, astfel că nici Jupiter nu are de ce să se teamă de ele. **7.** Ce să mai spun de Marte și Venus prinși în adulter, sau de faptele rușinoase petrecute între Jupiter și Ganimede, care a și fost ridicat la cer și zeificat. Toate aceste povești sînt inventate pentru a scuza într-un fel viața oamenilor, raportîndu-le la exemplele zeilor. **8.** Cu astfel de închipuiri și minciuni plăcute se strică sufletele copiilor. Cu astfel de basme, pe care le au în cap, trăiesc oamenii pînă la bă-

51. Slujbele zeilor și misterele lor cu înmormîntări de ființe pocite, nu au nimic religios, nimic dumnezeiesc în ele.
52. Titan cu o sută de mîini și cincizeci de capete, a ajutat pe Zeus în lupta împotriva titanilor.
53. Fiul lui Zeus și al Laodamiei, moare la Troia.
54. Admet, regele Tesaliei.
55. Regele Troiei.
56. Geniul fulgerelor și trăsnetelor, ajutor cu alții ai lui Vulcan în Etna.

trînețe și nu sînt în stare, nenorociții, pînă la sfîrșitul vieții lor, să-și schimbe aceste păreri, deși au adevărul aproape [57]. Iar adevărul se arată numai acelora care-l caută.

XXIV.

1. «Dar, ziceți voi, prin aceste superstiții s-a întemeiat și s-a mărit mai înainte împărăția romană; căci pe atunci romanii erau viteji nu atît din cauza puterii, cît mai mult din cauza religiei și pietății lor». Să presupunem că a existat deosebita și cunoscuta dreptate romană chiar de la primele începuturi ale acestei împărății. **2.** Dar la începutul grupării lor nu s-au ridicat prin crimă? [58] Și apoi nu s-au întărit prin grozav, au necinstit și batjocorit, în dispreţul obiceiurilor, pe unele feadunat la început, ca-ntr-un azil, o ceată de stricați, criminali, incestuoși, asasini și trădători. Romulus însuși, conducătorul și regele lor, și-a omorît fratele ca să întreacă pe toți ceilalți prin crimă. Acestea sînt primele începuturi ale cetății lor religioase. **3.** Curînd apoi, au răpit fecioarele unui alt popor, care erau promise și logodite chiar, și, ce-i mai grozav, au necinstit și batjocorit, în dispreţul obiceiurilor, pe unele femei măritate. S-au războit apoi cu socrii lor și au vărsat sînge înrudit. Ce poate fi mai nereligios, mai îndrăzneț și mai criminal, decît această întrecere la crimă? **4.** După aceea Romulus și ceilalți regi și conducători care au urmat, au făcut numai rău: au alungat pe vecini din ogoarele lor, au distrus cetățile vecine împreună cu templele și altarele lor, au adunat captivi din războaie și s-au ridicat prin crime în paguba altora. **5.** Astfel, tot ce adoră și stăpînesc romanii este prada îndrăznelii lor. Toate templele lor sînt ridicate din jafuri care au urmat dărîmării orașelor, cînd au prădat pe zei și au ucis pe preoții acelor cetăți. A deveni sclavul unor zei învinși și a-i adora, după ce i-ai bătut și i-ai făcut prizonieri, e o adevărată batjocură. E o nelegiuire să adori aceste false divinități, pe care le-ai cucerit cu forța. **6.** Deci, de cîte ori au triumfat romanii, de atîtea ori au făcut crime din punctul de vedere al religiei, căci au ridicat atîtea trofee, cîte prăzi au luat de la zei. **7.** Nu s-au întins așa de mult grație religiozității, ci grație nelegiuirii și nepedepsirii lor. Ar fi fost cu neputință să fi fost ajutați în războaie chiar de zeii împotriva cărora au ridicat armele, chiar dacă, de îndată ce au

57. Exemplele imorale ale mitologiei greco-romane strică sufletele celor care le cred, neavînd nimic dumnezeiesc în ele.

58. Imperiul roman nu se datorește religiei păgîne. Începuturile lui se datoresc unei cete de criminali abjecți, care, după ce au distrus tot ce au putut, și-au însușit zeii și templele popoarelor învinse. Nici instituțiile lor cele mai promițătoare de sfințenie ca fecioarele cultului Vestei nu au realizat nimic din punct de vedere religios. Dealtfel și alte popoare au format imperii fără religia romană.

învins, au început a-i adora. Ce bine au putut aduce aceşti zei romanilor, dacă n-au fost de nici un folos adoratorilor împotriva duşmanilor? 8. Noi vă cunoaştem zeii naţionali: Romulus, Picus, Tiberinus, Consus, Pilumnus şi Volumnus. Tatius a găsit şi a adorat pe Cloacina, Hostilius a a adorat Groaza şi Paliditatea. Curînd apoi nu ştiu cine a zeificat Febra. Iată credinţa romanilor de la început: credinţa în boli şi în suferinţe trupeşti. Între acestea trebuie socotite şi zeităţile Acca Larentia şi Flora, acele faimoase desfrînate. 9. Aceştia sînt zeii, care au mărit împărăţia romană, împotriva celorlalţi zei, adoraţi de neamurile subjugate. Nici Marte Tracul, nici Jupiter Cretanul, nici Junona adorată uneori în Argos alteori în Samos şi Cartagina, nici Diana Taurica, nici Cybele din Frigia, nici acei monştri din Egipt nu i-a susţinut pe romani cînd aceştia au luptat contra adoratorilor lor. 10. Poate veţi spune că la romani fecioarele erau mult mai nevinovate şi preoţii mai sfinţi şi mai religioşi decît aiurea. Dar, cîte fecioare vestale care avuseseră relaţii cu bărbaţii, desigur cu ştirea Vestei, n-au fost pedepsite? Şi aceasta numai pentru că nu au fost destul de prevăzătoare. Au rămas nepedepsite însă altele, nu pentru nevinovăţia lor, ci pentru norocul ce l-au avut în neruşinarea lor. 11. Unde fac preoţii mai mult trafic de carne vie, unde mijlocesc mai des adultere decît în temple şi printre altare? Poftele acestea arzătoare se consumă mai mult în cămăruţele paznicilor de temple, decît în lupanare. 12. Dealtfel, prin voinţa lui Dumnezeu, înaintea romanilor au stăpînit mult timp asirienii, mezii, perşii, şi chiar grecii şi egiptenii. Şi nu aveau pontifici, nici fraţi Arvali[59], nici Sali, nici vestale, nici auguri, nici pui în coteţe, care, cu pofta sau lipsa de poftă de mîncare, să conducă interesele statului.

XXVII.

1. Am ajuns acum la acele auspicii şi la augurii romani, de care mărturiseai că ar fi fost adunate cu foarte mare greutate şi că ar fi adus nenorocire celor ce le-au nesocotit şi fericire celor ce le-au luat în seamă. 2. Clodius, Flaminius şi Iunius şi-au pierdut armatele pentru că au nesocotit prezicerea puilor. 3. Dar Regulus care le-a păzit sfatul şi totuşi a fost prins? Mancinus[60] şi-a ţinut religia şi totuşi a fost trecut pe sub jug şi luat în robie. Şi puii lui Paulus au primit să mănînce, dar în apropiere de Cannae el a fost bătut împreună cu cea mai mare parte a poporului roman. 4. Caius Caesar n-a ţinut seamă că auguriile şi auspiciile îl opreau să-şi treacă flota în Africa înaintea iernii şi totuşi a călătorit bine pe mare şi a învins uşor. 5. Cîte n-aş mai putea

59. Colegiul fraţilor Arvali se îngrijea de cultul zeiţei agricole Dea Dia.
60. Consul roman prins de numantini şi eliberat de două ori de ei.

spune despre oracole? Amphiaraus prezice și după moarte viitorul și totuși, în viață fiind, n-a știut că soția lui îl va trăda pentru un colier. **6.** Orbul Tiresias vedea cele viitoare, el care nu le vedea pe cele prezente! Ennius a născocit pentru Pirus răspunsurile lui Apollo Pitianul, după ce Apollo încetase de mult a vorbi în versuri. Oamenii însă au părăsit acest oracol cu preziceri nesigure ale zeului, îndată ce au început a se civiliza și a deveni mai puțin încrezători. Și Demostene, fiindcă știa că răspunsurile sînt prefăcute, se plîngea că Pitia filipizează. **7.** Ce-i drept, unele auspicii și oracole au spus cîteodată adevărul, căci între atît de multe minciuni întîmplarea a putut face ca unele să se potrivească și să dea impresia unei științe. Voi ataca totuși izvorul însuși al greșelii și al pornirii spre rău, de unde a ieșit tot întunericul acesta. Îl voi scoate din adîncime și-l voi lămuri. **8.** Există duhuri rătăcitoare și necurate, care, împovărîndu-se cu murdăriile patimilor pămîntești, au fost alungate din viața cerească. Ele și-au pierdut puritatea naturii lor, din cauză că s-au întinat și s-au scufundat în vicii. Și, ca să-și mîngîie nenorocirea că sînt pierdute pentru totdeauna, duhurile acestea nu încetează de a pierde și pe alții. Pentru că sînt corupte nu încetează de a răspîndi greșeala corupției lor și, pentru că sînt înstrăinate de Dumnezeu, caută pururi să îndepărteze pe toată lumea de Dumnezeu, prin insuflarea acestei credințe drăcești. **9.** Poeții numesc aceste duhuri demoni. La fel spun filozofii și chiar Socrate, pe care demonul său îl oprea sau îl îndemna, după voia sau bunul său plac, la unele fapte sau la altele. **10.** Magii înșiși nu numai că-i cunosc pe demoni, dar toate minunile le fac cu ajutorul lor. Demonii îi pătrund și-i inspiră pe aceștia să facă scamatorii, dînd la iveală ceea ce-i absent, sau făcînd să dispară ceea ce-i de față. **11.** Cel mai însemnat dintre acești magi, prin vorbele și faptele lui, Hostanes [61], recunoaște cu respect pe Dumnezeul cel adevărat și pe îngeri, vestitorii și slujitorii lui, care plini de adorare stau împrejuru-i, păzindu-i locașul, și numai la un semn, sau la vederea Lui, se înspăimîntă și tremură de teamă. Tot acest mag a arătat că demonii sînt de origine pămîntească, fiind rătăcitoare, dușmani ai oamenilor. **12.** Dar Platon, care a socotit cît de greu lucru e să-L afli pe Dumnezeu, nu spune de la început că există și îngeri și demoni? Și nu caută el chiar să explice natura demonilor în scrierea sa Banchetul? Acesta admite că ființa omenească ar fi îmbinarea între o substanță muritoare și una nemuritoare, adică rezultanta amestecului între greutatea pămîntească, corpul, și ușurătatea cerească, spiritul, că între corp

61. Astrolog și mag persan din epoca lui Xerxes (486—465 î.Hr.).

și spirit, datorită acestei duble origini a ființei noastre, spune iar Platon, ia naștere iubirea trupească, cea care se întruchipează și pătrunde în inimile oamenilor, le tulbură simțurile, le trezește dragostea și-i umple de focul dorinței[62].

XXVII.

1. Aceste spirite necurate (demonii), după cum au arătat-o magii și filozofii (între care și Platon), se ascund sub statuile și chipurile consacrate. Ascunse acolo, ele sînt privite ca puteri divine, prezente, care inspiră pe prezicători, stau în temple, însuflețesc uneori măruntaiele victimelor, conduc zborul păsărilor, hotărăsc sorții și spun oracole învăluite în multe minciuni. 2. Și, ca unele care nu știu adevărul curat, se înșală și ne înșală și pe noi. Și chiar dacă-l știu, spre pieirea lor, nu-l mărturisesc. Ne îndepărtează de cer și ne coboară de la Dumnezeul adevărat la materie, ne tulbură viața, ne neliniștesc prin visuri, furișîndu-se hoțește în corpul nostru. Duhuri foarte ciudate, ele ne dau boli, ne îngrozesc mintea, ne chinuiesc trupul să ne silească să le adorăm și să ni se pară că ele ne-au vindecat; iar cînd se bucură de strălucirea altarelor și de grăsimea victimelor, ne scapă de boala pe care chiar ele ne-o dăduseră. 3. Lor își datoresc mania cei pe care-i vedem alergînd prin oraș, învîrtindu-se nebuni și fără minte, ca niște prezicători fără temple, care și aceștia sînt stăpîniți de demoni, numai forma nebuniei fiindu-le deosebită. 4. Minunile acelea despre care vorbeai adineaori vin tot de la acești demoni: visul trimis de Jupiter să i se repete jocurile, sau apariția lui Castor și Pollux călări, sau corabia care a mers urmînd centura unei matroane. 5. Toată lumea știe că demonii înșiși mărturisesc despre ei toate acestea ori de cîte ori prin chinurile vorbelor, sau prin focul rugăciunii, îi provocăm să iasă din corpuri. 6. Saturn însuși, Serapis și Jupiter, și toți demonii pe care-i adorați, învinși de durere spun ceea ce sînt și, bineînțeles, nu mint spre a se înjosi, mai ales cînd unii dintre voi sînt de față. 7. Dacă ei înșiși vă mărturisesc adevărul că sînt demoni, credeți-i! Îndată ce jurați în numele adevărului și unicului Dumnezeu, acești nenorociți fără să vrea se înfricoșează în corpurile voastre și ies îndată, sau dispar cu încetul, după cum îi ajută credința pe cel posedat, sau după vrednicia celui ce-i alungă. Ei fug din preajma creștinilor pe care, mai înainte servindu-se de voi, îi nimiceau în cete dese. 8. De aceea pătrund în mintea celor nepricepuți, semănînd ură pe ascuns împotriva

62. Augurii și auspiciile erau mincinoase; dar duhurile rele au fost și rămîn o realitate, consemnați și de înțelepți ca Socrate și Platon.

noastră, prin frică. Nu e natural să urăşti pe acela de care te temi şi să-l duşmăneşti pe cît poţi? Demonii vă stăpînesc sufletele, vă înlănţuiesc inimile şi vă fac să ne urîţi înainte de a ne cunoaşte, ca nu cumva cunoscîndu-ne să ne urmaţi şi astfel să nu ne mai condamnaţi [63].

XXVIII.

1. Cît de nedrept este să judeci ceea ce nu cunoşti, aşa cum faceţi voi! Credeţi-ne pe noi care ne pocăim. 2. Căci şi noi am fost ca voi orbi şi nesimţitori. La început gîndeam, ca şi voi, aceleaşi lucruri: că anume creştinii adoră nişte monştri, că devorează copii şi că la ospeţele lor au loc incesturi. Nu ne dădeam nici noi seama că demonii născoceau aceste blestemăţii, niciodată dovedite sau cercetate. Nu ne gîndeam măcar că nu s-au găsit nici urme, care să dea pe faţă totul spre a cîştiga iertarea pentru el şi chiar vreo mulţumire oarecare pentru mărturia lui. Nu vedeam cum creştinul învinuit nici nu se ruşina, nici nu se temea de învinuirea care i se aducea, ci-i părea rău numai de un singur lucru: că nu s-a făcut mai demult creştin. 3. Ba încă, atunci cînd aceşti nelegiuiţi, incestuoşi şi paricizi adminteau să fie apăraţi la judecată, noi găseam de cuviinţă că nici nu trebuia să-i ascultăm. Şi uneori în loc să ne înduioşăm de ei, ne înfuriam mai rău, silindu-i să nege mărturia lor şi gîndindu-ne numai să nu moară. Întrebuinţam deci faţă de ei un fel sucit de cercetare, urmărind nu să scoatem adevărul, ci silindu-i să mintă. 4. Şi dacă vreun creştin mai slab, covîrşit şi învins de chinuri ar fi negat că e creştin, atunci îl ocroteam, ca şi cînd, lepădîndu-se de numele său, s-ar fi curăţat în felul acesta de toate acele fapte ale lui. 5. Recunoaşteţi că şi noi am simţit şi am făcut cele ce simţiţi şi faceţi voi acum? Dar dacă aceşti judecători, ca şi noi atunci, n-ar fi stăpîniţi de un demon, i-ar forţa mai degrabă nu să nege că sînt creştini, ci să mărturisească despre incesturile lor neruşinate, despre sacrificiile lor nelegiuite, sau despre copii pe care-i jertfesc. 6. Aceşti demoni au umplut urechile celor nepricepuţi cu vorbe împotriva noastră, ca să ne facă mai odioşi, cu grozăvii de acelea de care te auzeam vorbind adineaori. Dar nu-i de mirare că numele rău, ce se hotărăşte cu minciuni răspîndite, dispare la arătarea adevărului, chiar dacă înşişi demonii uneltesc, seamănă şi întreţin zvonuri mincinoase. 7. Zici că ai auzit despre noi că adorăm capul unui măgar? Cine-i atît de prost să adore aşa ceva? Şi cine e şi mai prost să creadă că noi avem un astfel de cult? Numai voi consacraţi măgarii în întregime, care stau

63. Demonii chinuiesc pe oameni cu toate suferinţele trupeşti şi sufleteşti posibile; creştinii îi nimicesc şi-i alungă cu puterea Dumnezeului adevărat.

în grajduri împreună cu Epona[64] şi apoi îi dăruiţi Isidei, cu care-i mîncaţi în tovărăşie, potrivit credinţei voastre. Jertfiţi, de asemenea, capetele boilor, ale berbecilor, şi cinstiţi nişte zei jumătate capră, jumătate om, sau pe alţii cu înfăţişare de lei şi cîini. 8. Nu împărtăşiţi voi cu egiptenii cultul boului Apis? Iar pe de altă parte nu preţuiţi voi ceremoniile rînduite în cinstea şerpilor, crocodililor şi a celorlalte fiare, a păsărilor şi a peştilor? Dacă ar omorî cineva pe vreunul din aceste animale-zei, ar fi pedepsit cu moartea. 9. Aceşti egipteni, şi unii dintre voi chiar, nu se tem de Isis mai mult decît de usturimea cepelor, şi, tot aşa, nu se înfricoşează de Serapis mai mult ca de zgomotele ruşinoase produse de anumite părţi ale corpului lor. 10. Cel care vorbeşte împotriva noastră despre adorarea părţilor ruşinoase ale preotului încearcă să treacă asupra noastră cele ce-i aparţin lui. Căci aceste neruşinări formează poate un cult pe care-l practică cei ce-şi prostituează toate părţile corpului, cei ce numesc neruşinarea rafinament, cei ce invidiază pe prostituate pentru desfrîul lor contra naturii, ...oameni cu limba murdară chiar dacă tac, care se scîrbesc de neruşinarea lor înainte de a le fi ruşine de faptele lor scîrboase. 11. O, nelegiuire! Ei săvîrşesc împotriva lor înşile blestemăţii pe care cei mai tineri nu le pot suporta şi la care nici sclavii cei mai răbdători nu pot fi forţaţi[65].

XXIX.

1. De astfel de fapte neruşinate şi de altele de felul acesta noi nici nu putem auzi şi multora ne e ruşine chiar să ne apărăm, cînd sîntem învinuiţi de ele. Voi aruncaţi asupra unor oameni curaţi şi ruşinoşi nişte vini pe care noi le-am crede aproape imposibile, dacă nu le-am vedea la voi. 2. În privinţa faptului că ne-am închina unui om vinovat şi crucii lui, sînteţi departe de adevăr, dacă socotiţi că Dumnezeu a meritat crucificarea, sau că poate fi de origine pămîntească. 3. Cel ce-şi pune toată nădejdea într-un om de rînd este un nenorocit, căci odată cu moartea omului aceluia şi ajutorul lui se sfîrşeşte. 4. Egiptenii, ce-i drept, îşi aleg un om, pe care-l adoră; numai pe acela şi-l apropie, numai pe el îl consultă despre toate, numai lui îi taie victime. Dar cel care e zeu numai pentru ceilalţi, pentru sine, vrea nu vrea, trebuie să fie om; căci dacă înşală pe alţii, nu se poate înşela pe sine. 5. Ei linguşesc fără ruşine pe principi şi regi, la fel numindu-i zei, nu oameni mari şi aleşi, cum s-ar cuveni şi cum este permis. Drept ar fi să acorde cinste unui om foarte strălucit şi recunoştinţă unui om foarte bun. Ei însă cheamă în ajutor di-

64. Zeitate de origine galică a grajdurilor şi cailor.
65. Calomniatori ordinari, prigonitorii păgîni aruncă asupra creştinilor sfinţi toate fărădelegile lor bine cunoscute în cultul lor.

vinitatea lor, se roagă la imaginile lor, imploră geniul (adică demonul) acestora şi mai uşor jură strîmb pe geniul lui Jupiter, decît pe acela al regelui. 6. Noi nici nu adorăm crucile, nici nu le dorim. Voi însă, care consacraţi zei de lemn, poate că adoraţi şi crucile de lemn ca făcînd parte din zeii voştri. 7. Chiar steagurile şi stindardele armatelor voastre, ce sînt altceva decît cruci aurite şi împodobite? Monumentele voastre de biruinţă n-au numai înfăţişarea unei simple cruci, ci şi a unui om pus pe cruce. 8. Semnul crucii îl vedem în mod natural la o corabie, care merge cu pînzele umflate, sau care înaintează cu ramele întinse. Semnul crucii este şi atunci cînd se face un jug. La omul care se roagă cu mîinile întinse şi cu gîndul curat la Dumnezeu, tot semnul crucii vedem. Pe semnul crucii se bazează o raţiune naturală şi face parte din religia voastră[66].

XXX.

1. Tare aş vrea să întîlnesc pe cel ce spune sau crede că noi ne iniţiem prin omorîrea şi cu sîngele unui copil. Crezi că am putea tăia un corp atît de plăpînd şi de gingaş? S-ar putea găsi omul care să taie un copilaş nou-născut, să-i verse sîngele şi să-l bea? Nimeni decît cel ce-ar îndrăzni să facă aceasta, n-ar crede-o. 2. Voi sînteţi cei care vă lăsaţi uneori fiii, abia născuţi, în faţa fiarelor şi păsărilor, sau îi omorîţi alteori în mod barbar, strangulîndu-i. Aveţi mijloace cu care distrugeţi viaţa viitorului om chiar în pîntecele voastre, omorîndu-vă copiii înainte de a-i naşte. 3. Sînt lucruri pe care le-aţi învăţat în întregime de la zeii voştri, căci Saturn nu şi-a aruncat fiii, ci i-a mîncat. În unele părţi ale Africii, ce-i drept, părinţii jertfeau acestui zeu pe copiii lor şi le înăbuşeau plînsul cu mîngîieri şi sărutări, ca să nu fie jertfită victima plîngînd. 4. Locuitorii Tauridei Pontica şi egipteanul Busiris aveau obiceiul să jertfească pe oaspeţi. Galii aduceau lui Mercur jertfe omeneşti şi neomeneşti. Romanii au îngropat şi ei de vii un grec şi o grecoaică, un gal şi o galâ, sacrificîndu-i. Jupiter Latiaris este adorat şi azi de voi prin omucidere şi, ceea ce-i demn de fiul lui Saturn, se îngraşă cu sîngele unui om rău şi vinovat. 5. El trebuie să fi învăţat pe Catilina să conspire unindu-şi tovarăşii de conspiraţie prin jurămîntul sîngelui. Pe Bellona[67] a învăţat-o să-şi păteze serviciul divin cu băutură de sînge omenesc şi să vindece epilepsia cu sîngele unui om, adică printr-un rău şi mai mare. 6. Aşa fac acei care mănîncă fiarele din arenă, mînjite cu sînge ome-

66. Nu creştinii, ci păgînii adoră oameni şi lemne în forma crucii, căci Iisus Hristos este Dumnezeu.
67. Bellona, zeiţă a războiului, originară din Capadocia, rudă cu Marte.

nesc, sau îngrășate cu membre și măruntaie omenești. Noi, creștinii, nu ne îngăduim nici să vedem, nici să auzim despre omucidere, și atît ne ferim de sînge omenesc, încît nu mîncăm nici sînge de animale comestibile [68].

XXXI.

1. Cît despre ospețele incestuoase, coaliția demonilor a mințit îngrozitor, ca să mînjească cu o infamie fala cinstei noastre și să-i îndepărteze de noi pe oameni, îngrozindu-i înainte ca ei să poată cerceta adevărul. 2. Fronton al tău, susținînd grozăviile acestea, în loc să facă o mărturie sigură, a născocit astfel de povești, prin care a vrut să ne facă de rîs, cum fac acei vorbitori care acuză pe nedrept în discursurile lor. Acestea sînt obiceiuri tot de la voi. 3. La perși este permisă căsătoria fiului cu mama sa, iar la egipteni și la ateniени e permisă unirea între frate și soră. Cărțile voastre de istorie și tragediile se laudă cu incesturile voastre, iar voi le citiți și le ascultați cu plăcere. Voi cinstiți niște zei incestuoși, care au trăit cu mama, cu fiica și cu sora lor. 4. Pe drept cuvînt la voi se comite deseori incestul și-i totdeauna admis. Voi, nenorociților, fără să știți puteți face lucruri nepermise, pentru că, iubind ici și colo, fără deosebire, semănați copii peste tot și chiar pe copiii voștri de acasă îi lăsați deseori să ajungă obiectul milei altora; e fatal ca, revenind la ai voștri, să greșiți cu proprii voștri copii. Voi, care sînteți cu adevărat incestuoși, scorniți vorbe împotriva noastră deși nu ne știți vinovați cu nimic. 5. Noi, însă dovedim pudoarea noastră din tot sufletul, nu numai pe deasupra, și ne legăm cu plăcere în lanțul unei singure căsătorii. Și pentru a avea copii ne trebuie o singură femeie; altfel nu ne căsătorim deloc. Ospețele noastre nu numai că sînt cuviincioase, dar sînt și modeste, căci nu ne ospătăm cu mîncări alese, nici nu prelungim masa bînd vin mult, ci îmbinăm veselia cu seriozitatea. Vorbim și ascultăm vorbe nevinovate, păstrîndu-ne trupul și mai nevinovat încă. Mulți dintre noi se bucură de o necontenită castitate și nu se fălesc cu ea. E atît de departe de noi dorința de incest, încît chiar unirea legitimă îi rușinează pe unii dintre ai noștri. 6. Faptul că refuzăm slujbele și purpura voastră nu înseamnează că sîntem dintre cei mai de jos. Nu sîntem sectari dacă adunîndu-ne știm să stăm în aceeași liniște în care am sta fiecare singur. Ziceai că discutăm prin colțuri? Dar vouă vă displace sau vă e teamă să ne auziți în public. 7. În ceea ce privește faptul că numărul nostru se mărește în fiecare zi, aceasta nu arată o

68. Jertfele de copii sînt calomnia cea mai infamă adusă milei creștine. Oribilele jertfe omenești sînt însă obișnuite la păgîni.

vină a rătăcirii noastre, ci dimpotrivă, o dovadă că merităm laudă. Nu fuge nimeni de locul unde duce o viaţă frumoasă. Ba vin şi alţii. 8. Nu-i adevărat iarăşi că ne-am recunoaşte după vreun semn al corpului, cum credeţi voi, ci după semnul nevinovăţiei şi al modestiei. Ne iubim unii pe alţii, fiindcă nu ştim să urîm. Şi, ceea ce vouă vă produce necaz, ne numim fraţi, ca oameni care avem un singur părinte, pe Dumnezeu, ca părtaşi ai aceleiaşi credinţe, ca moştenitori ai aceleiaşi speranţe [69]. Voi nu vă recunoaşteţi unul pe altul, vă încăieraţi între voi şi vă găsiţi fraţi numai atunci cînd e vorba să comiteţi un paricid.

XXXII.

1. Dacă n-avem temple şi altare credeţi că ascundem ceea ce cinstim? Cum l-aş putea reprezenta pe Dumnezeu, cînd, dacă ai socoti bine, însuşi omul este reprezentarea lui Dumnezeu? Ce templu să-I ridic, cînd întreaga lume făcută de mîinile Lui nu L-ar putea cuprinde? 2. Chiar dacă eu, ca simplu om, pot avea o întindere mai mare de pămînt, voi putea închide într-un mic templu puterea unei măriri atît de nemăsurate? Să nu-L sfinţim în gîndul nostru? Să nu-L divinizăm mai bine în inimile noastre? Să întorc lui Dumnezeu darul ce mi l-a lăsat în folosul meu, aducîndu-I jertfă de animale? Ar fi o nerecunoştinţă, deoarece sufletul bun, gîndul curat şi conştiinţa sănătoasă sînt cele mai bune jertfe care I se pot aduce. 3. Aşadar, cine cultivă inocenţa se roagă lui Dumnezeu, cine e drept îi aduce libaţii, cine se ţine departe de înşelăciuni se apropie de Dumnezeu, cine scapă pe un om din primejdie aduce prin aceasta lui Dumnezeu cea mai grasă jertfă. Acestea sînt sacrificiile noastre, acestea slujbele pe care le facem. La noi e mai religios acela care e mai drept. 4. Dumnezeul pe care-L adorăm noi nu-L arătăm, căci nu-L vedem, şi de aceea-L credem, pentru că sîntem liberi să-L simţim şi fără să-L putem vedea. Nu-L vedem noi în faptele Lui? În toate mişcările lumii nu-i vedem noi puterea veşnic trează? Cînd tună, cînd trăzneşte, cînd fulgeră, cînd se înseninează cerul. 5. Nu trebuie să te miri dacă nu vezi pe Dumnezeu. Vezi tu? Toate sînt mişcate şi purtate de vînt şi de curenţi şi, cu toate acestea, vîntul şi curenţii nu-i putem vedea. Nu putem privi soarele care ne dă lumina. Vederea ni-i oprită şi slăbită de tăria razelor lui şi, dacă am încerca să-l privim mai mult, am orbi. 6. Ce să spun? Dacă soarele nu-l poţi privi, cum ai putea suporta pe însuşi făcătorul acestui izvor de lumină? Cum L-ai putea privi

69. Ospeţele incestuoase sînt ruşinea păgînismului. La creştini castitatea şi virginitatea, căsătoria unică şi dragostea faţă de semeni îndreptăţeşte numele de fraţi între noi, ca fii ai unicului Tată ceresc.

pe Dumnezeu, cînd tu fugi la auzul trăsnetelor Lui? Cînd te ascunzi la vederea fulgerelor Lui? Cu ochii tăi omenești vrei să vezi pe Dumnezeu, cînd sufletul tău chiar, care-ți dă viața și graiul, nu-l poți vedea, nici stăpîni? 7. Spui că Dumnezeu nu poate ști faptele oamenilor, pentru că, stînd în cer, nu poate veni la toți și nu poate cunoaște pe fiecare? Dar, omule, cît greșești! Cît te înșeli! De ce crezi tu că Dumnezeu e departe, cînd toate din cer, de pe pămînt și dinafară de pămînt sînt pline de Duhul Lui? Nu numai că, pretutindeni fiind, e veșnic lîngă noi, dar e chiar răspîndit în noi. 8. Privește din nou la soare: e așezat într-un loc pe cer, dar împrăștie lumină peste tot pămîntul. E același peste tot, luînd parte la toate și amestecîndu-se în toate; nicăieri strălucirea lui nu se întunecă. 9. Cu atît mai mult Dumnezeu, atotfăcătorul și văzătorul a toate, față de care nu poate fi nimic ascuns în sufletul nostru. El stă în gîndurile noastre, se află în întunericul neînțeles de noi, ca un al doilea neînțeles. Făptuim sub povața Lui și, mai mult încă, trăim cu El [70].

XXXIII.

1. Nu ne putem făli, însă, cu numărul nostru mare, ni se pare că sîntem mulți, dar pentru Dumnezeu sîntem foarte puțini. Noi aici pe pămînt facem deosebire între neamuri și națiuni, dar pentru Dumnezeu întreaga lume e o singură casă. Regii știu situația regatului lor din rapoartele miniștrilor, Dumnezeu n-are nevoie de rapoarte. Noi nu trăim numai sub ochii Lui, ci și în sînul Lui. 2. Cît privește pe iudei — vei zice — lor nu le-a fost de nici un folos faptul că au cinstit cu cea mai mare credință, pe altare și în temple, pe unicul Dumnezeu. E o greșeală pe care o faci din necunoștință de cauză, căci tu, uitînd sau neștiind primele evenimente, le judeci pe cele din urmă. 3. Ei au părăsit pe Dumnezeul nostru cel adevărat, zic al nostru, căci el este Dumnezeul tuturor. Cît timp L-au adorat în chip curat, cu nevinovăție și cu adevărată credință, cît timp au ascultat de sfaturile Lui salvatoare, din puțini cum erau, au ajuns nenumărați, din săraci au ajuns bogați, din sclavi au ajuns regi. Ei, puțini și neînarmați, cum erau, din porunca lui Dumnezeu și cu puterea elementelor, au zdrobit pe dușmanii lor înarmați. 4. Recitește scrierile vechi ale acestora, sau, ca să trec cu vederea pe scriitorii de mai înainte, recitește măcar pe Iosif Flaviu, ori, dacă-ți place mai mult, pe scriitorii romani. Vezi ce spune Antonius Iulianus despre iudei și vei cunoaște că ei și-au meritat această soartă din cauza stricăciunii lor,

70. Creștinii sînt lipsiți de temple și altare, dar nu de adevăratele jertfe, care sînt cele ale rugăciunilor curate, pe care Dumnezeu le primește pretutindeni, ca un atotputernic și atotprezent.

căci tot ce li s-a întîmplat a fost cu de-amănuntul prezis mai înainte, dacă vor mai stărui în purtarea lor. 5. Vei vedea astfel că ei L-au părăsit pe Dumnezeu, nu Dumnezeu i-a părăsit pe ei, și că nu au fost luați captivi împreună cu Dumnezeul lor, cam fără respect față de Dumnezeu spui tu, ci au fost dați de către Dumnezeu pe mîna altora, ca dezertori de la adevărata învățătură [71].

XXXIV.

1. Încă o eroare de rînd este aceea cu privire la arderea lumii. Crezi că va cădea pe neașteptate un foc, sau că va lipsi apă? 2. Care dintre gînditori nu știu că toate cele ce s-au născut vor muri, că toate cele ce s-au creat se vor pierde, că însuși cerul, împreună cu cele ce cuprinde, va avea un sfîrșit, așa cum a avut un început. Părerea statornică a stoicilor este că, dacă apa cea plăcută a izvoarelor nu ar mai alimenta mările, toată lumea ar cădea pradă furiei focului și s-ar aprinde din lipsă de apă. 3. Epicureii cred și ei în aprinderea generală a elementelor și în distrugerea lumii. 4. Platon susține că în unele locuri pămîntul cîteodată este inundat de ape, în alte părți e cuprins de foc și, deși veșnic și nepieritor, pentru făcătorul lui poate fi oricînd pieritor. Nimic nu e de mirare; autorul acestei imensități poate s-o și distrugă. 5. Nu observi că și filozofii discută în același fel? Și aceasta nu pentru că noi ne-am lua după ei, ci pentru că, în urma proorociilor divine ale profeților, au încercat și ei să dea o umbră de adevăr, dar n-au făcut decît să-l desfigureze. 6. Din aceeași cauză cei mai străluciți filozofi, în frunte cu Pitagora și mai ales cu Platon, ne-au transmis învățături și despre condiția reînvierii. Dar au dat adevărul pe jumătate și schimbat în rău, pentru că ei pretind că prin moarte trupurile se descompun, iar sufletele rătăcesc singure pentru totdeauna, trecînd numai întîmplător în alte corpuri. 7. Ei mai adaugă și alte grozăvii pentru a răstălmăci adevărul: acuma spun că sufletele oamenilor se întorc în animale, păsări, fiare. O astfel de părere însă nici nu merită să fie numită gîndire filozofică, ci glumă a unui actor comic. 8. Dar pentru ceea ce ne propunem să demonstrăm este destul să adăugăm că filozofii voștri, în privința aceasta, sînt într-o măsură oarecare de acord cu noi. 9. Cine poate fi, dealtfel, atît de prost și de caraghios încît să poată spune că, dacă Dumnezeu a putut să-l facă de prima oară pe om, n-ar putea să-l facă din nou? Omul s-a născut din nimic și după moarte devine nimic? După cum s-a putut crea din nimic va putea fi refăcut din nimic. 10. Nu este, cu alte cuvinte, mai greu să începi ceea ce nu este, decît să repeți ceea ce a fost? Tu

71. Templul și altarele n-au fost de ajuns pentru iudei.

crezi că dacă un lucru scapă vederii noastre slabe, e pierdut și pentru Dumnezeu? Corpul, chiar dacă s-ar usca și s-ar preface în praf, dacă s-ar descompune în apă, dacă ar deveni cenușă numai pentru noi se pierde, nu mai există, dar pentru Dumnezeu se păstrează, căci Lui îi este dată paza elementelor. Noi nu ne temem, cum spuneți voi, să nu suferim vreo stricăciune la înmormîntare, ci ne folosim de un obicei vechi și bun, acela al îngropării. **11.** Întreaga natură, spre mîngîierea noastră, arată învierea viitoare. Soarele apune și răsare. Stele dispar și reapar. Florile se usucă, dar renasc. Arborii, chiar cei bătrîni, înfrunzesc din nou. Semințele, dacă nu sînt stricate, dau rod. Așa e și cu corpul nostru în lumea aceasta, ca și cu arborii, care iarna își ascund verdeața sub o aparentă uscăciune. **12.** De ce s-ar grăbi să rodească iarăși și să înfrunzească în toiul iernii? Așa trebuie să așteptăm și noi primăvara corpului. Știi că aceia care-și cunosc sufletul apăsat de greșeli ar dori, mai degrabă decît ar crede, să nu mai fie nimic după moarte, căci ei vor mai bine să moară de tot, decît să renască pentru chinuri. Greșeala lor sporește libertatea pe care le-a lăsat-o Dumnezeu pe pămînt și prin răbdarea Lui neîntrecută; și cu cît judecata Lui va fi mai fără grabă, cu atît va fi mai dreaptă [72].

XXXV.

1. Mulți învățați aduc aminte în cărțile și poeziile lor de acel fluviu de foc și de văpăile ce se ridică din mlaștina Styxului înconjurînd infernul de mai multe ori. Ei spun, după arătările demonilor și după oracolele profeților, că toate acestea au fost pregătite oamenilor pentru chinul lor veșnic. **2.** De aceea chiar Jupiter, în cărțile lor, jură cu sfințenie pe țărmul care arde și pe neagra prăpastie, îngrozindu-se și știind mai dinainte că și lui i s-ar putea da aceeași pedeapsă, ca și adoratorilor săi. **3.** Aceste chinuri n-au nici măsură, nici sfîrșit. Focul cel veșnic arde și preface trupurile, le consumă și totodată le menține. După cum focul fulgerelor atinge, dar nu consumă corpurile, după cum focul Etnei, al Vesuviului și al tuturor vulcanilor, arde, dar nu se termină, tot așa acel foc de pedeapsă nu se întreține prin distrugerea corpurilor, ci prin descompunerea lor, care nu se termină niciodată. **4.** Cine în afară de cei neștiutori poate fi împotriva pedepsirii și chinuirii celor ce nu vor să cunoască pe Dumnezeu, ca niște nelegiuți și nedrepți ce sînt? Căci e mult mai mare crima de a jigni pe părintele și stăpînul tuturor, decît de a nu-l cunoaște. **5.** Ar fi suficientă pedeapsă necunoașterea lui Dumnezeu, după cum cunoașterea Lui ar fi de ajuns și de folos iertării. Dacă

72. Sfîrșitul lumii și învierea generală demonstrate de filozofi și de natură.

ne-am compara noi creștinii cu voi, deși inferiori în unele privințe, s-ar constata că sîntem cu mult mai buni decît voi. 6. Voi interziceți adulterele, dar le comiteți cu prisosință; noi sîntem bărbați numai ai soțiilor noastre. Voi pedepsiți crimele înfăptuite; la noi e păcat și numai să gîndim la ele. Voi vă temeți de martori; noi numai de conștiință, fără de care nu putem exista. În sfîrșit, închisorile sînt pline de voi; acolo însă nu e nici un creștin pentru vreo altă vină decît doar că e acuzat pentru vreo altă vină decît doar că e acuzat pentru religia lui, sau pentru părăsirea religiei voastre [73].

XXXVI.

1. Să nu invoce nimeni soarta și să nu se mîngîie nimeni socotind-o vinovată de faptele lui, căutînd să-și ușureze astfel sfîrșitul. Să admitem că starea noastră depinde de soartă, totuși noi avem mintea liberă, care să judece faptele noastre omenești, nu condiția noastră socială. 2. Căci ce e la urma urmelor soarta, decît ceea ce Dumnezeu a hotărît pentru fiecare dintre noi? El știe mai dinainte faptele noastre și hotărăște soarta fiecăruia după meritele și calitățile lui. Și Dumnezeu, cînd pedepsește, nu are în vedere sufletul așa cum s-a născut, ci felul lui în trecerea prin viață. Despre soartă am vorbit destul; sau, dacă nu, vom discuta altădată mai pe larg. 3. În privința celor ce se spun asupra sărăciei noastre, nu-i pentru noi o rușine, ci mai degrabă o mîndrie. După cum sufletul se moleșește prin lux, el se întărește prin cumpătare. 4. Dar cum poate fi cineva sărac, dacă nu duce lipsă de nimic, nu rîvnește la bunul altuia, dacă nu e bogat înaintea lumii, dar este în fața lui Dumnezeu? Mult mai sărac este acela care, deși are destule, dorește și mai mult. 5. Vorbesc după judecata mea: nimeni nu poate fi niciodată mai sărac decît la naștere. Păsările trăiesc fără stăpîniri. Turmele-și găsesc în fiecare zi hrana, deși n-au nimic al lor. Totuși, ele s-au născut pentru noi și, fără voia noastră chiar, le stăpînim. 6. În drumul acesta al vieții prin care trecem, este mai fericit cel ce, asemenea călătorului fără poveri, se simte mai liber prin sărăcia sa, decît cel ce abia mai răsuflă sub greutatea bogățiilor. 7. Dacă am socoti noi folositoare bogățiile, le-am cere lui Dumnezeu și El desigur că ne-ar da o parte din ce stăpînește. Preferăm însă să disprețuim bogățiile, decît să le avem. Dorim în primul rînd nevinovăția, îi cerem mai degrabă suferința, vrem mai bine să fim buni decît risipitori. 8. Faptul că simțim și suportăm neajunsurile corpului omenesc nu este o pedeapsă, ci o luptă. Încercările la care sîntem

73. Iadul e plin de păgîni păcătoși, iar închisorile de delicvenți păgîni; creștinii pătrund aici numai cînd sînt persecutați.

supuşi ne întăresc puterile şi nenorocirea deseori ne învaţă ce e virtutea. Fără exerciţiu, atît puterile trupului, cît şi ale sufletului, slăbesc. Toţi bărbaţii voştri atît de viteji, pe care-i daţi ca pildă, au ajuns străluciţi după mari suferinţe. 9. Nu înseamnă că Dumnezeu nu ne poate ajuta sau că ne dispreţuieşte, deoarece El e conducătorul tuturor şi tatăl care-şi iubeşte copiii, dar ne pune la încercare şi ne cercetează cu atenţie pe fiecare în greutăţile vieţii, preţuieşte pe fiecare după primejdiile pe care le-a înfruntat, punînd la încercare voinţa omului pînă în ultima clipă a vieţii, fără să-i scape nimic din ceea ce face fiecare. După cum aurul se încearcă în foc, la fel omul se încearcă în primejdii [74].

XXXVII.

1. Ce privelişte mai încîntătoare pentru Dumnezeu, decît să vadă un creştin luptînd cu durere, ţinînd piept ameninţărilor, liniştit în faţa chinurilor şi torturilor care i se pregătesc, rîzînd şi neţinînd seamă de urletul mulţimii la execuţie şi de groaza călăului! Apărîndu-şi libertatea în faţa regilor şi a prinţilor, creştinul nu dă înapoi decît în faţa lui Dumnezeu, Căruia îi aparţine. Triumfător şi victorios el rîde în faţa celui ce l-a condamnat. Căci este învingător cel ce a obţinut ce a dorit. 2. Sub ochii generalului ce soldat n-ar înfrunta primejdia cu cea mai mare îndrăzneală? Nimeni nu primeşte răsplata înainte de a fi pus la încercare. Un general însă nu poate da ce nu are, adică nu poate prelungi viaţa soldatului, poate însă să-i acorde distincţii militare. 3. Soldatul lui Dumnezeu nu e părăsit în durere, nici nu sfîrşeşte odată cu moartea. Creştinul poate părea nenorocit, dar realitatea este alta. Voi ridicaţi osanale unor oameni pradă nenorocirii, ca Mucius Scaevola care, dînd greş în omorîrea regelui, ar fi fost omorît de duşmani, dacă nu-şi ardea mîna dreaptă. 4. Dar cîţi din ai noştri n-au suferit să li se ardă întreg corpul, nu numai mîna dreaptă! Şi aceasta fără nici un plînset, mai ales că era în puterea lor să scape. 5. S-ar putea compara cu aceştia Mucius, sau Aquilius [75], sau Regulus [76]? Copiilor şi femeilor noastre nu le pasă de crucile şi instrumentele voastre de tortură, de fiarele şi sperietoarele voastre, avînd ca sprijin puterea de răbdare pe care le-o dă Dumnezeu. 6. O, nenorociţilor, nu înţelegeţi că nu există nimeni, care fără motiv să voiască pentru el suferinţa unei pedepse, sau care să poată suporta

---

74. Nici fatalismul, nici noţiunea păgînă de sărăcie-standard nu sînt acceptabile; pedeapsa veşnică e meritată şi sărac e cel ce simte sărăcia cu adevărat.

75. Consul din 129 î.Hr., a purtat războaie cu rezultate schimbătoare în Orientul Apropiat.

76. Consul care a bătut pe cartaginezi, apoi, luat prizonier a dus condiţiile lor la Roma şi fiind respinse s-a întors la Cartagina, unde a fost omorît în chinuri.

chinurile fără puterea lui Dumnezeu? 7. Ce vă înşală pe voi e faptul că cei ce nu-L cunosc pe Dumnezeu se umplu de bogăţii, de onoruri şi de putere. Păcătoşii, cu cît se ridică mai sus, cu atît vor cădea mai la fund. Aceştia se îngraşă pentru judecata din urmă aşa cum se îngraşă şi se încoronează animalele pentru jertfă. Unii se ridică la conducerea statelor numai ca să abuzeze de puterea lor fără margini asupra oamenilor decăzuţi. 8. Fără cunoaşterea lui Dumnezeu ce fericire poate fi întreagă? Cînd vine moartea fericirea e asemenea unui vis, care dispare înainte de a-l reţine. 9. Eşti rege? Eşti tot atît de temător, pe cît de temut şi, cu toate că însoţit mereu de mare suită, în primejdie rămîi totuşi singur. Eşti bogat? Nu te poţi totuşi încrede în bogăţie. Şi aşa plin de agoniseli cum te afli, drumul scurt al vieţii îţi este mult mai greu, nu mai uşor. 10. Te făleşti cu fasciile şi purpura? A străluci în purpură şi a fi întunecat la minte e o rătăcire deşartă a omului şi un cult zadarnic al divinităţii. Eşti de neam mare? Te lauzi cu părinţii tăi? Prin naştere sîntem toţi la fel, doar prin virtute ne deosebim. 11. Deci noi, care ne preţuim după moravurile noastre şi după ruşinea noastră, e drept, nu luăm parte la păcătoasele voastre petreceri, la procesiunile şi spectacolele voastre, pentru că noi ştim că acestea toate îşi trag originea din ceremoniile religioase şi pentru că totodată învinuim plăcerile voastre vinovate. La cursele de care, cine nu s-ar îngrozi de nebunia poporului care se ceartă? La luptele de gladiatori, cine nu s-ar înspăimînta de priceperea cu care se ucid între ei? 12. Chiar în jocurile de scenă, furia şi neruşinarea sînt tot atît de mari, căci uneori actorul povesteşte, sau chiar dă pe faţă adultere, alteori comedianul fără talent, jucînd o scenă amoroasă, provoacă dorinţele spectatorilor; alţii, tot pe scenă, bîrfesc pe zei, înjosindu-i, socotindu-i capabili de fapte ruşinoase, de suspine în iubire şi de ură. Alţii, prefecîndu-se că suferă, scot lacrimi prin gesturi deşarte şi prin mimică tot atît de deşartă. Astfel cereţi omucideri adevărate şi plîngeţi în faţa celor simulate [77].

XXXVIII.

1. Este adevărat că nu vrem să ne atingem de resturile de la sacrificii şi de vinul folosit la libaţii, dar aceasta nu e o mărturisire a temerii noastre, ci o afirmare a adevăratei libertăţi. Desigur, că tot ce e făcut de Dumnezeu prin darul său divin, nu poate fi alterat prin nici o întrebuinţare. Totuşi, noi nu gustăm acestea, ca să nu se creadă că ne

77. Pe creştini nu-i fac să dea înapoi oprobiul public, chinurile şi moartea, fiindcă sînt mîngîiaţi de Tatăl ceresc; nici nu se încîntă de onoruri publice şi putere, fiindcă sînt trecătoare; nici nu participă la distracţiile publice, care au fost ceremonii religioase şi au devenit manifestări ucigătoare de trup şi de suflet.

închinăm demonilor, cărora li s-au adus jertfe, sau că ne e ruşine de religia noastră. 2. Cine ne poate pune la îndoială iubirea pentru florile primăverii? Nu culegem noi cu drag primăvăraticul trandafir, crinul şi celelalte flori plăcute prin culorile şi parfumul lor? Ne plac şi ne sînt de folos şi risipite, singuratice, iar atunci cînd le facem ghirlande le atîrnăm la gît. Că nu ne încoronăm cu ele capul? Lucrul acesta să nu vă tulbure. Noi obişnuim să simţim mirosul plăcut al florilor cu nasul, nu cu părul sau cu ceafa. 3. Ne învinuiţi că nu ducem coroane morţilor; dar mai mult mă minunez eu cum voi puteţi da făclii celor ce mai simt încă şi coroane celor ce nu mai simt deloc. Dacă sînt fericiţi, morţii nu mai au nevoie de flori, iar dacă sînt nenorociţi, nu se pot bucura de ele. 4. În liniştea în care trăim, în aceeaşi linişte ne pregătim înmormîntările. Nu împletim coroane de flori, care s-ar usca, fiindcă purtăm o coroană mereu verde, din florile veşniciei, pe care ne-a dat-o Dumnezeu. Liniştiţi, modeşti şi fără griji prin dărnicia Dumnezeului nostru, ne întărim nădejdea în fericire şi în viaţa viitoare, crezînd mereu în prezenţa şi-n măreţia Lui. Renaştem şi trăim de pe acum o viaţă fericită, cînd privim la viitor. 5. Să zicem că Socrate, acel nebun din Atena, mărturisind că nu ştie nimic, deşi tocmai prin mărturisirea demonului celui mai mincinos a ajuns el vestit, să zicem că a văzut limpede. Să zicem iarăşi că Arcesilau, Carneade şi Pyrrhon [78] şi toată mulţimea filozofilor academici se mai îndoiesc încă şi mai cugetă şi că înţeleptul Simonides cere încă mereu amînare pentru răspunsul său. Noi dispreţuim totuşi încruntarea sprîncenelor la filozofii aceştia pe care-i ştim corupători, adulteri, tirani, gata oricînd să vorbească împotriva viciilor, pe care ei însă le practică. 6. Noi nu ne trîmbiţăm înţelepciunea, ci o purtăm în inimă, nu vorbim lucruri mari, ci le trăim, şi ne pare bine că am dobîndit ceea ce ei au căutat cu încordare şi n-au putut găsi. De ce să fim nerecunoscători? De ce să ne duşmănim pe noi înşine, cînd adevărul divin a ajuns la maturitate în timpul nostru, şi să nu ne bucurăm de fericirea noastră? Să judecăm drept: superstiţia să înceteze, să se pedepsească nelegiuirea şi să se păstreze adevărata religie! [79].

XXXIX.

1. Octavius îşi terminase vorbirea, dar noi am rămas cîtva timp în tăcere, cu atenţia încordată. Eu însă m-am pierdut de prea marea admiraţie pe care o simţeam faţă de el. El însoţeşte cu exemple şi dovezi

78. Filozofi greci sceptici.

79. Creştinii nu se ating de resturile de la jertfele închinate idolilor; se împodobesc cu flori şi de pe acum gustă din fericirea veşnică, dorind încetarea superstiţiei, pedepsirea fărădelegilor şi păstrarea adevăratei religii.

tot ce spusese. Înfăţişase idei juste prin autoritatea lecturilor sale, idei care ar fi fost mai uşor de simţit decît de exprimat. A combătut apoi pe răuvoitori cu aceleaşi arme filozofice cu care ei erau înarmaţi, arătînd adevărul nu numai limpede, dar şi în mod plăcut.

XL.

1. Pe cînd gîndeam în tăcere la acestea, Caecilius deodată strigă : «Îl felicit din inimă pe prietenul Octavius şi mă felicit şi pe mine totodată. Acum nu mai aştept sentinţa ta, dragă Marcus. Am învins amîndoi : mă consider şi eu învingător, deşi fără glorie, căci după cum Octavius m-a învins pe mine, tot aşa eu am triumfat asupra rătăcirii mele. 2. În ce priveşte problema principală, recunosc Providenţa unică, admit pe Dumnezeu şi cred în sinceritatea religiei creştine, care a devenit şi a mea. Mai rămîn de limpezit cîteva amănunte, care, deşi nu stau în calea adevărului, sînt însă necesare pentru învăţătura desăvîrşită. Pentru că am căzut de acord şi pentru că soarele coboară de acum spre asfinţit, să lăsăm acestea mai bine pe mîine. 3. Dar eu mă bucur, le spun eu, mai mult decît toţi, pentru că Octavius a învins şi pentru mine, luîndu-mi sarcina ingrată pe care o aveam de a da eu hotărîrea. Totuşi, n-am cuvinte să subliniez cu laudă şi meritul lui. Mărturia unui om şi mai ales a unui singur om e prea slabă, dar Octavius are un dar deosebit de la Dumnezeu. Cu ajutorul şi inspiraţia lui Dumnezeu el a obţinut victoria». 4. Ne-am despărţit după acestea veseli şi voioşi cu toţii : Caecilius pentru că devenise creştin, Octavius pentru că a ieşit învingător, iar eu pentru credinţa unuia şi pentru victoria celuilalt.

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

Acca Larenia şi Flora, XXV, 8
Aceeaşi figură, trăsături deosebite, XVIII, 1.
Acelaşi lucru : fiare, foc, mare, XI, 4.
Acuzare, IV, 3.
Acuzaţii, XVI, 4.
Adevărata libertate, XXXVIII, 1, 2.
Adevăratele jertfe sînt cele duhovniceşti, XXXII, 2—3.
Adevărul divin la maturitate, XXXVIII, 6; limpede şi plăcut, XXXIX; în adîncime, V, 3; — nu lauda, XIV, 7.
Adorarea zeilor, VI, 1; statuilor XXII, 7.
Adoră capul asinului, IX, 3; părţi ruşinoase, IX, 4; un om pedepsit, IX, 4.
Adunări nelegiuite, IX, 1; — nocturne, VIII, 4.
Alia, VII, 4.
Aleşii lui Dumnezeu, XI, 6.
Altare, X, 2.
Amintiri, I, 1.
Amphiaraus, XXVI, 5.
Anaxagora, XIX, 6.
Anaximene, XIX, 5.
Antichitatea nepricepută, XX, 1.
Antoniu Iulian, XXXIII, 4.
Apollo, XXIII, 5; XXIV, 5.
Apollo Pitianul, XXVI, 6.
Arderea cadavrelor, XI, 4.
Ariston, XIX, 13.
Aristotel, XIX, 9.
Arme filozofice, XXXIX.
Astarte, VI, 2.
Augurii, VII, 1.
Auspicii, VII, 4 etc.; şi augurii romani, XXVI, 1.
Autoritatea, VI, 2; filozofiei, VIII, 2.

B

Bellona, XXX, 5.
Belus, VI, 1.
Bogaţi, averi, aur, dar nu înţelepciune, XVI, 5—6.
Briareu, XXIV, 4.
Bucuria, II, 2.
Buni şi răi, V, 10.
Busiris, XXX, 4.

C

Caeciliu, II, 4; IV, 1 etc.
Caius Caesar, XXVI, 4.
Ca într-un azil: stricaţi, criminali, incestuoşi, asasini şi trădători, XXV, 2.
Camillus, V, 12.
Casa şi stăpînul, XVIII, 4.
Castitatea, VII, 3.
Castrarea sacră, XXII, 9.
Categorie jalnică, VIII, 3.
Castor şi Polux, XXIII, 7.
Căsătoria, XXXI, 5—6.
Catilina, XXX, 5.
Cer, sub pămînt, V, 5.
Ceremonii religioase, VI, 1; VII, 2; ascunse, IX, 4—5.
Ceres, VI, 1; XXIII, 2.
Cerul, XVII, 5—6.
Cetatea, VI, 2.
Chinurile crucii, XII, 4; veşnice, XXXV, 3—4.
Chinochefalul, XXIII, 1.
Cibela Dindima, XXIII, 4.
Ciclopul, XXIV, 6.
Ciuma, lupte, V, 10.
Ciine legat de candelabru, IX, 6.
Cîrmuirea întregii naturi, XVII, 4.
Claudius, VII, 4.
Cleante, XIX, 10.
Cloacina, XXV, 8.
Clodius, Flaminius şi Iunius, XXVI, 2.
Complicitate la crimă, IX, 5.
Consfinţirea zeilor în aur, XXII, 7.
Convorbiri, I, 5.
Copii, III, 5.
Copil plin de făină, IX, 5.
Consus, XXV, 8.
Corpul, învierea cu el, XI, 7.
Coribanţii, XXIII, 3.
Coroanele morţilor, XXXVIII, 3—4.
Credinţă, IX, 4; XI, 6.
Creştinii închipuiesc monştri, dihănii, X, 5; adoră monştri, devorează copii, comit incesturi, XXVIII, 7.
Curiozitate neruşinată, X, 5.
Cultul măgarilor şi al zeilor-animale; al boului Apis; al şerpilor, crocodililor, păsărilor, peştilor, al neruşinării, XXVIII, 7—11.

D

Demonii, XXVII; sub statui şi în temple; toate relele posibile 1 sq; XXVI, 8—12.
Democrit, XIX, 8.
Demostene, XXVI, 5.
Deşertăciunile credinţei păgîne, I, 5.
Diana, XXIII, 6.
Din viclenie sau ignoranţă, XVI, 1.
Din dezgustul de a cerceta, V, 3.
Diogene din Babilon, XIX, 12.
Dionisie, V, 12.
Dispreţ faţă de temple; faţă de dregătorii şi purpură, VIII, 4.
Dispută filozofică, IV, 4.
Dorul, II, 3.
Duhurile necurate, XXVI, 8—12.
Duioşie, dragoste, I, 1.
Dumnezeul adevărat, XXVII, 2; îl adorăm, nu-L arătăm, căci nu-L vedem, XXXII, 4; decît în lucrări, XXXII, 5—8; mai ales în noi, XXXII, 9.

E

Elementele, V, 7.
Ennius, XXVI, 6.
Epicurei şi sfîrşitul lumii, XXXIV, 3.
Epicur, XIX, 8.
Epona, XXVIII, 7.
Erigona, XXIII, 7.
Esculap, XXIII, 5.
Etna, Vezuviul şi vulcanii, ard dar nu se termină, XXXV, 3 sq.
Existenţa lui Dumnezeu, XVII, 4.

F

Falaris, V, 12.
False divinităţi cucerite, XXV, 5.
Faţa ridicată vede cerul, XVII, 2.
Farmecul vorbelor, XIV, 4.
Febra, XXV, 8.
Fecioarele, VI, 2; vestale, XXV, 10.
Fericirea, V, 11; XXXVIII, 6.
Fiarele, XVII, 2.
Filozofii: corupători, adulteri, tirani, XXXVIII, 5, despre unitatea puterii creatoare şi pronietoare, XIX, 3—15.
Flaminius, VII, 4.
Florile primăverii, XXXVIII, 2; veşnicei, XXXVIII, 4.
Foc distrugător, V, 7; XI, 1.

Fraţi, ca fii ai Unicului Dumnezeu, moştenitori ai aceleiaşi speranţe, XXXI, 8; IX, 2.
Fronton, IX, 6; XXXI, 1.
Frumuseţea şi buna rînduială a creaţiei, XVII, 10—11.

G

Galbeni la faţă, fricoşi, nu vor învia, nici nu trăiesc, XII, 6.
Galii, jertfe omeneşti, XXX, 4; VI, 2.
Gîndirea, V, 5.
Gîndurile ascunse, X, 5.
Glumă, I, 3; — a unui actor comic, XXXIV, 7.
Groaza, VIII, 4; — şi cruzimea neomenească, XXV, 2.
Grele chinuri, IX, 4.

H

Heraclit din Pont, XIX, 9.
Hercule, XXIII, 7; XXIV, 5.
Hesiod, Homer, XIX, 11; XXIV, 2.
Hostanes, XXVI, 11.
Hostilius, XXV, 8.

I

Iadul pentru păgîni, XXXV, 5—6.
Ianuarius, XV, 2.
Ianus, zeul luminii, XXIII, 5.
Ignoranţi, V, 4; ignoranţă, IV, 3.
Impietate de a cerceta, V, 3.
Incestul, IX, 6; XXXI, 1—4.
Incestuoşi, IX, 7.
Inspiraţi de zei, VII, 6.
Isis, XXII, 10; XXIII, 1.
Iosif Flaviu, XXXIII, 4.
Iubire, IX, 2.
Iunius, VII, 4.

Î

Înarmaţi cu religiozitate, VI, 2.
Începuturile imperiului prin crime, XXV, 2.
Îndatoriri religioase, VI, 2.
Îngropare, nu ardere, XXXIV, 10.
Înşelaţi, XII, 1; XIV, 5.
Întocmire de atomi, XVII, 1.
Întrecere la crimă, XXV, 3.
Întunericul ruşinii, IX, 7.
Învăţătura strămoşilor, VI, 1.
Învierea după creştini şi la filozofii vechi, XXXIV, 6—12.
În vis, VII, 6.

J

Jertfe omeneşti şi neomeneşti, XXX, 4.
Judecător, V, 1; nedrept care pedepseşte *soarta*, XI, 6; XXVIII, 5.
Junona, XIX, 10.
Jupiter, VI, 3; XIX, 12; XXIII, 6; — şi Ganimede, XXIV, 7; — se teme de Styx, XXXV, 2; Latiaris, XXX, 4.
Jurămîntul sîngelui, XXX, 5.

L

Leacuri pentru boli, VII, 6.
Legaţi prin jertfă, IX, 5.
Legile divine ale naturii, XI, 1.
Legea adevărului, XVI, 6.
Lemnele de ocară ale crucii, IX, 4.
Lesne crezători, XIV, 6.
Locuri de cult, IX, 1.
Lucrurile divine, V, 5; — îngrozitoare, IX, 3.
Lumea creată de raţiunea divină, XVII, 3.
Lumina înţelepciunii şi a adevărului, I, 4.

M

Magii, XXVI, 10, 11.
Mancinus, XXVI, 2.
Mani, VI, 2.
Marcu, III, 1.
Marea, II, 4; V, 7.
Marte şi Venus, XXIV, 7.
Meşter iscusit, raţiune desăvîrşită, XVII, 16.
Materia lichidă, V, 7.
Maxima vestită, V, 5.
Mărturiile, VII, 3.
Măruntaiele *animalelor*, VII, 1.
Metempsihoza, XXXIV, 6 sq.
Minciuni, XII, 2; XX, 2; XXVIII, 6.
Minerva, XIX, 12; XXIII, 5.
Misterele eleusine, XXIII, 1—2.
Mîncare: fiarele din arenă, XXX, 6.
Mînia morţii, XII, 4.
Moartea după moarte, VIII, 4.
Mucius Scaevola, XXXVII, 3—5.
Muţi în public, VIII, 4.

N

Natura dă înţelepciunea, XVI, 5; V, 7; VI, 1.
Nădejdea fericirii şi în viaţa de apoi, XXXVIII, 4.
Nebunii îşi apără nebunia, XXII, 10.
Neînvăţaţi, necultivaţi, sălbatici şi grosolani, XII, 7.
Nemurirea, un vis, XII, 3.

Neparticipare la spectacolele publice, XII, 5.
Neptun, XIX, 10.
Nevăzut, nejudecat, nemăsurat, nenumit, Dumnezeu, XVIII, 8—10.
Nici altare, nici temple, nici statui cunoscute, X, 2.
Numărul creştinilor, XXXI, 7.

O

Oamenii împărăţesc fără şi contra lui Dumnezeu, XII, 5.
Obiectele cultului, IX, 4.
Octavius, bunul şi prea credinciosul prieten, I, 1.
Omucidere, XXX, 6.
Omul, universul, XVII.
Operele poeţilor asupra naşterii zeilor, VII, 5.
Oracole, VII, 5.
Orbul Tiresias, XXVI, 6.
Orfeu, XIX, 11.
Osiris, XXII, 10.
Ospeţele, IX, 6; — incestuoase, XXXI, 1.
Ostia, II, 3.

P

Paliditatea, XXV, 8.
Pan, XXIII, 5.
Pămîntul şi cerul, XI, 1.
Paulus, XXVI, 3.
Pedeapsă veşnică, XI, 5.
Picus, XXV, 8.
Pieirea cerului, XI, 2.
Pirus, XXVI, 6.
Pilumnus, XXV, 8.
Plăsmuire de elemente, XVII, 1.
Platon, XIX, 14; — despre sfîrşitul lumii şi despre înviere, XXVI, 12; XXXIV, 4 sq.
Poeţii, XIX, 1, 2; Dumnezeu e unul, XXVI, 9.
Poveşti, VI, 2; — gali, castraţi, XXVIII, XXIII, 4.
Prezicători, VII, 6.
Prietenia, I, 5.
Prieteni, II, 2.
Prizonierii romanilor, X, 4.
Pronia divină, V, 12; XX, 1.
Proserpina, XXIII, 2.

R

Răni în loc de rugăciuni, XII, 3.
Răutatea, V, 11.
Rătăcire, V, 6.
Război, VI, 2.
Religia veche, VIII, 1; deşartă şi nebună, IX, 2; VI, 2.
Respect, rang, cinste, IV, 6.
Resturile de la sacrificii, XXXVIII, 1.
Roma, II, 1.
Romanii îngropau de viu, XXX, 4.

S

Sacrificii, VII, 1.
Sanctuarele femeilor adultere, XXII, 8.
Sarpedon, XXIV, 4.
Saturn, XXIII, 5.
Săracii, munca, înţelepciunea, XVI, 5.
Sărăcia după creştin, XXXVI, 3—7.
Scrierile vechi ale iudeilor, XXXIII, 4.
Semnul adorării, II, 4.
Semne ascunse, IX, 2.
Semnul nevinovăţiei şi al modestiei, XXXI, 8.
Serapis, II, 4; XXII, 10.
Sfinţenia sacrificiilor, VI, 2.
Sfîrşitul lumii, XXXIV, 1; după filozofii antici, XXXIV, 2—9.
Situaţia iudeilor, în funcţie de legătura cu Dumnezeu, XXXIII, 2—5.
Soarta, V, 10; — nesupusă legilor, V, 13; — e sigură, VI, 1; XXXVI, 1, 2.
Sorb sîngele, IX, 5.
Socrate, V, 12.
Speuzip, XIX, 7.
Suflet, I, 3.
Stoicii despre sfîrşitul lumii, XXXIV, 2.
Styxul şi fluviul de foc, XXXV, 1 sq.
Straton, XIX, 8.
Strălucirea cerească, XVII, 2.
Superstiţii, V, 7.

T

Tales din Milet, XIX, 4.
Tatius, XXV, 8.
Taurida Pontică, XXX, 4.
Templele măreţe, VII, 5; — şi altarele nu cuprind pe Dumnezeu, XXXII, 1—3.
Teodor din Cirene, VIII, 2.
Teofrast, XIX, 9.
Tiberinus, XXV, 8.
Timpurile intimităţii şi prieteniei, I, 5.
Timpul, munca, odihna, XVII, 6.
Trafic, XXV, 11.

U

Uciderea copiilor, IX, 5.
Unire vremelnică, V, 8; — a elementelor, V, 9.
Unitatea de conducere, XVIII, 6—7.
Universul imens, XI, 1.

V

Vechimea dă sfințenie, VI, 3.
Venus, XXIV, 4.
Veșnicia vieții, XI, 3.
Viața viitoare, VIII, 4.
Viclenie minunat întocmită, XIV, 7.
Victoria, VI, 2; — e triumful asupra rătăcirii proprii cu ajutorul lui Dumnezeu, XI.
Virtutea verifică în încercări, XXXVI, 8—9.
Volumnus, XXV, 8.
Vorbe frumoase, argumente serioase, XV, 1.
Vorbirea simplă face atrăgătoare judecata, XVI, 6.

Z

Zbucium sufletesc, IV, 1.
Zeii, ființe binevoitoare sau foștii regi, VI, 1, 2.
Zeitățile învinse, VI, 2; necunoscute, VII, 2.
Zenon, XIX, 10.
Zeu făcut: dintr-un stîlp de spînzurătoare, dintr-o oală de noapte, din piatră, XXII, 3—5, XXIII, 6.

X

Xenofon, XIX, 7, 13.

SFÎNTUL CIPRIAN

CĂTRE DONATUS
DESPRE UNITATEA BISERICII
DESPRE RUGĂCIUNEA DOMNEASCĂ
DESPRE GELOZIE ŞI INVIDIE

SFÎNTUL CIPRIAN

INTRODUCERE GENERALĂ

Viaţa Sfîntului Ciprian ne este foarte bine cunoscută după convertirea lui la creştinism prin documentele de prim ordin ca Epistolele sale, Viaţa sa, scrisă de diaconul său Pontius şi Actele proconsulare ale martiriului său, la care se adaugă informaţii şi caracterizări scurte din operele lui Lactanţiu, Fer. Ieronim, Fer. Augustin şi Casiodor.

Fiu al unui bogat păgîn, primeşte o educaţie aleasă şi o foarte bună formaţie intelectuală, devenind mare retor al timpului său în Cartagina. Născut pe la anul 210, se converteşte către 245 avînd, după aceea, ca preot şi episcop, o activitate scurtă, dar extraordinar de rodnică pentru Biserică[1]*. Convertirea sa este atribuită de Pontius influenţei binefăcătoare a unui preot venerabil, Caecilian, pe care Sfîntul Ciprian îl va pomeni totdeauna ca pe «părintele vieţii sale noi». Experienţa sa profundă făcută cu prilejul trecerii la creştinism, o descrie el în micul tratat «Către Donatus». Apoi, potrivit poruncii Domnului, vinde o bună parte a averii sale, o împarte săracilor, se preoţeşte după doi ani, pentru ca după alţi doi (în 249), să fie făcut episcopul Cartaginei. Din acel moment, viaţa lui devine o luptă, asemenea aceleia a lui Tertulian, de a cărui influenţă duhovnicească a fost dominat, dar mai complexă şi, pînă la sfîrşit, încununată cu martiriul său public. Căci, într-o lume păgînă, şi creştină persecutată de păgîni — prigoana lui Deciu din vremea sa fiind una dintre cele mai groaznice din istoria creştinismului —, au fost nesfîrşite disputele între creştinii înşişi, şi schismele privitoare la cei căzuţi în păcatul renegării, în faţa primejdiei morţii şi privitoare la valoarea Botezului creştinilor înstrăinaţi. În această lume cu credinţă puternică, dar căreia întîmplările năprasnice din timpul ei, ca prigoanele, apoi ciuma şi alte nenorociri, îi puneau probleme cu totul noi, Sfîntul Ciprian s-a dovedit a fi un adevărat episcop ortodox, un conducător foarte abil, cumpănit şi în acelaşi timp nuanţat şi autoritar, după cazuri şi împreju-*

1. F. Cayré, *Précis de Patrologie...*, t. I, (Paris, Tournai-Rome, 1927), p. 244.

rări. Este unul dintre ierarhii antichității, care n-au ezitat să se opună Romei, spulberînd astfel și el cu fapta faima unui necreștinesc «primat papal» în epoca patristică. Trăind ca adevărat candidat la moarte într-o epocă în care creștinii au fost supuși, la scurt interval, la două prigoane groaznice — a lui Deciu și a lui Valerian —, s-a spus, și pe drept cuvînt, că el nu cunoștea în afară de bogata literatură latină veche, profană, decît Biblia și scrierile lui Tertulian, care i-au fost sprijin și întărire în marșul său către moarte: «Da magistrum» zicea el cînd cerea una din cărțile marelui înaintaș pentru lectura sa zilnică, alături de Scripturile sfinte [2].

Despre viața lui înainte de venirea la Hristos n-a dat nici în Epistola către Donatus, unde descrie prefacerea înnoirii vieții în Iisus Hristos, decît cîteva formule vagi, spre deosebire de fericitul Augustin de mai tîrziu.

Trecerea lui la creștinism nu s-a manifestat în scrierile sale prin izbucniri pasionate, ca acelea ale lui Tertulian ori Fer. Augustin, ci prin moderație și tenacitate, hotărîrile luate odată în ce privește viața sa fiind definitive și duse într-o liniște înspăimîntătoare, oarecum, pînă la moarte.

Autoritatea lui s-a manifestat pe nesimțite asupra colegilor săi africani, încă de la începutul episcopatului său, prin iradierea sa duhovnicească, prin tactul său și prin năzuința continuă spre unitatea Bisericii în credință și acțiune în așa fel încît să poată face față prigoanei cu toate forțele ei.

Acestor griji li se datoresc și eforturilor constante pe care le depune Sfîntul Ciprian împreună cu colegiul episcopal din Africa de mai multe ori în decursul vieții sale pentru aplanarea schismelor și conflictelor de tot felul. Acest colegiu, alcătuit pînă la sfîrșit din 100 de episcopi, reprezenta o putere mare centralizatoare, care a crescut pe măsură ce numărul său se diminua prin moartea martirică a celor ce o formau și care s-a desăvîrșit ca autoritate unificatoare în scurtul răstimp de mai puțin de o decadă (249—258), grație influenței și activității extraordinare a celui ce era numit în chiar actul martiric «papa Cyprianus».

În prima etapă a episcopatului său, caracterizată prin organizarea sistematică în imperiu, sub împăratul Deciu, a exterminării totale a creștinilor, prin obligația tuturor cetățenilor de a face dovada publică prin sacrificii aduse zeilor și declarații că nu sînt creștini, conștiința Sfîntului Ciprian l-a obligat să se ascundă pentru a sprijini duhovnicește

2. Pierre de Labriolle, *Histoire de la Litérature latine chrétienne*, ed. a II-a (Paris, 1924), p. 178.

și a conduce turma risipită de groaza chinurilor și a morții impuse de păgîni la mai puțin de un an de arhipăstorire. Faptul acesta i-a adus la început reproșuri triste din partea unor creștini înduhovniciți, așa cum vedem din corespondența sa (Ep. VIII, IX, XX). Asistența sa duhovnicească, îndrumările sale prin epistole ca și ajutorul său material, s-au dovedit însă a fi fost foarte necesare și folositoare; iar în problema acelor lapsi, *care se lepădaseră de Hristos de formă, ca să-și salveze viața, a cerut autoritatea înaltei ierarhii pentru ca să se mențină adevărata cale de revenire la turma lui: pocăința, pe care a indicat-o de la început viitorul Sfînt martir.*

Scrierile sale, dintre care unele improvizate, evident poartă semnul preocupărilor practice și grijilor marelui conducător.

În cartea a cărei autenticitate este contestată de unii specialiști (ca Labriolle), intitulată «Că idolii nu sînt zei» [3]*, Sfîntul Ciprian împrumtase din «Apologeticum» și din «Octavius», după Scriptură, principalele idei pentru folosul său sufletesc și al credincioșilor păstoriți de el. Tot de la Tertulian și din Scripturi extrăsese punctele de vedere privitoare la «Despre purtarea fecioarelor»* [4]*. Următoarele două scrieri de mai tîrziu, «Despre rugăciune» și «Despre folosul răbdării» vor imita și titlurile cărților lui Tertulian, de unde s-a inspirat și de care s-a folosit la concepere alor sale, de asemenea, pe temeiul scripturistic* [5]*.*

Prigoana lui Deciu a ridicat probleme grave, care i-au năpădit sufletul de tristețe. Întorcîndu-se la Cartagina după Paști în 251, Sfîntul Ciprian convoacă Sinodul african, la care au participat peste șaizeci de episcopi pentru a restabili rînduiala privitoare la acei lapsi, *căzuți de la credință prin lepădarea de Domnul. Tratatul său «De lapsis», citit în fața sinodului* [6]*, a fost aprobat în unanimitate de sinod: dintre cei căzuți, unii păcătuiseră prezentînd autorităților păgîne un certificat (libellus) că au sacrificat; aceștia erau primiți din nou în Biserică. Alții, însă, care jertfiseră zeilor (sacrificați), trebuiau să facă pocăință publică în Biserică toată viața, putînd fi reprimiți numai cu prilejul altei prigoane, ori în primejdie de moarte.*

Același sinod depuse pe preoții Novat și Felicissimus, care întrețineau o revoltă continuă în sînul Bisericii cartagineze de la alegerea sa

---

3. *Quod idoli dii non sint*, Migne, P.L., IV, col. 564—582.
4. *De habitu virginum*, Migne, P.L., IV, 440—464, luînd ca model tratatul *De virginibus velandis*, de Tertulian.
5. *De oratione dominica*, Migne, P.L. IV, col. 521—544 (la Tertulian fiind *De oratione* și *De bono patientiae*, Migne, P.L., IV, col. 622—638.
6. *De lapsis*, P.L., IV, 564—494.

ca episcop. Novat se agitase, dealtfel, și împotriva papei Corneliu cu prilejul alegerii acestuia, susținînd pe Novațian.

În același timp și cu un scop precis, Sfîntul Ciprian a susținut în fața Sinodului unitatea Bisericii sobornicești, *citind un lung referat cu titlul* «De unitate catholicae Ecclesiae», *din care se vede clar că într-o Biserică nu poate fi decît un episcop și că Bisericile sînt conduse de adunarea episcopilor lor. Tulburările la care au dat naștere alegerea papei Corneliu, ca și alte împrejurări (ca disputa despre botezul ereticilor), au dat prilejul Sfîntului Ciprian să se manifeste față de papă ca un coleg prieten care-i poate da sfaturi — în această epocă primară a Bisericii, care rămîne pentru ortodocși determinativă din punctul de vedere al colegialității episcopale* [7].

Izbucnirea unei molime teribile de ciumă a prilejuit Sfîntului Ciprian scrierea unei Epistole pastorale intitulată «Despre supunerea noastră la moarte» (De mortalitate). *Dar în același timp l-a obligat să răspundă într-un mod foarte asemănător lui Tertulian, adică violent, păgînilor, care acuzau pe creștini că au cauzat pedeapsa zeilor, căzută asupra tuturor, ca retorul Demetrian, în lucrarea sa apologetică «Ad Demetrianum»* [8].

Alături de tratatele «Că idolii nu sînt zei», *(amintit mai sus),* «Mărturiile către Quirinus», *în care Sfîntul Ciprian amintește acestuia că Legea* Veche *a fost conducătoare spre Hristos și că Profețiile s-au împlinit în Cel care a adus omenirii Evanghelia, după care trăim o viață nouă în Iisus Hristos* [9], *această scriere completează ciclul* celor apologetice. *În același timp îndeamnă pe credincioși la milostenie în broșura* «Despre fapte (bune) și milostenie» [10].

Cu această scriere el încheie ciclul celor pastorale, *împreună cu tratatele amintite mai sus ;* «Despre purtarea fecioarelor», «Despre rugăciunea domnească», «Despre folosul răbdării» *și cu scrierea* «Despre gelozie și invidie» [11], *în care condamnă cu asprime păcatele, care se manifestă adesea, zice Sfîntul Părinte, și între membrii ierarhiei creștine, împotriva dragostei, care caracterizează viața dumnezeiască.*

Problema valabilității Botezului *ereticilor întorși la Biserica-mamă a fost pusă pentru prima dată de montaniști și marcioniți. Biserica era*

7. Vezi din acest punct de vedere părerile unor teologi romano-catolici ca profesorii Adhémar d'Alès, în *La Théologie de St. Cyprien*, Paris, 1922, p. 146—172; F. Cayré, *Précis de Patrologie*, vol. I, cit. supra, p. 248—249, pe temeiul Epistolelor Sf. Ciprian, 44, 45, 47, 48, 51, 52, 57, 59, 60 și al Epistolelor 49 și 50 ale papei Corneliu.
8. *Ad Demetrianum*, Migne, P.L., IV, 544—564.
9. *Ad Quirinum*, Migne, P.L., IV, 622—638.
10. *De opere et eleemosynis*, Migne, P.L., IV, 601—622.
11. *De zelo et livore*, P.L., IV, 638—652.

împărțită din acest punct de vedere : Roma, Palestina și Alexandria primea pe eretici fără să-i reboteze ; Africa latină, Antiohia, Capadocia și Cilicia, dimpotrivă, nu-l socoteau valabil. Consultat în această privință, Sfîntul Ciprian convoacă în anul următor (256) Sinodul și cei 71 de episcopi prezenți au menținut tradiția africană, care a fost comunicată papei Ștefan printr-o Epistolă sinodală *(a LXXII-a)*[12]. *Acest punct de vedere va fi menținut într-o nouă Epistolă (a LXIII-a), dezvoltată pe larg împotriva unei scrieri anonime, care combătea rebotezarea* (De Rebaptismate) [13], *și care se crede că era epistola papei Ștefan adresată episcopilor Mauritaniei. Un nou sinod, cu optzeci și șapte de episcopi a fost adunat la 1 septembrie 256, care a întărit definitiv poziția adoptată. Atunci papa Ștefan a intervenit energic, combătînd-o pe temeiul celeilalte tradiții și afirmînd : «A nu se inova, ci a se ține de tradiție !», la care Sfîntul Ciprian a răspuns pe același ton, respingînd pretențiile papei de a-și impune o sentință nejustificată, prin Epistolele a LXXIV-a și a LXXV-a, adresate către doi ierarhi*[14]. *Deși papa l-a amenințat cu excomunicarea, Ciprian a menținut tradiția Bisericii africane, dovedind cu aceasta încă o dată ineficacitatea primatului papal susținut de teologii romano-catolici*[15]. *(Amintim că Biserica și-a însușit în decursul vremii punctul de vedere mai larg, pentru ușurarea revenirii în sînul ei și a fiilor ei depărtați de ea, în virtutea principiului* iconomiei).

Sfîrșitul Sfîntului Ciprian era aproape. Abia la șase ani după prigoana lui Deciu începu aceea a lui Valerian. Ca urmare Sfîntul fu exilat în Curubis, de unde continuă să conducă Biserica africană prin scrisori și mesageri.

Acolo scrie el înălțătorul tratat «Către Fortunat» *bazat pe texte biblice, ca răspuns la rugămintea acestui episcop de a descrie îndatoririle creștinilor în timpul persecuțiilor*[16]. *Admiratorul său, diaconul Pontius, care a descris viața și moartea sa la cîteva luni după sfîrșitul său glorios, pune valoarea personalității sale imediat după aceea a Apostolilor. Avem actele martiriului său, fiindcă ni s-au păstrat :* Actele proconsulare ale lui Ciprian *cuprind* trei părți : 1. Procesul verbal al interogatoriului *lui Ciprian în fața proconsulului Aspasius Paternus, urmat de exilul lui la Curubis (30 august 257) ;* 2. Procesul verbal *al celui de al*

---

12. *Epistola a LXXII-a*, Migne, P.L., III, 1050.
13. *Epistola a LXXIII-a*, Migne, P.L., III, 1183—1204.
14. *Epistola a LXXIV-a* a fost adresată Episcopului Pompea I, v. Migne, P.L., III, 1128—1137, iar a *LXXV-a* lui Firmilian al Cezareei, fiind aprobat de ambii ierarhi, Migne, P.L., III, 1153—1178.
15. Vezi Prof. Adhémar d'Alès, *la Théologie de St. Cyprien*, cit. supra, p. 206—210 și F. Cayré, *Précis de Patrologie*, vol. I, p. 249—251.
16. *Ad Fortunatum*, Migne, P.L., IV, 651—676.

doilea interogatoriu în fața proconsulului Galeriu Maximus și condamnarea la moarte, fiind executat la 14 septembrie 258 și 3. Istorisirea execuției săvîrșită la Villa Sexti, lîngă Cartagina [17].

Iată ultimul fragment al dialogului Sf. Ciprian cu proconsulul: «Tu ești Thascius Cyprian? Episcopul Ciprian răspunde: eu sînt. Proconsulul Galeriu Maximus continuă: tu te-ai manifestat ca șef al oamenilor fărădelege? Episcopul Ciprian răspunse: Da, eu. Proconsulul Galerius Maximus continuă: prea sfinții împărați îți poruncesc să sacrifici! Episcopul Ciprian zise: nu o voi face nicidecum. Galeriu Maximus îi spuse: gîndește-te bine la tine! Episcopul Ciprian răspunse: fă ce ți s-a poruncit; într-un caz atît de drept nici nu e nevoie să deliberezi. Atunci Galeriu Maximus, cerînd părerea consiliului său, dădu cu amărăciune și părere de rău sentința în aceste cuvinte: ai trăit multă vreme într-un spirit fără de lege și ți-ai făcut mulți complici în nefericita ta conspirație. Ți-ai făcut dușmani pe zeii Romei și niște sfinte legi și nici evlavioșii și prea sacrii prinți, augușții Valerian și Gallian, nici nobilul Cezar Valerian n-au putut să te aducă la practicarea cultului lor. De aceea, convins că ești autorul și promotorul celor mai oribile crime, vei servi ca exemplu celor pe care i-ai atras în acțiunea ta criminală: moartea ta va sancționa legea, — și spunînd aceste cuvinte, citi sentința de pe tăblițe: ordonăm ca Thascius Ciprian să piară prin sabie. Episcopul Ciprian zise: mulțumim lui Dumnezeu!»... «Îmbrăcat în unica sa haină de in, el îngenunche și păstră un minut de tăcere. Apoi porunci să se dea gîdelui 25 de monezi de aur. Credincioșii întindeau în jurul lui pînze ca să adune sîngele. Și-a legat el însuși legătura pe ochi, porunci să-i lege mîinile un preot și un sub-diacon și primi în fine lovitura de moarte...» [18].

Sfîntul Ciprian a rămas pentru posteritate drept conducătorul ideal pentru epoca lui și exemplu pentru alte epoci. Discipol al lui Tertulian care domina epoca sa, s-a deosebit de el prin caracterul său. «Ce deosebire între ascetul nestăpînit și sofistul viclean care a fost Tertulian și acest suflet loaial și adevărat în esență, deși foarte avertizat. Ciprian a avut calitățile de inimă care leagă, cheamă simpatia: vreau să spun mila, prudența, gustul de ordine, de armonie, de pace» [19]. *Chipul senin și radiator de bucurie creștină al conducătorului a fost deseori pus în contrast cu cel întunecat și furtunos al marelui apărător al celor*

17. Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, cit. supra, p. 184.

18. J. Tixeront, *Mélanges de Patrologie et d'Histoire des dogmes*, Paris, 1921, p. 207—208.

19. Pierre de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, cit. supra, p. 178.

închinați morții nedrepte. «Niciodată, scrie Cayré, n-a existat un suflet mai sobornicesc» [20]. *«Toate eforturile năzuiau să realizeze prin cuvînt și acțiune, acel* sacramentum unitatis, *forma esențială a adevăratului creștinism»* [21]. *S-a scos în relief profunda sa cultură clasică, cu multe reminiscențe de expresii și stil din Cicero și Virgiliu, rămînînd unul dintre clasicii creștini și ajungînd, fără greutate, la o mare perfecțiune în gruparea cuvintelor și armonia sunetelor în fraze lungi și foarte bine stilizate. S-a spus, de asemenea, că fiind mai puțin elegant decît Minucius Felix, a plăcut mult prin umanul simplu și sincer pe care-l exprimă* [22]. *De aceea se poate afirma că figura lui de episcop-martir a dominat istoria dramatică, aceea a persecuțiilor Bisericii din Africa, ba încă și aceea a literaturii ei. Lăudat de Sfinții Părinți el este studiat și astăzi cu simpatie* [23]. *Un catalog latin de cărți sfinte, publicat de Mommsen în 1886, după un manuscris din anul 359, numește imediat după cărțile canonice pe acelea ale Episcopului Cartaginei. Prudențiu i se adresează astfel într-un imn: «Oricare iubitor al lui Hristos, care te va citi, o, Cipriane, va studia operele tale. Duhul dumnezeiesc care s-a aplecat asupra Profeților pentru a-i inspira, a coborît din cer ca să reverse asupra ta valurile elocinței»* [24]. *Fer. Ieronim socotește de prisos să citeze operele lui Tertulian; atît de bine erau cunoscute. După care adaugă: «la ce folosește o listă a operelor lui Ciprian? Sînt cunoscute mai bine decît soarele». Iar unei nobile romane îi recomandă: «Cărțile lui Ciprian să nu le lași din mînă»* [25]. *Tot Fer. Ieronim, după Lactanțiu, îl numește «un episcop universal, un martir universal (al întregii Biserici). De aceea limba e neputincioasă să-l laude după cuviință»* [26].

Puține figuri de sfinți s-au bucurat de o slavă asemănătoare aceleia a Sfîntului Ciprian în Biserica universală și mai ales în cea africană. Cartagina i-a înălțat trei catedrale, dintre care una chiar pe locul martiriului său, acolo unde este mensa Cypriani, *alta pe mormîntul său, la Mappalia și a treia lîngă port* [27]. *Ziua sa aniversară, acele* Kypriana, *era sărbătorită la 14 septembrie în toată Africa, la Roma, la Constantinopol, în Spania. A fost citat la Sinodul de la Efes din 431*

20. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, vol. I, cit. supra, p. 251.
21. Adhémar d'Alès, *La théologie de Saint Cyprien*, cit. supra, p. 359.
22. G. Bardy, *Littérature latine chrétienne*, col. «Bibliothèque catholique des sciences religieuses», Paris, 1928, p. 42—43.
23. J. Tixeront, *op. cit.*, supra, p. 153.
24. Prudențiu, *Peristeph. imnul XIII*, 8—10; Migne, P.L., LX, 571.
25. Fer. Ieronim, *De viris illustribus, LIII, LXVII* și *Ep. XVII ad Laetam*, XII, Migne, P.L., XXII, 877.
26. Fer. Augustin, *Sermo CCCXIII*, 1; Migne, P.L., XXXVIII, 1423 și *De Baptismo*, III, 5; Migne, P.L., XLIII, 142.
27. H. Delehaye, *Les origines du culte des Martyrs*, Bruxelles, 1912 etc.

ca unul dintre Părinţii pe mărturia cărora se întemeia acest sinod pentru ca să condamne pe Nestorie. Gloria lui a strălucit în lumea întreagă [28].

Operele sale, numeroase pentru o viaţă creştinească atît de scurtă, sînt de o valoare excepţională, din punct de vedere moral, doctrinar şi sacramental [29]

LITERATURA

Ediţii [30]: Toate ediţiile operelor Sfîntului Ciprian sînt expuse amănunţit în aceea a lui W. *Hartel*, apărută la Viena în 1868, în col. *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (t. 3). *Ediţia princeps* este a lui *Ioannes Andreas*, Roma, 1471; următoarea e a lui *Erasm*, Basel, 1520. Urmează a lui *Gravius*, Colonia, 1544, şi apoi aceeea a lui *Manucius*, *Latini*, Roma, 1563. Dăm apoi nume celebre, unele citate deja în legătură cu publicarea operelor lui Tertulian: Ediţia lui Guillaume Morel, citată *Morelius*, Paris, 1564, a lui Iacob de Pamela, citată *Pamelius*, Anvers, 1568, a lui N. Rigault, citată *Rigaltius*, Paris, 1649, a lui Fell şi Pearson, citată Oxon, Oxford, 1682, a lui E. Baluze, citată *Baluzius*, Paris, 1726, care a fost reprodusă în *Patrologia Latina* a lui *Migne* (t. 3 şi 4, Paris, 1844) şi ediţia lui *E. Krabinger*, în 2 vol. (Tübingen, I, 1853 şi II, 1859). După ediţia lui W. *Hartel*, care rămîne cea mai bună, unele tratate ale Sfîntului Ciprian au fost publicate în ediţii ştiinţifice noi, dintre care amintim: aceea a lui Martin, *Florilegium Patristicum*, (21, Bonn, 1930, pentru *De Lapsis)*; a lui S. Colombo, *Corona Patrum Sales, Series Latina* (2, Turin, 1935, pentru *Ad Donatum*, *De Lapsis* şi *De opere et eleemosynis*, *De bono patientiae*, *De zelo et livore* şi aceea de a lui Bakhuisen Van Den Brink, *Script. christiani primaevi*, (I. Haga, 1946, pentru: *De Lapsis*, *Ad Donatum*, *De Catholicae Ecclesiae Unitate)*.

Traduceri: În franţuzeşte: Jacques Tigeou, *Les oeuvres de Saint Cecile Cyprien, avec quelques annotations sur aucuns lieux obscurs et difficiles, faictes françoises... avec trois tables*, Paris, 1574, la N. Chesneau. După un veac apare: *Scrmon de S. Cyprien sur l'Oraison de Notre Seigneur: Pater noster etc. de la traduction de M.D.D.*, Paris, la M. Prome, 1663. A urmat: *Les oeuvres de Saint Cyprien, évêque de Carthage et Martyr, traduites en français* — *par Monsieur Lombert, avec des Remarques, Une nouvelle Vie de Saint Cyprien, tirée de ses Ecrits*, et une *Table de Matières*, Paris, chez A. Pralard, 1672, în continuare cu alte 2 ediţii la Rouen, (în 1716), una la C. Ferrand şi alta la Antoine le Prevost. În sec. XIX au apărut: *Oeuvres complètes de Saint Cyprien, evêque de Carthage*, traduction nouvelle du M.N.S. Guillon, Paris, 1837; *Choix de Monuments Primitiis de l'Eglise chrètienne, avec notices littèraires, par* J.A.C. Buchon, Paris, 1837; M. de Genoude, *Les Pères de l'Église traduits en français*, Paris, 1842; fără autor: *Le Saint Cyprien. Histoire de sa vie et extraits de ses écrits* (Lille, 1848). *Histoire et oeuvres complêtes de Saint Cyprien. Traduction française par l'abbé Thibaut*, 2 vol., Tours, 1868, 1869. În sec. XX, avem patru traduceri moderne: Canonicul L. Bayard: *Tertullien et Saint Cyprien* (fragmente), col. «Les moralistes chrétiens», Paris, 1930; Adalbert Hamman: *Prières des premiers chrètiens. Textes choisis et traduits*, Paris, 1950 şi Strasbourg,

28. Pierre de Labriolle, *op. cit.*, supra, p. 217—219.

29. Din punct de vedere *doctrinal*, rămîne unic tratatul *Despre unitatea Bisericii*, scris la 251; în acelaşi an a scris *Despre cei căzuţi de la credinţă (De lapsis)* cu cuprins *sacramentar*. *Apologetice* sînt două opere: *Că zeii nu sînt Dumnezei* (către 249) şi *Către Demetrian* (252). Celelalte scrieri sînt socotite de patrologi *opere morale, pastorale, cu iz mistic: Către Donat* (249); *Mărturiile sufletului către Quirinus* (către 249); *Despre îmbrăcămintea fecioarelor* (către 249); *Despre rugăciunea domnească* (252); *Despre mortalitate* (252); *Despre fapte (bune) şi milostenie* (253); *Despre folosul răbdării* (256); *Despre gelozie şi invidie* (256); *Către Fortunat...* (257).

30. *Bibliografia* este luată după Prof. Michel Réveilland, *op. cit.*, supra, p. 71—73.

1957; Dr. Denys Gorce, *les écrits des Saints*, (Namur, 95—120); Mgr. Victor Saxer, *Cyprien, l'Unité de l'Eglise*, Col. «Les Pères dans la foi», Paris, 1969.

În englezește: C. Thornton, *The Treatise of S. Caecilius Cyprien, translated with notes and indices*, în col. «*Library of the Fathers*», t. 3, Oxford, 1839; R. E. Wallis, în «*Ante-Nicene Chiristian Library*» t. 8, Edimbourg, 1868; Idem, în *Antenicene Fathers*, t. 5, New-York, 1907; S. H. Gee, *St. Cyprian. On the Lord Prayer*, Londra, 1904; Roy J. Deferrari, *St. Cyprian Treatises*, în col. *Fathers of the Church*, vol. 36, New-York, 1958.

În germană: J. Baer, în *Bibliothek der Kirchenväter*, (ed. Bardenhewer, Th. Schermann, C. Weymann, în Kempten și München, t. 34, 1918); Th. Michels, *S. Th. C. Cyprianus, Das Gebet des Herrn*, în *Das Siegel. Ein Jahrbuch Katholischen Lebens*, Leipzig, 1925.

În românește: Pe lîngă *Patrologiile* citate mai sus (de Pr. I. Coman și de Pr. Cicerone Iordăchescu), amintim traducerea «Rugăciunii domnești» precedată de viața și scrierile Sfîntului Ciprian, publicată de două ori de Pr. Matei Pâslaru: *Scrieri alese din operele Sfîntului Ciprian...*, traduse după textul original latin, vol. I, în «Biblioteca Părinților Bisericești» (R. Vîlcea, 1935); *Sfîntul Mucenic Ciprian*, I, *Despre rugăciunea domnească, adică explicarea rugăciunii Tatălui nostru*, însoțită de o descriere a vieții Sfîntului Mucenic, R. Vîlcii, 1937.

SFÎNTUL CIPRIAN

CĂTRE DONATUS

INTRODUCERE

Prezentînd această Epistolă, primul tratat al Sfîntului Ciprian, marele patrolog, specialist în elocvența patristică, episcopul Freppel, scrie despre el că «este una dintre cele mai frumoase bucăți ale literaturii bisericești», iar despre autorul ei : că Africa epocii primare «va oferi spre admirația veacurilor un episcop, care ar fi de ajuns el singur ca să facă ilustră o Biserică» [1].

Cadrul literar-real, amintește pe acela al lui «Octavius» : ieșirea din oraș și o mărturisire a unui neofit către un creștin convertit de curînd, pentru a-l hotărî să renunțe definitiv la lume și la plăcerile ei. În acest scop el face o descriere comparativă a păgînismului din veacul lor și a creștinismului, așa cum îl trăiește el prin lucrarea Duhului Sfînt. Sfîntul Ciprian își închinase viața Domnului, vînzînd o parte din bunurile sale și împărțindu-le săracilor, apoi îmbrățișase viața monastică, primise preoția și, în același an, — 249 — avea să fie numit episcop al celei mai mari cetăți a Africii.

Cuprinsul acestei epistole se poate împărți în patru părți :

Într-o Introducere *scurtă (cap. I—II), Sfîntul Ciprian invită pe prietenul său Donatus la o convorbire duhovnicească într-o grădină liniștită în afara cetății (cap. I). Cele ce-i vor fi împărtășite vor fi nu într-o formă retorică frumoasă ca la barou și în piețele publice, ci simple, dar adevărate, cum se cuvine (cap. II).*

În partea I-a *(cap. III—V), descrie* prefacerea creștinului într-un om nou prin lumina strălucitoare a harului dumnezeiesc, *care a împrăștiat întunericul în care-l ținuse cufundat ca în moarte păgînismul.*

Cap. III descrie greutățile pe care le întîmpină păgînul care vrea să treacă la creștinism : cum să primească ideea unei nașteri din nou, ră-

1. Mgr. Freppel, evêque d'Angers, *Saint Cyprien et l'Eglise d'Afrique au III-e siècle*, ediția III-a, Paris, 1890, p. 68.

mînînd în acelaşi corp, dar schimbîndu-te sufleteşte. Cum să schimbe deprinderile vechi, înrădăcinate, cum să se înfrîneze cînd a fost obişnuit o viaţă întreagă în lux şi desfătări ? Cum să primească o viaţă modestă cel ce a trăit în onoruri şi demnităţi : «Întotdeauna are nevoie, cum îi era obiceiul, de permanente atracţii, pentru ca băutura să-l stimuleze, trufia să-i dilate orgoliul, mînia să-l aprindă, rapacitatea să-l stăpînească, cruzimea să-l aţîţe, ambiţia să-l desfăteze, poftele să-l prăbuşească».

Cap. IV descrie transformarea supranaturală *petrecută în fiinţa sa o-dată cu venirea sa la Hristos. «Odată cu spălarea păcatelor prin baia Botezului, toată viaţa sa lăuntrică a fost puternic luminată de Sfîntul Duh. Cele vechi s-au dus şi toate s-au făcut noi. Căci, prin puterea şi lucrarea lui Dumnezeu, cunoaştem chiar de mai înainte arătările viitorului şi încetăm de a mai păcătui». Căci cele trupeşti vin din lumea pămîntească şi ceea ce e însufleţit de Duhul Sfînt vine de la Dumnezeu. (S-a amintit de biografii Sfîntului Ciprian, elogiul pe care i l-a făcut Sf. Pontius, descriind — printre altele — viaţa sa într-o aureolă miraculoasă : «Nu e lucru obişnuit să seceri îndată după ce ai semănat : nimeni nu culege struguri de la o viţă care a fost plantată de curînd ; nimeni nu caută roade coapte dintr-un pom plantat de curînd. La el (Sf. Ciprian), totul a ajuns îndată la maturitate. Spicul a precedat sămînţa ; culesul viilor, înaintea ciorchinilor ; rodul a luat-o înaintea rădăcinii» (Din «Viaţa Sfîntului Ciprian», cap. II).*

Cap. V. Lucrarea harică *se desfăşoară în acord şi pe măsura dorirli ei de către om : «Dacă eşti ceea ce ai început să fii, zice Sfîntul Ciprian, harul dumnezeiesc îţi va da cu atît mai multe puteri, cu cît va creşte mai mult în inima ta... Izvorul Său (al Sfîntului Duh) este nesecat şi într-o neîntreruptă revărsare, numai să înseteze şi să se deschidă înaintea lui inima noastră. Cîtă credinţă avem, atît ne împărtăşim din harul divin». ...În felul acesta ne apărăm şi de duhurile necurate.*

Partea a II-a *este* descrierea îngrozitoare a religiei păgîne şi a influenţei ei nefaste *asupra societăţii păgîne (cap. VI—XIII).*

În cap. VI Sfîntul Ciprian invită pe prietenul său să se urce cu mintea pe un munte înalt, de unde să observe agitaţia sălbatică a lumii păgîne : *marea stăpînită de piraţi, drumurile de bandiţi, pretutindeni războaie, pămînt umed de sînge, plin de omucidere — crimă, de război — vitejie.*

Cap. VII. Oraşe *doritoare de voluptăţi crude : lupte de gladiatori în arene, cu trupuri umflate de grăsime, pentru ca victimile să fie cît mai preţioase, într-un omor făcut cu artă. Fiare sălbatice aţîţate de tineri*

îmbrăcați frumos, la moartea cărora vin rudele și părinții care plătesc locurile ca să privească la un astfel de sfîrșit tragic.

Cap. VIII descrie teatrul antic din punct de vedere creștin care, pentru ca durerea și rușinea provocate să fie cît mai impresionante, excelează prin paricide și incesturi. Perversiunea și crima, imoralitatea și josnicia sînt atribuite și zeilor, pentru ca de la înălțimea lor să însemne o chemare, un îndemn și o justificare a oricărei nelegiuiri umane.

În cap. IX se dezvăluie și se condamnă cu asprime imoralitatea unei societăți în plină decadență în care «cel ticălos defăimează pe cei ticăloși... Aceiași în public sînt învinuitorii, iar pe ascuns vinovații, față de ei înșiși sînt deopotrivă judecători și judecați...».

Cap. X descrie venalitatea și delațiunea care tronează în justiție. «Deși legile sînt săpate pe cele 12 table de aramă, care, expuse în public, arată drepturile și datoriile fiecăruia, totuși, se calcă legile, se greșește împotriva dreptului și nevinovăția nu este sigură acolo unde trebuie să fie apărată... Acolo sînt gata de a intra în acțiune sulița, sabia și călăul ; cangele sfîșietor, banca de tortură, focul, toate acestea reprezintă pentru un om singur mai multe mijloace de chinuri decît îi sînt membrele corpului...». Cine să apere pe acuzat ? Avocatul ? Dar el înșală la nevoie clientul. Judecătorul vinde sentința și comite crima în loc de a o pedepsi. Cinstea nu mai contează, legalitatea pactizată cu necinstea și forța publică poate face ce vrea. Nici o teamă de legi, nici o jenă de judecător. Ceea ce se poate cumpăra nu produce teamă. «A fi între cei vinovați este o crimă nevinovată. Cine nu imită pe cei răi, îi ofensează».

Cap. XI—XII demonstrează vanitatea bunurilor acestei lumi în societatea păgînă, ca onoruri, bogăție, putere. Ele sînt prea adeseori datorate, nu muncii cinstite și capacității, ci unor mîrșăvii și lipsei de demnitate, ori unei situații trecătoare, la care sînt sensibili lingușitorii vremelnici. Amăgirea prostească nu întîrzie mai niciodată să se dea pe față și să părăsească gol și singur pe omul nedemn și nevrednic de aceste bunuri.

Dar mai ales bogatul tremură de frica de a-și pierde bogăția, călcat de tîlhari, ori asasinat de ucigași, hărțuit de procese calomnioase ale dușmanilor invidioși. Nu înțelege că este prizonierul aurului și că mai mult este posedat decît posedă, tratează pe toți și pe prieteni și pe copii ca pe niște străini — îngrămădind mereu averi pe care le numește bunuri, dar în realitate sînt dușmani.

Cap. XIII referindu-se la puterea împăratului păgîn însuși, amintește niște adevăruri crude în conjunctura momentului istoric, în care fuseseră asasinați șase împărați în doi ani : «Cel ce este temut, scrie Sfîntul Ci-

prian, trebuie să se teamă... Stăpînirea are atîta siguranță cîtă acordă și ea supușilor... Ca o răsplată a răului, cu cît au fost mai înalte demnitățile și onorurile deținute, cu atît mai mari pot fi pedepsele pentru deținători».

Partea a III-a *(XIV—XVI), este o perorație vibrantă pentru dobîndirea fericirii cerești, pe care creștinul mîntuit o posedă și începe s-o trăiască de aici de pe pămînt.*

Cap. XIV descrie pacea cerească, care a smuls pe creștin din vîrtejul veacului acestuia, în care demonul îi întindea din toate părțile cursele nimicitoare și l-a condus la limanul odihnitor al mîntuirii. Ajuns aici, cu sufletul plin de recunoștință față de Dumnezeu nu mai rîvnește nimic din acest veac, fiind mai mare decît veacul. După ce sufletul, privind cerul a cunoscut pe Ziditorul său, începe să fie ceea ce crede că este, mai presus de soare și de orice putere pămîntească.

Cap. XV dă creștinului cu bucurie duhovnicească sfaturi adecvate pentru păstrarea și dezvoltarea trăirii sale duhovnicești : să păstreze nestricată și întreagă doctrina creștină ; să se roage și să citească Cuvîntul lui Dumnezeu, căci în felul acesta vorbește cu Dumnezeu și Dumnezeu cu el și pe cine l-a îmbogățit El nimeni nu-l va face sărac. El a devenit templul Duhului Sfînt, mai împodobit decît cele mai scumpe podoabe și luminat cu lumina dreptății și care nu se va dărîma niciodată.

Concluzia *(XVI) justifică scurtimea tratatului : deși este sigur că nu l-au obosit pe Donat cele spuse despre bunătatea divină, fiind ora cinei de seară și pentru ca această clipă să nu fie lipsită de harul ceresc, va continua cu cîntări de psalmi : «Pentru cei dragi ai tăi, masa va fi și mai plăcută, dacă i se adaugă imnuri religioase, care încîntă urechile».*

S-a presupus, teoretic, că punerea în scenă și monologul ar putea fi socotite artificii literare [2]. Dar «pus la locul lui în viața lui Ciprian, (Epistola către Donatus) ia un alt caracter și ne dezvălue cu sinceritate, fondul unui suflet mare» [3]. Marele retor romano-catolic al veacului trecut a apreciat mai ales această frumusețe morală : «Ceea ce mă impresionează în această primă piesă sînt încă mai puțin calitățile particulare de scriitor decît noblețea caracterului și înălțimea sensului moral. Nimeni n-a ridicat mai sus decît Ciprian stima pentru cele sufletești și sentimentul demnității, pe care-l dăruiește omului harul Evangheliei. Se poate afirma într-un sens că n-a părăsit niciodată vîrful acestui munte

2. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, tom. I, Paris-Tournai, Rome, 1927, p. 245.
3. Pr. Prof. A. d'Alès, *La Théologie du Saint Cyprien*, Paris, 1922, p. 331.

unde a dus pe Donat ca să facă să contemple de sus desfăşurarea evenimentelor; şi deviza vieţii sale este în întregime (cuprinsă) în această frază pe care am citit-o şi care exprimă aşa de bine ideea pe care şi-o făcea despre creştin: «Ce-ar putea cere, ce ar putea regreta pe lume cel care e mai mare decît lumea ?» [4].

LITERATURA

Ediţiile tratatului «Către Donatus» sînt foarte numeroase. Amintim mai întîi pe cele generale, dintre cele mai vechi, ştiind că W. *Hartel* a dat o listă foarte lungă cu detalii în «*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*», în t. III, 1, 2, 3, Viena, 1868, a acestor ediţii. Se notează ca mai interesante şi mai folositoare dintre aceste ediţii următoarele [5]: *Ediţia princeps a lui J. Andreas*, Roma, 1471; Ediţia lui *Erasm*, Basel, 1520; ediţia pregătită da latini, la *Paul Manuce* («*Manutiana*» *Roma, 1563*). Urmează: *J. de Pamèle*, Anvers, 1568; *N. Rigault*, Paris, 1648; *de Fell* şi *Pearson*, Oxford, 1682, socotită de *Bayard* mai bună, cea mai bună rămînînd ultima, a lui W. *Hartel*, din secolul trecut. În secolul nostru au manifestat o preferinţă deosebită pentru acest tratat de spiritualitate creştină toate micile colecţii selective, ca: S. Colombo, *Corona Patrum*, Series Latina, 2, Turin, 1935, cu: *Ad Donatum, De Lapsis, Ad Demetrianum, De opere et eleemosynis, De Bono patientia, De zelo et livore*; Bakhuisen van Den Brink, *Script. christiani primaevi*, I, La Haye, 1946, cu: *De Lapsis, Ad Donatum, De Catholicae Ecclesiae Unitate.*

Traducerile sînt şi ele numeroase. Amintim din nou cîteva colecţii: *Franceze:* Jacques Tigeou publică, în 1574, *Les oeuvres de Saint Cecile Cyprien, avec quelques annotations sur aucuns lieux obscurs et difficiles faictes françoises...* avec trois tables (Paris, la Chesneau). La un veac mai tîrziu, apare una dintre cele mai bune traduceri din toate timpurile, a lui Lombert — *Les oeuvres de Saint Cyprien, évêque de Carthage et Martyr, traduites en Français, par Monsieur Lombert, avec des Remarques, Une nouvelle Vie de Saint Cyprien, tirée de ses Ecrits, et une Table de Matières*, Paris, chez A. Pralard, 1672; ea va fi retipărită la Rouen în 1716, întîi la C. Ferrand şi apoi la Antoine le Prevost. Pierre Floriot o va traduce în a sa *Morale chrétienne*, Bruxelles, 1741. În sec. al XIX-lea notăm *Oeuvres complètes de Saint Cyprien, évêque de Carthage. Traduction nouvelle de M.N.S. Guillon*, Paris, 1837; *Choix de Monuments Primitifs de l'Eglise chrétienne, avec notices littéraires par J.A.C. Buchon*, Paris, 1837, ed. II-a, în 1860 şi a III-a la Orléans, în 1875. Paralel se răspîndea în Franţa traducerea lui M. de Gennoude, *Les Pères de l'Eglise, traduits en français*, Paris, 1842. În 1868—1869 se tipăreşte *Histoire et oeuvres complètes de St. Cyprien. Traduction française prr M. l'Abbé Thibaut* (2 t.), Tours. În veacul nostru, tratatul «Ad Donatum» va fi publicat cu comentarii de canonicul profesor L. Bayard, în *Tertullien et Saint Cyprien*, col. «Les moralistes chrétiens», Paris, 1930, p. 24—51. Fragmente găsim la Dr. Denys Gorce, *Les écrits des Saints*, Namur, 1958, şi la alţii.

În englezeşte: G. Thornton, *The Treatises of S. Caecilius Cyprian ...translated with notes and indices*, în col. «Library of the Fathers», Oxford, 1839; R. E. *Wallis, Antenicene Fathers*, 5 vol., (New-York, 1907); Roy J. Deferrari, *St. Cyprian Treatises*, in *The Fathers of The Church*, New-York, 1958.

În germană: J. Baer, *Bibliothek der Kirchenväter*, ed. Bardenhewer, Th. Schermann, C. Weymann, Kempten und München, 1918 etc.

---

4. Mgr. Freppel, *op. cit.*, supra, p. 81.
5. Canonicul L. Bayard, *Saint Cyprien, Correspondance*, t. I, v. «Col. des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé», ed. II-a, Paris, 1962, p. XLIV—XLV.

CĂTRE DONATUS

(AD DONATUM) *

I.

E bine că-mi aminteşti, prea iubite Donatus, de promisiunea pe care am făcut-o şi pe care n-am uitat-o. Dealtfel, anotimpul culesului de vii este cel mai potrivit pentru convorbiri prelungite, cînd sufletul slobod de griji se poate bucura de răgazul obişnuit după un an de oboseală. Dar nu numai timpul, ci şi locul este prielnic ; căci înfăţişarea plăcută a grădinilor este odihnitoare, iar adierile blînde ale toamnei ne mîngîie şi ne recreează. Totuşi, ca să ne petrecem ziua în mod plăcut stînd de vorbă şi adîncindu-ne gîndurile în subiecte interesante, din învăţăturile divine, să mergem într-un loc în care să nu fim deranjaţi de vreo prezenţă nedorită sau de gălăgia şi de zgomotele nestăpînite ale familiei. Vom găsi un colţ sigur de retragere sub boltele de viţă care, agăţate pe araci şi întinse pe zăbrele , au format cu frunzele lor galerii de verdeaţă. Acolo putem să ne auzim bine unul pe altul şi să privim arborii şi viţele, cu cele auzite hrănindu-ne mintea, iar cu cele văzute ochii. Ştiu, însă, că dorinţa conversaţiei constituie acum singura ta preocupare, singura plăcere, că această dorinţă te face să stai cu ochii aţintiţi la mine, să laşi la o parte atracţiile priveliştilor plăcute şi să mă asculţi în întregime atent, cu chipul, cu mintea şi cu dragostea ta faţă de mine [1].

II.

Cele ce vor ajunge de la mine în inima ta, cîte şi cum vor fi, nu sînt spuse într-o formă deosebită şi căutată ; talentul meu în acest domeniu este destul de modest, nu se ridică pe culmile artei nici prin bogăţia, nici prin frumuseţea exprimării ; voi începe totuşi cu posibilităţile pe

* Traducerile din Cyprianus au fost făcute de David Popescu după textul ediţiei publicată de Guilelmus Hartel în «Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum», Windobonae, MDCCCLXVIII.

1. Introducere asemănătoare aceleia a cărţii «Octavius», a apologetului Minucius Felix, predecesorul său.

care le am, fiindcă subiectul de tratat este în ajutorul meu. Graiul împodobit să-şi găsească teren de desfăşurare în tribunale şi în cuvîntările politice; cînd este vorba despre Domnul şi Dumnezeul nostru, sinceritatea deplină a cuvîntului în susţinerea credinţei este ajutată nu de farmecul elocinţei, ci de puterea faptelor. Ascultă aşadar cuvinte nu frumoase, ci adevărate, exprimate nu într-o formă care să atragă auditori, ci într-un chip simplu şi sincer, potrivit vorbirii despre bunăvoinţa divină. Primeşte ceea ce se simte înainte de a se învăţa, ceea ce nu se culege printr-o lungă străduinţă şi trecere de timp, ci se însuşeşte pe o cale scurtă şi plină de repede răsplată.

III.

Pe cînd, neştiutor de viaţa mea, zăceam în întuneric şi în noapte adîncă, pe cînd pluteam pe căi rătăcite, fără nici o ţintă, în voia valurilor agitate ale acestei lumi, străin de lumina adevărului faţă de deprinderile mele de atunci, credem că este cu totul greu şi aproape cu neputinţă de obţinut mîntuirea pe care mi-o promitea bunătatea divină. Nu credeam că poate cineva să se nască din nou şi, însufleţit de o nouă viaţă prin apa mîntuitoare a botezului, să se lepede de aceea ce fusese înainte, rămînînd cu acelaşi corp, dar schimbat la minte şi la suflet. Cum e posibilă, ziceam eu, o totală transformare, ca deodată şi pe neaşteptate să se înlăture ceea ce era format prin alcătuirea de la început, ca şi ceea ce s-a adăugat în timp? Deprinderile vechi au rădăcini adînci şi puternice; cînd învaţă înfrînarea cel ce s-a obişnuit cu mese bogate şi cu mîncăruri scumpe? Cum îmbracă haina simplă a omului de rînd cel ce a strălucit în aur şi purpură admirat de toţi pentru hainele lui luxoase? Cine găseşte plăcere în onoruri şi demnităţi nu poate să devină cu uşurinţă un simplu particular lipsit de glorie. Cel înconjurat de numeroasa suită a clienţilor se socoteşte pedepsit dacă e singur. Întotdeauna are nevoie cum şi era obiceiul, de permanente atracţii, pentru ca băutura să-l stimuleze, trufia să-i dilate orgoliul, mînia să-l aprindă, rapacitatea să-l stăpînească, cruzimea să-l aţîţe, ambiţia să-l desfăteze, poftele să-l prăbuşească [2].

IV.

Acestea erau gîndurile care mă frămîntau. Căci şi eu eram strîns în lanţurile marilor rătăciri de mai înainte, de care nu credeam că mă pot elibera. Astfel, eram robul viciilor mele care mi se păreau fireşti;

2. Prefacerea prin harul dumnezeiesc într-un om nou, care trăieşte o viaţă nouă în Domnul nostru Iisus Hristos.

fără să sper ceva mai bun, cultivam ceea ce era rău în mine ca pe ceva propriu și înnăscut. Dar, după ce cu apa renăscătoare mi-am spălat petele din trecut și-n inima curățită de păcate a pătruns lumina purificatoare, după ce cu ajutorul Duhului Sfînt a doua naștere m-a transformat într-un om nou, ca prin minune mi se părea că deodată îndoielile mi se spulberă, cele închise se deschid, cele întunecate se luminează, ceea ce înainte mi se părea greu devine ușor, socoteam că pot înfăptui ceea ce este imposibil. Era astfel ușor de recunoscut că tot ce aveam trupesc și supus greșelilor venea din lumea pămîntească și că a început a aparține lui Dumnezeu ceea ce era de acum însuflețit de Duhul Sfînt. Știi, desigur, și recunoști ca și mine ce pierde și ce cîștigă cel ce moare în păcate sau trăiește în virtuți. Știi tu însuți toate acestea și nu ți le spun ca să mă înalț pe mine, fiindcă lauda de sine este ceva odios. Și, mai ales, nu poate fi spus cu trufie, ci cu recunoștință, ceea ce nu se adaugă ca o virtute a omului, ci se recunoaște ca dar al lui Dumnezeu, astfel încît a nu mai păcătui începe a fi un rod al credinței, după cum păcatele anterioare au fost rod al erorii umane. Toată puterea noastră vine de la Dumnezeu, repet : de la Dumnezeu. De la El avem viața, de la El puterea, de la El primim toate darurile și, astfel formați, cunoaștem mai dinainte arătările viitorului [3]. Numai să fie, însă, teama păzitor al nevinovăției noastre, pentru ca ceea ce ne-a fost insuflat cu blîndețe de Dumnezeu în mințile noastre, ca dar al bunătății cerești, să se păstreze printr-o dreaptă lucrare în cămara sufletului, pentru ca nu cumva în locul ocrotirii primite să-și facă loc lipsa de veghe și să se strecoare din nou vechiul dușman.

V.

Dealtfel, dacă tu păstrezi calea dreptății, mergînd cu pas ferm și fără să aluneci, dacă legat de Dumnezeu cu toate puterile și cu tot sufletul ești ceea ce ai început să fii, grația divină îți va da cu atît mai multe puteri, cu cît ea va crește mai mult în inima ta. Căci nu există mod sau măsură în ceea ce privește darurile lui Dumnezeu, după cum este obiceiul în darurile pămîntești. Dimpotrivă, Duhul Sfînt curge din belșug într-o albie fără maluri și nu este strîns, ca-ntr-o închisoare, înăuntrul unor hotare precise și măsurate. Izvorul Său este nesecat și într-o neîntreruptă revărsare, numai să însetеze și să se deschidă înaintea Lui inima noastră. Cîtă credință avem, atît ne împărtășim din harul divin.

3. Sfîntul Ciprian face o descriere profundă a acestei prefaceri dumnezeiești a vieții omului nou, pe care el a trăit-o, așa după cum ne arată Sfîntul Pontius în viața marelui martir cartaginez pe care scris-o.

De acum este cu putinţă ca prin moravuri cinstite, prin gînduri curate şi cuvinte fără pată să fie nimicit efectul rău al otrăvurilor şi să devină medicament pentru suferinzi, să se ferească de rătăcire sufletele slabe şi să-şi întărească sănătatea, să se impună celor cu gînduri duşmănoase pacea, celor violenţi calmul, celor cruzi blîndeţea. Este de asemenea cu putinţă ca duhurile rele şi necurate, care se dedau la atacuri împotriva oamenilor, prin ameninţări mustrătoare să fie constrînse la mărturisire, prin lovituri puternice să fie silite să iasă din corpurile în care au intrat, să se îndepărteze zvîrcolindu-se, văitîndu-se, gemînd de teama pedepsei care le aşteaptă, să fie alungate cu biciul şi urmărite cu focul. Acţiunea lor este reală, deşi nu se vede ; rana este ascunsă, dar efectul este manifestat. De îndată ce am început să fim astfel, Duhul Sfînt pe care L-am primit devine conducătorul nostru ; dar fiindcă nu ne-am schimbat încă trupul şi membrele, conducerea Lui rămîne acoperită sub norul veacului [4]. Pe cît de mare este puterea sufletului, pe cît de sigură îi este cîrma, nu tot pe atît este sustras de contactul primejdios cu lumea, încît cel curat şi fără prihană să fie ferit de orice lovitură din partea duşmanului ; totuşi el devine mai mare şi mai puternic prin forţele sale şi este în stare să înfrunte cu drept autoritar orice armată duşmană care-l ameninţă.

VII.

Şi pentru ca semnele harului divin să strălucească şi mai puternic prin arătarea adevărului, îţi voi da o lumină pentru cunoaştere, o făclie care să lumineze prin întunericul acestei lumi acoperite în colbul tuturor răutăţilor. Închipuieşte-ţi că pentru puţin timp eşti urcat pe vîrful înalt al unui munte prăpăstios, că priveşti de acolo înfăţişarea lucrurilor care se găsesc mai jos de tine şi că, avînd sub ochi tot ce se poate vedea, liber de legăturile pămînteşti, priveşti vîrtejul lumii în mişcare : îţi va inspira milă felul în care arată lumea aceasta aşa cum erai şi tu mai înainte, şi, recunoscător în faţa lui Dumnezeu, îi vei mulţumi cu mare bucurie că ai scăpat. Priveşte drumurile pîndite de tîlhari, mările împînzite de jefuitori, războaiele în toi pretutindeni, cu taberele pline de groază şi cruzime. Pămîntul este plin de sîngele vărsat şi de unii şi de alţii, iar omuciderea, care săvîrşită de unul singur este crimă, cînd este colectivă se numeşte vitejie. Nu nevinovăţia aduce nepedepsirea crimei, ci proporţiile sălbăticiei.

4. În acest capitol se arată biruinţa harică a Duhului Sfînt în războiul nevăzut din această lume.

VII.

Acum, dacă-ți întorci fața și ochii spre orașe, vei vedea mulțimea care oferă un spectacol mai trist decît singurătatea mormintelor. În amfiteatre se dau lupte de gladiatori pentru ca sîngele vărsat să desfete niște priviri pline de cruzime. Iată un gladiator cum se întărește cu mîncări suculente, cum își îndoapă cu hălci de carne corpul său atletic, pentru ca, bine hrănit, moartea să-i fie mai scump plătită. Omul este ucis pentru plăcerea omului și este o pricepere, o deprindere, o artă să poată ucide cineva. Crima nu numai se înfăptuiește, se învață. Ce poate fi mai inuman, mai nemilos ? Uciderea e ridicată la rangul de știință și a ucide se socotește un act de glorie. Ce este acela, te întreb, cum poate fi calificat locul unde sînt expuși fiarelor oameni pe care nimeni nu i-a condamnat, în puterea vîrstei, frumoși la chip și bine îmbrăcați ? Se socotesc onorați că trăiesc pentru moartea de bună voie și se laudă bieții cu nenorocirile lor. Luptă cu animalele nu din vreo vină, ci din nebunie. Tații își privesc fiii, fratele este în lojă, sora este și ea spectatoare și, dacă pregătirea spectacolului cere un preț mai mare, pentru ca mama să asiste la propria ei jale, — vai, durere !, — mama cumpără loc și cu astfel de preț. Și în spectacole atît de nelegiuite și de criminale ei nu-și dau seama că și privitul cu ochii înseamnă într-un fel paricid.

VIII.

Întoarce-ți acum privirea la un alt spectacol, nu mai puțin regretabil, vei vedea și în teatre aceleași scene producătoare de durere și rușine oferite de tragedii care prezintă în versuri crime ale celor vechi. Paricide și incesturi din trecut sînt închipuite, în toată grozăvia lor, pe scenă ca fapte adevărate, ca să nu se uite cu trecerea vremii că ele au existat. Se atrage atenția tuturor, de orice vîrstă, că ceea ce s-a petrecut se mai poate petrece. Niciodată veacurile nu îngroapă delictele, niciodată o crimă nu este acoperită de vreme, niciodată nu este înmormîntată în uitare o nelegiure. Încetînd de a mai fi crime, ele devin exemple. Mimii produc desfătare ca documente de turpitudine, pentru a recunoaște ce s-a petrecut acasă, sau pentru a auzi ce se poate petrece. Adulterul cînd este văzut se învață și răul face atrăgător viciul, devenind de autoritate publică. Matroana, care poate se dusese cu sentimentul rușinii la spectacol, devine după spectacol nerușinată. Cîtă decădere a moravurilor, ce ațîțare la ticăloșie, ce hrană a viciilor, ce nerușinare a gesturilor histrionice care prezintă, contrar convenientelor și dreptului, imoralitatea și crima în toate formele ei : bărbații se castrează, toată demnitatea și vi-

goarea sexului sînt degradate şi produce plăcere scena în care un bărbat e transformat în femeie. Crima ajunge să fie lăudată şi cineva e socotit cu atît mai destoinic, cu cît este mai josnic, fiind privit, — vai, nelegiuire! — cu plăcere. Ce îndemnuri nu poate provoca un astfel de personaj? Pune în mişcare simţurile, aţîţă pornirile, atacă puterea de rezistenţă a unui suflet sănătos din punct de vedere moral. Şi necinstei atrăgătoare nu-i lipseşte puterea de a furişa în oameni perdiţia prin vorbe plăcute la auz. Sînt reprezentaţi pe scenă adulterul Marte, neruşinata Venus, acel Jupiter şef nu mai mare în domnie decît în vicii, înflăcărat de amoruri pămînteşti, chiar cu fulgerele lui, aci albind în pene de lebădă, aci destrămîndu-se în ploaie de aur, aci sărind condus de păsări, să răpească tineri. Acum întreabă-te dacă poate fi cineva care să privească acestea cu onestitate şi ruşine. Cine-şi venerează zeii îi imită. Pentru că la cei de jos delictele celor de sus devin ceva religios [5].

IX.

O, de ai putea, de pe un loc înalt de observaţie, să-ţi furişezi privirea în cele secrete, să deschizi uşile unor camere şi să dai în vileag ce se ascunde în ele! Ai vedea că se practică în ele de către cei fără ruşine ceea ce n-ar putea privi un om cu ruşine, ceea ce constituie o crimă şi numai faptul de a vedea ceea ce demenţii în urgia viciilor lor neagă că au săvîrşit, dar se grăbesc să săvîrşească. Cu pofte bolnave se împerechează bărbaţi cu bărbaţi, se petrec lucruri care nu pot plăcea nici celor ce le fac. Aş minţi dacă aş afirma că un astfel de om nu e piatră de scandal pentru alţii. Cel ticălos defăimează pe cei ticăloşi şi crede că, fiind conştient de vinovăţia sa, a scăpat, ca şi cum conştiinţa sa n-ar fi de ajuns pentru vinovăţie. Aceiaşi în public sînt învinuitori, iar pe ascuns vinovaţi, faţă de ei înşişi sînt deopotrivă judecători şi judecaţi. Condamnă afară ceea ce fac înăuntru, admit cu plăcere ceea ce învinovăţesc. Îndrăzneala merge mînă în mînă cu viciile şi neruşinarea cu cei neruşinaţi. Să nu te miri că ei vorbesc astfel. Orice vorbe ale lor sînt mai puţin vinovate decît gura care le rosteşte.

X.

Dar după atîtea căi înşelătoare, după multele lupte împrăştiate pe tot pămîntul, după spectacolele sîngeroase sau ruşinoase, după ticăloşiile poftelor consumate fie în lupanare, fie între pereţii caselor particu-

5. Spectacolele degradante ale luptelor de gladiatori (cap. VII) şi ale pieselor de teatru imorale (cap. VIII), preferate, arată preferinţele societăţii romane pentru crimă, adulter şi necinste.

lare, care cu cît își ascund mai mult culpa, cu atît sînt mai îndrăzneţe, poate că forul ţi se pare nevinovat, fiindcă, liber de injuriile provocatoare, pare a nu fi mînjit de nici un contact cu răul. Îndreaptă-ţi spre el privirea, şi vei găsi şi acolo multe fapte detestabile, care te vor face să-ţi întorci ochii în altă parte. Deşi sînt săpate legile pe cele 12 table de aramă care, expuse în public, arată drepturile şi datoriile fiecăruia, totuşi se calcă legile, se greşeşte împotriva dreptului şi nevinovăţia nu este sigură nici acolo unde trebuie să fie apărată. Bîntuie furia neînţelegerilor şi, cu toată prezenţa magistraţilor în togă, forul n-are parte de pace, ci mugeşte înnebunit de mulţimea proceselor. Acolo sînt gata de a intra în acţiune suliţa, sabia şi călăul; cangele sfîşietor, banca de tortură, focul, toate acestea reprezintă pentru un om singur mai multe mijoace de chinuri decît îi sînt membrele corpului. Cine să pună ordine în acest haos? Avocatul? Dar el e înţeles cu partea adversă şi înşală. Judecătorul? Dar el dă sentinţele pe bani. El şade pe scaun şi, în loc să pedepsească crima, o admite, astfel că, atunci cînd piere un acuzat fără vină, judecătorul se face vinovat de aceasta. Se petrec pretutindeni delicte şi veninul răufăcător contaminează minţile necinstite, făcîndu-le să greşească oriunde şi în orice fel. Acesta înlocuieşte un testament adevărat cu altul fals, acela dictează pe nedrept o pedeapsă capitală, aici copiii sînt alungaţi de la moştenire, acolo se dau bunurile unora la alţii străini. Duşmanul învinuieşte pe nedrept, calomniatorul atacă, martorul defăimează. Şi de o parte şi de cealaltă îndrăzneala vocii cumpărate împinge la minciună criminală, dar cei vinovaţi nu pier nici măcar împreună cu cei nevinovaţi. Nu există nici o teamă de legi sau de anchetator, nici o jenă de judecătar. Ceea ce se poate cumpăra nu produce teamă. A fi între cei vinovaţi este o crimă nevinovată. Cine nu imită pe cei răi îi ofensează. Legile tolerează greşelile şi ceea ce e public începe să fie permis. Ce ruşine şi răspundere faţă de cele săvîrşite, ce integritate morală poate exista acolo unde lipsesc cei datori să condamne delictele şi în schimb toţi pe care-i întîlneşti merită să fie condamnaţi? [6].

XI.

Dar fiindcă nu vreau să dau impresia că aleg tot ce e mai rău şi să-ţi atrag atenţia numai asupra a ceea ce este urît şi respingător, care ofensează privirile şi conştiinţa celor buni, iată, îţi voi arăta fapte care,

6. Justiţia romană este mînjită de venalitate, delaţiune, arbitrar şi interese personale; totul e haos iresponsabil. Rechizitoriul Sfîntului Ciprian împotriva justiţiei romane din acest capitol, aminteşte pe cel al lui Tertulian din Apologeticum şi din alte opere.

potrivit opiniei acestui veac și acestei lumi, nu sînt condamnabile. Și aici vei vedea lucruri de care trebuie să fugi. Ce crezi că sînt onorurile, fasciile, belșugul de avuții, puterea militară, purpura strălucitoare a demnităților, autoritatea imperială? Toate acestea sînt otrava ascunsă a ispitelor, răul cu față veselă, decăderea cu chemări înșelătoare, veninul aducător de moarte care, amestecat cu ceva dulce pentru a înșela, pare a fi medicament, dar de îndată ce se bea își face efectul nimicitor. Vezi pe unul distins prin îmbrăcămintea lui de purpură strălucitoare. Dar cu prețul cîtor mîrșăvii ajunge el în rangul pe care i-l conferă haina, cîte cheltuieli anterioare nu face pentru susținătorii aroganți, în fața cîtor uși de case impunătoare nu se prezintă dimineața ca să salute pe stăpînul casei, înconjurat de un alai numeros și obraznic ce pășește înaintea grupului de clienți, pentru ca după aceea și el să fie salutat cu aceeași pompă de către alții, care văd în el nu omul, ci puterea pe care o deține! Căci el nu merită să fie stimat pentru valoarea lui, ci pentru demnitatea obținută. Privește-l acum și cînd nu mai are acea demnitate: lingușitorii vremelnici au dispărut, suita care-l înconjoară l-a lăsat singur, devenind din nou simplu particular, cheltuielile făcute îi trezesc conștiința. Își dă în sfîrșit seama că și-a irosit averea ca să cîștige favoarea și voturile poporului. Ce amăgire zadarnică și prostească! A voit să aibă un titlu de vază, de pe urma căruia alegătorii n-au cîștigat, iar el, deși ales, în realitate a pierdut!

XII.

Uită-te acum la cei pe care-i socotești bogați, care unesc moșii cu moșii și, alungînd pe cei săraci din vecinătatea lor, își întind la nesfîrșit proprietățile, sau care și-au strîns grămezi uriașe de aur și argint, care exploatează mine și nu știu ce să mai facă cu banii: toți aceștia, în mijlocul atîtor bogății, sînt sfîșiați de griji, munciți de tot felul de gînduri să nu-i calce tîlharii, să nu-i asasineze ucigații, să nu-i hărțuiască cu procese calomnioase invidia dușmănoasă a celorlalți bogătași. N-are parte de liniște bogatul nici la masă, nici în somn, la ospețe oftează, chiar dacă bea dintr-o cupă încrustată cu pietre scumpe și șade pe un fotoliu moale, care-i îngroapă în puf corpul veștejit, veghează între perne nenorocitul și nu înțelege că bogățiile, cu toată strălucirea lor, sînt niște chinuri, că este prizonierul aurului și că mai mult este posedat decît posedă. O, detestabilă orbire a minții și adînc întuneric al dorinței nesănătoase! Deși ar putea să se ușureze de greutăți și să devină un om liber, continuă să se culce în mijlocul bogățiilor mereu neliniștitoare, stăruie să rămînă rob al grămezilor aducătoare de vinovății. De aceea

nu este deloc darnic cu clienții, nu împarte nimic la cei lipsiți, își păzește cu grijă chinuitoare aurul închis în casă ca pe un străin și nu dă nimic nici prietenilor, nici copiilor, nu cheltuie nici măcar pentru el însuși, posedă el cît poate numai să nu mai posede și alții, și, — o, ce nume ciudate! — lucruri care nu-i aduc decît rău el le numește bunuri.

XIII.

Sau crezi că le este asigurată lipsa de griji a celor care, avînd ca temei al puterii panglicile onorurilor și vaste bogății, strălucesc în splendoarea palatului imperial, înconjurați de gărzi care veghează înarmate? Dar teama aici e mai mare decît în altă parte. Cel ce este temut la fel trebuie să se și teamă. Nici puterea supremă nu e lipsită de primejdii, chiar dacă este înconjurată de o ceată numeroasă de slujbași și caută a fi pusă în siguranță din toate părțile. Are atîta siguranță stăpînirea, cîtă acordă ea însăși supușilor, și cel puternic se îngrozește în fața celor pe care el îi face îngrozitori. De aceea zîmbește ca să subjuge, mîngîie ca să înșele, înalță ca să coboare. Ca o răsplată a răului, cu cît au fost mai înalte demnitățile și onorurile deținute, cu atît mai mari pot fi pedepsele pentru deținători [7].

XIV.

Așadar există o singură liniște plăcută și statornică, o singură securitate puternică și întreagă: smulgerea din vîrtejul veacului agitat și stabilirea în portul odihnitor al mîntuirii. Cel ajuns în acest port își înalță de la pămînt ochii spre cer și, primit în harul Domnului, apropiat cu gîndul de Dumnezeu, este mîndru că poate disprețui în conștiința sa tot ceea ce este socotit de alții pe pămînt mare și înălțător. De acum nu mai poate dori sau rîvni nimic din acest veac, căci el este mai mare decît veacul. Cît de stabilă și de nestrămutată este ocrotirea cerului, cît de mare este sprijinul ceresc în bunurile veșnice, care ajută la smulgerea din laturile acestei lumi, la curățirea de murdăria pămîntească și la dobîndirea nemuririi veșnice! Să ne gîndim la situația dinainte, cînd dușmanul ne întindea din toate părțile cursele primejdiilor nimicitoare. Acum sîntem determinați să iubim și mai mult ce vom fi, de vreme ce putem ști și condamna ce eram. Și nu e nevoie de bani, de unelte politice sau de forță armată pentru ca omul să ajungă la cea mai înaltă demnitate și putere; harul lui Dumnezeu nu se obține prin eforturi deosebite, căci el este gratuit și se primește ușor. După cum de la sine

7. Și onorurile (cap. XI), și bogățiile (cap. XII) sînt trecătoare și amăgitoare; cu cît sînt mai mari, cu atît mai mari pot fi și răzbunările împotriva celor ce le dețin.

soarele îşi împrăştie razele, ziua luminează, izvorul curge, ploaia udă, tot aşa se revarsă Duhul cel ceresc. După ce sufletul, privind cerul, a cunoscut pe Făcătorul său, începe să fie ceea ce crede că este, mai presus de soare şi de orice putere pămîntească [8].

XIV.

Tu, pe care armata cerească te-a înrolat în tabăra ei spirituală, prin virtuţi religioase păstrează nestricată şi întreagă învăţătura primită. Roagă-te şi citeşte în mod regulat; în felul acesta tu vorbeşti cu Dumnezeu şi Dumnezeu cu tine. El să te formeze, El să te educe în spiritul învăţăturilor Sale. Pe cine a făcut El bogat nimeni nu-l va face sărac. Nu mai poate avea nici o lipsă sufletul care s-a ospătat din hrana cea cerească. Casele îmbrăcate cu plăci de marmură scumpă şi cu tavanurile aurite vor fi fără nici o valoare pentru tine, cînd ştii că mai degrabă tu trebuie să fii îngrijit şi împodobit, că-ţi este mai de preţ această casă, din care Domnul a făcut templul Său, şi în care a început să locuiască Duhul Sfînt. Să zugrăvim această casă în culorile nevinovăţiei, s-o luminăm cu lumina dreptăţii. Aceasta nu se va prăbuşi niciodată din cauza vechimii, aurul nu i se va deprecia şi pictura de pe pereţi nu i se va degrada. Cele vopsite doar la suprafaţă sînt trecătoare şi nu oferă încredere posesorilor cele ce nu sînt posesiuni adevărate. Numai aceasta rămîne cu podoabele veşnic vii, cu onoarea deplină, cu strălucirea permanentă. Nu poate să se dărîme sau să piară; poate dimpotrivă să devină şi mai frumoasă cînd corpul se va întoarce în ea [9].

XVI.

Despre acestea ţi-am vorbit deocamdată, prea iubite Donatus, în puţine cuvinte. Deşi îţi încîntă auzul şi asculţi fără să te oboseşti cele ce ţi se spun despre bunătatea divină, ca unul care eşti întărit şi sigur în credinţa ta, fiind plăcut urechilor tale numai ceea ce e plăcut şi Domnului, va trebui să nu mă extind prea mult, întrucît ca prieteni vom vorbi destul de des, mai ales că ne găsim în concediu şi avem destul timp. Acum soarele e gata să apună şi e bine să dedicăm repaosului ceea ce ne-a rămas din zi. Pentru ca ora cinii să nu fie lipsită de graţia cerească, să

8. Mîntuirea, bunul suprem, ne asigură o poziţie sigură deasupra tuturor bunurilor pămînteşti în linişte şi fericire.

9. Nu ne mai îngrijim de cele trecătoare, ci de cele veşnice. Însuşi sufletul, templul lui Dumnezeu, devine din ce în ce mai strălucitor şi se va întoarce în trup, casa lui înduhovnicită după înviere. Rugăciunea şi citirea Cuvîntului lui Dumnezeu întreţin legătura cu El spre desăvîrşirea noastră.

cîntăm din psalmi înainte de a ne așeza la masă. Tu ai bună memorie și voce frumoasă; începe așadar tu, ca de obicei. Pentru cei dragi ai tăi masa va fi și mai plăcută, dacă i se adaugă imnuri religioase, care încîntă urechile [10].

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC*

A

Același corp, sufletul schimbat, III, 9.
Adulterul, VIII, 11.
Albie fără maluri, V, 7.
Anotimpul, I, 2.
Amăgire zadarnică, XI, 23.
Apa renăscătoare, IV, 5.
Arătările viitorului, IV, 22.
Arătarea adevărului, VI, 2.
Armata cerească, XV, 1; — dușmană, V, 29.
Arta uciderii, VII, 9.
Atracții, III, 18.
Ațîță pornirile, VIII, 23.
Aur și argint, XII, 3.
Auzul, XVI, 2.

B

Bani, XIV, 14.
Biciul și focul, V, 21.
Bogații, XII, 1; — sînt amăgiți, XII, 25.
Bucurie, VI, 11.
Bună memorie și voie frumoasă, XVI, 9.
Bunătatea divină, XVI, 3.
Bunăvoință, II, 11.

C

Calea dreptății, V, 1.
Căi rătăcite, IIII, 2; — înșelătoare, X, 1.
Cămara *sufletului*, IV, 26.
Cel temut trebuie să se teamă, XIII, 5.
Ce se cumpără nu produce teamă, X ,32.
Cîntări din Psalmi, XVI, 9.
Cîrma, V, 25.
Colbul răutăților, VI, 4.
Contactul cu lumea, V, 26.
Convorbiri, I, 3.
Corpul atletic, VII, 5.
Crime nevinovate, X, 30.
Culmile artei, II, 3.
Culpă încrustată, XII, 9.
Cursele, XIV, 12.
Cuvîntările politice, II, 7.

D

Dar al lui Dumnezeu, IV, 18; IV, 22; V, 5.
Decădere a moravurilor, VIII, 15.
Dementi, IX, 6.
Demnitatea, nu valoarea, XI, 18; — și puterea, XIV, 17.
Deprinderile, III, 4; — vechi, III, 12.
Desfătarea privirilor crude, VII, 4.
Destoinic, josnic, VIII, 20.
Douăsprezece table de aramă, X, 8.
Drumurile cu tîlhari, VI, 11.
Duhurile necurate, V, 15.
Duhul Sfînt, IV, 7; — ceresc, XIV, 20.
Dușmanul, calomniatorul, martorul, X, 25.

E

Efectul, V, 21.
Exemple, nu crime, VIII, 20.
Expuși relelor, oameni necondamnați, VII, 9—11.

F

Fapt necondamnabil, XI, 4.
Farmecul elocinței, II, 9.
Forul, X, 5; n-are pace, X, 13.
Forță armată, XIV, 15.
Furia neînțelegerilor, X, 11.

G

Gînduri curate, V, 11.
Grai împodobit, II, 6.
Grația divină, V, 3; cerească, XVI, 8.
Griji, gînduri, XII, 5.
Groază și cruzime, VI, 13.
Grupul de clienți, XI, 16.

H

Haina simplă, III, 13; — luxoasă, III, 14.
Harul divin, V, 10; — Domnului, XIV, 4; — e gratuit, XIV, 17.
Hrana cerească, XV, 6.

10. Ziua creștinului se încheie seara, cu un imn cîntat spre slava Celui ce a făcut pe om stăpîn al întregului univers, pentru că nu mai are nevoie de nimic, avîndu-L pe El.

* Prima cifră arată capitolul, a doua rîndul.

I

Imnurile religioase, încîntă urechile, XVI, 11.
Imoralitate, crime, VIII, 20.
Inima, II, 1; V, 10.
Injuriile provocatoare, X, 6.

Î

Îmbogăţit de Dumnezeu, XV, 5.
Împotriva dreptului, X, 10.
Începe să fie, ceea ce crede că e, XIV, 20.
Îndoielile, IV, 8.
Îndrăzneală, IX, 14.
Înfăţişarea lucrurilor, de jos, VI, 6.
Înflăcărat de amoruri, VIII, 26.
Înfrînarea, III, 12.
Îngrozitor şi îngrozit, XIII, 9.
În întuneric şi în noapte, III, 1.
Înrolat, XV, 1.
În teatre, durere şi ruşine, VIII, 2.
Întunericul lumii, VI, 3.
Învinuitori vinovaţi, judecători judecaţi, IX, 12.

J

Jupiter, şef în vicii, VIII, 26.

L

Lanţul rătăcirilor, IV, 2.
Lanţurile acestei lumi, XIV, 10.
Legat de Dumnezeu, V, 2.
Legăturile pămînteşti, VI, 7.
Legile săpate pe table, X, 8; — tolerează greşealele, X, 31.
Linîştea, XII, 8; o dă mîntuirea, XIV, 3.
Lipsa de veghe, IV, 28; — de grijî, XIII, 1.
Locul şi timpul, I, 5.
Locuinţa Duhului Sfînt, XV, 11.
Lovituri, V, 18; — din partea duşmanului, V, 28.
Lumina adevărului, III, 3; purificatoare, IV, 6; — dreptăţii, XV, 12.
Lupte de gladiatori, VII, 3; — din nebunie, VII, 15.

M

Magistraţii, X, 12.
Mai mare decît veacul, XIV, 7.
Marte, adulterul, VIII, 25.
Matroana neruşinată, VIII, 13.
Mări cu jefuitori, VI, 11.
Mărturisirea, V, 17.
Medicament, V, 12; cu efect nimicitor, XI, 10.
Mese bogate, III, 12.
Milă, VI, 8.
Mimii desfată, VIII, 9.
Mine, XII, 4.
Mîntuirea, III, 5.
Moartea scump plătită, VII, 6; de bună voie, VII, 13.
Moravuri, V, 11.
Mulţimea proceselor, X, 13.

N

Naşterea a doua, IV, 7.
Nemurire, XIV, 11.
Norul veacului, V, 23.
Numeşte bunuri răul, XII, 22.
Nu posedă, ci e posedat, XII, 14.

O

O crimă, o nelegiuire, VIII, 8.
Ocrotirea cerului, XIV, 9.
O lumină, o făclie, VI, 2.
Om liber, XII, 16; — nou, IV, 7.
Omucidere, VI, 14.
Onestitate şi ruşine, VIII, 31.
Onorurile, belşugul, puterea, XII, 6.
Orbire a minţii, XII, 13.
Ospeţe, XII, 8.
Otrava ispitelor, XI, 8.
Otrăvuri, V, 12.

P

Pacea, calmul, blîndeţea, impuse, V, 15.
Paricide şi incesturi, VIII, 4; VII, 29.
Păcatele, IV, 6; şi virtuţile, IV, 14.
Pedeapsa, V, 19.
Perdiţia, VIII, 25.
Piatră de scandal, IX, 9.
Pe vîrful muntelui, VI, 5.
Pieirea acuzatului nevinovat, X, 10.
Podoabe veşnic vii, XV, 15.
Portul odihnitor al mîntuirii, XIV, 3.
Pretutindeni delicte, X, 20.
Prieteni, XVI, 5.
Primejdiile nimicitoare, XIV, 12.
Prizonier al bogăţiilor, XII, 12.
Priveliştea, I, 17.
Promisiunea, I, 1.
Puterea faptelor, II, 9; — supremă, primejdii, XIII, 5.
Puterea de la Dumnezeu IV, 13.

R

Rana ascunsă, V, 21.
Rangul XI, 12.
Răgazul I, 4.
Răsplata II, 14; — răului, XIII, 10.
Răul IV, 4; — atrăgător, VIII, 12; X, 6; cu faţa veselă, XI, 8.
Războaiele pretutindeni VI, 11.
Revărsare V, 9.
Robul IV, 3; — grămezilor, XII, 16.
Rod al credinţei, IV, 18.
Rugăciune şi cetire, XV, 3.

S

Sălbăticia VI, 16.
Sentințe pe bani X, 18.
Sigur în credință XVI, 4.
Sinceritatea deplină II, 8.
Sîngele vărsat VI, 13.
Soarele XIV, 18.
Splendoarea palatului imperial, XIII, 3.
Spectacole nelegiuite și criminale, VII, 18; — rușinoase, X, 2.
Sprijinul ceresc XIV, 9.
Stăpînirea are siguranța relativă, XIII, 7.
Stimat nu pentru valoarea lui XI, 20.
Susținătorii aroganți, XI, 13.
Susținerea credinței, II, 8.
Suita clienților III, 17.

T

Talentul II, 2.
Teama IV, 23; V, 19; XIII, 4.
Templul Domnului trebuie împodobit și îngrijit, XV, 10.
Teatre, tragedii, VIII, 3.
Ticăloșii defăimează IX, 9.
Ticăloșiile poftelor X, 3.
Tîlharii, ucigașii invidioșii, XII, 6.
Totală transformare III, 19.
Tribunale II, 6.
Turpitudine VIII, 10.

U

Ucidere de plăcere VII, 7.
Uneltiri politice XIV, 15.
Urît și respingător, XI, 2.

V

Veacurile nu îngroapă delictele, VIII, 7.
Vechiul dușman, IV, 25.
Veghe între perne, XII, 11.
Veninul rău-făcător, X, 22; aducător de moarte, XI, 8.
Viața mea, III, 1.
Virtuți religioase, XV, 2.
Vîrtejul veacului, XIV, 2; lumii, XIV, 10.
Voce comparată, minciună criminală, X, 28.
Vorbire cu Dumnezeu XV, 3.

Z

Zgomote I, 10.
Zîmbește, mîngîie, înalță, XIII, 10.

SFÎNTUL CIPRIAN

DESPRE UNITATEA BISERICII

INTRODUCERE

Tratatul «Despre unitatea Bisericii sobornicești» a fost scris de Sfîntul Ciprian pentru potolirea vrajbei din vremea prigoanelor contemporane, care au dus la împărțirea momentană a Bisericii romane și a celei africane. În epoca noastră ecumenică, acest tratat este des amintit, atît ca simbol al eforturilor patristice pentru interpretarea doctrinei evanghelice despre unitate, cît și pentru a aminti concepția despre Biserică în epoca ei primară.

El avea să apară odată cu cel «Despre cei căzuți» de la credință în timpul prigoanei lui Deciu, ca două remedii aduse de marele dascăl al Bisericii — unul doctrinar, arătînd cum rămîne ea una și neîmpărțită, altul canonico-duhovnicesc, lămurind situația creată de groaza de moarte în chinuri, care făcuse pe marea majoritate a creștinilor să se lepede de Hristos, pentru ca după încetarea prigoanei, să se întoarcă iarăși la El cu căință și frîngere de inimă.

La cîțiva ani după alegerea Sfîntului Ciprian ca episcop al Cartaginei și anume în ianuarie 250, izbucni prigoana lui Deciu — una dintre cele mai bine organizate pentru nimicirea Bisericii creștine. Marele ei ierarh n-a voit să părăsească turma într-un moment în care fuseseră exterminați mulți dintre conducătorii Bisericilor — printre care Fabian al Romei —, potrivit cuvîntului profetic : «Vai de păstorul care-și părăsește oile» (Zaharia XI, 7), ci s-a ascuns pînă a trecut furia demoniacă a urei împotriva învățăturilor Domnului. De acolo el a scris mai mult de douăzeci de scrisori către comunitate și conducători, precum și cele două tratate (amintite mai sus).

Situația pe care o crease prigoana în Biserică era aceea a unei totale dezorganizări : după vechile canoane, apostații erau excluși din Biserică și nu mai puteau fi reintegrați decît în urma unei pocăințe stabilită de ierarhie. Se căutase însă o modalitate a ușurării situației celor căzuți de la credință prin garantarea credinței lor — ori, după unii, po-

trivit principiului apusean al reversibilității meritelor — de către confesori, adică de către cei care, cu riscul vieții, mărturisiseră pe Hristos în fața autorităților păgîne, dar scăpaseră cu viața numai după închisoare, chinuri, mutilare etc. Confesorii ofereau celor căzuți «un bilet de împăcare» (libellus pacis), *cu care aceștia erau reprimiți în Biserică. Abuzurile cu această cale de revenire la Biserică a apostaților au devenit scandaloase pentru adevărații creștini : unii confesori, din milă, din interes ori din dispreț față de rînduielile Bisericii, nu mai făceau deosebire între apostați și nu mai țineau seama de ierarhi. Sfîntul Ciprian amintește rînduielile canonice și pînă unde se poate extinde mila față de apostați, dreptul confesorilor și al ierarhiei, în acest proces complex. De unde a urmat un conflict grav între el și comunitatea credincioasă de o parte și unii apostați și unii confesori de alta. Căci nici apostații nu acceptau totdeauna o lungă și grea pocăință publică drept condiție a reprimirii lor în Biserici, nici confesorii și chiar unii preoți nu acceptau blamul de a fi primit prea cu ușurință iarăși pe cei care se lepădaseră de Hristos în fața morții.*

Conflictul s-a accentuat în iarna anului 250—251, printr-un grup de preoți, care ar fi dorit ei episcopatul în locul Sfîntului Ciprian. Unii dintre ei îi reproșau că era de-abia neofit cînd a fost ales episcop al celei mai mari eparhii africane ; alții îl numeau trădător al lui Hristos fiindcă se ascunsese în vremea prigoanei lui Deciu. Preotul Felicissimus, căpetenia răsculaților, amenința cu ruperea de comunitate pe cei care vor mai asculta de episcopul Ciprian. Acesta îl excomunică, și ajută pe Corneliu să fie ales papă în locul lui Novațian, care a fost și el excomunicat. Convoacă apoi Sinodul Africii, care s-a ținut cu puțin înainte de Paști, adică de 23 martie 251 și la care au participat 60 de episcopi. Aceștia au aprobat în unanimitate referatele sale Despre unitatea Bisericii sobornicești *și* Despre cei căzuți de la credință, *pe care le-a citit în ședința oficială.*

În cele ce urmează vom arăta importanța tratatului «Despre unitatea Bisericii sobornicești» (catolice). Această unitate a rămas una dintre preocupările vieții marelui ierarh, pe care o pune și o rezolvă în mod sistematic pentru prima dată în creștinism.

Această unitate o exprimă prin imagini biblice cunoscute, referitoare la corpul omenesc, care concretizează legăturile lui Hristos cu Biserica Sa (I Cor. XII, 12—27 ; Rom. XII, 4—5 sq.), și prin imagini luate din natură : soarele și razele lui, arborele și părțile lui constitutive, mama și copiii etc., ori generale, din Scriptură ca : soția-mamă, arca lui Noe, haina fără cusătură, Paștile evreiesc, porumbelul etc., etc.

Demonstraţia unităţii Bisericii (Ioan XVIII, 21 etc). este puternic susţinută de-a lungul tratatului de mulţimea citatelor scripturistice, bazată mai ales pe exegeza tipologică. Împlinirea profeţiilor Vechiului Testament şi iminenţa sfîrşitului lumii, în care credea Sfîntul Ciprian, asigură autoritatea lor definitivă (cap. XVI). Împărţirea Bisericii din vremea sa — prin apostaţi şi disidenţi —, a fost, dealtfel, prezisă (cap. XVII), ca şi acelea ale Vechiului Testament (XVIII). Apostaţii s-au supus rînduielii prin pocăinţă (XIX), dar pretenţiile sau chiar abuzurile unor confesori au provocat tulburare (XX—XXI) şi se cădea să se pocăiască şi ei de greşelile comise (XXIII). Nu toţi s-au supus rînduielii canonice ; aceştia îşi vor primi pedeapsa (XXIV). Celor smeriţi şi supuşi, Sfîntul Ciprian le aminteşte practica Bisericii apostolice (XXV) şi învăţătura evanghelică (XXVI—XXVII) [1].

Acestea au fost împrejurările dramatice care au dat naştere tratatului «Despre unitate...» şi acestea au fost remediile acceptate în unanimitate de puternica Biserică a Africei, la mijlocul veacului al III-lea creştin. Care este însă temeiul autorităţii, care garantează pe pămînt această unitate a Bisericii lui Iisus Hristos după Înviere ? — Este colegiul celor care au fost trimişi la propovăduire în lume înainte de înălţarea la cer, al Sfinţilor Apostoli (Mt. XXVIII, Mc. XVI), continuat pînă la sfîrşitul veacurilor de colegiul episcopal constituit în Sinod (Epistola XXXIII, 1, 1). La unitatea aceasta a conducătorului Bisericilor locale mai ales se aplică imaginile amintite ale Sfîntului Ciprian, — unitate a celor care participă la slujirea arhierească în Hristos. Episcopatul acesta, care are puterea de a lega şi deslega, este unul şi indivizibil ca şi Biserica, şi adunarea episcopilor este pentru Biserica universală ceea ce este episcopul în cea locală (V). În Epistola a LXVI, 8, 3, Sfîntul Ciprian îl descrie ca garant şi apărător al unităţii : «Biserica este, în ochii lui Hristos poporul unit cu episcopul său, turma legată de păstorul ei ; episcopul este în Biserică şi Biserica în episcop şi cine nu este cu episcopul nu este în Biserică», declară el categoric.

Surprinşi că în acest tratat Sfîntul Ciprian, care a susţinut prestigiul papei Corneliu împotriva disidenţei lui Novaţian şi în alte împrejurări, nu spune nimic despre primatul papal — ca dealtfel mai toate documentele Bisericii primare —, teologii romano-catolici susţin autenticitatea unui fragment scurt adăugat la mijlocul sec. al XVI-lea (1563), în ediţia publicată la Roma de Paul Maniţiu şi menţinut apoi de catolici, dar în-

1. Cf. Mgr. Victor Saxer, profesor la Institutul de Arheologie creştină, Roma, *Cyprien, l'Unité de l'Eglise catholique, Augustin, Sermons sur l'Eglise unie*, cu introducere, traducere şi note. Colecţia «Les Pères dans la foi» (edit. Desclée de Brouwer, 1979), p. 16—17.

lăturat de anglicani și protestanți, la începutul capitolului IV și numit pe drept «textul primației». Acest text este evident în dezacord cu cel care-l continuă în același capitol , sub denumirea de «textul acceptat». Ei îi admit întîietatea față de acesta din urmă, care ar fi fost adăugat ulterior, ca să-l atenueze, cînd Sfîntul Ciprian a intrat în conflict canonic cu episcopul Romei în problema valabilității Botezului ereticilor. Toate explicațiile date au caracter forțat și nu pot justifica pretenția de autenticitate, care, este adevărat, a diminuat mult în intensitate, așa cum reiese din ultimul studiu romano-catolic publicat acum cîteva luni și citat de noi[2]. *În acest context mai cităm cîteva părți concluzive din Introducerea cărții profesorului romano-catolic, Mgr. Victor Saxer, cu care sîntem de acord — fără implicațiile primatului care urmează la el, totuși : «Adesea scrie el, Ciprian citează Mt. XVI, 18—19, ca să fundamenteze puterile Bisericii privitoare la iertarea păcatelor. În afară de* Unit. IV, *se regăsește în* Ep. XXXIII, *I, 1..., dar și în* Fort. XI, *Pat. IX,* Ep. LXXI, 3, *1. Or, chiar cînd episcopul Cartaginei merge mînă în mînă cu acela al Romei, cum este cazul în afacerea acelor* lapsi, *nu scoate din textul lui Matei nici o afirmație despre o putere a lui Petru, deosebită de aceea a celorlalți Apostoli și prin urmare nu recunoaște colegului său roman nici o autoritate superioară aceleia a celorlalți episcopi. Dimpotrivă, el reproșează papei Ștefan I că găsește pretext în făgăduința făcută lui Petru ca să-și aroge autoritatea asupra colegilor săi :* Ep. LXXI, 3, 1. *Este un abuz, pentru că drepturile episcopilor sînt egale. Această poziție primește o formulare foarte clară din partea lui Ciprian într-un document oficial, preambulul actelor Sinodului de la Cartagina din 1 septembrie 256 : «Nimeni dintre noi, spune el nu se constituie episcop al episcopilor, nici nu reduce pe colegii săi la supunere, terorizîndu-i sau tiranizîndu-i. Dimpotrivă, orice episcop păstrează propriu-i drept de decizie, cu toată libertatea și cu o deplină dispoziție a puterilor sale. De asemenea, nu poate nici să fie judecat de altul, nici să judece el însuși pe altul, ci noi așteptăm cu toții judecata Domnului nostru Iisus Hristos» (Sent. Epp. Praef)*[3].

În felul acesta, Sfîntul Ciprian menține ca autoritate supremă a Bisericii Sinodul, *sinodul episcopilor, conform celui apostolic (Fapte XV, 6 sq.), în colegialitatea episcopilor, fără deosebire de autoritate între ei. «Ceea ce este episcopul în Biserica locală este în Biserica Universală*

2. Este mare deosebire din acest punct de vedere între învățătura Prof. F. Cayré în al său *Précis de Patrologie*, t. I, p. 253—256 sau aceea a prof. romano-catolic Berthold Altaner în *Patrologie*, (Freiburg im Breisgau, 1938), p. 106—107 și aceea a Mgr. Victor Saxer, *op. cit., supra*, p. 18—21.

3. Mgr. Victor Saxer, *op. cit.*, p. 17.

adunarea episcopilor. Ciprian zice : colegiul lor — căci episcopatul este unul, fiecare episcop posedă o parte în indiviziune» (Unit., V)[4]. *«Episcopii sînt legaţi unii de alţii prin legea dragostei şi a armoniei neîmpărţite»*[5], *sub conducerea Sfîntului Duh ; de aceea autoritatea lor tradiţonală în Biserică nu poate fi depăşită şi deci nu are nevoie de o altă supra-autoritate pe deasupra Bisericii. Ea este sînul matern care hrăneşte pe copilul lui Dumnezeu, este mijlocitoare obligatorie între pămînt şi cer : «Nimeni nu poate avea Tată pe Dumnezeu, dacă n-are Biserica mamă» (Unit. VI) ; «ca să ai Tată pe Dumnezeu, repetă Sfîntul Ciprian, trebuie să ai Biserica mamă» (Epist. LXXIV, 7, 2). Intr-adevăr, «în afară de Biserică nu este mîntuire» (Epist. LXXIII, 21, 2).*

Amintim pe scurt cuprinsul tratatului «Despre unitatea Bisericii soborniceşti» :

Cap. I. Nenumărate sînt cursele vicleanului ispititor. Cap. II. Numai prin statornicia în credinţă ne putem opune celui rău. Cap. III. Diavolul ne duce în ispită prin erezii şi schisme ; să ne ferim de ele. Cap. IV. Să păstrăm unitatea de credinţă în Biserica cea una a lui Hristos Iisus. Cap. V. Episcopatul apără această unitate. Cap.VI—VII. Imaginile biblice ale căsătoriei, a corabiei lui Noe şi a hainei Lui neîmpărţită fac mai concretă învăţătura evanghelică despre unitatea Bisericii. Cap. VIII. O turmă şi un Păstor e Biserica una, casa cea sfîntă a Domnului. Cap. IX. Porumbelul de la Cincizecime este simbolul dragostei frăţeşti a Bisericii. Cap. X. Ereziile sînt mijloacele de încercare ale credinţei noastre. Cap. XI. Să ne ferim de profeţi mincinoşi. Cap. XII—XIII. Cei ce se separă de Biserică se despart de Dumnezeu, căci Domnul ne-a cerut să ne împăcăm cu fraţii noştri înainte de a ne ruga. Cap. XIV—XV. Cei care mor lipsiţi de dragoste în afara Bisericii nu sînt adevăraţi martiri, fiindcă slăbesc Biserica de credinţă. Cap. XVI. Ereziile şi schismele au fos prezise de Profeţi. Cap. XVII—XVIII. Să ne ferim de cei despărţiţi de Biserică, potrivit învăţăturii scripturistice, care prezice pedepsirea lor. Cap. XIX. Căci ruperea de Biserică este mai gravă decît apostazia. Cap. XX—XXII. Confesorii să se ferească de greşeli prin lipsă de smerenie : şi ei pot greşi. Cap. XXIII. Nimeni să nu se lase amăgit despărţindu-se de Biserică şi slăbind-o astfel. Cap. XXIV. Pacea este idealul creştinului după Mîntuitorul. Cap. XXV. Biserica primară a fost exemplu unic de unitate în dragoste, (cap. XXVI) dar între noi a slăbit unitatea pentru că a slăbit credinţa şi dragostea. Cap. XXVII. Domnul este aproape, «să ne trezim din somnul vechii

---

4. Idem, *ibidem*, p. 16.
5. *Epistola LIV*, 1 ; LXVII, 5 etc.

neputințe în care am căzut și să veghem la observarea și îndeplinirea învățăturilor Domnului!» așa scrie Sfîntul Ciprian la sfîrșitul tratatului său despre unitate — socotit cea mai importantă scriere a sa.

LITERATURA

În legătură cu originea *«textului primației»*, cităm unele generalități dintr-un fragment din concluzia la traducerea tratatului «Despre unitate», privitoare la *manuscrisele* și primele *ediții*: «Transmiterea textului lui Ciprian s-a făcut mai ales prin mijlocirea manuscriselor. Lista și studiile lor se găsesc în edițiile critice ale lui *Hartel* și *Bèvenot*. Trimit în deosebi la aceasta din urmă, care se află în *Corpus christianorum* și ale cărei concluzii le rezum aici. Manuscrisele care au ajuns pînă la noi sînt împrăștiate prin toată Europa, în deosebi în cea Occidentală. Cel mai vechi care oferă tratatul [«De unitate»] este cam de la anul 500. Lowe îl crede originar din Italia sau din Galia meridională. În sec. al XVII-lea el aparținea cancelarului Séguir, apoi nepotului său de Coislin, care-l donă (mînăstirii) St. Germain des Près, de unde a trecut la Biblioteca Națională.

Aproape o duzină (de manuscrise) datează din epoca carolingiană: patru sînt franțuzești, două germane, alte două engleze. Pentru dubla stare a cap. IV, sînt de o mare importanță cîteva manuscrise din apogeul Evului Mediu, de la «renașterea» sec. XI și XII, adică cele de la Leyda și de la St.-Victor din Paris. *Edițiile* au primit înnoirea manuscriselor de la Renașterea sec. XVI-lea. *Ediția princeps* a fost publicată la Roma în 1471. Nici aceasta, nici cele care au urmat, nu cunoșteau «textul primatului». Ele nu ofereau decît «textul receptat», cînd Paul Manuțiu l-a publicat pentru prima dată la Roma în 1563, pentru ca apoi să se mențină în edițiile următoare: A lui *Jacques Pamède* la Anvers în 1568, a lui *Rigault* la Paris în 1648, a lui *Dom de Maran*, reluînd pe Baluze în 1726; tot la Paris, a răsunat un puternic strigăt de indignare în cîmpul protestant. *Paul Manuțiu* a fost acuzat de fals. La fel ediția anglicană de la Oxford, din 1682 a dat repede afară «textul primației».

Marile ediții uzuale datează din epoca contemporană. Aceea a lui *Jacques Paul Migne*, care a apărut în 1865, în *Patrologia latina*, este o copie defectuoasă a aceleia a lui Maran. Prima ediție critică este datorată lui Wilhelm de Hartel și a apărut în *Corpus christianorum* din Viena, în 1869. De numeroasele critici și ameliorări de care s-a bucurat ea, a profitat pînă la urmă ultima ediție științifică; se găsește în *Corpus christianorum* din Turnhout și datează din 1972; după ea a fost făcută traducerea noastră» [6].

(Pentru amănunte în legătură cu *codicele*, a se vedea: canonicul Bayard, *St. Cyprien. Correspondance*, t. I, ed. II, Paris, 1962, p. XXXIX—XLIV și LIV—LV; iar despre *ediții*, p. XLIV—XLV, amintite deja la *Literatură* la Sf. Ciprian).

STUDII:

A. d'Alès, *La Théologie de St. Cyprien*, Paris, 1922; Mgr. P. Batiffol, *L'Eglise naissante et le Catholicisme*, Paris, 1927; M. Bévenot, *St. Cyprien's De unitate...* chap. 4, in *The Light of the Mss*, col. Analecta gregoriana, 11, Roma, 1937, p. LXXXV + 79 pp., + textul cap. 4; J. Colson, *L'Episcopat catholique*, Paris, 1963; Van den Eynde, *La double édition «De unitate Ecclesiae de St. Cyprien»*, în Revue d'histoire Ecclesiastique, 29, 1933; A. von Harnack, *Dogmengeschichte*, ed. IV, t. I; P. de Labriolle, *De l'Unite de l'Eglise catholique*, col. «Unam Sanctam», 9, Paris, 1942; P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, t. 2, Paris, 1902, retipărită la Bruxelles, 1966; O. Perler, *De catholicae Ecclesiae unitate*, chap. 4—5, în «Romische Quantalschrift», 44, Roma, 1936; V. Saxer, *Vie liturgique et quotidienne à Carthage vers le milieu du III-e siècle*, col. «Studi di antichita cristiana», 29, Roma, 1969; M. Villain, *Introduction à l'Oecuménisme*, Paris, 1964.

În românește:

Patrologiile citate la literatura Sfîntului Ciprian de Pr. I. Coman și Pr. Cicerone Iordăchescu.

6. Mgr. Victor Saxer, *op. cit.*, p. 52.

DESPRE UNITATEA BISERICII ECUMENICE
(DE CATHOLICAE ECCLESIAE UNITATE)

I.

Cînd Domnul ne îndeamnă și ne spune: «Voi sînteți sarea pămîntului» [1], iar în altă parte ne poruncește să fim simpli în nevinovăție și înțelepți în simplitate, ce se cuvine să facem altceva, prea iubiți frați, decît să veghem cu inima plină de grijă, să luăm măsuri de prevedere și să ne ferim de cursele dușmanului înșelător, pentru ca nu cumva, după ce ne-am însușit înțelepciunea lui Dumnezeu Tatăl, să părem fără înțelepciune în apărarea mîntuirii noastre? Noi nu trebuie să ne temem numai de persecuții și de atacurile fățișe destinate să coboare și să prăbușească pe servitorii lui Dumnezeu. E mai ușoară paza, cînd primejdia se vede și sufletul se pregătește din timp de luptă, cînd adversarul se declară ca atare. Dar este mai periculos și mai de temut dușmanul, cînd se strecoară nevăzut, cînd ascuns sub masca înșelătoare a păcii, se tîrăște ca un șarpe [2] împotriva noastră, din care cauză este și numit astfel. El este întotdeauna viclean, folosește căi întunecate și ocolite pentru a împresura pe om. Așa a amăgit de la începutul lumii cu cuvinte atrăgătoare, dar mincinoase, și a înșelat suflete credule și naive, care nu și-au luat măsuri de prevedere [3]. Așa a încercat să înșele chiar pe Domnul, venind pe ascuns și tîrîndu-se ca să înșele. Dar a fost simțit și respins, și de aceea a fost izgonit, pentru că a fost descoperit la timp și recunoscut [4].

---

1. Mt. 5, 13.
2. Apariția biblică a diavolului în chipul șarpelui e manifestarea vicleniei, din pricina torsiunilor și minciunii în general a acestei reptile primejdioase. Sfîntul Iustin și Tertulian au folosit această imagine înaintea Sfîntului Ciprian.
3. Fac. 3, 1 sq.
4. Mt. 4, 1—11.

II.

De aici ni s-a dat exemplu să fugim de drumul omului vechi, să mergem pe urmele lui Hristos cel biruitor, ca să nu cădem iarăşi în laţul morţii, ci, prevăzători în faţa primejdiei, să ne întărim stăpînirea asupra nemuririi pe care am primit-o. Dar cum ne-am putea întări nemurirea, dacă nu îndeplinim acele porunci ale lui Hristos, prin care moartea a fost învinsă şi înlănţuită? El Însuşi ne sfătuieşte şi zice: «Dacă vrei să vii la viaţă, păzeşte poruncile» [5], şi de asemenea: «Dacă veţi face ceea ce vă cer, nu vă voi mai numi servi, ci prieteni» [6]. Pe aceştia îi numeşte puternici şi statornici, aşezaţi cu temei pe piatra credinţei, pe aceştia îi socoteşte întăriţi şi apăraţi împotriva tuturor furtunilor şi vîrtejurilor lumii trecătoare. «Cine aude cuvintele mele — zice El — şi le îndeplineşte este asemenea bărbatului înţelept care şi-a clădit casa sa pe piatră; au căzut ploile, au venit rîurile, au suflat vînturile şi s-au năpustit asupra casei aceleia, şi ea n-a căzut, căci a fost aşezată pe piatră» [7]. Trebuie, aşadar, să rămînem în cuvintele Lui, să învăţăm şi să facem ce ne-a învăţat şi I-a făcut Lui. Dealtfel cum poate spune că crede în Hristos cel ce nu face ceea ce l-a învăţat Hristos să facă? De unde să primească răsplata credinţei, dacă nu păzeşte poruncile credinţei? În mod necesar cel furat de duhul greşelii se clatină şi rătăceşte dintr-un loc în altul, hărţuit ca praful pe care-l poartă vîntul, căci umblînd nu va ajunge la mîntuire cel ce nu merge pe calea mîntuitoare a adevărului.

III.

Dar trebuie să ne păzim nu numai de înşelăciunile care se arată, care se văd, ci şi de cele ascunse sub viclenia prefăcătoriei. Şi ce e mai viclean şi mai prefăcut decît duşmanul descoperit şi alungat prin venirea lui Hristos? După ce a fost adusă neamurilor lumina strălucitoare a mîntuirii care a făcut ca surzii să audă glasul bunăvoinţei duhovniceşti, orbii să-şi deschidă ochii către Domnul, infirmii să capete sănătatea cea veşnică [8], şchiopii să alerge să-L asculte, muţii să se roage cu glasul vorbirii, duşmanul, văzînd că mulţimile prea credincioase au părăsit pe idoli şi că templele şi lăcaşurile lui au rămas goale, a născocit o nouă înşelăciune, aceea de a atrage pe creştinii nebăgători de seamă prin însuşi numele de creştin. A inventat erezii şi schisme prin care

5. Mt. 19, 17.
6. In. 15, 14—15.
7. Mt. 7, 24—25.
8. Semnele erei mesianice, după Mgr. Victor Saxer, *op. cit.*, p. 27 nota 3, la Isaia 26, 19; 29, 18 sq.; 35, 5 sq.; 61, 1; Matei 11, 2—6.

să răstoarne credinţa, să corupă adevărul, să dezbine unitatea Bisericii. Pe cei pe care nu-i putea ţine pe drumul orbirii celei vechi îi înşală şi-i abate pe calea unei noi rătăciri. Răpeşte pe oameni chiar din biserică şi, tocmai cînd li se pare că s-au apropiat de lumină şi au scăpat de noaptea acestei lumi, tocmai atunci îi coboară iarăşi în întuneric, încît se numesc creştini şi cei ce nu stau pe temeiul Evangheliei şi al legii lui Hristos, cei ce cred că au lumină umblînd în întuneric, nemîngîiaţi şi amăgiţi de duşmanul care se preface cu glas de Apostol şi de înger al luminii [9], găsindu-şi unelte care se dau drept slujitori ai dreptăţii, care pretind că noaptea este zi, moartea mîntuire, deznădejdea nădejde, necredinţa credinţă prezentînd pe antihrist sub numele lui Hristos şi spunînd minciuni înşelătoare, ca să denatureze adevărul prin amăgiri deşarte. Aici se ajunge, prea iubiţi fraţi, cînd nu se merge la obîrşia adevărului, nu i se caută începutul şi nu este păzit cuvîntul Învăţătorului ceresc.

IV.

Dacă examinează şi cercetează cineva, va vedea că nu e nevoie de dovezi şi de o lungă expunere [10] pentru a demonstra adevărul credinţei. Vorbind lui Petru, zice Domnul : [11] «Eu îţi spun că tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica mea şi porţile iadului n-o va sfărîma. Îţi voi da ţie cheile împărăţiei cerurilor şi cele pe care le vei lega pe pămînt legate vor fi şi în ceruri şi cele pe care le vei dezlega pe pămînt dezlegate vor fi şi în ceruri» [12]. Pe unul singur îşi clădeşte Biserica şi, deşi le atribuie la toţi Apostolii după învierea Sa putere egală şi le spune : «Precum m-a trimis pe mine Tatăl, vă trimit şi eu pe voi. Primiţi Duhul Sfînt. Dacă veţi ierta cuiva păcatele iertate îi vor fi ; dacă le

9. II Cor., 11, 14—15.

10. Sfîntul Ciprian a rezumat în precedentele trei capitole ceea ce trebuiau să aibă clar credincioşii în vremea sa pentru păstrarea dreptei credinţe şi anume : ispitele viclene ale diavolului pentru a înşela pe creştini (cap. I) ; datoria acestora de a rămîne neclintiţi în credinţă (II) şi confuzia pe care reuşeşte cel rău s-o aducă în Biserică prin ereziile şi schismele care rup unitatea Bisericii.

Aici, în capitolul al IV-lea, începînd să descrie unitatea Bisericii, Sfîntul Ciprian aminteşte pe scurt că Mîntuitorul a trimis pe Sfinţii Apostoli la propovăduire după înviere (Ioan 20, 21—23) pe temeiul învăţăturii despre dumnezeirea Fiului lui Dumnezeu mărturisită de cel mai bătrîn dintre Apostoli în numele lor (Matei 16, 18—19). Iar în capitolul următor, Sfîntul Ciprian arată că în continuare această unitate va fi menţinută de colegiul episcopal şi după Sfinţii Apostoli.

11. Mt. 16, 18—19.

12. În acest loc a fost introdus în Evul Mediu un mic comentar adăugat la tratatul «Despre unitatea Bisericii soborniceşti» de teologii romano-catolici, prin care aceştia îi atribuie Sfîntului Ciprian învăţătura primatului papal — aşa cum am amintit în Introducere. Textul adăugat a fost numit de teologi «textul primaţiei». El se deosebeşte întru totul de contextul tratatului Sfîntului Ciprian, care întemeiază unitatea Bisericii pe învăţătura ei, formulată de colegiul episcopal şi despre care vorbeşte foarte limpede marele ierarh african în capitolul al V-lea.

veți ține cuiva, ținute vor fi»[13], totuși, ca să se vadă bine unitatea, a rînduit, cu autoritatea Sa, obîrșia acestei unități, începînd-o de la unul singur. Și ceilalți Apostoli erau tot ceea ce a fost Petru, înzestrați cu aceeași onoare și putere, dar începutul pleacă de la unul, pentru ca Biserica lui Hristos să se arate în unitatea sa. Unitatea Bisericii o arată și Duhul Sfînt în persoana Domnului, cînd zice în *Cîntarea cîntărilor*: «Una este porumbița mea, desăvîrșita mea, una este la mama sa, aleasă pentru cel ce i-a dat viață»[14]. Cine nu ține această unitate a Bisericii, crede că ține credința? Cine se împotrivește Bisericii și i se opune crede că e în Biserică? Același lucru ne învață și fericitul Apostol Pavel, cînd ne arată legămîntul unității zicînd: «Un singur trup, un singur Duh, o singură nădejde a chemării voastre, un singur Domn, o credință, un botez, un Dumnezeu»[15].

V.

Această unitate sîntem datori s-o ținem puternică și s-o apărăm, mai ales cei care conducem ca episcopi Biserica, să arătăm că și episcopatul este unul singur și neîmpărțit[16]. Nimeni să nu înșele frăția prin

---

Explicația este ușor de dat dacă ne gîndim că în climatul cezaro-papist medieval era o *impietate existența acestui tratat al Sfîntului Ciprian, care a fost un factor* decisiv în alegerea papilor contemporani și în care se vorbește despre «colegiul episcopal» și nu despre primatul papal. Căci «puterea de dezlegare a cheilor» e dată tuturor Apostolilor, iar mărturisirea de credință a Sfîntului Petru pe care a zidit Biserica Mîntuitorul, era făcută în numele Sfinților Apostoli. Pentru conștiința romano-catolică era nevoie și de un comentar, care să-i atribuie Sfîntului Ciprian recunoașterea primatului papal. Acest adaos introdus în textele mai noi, nu mai este primit astăzi de teologii ne-romano-catolici și încă nici de aceștia toți. (Profesorul H. Küng din vremea noastră și oscilațiile Mgr. Victor Saxer sînt pilde grăitoare).

În traducerea noastră nu putea fi menținut. Il redăm aici în versiunea Mgr. Victor Saxer, pentru a fi judecat în cadrul textului recept, primit de teologii celorlalte Biserici și de unii romano-catolici: «După învierea Sa, El a spus același lucru lui Petru: «Paște oile Mele» (Ioan, 21, 17). Pe el a zidit Biserica, lui i-a încredințat sarcina de a paște oile Sale. Deși dă tuturor Apostolilor putere asemănătoare, cu toate acestea nu stabilește decît o singură catedră și în virtutea autorității sale, El organizează originea și rațiunea de a fi a unității. Și ceilalți Apostoli erau ceea ce era Petru dar lui Petru i se dă primatul. Așa s-a arătat că nu există decît o Biserică și o catedră. Toți Apostolii sînt, desigur, păstori, dar se pomenește de o singură turmă, pe care o duc la păscut toți Apostolii într-o înțelegere desăvîrșită. Cine nu se menține în această unitate a lui Petru crede că se menține în credință? Cel ce părăsește catedra lui Petru, pe care este întemeiată Biserica, mai poate avea pretenția că se află în Biserică?», Mgr. Victor Saxer, op. cit., p. 28.

13. In. 20, 21—23.

14. Cînt. Cînt. 6, 9.

15. Efeseni 4, 4—6. Este citatul biblic cel mai expresiv și mai complet pe care-l pune Sf. Ciprian la temelia concepției sale despre unitatea Bisericii.

16. Sfîntul Ciprian a creat expresia «colegialitatea episcopală» despre care s-a vorbit mult la Conciliul de la Vatican, fără a fi citat în constituția lui. Aflăm această expresie în mai multe epistole ale sale; de pildă: «Concordiam *Colegii sacerdotalis* firmiter opinents» (Epist. LV-a către Antonian, I, 1: «Saint Cyprien, Correspondance», t. II, col. «des Universités de France», de Canonicul Bayard, ed. II-a, Paris, 1961, p.

minciună, nimeni să nu strice credinţa adevărată prin trădare perfidă. Episcopatul este unul singur, din care deţine fiecare în mod solidar o parte. Biserica este una singură, care se extinde prin dezvoltarea sa, îmbrăţişînd mulţimea credincioşilor. La fel razele sînt multe, dar lumina este una singură, ramurile arborelui sînt multe, dar puterea-i una, fundată cu ajutorul rădăcinii. Dintr-un singur izvor curg multe rîuri, deşi ele sînt numeroase, dar unitatea de obîrşie i se păstrează. Smulge o rază din corpul soarelui : nu vei putea, căci lumina lui este unitară. Rupe o ramură dintr-un arbore, ruptă nu-şi va putea menţine viaţa. Desparte un rîu de izvorul lui : despărţit va seca. Tot aşa şi Biserica Domnului, împrăştiindu-şi lumina, îmbrăţişează cu razele sale tot pămîntul ; totuşi nu este lumina care se întinde peste tot şi unitatea ei individuală rămîne neştirbită. Ca ramurile unui arbore, razele ei de lumină se întind peste tot pămîntul, ca dintr-un izvor, învăţăturile ei se răspîndesc pînă departe, dar unul îi este capătul şi izvorul, ca unică mamă ai cărei fii duhovniceşti se înmulţesc necontenit. De ea sîntem născuţi, cu laptele ei ne hrănim, din sufletul ei este sufletul nostru.

VI.

Mireasă a lui Hristos, este curată şi neprihănită, nu poate fi adulteră, o singură casă cunoaşte, cu castă pudoare păzeşte jurămîntul unui singur pat [17]. Ea ne păstrează lui Dumnezeu, ea rezervă împărăţia Domnului pentru fiii ei. Cine se desparte de Biserică şi se uneşte cu alta îşi calcă promisiunile faţă de Biserică, şi cine părăseşte Biserica lui Hristos nu va avea răsplată de la Hristos, căci devine un străin, un profan, un duşman. Cine nu are ca mamă Biserica nu poate avea pe Dumnezeu ca tată [18]. Numai dacă a fost cineva în afara corăbiei lui Noe şi totuşi a scăpat, poate că scapă şi cel ce e în afara Bisericii. Ne îndeamnă Domnul şi zice : «Cine nu e cu Mine, e împotriva mea şi cine nu culege cu Mine, risipeşte» [19]. Cine calcă pacea şi unirea cu Hristos, este împotriva lui Hristos. Căci zice Domnul : «Eu şi Tatăl una sîntem» [20]. Şi, de asemenea, despre Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh este scris : «Cei trei una sînt» [21].

131 ; «Nec sic agat quasi ipse judicaverit de *Collegio sacerdotum*» ; (Epist. LXVIII, IV, 3 ; idem, *ibidem*, p. 238) etc. Sensul este cel din cap. V : unul şi neîmpărţit şi Sf. Ciprian îl explică pe larg aici.

17. Sfîntul Ciprian foloseşte adesea imaginile biblice ale fidelităţii conjugale şi fecioriei : Os. 1, 2 ; Mt. 9, 15 ; 22 ; In. 2, 1 sq. ; Efes. 5, 22 sq. ; II Cor. 11, 2 ; In. 3, 29 ; Fapte 19, 7 ; 21, 2. Mgr. Victor Saxer aminteşte Epistolele Sfîntului Ciprian unde sînt folosite : 43, 4, 3 ; 52, 1, 3 ; 73, 19, 2 ; 74, 73 etc. (*op. cit.*, p. 30, nota 13).

18. Formulă celebră care se găseşte şi în Epistola 74, 7, 2 a Sfîntului Ciprian.

19. Mt. 12, 30.

20. In. 10, 30.

21. I In. 5, 7.

Crede cineva că această unitate care vine din puterea divină, întărită prin jurăminte cerești, poate fi despărțită de Biserică, poate fi sfărîmată de voință dezbinatoare? Cine nu respectă această unitate, nu respectă legea lui Dumnezeu, nu respectă credința în Tatăl și Fiul, nu respectă viața și mîntuirea.

VII.

Această unitate consfințită prin jurămînt, această legătură a unirii inseparabile, ne este arătată în Evanghelie prin cămașa Domnului Iisus Hristos: aceasta n-a fost tăiată și împărțită în mai multe bucăți, ci s-a tras sorți pentru ea, ca să fie primită întreagă și cel ce se îmbracă cu ea s-o aibă fără vreo lipsă și neîmpărțită cu altcineva. Căci spune Sfînta Scriptură: «Iar cămașa, fiindcă nu era cusută, ci făcută de sus în jos dintr-o singură țesătură, au zis între ei: să n-o sfîșiem, ci să tragem sorți pentru ea, și cui îi va cădea a lui să fie» [22]. Ea avea acea unitate venind de sus în jos: adică venind de la Tatăl ceresc și nu putea fi sfîșiată de către cel ce avea s-o folosească, fiindcă era una și indivizibilă prin formația ei. Nu poate îmbrăca veșmîntul lui Hristos cine scindează și divide Biserica lui Hristos. Dimpotrivă, după moartea lui Solomon regatul și poporul lui scindîndu-se, profetul Ahia a venit în fața regelui Ieroboam pe cîmpul de adunare și și-a sfîșiat veșmîntul în 12 bucăți zicînd: «Ia pentru tine zece bucăți, fiindcă acestea spune Domnul: Iată, sfîșii regatul din mîna lui Solomon și-ți voi da ție zece sceptre, iar două vor fi ale lui, în favoarea servului meu David și a cetății Ierusalimului, pe care am ales-o ca să-mi pun numele Meu acolo» [23]. Pe cînd Israelul era împărțit în 12 triburi, profetul Ahia și-a sfîșiat veșmîntul. Dar fiindcă poporul creștin nu poate fi divizat, cămașa lui Hristos, făcută dintr-o singură țesătură, n-a fost împărțită de către stăpînitori: indivizibilă, singură, una, a arătat că nu poate fi sfîșiată unirea noastră, a poporului care ne-am îmbrăcat cu învățătura lui Hristos. Această învățătură reprezentată concret prin cămașa lui Hristos, ca un semn, ca un legămînt, consfințește unitatea Bisericii [24].

VIII.

Cine este așadar atît de nelegiuit și de perfid, cine este atît de îmbolnăvit de nebunia dezbinării, încît să creadă că se poate sfîșia sau să îndrăznească să sfîșie unitatea lui Dumnezeu, îmbrăcămintea Domnului,

22. In. 19, 23—24.
23. I Regi 11, 31, 36.
24. Se amintește că textul acesta a inspirat și constituția Conciliului Vatican II.

Biserica lui Hristos? El însuşi ne îndeamnă în Evanghelie şi ne învaţă zicînd: «Şi va fi o turmă şi un păstor» [25]. Crede cineva că pot fi într-un singur şi acelaşi loc mai mulţi păstori sau mai multe turme deodată? La fel Apostolul Pavel, afirmînd aceeaşi unitate, ne roagă, ne îndeamnă şi zice: «Vă rog, fraţilor, în numele Domnului nostru Iisus Hristos, ca toţi să spuneţi acelaşi lucru, şi să nu fie între voi schismă, ci să fiţi cu acelaşi gînd şi cu aceeaşi simţire» [26]. Şi de asemenea zice: «Susţinîndu-vă unul pe altul cu dragoste şi lucrînd, să păziţi unitatea Duhului în unire şi pace» [27]. Socoţi tu că poţi sta şi trăi despărţindu-te de Biserică, clădindu-ţi alte aşezăminte şi altă locuinţă? S-a spus către Rahab, în care era preînchipuită Biserica: «Vei aduna pe tatăl tău şi pe mama ta şi pe fraţii tăi şi toată casa tatălui tău la tine, în casa ta şi oricine va ieşi afară pe uşa casei tale acuzat va fi» [28]. La fel, jurămîntul de Paşti nu cuprinde în legea Exodului nimic altceva decît ca mielul care este ucis în chipul lui Hristos să se mănînce într-o singură casă. Vorbeşte Dumnezeu zicînd: «Va fi mîncat într-o singură casă, carnea nu i-o veţi arunca afară din casă» [29]. Carnea sfîntă a Domnului Hristos nu poate fi aruncată afară şi pentru credincioşi nu este vreo altă casă în afară de una singură, Biserica. Această casă, acest sălaş unic este arătat şi numit de Duhul Sfînt, care spune în psalmi: «Dumnezeu, care face să locuiască într-o casă cei uniţi» [30]. În casa Domnului, în Biserica lui Hristos locuiesc cei uniţi. Ei stăruie în bună înţelegere şi simplitate.

IX.

De aceea Duhul Sfînt a venit în chip de porumbel [31]: pasăre simplă şi plăcută, fără fiere amară, fără muşcături sălbatice, fără violenţă, fără să sfîşie cu unghiile, apropiată de oameni: soţ şi soţie în acelaşi cuib, îşi clocesc puii împreună, îşi duc viaţa împreună, zboară împreună, trăiesc în pace giugiulindu-se şi fiind strîns legaţi unul de altul. Această simplitate trebuie să fie cunoscută şi în Biserică, această unire trebuie să existe, adică dragostea frăţească să fie ca a porumbeilor, prin blîndeţe şi încredere, oamenii să fie la fel ca mieii şi oile. Ce face în sufletul unui creştin sălbăticia lupilor, turbarea cîinilor, veninul ucigaş al şerpilor, crunta ferocitate a fiarelor? Trebuie să fim mulţumiţi cînd astfel

25. In. 10, 16.
26. I Cor. 1, 10.
27. Efes. 4, 2—3.
28. Ios. 2, 18—19.
29. Ieş. 12, 46.
30. Ps. 67, 7.
31. Mt. 3, 16; Marcu 1, 10; Luca 3, 22; Ioan 1, 32; cf. Facere 8, 11.

de oameni se separă de Biserică, pentru ca să nu fie prădaţi porumbeii şi oile lui Hristos prin sălbaticul şi înveninatul lor contagiu. Nu pot sta împreună amărăciunea şi dulceaţa, întunericul şi lumina, ploaia şi seninul, războiul şi pacea, rodnicia şi sterilitatea, seceta şi umiditatea, furtuna şi vremea bună. Să nu creadă cineva că poate îndepărta pe cei buni de Biserică : vîntul nu smulge grîul şi nici furtuna nu răstoarnă un copac cu rădăcini adînc înfipte în pămînt; numai paiele sînt mişcate dintr-o parte în alta, numai arborii slabi sînt doborîţi de vînt. Pe aceştia, cu suflete slabe îi critică şi-i demască Apostolul Ioan zicînd : «Cu noi au ieşit, dar n-au fost cu noi, căci dacă ar fi fost cu noi, ar fi rămas cu noi» [32].

X.

Atunci se produc de obicei ereziile, cînd mintea se strică şi-şi pierde liniştea, cînd perfidia şi discordia sparg unitatea credinţei. Domnul, însă, permite să se producă acestea, îngăduie ca fiecare să-şi aibă libertatea conştiinţei sale, pentru ca, atunci cînd inimile şi minţile noastre sînt puse la încercare, să se vadă bine cei a căror credinţă rămîne întreagă şi neclintită. Duhul Sfînt ne sfătuieşte prin Apostol şi zice : «Trebuie să existe şi erezii, pentru ca să se vadă cei ce rezistă încercărilor» [33]. Aşa sînt puşi la încercare cei credincioşi, aşa se dau pe faţă cei vicleni, aşa se despart înainte de ziua judecăţii chiar aici pe pămînt sufletele celor drepţi de ale celor nedrepţi, cum se separă grîul de paie. De aceea unii din proprie iniţiativă, fără rînduiala divină, se fac şefii unor grupări din afară şi, fără vreo lege sau dispoziţie superioară, îşi iau numele de episcopi, fără să le fi încredinţat cineva episcopatul [34]. Aceştia, precum îi arată Duhul Sfînt în psalmi, se aşază pe scaunul ciumei, ei sînt molima care distruge credinţa, înşelători cu faţă de şarpe, falsificatori ai adevărului, cei care varsă din gura lor veninuri ucigaşe. Vorba lor se strecoară ca un cancer [35], lucrarea lor toarnă în sufletele şi în inimile tuturor otrava morţii.

XI.

Contra celor ca aceştia strigă Domnul, de la aceştia întoarce înapoi şi cheamă mulţimea sa rătăcitoare zicînd : «Nu ascultaţi la vorbele falşilor profeţi, fiindcă vedeniile le înşală sufletele. Ei vorbesc, dar nu

32. I In. 2, 19.
33. I Cor. 11, 19.
34. Aici Sfîntul Ciprian vizează pe disidenţii din vremea sa, care s-au ridicat împotriva papei sau chiar împotriva sa.
35. II Tim. 2, 17.

din învăţătura Domnului. Ei spun celor care dispreţuiesc cuvîntul lui Dumnezeu: «Veţi avea pace voi şi toţi cei ce umblă după voia lor», şi «Cine umblă în rătăcirea inimii sale nu va avea parte de rău. N-am vorbit către ei şi ei înşişi au profetizat. Dacă ar fi stat acolo unde i-am aşezat şi ar fi ascultat cuvintele Mele, dacă ar fi învăţat pe poporul Meu, i-aş fi întors de la cugetările lor rele» [36]. Tot pe aceştia îi mustră din nou Domnul şi-i înfierează zicînd: «M-au părăsit pe Mine, care sînt apa vieţii, şi-au săpat lacuri seci, care nu pot avea apă» [37]. Deşi nu poate fi decît un singur botez, ei se cred demni să boteze, promit binefacerea apei vii şi mîntuitoare, după ce au părăsit izvorul vieţii. În felul acesta oamenii nu se spală, ci mai rău se murdăresc, nu se curăţesc de păcate, ci dimpotrivă şi le înmulţesc. O asemenea naştere n-aduce fii lui Dumnezeu, ci diavolului. Născuţi din minciună, nu primesc făgăduiala adevărului. Rod al perfidiei, pierd graţia credinţei. Nu pot veni la răsplata păcii cei ce au rupt pacea Domnului din nebunia dezbinării.

XII.

Să nu înşele cineva printr-o răstălmăcire deşartă cuvîntul Domnului: «Oriunde vor fi doi sau trei adunaţi în numele Meu, acolo sînt şi Eu cu ei» [38]. Interpreţi falşi şi stricători ai Evangheliei reţin ce e secundar şi trec ceea ce e principal, îşi amintesc de unele părţi iar altele intenţionat le uită: precum sînt rupţi de Biserică, aşa schimbă adevărul la fiecare verset biblic. Ca să îndemne la unanimitate şi pace cu discipolii Săi, Domnul a spus: «Adevăr zic vouă că, dacă doi din voi se vor uni pe pămînt, orice vor cere le va da Tatăl Meu care este în cer. Căci oriunde sînt doi sau trei adunaţi în numele Meu acolo sînt şi Eu cu ei» [39], arătînd că harul divin se atribuie nu multora ci celor uniţi care-L cer. Prin cuvintele: «Dacă doi din voi se vor uni pe pămînt», El a pus la bază unirea ca premisă a păcii, ne-a învăţat să fim uniţi prin puterea credinţei. Dar cum poate să fie unit cu cineva cel ce nu se uneşte cu însuşi trupul Bisericii şi cu frăţia universală? Cum pot să se adune doi sau trei în numele lui Hristos, cînd aceştia se separă de Hristos şi de Evanghelia Lui? Nu noi ne-am despărţit de ei, ci ei s-au despărţit de noi şi de aceea s-au născut ereziile şi schismele, de aceea s-au făcut diverse bisericuţe, pentru că ei au părăsit principiul şi originea adevărului [40]. Domnul, însă, vorbeşte despre Biserica Sa şi despre cei ce sînt în Biserică,

36. Ier. 23, 16—17, 21—22.
37. Ier. 2, 13.
38. Mt. 18, 20.
39. Mt. 18, 19—20.
40. Sfîntul Ciprian atacă din nou pe cei ce rup unitatea Bisericii în vremea sa.

atunci cînd spune că dacă vor fi uniți, respectînd ceea ce a cerut și recomandat El, dacă s-au rugat doi sau trei adunați în același gînd, chiar doi sau trei dacă sînt, pot dobîndi de la Majestatea divină ceea ce cer. Zice Domnul : «Oriunde vor fi doi sau trei, acolo sînt și Eu cu ei», înțelegînd că va fi cu cei simpli și iubitori de pace, cu cei ce se tem de Dumnezeu și-I păzesc poruncile. El a spus că este cu acești doi sau trei, cum a fost cu cei trei copii pe vatra focului : fiindcă aceștia rămîneau cu inimile curate în fața lui Dumnezeu și uniți între ei, deși în mijlocul flăcărilor, el le-a ținut viața suflînd peste ei ; [41] cum a fost alături de cei doi Apostoli puși sub pază : fiindcă erau devotați și uniți, el le-a deschis ușile închisorii și, ca să propovăduiască cu credință cuvîntul Domnului, i-a adus iarăși în for [42]. Așadar, cînd menționează în învățăturile Sale și zice : «Unde vor fi doi sau trei, acolo sînt și Eu cu ei», nu desparte pe oameni de Biserică Cel ce a făcut Biserica, ci, reproșînd celor vicleni dezbinarea și recomandînd celor credincioși pacea, arată cu propriile Sale cuvinte că El este mai degrabă cu doi sau trei care se roagă uniți în același cuget, decît cu mai mulți, dar dezbinați, și că se poate obține mai mult prin rugăciunea unită a celor puțini, decît prin ruga gîlcevitoare a multora.

XIII.

De aceea, cînd ne-a învățat cum să ne rugăm, a adăugat zicînd : «Și cînd stați la rugăciune, iertați dacă aveți ceva împotriva cuiva, pentru ca și Tatăl vostru care este în ceruri să vă ierte vouă păcatele» [43]. Și pe cel care vine supărat să aducă darul îl cheamă de la altar și-i poruncește să se împace mai întîi cu fratele și atunci întorcîndu-se împăcat să aducă darul său lui Dumnezeu [44], fiindcă Dumnezeu n-a primit darul lui Cain [45]. Căci n-ar putea împăca pe Dumnezeu cel ce nu e în pace cu fratele său, ci în dezbinare și ură. Ce fel de pace poate promite dușmănia între frați ? Ce sacrificii cred că aduc dușmanii preoților ? Cînd s-au adunat împreună, cred ei că sînt cu Hristos dacă se adună în afara Bisericii lui Hristos ?

41. Dan. 3, 50.
42. Fapte, 5, 19—21.
43. Mc. 11, 25 ; Matei 5, 23—24.
44. Mt. 5, 3—24.
45. Fac. 4, 5—8.

XIV.

Asemenea oameni, chiar dacă au fost uciși în numele credinței lor, nu-și vor spăla nici cu sînge greșelile. Vina dezbinării e gravă, de neiertat, și suferința n-o poate purifica. Nu poate fi martir cel ce nu este cu Biserica. Nu intră în împărăția cerurilor cel ce a părăsit Biserica, locțiitoare pe pămînt a împărăției cerești. Hristos ne-a dat pacea, ne-a învățat să fim uniți și solidari, ne-a recomandat să păstrăm neatinse și necălcate legăturile dragostei și ale înțelegerii; nu poate să se numească martir cel ce nu respectă dragostea frățească. Aceasta ne învață și ne asigură Apostolul Pavel zicînd: «Chiar dacă aș avea atîta credință, încît să pot muta munții din loc, dar dragoste nu am, nimic nu sînt; chiar dacă aș împărți toată averea mea săracilor, iar corpul meu l-aș da să fie ars, iar dragoste nu am, nimic nu-mi folosește. Dragostea e mărinimoasă și binevoitoare, dragostea nu pizmuiește, nu se trufește, nu se înfurie, nu lucrează cu nebăgare de seamă, nu gîndește răul, toate le iubește, toate le crede, toate le speră, toate le rabdă» [46]. Dragostea niciodată nu va cădea, zice Pavel, căci ea va domni întotdeauna; prin unitatea fraternității și solidarității va dura veșnic. Nu poate ajunge dezbinarea în împărăția cerurilor, la răsplata lui Hristos care a zis: «Aceasta este porunca Mea: să vă iubiți unii pe alții așa cum v-am iubit Eu pe voi» [47]. Nu poate îndeplini această poruncă cel ce prin discordia perfidă a încălcat dragostea lui Hristos. Cine n-are dragoste nu-L are pe Dumnezeu. Apostolul Ioan spune: «Dumnezeu este dragoste și cel ce rămîne în dragoste rămîne în Dumnezeu și Dumnezeu rămîne în el» [48]. Nu pot rămîne cu Dumnezeu cei ce nu vor să fie uniți în Biserica lui Dumnezeu. Chiar dacă vor arde pe rug sau vor fi dați fiarelor sălbatice, aceea nu va fi coroana credinței, ci pedeapsa trădării, și nu sfîrșitul glorios al celui cu virtute religioasă, ci moartea din disperare. Unul ca aceștia poate fi ucis, dar nu poate fi încoronat. Mărturisește că e creștin, ca și diavolul care adesea minte că e Hristos, căci însuși Domnul ne atrage luarea-aminte și zice: «Mulți vor veni în numele Meu spunînd: Eu sînt Hristos, și pe mulți vor înșela» [49]. După cum el nu e Hristos, chiar dacă înșală cu numele, la fel nu poate fi creștin cine nu rămîne în Evanghelia lui Hristos și a adevăratei credințe.

46. I Cor. XIII, 2—8.
47. In. 15, 12.
48. I In. 4, 16.
49. Mt. 24, 5.

XV.

Căci a profeţi, a scoate demonii, a face multe acte de virtute pe pămînt este lucru mare şi admirabil, dar nu dobîndeşte împărăţia cerească cel ce înfăptuieşte toate acestea, dacă nu merge respectînd drumul drept al adevăratei credinţe. Vesteşte Domnul şi zice: «Mulţi îmi vor spune în ziua aceea: Doamne, Doamne, oare nu în numele Tău am profeţit, nu în numele Tău am scos demonii, nu în numele Tău am săvîrşit mari fapte de virtute? Atunci Eu le voi răspunde: Niciodată nu v-am cunoscut, fugiţi din faţa Mea cei ce aţi înfăptuit nedreptatea» [50]. Este nevoie de justiţie pentru ca să-L poată merita cineva pe Dumnezeu ca judecător învăţăturilor şi sfaturilor Acestuia trebuie să I ne supunem, pentru ca meritele noastre să primească răsplata. Domnul, arătînd Evangheliei pe scurt calea speranţei şi a credinţei noastre, zice: «Domnul Dumnezeul tău este singur Domnul» şi «Să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta şi din tot sufletul tău şi din toate puterile tale. Aceasta este prima poruncă; iar a doua este asemenea acesteia: să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi. În aceste două porunci stau toată legea şi profeţii» [51]. A poruncit prin învăţătura sa unitatea şi dragostea, în aceste două precepte a cuprins pe toţi profeţii şi toată legea. Dar păstrează unitatea şi păzeşte dragostea cel ce, stăpînit de nebunia discordiei, desparte Biserica, distruge credinţa, tulbură pacea, împrăştie dragostea, pîngăreşte jurămîntul?

XVI.

Acest rău, prea credincioşi fraţi, începuse mai dinainte, dar acum a crescut primejdia dezastruoasă a aceluiaşi rău, a început să se răspîndească şi să ameninţe otrava nimicitoare a stricăciunii eretice şi a schismelor; de aceea, pînă la sfîrşitul lumii este nevoie de Duhul Sfînt, care ne vorbeşte şi ne atrage atenţia prin Apostol: «În zilele din urmă, vor veni vremuri grele, oamenii vor fi iubitori de sine, mîndri, îngîmfaţi, lacomi, hulitori. Nu vor asculta de cuvîntul părinţilor, vor fi nerecunoscători, nelegiuiţi, fără suflet, fără credinţă, denunţători, nestăpîniţi, răi, neiubitori de bine, trădători, bîrfitori, obraznici, iubind mai mult plăcerile decît pe Dumnezeu, fiind de formă religioşi, dar tăgăduind virtutea. Dintre aceştia sînt cei ce se strecoară prin casele altora şi iau cu ei femeiuştile pline de păcate şi stăpînite de felurite pofte, întotdeauna învăţînd şi neajungînd niciodată la ştiinţa adevărului. Şi cum

50. Mt. 7, 22—23.
51. Mc. 12, 29—31; Matei 22, 37—40.

Iannes și Iambres s-au opus lui Moise, așa se opun și aceștia adevărului; dar nu vor ajunge departe, căci nepriceperea lor va fi cunoscută tuturor, cum a fost și a acelora» [52]. Se împlinesc cele ce au fost prezise și, apropiindu-se sfîrșitul lumii, acestea se arată prin punerea la încercare a oamenilor și a timpurilor. Din ce în ce mai mult prin lucrarea dușmanului rătăcirea se răspîndește, nebunia crește, pizma aprinde, pofta orbește, nelegiurea depravează, mîndria îngîmfează, dezbinarea înrăiește, mînia prăbușește [53].

XVII.

Totuși, pe noi să nu ne miște, să nu ne tulbure perfidia nemăsurată și dezlănțuită a celor mulți, ci mai degrabă să ne întărească credința în adevărul lucrurilor prevestite. După cum unii au început să fie așa, fiindcă acestea au fost prezise mai dinainte, tot așa ceilalți frați să se ferească de astfel de lucruri, fiindcă și acestea au fost prezise, precum ne învață Domnul și spune: «Voi, însă, păziți-vă; iată toate v-am prezis vouă» [54]. Feriți-vă, vă rog, de astfel de oameni și îndepărtați din preajma urechilor voastre convorbiri primejdioase și aducătoare de moarte, precum este scris: «Împrejmuiește-ți cu gard urechile tale și n-asculta limba celui rău» [55]; și de asemenea: «Vorbele urîte strică sufletele bune» [56]. Ne învață Domnul și ne sfătuiește să fugim de asemenea oameni: «Orbi sînt — zice el — conducătorii orbilor. Dar și orbul și conducătorul orbului vor cădea împreună în prăpastie» [57]. Trebuie îndepărtat un astfel de om, trebuie ocolit oricine s-a despărțit de Biserică. Este stricat un astfel de om și prin păcatele lui se condamnă el însuși. Oare este cu Hristos cel ce se împotrivește preoților lui Hristos, cel ce se desparte de societatea elevului său și de mulțime? El poartă armele contra Bisericii, luptă împotriva așezămintelor lui Dumnezeu. Dușman al altarului, împotrivitor jertfei lui Hristos, trădător al credinței, călcător al religiei, serv îndărătnic, fiu nelegiuit, frate dușman, disprețuind pe episcopi și părăsind pe preoții lui Dumnezeu, îndrăznește să-și clădească alt altar, să facă altă rugăciune, cu cuvinte neîngăduite, să

52. II Tim. 3, 1—9.

53. Vremurile sumbre prin care treceau creștinii persecutați îi făceau să dorească venirea Împărăției și să-și vadă semnele sfîrșitului lumii în cele ce se întîmplau în imperiul roman. Acest lucru este evident la toți Apostolii, care, pe de altă parte, au îmbrățișat creștinismul, dorind să-l apere cu prețul vieții lor.

54. Mc. 13, 23.

55. Sirah., 28, 24.

56. I Cor. 15, 33.

57. Mt. 15, 14.

pîngărească adevărul jertfei Domnului prin sacrificii mincinoase și nu știe că cel ce se împotrivește ordinei lui Dumnezeu, din cauza îndrăznelii lui este lovit de pedeapsa dumnezeiască.

XVIII.

Astfel, Core, Datan și Abiron, care au încercat să răpească lui Moise și preotului Aaron dreptul de a sacrifica, îndată au fost pedepsiți pentru încercările lor : legăturile pămîntului s-au rupt, o adîncă prăpastie s-a deschis sub picioarele lor și i-a înghițit de vii. Dar nu numai pe ei, care fuseseră făptașii nedreptății, i-a lovit mînia lui Dumnezeu, ci și pe ceilalți 250 de complici și participanți la aceeași nebunie, uniți în aceeași îndrăzneală, un foc trimis de Domnul ca grabnică pedeapsă i-a mistuit, arătînd și învățînd că toți cei ce s-au împotrivit lui Dumnezeu au fost niște nemernici, care au încercat cu voință omenească să dărîme rînduirea lui Dumnezeu [58]. La fel și regele Ozias, aducînd un vas cu tămîie și vrînd, contra legii lui Dumnezeu, să facă un sacrificiu cu de la sine putere, deși i se împotrivea preotul Azaria, fiindcă n-a voit să cedeze și să se supună rînduielii, ajungîndu-l pedeapsa divină, s-a îmbolnăvit de lepră din cauză că a supărat pe Domnul, fiindu-i atinsă tocmai acea parte a corpului unde sînt însemnați cei ce-l merită pe Dumnezeu [59]. Și fiii lui Aaron, fiindcă au pus pe altar un foc străin, pe care nu-l încuviințase Domnul, au fost nimiciți pe dată, în fața Domnului care i-a pedepsit [60].

XIX.

Pe aceștia îi imită de bună seamă și-i urmează cei ce, disprețuind tradiția lui Dumnezeu, introduc învățături străine, inventate de oameni, Pe aceștia îi mustră Domnul și-i ceartă în Evanghelia Sa zicînd : «Călcați porunca lui Dumnezeu ca să stabiliți tradiția voastră» [61]. Această crimă este mai gravă decît cea săvîrșită de unii apostați, care totuși, căinîndu-se de greșelile lor, se roagă lui Dumnezeu și obțin iertare. Aceștia vin la biserică și se roagă în ea ; aceia luptă împotriva Bisericii. Aceștia poate au greșit de nevoie, aceia de bunăvoie se țin de greșeală. Apostatul și-a produs numai sieși vătămare, cel ce a încercat să facă o erezie sau o schismă a amăgit pe mulți, tîrîndu-i după sine în greșeală. Unul este pagubă a unui singur suflet, celălalt primejdia multora. Unul înțelege

58. Num. 16, 1—35.
59. II Cron. 26, 16—20.
60. Lev. 10, 1—4.
61. Mc. 7, 9.

că a greșit, plînge și se căiește; celălalt, îngîmfat în păcatul său și complăcîndu-se în delictele sale, desparte pe fii de mamă, răpește oile de la păstor, calcă legămîntul față de Dumnezeu. Apostatul a păcătuit o singură dată, celălalt păcătuiește zilnic. În sfîrșit, apostatul, primind martiriul, poate primi cele promise ale împărăției divine, dar schismaticul, dacă a fost ucis în afara Bisericii, nu poate ajunge la răsplata Bisericii [62].

XIX.

Să nu se mire cineva, prea iubiți frați, că unii dintre confesori ajung la aceste abateri; că de aceea și alții fac greșeli atît de mari și atît de grave. Mărturisirea credinței în prigoană nu face pe cineva imun față de înșelăciunile diavolului, sau să-l apere punîndu-l într-o permanentă siguranță împotriva ispitelor, primejdiilor, curselor și atacurilor lumești, cît timp el trăiește încă în lume. Altfel, n-am fi văzut la confesori înșelăciuni, blestemății și adulter, pe care le regretăm și de care ne îndurerăm văzîndu-le la cîțiva. Oricît de mare ar fi un astfel de confesor nu este mai înțelept decît Solomon și nici iubit de Dumnezeu. Cel ce cît timp a umblat pe căile Domnului, atîta timp a păstrat harul pe care-l dobîndise de la Domnul, același, după ce a părăsit calea Domnului, a pierdut și harul Domnului. De aceea este scris: «Păstrează ceea ce ai, ca să nu primească altul coroana ta» [63]. Căci Domnul n-ar amenința că poate să ia înapoi coroana dreptății, decît fiindcă, pierzîndu-se justiția, este necesar să se piardă și coroana [64].

XXI.

Mărturisirea credinței în prigoană este început de glorie, dar nu chiar un merit pentru coroană și nu încheie lauda, ci este începutul demnității, precum s-a scris: «Cine va răbda pînă la sfîrșit, acela se va mîntui» [65]. Ce a fost înainte de sfîrșit este treaptă care duce la înălțimea mîntuirii, nu e chiar termenul care constituie priporul înălțimii. Cineva este duhovnic, dar după confesiune pericolul este mai mare, fiindcă dușmanul este și mai mult provocat. Poți fi confesor dar cu atît mai mult trebuie să stea cu Evanghelia Domnului cel ce a dobîndit prin

62. Greșeala schismaticilor nu se iartă fiindcă nu revin asupra ei; apostații (care s-au lepădat de credință ca să scape cu viață), dacă revin și primesc martiriul sînt iertați.

63. Apoc. 3, 11.

64. Sfîntul Ciprian critică în capitolele următoare slăbiciunile duhovnicești și abaterile «confesorilor» (creștinii care nu s-au lepădat de credință, ci au mărturisit pe Domnul cu prețul vieții lor, dar au scăpat vii, uneori cu răni, ori cu unele părți ale trupului lipsă, din prigoane).

65. Mt. 10, 22.

Evanghelie gloria de la Domnul... Cui i se dă mult, i se cere mult, și cui i se acordă mai multă demnitate i se pretinde supunere [66]. Nimeni să nu piară sub înrîurirea confesorului, nimeni să nu învețe din purtările confesorului nedreptatea, obrăznicia, perfidia. Poate fi confesor, dar să fie umilit și la locul lui, să fie modest în învățătura și faptele lui, cel ce se numește mărturisitor al lui Hristos să imite pe Hristos pe care-L mărturisește. Căci dacă zice Hristos : «Cine se înalță se va umili și cine se umilește se va înălța» [67], și dacă El a fost ridicat de Tatăl, fiindcă pe pămînt S-a umilit în Cuvîntul, puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu Tatăl [68], cum poate iubi înălțarea El, care ne-a recomandat prin legea Sa umilința și care a primit El Însuși cel mai strălucit nume ca răsplată a umilinței ? [69]. Poate fi confesor al lui Hristos, dacă nu întinează după aceea măreția și demnitatea lui Hristos. Limba care a mărturisit numele lui Hristos să nu fie vorbitoare de rău, supărătoare, să nu fie auzită iscînd neînțelegeri și procese, să nu arunce după cuvinte de laudă venin de șarpe contra fraților și contra preoților lui Dumnezeu. Dealtfel, dacă va fi vinovată și demnă de dispreț, dacă și-a îndeplinit confesiunea printr-o rea convorbire, dacă și-a pătat viața prin ticăloșie, dacă, în sfîrșit, după ce a fost făcut confesor părăsind înțelegerea și spărgîndu-i unitatea, a schimbat credința dintîi cu necredința de după aceea, nu poate să pretindă că prin confesiune i se cuvine răsplata gloriei, cînd prin însuși acest fapt merită mai mare pedeapsă [70].

XXII.

Căci și Domnul l-a ales pe Iuda printre Apostoli, și, totuși Iuda după aceea L-a trădat pe Domnul. Dar tăria Apostolilor în credință n-a scăzut, dacă trădătorul Iuda s-a desfăcut de unirea cu ei. La fel și aici, nu a fost micșorată pe dată sfințenia și demnitatea confesorilor dacă unii și-au călcat credința [71]. Fericitul Apostol vorbește într-o epistolă a sa

66. Lc. 12, 48.
67. Lc. 14, 11.
68. I Cor. 1, 24.
69. Fil. 2, 8—9.
70. Pe un ton foarte aspru, Sfîntul Ciprian învinuiește pe confesori de a nu fi destul de smeriți, fiindcă prigoana și deci primejdia încă nu este depășită ; ca atare ei încă nu și-au făcut datoria pînă la capăt, ca să se creadă biruitori. În această situație ei nu trebuie să vorbească de rău pe preoți și să-și mențină hotărîrea confesiunii cu prețul vieții.
71. Așa după cum tăria credinței și slava Sfinților Apostoli nu s-au micșorat din cauza trădării lui Iuda, tot astfel aureola sfințeniei și demnității confesorilor n-a scăzut prin căderea unora dintre ei. Elogiul adus de Sfîntul Ciprian marei majorități a confesorilor din vremea sa.

zicînd : «Ce, dacă au căzut din credinţă unii dintre ei, oare infidelitatea lor a zădărnicit credinţa lui Dumnezeu? Departe de aşa ceva; căci Dumnezeu este adevărat şi tot omul este mincinos» [72]. O parte dintre confesori, cea mai mare şi mai bună, stă în puterea credinţei sale şi în adevărul legii şi al învăţăturii Domnului. Nu părăsesc pacea Bisericii cei ce-şi amintesc că în Biserică au dobîndit harul lui Dumnezeu de care au fost demni şi dobîndesc o mai mare laudă a credinţei lor prin însuşi acest fapt că, respingînd perfidia celor ce au fost uniţi cu ei prin confesiunea comună, s-au îndepărtat de orice atingere cu crima; luminaţi de lumina Evangheliei, pătrunşi de razele pure şi strălucitoare ale Domnului, ei sînt demni de laudă pentru păzirea păcii lui Hristos, pentru că au ieşit biruitori în lupta cu diavolul.

XXIII.

Doresc, prea iubiţi fraţi, şi totodată vă sfătuiesc şi vă îndemn că, dacă se poate, nimeni dintre fraţi să nu se piardă şi mama bucuroasă să strîngă la pieptul său un singur trup al poporului unit. Dacă totuşi sfatul cel sănătos n-a putut întoarce pe calea mîntuirii pe cîţiva conducători de schisme şi autori de dezbinări, care rămîn în nebunia lor oarbă şi îndărătnică, totuşi voi ceilalţi, căzuţi în greşeală, din cauza naivităţii voastre sau amăgiţi de viclenia şi şiretenia înşelătorului, eliberaţi-vă din lanţurile înşelăciunii, întoarceţi-vă de pe calea rătăcirilor, mergeţi pe drumul cel drept al împărăţiei cereşti. Aceasta este vocea Apostolului care vă cheamă : «Vă cerem în numele Domnului Iisus Hristos să vă despărţiţi de toţi fraţii care umblă fără rînduială şi nu după tradiţia pe care au primit-o de la noi» [73]. Şi iarăşi zice : «Nimeni să nu vă amăgească cu vorbe deşarte; căci de aceea vine mînia Domnului asupra fiilor nesupuşi. Să n-aveţi aşadar, vreo părtăşie cu ei» [74]. Oricine trebuie să stea departe, ba mai mult, să fugă de cei vinovaţi, pentru ca nu cumva să se împrietenească cineva cu cei ce umblă strîmb şi, pornind cu aceştia pe drumurile greşelii şi ale crimei, rătăcindu-se de calea adevărată, să săvîrşească şi el fapte la fel de vinovate. Unul este Dumnezeu, unul Hristos, una este Biserica, una e credinţa şi poporul este unul, formînd prin înţelegere un singur corp unit şi puternic. Nu poate nici unitatea exista despărţită, nici corpul, care este unul, nu poate exista descompus

72. Rom. 3, 3—4.
73. I Tes. 3, 6.
74. Efes. 5, 6—7.

sau tăiat în bucăți, cu măruntaiele scoase și împrăștiate. Cine a ieșit din sînul Bisericii nu poate trăi sau respira și își pierde însăși rațiunea mîntuirii.

XXIV.

Ne sfătuiește Sfîntul Duh și zice : «Cine este omul care iubește viața și vrea să vadă zile foarte bune ? Stăpînește de la rău limba ta, și buzele tale să nu vorbească înșelător. Ferește-te de rău și fă binele, caută pacea și urmeaz-o» [75]. Fiul păcii trebuie să caute pacea și s-o urmeze ; trebuie să-și stăpînească limba sa de la năravul rău al cuvintelor dezbinătoare cine cunoaște și iubește legătura dragostei. Între poruncile sale divine și învățăturile mîntuitoare, nu cu mult înainte de patimile Lui, Domnul a spus : «Pace vă las vouă, pacea mea o dau vouă» [76]. Această pace ne-a dat-o ca moștenire, toate darurile și binefacerile Sale ni le-a făgăduit ca să păstrăm pacea. Dacă sîntem moștenitorii lui Hristos, să rămînem în pacea lui Hristos. Dacă sîntem fiii lui Dumnezeu, trebuie să fim pacifici. «Fericiți — zice el — făcătorii de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema» [77]. Fiii lui Dumnezeu trebuie să fie pașnici, blînzi cu inima, simpli la vorbă, uniți în sentimente, strînși în legăturile solidarității pe baza aceleiași credințe.

XXV.

Această comuniune a fost și odinioară sub Apostoli. Astfel, noul popor de credincioși păzind poruncile Domnului și-a păstrat dragostea Lui. Aceasta o dovedește Scriptura, care zice : «Iar mulțimea celor care crezuseră era una cu sufletul și cu mintea» [78]. Și mai departe : «Și erau stăruind toți într-un singur cuget în rugăciune cu femeile și cu Maria, care a fost mama lui Iisus, și cu frații Lui» [79]. Și de aceea rugăciunile lor erau bineprimite, de aceea ei puteau dobîndi cu încredere tot ceea ce cereau din mila lui Dumnezeu.

XXVI.

Iar între noi unitatea a slăbit atît de mult, încît și harul lucrării noastre s-a micșorat. Atunci își vindeau casele și moșiile și, adunîndu-și comori în cer, ofereau banii lor Apostolilor pentru a fi împărțiți săraci-

75. Ps. 33, 13—15.
76. In. 14, 27.
77. Mt. 5, 9.
78. Fapte, 4, 32.
79. Fapte 1, 14.

lor [80]. Dar acum din avutul nostru nu dăm nici a zecea parte şi, deşi Domnul ne-a poruncit să vindem tot ce avem [81], mai degrabă cumpărăm şi ne mărim averea. Astfel, în noi a slăbit puterea credinţei, s-a moleşit vlaga credincioşilor. Şi de aceea Domnul, privind timpurile noastre, zice în Evanghelia Sa : «Cînd va veni Fiul omului crezi că va găsi credinţă pe pămînt?» [82]. Vedem că lucrurile sînt aşa cum le-a prezis. În teama de Dumnezeu, în legea dreptăţii, în iubire, în fapte, nu există acum nici o credinţă. Nimeni nu cugetă la cele viitoare cu teamă, nimeni nu are în vedere ziua Domnului şi mînia lui Dumnezeu, sau pedepsele ce au să vină pentru necredincioşi şi chinurile veşnice prescrise celor perfizi. S-ar teme conştiinţa noastră dacă ar crede, dar fiindcă nu crede nici nu se teme. Dacă ar crede s-ar păzi, şi dacă s-ar păzi s-ar mîntui.

XXVII.

Să ne trezim, cît putem, prea iubiţi fraţi, din somnul vechii neputinţe în care am căzut şi să veghem la păstrarea şi îndeplinirea învăţăturilor Domnului [83]. Să fim aşa cum ne-a poruncit El zicînd : «Să fie mijlocul vostru încins şi opaiţele aprinse şi voi asemenea oamenilor care aşteaptă pe stăpînul lor cînd vine la nuntă, pentru ca, de îndată ce el a venit şi a bătut, ei să-i deschidă. Fericiţi vor fi acele slugi pe care Domnul, cînd va veni, le va găsi veghind» [84]. Trebuie să fim încinşi, ca nu cumva, cînd va veni ziua plecării, să ne găsească nepregătiţi. Să lumineze şi să strălucească făclia noastră în fapte bune [85], ca să ne conducă la lumina seninătăţii eterne, din această noapte a veacului. Să aşteptăm întotdeauna cu grijă şi supraveghere sosirea pe neaşteptate a Domnului, pentru ca, atunci cînd El va bate, să veghem în credinţa noastră, care va primi de la Domnul răsplata vegherii. Dacă vor fi păzite aceste porunci, dacă vor fi respectate aceste sfaturi şi îndemnuri, nu vom putea fi înnăbuşiţi în timpul somnului de înşelăciunea diavolului, ci slugi veghetoare vom domni conduşi de Hristos.

---

80. Fapte 4, 34—35; Mt. 6, 20; 19, 21.
81. Lc. 12, 33.
82. Lc. 18, 8.
83. Amintind idealul creştin al păcii (cap. XXIV) şi pilda jertfelniciei Bisericii primare (cap. XXV), cu care starea Bisericii contemporane era într-un vădit contrast (cap. XXVI), Sfîntul Ciprian face un apel vibrant la creştinii din Africa, să revină cu toţii pe calea cea bună în aşteptarea Mîntuitorului Hristos.
84. Lc. 12, 35—37.
85. Mt. 5, 16.

INDICE SCRIPTURISTIC*

Facere, 3, 1 — I, 17.
Facere, 4, 5—8 — XIII, 7.
Ieșire, 12, 46 — VIII, 19.
Levitic, 10 1—4 — XVIII, 17.
Numeri, 16, 1—35 — XVIII, 9.
Numerii, 26, 9 — XVIII, 9.
Iosua, 2, 18—19 — VIII, 15.
I Regi, 11, 31—36 — VII, 16.
II Cronici, 26, 16—20 — VIII, 18.
Psalmi, 33, 13—15 — XXIV, 4.
Psalmi, 67, 7 — VIII, 22.
Cîntarea Cîntărilor, 6, 9 — IV, 16.
Siracidul, 28, 24 — XVII, 10.
Isaia, 26, 19; 29, 18 sq. — 35, 5 sq.; 61, 1 — III, 7.
Ieremia, 2, 13 — XI, 9.
Ieremia, 23, 16—22 — XI, 11.
Daniel, 3, 50 — XII, 27.
Matei, 3, 16 — IX, 1.
Matei, 4, 1—11 — I, 20.
Matei, 5, 3—24 — XIII, 6.
Matei, 5, 9 — XXIV, 2.
Matei, 5, 16 — XXVII, 19.
Matei, 5, 23—24 — XIII, 3.
Matei, 6, 20 — XXVI, 6.
Matei, 7, 22—23 — XV, 8.
Matei, 7, 24—25 — II, 14.
Matei, 10, 22 — XXI, 3.
Matei, 11, 2—6 — III, 7.
Matei, 12, 30 — VI, 11.
Matei, 15, 14 — XVII, 13.
Matei, 16, 18—19 — IV, 6.
Matei, 81, 19—20 — XII, 9.
Matei, 19, 17 — II, 7.
Matei, 22, 37—40 — XV, 15.
Matei, 19, 21 — XXVI, 5.
Matei, 24, 5 — XIV, 31.
Marcu, 1 ,10 — IX, 1
Marcu 7, 9 — XIX, 4
Marcu, 11, 25 — XIII, 4
Marcu, 12, 29—31 — XV, 16
Marcu, 13, 23 — XVII, 6.
Luca 3, 22 — IX, 1
Luca, 12, 33 — XXVI, 5.
Luca, 12, 48 — XXI, 11.
Luca, 14, 11 — XXI, 18.
Luca, 18, 8 — XXVI, 9.
Ioan 1, 32 — IX, 1.
Ioan 10, 16 — VIII, 5.
Ioan 10, 30 — VI, 12.
Ioan 14, 27 — XXIV, 8.
Ioan 15, 12 — XIV, 20.
Ioan, 15, 14—15 — II, 8.
Ioan, 19, 23—24 — VII, 8.
Ion, 20, 21—23 — IV, 2.
Ioan 21, 17 — IV, 8.
Fapte 1, 14 — XXV, 7.
Fapte 4, 32 — XXV, 5.
Fapte 4, 34—35 — XXV, 6.
Romani 3, 3—4 — XXII, 7.
I Corinteni 1, 10 — VIII, 10.
I Corinteni 1, 24 — XXI, 17.
I Corinteni 11, 19 — X, 7.
I Corinteni 13, 2—8 — XIV, 9—15.
I Corinteni 15, 33 — XVII, 10.
II Corinteni 11, 14—15 — III, 16.
Efeseni 4, 2—3 — VIII, 12.
Efeseni 4, 4—6 — IV, 20.
Efeseni 5, 6—7 — XXIII, 14.
Filipeni 2, 8—9 — XXI, 20.
I Tesaloniceni 3, 6 — XXIII, 12.
II Timotei 2, 17 — X, 16.
II Timotei 3, 1—9 — XVI, 15.
I Ioan 2, 19 — IX, 19.
I Ioan 4, 16 — XIV, 23.
I Ioan 5, 7 — VI, 12.
Apocalipsa 3, 4—11 — XX, 12.

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

A

Abateri, XX, 2.
Acte de virtute, XV, 1.
Adevărata credință, XV, 4.
Adevărul lucrurilor prevestite, XVII, 13.
Ahia, VII, 17.
Altar, XIII, 4; alt —, XVII, 22.
Antihrist sub numele lui Hristos, III, 22.
Apa vieții, XII, 11.
Apărarea mîntuirii noastre, I, 7.
Apostații și schismaticii, XIX.
Apostolii, IV, doi —, XII.
Apostolul Pavel, VIII, 7; XVI, 5.
Arborii slabi smulși, IX, 18.
Armele contra Bisericii, XVII, 18.
Atacuri fățișe, I, 8.
Așezămintele lui Dumnezeu, XVII, 17.

B

Bani Apostolilor, XXVI, 3.
Binefacerea apei vii, XI, 11.
Biserica lui Hristos, VII, 12.

* Ultimele două numere arată : primul capitolul, iar al doilea rîndul.

Biserica mamă, Dumnezeu Tată, VI, 7.
Blîndeţe, IX, 7.

C

Calea adevărului, II, 18.
Calea Domnului părăsită, XX, 15.
Calea speranţei şi a credinţei, XX, 10.
Cancer e vorba lor, X, 16.
Carnea sfîntă a Domnului, VIII, 20.
Casa pe piatră, II, 14.
Cămaşa Domnului nesfîşiată, VII, 10.
Cele viitoare, cu teamă, XXVI, 11.
Cheile împărăţiei, IV, 5.
Chinurile veşnice, XXVI, 13.
Clădirea altui altar, XVII, 11.
Colegialitatea episcopatului, V.
Comori în cer, XXVI, 3.
Complici ai nebuniei, XVII, 5.
Conductători de schisme şi autori de dezbinări, XXIII, 5.
Confesunea nu imunizează, XX, 3.
Confesorii, XX—XXII; — biruitori în lupta cu diavolul, XXII, 17.
Convorbiri primejdioase şi aducătoare de moarte, XVII, 7.
Coroana ta, XX, 14.
Core, Datan şi Abiron, XVIII, 1.
Cugetările lor rele, XI, 19.
Curse, I, 5.
Cuvinte atrăgătoare şi mincinoase, I, 16.
Cuvîntul lui Dumnezeu, XI, 4.

D

David, VII, 17.
Darul, împăcat, XIII, 6.
Demni de laudă, XXII, 16.
Desparte Biserica, nu apără dragostea, XIV, 20.
Despărţirea fiilor de mamă, XIX, 13.
Descrierea unităţii, V.
Dezbinare şi ură, XIII, 8.
Diavolul minte că e Hristos III, 20.
Discordie perfidă, XIV,, 20.
Dispoziţie susperioară, X, 12.
Diverse bisericuţe, XII, 18.
Dragostea frăţească, IX, 7.
Drepţi-nedrepţi, grîu-paie, X, 10.
Drumul drept, XXIII, 9.
Duhul greşelii, II, 16.
Duhul Sfînt, IV, 10; VIII, 24; XVI, 4.
Duşmanul înşelător, I, 5; ca un şarpe, I, 13; viclean şi prefăcut, III, 3.

E

Episcopatul, unul şi neîmpărţit, V.
Erezii şi schisme, III, 11; XIII, 17.
Evanghelia lui Hristos şi a adevăratei credinţe, XIV, 32.

F

Falsificatori ai adevărului, X, 15.
Falşii profei, XI, 3.
Fapte mari, XV, 6.
Fără înţelepciune, I, 7.
Fără rînduială divină, X, 10.
Fiii lui Aaron pedepsiţi, XVIII, 17; şi alţii nesupuşi, XVIII, 12 — lui Dumnezeu, XVIII, 10.
Fiul păcii, XXIV, 4.
Foc, XVIII, 7.
For, XII, 30.
Fratele, XIII, 10; — duşmani, XVII, 20.
Frăţia universală, XII, 15.
Fără dragoste, fără Dumnezeu, XIV, 21.

G

Glas de Apostol şi de înger al luminii, III, 19.
Graţia divină, celor uniţi, XII, 10; — pierdută, XX, 13; — lui Dumnezeu dobîndită în Biserică, XXII, 11.

H

Harul lucrării, XXVI, 1

I

Idoli, III, 9.
Imnul dragostei, XIV, 8—13.
Împărăţia lui Dumnezeu, VI, 3; — cerurilor, XIV, 5.
Încercare, X, 5.
Încinşi şi cu opaiţele aprinse, XXVII, 1.
Înşelători cu faţa de şarpe, X, 15.
Înşelăciunile ascunse, III, 1.
Înţelept, XX, 9.
Învăţături străine, inventate de oameni, XIX, 2.
Iannes şi Iambres, XVI, 14.
Ieroboam, VII, 14.
Ierusalim, VII, 17.
Iertare, XIX, 6; — împăcare, XIII.
Infidelitatea unora nu anulează credinţa lui Dumnezeu, XXII, 7.
Îndrăzneala, XVIII, 7.
Inima, I, 4.
Interpreţi falşi şi stricători ai Evangheliei, XII, 3.
Israel, VII, 16.
Iuda printre Apostoli, XXII, 1; — trădătorul, XXII, 3.
Iubitori de sine, XVI, 6.

J

Judecător, XV, 9.
Jurăminte cereşti, VI, 15.
Jurămîntul, VI, 2; — de Paşti, VIII, 16.
Justiţia, XIV, 9.

L

Lacuri reci, XI, 11.
Laţul morţii, II, 3.
Legăturile dragostei şi ale înţelegerii, XIV, 7.
Legea lui Dumnezeu, VI, 17; — şi Profeţii, XV, 6.
Libertarea lui Dumnezeu, VI, 16.
Lumina strălucitoare a mîntuirii, III, 4.
Luminaţi de lumina Evangheliei, XXII, 15.

M

Mama (Biserica), XXIII, 2; — şi fiii duhovniceşti, V, 19.
Martir în Biserică, XIV, 3; — dragostea frăţească, XIV, 8.
Martiriu, erezie şi schismă, XIV, 1 sq.
Meritele noastre, XV, 11.
Mila lui Dumnezeu, XXV, 8.
Minciuni înşelătoare, III, 21; V, 4.
Mireasa lui Hristos, neîntinată, VI, 1.
Molima, X, 15.
Moise, XVI, 14; — şi Aaron, XVIII, 2.

N

Nebunia dezbinării, VII, 2.
Nedreptatea, XV, 8.
Noaptea este zi, III, 20; — veacului XXVII, 10.
Noul popor de credincioşi, XXV, 1.
Nu adulteră, VI, 1.
Nu fiii lui Dumnezeu, ci ai diavolului, XI, 15; nu coroana credinţei, ci pedeapsa trădării, XIV, 25.
Nu săbăticia lupilor, turbarea cîinilor, veninul şerpilor, ferocitatea fiarelor, IX, 10; XI, 15.
Nu teama, XXVI, 10.

O

Obîrşia adevărului, III, 25.
Omul e mincinos, XXII, 8; vechi, II, 1.
Orbii şi conducătorii orbilor, XVII, 12.
O singură casă, Biserica, VIII, 22.
O turmă şi un păstor, VIII, 5.
Otrava morţii, X, 18.
Ozias, regele lepros, XVIII, 10.

P

Pacea, XI, 5; — Domnului, XI, 17; XII, 23; XXII, 10; XXIV, 8—10.
Paguba unui singur suflet, XIX, 12.
Paiele, de colo, colo, IX, 18.
Păcatele, XIX, 12; necurăţite, XI, 15.
Pedeapsa divină, XVIII, 12.
Perfidia şi discordia, X, 2; XVII, 1.
Persecuţii şi atacuri făţişe, I, 8.
Petru şi textul fals al primaţiei, IV.
Piatra credinţei, II, 10; IV, 4.
Porumbeii şi oile lui Hristos, IX, 11.
Porumbelul, IX, 1.
Porumbiţa, IV, 17.
Poduncile, XII, 24; XXVII, 13; ale lui Hristos, II, 5.
Porţile iadului, IV, 4.
Principiul şi originea adevărului, XXI, 18.
Puterea credinţei, XII, 12.

R

Raab, VIII, 13.
Răpirea oilor de la păstor, XIX, 14.
Răsplata lui Hristos, XIV, 18; — vegherii, XXVII, 14; — credinţei, II, 18; · păcii, XI, 18.
Rătăcitul, schismaticul, XIX, 16.
Răstălmăcirea deşartă, XII, 1.
Rătăciri noi, III, 13; — ale inimii, XI, 1 sq.
Ruga gîlcevitoare a celor mulţi, XII, 37.
Rugăciunea, XII, 37; XIII, XXV, 5.

S

Sacrificii mincinoase, XVII, 22.
Schisme, VII, 9.
Scindaţi de Biserică, XII, 5.
Servii lui Dumnezeu, I, 9.
Sfinţenia şi demnitatea confesorilor, XXII, 4.
Sfîşierea unităţii Bisericii, VIII, 3.
Sfîntul Duh, XXIV, 1.
Sfîrşitul lumii, XVI, 17.
Simpli şi iubitori de pace, XII, 24.
Simplitate, IX, 6.
Solomon, VII, 12.
Suflete credule, I, 17.
Stricăciunea eretică, XVI, 3; — schismelor, XVI, 4.
Stăpînirea nemuririi, II, 3.
Supărat la jertfă, XIII, 5.

Ş

Şarpe, I, 13.
Şefii unor grupări, X, 11.

T

Tatăl ceresc, VII, 9; XIII, 3.
Temeiul Evangheliei şi al Legii lui Hristos, III, 17.
Temple goale, III, 9.
Toţi Profeţii, toată Legea, XV, 17.
Tradiţia lui Dumnezeu, XIX, 2.
Trădător al credinţei, XVII, 18.

U

Una cu sufletul, XXV, 4.
Unanimitate și pace, XII, 6.
Unelte, III, 18.
Unirea, premisă a păcii, XII, 12.
Unitatea, IV, 15; Trupului, Duhului, nădejdii, credinței, Botezului, dumnezeirii; prin Episcopat, V; dezbinare, III, 12; nu poate fi pierdută, VI; — Spiritului în unire și pace, VIII, 3; — și dragostea, XV, 16; absolută, XXII, 15, 20; a slăbit, XXI, 1.
Un singur Botez, XI, 11; — Trup al poporului unit, XXIII, 3.
Urmele lui Hristos, II, 2.

V

Vedeniile înșeală sufletele, XI, 3.
Veghe, XXVII, 2 sq.
Veșmîntul lui Hristos, VII, 10.
Vina dezbinării, XIV, 2.
Virtutea religioasă, XIV, 27.
Vremuri grele, XVI, 6.

Z

Ziua judecății, X, 9; — Domnului și mînia lui Dumnezeu, XXVI, 12.

SFÎNTUL CIPRIAN

DESPRE RUGĂCIUNEA DOMNEASCĂ

INTRODUCERE

Apariția acestei cărți de dimensiuni nu prea mari este, evident, în legătură cu aceea a magistrului său, Tertulian, pe care o completează, — aceea ocupîndu-se mai mult de rugăciuni, în general, pe cînd Sfîntul Ciprian explică mai ales «Tatăl nostru». Este o cateheză care explică folosul rugăciunii și cuprinsul rugăciunii domnești mai ales.

Data apariției ei este fixată în mod deosebit în legătură cu tulburările schismatice din 251 și 252, provocate de episcopul Maximus, adeptul lui Novațian, care era împotriva iertării celor căzuți prin renegare în timpul prigoanei și de Fortunatus, partizanul lui Felicisim, care ataca pe Sfîntul Ciprian însuși.

Tratatul Despre rugăciunea domnească ar fi un apel la unitate, din 252, pentru patrologii, care îl caracterizează astfel, pe baza capitolelor IV, VIII, XV, XXIII, XXIV și XXX, unde se vorbește de pace și unitate în Biserică. Alții, însă, văd în această cateheză opera pe care Sfîntul Ciprian o crede necesară celor ce trec la creștinism în vremea cumplitei prigoane a lui Deciu și o scrie la adăpost, în primele luni ale anului 250, împreună cu Epistola XI și cu altele din acea vreme, cu care are o înrudire evidentă. Impresia noastră este că această a doua părere ar fi mai potrivită cu cuprinsul tratatului Despre rugăciunea domnească.

Potrivit tradiției primare cateheza ar fi trebuit să fie prebaptismală, adică să se încheie cu Botezul: așa citim în Didachee VII, 1. Învățătura ei arăta că sînt două căi pe care poate călători omul pe pămînt: una a vieții, pe care o urmează cei pașnici, curați și blînzi și alta a morții, adică a ucigașilor, adulterilor, furilor și prigonitorilor etc. (cap. I—V). Sfîntul Iustin ne învață, de asemenea, că cei ce au primit credința sînt învățați să trăiască potrivit învățăturii creștine, să se roage și să ceară de la Dumnezeu iertarea păcatelor, căindu-se și postind; apoi sînt botezați (Apologia I-a, LXI, 8). La fel învață Hipolit al Romei,

cerînd celor catehizaţi să renunţe la îndeletnicirile păgîne, incompatibile cu creştinismul, şi să înceapă să ducă o viaţă creştinească împodobită cu fapte bune, care să ducă la Botez (Hipolit, Tradiţia *apostolică, XVI). Aceeaşi învăţătură o găsim în operele lui Tertulian. Pretutindeni însă aflăm practica rugăciunii creştine după exemplul Mîntuitorului, în pregătirea pentru Botez. Convertirile din timpul persecuţiei mai ales, care se soldau uneori cu martiriul înainte de a fi fost botezat, au făcut să grăbească primirea acestei Taine după care urma catehizarea, destul de scurtă, încheiată cu împărtăşirea. Această practică, după care catehizarea era podul de legătură între Botez şi Euharistie se generalizează, în principiu, începînd din veacul al XIV-lea. Astfel, Sfîntul Ambrozie socoteşte că ar fi o trădare descoperirea Tainelor dumnezeieşti înainte de a fi primit Botezul (De mysteriis,* I, 1—2), *căci această Taină este Taina credinţei. Aceeaşi ordine o aflăm la Fer. Augustin în veacul următor. În cateheza a LVI-a el arată că înainte de a se boteza le-a explicat simbolul credinţei. În cateheza a LVII-a aminteşte că rînduiala pe care o urmează este ca întîi să creadă, pentru ca apoi să se boteze, a opta zi înainte de Paşti ; la Paşti aveau să se împărtăşească, după ce le explica şi-i învăţa «Tatăl nostru» ; «După ce veţi fi botezaţi veţi spune în fiecare zi rugăciunea domnească» (LVI, I, 1 ; LVII, I, 1 şi LVIII ; X, 12 ;* Migne, *P.L., XXXVIII, col. 377, 386—387 şi 399) etc.*

Cuprinsul tratatului «Despre rugăciunea domnească» constă în explicarea rostului rugăciunii în general şi a acestei rugăciuni în special, pe temei biblic. S-a observat că din cele 700 de rînduri ale ediţiei Hartel, folosită astăzi în mod unanim, circa 220 sînt citate biblice, cuprinzînd 68 pasaje scripturistice şi circa 50 aluzii scripturistice [1].

După unii din cercetătorii de astăzi, Sfîntul Ciprian s-ar fi servit chiar de un fel de Logia *sau* Testimonia inedita — *colecţie de cuvinte ale Domnului şi de citate biblice, care ar fi fost primite de la prietenii din Cezareea şi care n-au rămas înregistrate ca atare în opera lui, autorul oriental neavînd autoritatea necesară spre a-i fi transmis numele posterităţii* [2].

Nevoia de a explica «Tatăl nostru» s-a simţit mai mult decît explicarea rugăciunii în sine, care pare bun comun practicat în toate religiile.

---

1. F. Cayré, în al său *Précis de Patrologie*, t. I, Paris, Tournai, Roma, 1927, p. 252 şi Prof. T. Herbert Bindley în *St. Cyprian on the Lord's Prayer*, colecţia «Early Church Classics», Londra, 1914, p. 14, sînt de prima părere ; cf. Prof. Michel Réveillaud în *St. Cyprien, l'Oraison dominicale*, în col. «Etudes d'Histoire et de Philosophie religieuse», Paris, 1964, p. 24—41.
2. Vezi Prof. Michel Réveillaud, *op. cit.*, p. 52 sq.

Maestrul său, Tertulian, axase tratatul său pe explicarea rugăciunii în sine: numai capitolele 2—8 din cele 29 ale lui Tertulian se ocupă de «Tatăl nostru». Sfîntul Ciprian şi-a propus să-l completeze într-un anumit sens. S-a mai observat de asemenea, că în cele 70 de texte scripturistice folosite de Sfîntul Ciprian, numai şapte sînt asemenea cu cele 60 de citate aduse de Tertulian. O oarecare originalitate a fost astfel cerută de subiectul însuşi.

Destinatarii catehezei sale despre rugăciunea domnească nu au un nume special ca la alţi Sfinţi Părinţi de pildă, care vor să exprime neputinţa celor botezaţi de curînd de a predica ei înşişi Cuvîntul lui Dumnezeu. În acest context, Fer. Augustin îi numea infantes, *adică prunci, muţi, pînă cînd încep pentru prima dată să se adreseze lui Dumnezeu prin rugăciunea domnească. Sfîntul Ciprian li se adresează cu cuvintele «fraţi prea iubiţi», care nu au o semnificaţie specială.*

Autoritatea supremă în Biserică rămîne Sfînta Scriptură, *pentru Sfîntul Ciprian; ea inspiră şi judecă actele în învăţătura Bisericii. Tradiţia, de pildă: «De unde vine această Tradiţie? — se întreabă Sfîntul Ciprian; are oare ea autoritatea Domnului şi a Evangheliei? Vine ea de la Apostoli şi de la Epistolele lor? Căci ceea ce trebuie făcut* e *ceea ce este scris» — răspunde Sfîntul Ciprian*[3]. *În epoca aceea cumplită a persecuţiilor sîngeroase, cuvintele Evangheliei păreau oracole, fiind cuvintele Domnului transmise din cer —, de cîte ori erau citite: «Martirii (înşişi) nu pot nimic dacă Evanghelia ar putea fi nimicită», scrie el în tratatul «Despre cei căzuţi de la credinţă» (cap. XX). Căci Domnul Hristos care a dat-o este Învierea şi Împărăţia lui Dumnezeu*[4]. *Dintr-o sumă impresionantă de citate, din scrierile Sfîntului Ciprian, reiese clar că Duhul Sfînt împinge Biserica, ca vîntul corabia şi, prin Scripturi, tot El o îndreaptă ca o cîrmă spre limanul mîntuirii*[5].

Sfîntul Ciprian pune un accent puternic şi pe har. *Nu e de mirare că un om bogat şi puternic, cu o carieră strălucită care primeşte să se smulgă brusc din mirajul fericirii pămînteşti şi să fie trimis la moartea pămîntească pentru fericirea cerească, credea şi trăia în efluviile harice. Fer. Augustin însuşi citează pe Sfîntul Ciprian ca pe o autoritate în materie: «Nu trebuie să ne proslăvim cu nimic, fiindcă nimic nu ne aparţine», spusese acesta (în* Mărturisiri, *III, 4), arătînd că toate cele duhovniceşti ne sînt asigurate de har. Iar cînd călugării de la mînăstirea Adrumetum îi împărtăşesc tulburarea în care îl adusese Pelagie, Fer.*

3. Idem, *ibidem*, p. 7—24.
4. *Epistola LXXIV* 2; apud Idem, *ibidem*, p. 52.
5. *Despre rugăciunea domnească*, XIII

Augustin citeşte împreună cu ei tratatul Sfîntului Ciprian despre rugăciune şi-i îndeamnă să-l răspîndească [6].

Domnul asigură cu harul Său începutul credinţei (cap. XVII), din «rugăciunea dumnezeiască», harul actual (cap. XXII) şi ales (XII). S-a afirmat cu dreptate că nu importanţa ştiinţifică a unei opere religioase garantează eficienţa ei practică, cît aureola celui care-i asigură adevărul şi autoritatea ei [7]. *Fer. Augustin a căutat să-i întărească autoritatea Sfîntului Ciprian scriind că tratatul «Despre rugăciunea domnească» ne îndeamnă să cerem lui Dumnezeu tot ce ne e necesar pentru o viaţă sfîntă, pentru ca «nu cumva, încrezîndu-se în liberul nostru arbitru să cădem de la harul dumnezeiesc»* [8].

Botezul şi Euharistia încadrează rugăciunea Tatăl nostru. Botezul este ritul sacramental al renunţării la lume (cap. XIII) şi al adopţiunii dumnezeieşti (X). Prin imitare începem a fi ceea ce vom fi în eonul viitor (XXXVI). Rugăciunea e comunitară (XXIII); formăm o unică pîine din mulţimea boabelor măcinate şi apoi frămîntate (Ep. LXIII, 13).

Cuprinsul *tratatului* «Despre rugăciunea domnească» *ar forma după unii patrologi, împreună cu* «Mărturiile către Quirinus» *(cartea a III-a), temeiul învăţăturii morale a Sfîntului Ciprian — cea dintîi insistînd asupra necesităţii şi condiţiilor necesare «Tatălui nostru» şi de a arăta lucrarea harului. Iată o scurtă* analiză *a acestui tratat* [9].

P a r t e a I-a *este formată din primele şase capitole şi se ocupă de* rugăciune în general. Cap. I *ne aminteşte preceptele evanghelice, fundamentul mîntuirii noastre.* Cap. II *arată că rugăciunea este una din principalele învăţături evanghelice; este cea privitoare la rugăciune în general şi la cea domnească, în special, care* (Cap. III) *este mai plăcută lui Dumnezeu, fiindu-ne lăsată de Însuşi Fiul Său.* Cap. IV *arată cum trebuie făcută rugăciunea, în respect şi smerenie dînd* (Cap. V) *pilde biblice în acest sens* (Cap. VI), *dar Domnul Însuşi ne-a dat exemplu de smerenie în rugăciune, în parabola vameşului şi a fariseului.*

În p a r t e a a II-a (cap. VII—XXVII) *Sfîntul Ciprian explică cele* şapte cereri ale rugăciunii «Tatăl nostru». *În Cap. VII ni se dă textul acestei rugăciuni.* Cap. VIII *ne arată că rugăciunea adevărată este comună şi expresie a unităţii, fiecare rugîndu-se pentru tot poporul cre-*

6. Vezi Prof. Michel Réveillaud, *op. cit.*, p. 53—54.
7. Fer. Augustin, *Ep.* CCXV, 3; Migne, P.L., XXXIII, 972.
8. Fer. Augustin, *Ep. CCXVII*, 3; P.L. din «Migne», XXXIII, col. 972.
9. Împărţirea în cele trei părţi o aflăm la F. Cayré, t. I din *Précis de Patrologie*, nota 3, p. 257.

dincios. Altfel îi urmărește blestemul biblic al lui Core, Datan și Abiron și pe cei ce introduc învățături străine în Biserică. Cap. IX *învață că prin Botez sîntem născuți din nou și înfiați de Ziditorul nostru, adevăratul Tată al nostru, unicul pe care-L invocăm.* Cap. X. *Numai cei ce cred în El și în Fiul Lui Îl pot chema în rugăciune.* Cap. XI. *În consecință trebuie să ne purtăm ca fii ai Lui și ca temple în care El să se poată sălășlui, după învățătura apostolică.* Cap. XII *ne învață să ne rugăm ca prin noi, cei sfințiți prin Botez, să se sfințească în fața oamenilor Cel ce ne sfințește. În* Cap. XIII: *cerem să vină Împărăția lui Dumnezeu prin prezența continuă a Fiului Său. În* Cap. XIV—XVII *ne rugăm să se facă voia Lui și pe pămînt precum se împlinește în cer; ea a fost deja săvîrșită în trupul nostru prin Botez și în sufletul nostru prin credință — trupul simbolizînd pămîntul, dar și pe necredincioși, iar sufletul cerul și pe credincioși.* Cap. XVIII *ne învață că pîinea cea de toate zilele poate avea și un sens spiritual, Hristos fiind pîinea vieții, dar și unul material. În acest sens* (Cap. XIX), *după ce am renunțat* — prin Botez — *la lume și la toate bunurile ei, nu ne mai îngrijim de cele necesare mîine — în nădejdea repedei veniri a Împărăției lui Dumnezeu.* Cap. XX *ne amintește primejdia bogățiilor pentru desăvîrșirea creștină și prin exemple biblice* (Cap. XXI), *că Domnul nu-și părăsește creatura Sa.* Cap. XXII—XXIV *ne arată că cerem iertarea păcatelor, pentru ca să nu încetăm de a ne ruga și să ne îngîmfăm, uitînd că păcătuim mereu, fiindcă Dumnezeu ni le-a iertat deja; această cerere este condiționată de iertarea celor ce greșesc față de noi. Căci «pentru Dumnezeu darul cel mai mare îl constituie pacea noastră, armonia frățească și poporul unit după unitatea Tatălui, a Fiului și a Sfîntului Duh»; iar Abel este dat exemplu pentru frica de Dumnezeu și inima curată cu care a adus jertfă.* Cap. XXV *demonstrează nu că Dumnezeu ne duce în ispită, ci că răul nu ne poate vătăma dacă Dumnezeu nu permite aceasta. Veghea și rugăciunea* (Cap. XXVI) *sînt arme împotriva ispitei; ca urmare* (Cap. XXVII) *ne învață că cererea ajutorului dumnezeiesc cu stăruință ne este necesară împotriva celui rău.*

Partea a III-a (Cap. XXVIII—XXXVI) *ne arată condițiile rugăciunii desăvîrșite și nevoia de a ne ruga ziua și noaptea.* Cap. XXVIII: *Mîntuitorul a rezumat rugăciunea Sa în ultimele cuvinte, ca și în alte împrejurări și, ne-a învățat prin fapte* (Cap. XXIX) *să ne rugăm necontenit.* Cap. XXX *ne demonstrează că Fiul nu numai că a murit pentru noi, ci s-a și rugat neîncetat pentru noi Tatălui, dînd pildă vie de unitate și pace, — singurele care duc la Împărăția lui Dumnezeu. Din* Cap.

XXXI *reiese datoria de a ne concentra la rugăciune. Cuvintele preotului : «Sus să avem inimile !» ne cheamă la cele dumnezeieşti, cerîndu-ne să ne ridicăm deasupra tuturor celor pămînteşti prin veghe şi concentrare.* Cap. XXXII *ne învaţă că rugăciunea trebuie însoţită de post şi de milostenie, după pilda lui Cornelie* (XXXIII) *şi a altor drepţi din Vechiul Testament şi după învăţătura proorocului Isaia şi a Sfîntului Apostol Pavel.* Cap. XXXIV *ne dă temeiuri biblice din Vechiul şi din Noul Testament pentru ritualul rugăciunilor publice la ora a treia, a şasea şi a noua, care anunţau manifestarea de mai tîrziu a Sfintei Treimi. Iar Cap. XXXV arată temeiuri scripturistice pentru rugăciunea de dimineaţă, prin care cinstim învierea şi seara după ce a apus soarele, care ne aminteşte de Hristos, soarele dreptăţii. «Urmînd a avea în Împărăţia Lui numai zi... să veghem şi noaptea ca şi ziua ; avînd a ne ruga totdeauna şi a aduce mulţumiri lui Dumnezeu din cer, să nu încetăm nici aici pe pămînt de a-L ruga şi a-I aduce mulţumiri» (XXXVI).*

Încheiere. *Din antichitatea creştină pînă astăzi, micul tratat «Despre rugăciunea Tatăl nostru» al Sfîntului Ciprian, a fost socotit «tratatul standard, clasic» al Bisericii primare.*

Aprecierea Sfîntului Ilarie din Poitiers, care scria la un veac după el (354), a socotit că nu mai este cazul să comenteze el rugăciunea domnească, atunci cînd în tîlcuirea Sfintei Evanghelii de la Matei a ajuns la cap. VI, 9—13, *preferînd să trimită pe cititori la lucrarea Sfîntului Ciprian. La fel procedează Sfîntul Vincenţiu de Lerini, în al său Commonitoriu (cap. XVIII) şi Sfîntul Ambrozie, în comentariul său asupra Sfîntului Evanghelist Luca (XI, 1—4), privitor la «Tatăl nostru».*

Fericitul Augustin a făcut mai mare caz, aşa cum am amintit mai sus, cu prilejul vizitei călugărilor din Adrumetum ; mai mult de douăsprezece ori Fer. Augustin citează micul tratat al Sfîntului Ciprian, în lucrarea sa împotriva lui Pelagiu, combătut de martir înainte de apariţie.

Stilul simplu, liniştit, care nu căuta profundul, ci umanul pus în faţa dumnezeiescului, conştient de vinovăţia tuturor în faţa judecăţii din urmă, pe care o credea iminentă, citînd tot timpul autoritatea biblică în sprijin, a impresionat mai mult pe cititorii veacurilor primare decît interpretări mai profunde şi mai dezvoltate.

Sfinţii Părinţi o citează cu veneraţia pe care le-o inspiră martiriul Sfîntul Ciprian[10]*. Rămîne una dintre lecturile patristice spirituale preferate de creştini pînă astăzi.*

---

10. Prof. T. Herbert Bindley, *St. Cyprian on the Lord's Prayer*, cit. supra, p. 5—7.

LITERATURA

În ce privește principalele *manuscrise* în care s-a găsit acest tratat, se știe că cel mai vechi *(Codex Sequlerianus* sau *Parisinus lat.)* datează din sec. VI—VII și el a servit ca bază pentru una dintre edițiile principale ale operelor lui Ciprian, aceea a lui Hartel. Este urmat de *Codicele V (Veronensis)* din sec. VII, de *W. Wirceburgensis*, din sec. VIII—IX. Edițiile operelor Sfîntului Ciprian au fost descrise de patrologul W. Hartel în *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum latinorum*, vol. III, 1—2 și 3 (Viena, 1868), p. LXX—LXXXIX; le-am amintit la *Introducerea despre Sfîntul Ciprian*.

Traducerile le redăm după Michel Réveillaud; ele sînt numeroase:

În franțuzește: Jacques Tigeou, *Les oeuvres de Saint Cecile Cyprien...* (Paris, N. Chesneau, 1574). În sec. următor apare: *Sermon de S. Cyprien sur l'Oraison de notre Seigneur: Pater noster etc. de la traduction de la M.D.D.* (Paris, chez M. Promé, 1663). Urmează: *Les oeuvres de Saint Cyprien évêque de Carthage et Martyr, traduites en français par Monsieur Lombert, avec des Remarques, Une nouvelle Vie de Saint Cyprien tirée de ses écrits, et une Table des Matières,* (Paris, chez A. Pralard, 1672). Se mai cunosc alte *două ediții* ale acestei cărți apărute la Rouen, în 1716, dintre care una la C. *Ferrand* și alta la *Antoine le Prévos* (t. 2) p. 56—76, cuprinzînd rugăciunea domnească. În sec. al XVIII-lea a apărut traducerea lui Pierre Floriot, în *Morale chrétienne raportée aux Instructions que Jésus Christ nous a données dans l'Oraison Dominicale*, Bruxelles, 1741, cf. t. I, p. 1—40. În sec. al XIX-lea: *Oeuvres complètes de Saint Cyprien, évêque de Carthage, Traduction nouvelle de M.N.S. Guillou* (Paris, 1877: «Tatăl nostru», în t. I, p. 90—116). Se amintește *Choix de Monuments Primitifs de l'Eglise chrétienne, avec notices littéraires par J.A.C Buchon*, Paris, 1837, care reproduce traducerea lui Lombert și va avea trei ediții: a II-a la Paris în 1860 și a III-a la Orléans în 1875. În 1842 va apare «Rugăciunea Domnească» și în *Les Pères de l'Eglise, traduits en français* de M. de Genoude și anume în vol. V bis. p. 397—422. Ea se va publica de asemenea în cărți de pietate ca *Le Saint Cyprien, Histoire de sa vie et extraits de ses écrits*, apărută la Lille, în 1849, fără numele autorului sau în *Conferences sur l'Oraison dominicale et traduction du traité de Saint Cyprien sur le même sujet par l'abbé, Th. Pierret*, Paris, 1863. Se menționează și *Histoire et oeuvres complètes de Saint Cyprien. Traduction française par M. l'abbé Thibaut*, în 2 vol., Tours, 1868—1869. În secolul nostru traducerile sînt socotite superioare calitativ celor precedente. Se amintesc în acest context aceea a lui Adalbert Haumman, în *Prières des premiers chrétiens, Textes choisis et traduits*, Paris, 1950 și Strasbourg, 1957, p. 280—295, în care aflăm numai o parte a rugăciunii «Tatăl nostru», tradusă după ediția lui Baluze din Migne. Tot extrase din explicarea «Tatălui nostru» ne dă și Dr. Denys Gorce în colecția populară «Les écrits des Saints», Namur, 1958, p. 95—120.

În englezește: C. Thornton, *The Treatises of S. Caecilius Cyprian... translated with Notes and Indices*, în colecția *«Library of the Fathers»*, T. III, Oxford, 1839, p. 177—193; R. E. Wallis, în *Ante-Nicene Christian Library*, t. 8, Edimbourg, 1868, p. 399 sq.; R. E. Wallis, în *Ante-Nicene Father*, t. 5, New-York, 1907, p. 445—457; T. H. Bindley, *St. Cyprian, On The Lord's Prayer, Society for Promoting Christian Knowledge*, London, 1898; H. Gee, *St. Cyprian. On the Lord's Prayer*, Londra, 1904; Roy J. Deferrari, *St. Cyprian Treatises*, în *The Fathers of The Church*, vol. 36, New-York, 1958.

În germană: J. Baer, *Bibliothek der Kirchenväter* (ed. Bardenhewer, Th. Schermann, C. Weyman, Kempten și München, 1918), t. 34; Th Michels, *S. Th. C. Cyprianus, Das Gebet des Herrns*, în *Das Siegel, Ein Jahrbuch Katholischen Leben*, Leipzig, 1925, p. 53—75.

În românește: Pr. Matei Pâslaru, *Scrieri alese din Operele Sfîntului Ciprian...*, cu *«Viața și scrierile Sfîntului Ciprian...»* și o *Introducere*, col. *Biblioteca Părinților Bisericești*, nr. 1, R. Vîlcea, 1935. Același, *Sfîntul Mucenic Ciprian*, I. *Despre rugăciunea domnească, adică explicarea rugăciunii «Tatălui nostru»*, col. «Biblioteca Părinților Bisericești pentru popor», nr. 1, R. Vîlcii, 1937.

DESPRE RUGĂCIUNEA DOMNEASCĂ
(DE DOMINICA ORATIONE)

I.

Preceptele evanghelice, fraţi prea iubiţi, nu sînt altceva decît învăţături divine, temelii la edificiul speranţei, mijloace de întărirea credinţei, hrană pentru înviorarea inimii, călăuze arătătoare de drum, ajutoare în căpătarea mîntuirii; ele, luminînd pe pămînt minţile primitoare ale credincioşilor, conduc la împărăţia cerească. Multe a voit Dumnezeu să fie spuse şi auzite şi prin profeţi. Dar sînt cu atît mai însemnate cele pe care le spune Fiul, cele prin care cuvîntul lui Dumnezeu anunţat prin profeţi este întărit cu propria Lui voce, fără să mai ceară pregătirea drumului pentru Cel ce va veni, ci venind El Însuşi să ne deschidă şi să ne arate calea, pentru ca noi, cei ce am fost mai întîi orbi şi neajutoraţi, rătăcind în întunericul morţii, să fim luminaţi de strălucirea graţiei divine şi drumul vieţii să ne fie arătat şi condus de Domnul [1].

II.

Între celelalte îndemnuri mîntuitoare şi învăţături divine, prin care a sfătuit pe poporul Său, El a dat şi forma de a ne ruga, ne-a îndrumat şi ne-a arătat şi cum să ne rugăm pentru a obţine mîntuirea. Cel ce a făcut să trăim ne-a învăţat şi să ne rugăm, cu acea bunătate, de bună seamă, cu care a binevoit să ne dea şi să ne ofere şi pe celelalte pentru ca, vorbind către Tatăl şi adresîndu-I rugăciunea pe care am învăţat-o de la Fiul Lui, să fim mai uşor ascultaţi. Prezisese că va veni ora cînd adevăraţii adoratori să-L cinstească pe Tatăl în Duh şi în adevăr [2] şi a împlinit ceea ce promisese mai înainte, pentru ca noi, care am primit harul şi adevărul din sfinţenia Lui, să-L cinstim în Duh şi adevăr şi prin rugăciunea lăsată de El. Care rugăciune poate fi spirituală, dacă nu cea care

1. Importanţa excepţională a învăţăturilor evanghelice date direct de Fiul lui Dumnezeu întrupat.
2. In. 4, 23.

ne-a fost dată de Hristos, Cel ce ne-a trimis și pe Duhul Sfînt? Care rugăciune către Tatăl poate fi adevărată, dacă nu cea care a fost exprimată prin gura Fiului Său, care este El Însuși Adevărul? Încît a ne ruga altfel decît ne-a învățat El nu e neștiință, ci culpă, fiindcă El Însuși a atras atenția și a spus: «Ați respins porunca lui Dumnezeu, pentru ca s-o înlocuiți cu tradiția voastră» [3].

III.

Să ne rugăm așadar, frați prea iubiți, așa cum ne-a învățat Domnul Dumnezeul nostru. Este plăcut și intim pentru Dumnezeu să fie rugat prin cuvintele Fiului Său, să ajungă la urechile Lui rugăciunea alcătuită de Hristos, să recunoască Tatăl cuvintele Fiului Său cînd noi ne rugăm. Cel ce locuiește în inima noastră să fie și în vocea noastră și, fiindcă-L avem pe El ca mijlocitor către Tatăl pentru păcatele noastre [4], cînd ne rugăm să ne fie iertate greșelile să ne exprimăm cu cuvintele mijlocitorului nostru. Căci cînd zice: «Orice vom cere de la Tatăl în numele Lui ne va da» [5] cu atît mai ușor dobîndim ceea ce cerem în numele lui Hristos, dacă cerem prin rugăciunea formulată de El.

IV.

Cînd ne rugăm, vorba și ruga noastră să fie cu smerenie, în liniște și cuviință, gîndindu-ne că ne aflăm în fața lui Dumnezeu. Trebuie să plăcem ochilor divini și prin ținuta corpului și prin felul vocii. Căci după cum cel care vorbește tare dovedește lipsă de cuviință, la fel cel ce se roagă trebuie să arate respect și modestie. În învățătura Sa Domnul ne-a recomandat să ne rugăm pe ascuns, în locuri retrase și ferite, în camerele noastre de culcare, așa cum stă mai bine credinței [6], fiindcă știm că Dumnezeu este pretutindeni prezent, că vede și aude pe toți, că în plenitudinea majestății Sale pătrunde în orice colțișor oricît de izolat, precum este scris: «Eu sînt Dumnezeu de aproape și nu Dumnezeu de departe. Dacă omul se ascunde și stă ascuns, oare nu-l voi vedea? Nu umplu eu cerul și pămîntul?» [7]. Și de asemenea: «Ochii lui Dumnezeu privesc în orice loc și pe cei buni și pe cei răi» [8]. Cînd ne adunăm la un loc cu frații noștri și facem jertfele divine cu preotul lui Dumnezeu, trebuie să nu uităm respectul și disciplina pe care le datorăm, să nu fa-

3. Mt. 15, 9; Mc. 7, 8.
4. I In. 2, 1.
5. **Ioan 16, 23.**
6. Mt. 6, 6.
7. Ier. 23, 23.
8. Pilde, 15, 3.

cem rugăciuni pretutindeni, cu cuvinte nepotrivite, ci să ne adresăm lui Dumnezeu cu smerenie, nu cu glas zgomotos, fiindcă Dumnezeu n-ascultă vocea noastră, ci inima noastră, şi n-are nevoie de strigăte Cel ce ne cunoaşte gîndurile, precum arată şi zice Domnul : «De ce cugetaţi cele rele în inimile voastre ?» [9]. Şi în alt loc : «Şi vor şti toate Bisericile că eu cercetez rărunchii şi inimile» [10]. Ana, din prima carte a Regilor, purtînd în ea modelul Bisericii [11], îl păzeşte şi păstrează ea, care se ruga lui Dumnezeu nu cu voce tare, ci tăcut şi modest, în adîncul inimii ei. Vorbea rugîndu-se în gînd, dar cu credinţă pe faţă, fiindcă ştia că Dumnezeu şi aşa aude, şi a dobîndit uşor ceea ce a cerut, fiindcă a cerut cu credinţă, precum spune Sfînta Scriptură : «Vorbea în inima sa şi buzele ei se mişcau, dar vocea ei nu se auzea, şi a auzit-o pe ea Domnul» [12]. La fel citim şi în Psalmi : «Spuneţi în inimile voastre şi în paturile voastre căiţi-vă» [13]. Şi prin Ieremia acelaşi lucru sugerează şi învaţă Duhul Sfînt zicînd : «În simţurile noastre trebuie să fii adorat, Doamne» [14].

V.

Cel ce se roagă, fraţi prea iubiţi, să nu ignoreze cum s-au rugat în templu vameşul şi fariseul. Nu cu ochii înălţaţi către cer, fără ruşine şi nici cu mîinile ridicate fără cuviinţă, ci izbindu-şi pieptul şi mărturisindu-şi păcatele închise înăuntru, cerea vameşul ajutorul milosîrdiei divine, pe cînd fariseul rugîndu-se era mulţumit de sine ; dar a meritat să fie iertat mai degrabă cel ce s-a rugat cu speranţa mîntuirii fără să se încreadă în nevinovăţia sa, fiindcă nimeni nu este nevinovat. Astfel că pe cel ce s-a rugat mărturisindu-şi cu umilinţă păcatele l-a auzit Cel ce iartă pe cei umili [15]. Aceasta arată Domnul în Evanghelia Sa şi zice : «S-au urcat în templu doi oameni, unul fariseu şi unul vameş. Fariseul,

---

9. Mt. 9, 4.

10. Apoc. 2, 23.

11. Sfîntul Ciprian citează deseori femeile ca «tipuri» ale Bisericii. Astfel, Lea figurează Sinagoga, iar Rahel Biserica ; aceasta din urmă, are mai mulţi copii decît cea precedentă, deşi la început era stearpă, scrie el în «Testimonia ad Quirinum», I, 20. Şi Rahab era tipul Bisericii, fiindcă adună în casa ei pe cei care vor fi salvaţi de la pieire. (Epistola 69, 4 etc.). Mama celor şapte martiri Macabei, este tipul Bisericii care pătimeşte cu copii ei în suferinţe (Către Fortunat, 91, Testimonia..., III, 7 etc.). Suzana e Biserica pură pe care vor s-o întineze ereticii (Epistola 11, 7). Fecioara Maria este amintită prin două citate : Fapte, 1, 14 şi Isaia, 7, 10 sq., pe care le găsim în cap. 8 din «Rugăciunea domnească» şi 25 din «Despre unitate», pe primul în cap. II, 9 din «Testimonia...» şi pe al doilea (vezi Prof. Michel Réveillaud, *op. cit.*, p. 164, nota 1).

12. I Reg. 1, 13.

13. Rezumativ.

14. Acest pasaj atribuit profetului Ieremia, se găseşte în cartea deutero-canonică a lui Baruh, pe care Sfîntul Ciprian o socotea operă a lui Ieremia.

15. Reminiscenţă din Pilde, 3, 34.

stătea în picioare și acesta se ruga în sine : «Mulțumescu-ți ție, Dumnezeule, că nu sînt ca ceilalți oameni nedrepți, răpitori, adulteri, cum este și vameșul ăsta. Postesc de două ori pe săptămînă, dau zeciuială din tot ce am». Iar vameșul sta mai la o parte, și nu-și ridica ochii către cer, ci-și lovea pieptul său zicînd : «Dumnezeule, ai milă de mine păcătosul». Vă zic vouă că acesta s-a coborît la casa sa mai îndreptat decît acel fariseu : «fiindcă oricine se înalță se va smeri, iar cel ce se smerește se va înălța» [16].

VI.

Acestea învățînd, frați prea iubiți, din citirea Sfintei Scripturi, după ce am aflat cum trebuie să ne apropiem pentru rugăciune, să cunoaștem din învățătura Domnului cum să ne rugăm și ce să cerem. «Astfel — zice El — rugați-vă : Tatăl nostru carele ești în ceruri, sfințească-se numele Tău vie împărăția Ta, facă-se voia Ta, precum în cer și pe pămînt. Pîinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi. Și ne iartă nouă greșelile noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri și nu ne duce pe noi în ispită, ci ne izbăvește de cel rău» [17].

VII.

Înainte de toate, învățătorul păcii și propovăduitorul unității n-a voit să se facă rugăciunea de fiecare în mod particular, numai pentru sine. Nu zicem : «Tatăl meu, care ești în ceruri» și nici «Dă-mi pîinea mea astăzi», și nu se roagă fiecare să i se ierte numai lui greșelile, nu spune numai pentru sine singur să nu fie dus în ispită și să fie mîntuit de cel rău. Rugăciunea noastră e publică și comună și, cînd ne rugăm, nu ne rugăm numai pentru unul, ci pentru tot poporul, fiindcă tot poporul formăm o unitate. Iar Dumnezeul păcii și învățătorul înțelegerii, care a propovăduit unitatea, a voit, ca așa cum El a purtat în Sine pe toți, unul să se roage pentru toți [18]. Această lege a rugăciunii au păzit-o cei trei tineri închiși în cuptorul cu foc, cu aceleași sentimente și uniți prin aceleași gînduri. Aceasta arată Sfînta Scriptură și, cînd ne învață cum s-au

16. Lc. 18, 10—14 ; compară cu Mt. 23, 12.

17. Mt. 6, 9—13.

18. Sfîntul Ciprian, care a scris primul tratat asupra unității Bisericii, a recomandat cu tărie creștinilor menținerea acestui atribut principal al ei. Punctul de plecare este comuniunea în dragoste care ne face să ne rugăm fiecare pentru fiecare dintre ceilalți. Acest comunitarism anulează toate deosebirile de rasă, de neam, de clasă socială. Comentîndu-l, Fericitul Augustin va scrie : «În comun zicem Tatăl *nostru*. Cît de mare este bunătatea lui Dumnezeu ; Așa zice și împăratul și cerșetorul ; și sclavul și stăpînul lui, și împreună spun Tatăl *nostru* care ești în cer. Să înțelegem deci că ei sînt frați, fiindcă au un Tată comun». Predica 58-a, II-a, 2 Migne, P.L. 38, 393 ; apud Michel Réveillaud, *op. cit.*, p. 169.

rugat ei, ne dă un exemplu pe care să-l imităm în rugăciunile noastre, ca să putem fi ca ei [19]. «Atunci, — zice — cei trei cîntau imnul care se înălța ca dintr-o singură gură și binecuvînta pe Dumnezeu» [20]. Vorbeau ca și cum aveau toți trei o singură gură, deși încă nu-i învățase Hristos să se roage. Și de aceea rugăciunea lor a fost primită și mîntuitoare, fiindcă rugăciunea simplă și în duhul păcii a dobîndit bunăvoința Domnului. Așa știm că s-au rugat și Apostolii cu discipolii lor după Înălțarea Domnului. «Erau, — se spune —, stăruind toți cu același cuget în rugăciune cu femeile și cu Maria care a fost mama lui Iisus și cu frații lui».

VIII.

Cu deosebite, frați prea iubiți, ce multe și ce mari, sînt legămintele *rugăciunii domnești*, exprimate pe scurt, dar foarte bogate în conținut, în în așa fel, încît nu este trecut cu vederea nimic din ceea ce trebuie să se cuprindă în rugăciunile noastre din învățătura cerească! «Rugați-vă — zice — așa: Tatăl nostru care ești în ceruri». Omul nou, renăscut și redat lui Dumnezeu prin grația Lui, spune în primul rînd «tată», fiindcă de acum a început să fie fiu. «La ale Sale proprii — zice — a venit și ai Săi nu L-au primit. Tuturor celor ce l-au primit le-a dat puterea să devină fiii lui Dumnezeu, care cred în numele Lui» [21]. Așadar, cel ce a crezut în numele Lui și a devenit fiu al lui Dumnezeu, de aici trebuie să înceapă, ca să aducă mulțumiri și să mărturisească anume că el este fiul lui Dumnezeu, cînd numește pe Dumnezeu din cer tată al lui, să mărturisească pe dată, chiar între primele cuvinte privitoare la nașterea sa, că a renunțat la tatăl pămîntesc și trupesc, că un singur tată cunoaște și are de acum, pe cel din cer, precum este scris: «Cei care zic tatălui și mamei: nu te cunosc și pe fiii lor nu i-au recunoscut, aceștia au păzit poruncile Tale și au respectat testamentul Tău» [22]. Astfel Domnul ne învață în Evanghelia Sa să nu invocăm pe tatăl de pe pămînt, pentru că avem un singur tată, care este în ceruri [23]. Și discipolului care pomenise pe tatăl său mort, i-a răspuns: «Lasă morții să-și îngroape morții» [24]; căci spusese că tatăl său e mort, cînd pentru credincioși tatăl este viu.

19. Sfîntul Ciprian încuraja Biserica sa în timpul groaznicei persecuții păgîne în toate scrierile sale prin exemple biblice și istorice, pentru a rezista la suferințele îngrozitoare, la care era supusă. Aruncarea în cuptor a celor trei tineri evrei în vremea lui Nabucodonosor este folosit de el în acest scop.
20. Dan. 3, 13—33.
21. In. 1, 11, 12.
22. Deut. 33, 9.
23. Mt. 23, 9.
24. Mt. 8, 22.

IX.

Dar, fraţi prea iubiţi, observăm şi înţelegem că mai întîi numim pe Tatăl care este în cer, dar adăugăm şi-i spunem «tatăl nostru» adică al acelora care cred, care prin El au început să fie fiii lui Dumnezeu, renăscuţi şi sfinţiţi prin har duhovnicesc. Acest cuvînt îi vizează şi-i acuză pe iudei, fiindcă nu numai că au dispreţuit, lipsiţi de credinţă, pe Hristos Cel anunţat de profeţi şi trimis mai întîi la ei, dar L-au şi ucis cu cruzime. Ei nu mai pot să numească Tată pe Domnul, fiindcă Domnul îi respinge şi-i înfierează zicînd: «Voi aveţi ca tată pe diavolul şi voiţi să îndepliniţi poftele tatălui vostru. Căci el de la început a fost ucigaş şi nu a stat pe temelia adevărului, fiindcă nu este în el adevăr» [25]. Dumnezeu, prin profetul Isaia, strigă cu indignare: «Fii am născut şi i-am crescut, iar ei m-au dispreţuit. Boul cunoaşte pe stăpînul său şi asinul cunoaşte locuinţa stăpînului său. Israel nu M-a cunoscut şi poporul nu M-a înţeles. Vai de nemul păcătos, de poporul plin de păcate, seminţie ticăloasă, copii nelegiuiţi. Aţi părăsit pe Domnul şi aţi mîniat pe Cel sfînt al lui Israel» [26]. Pentru mustrarea lor noi creştinii cînd ne rugăm zicem «tatăl nostru», fiindcă a început să fie tatăl nostru şi a încetat să fie al iudeilor, care L-au părăsit. Nu un popor păcătos poate să fie fiu, ci celor ce le este acordată iertarea păcatelor, lor li se dă şi numele de fii, lor li se promite şi veşnicia, fiindcă Domnul Însuşi zice: «Tot cel ce face păcatul este rob păcatului. Robul însă nu rămîne în casă în veac, fiul rămîne în veac» [27].

X.

Cît este de mare îngăduinţa Domnului, cît de mare prisosul preţuirii şi bunătăţii Lui faţă de noi, încît a voit să spunem rugăciunea în faţa lui Dumnezeu numindu-L pe Domnul Tată şi, precum Hristos este fiul lui Dumnezeu, aşa să ne considerăm şi noi fiii lui Dumnezeu! Acest nume nimeni dintre noi n-ar îndrăzni să-l rostească, dacă nu ne-ar fi permis El Însuşi să ne rugăm aşa. Trebuie să ne amintim, fraţi prea iubiţi, şi să ştim că atunci cînd spunem că Dumnezeu este Tatăl nostru, trebuie să ne purtăm ca fii ai lui Dumnezeu, pentru că aşa cum nouă ne place că-L avem pe Dumnezeu ca Tată, la fel să-I placă şi Lui că ne are pe noi fii. Să ne comportăm ca nişte temple ale lui Dumnezeu [28], pentru ca Dumnezeu să sălăşluiască în noi. Să nu fie faptele noastre lipsite de harul Duhului Sfînt, fiindcă am început să trăim după legile

25. In. 8, 44.
26. Is. 1, 2 sq.
27. In. 8, 34, 35.
28. I Cor. 6, 19, a.

duhovniceşti şi cereşti, să nu cugetăm şi să nu săvîrşim decît cele spirituale şi cereşti aşa cum a zis Însuşi Domnul Dumnezeu: «Pe cei care mă preamăresc îi voi preamări şi cei care Mă vor dispreţui se vor dispreţui»[29]. Şi fericitul Apostol a spus într-o epistolă a sa: «Nu sînteţi ai voştri, căci sînteţi cumpăraţi pe preţ mare. Preamăriţi-L pe Dumnezeu şi purtaţi-L în trupul vostru»[30].

XI.

Apoi spunem: «Sfinţească-se numele Tău» nu pentru că dorim ca Dumnezeu să fie sfinţit în rugăciunile noastre ci, pentru că-I cerem Domnului ca numele Lui să se sfinţească în noi. Dealtfel de cine poate fi sfinţit Dumnezeu, Care El Însuşi sfinţeşte? Dar fiindcă El Însuşi a zis: «Să fiţi sfinţi, fiindcă şi Eu sînt sfînt»[31], cerem şi ne rugăm ca, fiindcă am fost sfinţiţi prin Botez, să stăruim în ceea ce am început să fim. Şi aceasta ne rugăm zilnic. Căci avem nevoie zilnic de sfinţenie, pentru ca, zilnic lepădîndu-ne de păcatele noastre, să ne curăţim printr-o permanentă sfinţenie. Şi ce este sfinţenia, care ni se dă din dragostea lui Dumnezeu, ne spune Apostolul zicînd: «Nici desfrînaţii, nici slujitorii la idoli, nici adulterii, nici trîndavii, nici pederaştii, nici tîlharii, nici înşelătorii, nici beţivii, nici defăimătorii, nici răpitorii nu vor dobîndi împărăţia lui Dumnezeu. Şi aceasta aţi fost, dar sînteţi dezlegaţi, sînteţi iertaţi, sînteţi sfinţiţi în numele Domnului Iisus Hristos şi în Duhul Dumnezeului nostru»[32]. Spune că am fost sfinţiţi în numele Domnului Iisus Hristos şi în Duhul Dumnezeului nostru. Ne rugăm ca această sfinţire să rămînă în noi şi, fiindcă Domnul şi judecătorul nostru cere celui însănătoşit şi trezit la viaţă de către El ca de-acum înainte să nu mai greşească, să nu mai facă ceva rău[33], această rugăciune o facem zilnic, aceasta cerem zi şi noapte, anume ca viaţa în sfinţenie, care ni se dă din graţia lui Dumnezeu, să ne-o păzească El Însuşi sub protecţia Lui.

XII.

Urmează în rugăciune: «Vie împărăţia Ta». Cerem să vină împărăţia Lui printre noi, cum cerem să se sfinţească şi numele Lui în noi. Dar cînd nu domneşte Dumnezeu, sau cînd începe la El ceea ce a fost întotdeauna şi nu încetează de a fi? Cerem să vină împărăţia noastră, promisă nouă de Dumnezeu, dobîndită prin sîngele şi pătimirea lui Hris-

29. I Regi, 2, 30.
30. I Cor. 6, 19 b, 20.
31. Lev. 11, 44; 20, 7.
32. I Cor. 6, 9—11.
33. In. 5, 14.

tos, pentru ca noi, cei ce mai înainte am fost robi în veac, după aceea să avem parte de împărăția lui Hristos, după cum El Însuși poruncește și zice: «Veniți, binecuvîntații părintelui Meu, primiți împărăția care s-a pregătit vouă de la începutul lumii» [34]. Dar, prea iubiți frați, împărăția lui Dumnezeu poate fi Hristos Însuși, pe care-L dorim zilnic să vină, a cărui sosire voim să se înfăptuiască fără zăbavă [35]. Căci după cum El Însuși este învierea, fiindcă în El înviem și noi, la fel se poate înțelege El Însuși ca împărăție a lui Dumnezeu, fiindcă în El vom avea să împărățim. Avem dreptate să cerem împărăția lui Dumnezeu, adică împărăția cerească, fiindcă există și împărăția pămîntească. Dar cel ce a renunțat la lumea aceasta se face mai mare decît onorurile și decît împărăția lumii acesteia. Și de aceea, cel ce se dedică lui Dumnezeu și lui Hristos nu dorește împărăția pămîntească, ci pe cea cerească. Este nevoie de rugăciune continuă, ca să nu decădem din împărăția cerească, așa cum au căzut iudeii, cărora le fusese mai întîi promisă această împărăție, precum arată și dovedește Domnul: «Mulți, — zice El — vor veni de la răsărit și de la apus și se vor așeza cu Abraham, cu Isaac și cu Iacob în împărăția cerurilor. Dar fiii împărăției vor fi alungați în întunecimile din afară; acolo va fi plîngerea și scrîșnirea dinților» [36]. Arată că înainte iudeii erau fii ai împărăției, cînd stăruiau să fie și fii ai lui Dumnezeu; dar cînd au încetat de a avea acest nume părintesc, le-a încetat și împărăția. Și de aceea noi, creștinii, care am început să numim în rugăciune pe Dumnezeu Tată, ne rugăm să vină la noi și împărăția lui Dumnezeu.

XIII.

Adăugăm și zicem: «Facă-se voia Ta în cer și pe pămînt» nu pentru ca Dumnezeu să facă ce vrea El, ci pentru ca să putem noi face ce vrea Dumnezeu. Căci cine-L împiedică pe Dumnezeu să facă ce vrea? Dar fiindcă sîntem împiedicați de diavolul să ne supunem lui Dumnezeu cu tot sufletul și cu toate faptele noastre, de aceea ne rugăm să se facă în noi voința lui Dumnezeu. Și ca să se facă aceasta în noi, este nevoie de voința lui Dumnezeu, adică de ajutorul și de ocrotirea Lui, fiindcă nimeni nu este puternic prin forțele sale, ci prin voia și mila lui Dumnezeu. Și Domnul, arătînd slăbiciunea omului pe care-l purta, zice: «Tată, dacă se poate, să treacă de la mine paharul acesta» [37] și, dînd

34. Mt. 25, 34.
35. În vîltoarea prigoanelor, venirea iminentă a Domnului pentru întemeierea împărăției Sale pe pămînt este lesne de înțeles că era necontenit invocată.
36. Mt. 8, 11, 12.
37. Mt. 26, 39.

exemplu discipolilor Săi, ca să facă nu voia Sa, ci pe a lui Dumnezeu, a adăugat zicînd: «Nu ce vreau Eu, ci ce vrei Tu». Și în alt loc zice: «N-am coborît din cer ca să fac voia Mea, ci voința Celui ce M-a trimis» [38]. Iar dacă Fiul a înțeles să facă voia Tatălui, cu atît mai mult sluga trebuie să facă voința stăpînului, după cum și Ioan într-o epistolă a sa îndeamnă să se facă voia lui Dumnezeu și învață zicînd: «Să nu iubiți lumea și nici pe cele ce sînt în lume. Dacă a iubit cineva lumea, nu este în el dragostea de Tatăl, căci tot ce este în lume este pofta cărnii și pofta ochilor și trufia vieții, care nu este de la Tatăl, ci din pofta lumii. Și lumea va trece și pofta lumii. Dar cine a făcut voia lui Dumnezeu rămîne în veci, cum și Dumnezeu rămîne în veci» [39]. Cei ce voim să rămînem în veci, sîntem datori să facem voia lui Dumnezeu, care este veșnic.

XIV.

Iar voia lui Dumnezeu este aceea pe care a îndeplinit-o și a propovăduit-o Hristos. Modestia în conversație, statornicie în credință, decență în cuvinte, dreptate în fapte, generozitate în ajutorări, stăpînire în conduită; a nu face nedreptate și a o ierta pe cea făcută de altul, a trăi în pace cu frații, a iubi pe Domnul din toată inima, a-L iubi pentru că-n El e Tatăl, a te teme pentru că e Dumnezeu, a nu pune nimic mai presus de Hristos, fiindcă nici El n-a pus ceva mai presus de noi, a merita întotdeauna dragostea Lui, a rămîne cu credință și curaj alături de crucea Lui e vreo controversă în legătură cu numele și cu cinstirea Lui, a dovedi în vorbire statornicie de credință, în anchete tărie de caracter, suportînd chiar moartea de e nevoie, aceasta înseamnă a voi să fii moștenitor al lui Hristos, a îndeplini poruncile lui Dumnezeu, a face voia Tatălui [40].

XV.

Cerem să se îndeplinească voința lui Dumnezeu în cer și pe pămînt, fiindcă și una și alta are în vedere ființa noastră, mîntuirea noastră. De vreme ce avem trupul din pămînt și sufletul din cer [41], sîntem în

38. In. 6, 38.
39. I In. 2, 15—17.
40. Acest capitol este în original de o frumusețe rară și a fost citat de Casiodor și alții, un poem al suferinței morții avînd ca punct de plecare smerenia: este vorba de *sermo*-ancheta, de *quaestio*-tortura și de *patientia*-patima, *qua-coronamur* prin care triumfăm. Este citată ca paralelă Epistola 10 în care se spune: «aceasta este lupta credinței noastre în care sîntem strîmtorați, prin care învingem, în care sîntem biruitori» (Ep. 10, 4).
Este elogiul martiriului și al mărturiei cu prețul vieții, ca împlinire desăvîrșită a voii lui Dumnezeu, căruia i-a închinat acest imn Sfîntul Ciprian martirul; cf. Rom. 8, 17.
41. Fac. 2, 7.

același timp pămînt și cer și de aceea ne rugăm să se facă voia lui Dumnezeu și-ntr-o parte și-n cealaltă, adică și în corp și în spirit. Căci este luptă între corp și spirit și zilnică neînțelegere și confruntare între acești doi adversari încît nu facem ceea ce voim, pentru că spiritul tinde la cele cerești și divine, pe cînd corpul poftește la cele pămîntești și vremelnice. Și de aceea cerem ca între acestea două, cu darul și ajutorul lui Dumnezeu, să fie unire, pentru ca Dumnezeu cu voința Lui să ne mîntuiască și sufletul și corpul, să ne țină sănătos sufletul renăscut prin el. Aceasta ne spune deschis și fără ocol apostolul Pavel: «Trupul — zice el — poftește împotriva spiritului și spiritul împotriva trupului. Prin aceasta sînt dușmani unul altuia, ca să nu faceți ceea ce voiți. Cunoscute sînt faptele trupului: adulterele, depravările, murdăriile, spurcăciunile, idolatriile, otrăvirile, sinuciderile, dușmăniile, neînțelegerile, rivalitățile, supărările, provocările, conflictele, ereziile, invidiile, bețiile, desfrînările și cele asemenea acestora. Cei ce săvîrșesc unele ca acestea nu vor avea împărăția lui Dumnezeu. Dar roadele spiritului sînt dragostea, voia bună, pacea, mărinimia, bunătatea, credința, blîndețea, stăpînirea de sine, castitatea» [42]. De aceea și în rugăciuni zilnice și continui cerem să se facă pentru noi voia lui Dumnezeu și în cer și pe pămînt; fiindcă voia lui Dumnezeu este să se supună cele pămîntești celor cerești; să fie conducătoare cele spirituale și divine.

XVI.

Se poate înțelege de asemenea, frați prea iubiți, că, întrucît ne pomenește și ne îndeamnă Domnul să iubim chiar pe dușmani [43] și să ne rugăm și pentru cei ce ne prigonesc, trebuie ca și pentru cei care sînt încă pe pămînt și n-au început să fie ai cerului, să cerem și pentru ei să se facă voia lui Dumnezeu, pe care a îndeplinit-o Hristos păstrînd și întregind pe om. Căci de vreme ce discipolii sînt numiți de El nu pămînt, ci sarea pămîntului [44], și Apostolul numește pe om creat în primul rînd din pămînt și-n al doilea rînd din cer [45], pe bună dreptate și noi trebuie să fim asemenea lui Dumnezeu Tatăl [46], care face să răsară soarele Său și peste cei buni și peste cei răi, să plouă peste cei drepți și peste cei nedrepți [47]. De aceea porunca lui Hristos, cînd ne rugăm și

42. Gal. 5, 17, 19—22.
43. Mt. 5, 44.
44. Mt. 5, 13.
45. I Cor. 15, 47.
46. Mt. 5, 43 sq.
47. Mt. 5, 45.

cerem, este ca să facem rugăciunea noastră pentru mîntuirea tuturor, pentru ca, precum în cer, adică în noi, s-a făcut voia lui Dumnezeu, căci prin credinţa noastră, sîntem din cer, la fel şi pe pămînt, adică în cei ce nu voiesc să creadă, să se facă voia lui Dumnezeu, pentru ca toţi cei ce aparţin primei naşteri, pămîntene, să înceapă a fi cereşti, născuţi din apă şi din duh [48].

XVII.

Mergînd cu rugăciunea mai departe, cerem şi zicem: «Pîinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi». Aceste cuvinte pot fi înţelese şi spiritual, dar şi simplu, fiindcă ambele sensuri prin înţelepciunea divină sînt de folos mîntuirii. Hristos este pîinea vieţii [49] şi această pîine nu este a tuturor, ci a noastră. Cum zicem «Tatăl nostru», fiindcă este tatăl celor ce-L înţeleg şi cred în El, tot aşa zicem «pîinea noastră», fiindcă Hristos este pîinea noastră, a celor ce avem părtăşie cu corpul Lui. Cerem, însă, ca această pîine să ne fie dată zilnic, ca nu cumva noi, care sîntem cu Hristos şi primim zilnic ca hrană a mîntuirii [50] Euharistia Lui, săvîrşind cumva vreo greşeală mai gravă în timp ce sîntem opriţi de a ne împărtăşi din pîinea cerească şi să fim astfel separaţi de corpul lui Hristos, după cum El Însuşi predică şi zice: «Eu sînt pîinea vieţii, care am coborît din cer; dacă va mînca cineva din pîinea aceasta, va trăi în veci. Dar pîinea pe care o voi da este trupul Meu, pentru viaţa lumii» [51]. Cînd zice, aşadar, că trăieşte în veci cel ce a mîncat din pîinea Lui, după cum e de la sine înţeles că trăiesc cei ce se ating de corpul Lui şi primesc Euharistia avînd dreptul de a se împărtăşi, tot aşa, dimpotrivă, trebuie să ne temem şi să ne rugăm ca nu cumva cel oprit de la împărtăşanie şi despărţit astfel de trupul lui Hristos să rămînă departe de mîntuire, precum El Însuşi ne atrage atenţia zicînd: «dacă nu veţi mînca din trupul Fiului omului şi nu veţi bea din sîngele Lui, nu veţi avea viaţă în voi» [52]. De aceea cerem să ni se dea zilnic pîinea noastră, ceea ce înseamnă Hristos, pentru ca rămînînd şi trăind în Hristos să nu ne îndepărtăm de sfinţenie şi de corpul Lui [53].

48. In. 3, 5.
49. In. 6, 35.
50. Sirah 1, 22.
51. In. 6, 51.
52. In. 6, 53.
53. Pîinea are aici sens simplu, adică de hrană trupească şi duhovnicească, adică de împărtăşire cu Trupul şi Sîngele Lui. Interdicţiile au fost înţelese de interpreţi ca putînd veni de la prigonitori, dar şi de la Biserică.

XVIII.

Dar se poate înțelege și că, de îndată ce am renunțat la ale lumii, depărtîndu-ne de bogățiile ei, cu încredere în grația divină, să cerem numai hrană necesară traiului [54], fiindcă ne învață Domnul și zice : «Cel ce nu renunță la toate ale lui nu poate fi discipolul Meu» [55]. Dar cel ce a început să fie discipol, renunțînd la toate, după cuvîntul învățătorului său, trebuie să ceară hrană zilnică și să nu-și extindă cererea sa asupra altor lucruri, căci iarăși poruncește Domnul și zice : «Nu cugetați la ziua de mîine, căci ziua de mîine va cugeta ea însăși la ale ei ; îi ajunge zilei răutatea ei» [56]. Pe bună dreptate, așadar, discipolul lui Hristos își are hrană zilnic și e oprit să se gîndească la ziua de mîine, fiindcă devine inconsecvent cu sine însuși, adică pe de o parte cere să trăiască mult timp în lume, iar pe de alta să vină repede în împărăția lui Dumnezeu. Așa ne sfătuiește și fericitul Apostol, pentru a ne întări credința și speranța : «N-am adus nimic în această lume, dar nici nu putem lua ceva. Să fim mulțumiți dacă avem ce mînca și ce îmbrăca. Dar cei ce vor să ajungă bogați cad în ispită, în capcane și în dorințe multe și vătămătoare, care coboară pe om la pierzanie și nimicire. Căci lăcomia este rădăcina tuturor relelor și cei cuprinși de ea s-au îndepărtat de credință și s-au făcut robi ai multor dureri» [57].

XIX.

Ne învață nu numai că trebuie disprețuite, dar și că sînt periculoase bogățiile, că în ele își au rădăcina relele atrăgătoare, care înșală mintea omenească prin amăgiri ascunse. De aceea, pe acel bogat nesocotit, care cugeta la avuțiile lumii acesteia și se lăuda cu mulțimea roadelor ei, l-a mustrat Dumnezeu zicînd : «Nesocotitule, în această noapte ți se va cere sufletul ; așadar cele pe care le-ai agonisit ale cui vor fi ?» [58]. Se bucura de roadele sale prostul, care noaptea avea să moară și se gîndea la belșugul lui de trai, el, căruia viața i se curma. Dimpotrivă, Domnul ne învață că este desăvîrșit cine-și vinde toate ale sale și le împarte săracilor» [59], iar pentru sine își adună comoară în cer.

54. După lepădarea de lume și de slava ei la Botez, creștinul — ne învață Sfîntul Ciprian — nu trebuie să se roage pentru bunuri lumești necesare mai mult de o zi, fiindcă așteaptă și se roagă pentru venirea Împărăției lui Dumnezeu.
55. Lc. 14, 33.
56. Mt. VI, 34.
57. I Tim. 6, 7—10.
58. Lc. 12, 20.
59. Mt. 19, 21.

Spune că acela poate să-L urmeze şi să-I imite gloria patimilor [60], care, pregătit şi în aşteptare, nu e reţinut de nici o legătură cu avuţia, ci dezlegat şi liber, după ce-şi trimite la Domnul toate ale sale, pleacă şi el în urma lor. Pentru a se putea pregăti de aceasta, fiecare dintre noi învaţă să se roage şi să cunoască din disciplina rugăciunii în ce fel trebuie să fie.

XX

Nu-i poate lipsi celui drept hrana zilnică, fiindcă este scris: «Nu va lăsa Domnul să moară de foame sufletul drept» [61] şi de asemenea: «Am fost tînăr şi am îmbătrînit, dar n-am văzut pe cel drept părăsit şi nici familia lui cerînd pîine» [62]. Iar Domnul promite zicînd: «Nu vă neliniştiţi zicînd: ce vom mînca şi ce vom bea, sau cu ce ne vom îmbrăca? De acestea toate neamurile se întreabă: Dar Tatăl vostru ştie că vă lipsesc toate acestea. Căutaţi mai întîi împărăţia şi dreptatea lui Dumnezeu şi acestea toate vi se vor adăuga» [63]. Celor ce caută împărăţia şi dreptatea lui, Dumnezeu le făgăduieşte că toate celelalte li se vor da pe deasupra. Căci de vreme ce toate sînt ale lui Dumnezeu, celui ce-L are pe Dumnezeu nu-i va lipsi nimic, dacă el însuşi nu-i lipseşte lui Dumnezeu. Astfel lui Daniel, închis din porunca regelui în groapa cu lei, i se pregătea prînzul în mod miraculos şi omul lui Dumnezeu era hrănit între fiarele înfometate, care-l cruţau [64]. Aşa era hrănit în fuga şi singurătatea sa Ilie slujindu-l corbii şi aducîndu-i păsările zburătoare hrană pe cînd era prigonit [65]. Şi — o, blestemată cruzime a răutăţii omeneşti! — fiarele cruţă, păsările hrănesc, iar oamenii întind curse şi persecută! [66].

---

60. Marc Lods, decanul Facultăţii Protestante din Paris, scrie sub titlul «*A suferi şi a muri ca Iisus Hristos participînd la patima Sa*» descrie pe larg învăţătura Sfinţilor Părinţi despre pătimire şi martiriu ca imitaţie a Domnului: «Patimile şi moartea lui Iisus Hristos, aflîndu-se în centrul mesajului creştin, credinciosul se simte silit să acţioneze şi să trăiască aşa cum a trăit Domnul, a pătimit şi a murit». Sfîntul Ciprian scrie martirilor africani care aşteptau moartea în închisori: «Care nu este, scumpii mei fraţi, în conştiinţa că aţi biruit, ...bucuria voastră, veselia triumfătoare, de a nu mai avea decît să aşteptaţi răsplata făgăduită de Dumnezeu... de a duce în mine un suflet împărătesc, înlănţuit într-un trup...» (Epistola LXXI-a VII, 1). La rîndul lor, preoţii din Roma îi scriau Sfîntului Ciprian: «Ce poate fi mai frumos decît de a fi devenit asociat la patima lui Hristos, mărturisind numele Lui» (Ep. 31, 3). (v. *Confesseurs martyrs*, col. «Cahiers Théologiques», nr. 41 (Paris-Neuchâtel, 1958), p. 24, 26 şi note.

61. Pilde, 10, 3.
62. Ps. 36, 25.
63. Mt. 6, 31—33.
64. Ist. bal. şi Bel., 30.
65. III Regi 17, 6.
66. Mc. 1, 13; Is. 11, 6—8.

XXI.

Apoi ne rugăm pentru iertarea păcatelor noastre zicînd: «Şi ne iartă greşelile noastre precum şi noi iertăm greşiţilor noştri». După hrană cerem şi iertare de păcate, pentru ca acela care e hrănit de Dumnezeu să trăiască în Dumnezeu şi să se îngrijească nu numai de viaţa prezentă şi vremelnică, ci mai ales de cea veşnică, la care se poate ajunge dacă sînt iertate păcatele, pe care Domnul le numeşte datorii, precum spune în Evanghelia Sa: «Ţi-am iertat toată datoria, fiindcă m-ai rugat» [67]. Cît de necesar, cît de chibzuit şi de întăritor ni se atrage atenţia că sîntem păcătoşi şi trebuie să ne rugăm pentru păcatele noastre, pentru ca atunci cînd se cere iertare de la Dumnezeu sufletul să-şi amintească de propria sa existenţă! Ca să nu se creadă cineva nevinovat şi trufindu-se mai mult să se coboare, i se atrage atenţia că zilnic păcătuieşte, de vreme ce zilnic se roagă pentru iertarea păcatelor. Aşa ne învaţă şi Ioan într-o epistolă a sa zicînd: «Dacă vom zice că n-avem păcat, ne amăgim noi înşine şi nu este în noi adevăr. Dar dacă ne vom mărturisi păcatele, credincios şi drept este Domnul, care ne iartă păcatele» [68]. În epistola sa a cuprins ambele îndatoriri, fiindcă trebuie şi să ne rugăm pentru păcatele noastre şi să dobîndim iertarea pe care o cerem. De aceea a spus că Domnul e credincios, că adică se ţine de credinţa promisiunii făcute, fiindcă, învăţîndu-ne să ne rugăm pentru iertarea datoriilor şi a păcatelor, ne-a promis totodată mila Tatălui şi iertarea ce va urma.

XXII.

A întărit şi a adăugat legămîntul sigur, punîndu-ne condiţie şi silindu-ne să promitem că, precum noi cerem să ni se ierte greşelile, aşa vom ierta şi noi pe cei ce ne-au greşit, ştiind că nu putem dobîndi ce cerem pentru păcatele noastre, dacă nu facem şi noi la fel cu cei ce au păcătuit împotriva noastră. De aceea zice şi în alt loc: «Cu ce măsură veţi fi măsurat, cu aceea vi se va măsura» [69]. O slugă, după ce a fost iertată de stăpînul său de toată datoria, n-a voit să-i ierte la rîndu-i tovarăşului său de slujbă o datorie [70], ci l-a legat să-l trimită la închisoare. Dar fiindcă n-a fost îngăduitoare cu tovarăşul său, a pierdut ce-i fusese iertat de către stăpîn. Asemenea fapte le înfierează cu putere Hristos în învăţăturile Sale. «Cînd staţi la rugăciune — zice El — iertaţi dacă aveţi ceva împotriva altuia, pentru ca şi Tatăl vostru care

67. Mt. 18, 32.
68. I In. 1, 8—9.
69. Mc. 4, 24.
70. Mt. 18, 23—35.

este în ceruri să vă ierte păcatele. Dar dacă voi nu veţi ierta, nici Tatăl vostru care este în ceruri nu vă va ierta păcatele voastre» [71]. Nu vei avea nici o scuză în ziua judecăţii, dacă vei judeca după părerea ta, şi ce vei face vei păţi [72]. Căci Dumnezeu a poruncit ca în casa Lui să avem în noi pace, unire şi înţelegere [73] şi, cum ne-a făcut prin a doua naştere, voieşte ca la fel să ne purtăm şi renăscuţi, aşa încît cei care sîntem fiii lui Dumnezeu să rămînem în pacea lui Dumnezeu şi cum unul ne este spiritul, tot una să ne fie gîndirea şi simţirea. Altfel, nici nu primeşte jertfa celui dezbinat şi, întorcîndu-l de la altar, îi porunceşte să se împace mai întîi cu fratele său [74], pentru ca prin rugăciuni paşnice Dumnezeu să poată fi împăcat. Pentru Dumnezeu darul cel mai mare îl constituie pacea noastră, armonia frăţească şi poporul unit după unitatea Tatălui, a Fiului şi a Duhului Sfînt [75].

XXIII.

Căci la jertfele pe care Abel şi Cain le-au făcut cei dintîi, Dumnezeu n-a privit la darurile lor, ci în inimile lor, pentru ca să-i placă nu numai darurile, ci şi inimile lor. Abel paşnic şi drept, sacrificînd cu nevinovăţie, este pildă şi pentru alţii ca, atunci cînd aduc daruri la altar, să vină cu frică de Dumnezeu, cu inimă curată, cu respect pentru dreptate, cu pace şi unire. Pe merit dacă a fost astfel la sacrificiul făcut lui Dumnezeu, după aceea el însuşi a devenit sacrificiul lui Dumnezeu, pentru ca primul primind martiriul să anunţe prin slava sîngelui său patimile Domnului, el care avusese şi dreptatea şi pacea Domnului Asemenea oameni sînt încununaţi de Domnul, asemenea oameni vor fi răzbunaţi de Domnul în ziua judecăţii. Cel în discordie şi dezbinare, cel ce n-are pace cu fraţii săi, după cum atestă fericitul Apostol şi Sfînta Scriptură, nici dacă va fi ucis pentru numele de creştin nu va putea să scape de crima neînţelegerii frăţeşti, fiindcă, aşa cum este scris : «Cel ce-şi urăşte fratele este un ucigaş» [76], iar ucigaşul nu ajunge în împărăţia cerurilor şi nici nu trăieşte în pace cu Dumnezeu. Nu

71. Mc. 11, 25—26.
72. Mt. 7, 2.
73. Ps. 67, 7.
74. Mt. 5, 24.
75. Iertarea pe care creştinii sînt datori s-o manifeste prin rugăciuni, şi pentru duşmanii şi prigonitorii lor, duce la pacea cu toţi semenii lor şi este încununată de unitatea Bisericii, avînd ca temei profund întreita unitate dumnezeiască.
76. I In. 3, 15 a.

poate să fie cu Hristos cel ce a imitat mai degrabă pe Iuda decît pe Hristos. Mare este delictul care nu poate fi spălat nici prin botezul sîngelui, mare este crima care nu poate fi ispășită nici cu martiriul! [77].

XXIV.

În mod necesar Domnul ne îndeamnă mai departe să spunem în rugăciune: «Și nu ne duce pe noi în ispită». În aceste cuvinte se arată că nimic nu ne poate fi împotrivă, dacă n-a îngăduit aceasta mai înainte Dumnezeu, că toată teama noastră, devoțiunea și respectul trebuie îndreptate către Dumnezeu, fiindcă în ispite nu-i este nimic permis răului, dacă nu i se atribuie vreo putere de către Dumnezeu. Aceasta o confirmă Scriptura, care spune: «A venit Nabucodonosor, regele Babyloniei, în cetatea Ierusalimului, și o ataca și a dat-o Domnului în mîna lui» [78]. Este dată puterea răului împotriva noastră după păcatele noastre, precum este scris: «Cine a dat spre jaf poporul lui Iacob și Israel celor ce-l jefuiau? Oare nu Dumnezeu față de Care au păcătuit cei care nu voiau să umble în căile Lui, nici să asculte de legea Lui și de aceea a adus asupra lor urgia mîniei Lui?» [79]. Și iarăși pentru că Solomon a păcătuit îndepărtîndu-se de preceptele și de calea Domnului, s-a spus: «Și a întărîtat Domnul pe Satan împotriva lui Solomon» [80].

XXV.

Este dată o dublă putere în raport cu noi, care ne duce fie la pedeapsă cînd greșim, fie la glorie cînd o merităm, cum vedem că s-a făcut cu Iov din voința lui Dumnezeu care zice: «Iată, toate cîte le are le dau în mîinile tale: dar de el ferește-te să te atingi» [81]. Și Domnul vorbește în Evanghelie în timpul patimilor Lui: «N-ai avea nici o putere împotriva Mea, dacă nu ți-ar fi dat de sus» [82]. Iar cînd ne rugăm să nu ajungem în ispită, ținem seamă de slăbiciunea și șubrezenia noastră; de aceea ne rugăm să nu se înalțe cineva cu obrăznicie, să nu-și ia asupră-și ceva cu trufie și aroganță, să nu considere o glorie a sa mîntuirea sau suferința, fiindcă Domnul, îndemnîndu-ne la umilință, a zis: «Vegheați și rugați-vă să n-ajungeți în ispită, căci spiritul este puternic,

---

77. Sfîntul Ciprian reia în multe locuri din scrierile sale tema din cap. 14 din tratatul «Despre Unitatea Bisericii», că nu poate fi martir cel ce rupe legătura dragostei.
78. Dan. 1, 1—2.
79. Is. 42, 24—25.
80. III Regi, 11, 23.
81. Iov 1, 12.
82. In. 19, 11.

dar trupul este slab» [83], pentru ca, după ce s-a săvîrșit mărturisirea cu umilință și supunere și a fost dat totul lui Dumnezeu, orice se cere rugător, cu teamă și cu cinstirea lui Dumnezeu, să se îndeplinească cu dragoste față de El.

XXVI.

În structura rugăciunii, după cele comentate mai înainte, vine sfîrșitul care încheie într-o formulă scurtă toate cele cerute, astfel că spunem : «ci ne mîntuiește de cel rău». Aceste cuvinte exprimă toate inimicițiile pe care le uneltește dușmanul împotriva noastră pe această lume, inimiciții în fața cărora sîntem întăriți și apărați, dacă Dumnezeu ne eliberează de tot ce e rău, dacă dă ajutorul Său celor ce se roagă și I-l cer. Cînd însă zicem : «și ne mîntuiește de cel rău» nu mai rămîne nimic de cerut, de îndată ce invocăm protecția lui Dumnezeu împotriva a ceea ce e rău. Aceasta o dată obținută, stăm sigur și la adăpost, împotriva tuturor primejdiilor pe care diavolul și lumea ni le pot pricinui. Oare cine se teme de lume, dacă are pe Dumnezeu pavăză în lume [84] ?

XXVII.

Ce e de mirare, frați prea iubiți, dacă așa este rugăciunea pe care am învățat-o de la Dumnezeu care cu înțelepciunea Sa a rezumat toată rugăciunea noastră în cuvintele de la sfîrșit ? Aceasta fusese prezis mai dinainte prin profetul Isaia, ale cărui cuvinte despre măreția și mila lui Dumnezeu erau inspirate de Duhul Sfînt : «Cuvîntul care — zice el — este rezumat și recapitulat în dreptate, fiindcă Dumnezeu va face un cuvînt prescurtat pe tot pămîntul» [85]. Cînd Cuvîntul lui Dumnezeu, adică Domnul nostru Iisus Hristos, a venit pentru toți și, adunînd la un loc deopotrivă pe toți, învățați și neînvățați, de ambele sexe și de orice vîrstă, le-a spus învățăturile mîntuirii, a făcut un tot unitar și succint al învățăturilor Sale, pentru ca să nu încarce memoria celor ce-și însușesc învățătura cerească, ci pentru ca ei să prindă repede ce e necesar din domeniul credinței. Astfel, pe cînd arăta ce e viața eternă, a exprimat foarte pe scurt sfințenia vieții zicînd : «Aceasta este viața veșnică, ca să te cunoască pe Tine ca singurul și adevăratul Dumnezeu și pe Iisus Hristos pe care L-ai trimis» [86]. De asemenea, pe cînd dădea pe

83. Mt. 26, 41.
84. Sfîntul Ciprian amintește mereu creștinilor angajamentul de la «lepădările» de diavol și de ispitele lumnești, care preced Botezul.
85. Is. 10, 22 sq.
86. In. 17, 3.

scurt primele şi cele mai însemnate învăţături despre lege şi despre profeţi, a zis: «Ascultă, Israel: Domnul Dumnezeul tău este Domnul singur» şi: «Să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din tot sufletul tău şi din toată puterea ta. Aceasta e prima poruncă; iar a doua este următoarea acesteia: Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi. Aceste două porunci sintetizează toată legea şi proorocii» [87] şi de asemenea: «Binele pe care voiţi să vi-l facă oamenii faceţi-l şi voi lor, căci aceasta este legea şi proorocii» [88].

XXVIII.

Nu numai prin vorbe, ci şi prin fapte ne-a învăţat Dumnezeu să ne rugăm, El Însuşi rugîndu-se adesea, implorînd şi arătînd prin exemplul Său ceea ce trebuie să facem noi, precum este scris: «Iar El Însuşi se retrăgea în singurătate şi se ruga» [89]. Şi de asemenea: «A ieşit la munte să se roage şi şi-a petrecut noaptea în rugăciuni către Dumnezeu» [90]. Dacă se ruga El, Care era fără păcat, cu atît mai mult trebuie să se roage cei păcătoşi şi, dacă El toată noaptea veghea în rugăciuni neîntrerupte, cu atît mai mult noi trebuie să veghem noaptea în repetate rugăciuni!

XXIX.

Iar Domnul se ruga nu pentru Sine — căci ce nevinovat se roagă pentru sine —, ci pentru iertarea păcatelor noastre, precum El Însuşi spune către Petru: «Iată, satana cerea să vă cearnă ca pe grîu; eu, însă, m-am rugat pentru tine, ca să nu slăbească credinţa ta» [91]. Şi în altă parte, de asemenea, se roagă Tatălui pentru toţi zicînd: «Iar Eu nu numai pentru aceştia mă rog, ci şi pentru aceia care vor crede prin cuvîntul lor în Mine, ca toţi una să fie şi precum Tu, Tată, eşti în Mine şi Eu în Tine, aşa să fie şi ei în Noi» [92]. Mari sînt dragostea şi bunăvoinţa lui Dumnezeu pentru mîntuirea noastră, dacă nu s-a mulţumit că ne-a răscumpărat cu sîngele Său; ci se şi roagă pentru noi. Vedeţi, însă, cum a fost dragostea Celui ce s-a rugat pentru noi, pentru ca, precum Tatăl şi Fiul una sînt, aşa să rămînem şi noi în aceeaşi unitate, ca de aici să se poată înţelege cît de mult greşeşte cel ce strică unitatea şi pa-

87. Mc. 12, 29—31.
88. Mt. 7, 12.
89. Lc. 5, 16.
90. Lc. 6, 12.
91. Lc. 22, 31—32.
92. In. 17, 20—21.

cea, căci pentru aceasta s-a rugat şi Domnul, voind desigur ca poporul Său să trăiască, fiindcă ştia că dezbinarea nu duce la împărăţia lui Dumnezeu.

XXX.

Iar cînd ne aflăm la rugăciune, fraţi prea iubiţi, sîntem datori să veghem şi să participăm din toată inima la acest moment, în care să nu-şi aibă locul nici un cuget trupesc sau lumesc, să nu ne gîndim la altceva decît la ruga noastră. De aceea şi preotul, înainte de rugăciune, prin cîteva cuvinte pregăteşte sufletele fraţilor credincioşi zicînd: «Sus să avem inimile» şi, în timp ce poporul răspunde: «Avem către Domnul», sîntem preveniţi că nu trebuie să ne gîndim la nimic altceva decît la Dumnezeu. Inima să ne fie închisă împotriva adversarului şi deschisă numai pentru Dumnezeu, să nu-i îngăduim duşmanului lui Dumnezeu să se apropie de noi în timpul rugăciunii. Căci se strecoară adesea şi pătrunde pe ascuns, înşelînd cu iscusinţă şi îndepărtînd de la Dumnezeu rugăciunile noastre, făcînd ca una să avem în inimă şi altceva pe buze. De aceea pe Domnul nu trebuie să-L roage sunetul vocii, ci cu toată seninătatea sufletul şi simţirea noastră. Este totală indecenţă ca, atunci cînd Îl rogi pe Domnul, să-ţi zboare gîndul în altă parte, să cugeţi la lucruri care n-au nimic comun cu rugăciunea, ca şi cum ai putea în acelaşi timp să vorbeşti cu Domnul şi să te gîndeşti la altceva. Cum ceri să te asculte Domnul, dacă tu nu-L asculţi? Vrei să-şi aducă aminte Dumnezeu de tine cînd te rogi, dacă tu nu-ţi aduci aminte de El? Aceasta înseamnă a nu te păzi deloc de duşman, a ofensa prin neglijenţa rugăciunii cînd ochii îi sînt adormiţi, inima trebuie să-i fie trează, precum este scris în Cîntarea cîntărilor: «Eu dorm şi inima mea veghează» [93]. De aceea cu grijă şi prevedere ne atrage atenţia Apostolul zicînd: «Cînd staţi la rugăciune fiţi veghetori în ea» [94] învăţîndu-ne, desigur, şi arătînd că aceia pot să dobîndească de la Dumnezeu ce cer, pe care-i vede Dumnezeu că sînt veghetori la rugăciune.

XXXI.

Cei ce se roagă nu vin la Dumnezeu cu rugăciuni goale şi fără miezul faptelor. Cererea este fără răspuns cînd Dumnezeu este invocat printr-o rugăciune deşartă. Căci după cum pomul care nu face roade se taie şi se aruncă în foc [95], la fel şi rugăciunea care n-are roadele ei nu

93. Cînt. Cînt. 5, 2.
94. Col. 4, 2.
95. Mt. 3, 10.

poate fi vrednică de Dumnezeu, fiindcă nu e însoțită de fapte. De aceea Sfînta Scriptură ne învață zicînd : «Bună este rugăciunea cu post și milostenie» [96]. Căci cel ce va da în ziua judecății răsplată pentru faptele bune și pentru milostenie și astăzi ascultă cu bunăvoință pe cel ce vine la rugăciune după ce a făcut fapte bune. Așa și centurionul Cornelius pe cînd se ruga a meritat să fie ascultat, pentru că făcuse multe acte de milostenie față de popor și rugase întotdeauna pe Dumnezeu. Lîngă el, care se ruga pe la al nouălea ceas din zi, a venit îngerul cu mărturie pentru faptele lui spunîndu-i : «Corneliu, rugăciunile și milosteniile tale s-au urcat la Dumnezeu și El nu le va uita» [97].

XXXII.

Ajung repede la Dumnezeu rugăciunile pe care le aduc în fața lui Dumnezeu faptele noastre bune. Astfel îngerul Rafael a venit la Tobias care se ruga însoțindu-și întotdeauna rugăciunea de fapte și i-a spus : «Este înălțător să arăți și să mărturisești faptele lui Dumnezeu. Cînd vă rugați, tu și Sarra, eu am amintit în fața lui Dumnezeu de rugăciunile voastre. Pe cînd tu îți înmormîntai cu simplitate morții, fiindcă te-ai ridicat fără întîrziere, lăsîndu-ți prînzul, și te-ai dus de ți-ai înmormîntat mortul, am fost trimis să te asist în încercarea prin care treci ; și apoi m-a trimis Dumnezeu să te îngrijesc pe tine și pe Sarra, nora ta. Căci eu sînt Rafael, unul din cei șapte îngeri drepți, care stăm în fața lui Dumnezeu și vorbim cu El» [98]. Și prin Isaia ne sfătuiește și ne învață Domnul aceleași lucruri zicînd : «Dezleagă orice nod al nedreptății, ușurează pe cei slabi de greutatea lor. Pe cei istoviți odihnește-i și orice prigonire nedreaptă risipește-o. Frînge pîinea ta celui înfometat și pe cei lipsiți de locuință du-i în casa ta. Nu disprețui pe cel fără îmbrăcăminte și nici pe cei din neamul tău. Atunci va țîșni la timpul ei lumina ta și pe dată vor străluci veșmintele tale și va merge înaintea ta dreptatea, iar lumina lui Dumnezeu te va înconjura. Atunci vei striga și Dumnezeu te va auzi și îndată ce vei vorbi îți va spune : aici sînt» [99]. Promite că este alături de ei și spune că-i aude și-i ocrotește pe cei ce dezleagă din inimă nodurile nedreptății și fac milostenii cu slujitorii lui Dumnezeu după învățăturile Lui. Aceștia, fiindcă ascultă ce-i învață Dumnezeu să facă, merită și ei să fie ascultați de Dumnezeu. Fericitul Apostol Pavel, ajutat de frații săi într-o împrejurare grea, a spus că faptele săvîrșite de ei sînt sacrificii aduse lui Dumnezeu. «Am primit cu

96. Tob. 12, 8.
97. Fapte 10, 4.
98. Tob. 12, 11—15.
99. Is. 58, 6—9.

îndestulare şi mulţumire cele ce mi-au fost trimise de voi prin Epafroditus, mirosuri de bună mireasmă, jertfă bineprimită şi plăcută lui Dumnezeu»[100]. Căci cine se milostiveşte de cel sărac dă cu dobîndă lui Dumnezeu şi cine dă celor lipsiţi lui Dumnezeu dă, lui Dumnezeu îi sacrifică mirosuri de bună mireasemă duhovnicească.

XXXIII.

În îndeplinirea rugăciunilor aflăm că, împreună cu Daniil, trei tineri cu credinţă puternică şi biruitori ai captivităţii lor, au respectat pentru sacrificii ora a treia, a şasea şi a noua, ore anunţînd Sfînta Treime, care avea să se manifeste mai tîrziu[101]. Căci de la ora întîia la a treia sînt trei ore, de la a patra la a şasea trei şi de la a şaptea la a noua de asemenea trei, cele trei grupe de cîte trei ore formînd o treime desăvîrşită. Dînd semnificaţie spirituală acestor spaţii de timp, adoratorii lui Dumnezeu le foloseau ca momente hotărîte şi legitime pentru rugăciune, aceasta devenind tradiţia pe care au respectat-o cei drepţi cînd se rugau, mai ales datorită unor fapte deosebite petrecute la ore care amintesc de această trinitate. Căci în ora a treia s-a coborît asupra discipolilor Duhul Sfînt umplîndu-i de harul pe care li-L făgăduise Domnul[102]. La fel, în ora a şasea Petru, urcîndu-se pe acoperişul casei, printr-un semn şi prin glasul lui Dumnezeu a primit poruncă să primească pe toţi în harul mîntuirii, pentru că mai înainte avea îndoieli cu privire la mîntuirea celor de alte neamuri[103]. Şi Domnul, răstignit în ora a şasea, către ora a noua cu sîngele Său ne-a spălat păcatele noastre şi, ca să ne poată răscumpăra şi învia, la acea oră şi-a desăvîrşit biruinţa Sa, curmîndu-şi prin moarte pătimirea[104].

XXXIV.

Dar nouă, fraţi prea iubiţi, pe lîngă orele observate din vechime ni s-au adăugat şi alte momente de rugăciune. Trebuie să ne rugăm şi dimineaţa, ca prin ruga de dimineaţă să cinstim învierea Domnului[105]. Acest moment a fost indicat şi de Sfîntul Duh, care zice în psalmi: «Împăratul meu şi Dumnezeul meu, dimineaţa te voi ruga, Doamne, şi vei auzi glasul meu, dimineaţa voi sta în faţa Ta şi te voi vedea»[106]. Şi, de asemenea, prin profet spune Domnul: «De dimineaţă vor veghea

100. Filip. 4, 18.
101. Dan. 6, 10; Fapte 10, 9.
102. Fapte 2, 15.
103. Fapte 3, 26.
104. Mc. 15, 34.
105. Mt. 28, 1 şi paralele.
106. Ps. 5, 3—5.

pentru Mine zicînd : Să mergem şi să ne întoarcem la Dumnezeul nostru» [107]. De asemenea, la apusul soarelui, cînd ziua se sfîrşeşte, iarăşi trebuie să ne rugăm, fiindcă Hristos este soarele cel adevărat şi ziua cea adevărată, în faţa căruia soarele şi zilele lumii acesteia se vor retrage. Iar cînd ne rugăm şi cerem ca asupra noastră să vină iarăşi lumina, atunci implorăm venirea lui Hristos, care va aduce harul luminii veşnice. Sfîntul Duh numeşte pe Hristos zi în psalmi : «Piatra pe care n-au luat-o lucrătorii în seamă — zice el — a ajuns în capul unghiului. Acest fapt s-a săvîrşit de Domnul şi minunat este în ochii noştri. Aceasta este ziua pe care a făcut-o Domnul : să ne bucurăm şi să ne veselim întru dînsa» [108]. De asemenea, profetul Maleahi ne arată că Domnul a fost numit soare. «Pentru voi, însă, — zice el — care vă temeţi de numele Domnului, va răsări soarele dreptăţii şi sub aripile lui este mîntuirea» [109]. Iar dacă în Scripturile sfinte Hristos este adevăratul soare şi adevărata zi, nu există pentru creştini oră, în care ei să nu se simtă datori a se ruga lui Dumnezeu, pentru ca noi, care sîntem în Hristos, adică în soarele cel adevărat şi în ziua cea adevărată, să stăm toată ziua în rugăciuni. Şi cînd vine noaptea, potrivit legilor universului, care fac să alterneze între ele zilele şi nopţile, este de tot folosul pentru credincioşi să se roage şi în întunericul nopţii, fiindcă pentru fiii luminii şi noaptea este zi. Cînd este fără lumină cel ce are lumină în inimă ? Cînd n-are soare şi zi cel pentru care Hristos este soare şi zi ?

XXXV.

Cei ce sîntem totdeauna în Hristos, adică în lumină, să nu încetăm nici noaptea cu rugăciunile noastre. Astfel Anna văduva, fără întrerupere rugîndu-se şi veghind întotdeauna, stăruia în a fi vrednică de Dumnezeu, precum în Evanghelie este scris : «Nu se îndepărta de la templu, cu post şi rugăciuni slujind lui Dumnezeu zi şi noapte» [110]. Să ia seama fie diferitele neamuri, care n-au fost încă iluminte, fie iudeii care, părăsiţi de lumină, au rămas în întuneric. Noi, fraţi prea iubiţi, care sîntem totdeauna în lumina Domnului, care ne amintim şi ţinem la ceea ce prin harul lui Dumnezeu am început a fi, să socotim şi noaptea tot zi. Să credem că umblăm totdeauna în lumină, să nu ne împiedicăm de întunericul de care am scăpat, să n-avem nici o lipsă de la rugăciuni în ceasurile de noapte, să nu împietăm asupra rugăciunilor noastre prin lene sau condamnabilă nepăsare. Renăscuţi sufleteşte şi

107. Os. 5, 15 ; 6, 1.
108. Ps. 117, 22—24.
109. Mal. 3, 20.
110. Lc. 2, 37.

transformaţi prin bunăvoinţa lui Dumnezeu, să imităm în prezent ce vom deveni în viitor [111]. Urmînd a avea în împărăţia lui Dumnezeu numai zi, fără intervenţia nopţii [112], să veghem şi noaptea ca şi ziua, avînd a ne ruga totdeauna şi a aduce mulţumire lui Dumnezeu în cer, să nu încetăm nici aici pe pămînt de a-L ruga şi a-I aduce mulţumiri.

INDICE SCRIPTURISTIC

Facere, 2, 7 — XV, 3.
Levitic 11, 44 — XII, 5.
Deuteronomul, 33, 9 — VIII, 18.
I Regi, 1, 13 — IV, 26; 2, 30 — XI, 15.
III Regi, 11, 23 — XXV, 15; 17, 6 — XX, 16.
Iov, 1, 12 — XXV, 3.
Psalmi, 5, 3-5 — XXX, 6; 36, 25 — XXXIV, 6; 36, 25 — XX, 4; 67, 7 — XXII, 17; 117, 22—24 — XXXIV, 20.
Pilde 3, 34 — V, 9; 10, 3 — XX, 2; 15, 3 — IV, 14.
Cîntarea Cîntărilor 5, 2 — XXX, 25.
Isaia 1, 2-4 — IX, 16; 10, 22 — XXVII, 7; 11, 6, 8 — XX, 18; 42, 24, 25 — XXIV, 14; 58, 6-9 — XXXII, 18.
Ieremia 23, 23, 24 — IV, 12.
Daniel 1, 1 sq. — XXXIV, 9; 3, 18 — VII, 9, 15; 6, 10 — XXXIII, 4.
Osea, 5, 15 — XXXIV, 8.
Maleahi, 3, 20 — XXXV, 20.
Tobit, 12, 8 — XXXI, 7; 12, 11-15 — XXXII, 11 sq.
Cîntarea celor trei tineri 28 — VIII. (— Daniel, 3, 51).
Istoria omorîrii balaurului şi a sfărîmării lui Bel, 30, — XX, 15.
Eclesiasticul 1, 22 — XVII, 10.
Matei, 3, 10 — XXXI, 4; 5, 13 — XVI, 7.
Matei 5, 24 — XXII, 15; 23, 9 — VIII, 20.
Matei 5, 43 sq. — XVI, 2 sq.; 23, 12 — V, 118; 25, 34 — XIII, 10.
Matei 5, 45 — XVI, 10; 6, 6 — IV, 6; 6, 9-13 — VI, 3-8; 26, 41 — XXV, 10.
Matei 6, 31-33 — XX, 9; 26, 41 — XXV, 10; 26, 39 — XIII, 11.
Matei 6, 34 — XVIII, 9; 28, 1 — XXXIV, 3.
Matei 7, 2 — XXII, 15; 7, 12 — XXVII, 24; 8, 11, 12 — XII, 25.
Matei 8, 22 — VIII, 22.
Matei 9, 4 — IV, 15.
Matei 15, 9 — II, 15.
Matei 18, 23-35 — XXII, 6.
Matei 18, 32 — XXII, 8.
Matei 19, 21 — XIX, 10.
Matei 26, 41 — XXV, 12.
Marcu 1, 13 — XXI, 18; 4, 24 — XXIII, 7; 7, 8 — II, 12; 11, 25, 26 — XXIII, 3; 7, 8 — II, 12; 11, 25, 26 — XXIII, 15.
Marcu 12, 29-31 — XXVII, 20.
Marcu 15, 34 — XXXIII, 18.
Luca 2, 37 — XXXV, 5.
Luca 5, 16 — XXVIII, 4.
Luca 12, 20 — XIX, 6.
Luca 14, 33 — XVIII, 4.
Luca 18, 10-14 — V, 15.
Luca 22, 31, 32 — XXIX, 4.
Luca 24, 44 — XXXIV, 15.
Ioan 1, 11 12 — VIII, 10.
Ioan 3, 5 — XVI, 17.
Ioan 4, 23, — II, 8.
Ioan 5, 14 — XI, 15.
Ioan 6, 38 — XIII, 15.
Ioan 6, 53 — XVII, 22.
Ioan 8, 34, 35 — IX, 20.
Ioan 8, 44 — IX, 10.
Ioan 16, 23 — III, 10.
Ioan 17, 3 — XXVII, 16.

111. Profesorul Michel Réveillaud care a dat cel mai apreciat comentariu al «Rugăciunii Domneşti» a Sf. Ciprian în lumea apuseană, aminteşte cu multă dreptate ceea ce am accentuat şi noi de mai multe ori: «întreaga etică ciprianică este bazată pe tensiunea eshatologică între *acum* şi *atunci* (nunc et tunc). Capitolul acesta este un exemplu admirabil al acestei noţiuni creştine de timp în care viitorul şi prezentul se amestecă fără însă să se confunde vreodată. Sîntem în întuneric, dar mergem în lumină. Sîntem în noapte, dar am scăpat de întunecime. «Începem» să fim pe zi. Şi prin «imitaţia» noastră ceea ce vom fi trebuie să se actualizeze în prezent. Aceasta este într-o corespondenţă strînsă cu tema eshatologică. Sfîrşitul timpului s-a apropiat. Hristos va veni în curînd; ca un refren, expresia acestei speranţe revine de-a lungul operei Sfîntului Ciprian...» (Prof. Michel Réveillaud, *Saint Cyprien, L'oraison dominicale, cit. supra.*, p. 207).

112. Apoc. 21, 25.

Ioan 17, 20, 21 — XXIX, 8.
Ioan 19, 11 — XXV, 5.
Fapte 2, 15 — XXXIV, 18.
Fapte 10, 4 — XXXII, 14.
Fapte 10, 9 — XXXIII.
Romani 8, 17 — XIV.
I Corinteni, 6, 9-11 — X, 15.
I Corinteni 16, 19 a — X, 11.
I Corinteni 6, 19 b, 20 — X, 17.
I Corinteni 15, 47 — XVI, 8.
Galateni 5, 17, 19-22 — XV, 20.
Filipeni 4, 18 — XXXII, 28.
Coloseni 4, 2 — XXX, 23.
I Timotei 6, 7-10 — XVIII, 18.
I Ioan, 1, 8, 9 — XXI, 17.
I Ioan 2, 1 — III, 6.
I Ioan 2, 15-17 — XIII, 20.
I Ioan 3, 15 — XXIII, 15.
Apocalipsa 2, 23 — IV, 20.
Apocalipsa 21, 25 — XXXVI, 15.

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

Abel, XXIII, 1—10; — Jertfa lui Dumnezeu, XXIII, 8.
Abraam, Isaac şi Iacov, XII, 20.
Adăpost împotriva primejdiilor, XXVI 10.
Adevăratul soare şi adevărata zi, XXXV, 25.
Adevărul însuşi, II, 15.
A doua naştere, cerească, XVII, 17.
Adoratori ai Tatălui în Duh şi Adevăr, II, 8.
Al nouălea ceas, XXXI, 12.
Amăgiri ascunse, XX, 3.
Ana IV, 20; — văduva, XXXV, 2.
Anunţat de Profeţi, IX, 6.
Apărarea de ispite, XXIV; Dumnezeu le îngăduie, XXIV, 3 sq.
Apostolii şi discipolii lor, VIII, 17.
Apostolul XVII, 7.

B

Bogăţiile sînt primejdioase, XIX, 2 sq.

C

Cain XXIII, 1 sq.
Calea Domnului, XXIV, 15.
Capul unghiului, XXXIV, 15.
Ce e necesar, XXVII, 12.
Cele rele în inimi, IV, 18.
Cerere zi şi noapte, XI, 18.
Comoară în cer, XIX, 10.
Concentrarea la rugăciune, XXX.
Condiţia, XXII, 1.
Corneliu, XXXI, 15.
Creştinii, fii ai lui Dumnezeu. X.
Crima neînţelegerii frăţeşti, XXIII, 15; — nu se spală nici cu Botezul sîngelui, nici cu martiriul, XXIII, 25.
Cuget trupesc sau lumesc, XXX, 3.
Cumpăraţi cu preţ mare, XI, 18.
Cuvintele Fiului, III, 3.

D

Daniil, XXXIII, 1.
Darul mare, pacea, XXII, 20.
Daruri, inima, XXIII, 2.
Descrierea împlinirii voii lui Dumnezeu, XIV.
Dezbinarea XXIX, 15.
Diavolul opus voii lui Dumnezeu, XIII, 10, primeşte îngăduinţa de sus, XXVI, 6.
Dimineaţa, XXXIV, 5; — Învierea, XXXV, 16.
Disciplina rugăciunii, XIX, 18.
Dobînda, XXXII, 30.
Domnul, XX, 113; e credincios, XXII, 15; a întărîtat pe Satan împotriva lui Solomon, XXV, 15.
Dublă putere dată nouă, XXV, 1.
Două porunci, XXVIII, 22.
Dumnezeu are grijă de cel drept, XX, 5.
Dumnezeu ascultă inima, nu glasul, IV, 14 sq.; — păcii, VII, 8; — purtat în noi, X, 18; căile Lui, Legea Lui, XXIV, 12; protecţia Lui, XXVI, 8; — e pavăză în lume, XXVI, 10.
Duhul Sfînt, II, 10; — XXVII, 5; — sfinţeşte, XI, 4.
Duşmanul, XXX, 10.

E

Exemplu, VII, 13.

F

Faptele bune, XXXI, 8; — lui Dumnezeu, XXXII, 5; — trupului, roadele Duhului, după Apostol, XV, 12 sq.
Fariseul, V, 10—15.
Fără ruşine, V, 3.
Femeile, VII, 18.
Fiii lui Dumnezeu; VIII, 9; cu păcatele iertate; IX, 15 sq.; în pacea Lui, XXII, 22.
Fiţi sfinţi, XI, 5.
Forma rugăciunii, II, III.

Formula, XXVI, 2.
Frații, XXXIII, 24.

G

Grația divină, I, 12 — lui Dumnezeu, XXXV, 8.
Glorie ori suferință, XXV, 7.
Greșalele noastre, III, 7; XXXI, 9.

H

Harul duhovnicesc, IX, 4; — Duhului Sfînt X, 11.
Hristos, Lumina, XXXIV, 27.
Hrana zilnică, XVIII, 6.

I

Iertarea păcatelor, XXI; — de la Dumnezeu, XXI, 10.
Ierusalimul predat regelui Babilonului, XXIV, 10.
Imnul, VIII, 14.
Inima curată, XXIII, 6.
Ioan, XIII, 17; XXII, 15.
Iov, XXV, 3.
Isaia Profetul, IX, 12; XXVII, 4.
Israel nu L-a cunoscut, IX, 5—15.
Iubirea de dușmani, XVII.
Iudeii, IX, 5; XXXV, 7.

Î

Împăcarea cu semenii, XXII, 20.
Împărăția lui Dumnezeu, XII; dobîndită prin sîngele lui Hristos, făgăduită nouă, XIII, 5—15; va veni fără întîrziere, XIII, 15; — cea pămîntească, XII, 15—20; este Iisus Hristos, XIII, 10.
Împărăția și dreptatea lui Dumnezeu, XX, 10.
În inima și vocea noastră, III, 5.
Împlinirea voii lui Dumnezeu, XV, XVI.
În singurătate se ruga, XXVIII, 4.
Înțelepciunea păcii, VII, 1; — înțelegerii, VIII, 8.
Învățătura Domnului, VI, 3.
Învierea, XXXIV, 3.

J

Jertfa, XXIII, 7.
Jertfă, XXXII, 28.
Jertfele, divine cu preotul, IV, 15.
Judecătorul nostru, XI, 18.

L

La rugăciune, XXIII, 12.
Lăcomia, rădăcina tuturor relelor, XIX, 20.
Legămintele rugăciunii domnești, VIII, 1 sq.
Legămîntul, XXII, 1.
Legea rugăciunii, VII, 10.
Legea și Profeții, XXVII, 25.
Legile duhovnicești și cerești, XI, 12.
Lumina Domnului, XXXIV, 12.
Lupta dintre trup și Duh, XV, 6; trebuie unite, supuse lui Dumnezeu, XV, 12—20.

M

Maria, Maica Domnului, VII, 20; XXXVIII, 5.
Martiriul lui Abel, XXIII, 7; încununarea lui, XXIII, 9.
Măreția, XXVII, 4.
Mărturia, XXXI, 12.
Mărturisirea cu umilință și supunere, XXV, 1.
Măsura, XXII, 6.
Memoria, XXVII, 10.
Mijlocitorul, III, 6.
Mila, V, 13; — Tatălui, XXI, 23.
Milosîrdia divină, V, 5.
Mirosuri de bună mireasmă, XXXII, 30.
Mîntuirea tuturor, XXXIII, 15.
Mortul, XXXII, 8.
Morții îngroapă morții, VIII, 22.
Moștenitor al lui Hristos, împlinitor al poruncilor Lui e cel ce face voia Lui, XV, 13.

N

Nabucodonosor, XXIV, 7.
Nașterea din nou, XXII, 17.
Neamuri, XXXV, 6.
Nepăsare, XXXVI, 12.
Nevinovăția lui Abel, XXIV, 3.
Nici o lipsă la rugăciunea de noapte, XXXV, 10.
Noaptea, XXX, 25; — în rugăciune, XXIX, 5; este zi, XXXIV, 25.
Nodul nedreptății, XXXII, 22.
Numele Lui sfințit în noi, XII; XXX, 28.
Nu pămînt, sarea pămîntului, XVI, 7.

O

Ochii și mîinile către cer, V, 3.
Omul, creat din pămînt și din cer, XVI, 8.
Ora a noua, XXXIII, 17.
Ora a șasea, XXXIII, 14.
Ora a treia, XXXIII, 12.
Orbirea minții omenești, XIX, 3.
Orele de slujbă, trei treimi din trei, XXX, 6.

P

Pace, unire înțelegere, XXII, 24.
Paharul, XIII, 10.
Păcate, datorii, XXI, 6.

Pătimirea, XXX, 18.
Piatra, XXXIV, 14.
Pîinea noastră cea de toate zilele, XVII; — sens literar sau spiritual, XVII, 3; — vieții, XVII, 5; este Euharistia, Trupul lui Hristos.
Poporul unit, XXII, 25.
Porunca lui Dumnezeu, II, 17.
Poruncile și testamentul Domnului, VIII, 18.
Post și rugăciuni, XXXV, 6.
Pretutindeni prezent, IV, 8.
Prima naștere, pămînteană, XVII, 15.
Prin credință, cerești, XVI, 16.
Preceptele evanghelice, I; — sînt date de Fiul, I, 7; învățături divine, I, 2; călăuze, I, 3.
Profeții, I, 7; pdofet, XXXIV, 7.
Psalmii, XXXIV, 5.
Propovăduitorul unității, VII, 1.
Purtare de fii, VIII.

R

Rafael, XXXII, 2.
Răsplata, XXXI, 7.
Răul, XXIV, 9; XXVI.
Renunțarea la tatăl pămîntesc și trupesc, VIII; 15; — la ale lumii, XVIII, 1.
Robi ai multor dureri, XVIII, 20.
Ruga, cu smerenie, în liniște și cuviință, IV, 2; — pe ascuns, IV, 6; în gînd, V, 4; nu în particular, VII, 2; ci publică și comună, VII, 6; simplă și în duhul păcii, VII, 15; — și priveghere, XXV, 12.
Rugăciunea Fiului către Tatăl, II, 6, III; pentru prigonitori, 6, 3; învățată prin fapte, XXXVI, fără miezul faptelor e goală, XXXI, 3; însoțită de fapte, XXXII, 6; cu post și milostenie, XXXI, 8.

S

Sara, XXXII, 5.
Satana, XIXIX, 3.
Săracul, XIX, 10.
Semnificația spirituală, XXXIII, 7.
Seninătatea, XXX, 12.
Servul iertat, XXII, 4; n-a iertat, XXII, 7.
Sfințenia, II, 10; — permanentă, XI, 10; definiția, XI, 10—15.
Sfințirea lui Dumnezeu în noi, XI.
Sfinții prin Botez, XI, 7.
Sfînta Scriptură, VI, 1.
Sfîntul Duh, XXX, 4.
Sfîntul lui Israel, IX, 16.
Slujitorii lui Dumnezeu, XXXII.
Smerenie, IV, 11.
Soarele cel adevărat, XXXIV, 2.
Solomon a păcătuit, XXIV, 15.
Structura rugăciunii, XXVI, 1.

T

Tată, — fii, VIII, 7; — din ceruri, VIII, 20; — XXII, 12.
Tatăl nostru, VI, 3—13; VIII.
Tatăl prin Fiul, II, 7.
Temple ale lui Dumnezeu, X, 11.
Totdeauna în Hristos, în lumină, în rugăciune, XXXV, 1—2.
Totul dat lui Dumnezeu, XXV, 13.
Toți una, XXIX, 6.
Treaz cu ochii, adormit cu inima, XXX, 25.
Treime desăvîrșită, XXXIII, 7.
Trei tineri, XXXIV, 1.
Trup din pămînt, sufletul din cer, XV, 3.
Ținuta trupului și felul vocii, IV, 3.

U

Ucigaș, dintru început, IX, 10; cel ce-și urăște fratele, XXIII, 15.
Unitatea, VII, 10; — Tatălui, Fiului și Sfîntului Duh, XXII, 26.
Un tot unitar și succint al învățăturilor Sale, XXVII, 10.

V

Vameșul și fariseul, V; vameșul, V, 15—20.
Veșnicia, IX, 20; XXVII, 13.
Voia lui Dumnezeu în cer și pe pămînt, XIII; cu ajutorul și ocrotirea Lui, XIII, 8; XV; — pentru prigonitori, XVI, 5.
(Veghetori) concentrați la rugăciune, XXX, 26.
Victoria Sa, XXXIII, 18.

Z

Ziua Judecății va încununa și răzbuna pe cei pașnici și drepți, XXIII, 10; XXXI, 8.
Ziua cea adevărată, XXXIV, 10, 20.

SFÎNTUL CIPRIAN

DESPRE GELOZIE ŞI INVIDIE

INTRODUCERE

Tratatul «Despre gelozie şi invidie» al Sfîntului Ciprian este recunoscut ca fiind o operă pastorală, rod al propriilor meditaţii care, împreună cu altele de acelaşi fel, dau «o idee justă de ceea ce era acest spirit practic, atent la toate şi care purta în el cel mai nobil amestec de discreţie şi de forţă în privinţa oamenilor» [1].

Este socotit astfel ca urmare a oribilei schisme manifestată împotriva intereselor Bisericii şi a oricărui spirit creştin, chiar în timpul groaznicei prigoane păgîne organizată de împăratul Decius şi după aceea. Aşa cum am amintit [2]*, cinci preoţi cu Novat în frunte, i-au contestat Sfîntului Ciprian dreptul de conducător al Bisericii africane pe motiv că escaladase prea repede treptele ierarhice după venirea lui Hristos, sau, cu expresia lor, că era episcopul-neofit. Refuzul Sfîntului Ciprian de a primi martiriul imediat după înălţarea sa la treapta de episcop — şef al Bisericii —, care de fapt a contribuit la rezistenţa şi la organizarea ei sinodală desăvîrşită, ca şi la întărirea ei înainte de moartea sa martirică —, a constituit încă un motiv pentru a fi calomniat de detractorii săi. Se ştie că înţelepciunea, iertarea, blîndeţea şi tactul pastoral al marelui ierarh l-au oprit să dea cuvenita replică grupului, care dorea postul său, cîtă vreme Biserica gemea în suferinţele prigoanei. După încetarea ei, însă, Sfîntul Ciprian, aşa cum am amintit, a convocat Sinodul din 251 în faţa căruia a citit cele două referate, asupra celor căzuţi de la credinţă şi despre răul pe care-l provoacă în Biserică ereticii şi schismaticii («De lapsis» şi «De unitate Ecclesiae»); ele au fost aprobate în unanimitate. Sfîntul Ciprian a temporizat rezolvarea schismei,*

---

1. J. Tixeront, *Mélanges de Patrologie et d'Histoire des Dogmes*, Paris, 1921, p. 161.
2. Prof. F. Cayré, *Précis de Patrologie*, t. I, Paris, Tournai, Roma, 1927, p. 247—248.

dar schismaticii, susținuți de bogatul preot Felicissimus, au ințețit revolta și Sfîntul Ciprian s-a văzut silit să-i excomunice.

Experiența amară a torturei sufletești suferită de la niște clerici nedemni, care făceau tot ce puteau pe calea delațiilor calomnioase spre a diminua prestigiul Bisericii, chiar cînd statul păgîn căuta s-o desființeze prin forță, chinuri și moarte, a făcut pe Sfîntul Ciprian să mediteze asupra motivelor care au împins pe nedemnii schismatici amintiți la asemenea stranii acțiuni. Rodul acestor meditații este tratatul pastoral «Despre gelozie și invidie». Este socotit a fi fost scris pe la 256.

Ca și tratatul «Despre folosul răbdării», acesta este socotit de specialiști că demonstrează felul în care Providența dumnezeiască maturizează pe cei aleși prin încercări și explică rațiunea de a fi a suferinței. În corespondența sa imensă, Sfîntul Ciprian sprijină învățătura pe viu, exemplificînd-o cu victimele prigoanelor din vremea sa. La sfîrșitul acestui tratat, el scrie că pentru un moment persecuția din afară n-a reînceput ; ca atare îndeamnă pe credincioși la luptă lăuntrică împotriva firii pervertite de păcat[3].

Privit din altă perspectivă s-a spus despre Sfîntul Ciprian că «puțini oratori creștini au posedat într-un grad așa de înalt ceea ce se numește «ungere evanghelică»... Dacă n-ar fi decît ingenios și strălucit, am vedea în el un artist al cuvîntului, un retor. Acest patetic, care înduioșează, care este o trăsătură distinctivă a predicii sale, se observă mai ales în perorații : acolo se revarsă frumusețile sufletului său. Pe scurt, aproape totdeauna în scrierile sale se întîlnește inima preotului, a păstorului sufletelor, a omului, care caută mai puțin să mustre viciul decît să învingă slăbiciunea umană cu arma convingerii...» [4].

Iată cuprinsul pe scurt al acestui T r a t a t.

În cap. I—II *avem* Introducerea : *Sfîntul Ciprian arată că* jinduirea *după bunul altuia și* pizmuirea *celor mai buni par un rău neînsemnat ; dar ele sînt izvorul unor rele foarte mari. De aceea, Sfîntul Petru ne avertizează că diavolul stă la pîndă neclintit (I Pt., V, 8), căutînd părțile mai slabe ale sufletului nostru, la momeli, ispite și făgăduințe înșelătoare.*

P a r t e a I - a (Cap. III—IV) *cuprinde descrierea păcatelor invidiei și geloziei.* Cap. III, *arată că invidia reprezintă o amenințare permanentă tocmai fiindcă este ascunsă. De aceea, creștinul trebuie să se ferească de ea ca de păcatul cel mai îngrozitor, care te face să urăști pe*

3. A. d'Alès, *La Théologie de Saint Cyprien*, Paris, 1922, p. 355.

4. Mgr. Freppel, *Saint Cyprien et l'Eglise d'Afrique au III-e siècle*, ed. III-a, Paris, 1890, p. 397.

fratele tău și să-ți ucizi propria viață sufletească. Cap. IV—V, *aduce exemple biblice : diavolul, care urăște din invidie pe omul cel făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, făcîndu-l să moară prin păcat, Cain și Abel, Esau și Iacob, frații lui Iosif, Saul și David, iudeii și creștinii. În* Cap. VI, *Sfîntul Ciprian face o descriere amplă și profundă deși concisă a acestui rău foarte întins și de multe feluri, ca rădăcina tuturor relelor, izvorul dezastrelor, sămînța delictelor, cauza crimelor. De la ea pornește ura, animozitatea, lăcomia, ambiția, nepăsarea față de Dumnezeu și de ziua judecății. «De aceea, zice marele ierarh, se rupe lanțul păcii între cei mari, de aceea este călcată în picioare dragostea frățească, de aceea adevărul se alterează, unitatea se rupe, se ajunge la erezie și schisme, cînd preoții se bîrbesc, cînd episcopii se pizmuiesc, cînd cineva se plînge că n-a fost el numit, ci altul, căruia refuză să i se supună». În* Cap. VII, *Sfîntul Ciprian face un portret fantastic al individului, care urăște pe altul mai virtuos și deci mai fericit, făcînd din propriile lui gînduri și simțiri, instrumente de tortură. Într-adevăr* (Cap. VIII) *«invidiosul are înfățișarea amenințătoare, privirea piezișă, cuvintele îi sînt furioase, ocările fără frîu, mîna... fiind înarmată cu ura care scoate din minți...». Sfînta Scriptură, în multe locuri, îl demască pe cel invidios și gelos.* Cap. IX *descrie păcatul invidiei ca de nelecuit, fiind ascuns și, deci, foarte primejdios pentru cei urîți și pentru cel ce urăște ; dar pe cînd aceștia pot evita pe invidios, acesta nu poate fugi de el însuși purtînd dușmanul în inimă și flagelul în sine, fără scăpare și fără mîngîiere. «A prigoni pe cel ajutat de harul lui Dumnezeu este perseverare în rău, a urî pe cel fericit este o boală fără leac».*

În partea a II-a (Cap. X—XVI) *ni se dau remediile creștine pentru aceste păcate. În* Cap. X *ne arată că* smerenia *rămîne remediul de temelie după Mîntuitorul, care zice că cel ce se face mai mic, este cel mai mare, urmat de Sfîntul Pavel, care ne cere să ne dezbrăcăm de faptele întunericului și să ne îmbrăcăm în Domnul Hristos, înălțîndu-ne astfel, prin smerenie.*

După Cap. XI *cel pizmaș este ucigaș asemenea lui Cain, și se va prăbuși în focul gheenei dacă nu se întoarce la Hristos mergînd în lumina Lui.*

În Cap. XII *ni se amintește că Domnul numește pe ai Săi oi și miei, pentru a descrie prin aceasta nevinovăția și simplitatea lor ; dar numește lupi în piele de oaie pe cei ce defăimează turma lui Hristos, prefăcîndu-se că sînt creștini. Cel ce păzește poruncile Lui are viața veșnică și învățat este cel ce propovăduiește învățătura Lui și o împlinește, adică dragostea cu care El Însuși ne-a iubit, poruncindu-ne să ne*

iubim unii pe alţii. Sfîntul Apostol Pavel ne învaţă, de asemenea, (Cap. XIII) *că dacă nu se păstrează legăturile dragostei nimic nu ne foloseşte, rămînînd sub poruncile trupului şi nu în cele spirituale şi dumnezeieşti.*

În Cap. XIV, *Sfîntul Ciprian ne învaţă să călcăm în picioare slăbiciunile pămînteşti ale trupului, trăind după Duhul, ca unii care am înviat în Domnul, după ce am murit prin Botez păcatului trupesc al omului vechi, purtînd acum chipul ceresc după cum am purtat pe cel pămîntesc.* Capitolul XV. *În creştinismul astfel glorificat străluceşte creaţia divină, Dumnezeu fiind lumină în om şi omul slavă a lui Dumnezeu în primul rînd prin dragostea faţă de semenii lui, în aşa fel încît la judecata de apoi să fie chemat la răsplată prin cuvintele : «Veniţi, binecuvîntaţii Tatălui Meu».*

În capitolul XVI, *Sfîntul Ciprian compară viaţa creştină cu un stadion al virtuţilor pentru care primim laurii dreptăţii şi coroanele biruinţelor duhovniceşti. Cu cărţile sfinte în mîini şi cu aceste gînduri în suflete, rugăciunea neîncetînd niciodată, vom fi tot timpul preocupaţi de activităţi spirituale, aşa că duşmanul diavol va găsi inima noastră închisă şi înarmată. Căci coroanele persecuţiilor nu sînt singurele care ne pot încununa, ci şi stăpînirea de sine, răbdarea în faţa adversităţilor lumii, dispreţul banului, smerenia şi milostenia, pacea şi iubirea etc. ne încununează de asemenea.*

Iată îndemnul încheierii acestui tratat (XVII—XVIII). În Cap. XVII, *Sfîntul Ciprian îndeamnă pe creştin cu acel patetic duios care-l deosebeşte de marele său magistru Tertulian, să se lepede de pizma şi ura care-l stăpîneau înainte, să smulgă din inimă spinii şi mărăcinii şi să semene în locul lor sămînţa cea bună a Domnului, ca să aibă un seceriş bogat de roade divine şi spirituale, iar amărăciunea, care se depusese în inima lui, să fie înlocuită cu dulceaţa lui Hristos.*

Cap. XVIII *ne învaţă să cugetăm la rai, în care n-a intrat Cain, care şi-a ucis fratele din ividie ; să ne gîndim la împărăţia cerurilor în care Domnul primeşte numai pe cei care trăiesc în unie, pace, bună înţelegere, fiind asemenea lui Dumnezeu şi Iisus Hristos.*

Cu experienţa proprie a duşmăniei celor ce l-au gelozit şi l-au invidiat îngrozitor, cu talentul excepţional de mare orator al timpului său, cu trăirea creştină la nivelul de martir al lui Iisus Hristos, Sfîntul Ciprian ne-a lăsat şi asupra unui subiect de aspect mai intim, o adevărată capodoperă în care se manifestă dragostea şi respectul faţă de om, în efluviile unei adevărate arte de pastorală şi morală creştine la cel mai înalt diapazon.

LITERATURA

Manuscrisele și edițiile care cuprind tratatul «Despre gelozie și invidie» sînt *cele generale*, amintite la opera Sfîntului Ciprian și la cele trei lucrări ale sale de mai sus. Reamintim aici numai ediția lui W. Hartel, apărută la Viena în 1868, în colecția *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, t. III, 1, 2, 3 și aceea a lui S. Colombo, *Corona Patrum Sale*, Series Latina, 2 (Turin, 1935), în care au fost cuprinse scrierile *Ad. Donatum, De Lapsis, Ad Demetrianum, De opere et eleemosynis, De bono patientiae, De zelo et livore*. Repetăm aici colecțiile de *traduceri* în care a fost publicat și tratatul «Despre gelozie și invidie».

În franceză: în 1574 Jacques Tigeou a tipărit *Les ouevres de Saint Cecile Cyprien, avec quelques annotations sur aucuns lieux obscurs et diticiles, faintes françoises avec trois tables* (Paris, chez N. Chesneau). În secolul al XVII-lea a urmat publicarea unei celebre colecții, *Les oeuvres de Saint Cyprien, évêque de Carthage et Martyr. Traduites en Français par Monsieur Lambert, avec des Remarques. Une nouvelle Vie de Saint Cyprien tirée de ses Ecrits et une Table des Matières*, (Paris, chez A. Pralard, 1672, Rouen, 1716 la C. Ferrand și a III-a ediție la Antoine de Prevost). În sec. al XIX-lea, aflăm *Oeuvres complètes de Saint Cyprien évêque de Carthage. Traduction nouvelle de M.N.S. Guillon*, Paris, 1837. Traducerea lui Lambert este retipărită sub titlul: *Choix de Monuments Primitifs de l'Eglise Chrétienne, avec notices littéraires par J.A.C. Buchon*, Paris, 1837 și 1860; Orléans, 1875. Paralel circula traducerea lui M. de Genoude, *Les Pères de l'Eglise, traduits en français*, Paris, 1842. În 1868 se tipărea la Tours, *Histoire et oeuvres complètes de Saint Cyprien; traduction française par M. l'abbé Thibaut*, în 2 tomuri. Adăugăm Canonicul L. Bayard, *Tertullien et Saint Cyprien*, col. «Les moralistes chrétiens, Paris, 1930, p. 91—102 și colecția populară «*Les écrits des Saints*», Namur, 1958, publicată de Dr. Denys Gorce.

În englezește: C. Thornton, *The Treatise of S. Caecilius Cyprians... translated with Notes and Indices*, în col. «Library of the Fathers» (Oxford, 1839); R.E. Wallis, *Antenicene Fathers*, New-York, 1907; Roy Deferrari, *St. Cyprian Treatise*, în *The Fathers of the Church*, New-York, 1958.

În germană: J. Baer, în *Bibliothek der Kirchenväter*, ed. Bardenhewer, Th. Schermann, C. Weymann (Kempten și München, 1918).

DESPRE GELOZIE ŞI INVIDIE

(DE ZELO ET LIVORE)

I.

A jindui după bunul altuia şi a pizmui pe cei mai buni, prea iubiţi fraţi, pare pentru unii o crimă uşoară şi neînsemnată; cît timp se consideră uşoară şi neînsemnată nu este temută şi de aceea e neglijată, pînă cînd ajunge să nu poată fi uşor evitată şi devine o primejdie ascunsă care, fiindcă nu se observă aşa de bine încît să se ferească de ea cei prudenţi, atacă pe furiş minţile neprevăzătoare. Dar Dumnezeu ne-a poruncit să fim cu grijă, ne-a învăţat să veghem permanent, ca nu cumva duşmanul cel veşnic neadormit şi care întinde întotdeauna curse să se strecoare în inimi şi dintr-o scînteie să aprindă un incendiu, din lucruri foarte mici să facă altele foarte mari, mîngîind cu adieri domoale şi cu o suflare uşoară pe cei neatenţi şi distraţi, să stîrnească furtuni şi vîrtejuri, care aduc odată cu prăbuşirea credinţei, naufragiul mîntuirii şi al vieţii. Să veghem aşadar, prea iubiţi fraţi, şi străduindu-ne din toate puterile, să înfruntăm atacurile duşmanului furios şi săgeţile lui, care, aruncate în toate părţile corpului, ne pot străpunge şi răni grav, să le respingem prin vegherea noastră întreagă şi plină de răspundere, precum ne sfătuieşte şi ne învaţă Apostolul Petru într-o epistolă a sa zicînd: «Fiţi cu grijă, vegheaţi, pentru că duşmanul vostru, diavolul, ca un leu răcnind, dă tîrcoale căutînd pe cine să înghită» [1].

II.

El ne dă tîrcoale la fiecare şi, ca un duşman care asediază pe cei închişi într-o cetate, cercetează zidurile şi caută să găsească dacă avem vreo parte a corpului mai puţin sigură şi mai puţin întărită prin armele credinţei, pentru ca pe acolo să-şi facă drum şi să pătrundă în interior. Oferă ochilor forme atrăgătoare şi plăceri uşoare, pentru ca pe calea văzului să ne distrugă cinstea. Ispiteşte urechile prin cîntece frumoase,

1. I Petru, 5, 8.

pentru ca, înșelînd auzul cu sunete plăcute, să destrame și să slăbească puterea creștină. Îndeamnă limba la ocări, prin injurii provocatoare instigă mîna, împingînd-o pînă la asasinate. Ca să-l facă pe cineva să săvîrșească fraude, îl atrage cu cîștiguri nedrepte. Ca să prindă sufletul cu ajutorul banului, aduce recompense primejdioase. Promite onoruri pămîntești, ca să răpească pe cele cerești. Expune bunuri false, ca să sustragă pe cele adevărate și, cînd nu poate înșela pe ascuns, amenință direct și pe față, urzind grozăvia nebunească a persecuțiilor, mereu neliniștit și neîmpăcat dușman al slujitorilor lui Dumnezeu, viclean în timp de pace și violent în persecuții [2].

III.

De aceea, prea iubiți frați, împotriva tuturor uneltirilor viclene, ca și a amenințărilor fățișe ale diavolului, sufletul trebuie să stea pregătit și înarmat, gata totdeauna nu numai să respingă, dar chiar să atace pe dușmanul care totdeauna este în stare de orice. Și fiindcă sînt mai dese săgețile pe care el le trimite pe ascuns și fiindcă acestea, cu cît sînt mai puțin observate, cu atît produc răni mai multe și mai grave, să veghem pentru a le surprinde și respinge.

Săgeată a dușmanului este și păcatul invidiei și al rîvnirii la bunul altuia. Dacă cercetează cineva mai în adîncime acest păcat, va descoperi că de nimic nu trebuie să se teamă mai mult un creștin, de nimic să nu se ferească mai mult, decît de invidie și dușmănie, pentru ca să nu cadă în lațurile ascunse ale dușmanului înșelător, să nu urască frate pe frate din cauza invidiei și neștiutor să se ucidă cu propia sa sabie. Dar ca să putem înțelege mai clar și mai deplin acest lucru, să-l cercetăm de la capăt și de la obîrșie, să vedem de unde, cînd și cum începe invidia. Căci vom arăta mai ușor acest rău atît de primejdios, dacă-i vom cunoaște originea și proporțiile.

IV.

Din cauza invidei, chiar de la începutul lumii, diavolul, el cel dintîi, a pierdut împărăția cerească și s-a prăbușit din cer. Avînd măreție îngerească și fiind drag lui Dumnezeu, cînd a văzut pe om făcut după chipul lui Dumnezeu, din invidie răuvoitoare, a căzut în păcatul urii. Din cauza invidiei a căzut înainte de a doborî el pe altul, prins înainte de a prinde, pierdut înainte de a pierde, stimulat de rivalitate a răpit omului nemurirea, dar a pierdut și el ceea ce fusese înainte. Din cauza

2. In primele două capitole Sfîntul Ciprian descrie într-un mod impresionant de realist procesul sufletesc de deteriorare pînă la ruină a virtuților creștine, începînd cu smerenia, diavolul făcîndu-l pe creștin să nu suporte întîietatea altor semeni ai săi, din invidie ori din gelozie.

acestei crime, prea iubiţi fraţi, îngerul a căzut din cer, a fost împresurat şi răsturnat din acea înălţime, sublimă în care el se găsea la început, el, care a înşelat, dar s-a înşelat. De la el invidia este pe pămînt şi de invidie va pieri cel ce se pune în slujba începătorului invidiei, căci invidiosul pe diavolul imită, precum este scris : «Din pizma diavolului a intrat moartea pe pămînt». Deci sînt de partea lui cei ce-l imită [3].

V.

De aici a pornit prima ură dintre fraţi, de aici groaznicele paricide, cînd pe Abel cel drept l-a pizmuit Cain cel nedrept, cînd pe cel bun l-a urmărit cu invidie şi ură cel rău. Atît de mare este puterea invidiei în înfăptuirea crimei, încît nici dragostea de frate, nici grozăvia nelegiuirii, nici teama de Dumnezeu, nici frica de pedeapsă nu mai sînt avute în vedere. Pe nedrept a fost persecutat cel ce primul a arătat dreptatea, a suportat ura cel ce n-o cunoscuse, a fost ucis în mod nelegiuit cel ce a murit fără să se lupte. Tot invidia l-a făcut pe Esau duşman al fratelui său Iacob. Acesta, fiindcă primise binecuvîntarea tatălui său, şi-a atras invidia, ura şi persecuţia din partea celuilalt. Şi dacă pe Iosif l-au vîndut fraţii săi, cauza a fost tot invidia. Căci după ce el a povestit în chip simplu, ca un frate către fraţi, visul în care i s-a arătat un viitor fericit, invidia răuvoitoare a pus stăpînire pe sufletele fraţilor lui. Şi pe regele Saul ce altceva decît imboldul invidiei l-a împins să urască pe David şi să dorească să-l ucidă, deşi acesta era nevinovat şi i-a suportat cu bunătate şi înţelegere persecuţiile ? Fiindcă David, ucizînd pe Goliat, un duşman uriaş învins cu ajutor divin, şi-a atras admiraţia şi laudele mulţimii, Saul, din invidie, a început să-l duşmănească şi să-l persecute. Dar ca să nu fie prea numeroase exemplele, să ne oprim la unul singur, la poporul căruia tot invidia i-a adus pieirea. Oare n-au decăzut iudeii pentru că preferă să-l urască pe Hristos decît să creadă în el ? Orbiţi de invidie au început să clevetească pe seama minunilor pe care El le făcea şi n-au putut deschide ochii să vadă adevărurile divine.

VI.

La acestea gîndindu-ne acum, prea iubiţi fraţi, să veghem cu toată grija, să ne întărim sufletele dăruite lui Dumnezeu, împotriva răului atît de primejdios. Moartea altora să ajute la mîntuirea noastră, pedeapsa celor imprudenţi să aducă sănătate celor prezenţi. Să nu creadă cineva că acest rău are o singură formă de manifestare, că e închis în limite strîmte şi în hotare înguste. Primejdia invidiei este foarte întinsă

3. Înţ. Sol. 2, 24.

și de multe feluri. Ea este rădăcina tuturor relelor, izvorul dezastrelor, sămînța delictelor, cauza crimeler. De aici se ridică ura, de aici pornește animozitatea. Invidia aprinde lăcomia cînd cineva nu poate fi mulțumit cu al său, văzînd pe altul mai bogat decît el. Invidia ațîtă ambiția, cînd cineva află că altul s-a ridicat într-o funcție mai înaltă. Ori de cîte ori invidia orbește sufletele și pune stăpînire pe tainițele minții, teama de Dumnezeu este disprețuită, învățătura lui Hristos e neglijată, ziua judecății este uitată. Trufia umflă, sălbăticia îndîrjește, perfidia uneltește, nerăbdarea izbește, discordia înfurie, mînia clocotește și nu se poate stăpîni sau conduce cel ce a intrat sub putere străină. De aceea se rupe lanțul păcii între cei mari, de aceea este călcată în picioare dragostea frățească, de aceea adevărul se alterează, unitatea se scindează, se ajunge la erezie și schisme, cînd preoții se bîrfesc, cînd episcopii se pizmuiesc, cînd cineva se plînge că n-a fost numit, ci altul, căruia refuză să i se supună. De aceea se împotrivește, de aceea luptă, mîndru din cauza invidiei, pervertit din cauza rivalității, dușman din cauza urii determinate nu de om, ci de funcția ocupată.

VII.

Este vierme al sufletului, boală a minții, rugină a inimii faptul de a invidia cineva pe altul din cauza virtuților și fericirii lui, adică de a urî la acesta meritele proprii sau darurile divine, de a transforma în rău propriu binele altuia, de a fi chinuit de prosperitatea celor mai norocoși, de a-și face sieși necaz din gloria altora, de a-și simți inima sfîșiată ca de cîrligele călăului, de a face din propriile lui gînduri si simțiri un fel de instrumente de tortură, care să-i sfîșie inima, care să-l chinuie în toate măruntaiele. Cel cu sufletul bolnav de invidie nu găsește nici o plăcere nici în mîncare, nici în băutură, mereu suspină, geme și suferă, zi și noapte se chinuie și nu găsește alinare. Celelalte rele au un sfîrșit și se termină odată cu consumarea lor.În adulter ticăloșia se încheie prin săvîrșirea faptului, tîlharul ajunge la omucidere și se oprește aici, rapacitatea prădătorului se potolește prin luarea prăzii, falsificatorul are ca măsură îndeplinirea falsificării, numai invidia n-are limită, este un rău permanent, un păcat fără sfîrșit și, cu cît cineva a avut un succes mai mare, cu atît invidiosul arde mai mult în flăcările propriei lui invidii.

VIII.

Invidiosul are înfățișarea amenințătoare, privirea piezișă, fața palidă, buzele îi tremură, dinții îi scrîșnesc, cuvintele îi sînt furioase, ocările fără frîu, mîna chiar fără pumnal e gata de violență și asasinat, fiind

înarmată cu ura, care scoate din minţi. De aceea Sfîntul Duh zice în psalmi : «Nu pizmui pe cel ce merge bine pe drumul său» [4] şi iarăşi : «Cel păcătos urmăreşte pe cel drept şi dinţii îi scrîşnesc împotriva lui» [5]. Acelaşi lucru arată şi notează fericitul Apostol Pavel zicînd : «Venin de viperă au pe buzele lor şi gura lor este plină de blestem şi de amărăciune ; picioarele lor sînt iuţi la vărsarea de sînge, pustiu şi nenorocire este pe căile celor ce n-au cunoscut calea păcii şi nu există teamă de Dumnezeu în ochii lor» [6].

IX

Este cu mult mai neînsemnat răul şi cu mult mai mică primejdia cînd trupul e rănit de sabie, îngrijirea e uşoară cînd rana se vede şi cu ajutorul doctoriilor se vindecă mai uşor. Rănile invidiei sînt adînci şi ascunse şi nu se lecuiesc cu medicamente, căci durerea lor este interioară în suflet. O, tu cel invidios şi rău, dă-ţi seama cît eşti de rău, de duşmănos şi de primejdios pentru cei pe cere-i urăşti. Cel pe care-l urmăreşti cu invidia ta va putea să fugă şi să te evite, dar tu nu poţi să fugi de tine însuţi. Oriunde vei fi, potrivnicul tău e cu tine, căci porţi duşmanul în inimă, ai flagelul în tine, eşti legat în cătuşe care nu se descuie, eşti rob al invidiei şi nici o mîngîiere nu-ţi va alina durerea. A prigoni pe cel ajutat de harul lui Dumnezeu este perseverare în rău, a urî pe cel fericit este o boală fără leac [7].

X.

De aceea Domnul, prea fericiţi fraţi, gîndindu-se la acest pericol, ca nu cumva din ividie cineva să întindă fatelui său laţul morţii, cînd discipolii l-au întrebat care dintre ei este mai mare, el a răspuns : «Cine va fi cel mai mic, printre voi toţi va fi mare» [8]. Prin răspunsul său a retezat orice rivalitate, a scos din rădăcină şi a aruncat orice cauză sau prilej în care invidia să-şi arate colţii. Discipolul lui Hristos n-are voie să fie invidios şi rău. La noi nu e permisă lupta pentru a trece înaintea altuia. Umilinţa ne înalţă, căci ştim cui să plăcem. De aceea Apostolul Pavel, învăţîndu-ne şi sfătuindu-ne ca după ce cu ajutorul luminii lui Hristos am scăpat de întunericul în care ne găseam, să umblăm în faptele şi în lucrarea luminii, scrie şi zice : «A trecut noaptea şi s-a apropiat ziua.

4. Ps. 36, 7.
5. Ps. 36, 12.
6. Rom. 3, 13 sq.
7. Pînă aici Sf. Ciprian a descris boala invidiei şi geloziei şi a făcut portretul celebru al invidiosului şi gelosului. Acum va trece la remediile creştine pentru aceste păcate, cu atît mai oribile, cu cît sînt mai ascunse.
8. Lc. 9, 48.

Să lepădăm, aşadar, uneltele întunericului şi să ne îmbrăcăm în armele luminii. Ca în timpul zilei cu cuviinţă să umblăm nu în ospeţe şi beţii, nu în pofte şi neruşinări, nu în scandaluri şi pizmă. Dacă s-a retras din inima ta întunericul, dacă noaptea s-a împrăştiat, dacă funinginea a fost ştearsă, dacă strălucirea zilei şi-a luminat simţirea, dacă ai început să fii om al luminii, săvîrşeşte cele ce sînt ale lui Hristos, fiindcă el este lumina şi ziua» [9].

XI.

De ce să te prăbuşeşti în întunecimile invidiei, de ce să te acoperi cu norul răutăţii, de ce cu orbirea pizmei să stingi orice lumină a păcii şi a dragostei, de ce să te întorci la diavolul după ce te-ai despărţit de el, de ce să fii asemenea lui Cain? Căci despre faptul că este împins la omucidere cel ce pizmuieşte, şi-şi urăşte fratele, vorbeşte apostolul Ioan într-o epistolă a sa zicînd: «Cine-şi urăşte fratele este un ucigaş. Şi ştiţi că nici un ucigaş n-are viaţă veşnică, întunericul rămînînd în el» [10]. Şi iarăşi: «Cel ce spune că este în lumină şi urăşte pe fratele său este încă în întuneric şi în întunecare umblă şi nu ştie unde se duce, pentru că întunericul i-a orbit ochii» [11]. Cine urăşte pe fratele său, zice el, umblă în întuneric şi nu ştie unde merge. Căci fără să ştie, mergînd ca un orb se prăbuşeşte în focul gheenei, pierzînd lumina lui Hristos care-l sfătuieşte şi zice: «Eu sînt Lumina lumii; cine mă va urma nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieţii» [12]. Dar urmează pe Hristos cine stă în învăţătura Lui, cine merge pe drumul arătat de învăţătorul său, cine păşeşte pe urmele Lui, cine imită ceea ce a învăţat şi a făcut Hristos, după cum şi Petru îndeamnă şi sfătuieşte zicînd: «Hristos a pătimit pentru voi, lăsîndu-vă exemplu să mergeţi pe urmele Lui» [13].

XII.

Trebuie să ne aducem aminte cu ce cuvînt numeşte el pe poporul său, cum îi spune turmei sale. El numeşte pe ascultătorii Săi oi, pentru a asemăna nevinovăţia creştină cu aceea a oilor. Le spune miei, ca să le compare simplitatea cu firea simplă a mieilor. De ce se ascunde lupul sub pielea oilor, de ce defăimează turma lui Hristos cel ce minte că e creştin? A lua numele lui Hristos şi a nu merge pe calea lui Hristos ce este altceva decît trădarea numelui divin, părăsirea drumului mîntuitor?

9. Rom. 13, 12 sq.
10. I In. 3, 15.
11. I In. 2, 9, 11.
12. In. 8, 12.
13. I Pt. 2, 21.

De vreme ce El Însuşi învaţă şi spune că are viaţa veşnică acela care-i respectă poruncile, că este înţelept acela care le ascultă şi le îndeplineşte şi că în împărăţia cerurilor este numit cel mai mare învăţat acela care i-a propovăduit învăţătura şi a făcut ce spune ea [14], atunci va ajuta propovăduitorului ceea ce s-a propovăduit bine şi cu folos, dacă ceea ce s-a spus cu gura se îndeplineşte cu fapta. Ce a spus Domnul mai des discipolilor Săi, ce a recomandat să fie mai mult păzit şi respectat dintre învăţăturile mîntuitoare şi preceptele cereşti, decît ca să ne iubim unii pe alţii cu aceeaşi dragoste cu care El şi-a iubit discipolii ? Dar cum păzeşte pacea şi dragostea Domnului cel ce din cauza invidiei din el nu poate fi nici paşnic, nici iubitor ?

XIII.

De aceea şi Apostolul Pavel cînd arată binefacerile păcii şi ale dragostei creştine, cînd învăţa şi asigura cu tărie că nici credinţa, nici milostenia, nici chiar martiriul nu vor fi de vreun folos, dacă nu vor fi păstrate întregi şi neatinse legăturile dragostei, a adăugat şi a zis : «Dragostea este generoasă, dragostea este milostivă, dragostea nu pizmuieşte» [15], învăţînd desigur şi arătînd că acela poate avea dragoste creştină, care a fost generos şi milostiv, neatins de pizmă şi răutate. De asemenea, în alt loc, îndemnînd pe cel ce a primit Duhul Sfînt şi a devenit prin renaştere cerească fiul lui Dumnezeu să nu urmeze decît cele spirituale şi divine, zice : «Şi eu, fraţilor, n-am putut să vă vorbesc ca unor persoane în duh, ci în carne, ca unor copii în Hristos. V-am hrănit cu lapte, nu cu altă mîncare, căci nu puteaţi şi nici acum nu puteţi fi hrăniţi altfel, fiindcă sînteţi încă numai din trup. Cînd în voi este pizmă, şi încordare şi neînţelegeri, oare nu sînteţi sub poruncile trupului şi nu umblaţi potrivit omului din voi ?» [16].

XIV.

Să dispreţuim, prea iubiţi fraţi, viciile şi păcatele trupeşti, să călcăm în picioare cu puterea spiritului slăbiciunile pămînteşti ale corpului, ca nu cumva, întorcîndu-ne la purtările vechiului om, să fim prinşi în laţurile nimicniciei, căci la fel ne sfătuieşte cu înţelepciune şi băgare de seamă Apostolul. «Aşadar, fraţilor, — zice el — să nu trăim conform cărnii. Dacă trăiţi potrivit cărnii, veţi muri, dar dacă ucideţi cu duhul lucrările cărnii veţi trăi. Căci sînt fiii lui Dumnezeu cei ce fac totul în

14. Sfîntul Ciprian accentuează aici ascultarea şi împlinirea poruncilor, care menţin smerenia şi dragostea faţă de semenii noştri.
15. I Cor. 13, 4.
16. I Cor. 3, 1—3.

Duhul lui Dumnezeu» [17]. Dacă sîntem fiii lui Dumnezeu, dacă am început să fim templele Lui, dacă primind Duhul Sfînt trăim în sfințenie duhovnicească, dacă ne ridicăm ochii de la pămînt la cer, dacă ne înălțăm inima plină de Dumnezeu și de Hristos la cele sublime și dumnezeiești, să nu săvîrșim decît fapte demne de Dumnezeu și de Hristos, precum ne îndeamnă și ne sfătuiește Apostolul. «Dacă v-ați ridicat împreună cu Hristos — zice el — căutați cele de sus, unde este Hristos șezînd la dreapta lui Dumnezeu. Împărtășiți-vă din cele de sus, nu din cele pămîntești. Căci ați murit și viața voastră este ascunsă cu Hristos în Dumnezeu. Cînd Hristos va apărea în viața voastră, atunci veți apărea și voi cu El în glorie» [18]. Cei ce am murit în Botez și am fost înmormîntați potrivit păcatelor trupești ale vechiului om, cei ce ne-am ridicat cu Hristos prin renașterea cerească, să gîndim și să săvîrșim cele ce sînt ale lui Hristos, precum iarăși ne învață și ne sfătuiește același Apostol zicînd : «Primul om este din lutul pămîntului, al doilea din cer. Cum e cel din lut, la fel sînt și cei din lut ; și cum e cel ceresc, la fel și cei cerești ; cum am purtat chipul celui ce e din lut, să purtăm și chipul celui ce e din cer» [19]. Nu putem, însă, purta chip ceresc, dacă nu ne asemănăm cu Hristos în ceea ce am început acum să fim.

XV.

Căci aceasta înseamnă a te fi schimbat din ceea ce ai fost și a începe să fii ceea ce nu erai [20], ca să strălucească în tine creația divină, ca învățătura dumnezeiască să răspundă lui Dumnezeu Tatăl, ca Dumnezeu să fie lumină în om prin onoarea și lauda de a trăi, El Însuși îndemnînd, sfătuind și, la rîndul Său, cinstind pe cei ce-L cinstesc. «Pe cei ce mă vor cinsti — zice El — îi voi cinsti și cine Mă disprețuiește va fi disprețuit» [21]. Pentru această cinstire formîndu-ne și pregătindu-ne, Domnul și Fiul lui Dumnezeu, pentru a ne face asemenea lui Dumnezeu Tatăl, zice în Evanghelia Sa : «Știți că s-a spus : vei iubi pe aproapele tău și vei urî pe dușmanul tău. Dar eu răspund : iubiți pe dușmanii voștri și rugați-vă pentru cei ce vă persecută, ca să fiți asemenea Tatălui vostru care este în ceruri, care face să răsară soarele Său și peste cei buni și peste cei răi și plouă și peste cei drepți și peste cei nedrepți» [22]. Dacă le este plăcut și înălțător oamenilor să aibă copii asemenea lor și sînt încîntați de copiii

17. Rom. 8, 12.
18. Col. 3, 1 sq.
19. I Cor. 15, 47 sq.
20. Sfîntul Ciprian face aici o mică aluzie la tensiunea eshatologică a prefacerii creștine, care începe aici ca să se desăvîrșească în eonul viitor.
21. I Regi, 2, 30.
22. Mt. 5, 43 sq.

lor atunci cînd aceştia seamănă la chip cu ei, cu atît mai mare este bucuria lui Dumnezeu, dacă este cineva în aşa fel născut în Duhul încît prin faptele şi meritele lui dovedeşte că este de neam divin. Ce răsplată a justiţiei, ce comoară e mai demnă decît a fi astfel cineva, încît să nu spună Dumnezeu despre el: «Am născut fii şi i-am înălţat, iar ei m-au dispreţuit» [23]. Să te laude mai degrabă Hristos şi să te cheme la răsplată zicînd: «Veniţi, binecuvîntaţii Tatălui Meu, primiţi împărăţia care vi s-a pregătit de la începutul lumii» [24].

XVI.

Cu aceste cugetări trebuie să ne întărim sufletul, prea iubiţi fraţi, cu astfel de exerciţii să ni-l fortificăm împotriva tuturor săgeţilor diavolului. Să avem în mîini Cărţile sfinte iar în inimi gîndurile Domnului, rugăciunea noastră să nu înceteze niciodată, să perseverăm în lucrurile mîntuitoare, să fim ocupaţi întotdeauna cu activităţi spirituale, pentru ca ori de cîte ori va veni duşmanul, ori de cîte ori va încerca să intre în inima noastră, s-o găsească închisă şi înarmată împotriva lui. Căci coroana creştinului nu este una singură, aceea pe care o primeşte în timpul persecuţiei [25]; are şi pacea coroanele ei, cu care ne încoronăm în multele şi feluritele adunări, după ce am învins duşmanul şi l-am supus sub picioarele noastre. A înfrînge dorinţele este o biruinţă a stăpînirii de sine. A învinge mînia şi injuria este o coroană a răbdării. A dispreţui banul este un triumf împotriva lăcomiei. Este o laudă a credinţei a suporta adversităţile lumii cu încredere în viitor. Cel ce nu e trufaş cu succesul lui obţine gloria modestiei. Cel ce are milă de săraci şi-i ajută, acela primeşte răsplată din tezaurul ceresc. Cel ce nu ştie ce e pizma, cel ce e bun şi blînd, cel ce-şi iubeşte fraţii, este onorat cu premiul iubirii şi al păcii. Pe acest stadion al virtuţilor alergăm zilnic, la laurii dreptăţii şi la coroanele ei tindem tot timpul.

XVII.

Ca să poţi ajunge la ele şi tu, care ai fost stăpînit de pizmă şi de ură, leapădă-te de toată acea răutate pe care o aveai înainte, mergi pe calea viitorului şi a vieţii eterne. Smulge din inima ta spinii şi mărăcinii şi seamănă în locul lor sămînţa cea bună a Domnului, pentru ca să ai un seceriş bogat de roade divine şi spirituale. Varsă veninul fierii, dă afară otrava dezbinărilor, pentru ca mintea pe care o infectase şarpele invi-

23. Is. 1, 2.
24. Mt. 25, 34.
25. Sfîntul Ciprian, viitorul martir, nu uită niciodată ceea ce ştia că-l aşteaptă.

diei să se curețe și toată amărăciunea care se depusese în inima ta să fie înlocuită cu dulceața învățăturii lui Hristos. Din sfințenia crucii îți iei mîncarea și băutura, lemnul care a fost de folos în chip simbolic la Merrha pentru a îndulci gustul apei să-ți fie și ție de folos în realitate pentru a-ți mîngîia inima ca leac sigur pentru întărirea sănătății. De unde a început rana, de acolo să înceapă vindecarea. Iubește pe cei pe care înainte i-ai urît, fii prieten cu aceia pe care-i invidiai și-i ponegreai pe nedrept. Dacă poți merge pe urmele celor buni, imită-i, iar dacă nu-i poți imita, bucură-te și felicită pe cei mai buni. Fii părtaș al succesului lor prin dragostea ta, fă-te participant la moștenirea comună prin legătura dragostei frățești. Ți se vor ierta greșelile cînd și tu le vei ierta pe ale altora. Vor fi primite jertfele tale, cînd vei veni cu inima împăcată la Dumnezeu. Gîndurile și faptele tale vor fi conduse în chip divin, dacă vei cugeta cele ce sînt divine și drepte, precum este scris : «Inima bărbatului să cugete cele drepte, pentru ca să fie conduși de Dumnezeu pașii lui».[26].

XVIII.

Ai multe la care să cugeți. Gîndește-te la rai, în care n-a intrat Cain, fiindcă din invidie și-a ucis fratele. Gîndește-te la împărăția cerească, în care Domnul nu primește decît pe cei ce trăiesc în unire și bună înțelegere. Gîndește-te că numai aceia pot fi numiți fiii lui Dumnezeu, care sînt pașnici, care adunați împreună, prin renașterea în duh și prin respectul legii divine, se fac asemenea cu Dumnezeu Tatăl și cu Hristos. Gîndește-te că sîntem sub ochii lui Dumnezeu, Care ne vede și ne judecă El Însuși, că prin felul nostru de viață putem ajunge să-L vedem, numai dacă El văzîndu-ne se bucură de faptele noastre, dacă ne facem demni de dragostea și bunăvoința Lui, dacă pentru a fi plăcuți întotdeauna în împărăția Lui ne facem mai înainte plăcuți în aceată lume.

INDICE SCRIPTURISTIC*

I Regi, 2, 30 — XV, 7.
Psalmi 36, 7, 12, 13 — VIII, 4 și 8.
Pilde, 16, 1 — XVII, 23.
Isaia, 1, 2 — XV, 21.
Înțelepciunea lui Solomon, 2, 24, — IV, 12.
Matei 5, 43 sq — XV, 13.
Matei, 25, 34 — XV, 23.
Luca, 9, 48 — X, 4.
Ioan 8, 12 — XI, 15.
Romani, 3, 13 sq. — VIII, 10.
Romani 8, 12 — XIV, 9.
Romani 13, 12 sq. — X, 19.
I Corinteni 3, 1 sq. — XIII, 17.
I Corinteni, 13, 4, — XIII, 6.
I Corinteni, 15, 47 — XIV, 25.
Coloseni, 3, 1 — XIV, 18.
I Ioan, 2, 9, 11 — XI, 11.
I Ioan, 3, 15 — XI, 8.
I Petru 2, 21 — XI, 18.
I Petru, 5, 8 — I, 20.

26. Pilde, 16, 1.

*) *Ultimele două numere arată capitolul și a doua cifră arată rîndul cărții.*

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

Abel şi Cain, V, 2; — primul a arătat dreptatea, a suportat ura, V, 7.
Activităţi spirituale, XVI, 5.
Adevărul, VI, 18.
Amărăciunea, XVII, 7.
Ambiţia, VI, 10.
Ajutorul banului, II, 11.
Apostolul, I, 18.
Armele luminii, X, 12.
Asasinate, II, 9.
Asemenea lui Cain, XI, 4.
Auzul, sunete plăcute, II, 7.

B

Banul, XVI, 14.
Binefacerile păcii şi dragostei, XIII, 2.
Blestem şi amărăciune, VIII, 8.
Boala fără leac, IX, 12.
Bucuria, XV, 16.
Bunuri false contra celor adevărate, II, 12.

C

Cain, XVIII, 2.
Calea XII, 6; — viitorului, XVII, 3.
Cărţile sfinte, XV, 3.
Cel mai mic, X, 4.
Cetatea, II, 1.
Chip de lut, — ceresc, XIV, 22.
Cinstire, XV, 7.
Cîntece, II, 6.
Cîrligele călăului, VII, 6.
Cîştiguri nedrepte, II, 11.
Colţii, X, 6.
Copii în Hristos, XIII, 11.
Creaţia divină, XV, 2.
Cununa creştinului, XVI, 9; e persecuţia, XVI, 12.

D

David ucide pe Goliat, V, 16; Saul îl invidiază, V, 18.
Demoni, XVII, 6.
Diavolul a pierdut Împărăţia cerească, IV, 2.
Din invidie, păcatul urii, IV, 4.
Discipolii, XII, 15.
Dragostea frăţească, VI, 17.
Dreapta lui Dumnezeu, XIV, 14 (la—).
Drepţi şi nedrepţi, XV, 12.
Durerea interioară, IX, 5.
Duhul Sfînt, XIII, 8.
Dulceaţa învăţăturii, XVII, 8.
Duşmanul veşnic neadormit, I, 8; — furios şi săgeţile lui, I, 15; — slujitorilor lui Dumnezeu, II, 15; — înşelător, III, 12; — în sine, IX, 8.

E

Erezie şi schismă, VI, 18.
Esau, duşmanul lui Iacob, V, 8.
Evanghelie, XV, 9.
Exemplu, XI, 18.
Exerciţii, XVI, 2.

F

Faptele, X, 10; — demne de Dumnezeu, XIV, 12.
Felul de viaţă, XVIII, 8.
Fericit, IX, 11.
Fiii lui Dumnezeu, cei paşnici, XVIII, 5.
Flagelul în tine, IX, 10.
Flăcările propriei invidii, VII, 16.
Focul Gheenei, XI, 11.
Forme, II, 5.
Fraude, II, 10.
Frica de pedeapsă, V, 6.
Funinginea, X, 15.
Furtuni şi vîrtejuri, I, 11.

G

Gata de violenţă şi asasinat, VIII, 3.
Gelozia şi invidia, crime nu uşoare, I, 2; — nu neglijabile, I, 4; — ci primejdioase, ascunse, I, 4; cer veghe permanentă, I, 7.
Gloria, XIV, 7; — modestiei, XVI, 15.
Greşelile, XVIII, 18.
Grozăvia nebunească a persecuţiilor, II, 11.

H

Harul lui Dumnezeu, IX, 11.
Hrana cu lapte, XIII, 12.
Hristos, lumina şi ziua, X, 18.

I

Injurii, provocatoare, II, 8.
Inima, XVII, 11.
Invidiosul imită pe diavolul, IV, 12.
Invidie, rîvnire la bunul altuia, III, 8; — şi duşmănie, III, 11; — rădăcina tuturor relelor, VI, 7; — e fără limită, VII, 14.

Î

Împărăţia cerurilor, XII, 10; XVIII, 2.
Înfăptuirea crimei, V, 4.
Înfăţişarea ameninţătoare, VIII, 1.
Înfrîngerea dorinţelor, XVI, 11.
În toate măruntaiele, VII, 8.

Intre clerici, VI, 15—22.
Intunecimile invidei, XI, 1.
Intunericul, XI, 1.
Inţelept, XII, 9.
Invăţătura, XII, 11.
Invăţătorul său, XI, 15.

M

Mare, XI, 4.
Martiriul, XIII, 3.
Merite proprii, ori daruri divine, VII, 3.
Mila, XVI, 15.
Milostenia, XIII, 5.
Minţi neprevăzătoare, I, 6.
Mînia şi injuria, XVI, 12.
Moartea, VI, 3.
Mort la Botez, XIV, 18.
Moştenirea comună, XVII, 16.

N

Născut în Duhul, XV, 15.
Necaz de gloria altora, VII, 5.
Noaptea, X, 15.
Norul răutăţii, XI, 2.
Numele, XII, 6.

O

Ocări, II, 8.
Oi şi miei, XII, 2, 3.
Om al luminii, X, 16; — vechi, XIV, 3.
Omucidere, XI, 5.
Onoarea şi lauda, XV, 4.
Orbirea pizmei, XI, 2.
Originea şi proporţiile invidiei, III, 17.
Ospeţe, X, 13.

P

Pacea, XVI, 9.
Paşii, XVII, 22.
Parte a corpului, II, 3.
Paricidele groaznice, V, 1.
Paşnic, XII, 17.
Păcat nesfîrşit, VII, 14.
Părăsirea, XII, 7.
Părtaşi, XVII, 13.
Pizma, VIII, 5; XIII, 7, 13; XVII, 1.
Poruncile, XII, 9.
Prăbuşirea credinţei, naufragiul mîntuirii şi al vieţii, I, 13.
Preceptele cereşti, XII, 15.
Premiul iubirii, XVI, 17.
Prieten, XVII, 12.
Pustiu şi nenorocire, VIII, 9.
Puterea creştină, II, 8; — invidiei, V, 3.

R

Rai, XVIII, 1.
Rana, IX, 2; XVII, 12.
Răni mari, III, 6.
Rădăcină, X, 5.
Răsplata, XVI, 16.
Rău, IX, 5; VI, 2; — are multe forme VI, 7; IX, 1.
Răutatea, XVII, 2.
Respectul, XII, 9, 14.
Rivalitatea, VI, 22.

S

Saul urăşte pe David, V, 15.
Săgeţile ascunse, III, 5.
Sămînţă bună, XVII, 5.
Săraci, XVI, 13, 15.
Seceriş bogat, XVII, 5.
Sfinţenia duhovnicească, XIV, 9; crucii, XVII, 8.
Slăbiciunile pămînteşti, XIV, 2.
Soarele, XV, 12.
Stadionul virtuţilor, XVI, 20.
Stăpînirea de sine, XVI, 10.
Succesul, XVII, 15.
Sufletul, pregătit şi înarmat, III, 3.

T

Tatăl, XV, 3.
Tema de Dumnezeu, V, 5; VIII, 10.
Tezaurul, XVI, 16.
Trădarea numelui, XII, 7.
Triumf, XVI, 13.
Trufaş, XVI, 14.
Trufia, mînia, VI, 14.
Trupul rănit, IX, 2.
Turma, XII, 5.

U

Ucigaş, XI, 6.
Umilinţa, X, 8.
Uneltele întunericului, X, 12.
Unitatea scindată, VI, 18.
Ura dintîi, 1; — fratelui III, 12; — scoate din minţi, VIII, 4.
Urmele Lui, XI, 17.

V

Vechiul om, XIV, 20.
Vegherea, I, 18.
Venin, VIII, 7; XVII, 5.
Viaţa ascunsă în Hristos, XIV, 16; — veşnică, XII, 8.
Viciile, XIV, 1.
Viclean şi violent, II, 15.
Vindecarea, XVII, 12.
Virtuţi şi fericire, VII, 2.

Z

Zidurile, II, 2.
Ziua, X, 12 sq.; — judecăţii uitată, VI, 14.

CUPRINSUL

	Pag.
Introducere generală	5
I. Tertulian.	
Viața și opera	23
Apologeticul (Apologeticum)	38
Indice real și onomastic	110
Despre mărturia sufletului (De testimonio animae)	118
Indice real și onomastic	125
Despre prescripția contra ereticilor (De praescriptione haereticorum)	138
Indice scripturistic	171
Indice real și onomastic	173
Despre răbdare (De patientia)	182
Indice scripturistic	198
Indice real și onomastic	198
Despre pocăință (De paenitentia)	207
Indice scripturistic	221
Indice real și onomastic	222
Despre rugăciune (De oratione)	229
Indice scripturistic	246
Indice real și onomastic	247
Despre suflet (De anima)	261
Indice scripturistic	337
Indice real și onomastic	338
II. Minucius Felix.	
Dialogul Octavius (Octavius)	353
Indice real și onomastic	394

III. Sfîntul Ciprian. Pag.

Introducere generală 401
Către Donatus (Ad Donatum) 415
Indice real și onomastic 425
Despre unitatea Bisericii ecumenice (De Catholicae Ecclesiae Unitate) . . 434
Indice scripturistic 453
Indice real și onomastic 453
Despre rugăciunea domnească (De Dominica Oratione) 464
Indice scripturistic 486
Indice real și onomastic 487
Despre gelozie și invidie (De zelo et livore) 495
Indice scripturistic 504
Indice real și onomastic 505
Cuprins 507

Redactor : ION CIUTACU
Tehnoredactor : VALENTIN BOGDAN

Dat la cules 20 mai 1980. Bun de tipar 20 iulie 1981. Format 16/70X100, legat 1/1. Comanda nr. 335.

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE